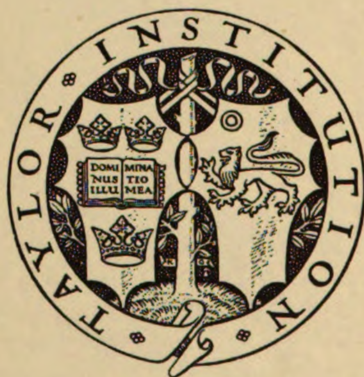

TAYLOR INSTITUTION
DOMI NUS ILLU MINA TIO MEA

IOANNIS CALVINI

IN

NOVUM TESTAMENTUM

COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIME EXSCRIBI CURAVIT ET PRAEFATUS EST

A. THOLUCK.

VOL. IV. IN ACTA APOSTOLORUM.

BEROLINI,

APUD GUSTAVUM EICHLER.

MDCCCXXXIII.

IOANNIS CALVINI

IN

ACTA APOSTOLORUM

COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIME EXSCRIPTI.

BEROLINI,

APUD GUSTAVUM EICHLER.

MDCCCXXXIII.

ILLUSTRISSIMO PRINCIPI

D. NICOLAO RADZIVIL

DUCI IN OLIKA, PALATINO VILNENSI, MAGNI DUCATUS LITHUANIAE, SUPREMO MARSCALCO ET ARCHICANCELLARIO ETC.

D. APPRIME OBSERVANDO

IOANNES CALVINUS.

Quod regum nomina, quibus hos commentarios dicaveram, induxi (*), ne in crimen levitatis apud quosdam imperitos mutatio incurrat, breviter reddenda mihi ratio est. Nam quum et patris mortui memoria venerationem quam meretur apud me retineat, et filium qua decet observantia colam, eorum tamen nomina in hac secunda editione expungere me coëgit quorundam importunitas, qui dum vesano in me odio perciti metuunt, ne quid meis scriptis gratiae conciliet regum maiestas, illis vehementer displicuisse iactant, nomen suum doctrinae de sacramentis, quam improbant, fuisse admixtum. Id verum sit necne, in medio relinquo: neque vero mea interest, quando neque privatum lucrum, neque favorem mihi captavi. Sed quia indecorum ac turpe mihi esset, scripta, quae satis multos reperiunt voluntarios lectores, invitis obtrudere, palam nunc facere operae pretium fuit, nihil unquam minus mihi fuisse in animo, sed plus sperasse humanitatis quam expertus sum. In eo certe nihil esse offensionis potest, si ab eorum, qui mea officia fastidiunt, contemptu me subducens suis quas appetunt et quibus se oblectant deliciis frui patior. Te vero, Illustrissime Princeps, non abs re delegi, quem duobus subrogarem, quia et Te dignissimum existimo, cuius nomen in spirituali templi Christi aedificio appareat, neque metuo, quin eadem benevolentia, quam erga me humanissimis literis declarare gravatus non es, librum quoque

meum prosequaris. Sed omisso nunc privatae benevolentiae respectu in altero immorabor: adde quod sermonem cum altero prius habitum iure optimo ad Te accommodare licet. Neque vero praeclaras virtutes, quibus summa Tibi auctoritas et singularis gratia apud serenissimum Poloniae regem parta est, celebrare hoc loco propositum est; magis inclinat animus ad exhortationem, cuius huc spectabit summa, ut qua alacritate initio amplexus es puram Evangelii doctrinam, quam strenua animi magnitudine hactenus verum Dei cultum asserere conatus es, eadem ad extremum usque constantia hunc cursum prosequaris. Rarae quidem virtutis fuit, quum scires apud multos nihil magis esse exosum ingenua professione liberoque studio pietatis, simul tamen ac Tibi illuxit Evangelii Christi veritas, nomen dando non dubitasti illorum in Te odia provocare. Nec parum laudis merentur, quae fovendis augendisque Ecclesiae primordiis officia impendere non desiisti, licet passim minime plausibilis apud nonnullos proceres plurimum invidiae Tibi haec sedulitas conflaret. Sed quia non minus arduae difficultates Tibi restant, animum ad eas superandas, donec extremum actum compleveris, subinde colligere operae pretium est, et eo quidem attentius, quod multi principes, quum videant foede corruptum Ecclesiae statum, remedia tamen nulla tentare audent, quia in malis ex vetusta et tranquilla possessione pellendis quod metuunt ex novitate periculum eos ab officio retardat et impedit. Alii absurdum et stultum esse existimant, morbos insanabiles attingere: alii nescio qua pravitate omnem correctionem refugiunt et exhorrent. Verum de obstaculis quae Te circumstant apud Te, cui plus satis cognita sunt, disserere supervacaneum foret: quoscunque tamen insultus Tibi ingerat Satan, et quibuscunque Te pugnis ac certaminibus exerceat, nefas est in hac sacra militia, quam sub Christi vexillo professus es, unquam fatigari. Porro quamlibet sis per Te voluntarius, felicem propensi studii cursum subsidio hoc, quod Tibi per manum meam Dominus offert, iuvari ac provehi, neque grave, ut spero, neque inutile Tibi erit. Quoties sursum ac deorsum volvi res in mundo videntur, nulla stabiliendis conscientiis aptior aut solidior fultura inveniri potest, quam ubi Christi regnum, quale nunc cernitur, ante oculos nobis ponentes, quaenam ab initio ratio

eius et natura, qualis status eius et conditio fuerit, reputamus. Quum de Christi regno sermo habetur, duo praecipue spectanda nobis sunt: Evangelii doctrina, qua sibi Christus Ecclesiam colligit et qua eandem collectam gubernat, deinde ipsa piorum societas, qui sincera Evangelii fide inter se coniuncti vere Christi populus censentur. Vivam utriusque effigiem in Actis Apostolorum quam expresse depingat Lucas, praestat ex lectione totius libri cognoscere quam credere vel meo vel alterius cuiuspiam elogio. Nam etsi a prima usque mundi origine semper regnavit Dei Filius, ex quo tamen in carne patefactus Evangelium suum publicavit, tunc illustrius solito erigere coepit tribunal, unde nunc quoque maxime conspicuus apparet. Huc si se oculi nostri convertant, non inani pictura (quod de Aenea suo praedicat *Virgilius*), sed solida earum rerum, unde vita petenda est, notitia pascentur. Atque ut ad propositum sermonem revertar, hic optimus est conscientiis receptus, ubi inter tumultuosas istas, quibus mundus concutitur, procellas tranquillae resideant. Haec denique meditatio sola efficiet, ne unquam nobis accidat, quod de maiori hominum parte olim ab Ennio vere esse dictum nimis multa experimenta probant, p e l l i e m e d i o s a p i e n t i a m, q u o t i e s v i r e s g e r i t u r. Nam si in summo et acerrimo proeliorum fervore tantum apud Lacedaemonios potuit tibiarum concentus, ut ingenitam bellicoso populo ferociam leniret impetumque, qui vel in mitibus alioqui ingeniis tunc supra modum exsultat, temperaret, quanto id melius et efficacius coelesti Spiritus sancti modulatione praestabit Christi regnum? quod non modo truculentas bestias cicurat, sed ex lupis, leonibus, et ursis agnos facit? quod lanceas in falces convertit, et gladios in vomeres format? Quum ergo temperamenti genus Tibi offeram, Princeps Illustrissime, quale temporum flagitat necessitas, officium hoc Excellentiae Tuae, quae eius est aequitas, non ingratum fore confido, ut certe hoc confirmationis genus imprimis utile esse atque idoneum senties, in Ecclesiae originem, qualis a Luca describitur, oculos convertere, in qua et admirabilis sub crucis ignominia Dei virtus, et indefessa sub ingenti molestiarum onere servorum Dei tolerantia refulget, et successus ipse mundi iudicio incredibilis uberrimum utriusque fructum profert. Caeterum, ut reliqua omittam, quae ex Lucae ipsius

lectione petere satius est, quod proprie terrenis principibus ac primariis regnorum ac gentium ducibus convenit, unum attingam: nempe quum reluctante totius mundi potentia, omnibus, qui tunc rerum potiebantur ad opprimendum Evangelium, armatis pauci homines obscuri, inermes et contempti, solo veritatis et Spiritus praesidio freti in propaganda Christi fide tam strenue laboraverint, nihil refugerint laboris vel discriminum, contra omnes pugnas steterint infracti, donec tandem victores emergerent, nihil restare excusationis Christianis proceribus, qui dignitate aliqua excellunt, quando eos Deus ad tuendum Filii sui regnum gladio instruxit, nisi ad obeundum tam honorificum munus aeque saltem animosi sint ac constantes. Porro quam fidelis ac dexter fuerim interpres, praedicare non est meum. Certe fructuosus in commune, ut spero, erit labor. Tu vero, Illustrissime Princeps, mihi iterum rogandus es atque etiam obsecrandus, ut et privatim Christi imperio totum Te addicas, quemadmodum pridem feliciter coepisti, et tot nobilibus viris, quos et generis splendor et virtutum praestantia commendat, in promovendo Christi regno fidelis sis atque indefessus non modo adiutor, sed etiam signifer. Singulari honoris privilegio Deus regnum Poloniae dignatus est, ut nobilitatis melior pars impiis superstitionibus, quae totidem sunt cultus Dei corruptelae et inquinamenta, valere iussis legitimam pietatis formam et rite compositum Ecclesiae ordinem uno consensu appeteret. Atque his non parum fuisse in Tua auctoritate praesidii satis notum est. Sed Tibi et illis plus restat certaminum, quam ut otio et quieti quasi emeriti milites indulgeatis Primum, ut nemo extraneus hostis molestiam vobis exhibeat, satis superque adversus mala intestina erit negotii. Iam estis experti, quam variis artibus instructus sit Satan ad insidias struendas, quo labefactetur sancta inter fratres concordia, in qua consistit Ecclesiae salus. Contingit scilicet apud vos quod ubique solet, ut rebus incompositis sese ingerant homines turbulenti, qui, dum vident paucos et quidem debiles ab immensa multitudine vexari et veritatem, quae crassis calumniarum nebulis obruitur, aegre ab ipsis defendi, facilius quasi per cuniculos obrepunt. Hac vero astutia Ecclesiae ruinam molitur ille fraudum omnium artifex, non tantum scindendo ac lacerando fidei unitatem, sed nomen Christi falsa

invidia gravando, quia videntur piorum coetus, quibus se improbi isti nebulones permiscent, quaedam esse sordium omnium receptacula ac sentinae. Sic dum Stancarus, homo tumultuosi ingenii, pro sua ambitione qua totus flagrat deliria sua apud vos spargit, hinc erupit contentio, quae dissipationem aliquam minatur, et expositi fuistis multorum probris, quia creditum fuit sectam eius latius grassari. Ecce ex altera parte medicus quidam Georgius Brandata, Stancaro deterior, quo magis detestabili errore imbutus est et plus occultae virulentiae in animo alit. Quo etiam plus reprehensionis meretur eorum facilitas, apud quos Servetica impietas tantum favoris subito adepta est. Quanquam enim persuasus sum, a perversis illis et sacrilegis dogmatibus remotos esse, cautiores tamen esse oportuit, ne se in eorum consuetudinem insinuaret haec vulpes. Quia nunquam deerunt huiusmodi pestes, neque unquam desinet Satan, hos sibi devotos athletas ad turbanda Evangelii principia in aciem producere, nobis perseveranter in procinctu standum est: atque ut gravioribus malis obviam eatur, constituenda vobis est recta probaque gubernationis ratio, quae fidelis est sanctae pacis custodia. Nam ut animam Ecclesiae constat esse doctrinae puritatem, ita disciplinam nervis conferre merito licet, quibus devinctum et connexum corpus firmitatem suam tuetur. Iam altera ex parte studium vestrum acuere debet aliorum hostium improbitas. Romani Antichristi praecones dico: qui ut fucum rudibus faciant, nomen Ecclesiae sonora voce assidue ebuccinant. De Ecclesia nihil inter nos est controversiae, quin veneranda omnibus Dei filiis esse debeat eius auctoritas, nisi quod illi sub fallaci honoris praetextu suae libidini umbratile Ecclesiae nomen subiiciunt: nos ita Ecclesiam ex animo reveremur, ut sacrum eius nomen profanare summum apud nos sit nefas. Ut alios omittam pios sanae puraeque doctrinae ministros, a me iam antehac compluribus in locis prope ad fastidium agitata fuit haec quaestio, quum de Ecclesia sermo habetur, cuius caput est Filius Dei, et quam idem, qui fons est vitae aeternae, Spiritu suo semper vegetat, quam ridiculum sit mutilum capite suo corpus, deinde mortuum cadaver proferre. Clamitant mercenarii Papae adulatores, se Ecclesiam habere. Verum sit necne, quod iactant, non aliunde melius potest cognosci, quam dum

caput inspicitur. Id vero sacrilega eorum violentia abscissum esse constat et truncatum. Quomodo enim capitis locum retinebit Christus sua omni virtute spoliatus, deiectus imperio, nudatus dignitate? Hac lege caput eum Ecclesiae constituit coelestis Pater, ut Evangelii sui doctrina omnes a summo usque ad infimum regat, ut unicus sit sacerdos, qui Patrem ipsum assidue nobis propitiet, quemadmodum semel iram eius mortis suae sacrificio placavit: ut eiusdem mors perpetua sit pro peccatis expiatio, sanguis unicum lavacrum, obedientia solida satisfactio: ut solus sit intercessor, cuius patrocinio exaudiantur preces nostrae: ut fidus sit defensor ac tutor, qui suo nos praesidio tegat: ut domitis carnis nostrae vitiis in iustitiam et sanctitatem nos reformet, utque solus beatam in nobis vitam inchoet ac perficiat. Horum omnium si quid illi residuum fecerunt Papistae, habeant sane a parte sua Ecclesiam. Quodsi Papa saeva et plus quam crudeli tyrannide conscientias opprimens Christo imperium abrogavit, si regiminis formam invexit ab Evangelii doctrina prorsus alienam, si novum et exoticum sacerdotium commentus est, ut se mortalis homo reconciliatorem inter Deum et mundum ingerat, si quotidiana sacrificia fabricavit, quae in mortis Christi vicem subeant, si mille piacula redimendis peccatis invenit, si ficticia lavacra ex lacu Averni eduxit, quae sanguinem Filii Dei siccarent, si in eius locum innumeros Patronos substituit, si iustitiam, quae in solidum ab eo petenda erat, in mille frusta laceravit, si liberum hominis arbitrium Spiritus sancti loco erexit, non est quod ambigat quispiam, verum Christum procul a Papatu exsulare. Mortuum cadaver pro vivo Christi corpore a Papistis ostentari ideo dixi, quod exstincta Evangelii doctrina, quae vera Ecclesiae anima est eamque sola vivificat, umbratilem tamen nescio quam Ecclesiam magnifice praedicant. Quam corrupta sit apud eos doctrinae puritas, imo quam prodigiosis erroribus foedata, palam facimus. Illi non modo tegendis omnibus corruptelis Ecclesiae umbram obtendunt, sed quiritantur praeterea, gravem a nobis et indignam Ecclesiae iniuriam fieri, quod eam dicamus errare. Atqui, primo examen doctrinae habendum erat, ut inde Ecclesia agnosceretur. Aequi isti probique aestimatores fucosum titulum doctrinae obruendo discrimini vim praeiudicii habere volunt. Neque vero id

fallendi causa: nam quibus praestigiis vel lusciosos oculos in tanta luce deludere tentarent? Sed quia hanc mentiendi licentiam in tyrannidis suae parte deputant, sibi non videntur pro voto dominari, nisi contumeliose miseras animas subsannent. Ne longius petatur exemplum, nostra aetate vidimus nunc Patres Tridentinos, nunc Bononienses, quum hostiliter inter se digladiarentur, utrimque tamen ventosos suos Canones despumare. Et sane si acquiescitur eorum principiis, utrimque triumphus paratus erit. Sedent illic Episcopi nescio quot, et Abbates centum forsan cornutae bestiae. Si flos selectissimus totius gentis illic niteret, nihil tamen esset aliud quam scelerata in Deum conspiratio. Nunc vero postquam furfur et quisquilias impuri putidique sui gregis in unam lacunam congessit Papa, inde subito repraesentativa Ecclesia emerget? Et adhuc nihil eos pudet Sacrum, Generale, et Legitimum Concilium vocitare, quod ne inanis quidem et comica Concilii larva dici meretur? Nos vero, quibus data est promissio, Antichristum, qui in templo Dei sedet, spiritu oris Domini oportere destrui, foedam hanc et meretriciam impudentiam sacrosancto illo verbo, cui tam audacter insultant, refellere non desinamus: ut palam omnibus fiat, quid inter castam Christi sponsam et foetidum Belial scortum, quid inter sanctuarium Dei et Satanae lupanar, quid inter spirituale piorum domicilium et porcorum haram, quid denique inter veram Ecclesiam et Romanam curiam intersit. Huius rei nulla certior vel magis dilucida, neque ab Euclide, neque ab Archimede afferri demonstratio potest, quam si Ecclesiae, qualis a Luca describitur, cum synagoga Papali fiat comparatio. Neque vero usque adeo sum rigidus, ut ad normam Apostolorum, quae angelica est ac coelestis, confusum istud chaos, a quo et naturae ordo et humanitatis ratio penitus abhorret, exigere velim: si modo ostendant, quicquam sibi esse affine, per me sane illis triumphare liceat. Sed quum sint omnia contraria, etiamsi maior pars hominum sponte coecutiat, toto saltem plaudente coelo, vecordem eorum superbiam non modo intrepide contemnere, sed libere etiam traducere nobis licebit. Interea non levis consolatio nos sustentat, quod quum Ecclesiae titulum nobis superciliose opponant Papistae, nobis tamen nonnisi cum professis Christi hostibus bellum esse scimus. Optandum

quidem est imprimis, ut Serenissimus Rex, qui pridem Romanae curiae fallacias pro sua prudentia cognovit, tandem inanibus bullis, quibus Concilium procul ostentat, evanescere iussis liberius ad seriam integramque Ecclesiae restitutionem animum applicet: nulla tamen cunctatio remoram vobis afferre debet, quominus enitatur quisque vestrum pro sua virili ad propaganda quae tam feliciter surgere coeperunt initia.

Vale, Praestantissime Domine et Illustrissime Princeps. Dominus Te semper Spiritu suo regat, dignitatem Tuam modis omnibus amplificet, piosque Tuos conatus benedicat usque in finem.

Genevae, Calendis Augusti, MDLX.

(*) *Priorem editionem* (*Genevae* 1552. *fol.*) *dicaverat Calvinus Christiano* III., *Daniae regi, eiusque Filio, atque in ea sic exorsus erat:* Quod olim Iudaeis ad bellum exeuntibus sacrae tubae ex Legis praescripto clangebant, praestantiss. Rex, non solum ideo factum fuisse interpretor, ut nulla populus ille, nisi Dei auspiciis, bella suscipere, vel suscepta gerere auderet: sed etiam ne strepitu armorum attonitis, ut fieri solet, mentibus obreperet, quae tunc maxime exitialis est, Dei oblivio. Nam in hac ingenii nostri tam fluxa vanitate nihil proclivius est, quam mundi curis occupari omnes sensus, quae prorsus a Deo nos alienant. Sub mundi curis multa comprehendo. Alios exanimat periculorum metus, alios vanae spes rerum novarum sollicitant: alii truculentia efferantur, alii se in effrenem licentiam proiiciunt: alios desperatio prope in rabiem impellit: alii malorum consuetudine in lapideum fere rigorem degenerant: alios ulterius quam fas sit grassandi libido agit praecipites: ita omnes fere variis corruptelis infesti profanescunt. Atqui, ut res nunc passim in terra sunt confusae, vix unquam fuisse tempus arbitror, quo magis necesse esset, sacro illo, quem dixi, clangore expergefieri piorum mentes, ne circumfrementes undique tumultus stupore eas demum obruant. Nam quod historici referunt, qui ad Nili cataractas habitant, propter continuum ruentis aquae impetum, obtuso esse aurium sensu, hic multo magis contingit: ut animae surditatem letalis demum torpor sequatur. Unum est remedium, si auribus nostris assidue insonent coelestes tubae. Atqui videmus, quam multi aut languori se per ignaviam dedentes, aut veternum etiam ultro sibi accersentes, tanto bono se indigne privent. Te quidem, potentiss. Rex, altius pridem extulit heroica animi tui virtus, quam ut te quasi residem aliunde excitari necesse sit: quin potius in hisce, quae retuli, obstaculis ea esse ad audiendam Dei vocem dicitur tua attentio, quae aliis singulare alacritatis exemplum esse possit.

ARGUMENTUM

IN ACTA APOSTOLORUM.

Quo magis ad huius historiae lectionem attenti sint pii omnes plusque studii afferant, breviter notare operae pretium est, quantum inde utilitatis colligere liceat. Haec prima historiae laus est apud profanos scriptores, quod magistra vitae nominatur. Si tam praeclarum elogium meretur rerum gestarum narratio, quae tantum in factis hominum quid fugiendum aut sequendum sit admonet, quo titulo dignae erunt sacrae historiae, quae non tantum externam hominis vitam formant, ut laudem ex virtute consequatur, sed, quod pluris esse nobis debet, Deum ostendunt Ecclesiae suae curam ab initio habuisse, semper affuisse iustum vindicem iis, qui in eius opem ac tutelam se contulerunt, propitium ac exorabilem miseris peccatoribus fuisse, atque ita fidem docendo supra coelum nos attollunt? Taceo, quod Dei providentiam in universum commendant, verum Dei cultum a ficticiis discernunt, in vitiorum ac virtutum discrimine nusquam aberrant: quanquam ab his quoque elogiis, quae communiter in sacras historias competunt, recitandis nunc supersedeo. Tantum quae huius libri, quem tractandum suscepimus, propria sunt attingam. Magna sunt ac rarae utilitatis, quae discenda hic proponit Lucas. Principio, dum refert Spiritum sanctum missum fuisse Apostolis, non modo veracem in suo promisso Christum fuisse confirmat, sed suorum quoque esse memorem, ac perpetuum Ecclesiae suae gubernatorem esse docet, quia in hunc finem Spiritus sanctus descendit. Unde discimus, non obstare Christo locorum distantiam, quominus semper assit

suis, ut pollicitus est. Iam regni Christi initium, et quasi mundi renovatio hic depingitur. Tametsi enim Filius Dei, priusquam e mundo migraret, iam sua praedicatione aliquam Ecclesiam collegerat, vere tamen demum tunc exstare coepit legitima Christianae Ecclesiae forma, quum Apostoli nova virtute instructi illum unicum Pastorem, et mortuum a morte excitatum praedicarunt, ut eius auspiciis in unicum ovile coalescerent omnes, qui prius vagi et dissipati fuerant. Ergo a Christi ascensu, quo summus Rex coeli et terrae declaratus est, nobis Ecclesiae et origo et progressus hic recensetur. Porro in eo elucet tam admirabilis Christi potentia, quam Evangelii ipsius efficacia et vis. Nam quod per homines nullius pretii, nulla praeditos facultate, totum sibi orbem tam facile sola Evangelii voce subiecit, quum tamen contra tot obstaculis Satan insurgeret, in eo luculentum divinae suae virtutis specimen Christus praebuit. Incredibilem quoque Evangelii vim in eo conspicimus, quod toto mundo reluctante non modo emersit, sed cum summa gloria quicquid indomitum videbatur subegit in obsequium Christi. Itaque per illos paucos et contemptos homunciones plus contra turbulentissimas quasque mundi procellas effectum est humili oris sonitu, quam si palam Deus e coelo fulminasset. Caeterum ex adverso nos Spiritus sanctus admonet, nunquam surgere Christi regnum, quin se contra furiose opponat Satan omnesque admoveat machinas, ut illud vel evertat, vel concutiat. Nec vero tantum docemur, Satanam hostiliter Christo resistere, sed totum fere mundum eadem percitum rabie omnia moliri, ne Christo regnum permittat. Imo statuendum est, impios homines, dum adversus Evangelii doctrinam tumultuantur, et Satanae militare, et eius artificio instigari in tam coecum furorem. Hinc tot graves motus, tot infestae conspirationes, tot scelerati improborum conatus ad impediendum Evangelii cursum, quos passim refert Lucas. Denique sicuti re ipsa experti sunt Apostoli, ignem et gladium esse Evangelii doctrinam, ita ab eorum experientia discendum est, et obstinata Satanae malitia, et fatali hominum contumacia semper fore, ut magnis certaminibus Evangelium impetatur, eaque res horribiles motus concitet. Verum ex adverso refert Lucas, Apostolos invicta animi fortitudine et constantia nihilominus exsequutos esse, quod divinitus sibi mandatum esse noverant: simul quanta tolerantia innumeras molestias, taedia, indignitates devoraverint, quam patienter saevos persequutionum fluctus sustinuerint, quam denique in probris et omne genus aerumnis perferendis aequi fuerint, commemorat. Talibus vero exemplis instituimur ad patientiam. Nam quum pronuntiaverit Filius Dei, Crucem Evangelii

sui comitem semper fore, non est quod nos vana spe lactemus, quasi tranquilla florensque Ecclesiae conditio hic futura esset. Simus ergo et nos ad similia perferenda comparati. Additur autem illa non levis consolatio, quod sicuti Ecclesiam suam Deus olim tot modis afflictam et oppressam mirabiliter servavit, ita nobis hodie quoque sit affuturus. Nam certe quum totus hic liber Ecclesiam inter continuas mortes versantem sola Dei manu protegi doceat, ipse Deus hoc modo singularem in procuranda illius salute suam providentiam nobis ante oculos ponit. Praeterea hic recitantur nonnullae Apostolorum conciones, quae sic de misericordia illius, de Christi gratia, de spe beatae immortalitatis, de invocatione Dei, de poenitentia Deique timore et aliis praecipuis coelestis doctrinae capitibus disserunt, ut non aliunde tota pietatis summa petenda sit. Caeterum ut doctrinae sanae et purae explicationem nunc omittam, si res sunt cognitu imprimis dignae ac utiles, tenere quale fuerit Christianae Ecclesiae exordium, qualiter auspicati sint Evangelii praedicationem Apostoli, quos habuerint progressus, et quibus interea pugnis exercitati fuerint, quam strenue et fortiter perrexerint inter tot obstacula, quam magnifice de tota mundi superbia sub crucis ignominia triumpharint, quam mirifice illis Deus affuerit, nobis hunc librum imprimis commendatum esse decet: qui nisi exstaret, tantarum rerum vel sepulta esset, vel multis tenebris involuta, vel dubitatione implicita cognitio. Videmus enim Satanam quicquid artificii habuit huc contulisse, ut nihil de rebus gestis Apostolorum exstaret nisi mendaciis aspersum, quo suspectum redderet quicquid de illis diceretur, ac demum totam saeculi illius memoriam ex piorum animis deleret. Nam vel deliros homines, vel astutos subsannatores excitavit, qui suppositiciis nominibus putidas fabulas spargerent, quarum insulsitas fidem etiam veris historiis abrogavit. Sic libelli, qui de Petro et Paulo sub Lini nomine circumferuntur, tam putidas naenias continent, ut nihil quam risum profanis, stomachum bonis movere queant. Sic ficticia disputatio Petri cum Simone mago tam ridicula est, ut dedecus afferat nomini Christiano. Idem de tota illa farragine sentiendum, quae Clementis recognitionibus et conciliis praefixa, et citata in Gratiani rhapsodiis veterum nominum praetexta imperitos fallunt, ab improbis tanquam oracula superciliose non minus quam impudenter iactantur, quum pudendae sint naeniae. Hac mentiendi licentia abusus est Satan, ut post Christi in coelos ascensum nihil certi teneremus. Ita nisi hoc Lucae monumentum exstaret, videri posset Christus in coelum sublatus nullum in terris suae mortis aut resurrectionis fructum reliquisse: nam omnia cum eius corpore evanuissent. Nesciremus, sic receptum

fuisse in coelestem gloriam, ut in toto mundo principatum obtineat. Nesciremus, Evangelii doctrinam Apostolorum ministerio fuisse promulgatam, ut ab ipsis ad nos tametsi per varias manus perveniret. Nesciremus Spiritu sancto afflatos, ne quid nisi divinum traderent, quo fides nostra firma Dei veritate niteretur. Nesciremus denique, impletum fuisse illud Iesaiae vaticinium, quo praedixerat, Legem e Zion prodituram, et verbum Domini e Ierusalem. Harum rerum dubitationem quum hic liber ab ipso Spiritu sine controversia profectus nobis eximat, ingentis thesauri loco nobis habendum et antea merito praefatus sum, et nunc iterum confirmo.

IOANNIS CALVINI
COMMENTARII IN ACTA APOSTOLORUM.

CAPUT I.

1. Priorem quidem sermonem habuimus, o Theophile, de omnibus, quae coepit Iesus facere et docere. 2. Ad eum usque diem, quo postquam mandata per spiritum sanctum dedisset Apostolis, quos elegerat, sursum assumptus est.

1. Ut sibi ad ea, quae Christi ascensum sequuta sunt, transitum faciat, summam eorum, quae priore libro tractaverat, colligit, ut hunc cum illo contexat. Haec autem brevis Evangelicae historiae descriptio ab eo ponitur, quod sit eorum narratio, quae fecit ac dixit Christus, quamdiu in terra versatus est. Porro quod communiter interpretantur, vitae sanctimoniam praecessisse in Christo, sequutas deinde docendi partes, hoc nihil ad mentem Lucae. Verum quidem est, sic compositos debere esse boni et probi doctoris mores, ut vita prius loquatur quam lingua: alioqui nihil a theatrico actore differret: at Lucas potius ad illud respexit, quod circa historiae Evangelicae finem dixerat, Christum Prophetam fuisse opere et sermone potentem, hoc est, qui factis non minus quam verbis excelleret (Luc. 24, 19.). Quamquam inter hunc locum et illum paulum est discriminis. Operum enim potentia, quae illic laudatur, ad miracula spectat: hoc vero *facere* latius patet, meo iudicio: nempe, ut omnia comprehendat insignia eius facta, quae propria erant eius ministerii: in quibus mors et resurrectio primas tenent. Officium enim Messiae non sola doctrina constabat: sed pacificatorem esse oportebat inter Deum et homines, populi redemptorem, regni instauratorem, auctorem aeternae felicitatis. Haec, inquam, omnia, ut de Messia promissa erant, sic ab ipso exspectabantur. Nunc videmus Evangelii summam duabus his partibus contineri, doctrina Christi et factis: quatenus non tantum legationem a Patre sibi mandatam pertulit ad homines, sed re ipsa praestitit quaecunque a Messia requiri poterant. Regnum suum auspicatus est, sacrificio suo Deum placavit, sanguine proprio expiavit hominum peccata, diabolum mortemque subegit, restituit nos in veram libertatem, iustitiam nobis vitamque acquisivit. Atque ut ratum esset quicquid gessit ac dixit,

miraculis se comprobavit Dei filium. Ita hoc *facere* ad miracula quoque extenditur: verum ad ea sola restringi non debet. Hinc notandum est, qui nudam duntaxat historiae notitiam habent, Evangelium minime tenere: nisi accedat doctrinae cognitio, quae fructum gestorum Christi patefaciat. Sacer enim est hic nexus, quem abrumpere fas non est. Proinde, quoties de Christi doctrina fit mentio, discamus tanquam sigilla adiungere opera, quibus illius veritas sancita fuit, et effectus exhibitus. Rursum, ut fructuosa nobis sit mors Christi et resurrectio, ut etiam usum suum habeant miracula, intenti simus pariter in os loquentis. Haec vera est Christianismi regula.

De omnibus quae coepit. Non displicet quod *de omnibus* quidam potius quam *omnia* Lucam dixisse interpretantur: quia de operibus quidem et doctrina Christi liceat aliquo usque disserere: totam vero seriem pertexere, ut plena sit narratio, nimiae sit molis. Quemadmodum Ioannes admonet, mundum libros non capturum. (Ioann. 21, 25.) Notandum quoque est, quod se ab initio operum Christi historiam exorsum dicit. Atqui exposita Christi nativitate, mox ad annum duodecimum transilit: ac postquam breviter narravit, illum disputasse in templo, annis octodecim silentio transmissis, justam demum narrationem de Christi gestis ingreditur. Constat igitur, facta tantum et dicta hic notari, quae ad salutis nostrae summam faciunt. Ex quo enim Christus carne nostra indutus prodiit in mundum, veluti privatus domi vixit usque ad tricesimum aetatis annum, quo nova illi persona imposita fuit a Patre. Priorem illam vitae partem in obscuro latere voluit Deus, quo illustrior esset eorum notitia, quae fidem nostram aedificant.

Priorem sermonem. Ita vertere placuit: quia λόγον ποιεῖσθαι Graecis idem valet, quod Latinis verba facere, vel habere sermonem: sicuti Budaeus annotavit. Subaudienda autem est antithesis huius partis secundae, quam aggreditur, ut sciamus novum scribendi consilium ex novo argumento ab Evangelista sumptum esse.

2. *Usque ad eum diem.* Ergo ascensus Christi in coelum Evangelicae historiae finis est. Ascendit enim ut impleret omnia, inquit Paulus. (Ephes. 4, 10.) Alios quidem ex eo fructus fides nostra colligit: sed hoc loco satis fuerit observare, tunc omnes redemptionis nostrae partes completas fuisse et absolutas, quum ascendit Christus ad Patrem, ideoque hac narratione Lucam officio suo fuisse perfunctum, quod ad Christi doctrinam et facta spectat. Et *sursum* dicitur sublatus, ut sciamus, vere ex mundo hoc migrasse: ne assentiamur eorum deliriis, qui nullam in ascensu mutationem loci factam esse putant.

Mandata per spiritum. Admonet his verbis Lucas, non ita recessisse Christum a mundo, ut nostri curam abiecerit: nam quod perpetuum in ecclesia regimen constituit, hoc documento ostendit, se velle saluti nostrae consultum. Imo testatus est, se praeesse et adesse suis velle usque in finem (Matth. 28, 20.): sicuti revera adest per suos ministros. Significat ergo Lucas, non prius abiisse Christum, quam Ecclesiae suae gubernationi prospexerit. Unde sollicitum esse de salute nostra colligimus. Atque hanc providentiam diserte notavit Paulus loco nuper citato, quod impleverit omnia, constituens Apostolos, Evangelistas, Pastores etc. Caeterum, mandata haec, quae dedisse Apostolis Christum narrat, interpretor de praedicando Evangelio:

quemadmodum legati, ne quicquam temere praeter eius, a quo mittuntur, voluntatem tentent, certis praeceptis instrui solent. Atque hoc totum positum est in eius doctrinae commendationem, quam Apostoli pertulerunt. Quod ut clarius pateat, singula ordine observanda sunt. Primum, electos a Christo fuisse dicit, ut eorum vocatio nobis certa sit ac comprobata. Neque enim hoc loco meritis hominum Dei electionem opponit: sed tantum asserit, divinitus fuisse excitatos, nec temere ad hoc munus irrupisse. Verum quidem est illud, gratia esse electos: sed nunc agitur de Lucae consilio, quorsum spectet. Dico autem non alio spectare, quam ut certa nobis sit Apostolorum vocatio, ut discamus non in homines respicere, sed in filium Dei auctorem: quia semper hoc in ecclesia vigere debet, ne quis sibi usurpet honorem. Secundo dicit, Christi praeceptis fuisse edoctos, quidnam agere deberent. Acsi diceret, non protulisse sua commenta, sed quod a coelesti Magistro illis erat iniunctum, bona fide tradidisse. Et quo plus reverentiae habeat, quod illis praecepit Christus, addit, hoc spiritus directione factum. Non quod aliunde regi opus habuerit filius Dei, qui aeterna est sapientia: sed quia homo quoque erat, ne quis putaret humano ingenio tradidisse Apostolis, quod tradidit, nominatim ad divinam auctoritatem nos revocat, sicuti toties Dominus ipse nihil se tradere affirmat, nisi quod a Patre accepit, ac proinde negat doctrinam suam esse suam. Significat itaque in Evangelii praedicatione nihil esse humanum, sed divinam esse spiritus ordinationem, cui subiici totum mundum oporteat.

3. Quibus et se ipsum exhibuit viventem, postquam passus erat, in multis probationibus, dum per quadraginta dies ab illis conspicitur, et disserit de regno Dei: 4. Et congregans eos, praecepit ne discederent Hierosolymis: sed exspectarent promissum patris: de quo (inquit) audistis ex me, 5. Quia Ioannes quidem baptizavit aqua: vos autem baptizabimini spiritu sancto post dies hos non multos.

3. *Quibus se ipsum.* Hoc ad faciendam resurrectionis fidem addidit: ut est res imprimis cognitu necessaria: et sine qua totum Evangelium corruit, nec ulla reliqua est fides. Atque ut reliqua omittam, labascit tota Evangelii maiestas, nisi sciamus Christum viventem e coelis loqui: quo maxime Lucas respexit. Ergo ne dubia esset huius rei veritas, dicit comprobatam fuisse multis signis. Quae Erasmus, post veterem interpretem vocavit Argumenta, ego Probationes transtuli. Nam in signis quod est ἀναγκαῖον, Aristoteli τεκμήριον dicitur, libro Rhetor. 1. Hoc est quod dixi, Christum, ne sua resurrectio Apostolis incerta esset, multis evidentibus signis, et quae vim necessariae probationis haberent, testatam eam fecisse. Porro, signa illa vel demonstrationes non enumerat: nisi quod dicit, fere per sesquimensem fuisse ab illis saepius visum. Unus forte aspectus suspicionis aliquid haberet: sed quum toties videndum se obtulerit, dubitationi nullum relinquit locum. Hoc etiam modo probrum ruditatis, quam fuisse in Apostolis narravit, delet ne fidem deroget eorum praedicationi.

Disserit de regno dei. Iterum admonet, probe ab unico magistro edoctos ante fuisse Apostolos, quam orbis docendi provinciam susceperint. Ergo quaecunque de regno Dei tam ore quam scriptis prodiderunt, illi sunt sermones a Christo habiti. Caeterum, hoc nomine breviter indicat, quorsum tendat Evangelii doctrina, nempe, ut in nobis regnet Deus. Hujus regni initium est regeneratio: finis ac complementum beata immortalitas: medii progressus sunt in ampliore regenerationis profectu et augmento. Quo tamen res clarius pateat, primo notandum est, nos a regno Dei extraneos nasci et vivere, donec in novam vitam nos Deus refingat. Ergo proprie mundum, carnem nostram, et quicquid est in hominis natura, regno Dei opponere licet. Nam animalis homo sub mundi huius elementis sensus omnes suos continet. Hic felicitas quaeritur, et ultimum bonum. Interea exsulamus a regno Dei: et Deus quodammodo a nobis exsulat. At Christus, Evangelii praedicatione, nos ad futurae vitae meditationem evehit. Quod ut fiat, corrigit ac reformat in nobis terrenos affectus, adeoque carnis nostrae vitiis exutos, a mundo nos segregat. Sicuti autem mors aeterna omnes manet, qui secundum carnem vivunt: ita quatenus renovatur interior homo noster in spiritualis vitae profectum, ad perfectionem regni Dei magis accedimus, quae est divinae gloriae societas. Regnare ergo Deus nunc vult in nobis, ut tandem nos regni sui participes faciat. Hinc colligimus, summam Christi sermonum fuisse de humani generis corruptione, de tyrannide peccati, cui mancipati sumus: de maledictione et aeternae mortis reatu, cui subiacemus omnes: item de modo recuperandae salutis, de peccatorum remissione, de carnis abnegatione, de spirituali iustitia, de spe vitae coelestis, et similibus. Et nos, si velimus in Christianismo rite institui, huc studia nostra applicare decet.

4. *Congregans eos, praecepit.* Iam prius Apostolatu functi erant, sed non nisi ad exiguum tempus: deinde eatenus ut suo praeconio expergefacerent Iudaeos ad Magistrum audiendum. Adeoque prius illud mandatum docendi, quod illis Christus in terris vivens iniunxerat, (Matth. 10, 7.) quasi praeludium quoddam erat futuri Apostolatus, cui nondum maturi erant. Non ergo ante Christi resurrectionem ordinarium munus illis impositum fuit: sed praeconum instar, ut dixi, gentem suam excitarunt, ut Christo audientia fieret. A resurrectione demum creati sunt Apostoli, qui commissam sibi doctrinam per totum mundum publicarent. Quod autem creatos adhuc tamen abstinere a munere iubet Christus, id non fit sine legitima causa. Imo plures causae recenseri possunt, cur sic oportuerit fieri. Recens adhuc erat foeda illa magistri desertio: recentes multae incredulitatis notae. Quum tam absolute fuissent edocti, omnium subito obliti, specimen ediderant nimis crassae ruditatis. Neque ab his vitiis aberat culpa ignaviae: quae non aliter commode purgari poterat, quam promissam gratiam differendo, ut magis eorum desiderium acueretur. Sed haec causa imprimis notanda est, quod Dominus tempus certum mittendo Spiritui praefixit: quo magis conspicuum nobis esset miraculum. Deinde, eos tenuit aliquamdiu otiosos, ut melius negotii, quod illis daturus erat, magnitudinem commendaret. Atque inde nobis confirmatur Evangelii veritas, quod se ad ejus promulgandi munus accingere vetiti sunt Apostoli, donec temporis successu rite praeparati essent. Simul autem manere jussi sunt: quo-

niam uno omnes Spiritu donandi erant. Si fuissent dispersi, unitas minus cognita fuisset. Postea, tametsi in varias partes fuerunt dispersi, quia tamen attulerunt quod hauserant ex eodem fonte, perinde id fuit, acsi unum semper omnibus os fuisset. Praeterea Hierosolymis auspicari eos Evangelii praedicationem oportuit, ut impleretur prophetia: E Zion prodibit Lex, et sermo Domini ex Ierusalem. (Ies. 2, 3.) Quamquam participium συναλιζόμενος varie transferri potest, mihi versio Erasmi placuit, quia congregandi significatio contextui melius quadrabat.

Exspectarent promissum. Qui Christi iugum paulo post imposituri erant mundo, prius ad obedientiam assuefaciendi erant. Et sane exemplo suo nobis monstrarunt, non nisi Domini arbitrio quiescendum vel operandum esse. Nam si tota vita sub ejus vexillo et auspiciis militamus, saltem non minus inter nos auctoritatis habere debet, quam habet quivis dux terrenus in suo exercitu. Ergo, quemadmodum hoc fert disciplina militaris, ne quis imperatoris iniussu se moveat: ita nos neque egredi, aut quicquam tentare fas est, quoad signum dederit Dominus, et simulatque receptui canit, quiescere decet. Monemur etiam, spe fieri nos donorum Dei compotes. Verum spei natura, qualiter hic describitur, observanda est. Neque enim spes est, quam sibi temere quisque fingit, sed quae in dei promissione fundata est. Ideo non permittit Apostolis Christus exspectare quod ipsis libuerit: sed nominatim addit, Patris promissionem. Ejus praeterea se testem facit, quia nobis constare debet ea certitudo: ut etiam si contra insurgant omnes inferorum machinae, maneat istud in animis nostris fixum, Deo nos credidisse. Scio, inquit Paulus, cui crediderim (II. Tim. 1, 12.). Caeterum hic in memoriam revocat quae habentur Ioann. capp. 14., 15. et 16. Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, qui vobiscum maneat: Spiritum, inquam, veritatis, etc. Item, haec locutus sum vobis, dum vobiscum sum. Spiritus autem quem mittet Pater nomine meo, docebit vos omnia, etc. Item, quum venerit Spiritus veritatis, quem vobis mittam a Patre meo, testimonium de me perhibebit. Item, si abiero, mittam vobis paracletum, qui mundum arguet. Dixerat etiam multo ante, qui credit in me, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae, Ioann. 7, 38.

5. *Quia Ioannes quidem.* Hoc Christus ex Ioannis ipsius sermone Apostolis repetit. Nam pars eorum ex ore Ioannis audierant quod referunt Evangelistae: Ego quidem baptizo vos aqua: qui autem post me venit, baptizabit Spiritu sancto et igni. Nunc Christus pronuntiat, sensuros re ipsa verum esse quod ille dixit. Porro, hoc non parum ad confirmationem proximae sententiae valuit. Est enim argumentum ab officio Christi. Ioannes missus est, ut baptizaret aqua: implevit suas partes, ut decuit Dei servum: Filio mandatus est baptismus Spiritus. Restat ergo, ut ipse peragat munus suum. Neque enim fieri potest, quin exsequatur quod illi Pater iniunxit, et cuius causa descendit in terram. Sed absurdum videtur, restringi ad visibilem Spiritus missionem, quod generaliter de gratia regenerationis dictum erat. Respondeo, Christum non tunc solum baptizasse Spiritu, quum illum misit sub linguis igneis. Iam enim hunc baptismum prius Apostolis contulerat: et quotidie electos omnes sic baptizat. Sed quoniam insignis illa Spiritus sancti missio symbolum fuit occultae gratiae, quam assidue

suis inspirat Dominus, congruenter ad eam accommodat Ioannis testimonium. Et certe fuit ille quasi totius ecclesiae communis baptismus. Praeterquam enim quod non sibi privatim, sed in usum omnium fidelium Spiritum receperunt Apostoli, illic quasi in speculo ostensa fuit universalis Christi ergo suam ecclesiam gratia, dum pleno cornu, ut aiunt, Spiritus sui dona effudit. Tametsi igitur quotidie electos Patris sui baptizat Christus, non tamen hoc obstat, quo minus rite hoc prae aliis memorabile specimen protulerit, ut scirent Apostoli, tantum se inchoatos fuisse a Ioanne: neque id frustra, quum perfectio instaret. Quod autem ex hoc loco et similibus vulgo colligunt, diversum fuisse Ioannis baptismum a Christi baptismo, frivolum est. Neque enim hic de baptismo disputatur: sed comparatio fit duntaxat utriusque personae. Quum dicebat Ioannes, se aqua baptizare, non tractabat qualis suus baptismus esset: sed quisnam esset ipse: ne quod proprium erat Christi, sibi arrogaret. Quemadmodum hodie ministris non aliter loqui de se fas esset, quam ut Christo laudem omnium concedant quae in baptismo figurantur, sibi nihil reliquum faciant, praeter externam administrationem. Nam quum baptismo tribuuntur haec elogia, quod sit lavacrum regenerationis, a peccatis ablutio, societas mortis et sepulturae cum Christo, et insitio in eius corpus, (Tit. 3, 5. Rom. 6, 4.) iis non praedicatur quid homo, externi signi minister efficiat, sed potius quid ipse Christus, qui solus dat signis efficaciam. Haec distinctio semper retinenda est, ne homines nimium ornando Christum spoliemus. Quaeritur tamen, cur Ioannem potius quam alium quempiam hic nominet. Primum satis liquet, quod Ioannes se aquae ministrum professus fuerit, Christum vero spiritualis baptismi auctorem. Nempe quia ipsum minui, Christum vero crescere oportebat. Atqui inter Apostolos tanta adhuc vigebat reverentia Ioannis, ut posset Christi gloriam non nihil obscurare. Ergo Christus, ut ad se unum revocet, tantum externo baptismo a Ioanne initiatos fuisse commemorat: simul tamen eos confirmat, ne de promissione dubitent. Multum enim Ioanni deferebant: ideo persuasi erant non inanem esse baptismum, quem receperant ex eius manu. Iam si eius efficacia et veritas a Christo exspectanda est, certo debent sperare Apostoli, completum iri quod Ioannes figuravit. Sic nos statuere debemus, non frustra hominis manu nos fuisse aqua baptizatos, quia Christus, qui id fieri mandavit, partes suas peraget, ut nos baptizet Spiritu. Sic fides ab externo signo consequentiam ducit ad interiorem effectum: neque tamen interea vel signo, vel ministro plus quam par est, tribuit: quia in signo promissionem intuetur quae Christi est, et eundem solum agnoscit gratiae auctorem. Tale ergo temperamentum servemus, ut nulla ex parte minuatur Christi honor: et tamen fructum, qui hic notatur, speremus ex baptismo nostro. Temporis brevitate eos ad bene sperandum alacriores reddit. Unde sequitur non poenitendam fuisse mortem, quae mox tam pretiosum fructum attulit. Caeterum hoc quoque observemus, Baptismi nomen improprie hic usurpatum, ut plena esset antithesis. Eadem ratione Paulus, postquam legem operum posuit, ut antitheton ex adverso respondeat, legem fidei usurpat, pro fide. (Rom. 3, 27.)

6. Illi vero quum essent congregati, interrogarunt eum dicentes, Domine, an in tempore hoc restituis regnum Israeli. 7. Dixit autem illis: Non est vestrum nosse tempora et opportunitates, quas Pater in sua ipsius potestate constituit. 8. Sed accipietis virtutem, quum supervenerit in vos Spiritus: et eritis mihi testes tam Hierosolymae, quam in tota Iudaea et Samaria, et usque ad extremum terrae.

6. Congregatos fuisse Apostolos refert, cum mota fuit haec quaestio: ut sciamus non unius aut alterius stultitia esse motam, sed simul omnium. Mira vero illorum fuit ruditas, quod tam absolute tantaque cura per triennium edocti, non minorem inscitiam produnt, quam si nullum unquam verbum audissent. Totidem in hac interrogatione sunt errores, quot verba. Quaerunt de regno: sed regnum somniant terrestre, quod opulentia, deliciis, externa pace, et similibus bonis constet. Eius restitutioni dum praesens tempus assignant, triumphare cupiunt ante militiam. Priusquam enim operi, cui destinati sunt, manum admoveant, fructu laboris volunt potiri. Falluntur etiam in eo, quod ad carnalem Israelem restringunt Christi regnum, quod ad ultimos usque mundi fines propagandum erat. In tota porro quaestione hoc vitii est, quod sapere appetunt ultra justam mensuram. Non ignota procul dubio illis erant Prophetarum vaticinia, de instaurando Davidis regno: Christum saepius hac de re concionantem audierant: res denique sic vulgo trita erat, ut in miserrima populi servitute, tamen futuri regni exspectatione erecti omnium animi essent. Iam vero instaurationem hanc sperabant adventu Messiae. Inde factum est, ut Apostoli, quum viderent Christum excitatum, protinus ad illam mente transvolarent. Sed interea ostendunt, quam male profecerint sub optimo magistro. Itaque Christus brevi responso singulos errores scite perstringit: ut mox dicam. *Restituere* hic, rursum vel de integro statuere significat, quod collapsum et multis ruinis deforme erat. Nam ex arido trunco Isai nasci surculum oportuit, et tabernaculum Davidis misere dissipatum erigi.

7. *Non est vestrum.* Generalis est totius quaestionis reprehensio. Curiosa enim erat, quum scire appeterent Apostoli, quod Dominus volebat absconditum. Est autem hic sapiendi modus, ut quantum ille progreditur docendo, ad discendum parati simus: libenter autem ignoremus quicquid ipse nos celat. Quando autem nobis fere omnibus ingenita est stulta et inanis curiositas, cui mox accedit audacia, diligenter observanda est haec Christi admonitio, qua utrumque vitium corrigit. Verum, ut intelligamus eius mentem, simul tenenda sunt duo membra quae coniungit. Non est, inquit, vestrum scire, quae pater in sua potestate posuit. Loquitur quidem de temporibus: sed quum aliarum rerum eadem sit ratio, universale praeceptum statui debet: ut contenti Dei revelatione, nefas esse putemus de aliis inquirere. Hoc verum est temperamentum inter duo extrema. Papistae, ut habeant crassae inscitiae praetextum, se Dei arcana omittere causantur. Quasi vero tota fides ac religio nostra aliunde constet, quam ex Dei arcanis. Facessat ergo Christus cum suo Evangelio, si penitus a Dei arca-

nis abstinendum est. Verum tenenda est, ut dixi, mediocritas. Cupidi enim ad discendum esse debemus, quatenus nos docet coelestis Magister: quae autem latere vult, ea ne quis attingere audeat: ut non nisi ad sobrietatem sapiamus. Itaque, quoties stulta plus sciendi, quam oportet, cupiditas nos sollicitat, in memoriam revocemus hoc Christi dictum: Non est vestrum nosse. Nisi enim invito ipso et vetante perrumpere libeat, satis ad lasciviam ingenii nostri cohibendam habebit ponderis. Nunc quod ad temporum praescientiam attinet, eam modo investigationem damnat Christus, quae ultra divinae revelationis mensuram penetrat. Idque secundo membro, quemadmodum dixi, notatur: Quae Pater in sua potestate posuit. Certe hiemem et aestatem, et reliquas anni partes, frigus ac calorem, serenum aut pluvium tempus, in sua potestate Deus habet. (Gen. 1, 14.) Sed quia perpetuam fore annorum seriem testatus est (Gen. 8, 22.), non dicitur in sua potestate locasse quod hominibus communicavit. Quicquid arte, doctrina, iudicio, usu comprehendunt philosophi aut agricolae, hoc Deus non dicitur retinuisse sibi, quia apud eos quodammodo deposuit. Idem et de Prophetis sentiendum. Nam illorum officium fuit, scire quae Dominus manifestabat. Verum coecutire nos oportet in abscondito rerum successu, quoad futurum tempus. Nihil enim est quod nos magis ab officio retardet, quam nimis anxia hac in parte inquisitio. Semper enim ex futuro eventu consilium capere volumus: atqui, Dominus eventum occultans, nobis praescribit quid facto sit opus. Hic conflictus exoritur, quia non libenter Deo sinimus quod suum est, ut eventus ipse solus gubernet: sed ingerimus nos in alienam et importunam sollicitudinem. In summa, prohibet Christus, ne ad nos transferamus, quod Deus sibi vindicat. In eo genere est eorum praescientia, quae sibi ipse suo arbitrio praeter nostram opinionem et supra ingenii nostri captum moderanda sumpsit.

8. *Accipietis virtutem.* Quod optimum frenandae curiositati remedium erat, Christus eos revocat tam ad Dei promissionem, quam ad mandatum. Curiositas fere ex otio et diffidentia nascitur: diffidentiae medetur promissionum meditatio. Mandata, ubi nos et nostra studia deceat occupari, ostendunt. Iubet ergo discipulos patienter exspectare quod Deus promisit, et intentos esse ad munus, quod Deus iniunxit, exsequendum. Interea nimiam eorum festinationem perstringit, quod nondum Spiritu sancto donati, quae propria sunt ejus dona, praepostere anticipant. Neque enim id est recta via ingredi, quum ad militandum vocati essent, velle omissis laboribus molliter quiescere. Quum ergo dicit, Accipietis virtutem, eos suae imbecillitatis admonet, ne ante tempus sectentur ea, quae consequi nequeunt. Utrumque legi potest: Accipietis virtutem Spiritus: aut, veniente in vos Spiritu. Secundum tamen melius convenit: quia plenius eorum defectum exprimit, donec Spiritus superveniat.

Eritis mihi testes. Duos hac una voce errores corrigit. Nam et prius esse pugnandum significat, quam aspirent ad triumphum: et aliam regni Christi naturam esse docet, quam putarent. Eritis ergo mihi testes: hoc est, agricolam laborare oportet, antequam fructum percipiat. Hinc colligamus, in viam qua pervenitur ad regnum Dei conliciendos nunc esse oculos potius, quam ut de statu futurae vitae subtiliter philosophemur. Inquirunt multi, qualis olim

futura sit sua beatitudo, quum in coelum recepti fuerint: quomodo autem illuc saltem accedant, nulla illis cura est. Atqui imprimis renuntiandum erat mundo. Disputant de qualitate futurae vitae, quam habituri sunt cum Christo: interim non cogitant mortis eius oportere nos esse participes, ut postea cum eo vivamus (II. Tim. 2, 11.) Insistat igitur quisque in opere praesenti: militemus omnes strenue sub Christo: constanter et indefessis animis in cursu vocationis nostrae pergamus: fructum Deus in tempore proferet. Sequitur altera correctio, ubi Testes sibi fore asserit. Hac enim voce falsam de regno terreno imaginationem excutere voluit discipulis: quia breviter significat in Evangelii praedicatione consistere. Non est igitur cur opes, delicias, externam potentiam, aut quicquam terrenum somnient, dum audiunt tunc regnare Christum, ubi per Evangelii doctrinam sibi mundum subiugat. Unde sequitur, spiritualiter ipsum, non iuxta rationem mundi imperare. Quod autem de carnali regno animis praesumpserant Apostoli, ex communi totius gentis errore fluxit. Nec vero mirum est, hac in parte omnes fuisse hallucinatos. Primum enim quum illud metimur sensu nostro, quid possumus nisi crassum et terrestre concipere? Huc accedit, quod pecudum instar toto sensu ad id quod carni nostrae commodum est, ferimur. Ideo magis arripimus quod praesens est. Quare et Chiliastas eodem videmus fuisse delapsos. Hinc quoque factum est, ut vaticinia omnia, quae figurate Christi regnum sub imagine terrestrium regnorum describunt, ad carnis commodum traherent: quum tamen Dei consilium esset, altius eorum mentes evehere. Nos vero ne iisdem implicemur erroribus, discamus animos nostros ad Evangelii praeconium referre, quod sedem Christi regno in cordibus nostris statuit.

(*In tota Iudaea.*) Primum, non unius diei laborem fore significat, dum totum illis orbem assignat Evangelii doctrina lustrandum. Praeterea, falsam quam de Israele conceperant, opinionem oblique refutat. Solos in eo ordine censebant, qui ex Abraham geniti erant secundum carnem. Testatur Christus, Samariam aggregandam esse: quae tametsi loco vicina, animis tamen maxime disiuncta erat. Testatur, alias omnes regiones, et remotas et profanas, sancto populo uniendas esse, ut eiusdem sint gratiae participes. Quantopere abhorruerint Iudaei a Samaritanis, notum est. (Ioann. 4, 9.) Nunc quasi rupta maceria, unum ex utrisque fieri corpus iubet Christus, ut regnum suum ubique erigatur. (Ephes. 2, 14.) Hierosolymam et Iudaeam nominans, quas experti fuerant discipuli infestissimis hostibus refertas esse, satis negotii ac molestiarum eos manere admonet: ut de propinquo triumpho cogitare desinant. neque enim parum horroris incutere illis debuit, prodire coram tot saevissimis hostibus ad inflammandam eorum rabiem. Ac Iudaeis quidem priorem locum tribuit, quia veluti primogeniti erant: (Exod. 4, 22.) Gentes tamen omnes, quae prius alienae a spe salutis fuerant, promiscue vocat. Hinc enim discimus, diserto Christi mandato Evangelium ubique fuisse praedicatum, ut ad nos manaret. (Ephes. 2, 7.)

9. Atque haec loquutus, videntibus illis, in altum sublatus est: et nubes subduxit illum ab oculis eorum. 10. Quum

autem essent defixis in coelum oculis, eunte illo, ecce viri duo astiterūnt illis, amicti vestibus albis: 11. Qui et dixerunt: Viri Galilaei, quid statis intuentes in coelum? Hic Jesus, qui assumptus est a vobis in coelum, sic veniet, quemadmodum euntem ipsum vidistis in coelum.

9. Quid nobis prosit Christi ascensio, ex Institutione nostra discant lectores. Quia tamen unum est ex primis fidei nostrae capitibus, sedulo ad faciendam eius fidem incumbit Lucas. Imo potius, eam omni dubitatione eximere Dominus ipse voluit, quum ita palam in coelum ascendit, et aliis circumstantiis testatam fecit ascensus sui certitudinem. Si enim clam evanuisset, haesissent attoniti discipuli: nunc quum in edito et undique aperto ac patente loco constituti, eundem quocum versati erant, quem nunc quoque loquentem audiunt, vident sursum attolli, oculis suis prosequuntur, nube subduci vident, non est cur dubitent, quorsum abierit. Assunt praeterea Angeli, qui suo testimonio id confirmant. Historiam vero ita diligenter nostra causa praescribi oportuit, ut filium Dei, tametsi nusquam in mundo comparet, in coelis tamen vivere sciamus. Quod autem nubes eius conspectum prius abstulit, quam in coelestem gloriam intraret, ideo factum videtur, ut suo modulo contenti, altius inquirere desinerent. Nos quoque docemur sub eorum persona, non esse tantam mentis nostrae perspicaciam, ut ad gloriae Christi altitudinem conscendat. Nubes igitur ista sit coercendae nostrae audaciae obstaculum: non secus ac fumus tabernaculi atrium occupans sub Lege.

10. *Duo viri.* A forma sic denominat Angelos. Quamquam enim fieri potest, ut vere humanis corporibus induti fuerint (qua de re neutram in partem pugnare volo), non tamen homines certe erant: sed quia frequenter in Scripturis occurrit huius metonymiae usus, praesertim I. libro Mos. longius non immoror. Vestes albae symbolum fuerunt rarae et observandae dignitatis. Nam hoc quasi insigni discernere eos voluit Deus a vulgo hominum, quo essent discipuli ad eorum dicta attentiores: atque ut nos quoque hodie sciamus, oblatam divinitus illis fuisse hanc visionem.

11. *Viri Galilaei.* Ego iis nequaquam assentior, qui probrose nomen hoc fuisse Apostolis inditum putant, quasi Angeli tarditatem ac hebetudinem eorum increparent. Meo iudicio hoc quoque ad excitandam attentionem valuit, quod eos, ignoti et numquam prius visi, tamquam notos compellant. Videntur tamen immerito reprehendi, quod in coelum suspiciant. Ubi enim potius quaerendus est Christus? An non scriptura subinde nos illuc invitat? Respondeo, non ideo reprehendi, quia sursum oculos attollant: sed quia oculis requirant Christum, quum nuper interposita nubes corporeos omnes sensus ab eo investigando arceret. Deinde, quod mox sperabant rediturum, ut eius conspectu iterum fruerentur: quum ascenderit ut in coelo maneat, donec secundo appareat iudex mundi. Quare discamus primum ex hoc loco, Christum neque in coelo neque in terra aliter quam fide quaerendum esse: deinde, non expetendam esse corpoream eius praesentiam, ut nobiscum in mundo versetur. Nam qui in alterutro istorum haerebit, longius subinde ab eo abscedet. Ita admiratio reprehenditur,

non simpliciter, sed quatenus eos obstupefaciebat rei novitas: quemadmodum saepe ad magnitudinem operum Dei inconsiderate rapimur, studium vero non applicamus ad finem reputandum.

Iesus qui assumptus est. Duo sunt huius sententiae membra. Prius est, Iesum coelo receptum esse, ne amplius ipsum stulto voto in terram retrahant. Alterum vero consolationis vice mox additur, de secundo eius adventu. Ex his duobus simul coniunctis, et ex utrovis seorsum, firmum argumentum ducitur ad refutandos Papistas et quosvis alios, qui carnalem in panis et vini symbolis Christi praesentiam, imaginatione sua statuunt. Nam quum assumptus in coelum dicitur Christus, certe aperte notatur locorum distantia. Fateor quidem coeli nomen variis modis accipi: nunc pro aëre, nunc pro toto sphaerarum complexu, nunc pro glorioso Dei regno, ubi Dei majestas propriam habet sedem, utcunque totum mundum impleat. Qua ratione Paulus Christum supra coelos omnes collocat (Ephes. 4,10.), quia mundo sit superior, et in illo quoque beatae immortalitatis domicilio supremum gradum obtineat: quia supra omnes Angelos eminet, quorum est caput. Sed hoc non obstat, quominus absit a nobis, et coelorum nomine separatio a mundo signetur. Quantumlibet cavillentur, coelum quo sublatus est Christus, universae mundi machinae opponi, planum est. Ergo ut in coelo sit, extra mundum esse oportet. Verum imprimis, quo intendant Angeli, spectandum est: nam inde certius de verborum sensu fiet judicium. Revocare volunt Angeli discipulos a carnalis praesentiae desiderio. In hunc finem non nisi secundo venturum denuntiant. Nam huc pertinet temporis illius designatio, ne frustra ante venturum exspectent. Quis non videt, iisdem verbis corporis eius absentiam e mundo exprimi? Quis non videt prohiberi, ne in terra habere expetamus? Arguto sophismate elabi se putant, quum dicunt tunc visibili forma venturum: nunc autem quotidie invisibilem venire. Sed hic de forma non est disputatio: tantum admonentur Apostoli, sinendum esse in coelo Christum, donec extremo die appareat. Votum enim corporeae praesentiae, tanquam absurdum et perversum damnatur. Negant carnalem esse carnis praesentiam, dum gloriosum corpus super naturali modo et per miraculum nobis adest: sed eorum commenta de corpore glorioso, tamquam ludicra et puerilia, respuere licet. Miraculum sibi fingunt ipsi, nullo Scripturae testimonio. Iam gloriosum erat Christi corpus, dum a resurrectione versatus est cum suis discipulis. Id extraordinaria et arcana Dei virtute factum est. Eo tamen modo Angeli posthac desiderari vetant, et negant ad homines venturum esse. Ergo iuxta eorum praeceptum, ne eum e coelo figmentis nostris detrahamus: nec manibus aut reliquis sensibus magis quam oculis, putemus fore nobis praesentem. De corpore semper loquor. Nam quod infinitum esse dicunt, ut absurdum somnium est, ita secure repudiandum. Interea libenter fateor, Christum ascendisse, ut impleat omnia: sed diffusum ubique esse dico, Spiritus sui virtute, non carnis essentia. Fateor praeterea, et verbo et sacramentis eum nobis adesse. Neque vero dubitandum est, quin vere participes fiant carnis et sanguinis ipsius, qui illorum symbola fide recipiunt. Sed haec communicatio nihil commune habet cum Papistarum deliriis. Perinde enim Christum sibi ad altare fingunt, ut Numa Pompilius Iovem suum Elicium devocabat: aut sa-

gae Lunam suis incantationibus e coelo detrahunt. Christus autem, panem in coena porrigendo, in coelum nos invitat, ut fide vitam ex sua carne et sanguine hauriamus. Ita caro ejus, ut nobis vivifica sit, nequaquam in nos traiicitur, sed arcana Spiritus sancti virtute, suam in nos vim transfundit.

Sic veniet. Dixi hac consolatione mitigari, imo prorsus tolli absentiae tristitiam, quum rediturum Christum audimus. Nam finis simul notandum est: quod scilicet adveniet redemptor, qui secum nos in beatam immortalitatem colligat. Nam ut nunc non sedet in coelo otiosus (quemadmodum dii Homerici finguntur deliciis suis vacare), ita nec sine fructu iterum videbitur. Ergo sola Christi exspectatio, et importuna carnis nostrae desideria compescere, et nostram in adversis omnibus patientiam sustentare, et taedium nostrum solari debet. Atque id efficit apud fideles, qui eum sibi redemptorem statuunt: nam impiis non alium quam formidinis et horroris sensum affert. Atque ut nunc subsannent, quum de ejus adventu fit mentio, aspicere cogentur pro tribunali sedentem, quem nunc loquentem audire non dignantur. Porro, quaestionem de vestibus movere, quibus credibile est ipsum fuisse tunc amictum, an cum illis venturus sit, nugatorium est. Quod Augustinus ad Consentium attingit epistola 146. refellere animus non est: quod tamen explicare nequeo, praestat intactum relinquere.

12. Tunc reversi sunt Hierosolymam, a monte qui vocatur Oliveti, qui vicinus est Hierosolymae, distans Sabbati iter. 13. Et ingressi ascenderunt in coenaculum, ubi manserunt: Petrus et Iacobus, Ioannes et Andreas; Philippus, et Thomas, Bartholomaeus et Matthaeus, Iacobus Alphaei, et Simon Zelotes, et Iudas Iacobi. 14. Hi omnes perseverabant unanimiter in oratione et precatione, cum uxoribus (vel „mulieribus,") et Maria matre Iesu, et cum fratribus illius.

12. Ut transitum sibi ad aliam historiam faciat, refert discipulos, quum Hierosolymam reversi essent, simul habitasse in uno coenaculo. Erat autem pars superior domus, quae locari solebat inquilinis: pars enim quae commodior erat, retinebatur a dominis. Quare hac voce significat Lucas, quasi in angustum locum fuisse constrictos. Neque tamen compulsos fuisse hoc incommodo, ut alii ab aliis discederent. Poterant quidem seorsum agere paulo commodius, sed distrahi fas non erat ante acceptum Spiritum. Quod notat loci distantiam, ad fidem historiae facit: nisi forte hoc quoque exprimere voluit, non fuisse periculi metu territos, quin simul redirent, et coirent in unas aedes, easque non adeo amplas, quin turba maior quam ferebat loci spatium, aliquid rumoris creare posset. Iter Sabbati duo millia passuum habuit: eaque supputatio congruit cum loco Ioannis, ubi dicit Hierosolymam distare a Bethania quindecim fere stadiis, quae mille et nongentos circiter passus continent (Ioann. 11, 18.). Mons autem Oliveti ad latus erat Bethaniae. Iter Sabbati a Lege praescriptum non erat: simpliciter enim quietem Dominus in Lege praecipit (Ierem. 17, 24.): sed quia

non facile continebantur Iudaei, quin Sabbato ad sua negotia excurrerent (quemadmodum videmus Dominum conqueri quod onera efferant extra portas), ideo credibile est ad cohibendam eiusmodi lasciviam, communi Sacerdotum concilio edictum fuisse, ne ultra duo millia Sabbato conficere liceret. Tametsi Hieronymus in responsis ad Algasiam hanc traditionem a duobus Rabbinis fluxisse commemorat, Attriba scilicet, et Simone Heli.

13. *Ubi manserunt.* Alii vertunt, Manebant: quasi habitare illic soliti essent. Ego autem conductitio loco potius usos tunc primum ad cohabitandum fuisse arbitror, donec adveniret Spiritus. Plus quam ridiculi sunt Papistae, dum Petri primatum ex eo deducunt, quod hic primus nominatur inter Apostolos. Quamquam ut fateamur primum fuisse inter duodecim, non tamen propterea consequens est, toti mundo praefuisse. Verum, si ideo Apostolorum est princeps, quia nomen eius in catalogo primum ponitur; ego vicissim inferam, matrem Christi mulierum omnium postremam fuisse, quia in ultimum locum hic reiecta est. Quod nullo modo admittent, ut certe nimis absurdum foret. Quare, nisi Papatum suum velint exponere omnium ludibrio, ut hactenus fecerunt, desinant talibus ipsum ineptiis ornare. Sed quid facerent? Probare volunt ex Scripturis secundarium aliquod a Christo fuisse ecclesiae caput. Nulla prorsus syllaba exstat, quae eorum commento suffragetur. Non mirum igitur si hinc inde temere locos arripiant, quos, etiamsi nemo illis excutiat, sponte tamen e manibus amittent. Verum, illis omissis, potius observemus Lucae consilium. Quoniam turpiter diffugerant a Christo discipuli, et dilapsi fuerant, quo suus quemque timor expulerat, merebantur tamquam desertores aut perfugae honore abdicari. Ergo, ut sciamus iterum auspiciis Domini de integro collectos ac restitutos in suum gradum, Lucas singulorum nomina exprimit.

14. *Cum uxoribus.* Alii Mulieres vertunt, et putant eas designari quae fuerant Christi comites. Ego, ut nolim cum quoquam de hac re rixari, ita praeferre non dubitavi quod probabilius esse iudicabam. Fateor utroque modo posse accipi verbum quod usurpat Lucas. Verum, cur de uxoribus loqui putem, haec ratio est, quod quum uxores suas circumducere postea soliti fuerint, teste Paulo (I. Cor. 9, 5.), non est verisimile fuisse tunc divisos. Multo enim facilius erat uno in loco quiescere, quam peregrinando subinde mutare locum. Deinde, cur propinquum Spiritus adventum exspectantes, tanti boni societate uxores privassent? Petro uxor futura erat paulo post adiutrix. Idem et de reliquis sentiendum. Heroica fortitudine et constantia opus habebant mulieres illae, ne deficerent. Quis ergo credat fuisse a maritis exclusas, dum Spiritus virtutem exspectant? Quod si nomen generale retinere placeat: saltem conjuges in numero censeri, rationi consentaneum est. Utcunque sit, voluit Lucas obiter nos monere quantum mutati essent in melius animi. Nam quum viri ante metu perculsi fugissent, nunc simul cum ipsis collectae sunt mulieres, nec periculum ullum formidant. Matrem Christi adiungit aliis mulieribus, quam tamen domi suae Ioannes aluisse dicitur. Verum omnes, ut dixi, non nisi ad tempus convenerant. Postea non dubium est, quin alii alio migraverint. Sub *fratrum* nomine quoslibet cognatos ab Hebraeis comprehendi satis notum est.

Hi omnes perseverabant. Hic ostendit animis intentos fuisse

in Spiritus exspectationem. Haec enim illis est precandi causa, ut Christus Spiritum mittat, sicuti promisit. Unde colligimus eam demum esse veram fidem, quae nos ad Deum invocandum sollicitat. Multum enim differt a socordia fidei securitas. Nec sane ideo Dominus nos gratiae suae certiores reddit, ut se in torporem mentes nostrae abiiciant: sed potius ut precandi studium acuat. Neque vero dubitationis signum est precatio, sed potius fiduciae testimonium: quia petimus a Domino quae pollicitum esse scimus, ut precibus nostris concedat. Ita nos quoque eorum exemplo precibus instare convenit, ut quotidiana Spiritus augmenta impetremus. Augmenta dico: quia priusquam orationem concipere liceat, primitiis nos donatos esse necesse est. Quandoquidem unus est idoneus rite orandi magister, qui non modo verba nobis dictat, sed interiores affectus regit (Rom. 8, 26.) Duo praeterea exprimit Lucas, quae sunt verae orationi propria: nempe quod perstiterint, et fuerint unanimes. Fuit hoc patientiae ipsorum exercitium, quod aliquamdiu eos Christus suspensos tenuit, quum statim posset Spiritum mittere. Ita Deus saepe differt, ac quodammodo nos languere patitur, ut ad perseverantiam assuefaciat. Vitiosa est, imo noxia pestis, votorum festinatio: quare non mirum est, si eam Dominus castiget. Interea, ut dixi, ad precandi constantiam nos exercet. Ergo si volumus non frustra orare, ne mora temporis fatigemur. Quantum ad animorum concordiam spectat, dissipationi, quam attulerat, pavor opponitur. Simul tamen in genere, quam sit in orando necessaria, vel hinc colligere promptum est, quod Christus singulos pro toto corpore, et in commune, quasi sub omnium persona orare iubet: Pater noster, Da nobis, etc. Unde haec linguarum unitas, nisi ab uno Spiritu? Quare Paulus 15. ad Rom. quum vult Iudaeis et Gentibus bene orandi regulam tradere, omnem procul simultatem amovet: ut unanimes, inquit, uno ore glorificemus Deum. Et certe ut Deus invocetur a nobis Pater, fratres nos esse, et fraterne consentire oportet.

15. In diebus illis exsurgens Petrus in medio discipulorum, dixit: (erat autem turba nominum simul fere centum viginti.) **16.** Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam praedixit Spiritus sanctus per os Davidis de Iuda, qui fuit dux iis qui comprehenderunt Iesum. **17.** Qui cooptatus fuerat in numerum nostrum, et sortitus erat partem ministerii huius. **18.** Et hic quidem possedit (vel „paravit") agrum ex mercede iniquitatis, suspensusque crepuit medius, et effusa sunt omnia eius viscera. **19.** Et innotuit omnibus habitantibus Hierosolymae. Ita ut vocatus sit ager ille lingua eorum Haceldama, hoc est ager sanguinis. **20.** Scriptum est enim in libro Psalmorum: Fiat habitatio ejus deserta, et non sit qui inhabitet, et episcopatum eius accipiat alius. **21.** Oportet igitur ex iis qui nobiscum fuerunt congregati toto tempore quo intravit et exivit inter nos Dominus Iesus,

22. Incipiens a baptismate Ioannis, usque in diem qua assumptus est a nobis, unum fieri testem nobiscum resurrectionis eius.

15. Subrogari in locum Iudae Matthiam oportuit, ne unius hominis perfidia concidisse, vel abruptum esse videretur quod semel Christus statuerat. Non temere initio duodecim elegit primarios Evangelii sui praecones. Nam quum iudices duodecim tribuum Israel fore denuntiat, consulto hic factum fuisse docet, ut Tribus Israel per totum orbem dispersas, in unam fidem colligerent. Postquam autem Iudaei oblatam sibi gratiam respuerunt, Israelem Dei etiam ex gentibus universis colligi oportuit. Erat ergo hic veluti sacer numerus, qui si imminutus fuisset Iudae scelere, minus fidei habuisset, atque hodie haberet Evangelii praedicatio: cuius exordium, ut ita loquar, claudicaret. Quamvis ergo Iudas Christi institutum, quantum in se fuit, violasset, stetit nihilominus firmum ac inviolabile. Periit ille, ut dignus erat: Apostolorum tamen ordo integer mansit.

Turba nominum. Incertum est an viros hac loquutione designet, qui soli proprie nomen habent, quum mulieres sub virorum nomine censeantur: an vero simpliciter Nomina pro singulis capitibus accipiat: ut Hebraei animas dicunt. Dubitari etiam potest, sintne soliti quotidie frequentare coenaculum illud in quo degebant Apostoli, an simul perpetuo habitarint. Vix enim tantae multitudinis capax fuisset locus, ad omnes vitae necessitates. Et certe mihi est verisimilius Lucam hic exprimere numerum, ut sciamus tunc fuisse congregatos omnes, quum habuit Petrus concionem. unde coniici potest non semper affuisse. Ego quanquam nihil affirmare audeo, probabili tamen coniectura adductus potius huc inclino, tunc accitam totam ecclesiam, quia de re seria agendum erat. Atque huc tendit surgendi verbum.

16. *Oportuit impleri scripturam.* Quia Petrus verba facit, Papistae eum universae ecclesiae faciunt caput. Quasi nemo in coetu piorum loqui possit, quin Papa extemplo fiat. Fatemur sane, ut necesse est, unum aliquem in quovis coetu primas tenere: ita Apostolos detulisse Petro hunc honorem. Sed quid hoc ad Papatum? Quare, illis valere iussis, expendamus quid per os eius Spiritus pronuntiet. Praefatur oportuisse impleri Scripturam: ne quem turbaret horribilis Iudae casus. Minime enim consentaneum videbatur, ut qui selectus fuerat a Christo ad munus tam praeclarum, initio sui cursus ita foede corrueret. Eiusmodi scandalum tollit Petrus, quum Scripturis fuisse praedictum recitat. Hinc elicitur admonitio ad quotidianam praxin valde apposita, hunc Scripturae praedictionibus dandum esse honorem, ut ad sedandas in rebus inopinatis consternationes valeant. Nihil enim magis nos conturbat, quam dum subsidimus in proprio sensu, et nobis ipsi creamus offendicula, quibus mederi paratus esset Deus, si hoc nobis fixum esset, nihil esse absurdum, quod ille praevidit, statuit, atque etiam praedixit ut nos redderet fortiores. Neque tamen ideo excusabilis fuit Iudas, quia praedictum fuerat quod illi accidit, quando non prophetiae impulsu, sed cordis sui malitia descivit. Est autem bimembris Petri oratio. Priore enim loco offensionem diluit, quam ex Iudae ruina piae mentes concipere pote-

rant: imo inde exhortationem colligit, ut discant reliqui Deum timere. Deinde, restare admonet, ut alius in eius locum subrogetur. Utrumque probat Scripturae testimonio.

Quam praedixit spiritus sanctus. Tales loquendi formulae maiorem Scripturis reverentiam conciliant, dum admonemur Davidem omnesque Prophetas sola Spiritus directione loquutos esse, ut non ipsi prophetiarum sint auctores, sed Spiritus, qui eorum lingua tanquam organo usus est. Quum igitur ea sit nostra socordia, ut Scripturis longe minus deferamus quam decebat, diligenter notandae sunt formulae istae, atque ipsis etiam assuescendum, ut Dei auctoritas ad confirmandam nostram fidem subinde memoriae nostrae recurrat.

17. *Cooptatus.* Ad verbum est Annumeratus. Dicit autem unum ex numero fuisse, ut innuat, locum vacuum oportere impleri, quo numerus integer maneat. Eodem pertinet quod sequitur, eum ministerii partem sortitum esse. Inde enim sequitur, mutilum quodammodo fore corpus, si pars illa desit. Fuit quidem stupenda res, eum qui in tam excelsum honoris gradum evectus a Christo fuerat, praecipitari in tale exitium. Quae circumstantia atrocitatem sceleris auget, atque reliquos admonet, ut sibi caveant et metuant. Nec dubium quin valde tristis et acerba eius commemoratio fuerit inter discipulos. Sed nominatim exprimit Petrus functionis excellentiam, quo magis attenti sint ac solliciti ad quaerendum remedium.

18. *Et hic quidem.* Mihi verisimile est, narrationem hanc de Iudae exitu interpositam fuisse a Luca: ideoque parenthesi includere placuit, ut a Petri concione separetur. Quorsum enim attinebat, discipulis rem notam recenseri? Deinde absurdum fuisset, ita loqui apud eos: Agrum ex proditionis mercede emptum, a Judaeis sua lingua vocari Haceldama. Nam quod respondent quidam, Petrum hoc dicere Galilaeis, qui distinctam a Iudaeis linguam habebant, frivolum est. Pronunciatio quidem erat aliquantum dissimilis; sed ita, ut se mutuo familiariter intelligerent: ut Parisienses et Rotomagi. Praeterea qui conveniret nomen Hierosolymae, ubi Petrus sermonem habebat? Quorsum inter Hebraeos vernaculae linguae Graeca interpretatio? Ergo Lucas, ne lectoribus obscura essent Petri verba propter ignorantiam historiae, sententiam de morte Iudae in sua persona interposuit.

Possedit agrum. Media est verbi significatio. Sed hic potius, meo iudicio, possidere significat, quam parare. Quia tamen parum refert utrumvis legas, in medio relinquo. Sic autem loquitur, non quod usum agri habuerit Iudas, vel quod agrum emerit ipse, qui emptus fuit eo iam mortuo. Sed Lucas dicere voluit, sepulturam cum perpetua ignominiae nota, perfidiae et sceleris illi fuisse praemium. Neque enim tam Christum triginta denariis, quam suum Apostolatum vendidit. Argento potitus non est: agrum duntaxat retinuit. Porro admirabili Dei providentia factum est, ut vulgare agri nomen publica infamia notaret sacerdotes, qui sanguinem innoxium a proditore emerant. Dicit Hebraeos sua lingua sic vocasse, quia natione Graecus erat. Et linguam Hebraicam vocat, qualis post exsilium Babylonicum in usu erat Iudaeis, mixta scilicet ex Syriaca et Chaldaica.

20. (*Scriptum est in libro psalmorum.*) Scandalum quod alio-

qui partura erat Iudae abdicatio, Scripturae auctoritate tollit. Videri tamen posset locus hic violenter detortus. Primum, haec David non uni tantum homini, sed hostibus suis plurali numero imprecatur. Deinde, quae de hostibus Davidis dicta sunt, videtur Petrus male ad Iudam trahere. Respondeo, sic loqui illic de se Davidem, ut conditionem regni Christi describat. Psalmus, inquam, ille communem totius Ecclesiae, quae corpus est filii Dei, imaginem continet. Proinde in capite ipso, quae illic habentur, impleri oportuit, sicuti impleta Evangelistae referunt. Nunc si quis obiiciat, non competere in Iudam, quae in hostes Davidis fuerant dicta, promptum erit excipere, eo ipso competere potius, quia David non se illic solum respiciat quasi ab Ecclesiae corpore separatum, sed potius tanquam unum ex Christi membris, adeoque eius imaginem gestans prodeat in medium illius nomine. Hanc singularem personam Davidi fuisse impositam quisquis tenebit, ut Christum figuraret: non mirabitur huic aptari, quod in illo fuit adumbratum. Quare, etsi totam Ecclesiam comprehendat, a capite sumit initium, ac praecipue describit quae passurus esset Christus ab impiorum manu. Scimus enim ex Pauli doctrina, quicquid malorum patiuntur sancti, afflictionum Christi esse partes, et ad complementum earum spectare. Illa certe connexio ac series a Davide fuit observata, vel potius a Spiritu Dei, qui per os Davidis totam Ecclesiam docere voluit. Quod autem de Christi persequutoribus communiter dictum est, iure in antesignanum confertur: cuius ut impietas et scelus eminet, sic poena conspicua et memorabilis esse debet. Si quis rursum obiiciat, imprecationes referri in Psalmo, non vaticinia, ideoque improprie Petrum colligere, hoc oportuisse fieri, facilis est solutio. Neque enim David perverso aut vitioso carnis affectu ad vindictam expetendam incitatus fuit, sed Spiritum habuit ducem ac directorem. Vim ergo praedictionum habent, quaecunque instinctu Spiritus precatus est, quia non alia Spiritus exposcit, quam quae praestare Deus apud se decrevit, et nobis quoque vult polliceri. Quum autem duo ex Psalmis diversa testimonia citet Petrus, prius huc tendit, Iudam cum nomine et familia fuisse delendum, ut vacuus esset locus (Ps. 69, 26.): alterum vero, quod ex Psalmo centesimo nono adducitur (v. 8.), fuisse alium subrogandum, qui in eius vicem subiret. Pugnare quidem in speciem videntur, Habitatio deserta, et Successio: sed quia priore loco Spiritus tantum e medio tollendos Ecclesiae adversarios pronuntiat, ut locum vacuum et sine habitatore relinquant, quantum ad ipsos pertinet, hoc non impedit, quin alienus postea successor locum desertum occupet. Imo hoc poenae gravitatem auget, quod honos, postquam ablatus est indigno, transfertur ad alienum.

Et episcopatum eius. Non potuit magis proprie Hebraica vox transferri, פְּקֻדָּה: Praefecturam enim significat, ab inspectione sic dictam. Nam qui uxorem interpretantur, eos contextus refellit. De uxore enim sequitur proximo versu, ut fiat vidua. Ergo postquam vita optavit privari impium, simul etiam addit, ut honore spolietur: neque id modo, sed ut illi alius succedat, quo poena, ut prius memini, duplicatur. Oblique interea notat, foedifragum et sceleratum, de quo loquitur, non fore ex vulgo quemlibet, sed praeditum dignitate, a qua tamen excidet. Caeterum discendum est ex hoc loco, non impune cessurum impiis, quod

Ecclesiam Dei persequuti fuerint. Hic enim infelix exitus omnes manet.

21. *Oportet igitur.* Videri primo intuitu posset longe petita illatio. Neque enim si de Episcopatu Iudae transferendo loquutus est David, ideo protinus sequitur eligendum esse successorem a discipulis: sed quia sciebant iniunctam constituendae Ecclesiae curam sibi esse, simulatque ostendit hoc placere Domino fieri, merito inde colligit, debere ipsos exsequi. Nam quum opera nostra uti velit Deus ad tuendum Ecclesiae regimen, simulac de eius voluntate redditi sumus certiores, cessare fas non est, quin strenue praestemus quicquid ministerii nostri ratio postulat. Id extra controversiam erat, quaenam essent Ecclesiae partes. Sicuti hodie, quum audimus abdicandos esse officio, qui se perperam et flagitiose gerunt, et alios subrogandos, hanc curam suscipere Ecclesia debet. Quare supervacuum fuit, de re indubia movere quaestionem. Ergo meminerimus semper reputare, quid officii nostri sit, ut praesto sint Domino nostra obsequia. Quum autem de creando Apostolo disserat, testem resurrectionis dicit oportere fieri. Quo significat, non esse Apostolatum sine Evangelii praeconio. Unde etiam apparet, quam frivoli sint Episcopi Papales, qui mutis tantum larvis induti, tamen Apostolorum successione gloriantur. Verum quid simile? fateor quidem requiri hic a Petro testem oculatum, qualem se Ioannes praedicat, quum dicit: Qui vidit, testimonium perhibet. Nam hoc ad fidem astruendam non mediocriter valebat. Sed interea docendi necessitate se et collegas astringit Petrus, dum facit resurrectionis Christi praecones. Resurrectionem nominat, non quod de ea sola testari conveniat, sed quia primum sub hac comprehenditur mortis praedicatio: deinde quoniam in ea finem redemptionis nostrae et complementum habemus, et secum trahit coeleste Christi imperium et Spiritus potentiam in suis tuendis, in stabilienda iustitia et rectitudine, in ordine instaurando, rursum in abolenda peccati tyrannide et omnibus ecclesiae hostibus profligandis. Sciamus itaque hoc nomine nequaquam excludi quae necessario cohaerent. Interea notemus resurrectionem prae aliis commemorari, quasi primarium Evangelii caput: quemadmodum etiam Paulus docet, I. Cor. 15, 17. Sed an soli Apostoli resurrectionis testes fuerunt? Annon hoc reliquis etiam discipulis fuit commune? Videtur enim Petrus has partes solis Apostolis vindicare. Respondeo, ipsis ideo tribui eiusmodi elogium, quia peculiariter ad id delecti erant, et principem habebant locum in perferenda hac legatione. Non ergo soli erant, tametsi praecipui.

Toto tempore. Initium temporis sumit, ex quo coepit Christus innotescere mundo, quod diligenter observandum est, sicut prius admonui. Nam fere usque ad annum tricesimum quasi privatus homo latuit. Cognosci enim noluit, nisi quatenus salutis nostrae referebat. Ergo quum adesset tempus obeundi muneris, quod illi a Patre erat iniunctum, quasi novus homo et nuper natus prodiit. Hoc quantum ad frenandam nostram curiositatem valeat, cuivis animadvertere promptum est. Tota sane Christi vita admirabile speculum plus quam absolutae perfectionis esse potuit: et tamen, ut nos in eorum studio et consideratione retineret, quae erant cognitu maxime necessaria, maiorem vitae suae partem ob-

scuram et quasi sepultam esse voluit. Quis iam audeat extra Christum evagari, quum ipse sui notitiam ad fidei aedificationem attemperet? Intrare et exire Hebraei accipiunt pro Versari inter homines, et habere communem vitae consuetudinem. Quo sensu dicuntur incolae urbis ingredi et egredi per eius portas. Sic Ioannis 10, 9. Si quis per me introierit, ingredietur et exibit, et pascua inveniet. Quamquam 2. Chronic. 1, 10. videtur esse nota imperii aut praefecturae.

23. Tunc statuerunt duos: Ioseph cognomine Barsabam, qui vocabatur Iustus, et Matthiam: 24. Et precando dixerunt: Tu Domine, qui cognoscis corda hominum, ostende utrum ex his duobus elegeris, 25. Qui accipiat sortem ministerii huius et Apostolatus, ex quo Iudas excidit, ut abiret in locum suum. 26. Et dederunt sortes eorum, et cecidit sors super Matthiam: et conscriptus fuit undecim Apostolis.

23. Unus sufficiendus erat in locum Iudae: duos sistunt in medio. Quaeri potest, cur non uno contenti fuerint. An quia tanta erat paritas, ut discernere non potuerint, uter magis esset idoneus? Certe non fuisset haec satis valida ratio, cur iudicium sorti permitterent. Et videtur alioqui Ioseph pluris fuisse habitus. An quia in diversa trahebantur studia? Hoc vero minime probabile est: neque id patitur praeclarum consensus testimonium quod nuper illis dedit Lucas. Denique absurdum fuisset tali dissidio foedari Apostoli electionem: sed ideo potius sors fuit interposita, ut sciretur ac testatum fieret, non tam electum hominum suffragiis Matthiam, quam divino iudicio creatum. Hoc enim habebant Apostoli diversum a Pastoribus, quod quum hi simpliciter eligerentur ab Ecclesia, illos divinitus vocari oportuit. Qua ratione Paulus in praefatione Epist. ad Galatas Apostolum se neque ab hominibus, neque per homines factum praedicat. Ergo, sicut huius muneris singularis erat dignitas, ita aequum fuit in Matthiae electione relinqui Deo summum iudicium, utcunque suis partibus fungerentur homines. Christus reliquos sua voce designaverat. Si hominum tantum electione in eorum ordinem cooptatus esset Matthias, minus habuisset auctoritatis. Medium fuit temperamentum, ut Deo offerrent discipuli quos habebant praestantissimos, ipse vero sibi assumeret, quem sciret fore maxime idoneum. Ita Deus sortis eventu ratum sibi esse Matthiae Apostolatum pronuntiat. Sed videntur temere et praepostere facere discipuli, qui sorti rem tantam committunt. Qualis enim inde certitudo colligi potuit? Respondeo, nonnisi Spiritus instinctu eos ad sortem confugisse. Tametsi enim hoc Lucas non exprimit, quia tamen discipulos temeritatis damnare non vult, quin potius electionem legitimam et Deo probatam refert, hinc constituo, praeeunte Spiritu sancto, hanc viam fuisse ingressos. Quemadmodum et totam actionem a Spiritu illis fuisse dictatam, non dubium est. Cur non enim precantur, ut Deus quem velit ex tota multitudine eligat? Cur eius iudicium ad duos restringunt? Annon hoc est eripere Deo suam libertatem, quum eum suis suffragiis alligant, et quodammodo subiiciunt? At quisquis placide rem expendere volet,

clare agnoscet ex Lucae consilio, nihil ausos fuisse discipulos, nisi quod scirent officii sui esse, sibique a Domino mandatum. Contentiosos autem valere sinamus.

24. *Precando dixerunt.* Ad verbum, Precati dixerunt. Verum in sensu nulla obscuritas, quia tantum dicere voluit, in hanc formam, quae sequitur, precatos fuisse. Neque tamen verba omnia enumerat, contentus summam breviter indicare. Quum itaque ambo probatae vitae essent, imo sanctitate et aliis virtutibus excellerent: quia tamen cordis integritas, cuius unicus cognitor et iudex est Deus, primas tenet, discipuli precantur, ut quod hominibus est absconditum, in lucem proferat. Idem et hodie in eligendis Pastoribus petendum est. Nam utcunque non statuendi sint duo pro uno: quia tamen falli ut plurimum possumus, et discretio spirituum a Domino est, semper rogandus est Deus, ut nobis ostendat quos habere velit ministros, ut consiliis nostris praesideat. Hinc etiam colligere licet, quanta in eligendis Pastoribus habenda sit integritatis ratio, sine qua in fumum abeunt et eruditio et facundia et quicquid praestantiae fingi potest.

25. *Ministerii et Apostolatus.* Quia humile erat verbum Ministerii, Apostolatum addidit in quo plus dignitatis inest. Quanquam sensus erit clarior, si exponas Ministerium Apostolatus. Sunt enim frequentes Scripturis sanctis hypallagae. Certe Lucas cum onere coniungere voluit muneris praestantiam, reverentiae et auctoritatis conciliandae gratia, simul tamen monere, ad laboriosam provinciam vocari Apostolos.

26. *Dederunt sortes eorum.* Hic de sortibus texenda non est longa disputatio. Qui sortiri in totum nefas esse putant, partim imperitia labuntur, partim non capiunt quid valeat hoc nomen. Nihil est quod non vanitate et audacia sua corrumpant homines. Ita factum est, ut sortes in abusum et superstitionem traxerint. Divinatio enim quae sortibus fit, prorsus est diabolica. Sed quum magistratus inter se provincias sortiuntur, et fratres haereditatem, res est licita. Idque clare testatur Salomo, quum Deum facit eventus moderatorem (Prov. 16, 33.). In sinum coniiciuntur sortes, inquit, et iudicium illarum exit a Domino. Hoc institutum non magis vitiat corruptela, quam genuinam astrologiam adulterina Chaldaeorum vanitas. Chaldaei, dum pravae curiositati praetextum captant ex Astrologiae nomine, scientiam utilem et laude dignam infamant. Idem faciunt sortilegi, quos vocant: sed nostrum est, inter legitimum usum et corruptelam discernere. Caeterum, datas fuisse sortes dicit, ut in urnam vel sinum coniectae postea extraherentur. Notandum quoque est, varie hoc loco accipi *sortis* nomen. Nam quum prius diceret, Iudam obtinuisse sortem ministerii, ex communi Scripturae usu intelligebat, portionem illi attributam a Domino. Postea de sorte proprie et citra figuram loquitur. Verisimile tamen est, quum nomen גורל utrique rei commune sit apud Hebraeos, Petrum alludere ad id voluisse quod facturi erant, et Lucam eodem similiter respexisse.

Sors super Matthiam. Ita accidit quod nemo sperasset: hunc enim alteri fuisse posthabitum, ex superioribus colligere licet. Praeterquam enim quod priorem illi locum dederat Lucas, duo cognomina quibus fuit insignitus, rarae cuiusdam existimationis fuisse indicant. Barsaba, hoc est, filius iurisiurandi vel quietis,

a re ipsa fuit dictus, quasi speculum quoddam esset vel fidelitatis ac innocentiae, vel placidi modestique ingenii. Alterum cognomen eximiam probitatem notabat. Ille ergo hominum iudicio prior: at Deus illi Matthiam praetulit. Unde admonemur, non gloriandum esse, si in coelum usque inferamur opinione hominum, et eorum suffragiis praestantissimi censeamur, sed hoc potius curandum, ut nos approbemus Deo, qui unicus est legitimus iudex, cuius sententia stamus et cadimus. Caeterum hoc quoque saepe animadvertere licet, Deum praeterire qui maxime eminent in hominum conspectu, ut omnem carnis superbiam prosternat. Quod addit conscriptum fuisse reliquis, sinistram omnem temeritatis notam abstergit a sortitione, quia tanquam divinitus electum amplexa est Ecclesia, super quem sors ceciderat.

CAPUT II.

1. Et dum compleretur dies Pentecostes, erant omnes unanimiter congregati simul, 2. Et factus est repente e coelo sonitus, quasi violento flatu irruente, et implevit totam domum ubi sedebant: 3. Et visae sunt illis dissectae linguae, tanquam igneae, seditque super unumquemque illorum: 4. Et impleti sunt omnes Spiritu sancto, et coeperunt loqui alienis linguis, quemadmodum Spiritus dabat illis eloqui.

1. *Dum compleretur.* Compleri pro Advenire capitur. Nam illorum perseverantiae iterum Lucas testimonium reddit, quum dicit, Stetisse omnes eodem loco, usque ad constitutum illis tempus. Huc pertinet adverbium *unanimiter*. Porro, cur Dominus adventum Spiritus totum sesquimensem distulerit, supra attigimus. Cur autem illo potissimum die miserit, quaeritur. Ego illam Augustini anagogen refutare nolo, quod sicuti quinquagesimo post Pascha die Lex veteri populo data fuit, manu Dei scripta in tabulis lapideis: ita spiritus, cuius officium est, eam cordibus nostris inscribere, totidem diebus post resurrectionem Christi, qui verum est Pascha, implevit quod in Legis promulgatione figuratum fuerat (I. Cor. 5, 7.). Quod tamen hanc argutiam quasi necessariam urget, libro Quaest. in Exodum et Epistola ad Ianuarium 2., in eo cuperem magis sobrium et modestum esse. Fruatur tamen ipse suo sensu. Ego interea quod magis solidum est amplector, festo die, quo Hierosolymam confluere solebat ingens hominum multitudo, editum fuisse miraculum, ut illustrius redderetur. Et certe hac occasione in ultimos usque terrae fines sparsum fuit, ut mox videbimus. Eodem consilio saepe Christus Hierosolymam ascendit diebus festis, quo pluribus innotescerent virtutes quas edebat: atque ut in maiore hominum frequentia uberior esset doctrinae fructus (Io. 2. 5. 7. 10. 12.). Sic etiam postea referet Lucas, Paulum festinasse, ut ante diem Pentecostes Hierosolymam perveniret (Act. 20,16.): non religione aliqua, sed propter frequentiorem conventum, quo pluribus prodesset. Ergo in diei electione miraculi utilitas spectata fuit: primum ut Hierosolymae magis celebraretur, quia

tunc ad consideranda Dei opera magis attenti erant Iudaei: deinde, ut in regiones procul dissitas perveniret eius fama. Diem vero quinquagesimum vocabant, facta a primitiis supputatione.

2. *Factus est repente.* Donum visibile esse oportuit, ut sensus corporalis discipulos magis excitaret. Nam quae nostra est segnities ad aestimanda Dei dona, nisi sensus omnes nostros prius expergefaciat, virtus eius incognita praeteribit ac effluet. Haec igitur praeparatio fuit, quo melius agnoscerent, iam adesse promissum a Christo Spiritum. Quanquam non tam eorum causa id factum est, quam nostra: sicuti quod dissectae et igneae linguae apparuerunt, in eo nostri potius et universae Ecclesiae habita ratio fuit, quam illorum. Poterat enim Deus instruere eos facultate ad Evangelium publicandum necessaria, etiamsi nullum symbolum adiungeret. Scivissent ipsi non fortuito, neque sua industria, se fuisse tam repente mutatos: verum quae hic referuntur signa, omnibus saeculis profutura erant: ut prodesse hodie nobis sentimus. Caeterum breviter observanda est signorum analogia. Vehementia flatus ad terrorem incutiendum spectabat. Nunquam enim ad recipiendam Dei gratiam rite sumus comparati, nisi domita carnis confidentia. Quemadmodum enim fide nobis patet ad eum accessus, ita humilitas et timor facit, ut aperta sit illi ad nos ianua. Cum superbis et securis, sibique placentibus nihil illi negotii. *Flatu* designari Spiritum, vulgare est. Nam et Christus, quum apostolis Spiritum daturus esset, in eos sufflavit (Io. 10, 22.). Et in Ezechielis visione turbo et ventus (Ezech. 1, 4.). Imo nomen ipsum Spiritus translatitium est. Nam quia illa divinae essentiae hypostasis, quae Spiritus vocatur, per se incomprehensibilis est, Scriptura nomen a flatu mutuatur: quia virtus Dei est, quam Deus veluti spirando in omnes creaturas diffundit. *Linguarum* species ad praesentem circumstantiam restringitur. Nam sicuti columbae figura, quae super Christum descendit, significationem habebat aptam Christi naturae et officio, ita nunc Deus signum elegit, quod rei signatae congrueret: nempe, ut effectum Spiritus sancti in Apostolis ostenderet, qualis postea sequutus est. Linguarum diversitas quoddam veluti obstaculum erat, ne Evangelium latius manaret. Ita si una tantum lingua fuisset eius praeconibus, omnes Christum putassent in angulo Iudaeae inclusum. Deus autem viam invenit, qua perrumperet, dum linguas Apostolorum secuit, ut per omnes populos dispergerent, quod ipsis traditum fuerat. In quo refulget mirabilis Dei bonitas: quia poena humanae superbiae in materiam benedictionis versa est. Unde enim diversitas linguarum, nisi ut impia et scelerata hominum consilia dissiparentur? (Genes. 11, 7.). Nunc Deus Apostolos instruit linguarum varietate, ut in beatam unitatem homines huc et illuc palantes revocet. Linguae istae dissectae fecerunt, ut omnes loquantur lingua Canaan, quemadmodum Iesaias praedixerat (Ies. 19, 18.). Nam quocunque loquantur idiomate, omnes tamen uno ore et uno Spiritu eundem invocant Patrem in coelis (Rom. 15, 6.). Nostra id causa factum esse dixi, non tantum quia fructus ad nos pervenit, verum etiam quia agnoscimus, non temere volitasse ad nos Evangelium, sed Deo ordinante, qui linguas Apostolis in hunc finem dissectas contulit: ne qua natio doctrinae illis commissae expers foret, quo Gentium vocatio comprobatur: deinde fides

asseritur eorum doctrinae, quam scimus non humanitus esse fabricatam, quum in eorum linguis Spiritum habitasse audiamus. Nunc dicendum restat, quid sibi *ignis* velit. Procul dubio efficaciae fuit symbolum, quae exserenda erat in Apostolorum voce. Alioqui etiam si personuissent ad extremos usque mundi fines, nihil aliud quam aërem sine profectu verberassent. Demonstrat itaque Dominus igneam fore eorum vocem, ut hominum corda accendat: ut exusta consumptaque mundi vanitate, purget ac renovet omnia. Alioqui nunquam tam arduum munus aggredi fuissent ausi, nisi Dominus de praedicationis virtute certiores illos fecisset. Hinc factum est, ut non resonuerit tantum in aëre Apostolorum doctrina, sed in hominum mentes penetrarit, ac eas coelesti ardore impleverit. Neque haec vis tantum in ore Apostolorum fuit ostensa, sed quotidie ostenditur. Atqui eo magis cavendum est, ne quum ignis ardet, instar stipulae simus. Porro Spiritum sanctum Dominus semel discipulis suis contulit sub visibili specie, ut certo statuamus, nunquam Ecclesiae defuturam invisibilem et occultam eius gratiam.

3. *Seditque.* Quoniam subita est numeri mutatio, dubium est an de igni loquatur. Dixerat linguas tanquam ex igni apparuisse: sequitur mox: *Seditque* super eos. Ego tamen ad Spiritum refero. Hebraeis enim familiare est, substantivum verbi, quod priore membro omiserant, in secundo exprimere. Quale hic exemplum est: sedit super eos, et repleti sunt omnes Spiritu sancto. Scimus autem Lucam, tametsi Graece scripserit, Hebraismis tamen abundare. Iam quod Spiritum sanctum *linguas* vocat, ex usu Scripturae est. Nam et columbam Ioannes eodem nomine appellat (Io. 1, 32.): quia eiusmodi symbolo Spiritus sui praesentiam testari Dominus volebat. Si inane esset signum, absurda esset appellatio: sed ubi res est annexa, congruenter eius nomen signo tribuitur, quod ipsam sensibus nostris percipiendam offert. Plenitudo Spiritus, qua singulos fuisse donatos asserit, non exprimit aequalem donorum mensuram in unoquoque, sed excellentiam quae obeundo muneri par futura esset.

4. *Coeperunt loqui.* Praesentem effectum exstitisse admonet, ac simul in quem usum aptandae fuerint linguae. Caeterum quia paulo post subiicit Lucas, advenas ex diversis regionibus miratos esse, quod singuli audirent sua lingua Apostolos loquentes, probabile nonnullis videtur, non loquutos esse variis linguis, sed quod lingua una pronuntiatum erat, sic fuisse a singulis perceptum, quasi nativam linguam audirent. Eundem ergo sonitum vocis putant varie fuisse distributum inter auditores. Alteram coniecturam habent: quod Petrus unam concionem apud multos ex variis gentibus collectos habuerit, qui eius sermonem intelligere non poterant, nisi alia vox ad eorum aures perveniret, quam ore ipsius prolata erat. Verum primo loco notandum est, vere loquutos fuisse extraneis linguis discipulos: alioqui non in ipsis, sed in auditoribus fuisset miraculum. Ita falsa fuisset similitudo, cuius ante meminit, nec tam ipsis datus esset Spiritus, quam aliis. Audimus etiam, ut Paulus Deo gratias agat, quod diversis linguis loquatur (I. Cor. 14, 18.). Certe earum et intelligentiam et usum sibi vindicat. Neque vero hanc facultatem consequutus fuerat suo studio vel industria, sed habebat ex dono Spiritus. Eodem loco spe-

ciale donum esse affirmat, quo non omnes sint praediti. Ex his planum esse arbitror, varietate intelligentiaque linguarum donatos fuisse Apostolos, ut Graecis Graece, Italis Latine loquerentur, haberentque veram cum auditoribus communicationem. An tamen accesserit secundum miraculum, ut Aegyptii et Elamitae Chaldaice loquentem Petrum intellexerint, acsi diversas voces ederet, in medio relinquo. Sunt enim coniecturae, quae huc ducunt, et tamen non ita firmae quin refelli queant. Fieri enim potest, ut loquuti sint diversis linguis, prout incidebant in hunc vel illum, et se dabat occasio: et quidem alius alia lingua usus fuerit. Clarum ergo miraculum erat, quum in promptu illis viderent esse diversa idiomata. Quod ad Petri concionem spectat, potuit a maiori parte intelligi, undecunque nati essent, quia plurimos eorum qui Hierosolymam confluxerant, verisimile est linguae Chaldaicae fuisse peritos. Deinde nihil erit absurdi, si dicamus et aliis linguis loquutum esse. Quanquam de hac re multum litigare nolo, modo hoc extra controversiam ponatur, Apostolos vere sermonem mutasse.

5. Erant autem Hierosolymae commorantes Iudaei, viri pii ex omni gente earum quae sub coelo sunt. 6. Vulgato hoc rumore, convenit multitudo, et confusa est: quia audiebat quisque sua lingua eos loquentes. 7. Stupebant autem omnes et mirabantur, dicentes inter se: Nonne, en, omnes isti qui loquuntur, Galilaei sunt? 8. Et quomodo nos audimus quisque eos suo idiomate loquentes, in quo nati sumus? 9. Parthi et Medi, et Elamitae, et incolae Mesopotamiae, Iudaeae et Cappadociae, Ponti et Asiae, 10. Phrygiae et Pamphyliae, Aegypti, et partium Lybies versus Cyrenem, et advenae Romani, 11. Iudaei et proselyti, Cretes et Arabes, audimus loquentes ipsos nostris linguis magnifica Dei. 12. Stupebant ergo omnes et mirabantur, dicentes alii aliis: Quid sibi vult hoc? 13. Alii subsannantes dicebant: Musto pleni sunt.

5. *Erant autem commorantes.* Quum viros religiosos nominat, innuere videtur, eos Hierosolymam cultus Dei causa venisse: sicuti Deus omnibus post dissipationem saeculis, quasi erecto vexillo residuum aliquod semen in urbem illam collegit, quia adhuc vigebat templi utilitas: interea tamen obiter admonet apud quos proficiant, et quibus prosint miracula, quibus Dominus potentiam suam declarat. Nam impii et profani homines vel rident vel non curant, quemadmodum statim videbimus. Praeterea eos voluit citare testes, quibus ob suam religionem habeatur plus fidei. Quum dicit *ex omni gente*, intelligit ex diversis regionibus et longe inter se dissitis. Nam et postea terras commemorat quae ingenti spatio distabant, cuiusmodi sunt Lybie et Pontus, Roma et Parthia, atque Arabia et similes. Hoc ad augendam rei magnitudinem valet. Nam Cretenses et Asiatici propter viciniam poterant habere aliquod linguae commercium: at non eadem ratio inter Italos et

Cappadoces, inter Arabes et Ponticos. Fuit autem memorabile hoc Dei opus, et summa admiratione dignum, quod in tam vasta et horrenda populi dissipatione, nonnullas tamen reliquias ubique servavit, imo fecit, ut populo tam afflicto et quasi perdito quidam alieni se adiungerent. Tametsi enim huc et illuc in longinquum exsilium dispulsi, diversi diversos quodammodo mundos incolebant, inter se nihilominus tenebant fidei unitatem. Neque enim eos temere pios et Dei timentes nominat.

6. *Vulgato hoc rumore.* Graece quidem ita Lucas dicit, Facta hac voce: sed intelligit sparsam fuisse famam, qua factum est ut multi simul confluerent. Nam si alius post alium diverso loco et tempore loquentes audisset diversis linguis Apostolos, non ita illustre fuisset miraculum. Conveniunt ergo in unum locum omnes, ut linguarum diversitas ex praesenti comparatione melius appareat. Accedit et altera circumstantia, quod vulgo nota est patria Apostolorum, et vulgo hoc notum est, nunquam fuisse ex patria egressos, ut peregrinas linguas discere potuerint. Quum ergo indiscriminatim, prout tulit occasio, alius Latine, alius Graece, alius Arabice loquitur, et singuli etiam linguas variant, hinc magis conspicuum redditur opus Dei.

11. *Magnifica Dei.* Duo notat Lucas, quae auditoribus admirationem fecerunt: quod Apostoli rudes prius idiotae nati in contempto angulo, magnifice tamen de rebus divinis et coelesti sapientia dissererent. Alterum, quod novis linguis subito essent donati. Utrumque notatu dignum, quia temere et futiliter verba fundere non tam valuisset ad permovendos animos: rerum vero maiestas magis afficere debuit ad miraculum considerandum. Etsi autem in eo tribuunt debitum Deo honorem, ubi attoniti haerent, praecipuus tamen exprimitur miraculi fructus, quod inquirunt. Atque ita ostendunt, se ad discendum paratos esse: nam stupor alioqui non multum profuisset, et sane ita cum stupore admirari Dei opera convenit, ut simul accedat consideratio, et intelligendi studium.

13. *Alii subsannantes.* Hinc apparet, quam prodigiosa sit hominum tam socordia quam improbitas, quum illis Satan mentem abstulit. Si palam e coelo descendat Deus, vix clarius conspici posset eius maiestas, quam in hoc miraculo. Quisquis guttam integri sensus habet, eum solo auditu percelli necesse est. Quam igitur belluini illi, qui oculis cernunt, et tamen subsannant, suisque facetiis Dei potentiam eludere conantur? Verum ita res habet. Nihil tam admirabile esse potest, quod non in ludibrium vertant, qui nulla Dei cura tanguntur, quoniam data opera callum inscitiae in rebus maxime dilucidis sibi obducunt. Et iusta est Dei ultio adversus talem superbiam, ut Satanae in coecum furorem praecipitandos tradat. Quare non est quod miremur, si hodie plerique ad tantam lucem coecutiunt, si surdi sunt ad tam apertam doctrinam, imo petulanter respuunt oblatam sibi salutem. Nam si insolita Dei opera, quibus magnifice potentiam suam illustrat, obnoxia sunt hominum ludibriis, quid de doctrina fiet, quae nihil apud eos resipit, nisi vulgare? Quanquam Lucas non pessimos fuisse, aut penitus deploratos significat, qui riserunt, sed exponere potius voluit, qualiter affectum fuerit hominum vulgus hoc miraculo. Et sane ita semper res habuit in mundo, ut pauci vero Dei

sensu tacti fuerint, quoties se patefecit. Nec mirum: rara enim et paucorum hominum virtus est religio, quae sanae intelligentiae initium est. Caeterum, ut maior pars ferrea quadam pervicacia, operum Dei considerationem repellat, nunquam tamen fructu carent quemadmodum videre in hac historia licet.

14. Stans autem Petrus cum undecim, extulit vocem suam, et loquutus est illis: Viri Iudaei, et omnes qui habitatis Hierosolymae, notum hoc sit vobis, et auribus percipite verba mea. 15. Non enim, quemadmodum existimatis, isti ebrii sunt: est enim hora diei tertia. 16. Sed hoc est quod dictum est per Prophetam Ioël. 17. Et erit in ultimis diebus, dicit Deus, effundam ex Spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae, et iuvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri somnia somniabunt: 18. Utique super servos meos, et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et prophetabunt. 19. Et dabo prodigia in coelo superne, et signa super terram inferne, sanguinem et ignem, et vaporem fumi: 20. Sol vertetur in tenebras, et luna in sanguinem, priusquam veniat dies Domini magnus et illustris. 21. Et erit, quisquis invocaverit nomen Domini, salvus erit.

14. *Stans autem Petrus.* Standi verbo gravem in coetu concionem fuisse habitam significat. Surgebant enim, verba ad populum facturi, quo facilius audiri possent. Summa autem huius concionis est, quod ex dono Spiritus sancti quod cernebant, colligit exhibitum iam esse *Christum.* Prius tamen falsam illam opinionem refellit, quod putarent ebrios esse discipulos. Refutatio autem probabili argumento constat, quia non soleant mane homines inebriari. Nam ut inquit Paulus: Qui ebrii sunt, nocte sunt ebrii (I. Thess. 5, 7.). Pudore enim lucem fugiunt. Et sane tanta est huius vitii foeditas, ut merito lucem horreat. Neque tamen hoc argumentum perpetuo valeret. Iam enim suo tempore invehebatur Iesaias in eos, qui ad sectandam ebrietatem mane surgebant. Et hodie non pauci sunt, qui porcis similes statim a somno ad pocula transsiliunt. Sed quoniam hoc abhorret a communi hominum more, verisimile esse Petrus negat. Qui mediocriter antiquitatis sunt periti, diem civilem ab ortu solis ad occasum usque in duodecim horas distributum fuisse sciunt. Ita horae aestate longiores, hieme breviores erant. Ergo quae nunc hieme nona esset ante meridiem, aestate vero octava, veteribus tertia fuit. Quod autem leviter tantum opinionem ebrietatis diluit Petrus, ideo fit, quia supervacua fuisset magis anxia excusatio. Ergo, ut in re indubia, eos qui ridebant magis compescit, quam docere laborat. Caeterum non tam eos ex temporis circumstantia refellit, quam Ioëlis testimonio. Nam quum dicit, *exhiberi* quod praedictum fuerat, eorum ingratitudinem perstringit, quod tam insigne benefi-

cium, iam sibi olim promissum, nunc, dum ante oculos est, non agnoscant. Quod autem omnibus exprobrat paucorum vitium, non ideo facit, ut omnes eadem involvat culpa: sed quoniam ex illorum subsannatione opportuna occasio se dabat omnes simul docendi, eam non negligit.

17. *Erit in ultimis diebus.* Ab hoc effectu probat, exhibitum iam esse Messiam. Ioël quidem novissimos dies non exprimit, sed quum de plena Ecclesiae restitutione disserat, non dubium quin prophetia illa in solam competat ultimam aetatem (Ioel 2, 29.). Quare nihil a Ioëlis mente alienum attulit Petrus, sed tantum explicandi causa hoc verbum addidit, ut scirent Iudaei non aliter posse instaurari Ecclesiam, quae tunc collapsa erat, quam si Dei Spiritu renovarentur. Porro quia Ecclesiae reparatio, quasi novum saeculum futura erat, ideo Petrus in dies novissimos eam confert. Et sane hoc tritum ac familiare Iudaeis erat, magnificas omnes promissiones de beato et bene composito Ecclesiae statu, non ante completum iri, quam dum Christus adventu suo, omnia in integrum restitueret. Proinde extra controversiam inter ipsos erat, pertinere ad ultimum tempus quod adducitur ex Ioële. Iam per dies ultimos, vel plenitudinem temporis, notatur stabilis ecclesiae conditio in Christi manifestatione.

Effundam de spiritu meo. Vult probare (ut iam dictum est), non aliter reparari posse Ecclesiam, quam dato Spiritu sancto. Quum ergo spem omnes haberent propinquae restitutionis, socordiae eos insimulat, quod de illius ratione ac modo non cogitent. Caeterum quum Propheta dicit Effundam, minime dubium est, quin largam affluentiam hoc verbo notare voluerit. Eodem vero sensu accipere convenit, Effundam de Spiritu, vel ex Spiritu, acsi dictum esset simpliciter Effundam Spiritum. Nam hoc posterius apud Prophetam habetur. Petrus autem Graecos sequutus est, qui vocem Hebraicam את verterunt ἀπό. Frustra ergo quidam subtilius hic philosophantur. Quia utcunque mutentur verba, retinenda tamen est mens Prophetae. Interea, quum Deus effundere Spiritum dicitur, sic accipi debere fateor, quod ex Spiritu suo, tanquam ex unico et inexhausto fonte, multiplicem donorum varietatem profluere in homines faciat. Nam teste Paulo diversa quidem sunt dona, sed unus Spiritus (I. Cor. 12, 4.). Hinc vero colligimus utilem doctrinam: Nihil nobis praestantius a Deo posse dari, quam Spiritus gratiam, imo sine hac, nihili reliqua omnia esse. Nam quum in summa Deus populo suo vult salutem promittere, Spiritum se daturum affirmat. Hinc sequitur, nihil nos bonorum posse adipisci, donec Spiritu sancto donemur. Et certe tanquam clavis est, quae ostium nobis reserat, ut penetremus in omnes spiritualium bonorum thesauros, atque etiam ingrediamur in regnum Dei.

Super omnem carnem. Quid haec universitas valeat, ex sequentibus patet. Nam primum in genere ponitur Omnis caro: deinde partitio additur, qua Propheta significat, nullum fore aetatis vel sexus discrimen, quin Deus omnes promiscue in gratiae suae communionem admittat. *Omnis* igitur caro, quia adolescentes simul ac senes, masculi ac feminae. Quaeri tamen potest, cur tanquam novum et prius inauditum bonum polliceatur Deus populo suo, quod ab initio saeculis omnibus praestare solitus fuerat. Nul-

lum enim saeculum gratiae Spiritus expers fuit. Huius quaestionis solutio in his duobus verbis posita est, Effundam, et Super omnem carnem. Duplex enim hic antithesis notanda est inter veteris et novi Testamenti tempus. Effusio enim ut dixi uberem plenamque copiam significat, quum sub Lege parcior fuisset distributio. Unde etiam Ioannes spiritum sanctum datum fuisse negat, donec ascenderet Christus. *Omnis caro* significat immensam multitudinem, quum Dominus antea paucos tam ampla Spiritus sui participatione dignatus esset. Porro in utraque comparatione minime negatur, quin Patres sub Lege eiusdem gratiae nobiscum participes fuerint: sed Dominus nos illis superiores esse, sicuti sumus, ostendit. Eodem, inquam, et intelligentiae et iustitiae et sanctificationis Spiritu praediti fuerunt pii omnes a primo mundi exordio, quo nos hodie Dominus illuminat et regenerat: verum pauci tunc cognitionis luce donati fuerunt, si cum ingenti fidelium multitudine conferantur, quos repente Christus adventu suo collegit. Deinde obscura et tenuis fuit illorum cognitio, et quasi velo obtecta, si conferatur cum ea quam hodie ex Evangelio habemus, ubi Christus, sol iustitiae pleno fulgore, velut in meridie, lucet. Nec obstat, quod pauci quidam tanta fide excelluerunt, ut neminem forsan hodie parem habeant. Nam eorum intelligentia nihilominus paedagogiam Legis resipiebat. Est enim illud semper verum, pios Reges et Prophetas non vidisse nec audisse quae Christus adventu suo patefecit (Matth. 13, 17. Luc. 10, 24.). Ergo ut novi Testamenti praestantiam commendet Ioël, uberiorem sub ipso fore Spiritus gratiam denuntiat: deinde ad plures homines perventuram.

Et prophetabunt. Prophetiae verbo rarum et singulare intelligentiae donum notare voluit. Ac eodem spectat, quae mox sequitur, partitio: Iuvenes vestri visiones videbunt, et senes somniabunt somnia. Fuisse enim duas istas ordinarias rationes, quibus se Dominus Prophetis manifestare solitus sit, ex duodecimo Numerorum capite colligitur (Num. 12, 6.). Nam illic Dominus Mosen eximens a communi Prophetarum ordine dicit: Ego servis meis per visionem vel per somnium appareo: cum Mose vero facie ad faciem loquor. Videmus ergo generi subiici duas species, confirmationis vice. Summa tamen huc redit, fore omnes Prophetas, simulac effusus e coelo Spiritus fuerit. Verum hic obiicitur, nihil tale exstitisse, etiam in ipsis Apostolis, nedum in universo fidelium grege. Respondeo, hunc Prophetis usitatum fuisse morem, ut regnum Christi sub tropis saeculo suo congruentibus adumbrent. Dum loquuntur de cultu Dei, nominant altare, sacrificia, auri, argenti, thuris oblationem. Scimus tamen altaria nunc cessare, abolita esse sacrificia, quorum sub Lege usus fuit, et Dominum altius quiddam requirere a nobis, quam opes terrenas. Verum id quidem est: sed Prophetae, dum stylum attemperant ad captum sui temporis, figuris quae tum familiares populo erant, involvunt ea, quae nunc aliter exhibita videmus: quemadmodum alibi dum ex Levitis se facturum sacerdotes promittit et ex plebe Levitas (Ies. 66, 21.), non alio tendit, nisi infimum quemque sub regno Christi honorifico fore in gradu. Ergo si verum et genuinum huius loci sensum habere cupimus, non urgenda sunt verba quae ex veteri Legis oeconomia sumpta sunt, sed tantum quae-

renda sine figuris veritas. Ea autem est, quod Apostoli subito Spiritus afflatu de coelestibus mysteriis prophetice, hoc est, divine et supra vulgarem modum disserebant. Prophetiae itaque nomen nihil aliud designat, quam rarum et insigne intelligentiae donum: acsi diceret Ioël, sub Christi regno non paucos tantum fore Prophetas, quibus arcana sua Deus revelet, sed omnes ad propheticam usque excellentiam spirituali sapientia donandos esse. Quemadmodum et apud Ieremiam habetur: Non docebit quisque proximum suum amplius, quia omnes me cognoscent a minimo usque ad maximum (Ierem. 31, 34.). Caeterum his verbis Petrus Iudaeos quos alloquitur, ad eiusdem gratiae communicationem invitat. Acsi diceret, Spiritum quem in nos effudit, paratus est Dominus longe lateque effundere. Ergo, nisi per vos steterit, haurietis ex hac plenitudine nobiscum. Quod autem Iudaeis tunc dictum fuit, sciamus et nobis hodie dici. Tametsi enim cessarunt illae visibiles Spiritus gratiae, non tamen Spiritum suum, ab Ecclesia sua Deus subduxit. Quare hac promissione eum nobis indiscriminatim omnibus quotidie offert. Unde nos nonnisi nostra ignavia egeni sumus ac inopes: et simul clare patet, impios et sacrilegos esse Spiritus hostes, qui plebem Christianam arcent a Dei notitia, quum ipse feminas simul ac viros, iuvenes ac senes, non admittat modo, sed nominatim advocet.

18. *Super servos meos.* His verbis restringitur promissio ad Dei cultores. Neque enim Spiritum suum profanat Deus, quod fieret, si prostitueret incredulis ac contemptoribus. Certum quidem est, nos Spiritu fieri Dei servos, ideoque non esse, donec eum receperimus, sed primum, quos Deus in familiam suam cooptavit, et quos Spiritu suo formavit in suum obsequium, novis postea donis cumulat. deinde, non respexit Propheta ad illum temporis ordinem, sed tantum hanc gratiam Ecclesiae propriam facere voluit. Quum autem Ecclesia nonnisi apud Iudaeos esset, eos honorifice appellat servos et ancillas Dei. Verum ex quo Deus, diruta maceria, Ecclesiam undique sibi collegit, quotquot in foederis societatem recepti sunt, eodem nomine censentur. Tantum meminerimus peculiariter Ecclesiae Spiritum destinari.

19. *Et dabo prodigia.* Primo loco videndum est, quisnam sit iste dies magnus Domini. Alii de priore Christi adventu in carne exponunt: alii vero referunt ad ultimum resurrectionis diem. Neutra mihi opinio probatur. Propheta enim meo iudicio totum Christi regnum comprehendit. Atque ita *diem* magnum vocat, ex quo manifestari in carne coepit Filius Dei, ut nos ad complementum regni eius ducat. Non ergo certum unum diem praefigit, sed a prima Evangelii promulgatione diem istum inchoat, et usque ad ultimam resurrectionem extendit. Qui ad aetatem Apostolorum restringunt, moventur hac ratione, quod Propheta hoc membrum cum proximo connectit. Sed in eo nihil absurdi, quod Propheta tempus signat, quo haec fieri coepta sunt, utcunque assiduos habeant progressus usque ad finem mundi. Porro quod dicit *solem* conversum iri in tenebras, et *lunam* in sanguinem, metaphoricae sunt loquutiones, quibus significat, Dominum signa per totam orbis machinam daturum irae suae, quae homines terrore exaniment, acsi horrenda fieret totius naturae conversio. Sicuti enim sol et luna paterni erga nos favoris Dei testes sunt,

illum lucem vicibus suis terrae ministrant: ita ex adverso dicit Propheta, irati et offensi Dei fore nuntios. Atque hoc secundum est membrum prophetiae. Postquam enim de spiritualis gratiae affluentia disseruit supra omnem carnem, ne quis omnia simul prospera et tranquilla imaginaretur, subiicit turbulentum multoque horrore plenum fore statum mundi sub Christo. Quemadmodum et Christus ipse plenius admonet Matthaei 24. et Lucae 21. Sed hoc ad gratiae commendationem plurimum valet, quod ubi omnia minantur exitium, quisquis tamen nomen Dei invocat, salutis suae securus est. Per Caliginem solis, per Sanguinolentum lunae defluxum, per Atrum vaporem fumi, exprimere voluit Propheta, quocunque homines vertant oculos, ubique sursum et deorsum multa apparitura, quae terrorem incutiant, quemadmodum iam attigit. Perinde ergo hoc valet acsi dixisset, nunquam tam misere habuisse res in mundo, nunquam tot et tam atrocia irae Dei signa exstitisse. Hinc colligitur, quam inaestimabilis sit Dei bonitas, qui praesens remedium tantis malis offert: et rursus quam ingrati sint Deo ac perversi, qui ad propinquum et obvium salutis asylum non confugiunt. Neque enim dubium est, quin hac tam tristi descriptione pios omnes excitare Deus velit, ut ardentiore desiderio salutem expetant. Et Petrus in eundem finem citat ut sciant Iudaei se plus quam calamitosos fore, nisi oblatam sibi Spiritus gratiam suscipiant. Quaeritur tamen, qui conveniat, Christo manifestato tantum simul mare malorum exundare. Absurdum enim videri potest, ipsum divini erga genus humanum amoris unicum esse pignus, in quo coelestis Pater omnes bonitatis suae thesauros explicat, imo viscera misericordiae suae in nos effundit, et tamen eiusdem adventu iram Dei solito violentius ardere, ut coelum et terram uno quasi incendio corripiat. Sed primo observandum est, quia nimium pigri sunt homines ad recipiendum Christum, variis afflictionibus quasi flagellis urgendos esse. Deinde, quum laborantes et malis gravatos ad se Christus vocet, multis prius malis domari nos necesse est, ut humilitatem discamus (Matth. 11, 24.). Nam ex secundo rerum suarum statu cornua superbiae induunt homines. Nec fieri aliter potest, quin ferociter Christum contemnat, qui sibi felix videtur. Tertio, quia plus aequo propensi sumus ad quaerendam carnis pacem: unde etiam fit, ut Christi gratiam multi alligent praesenti vitae, ad diversam cogitationem nos assuefieri expedit, ut sciamus spirituale esse Christi regnum. Ergo Deus ut coelestia Christi bona esse doceat, multis aerumnis secundum carnem nos exercet. Ita fit, ut nostram felicitatem extra mundum quaeramus. Miserias etiam cumulat hominum ingratitudo. Servus enim qui voluntatem domini sui tenet, nec obsequitur, dignus est gravioribus plagis (Luc. 12, 47.). Quo familiarius nobiscum Deus in Christo communicat, magis crescit nostra impietas, et in apertam contumaciam erumpit: ita nihil mirum, si Christo manifestato multa ultionis divinae signa ex adverso appareant, quum homines impio contemptu hinc gravius in se provocent Deum, iramque eius inflamment. Certe quod formidabilis est Christi dies, accidentale est, sive nostram segnitiem corrigere velit Deus, nos adhuc indociles subigere, sive ingratitudinem punire: per se enim nihil affert nisi

iucundum. Sed Deum merito provocat gratiae suae contemptus ad horribilem excandescentiam.

21. *Quisquis invocaverit.* Insignis locus. Nam sicuti Deus minis ac terroribus nos tanquam ignavos asinos ad quaerendam salutem instigat: ita postquam coelum et terram tenebris involvit, modum tamen ostendit, quo salus ante oculos nostros affulgeat: nempe si ipsum invocabimus. Est enim diligenter notanda haec circumstantia. Si Deus salutem simpliciter promitteret, hoc iam quidem esset magnum, sed longe maius est, dum inter multiplices mortis abyssos eam promittit. Quum omnia, inquit, confusa fuerint, et exitii formido omnia occupaverit, tantum invocate me, et salvi eritis. Ergo, utcunque malorum gurgite absorptus sit homo, proponitur illi tamen remedium, quo effugiat. Notanda etiam universalis particula, *quicunque.* Nam sine exceptione omnes Deus ad se admittit, et hoc modo ad salutem invitat. Quemadmodum Paulus colligit decimo ad Rom. capite et ante a propheta traditum fuerat. Tu Deus exaudiens praecationem, ad Te omnis caro veniet. Quando itaque nemo excluditur ab invocatione Dei, omnibus aperta est salutis ianua. Nec aliud est quod nos ab ingressu arceat, quam propria infidelitas. Omnes dico, quibus se per Evangelium Deus patefacit. Verum, sicuti in Dei invocatione certa est salus, ita statuendum est, sine ipsa ter miseros esse nos ac perditos. Caeterum quum salus nostra locatur in Dei invocatione, nihil interea adimitur fidei, quando haec invocatio nonnisi in fide fundata est. Est alia quoque circumstantia non minus notatu digna, quod Propheta ultimis diebus proprie congruere significat Dei invocationem. Nam etsi omnibus saeculis invocari voluit, ex quo tamen in Christo se exhibuit Patrem, facilius nobis ad eum accessus patet. Quod et maiorem nobis fiduciam addere, et torporem excutere debet. Ut etiam ratiocinatur ipse hoc privilegio alacritatem ad precandum nobis duplicari, Hactenus non petiistis quidquam in nomine meo: petite, et impetrabitis. Quasi diceret, Antehac quamvis nondum apparuerint Mediator in carne et Advocatus, precati tamen estis: nunc ubi patrocinium meum accedet, quanto animosius id facere conveniet.

22. Viri Israelitae, audite hos sermones: Iesum Nazarenum, virum a Deo ostensum erga vos, virtutibus, et prodigiis, et signis quae fecit per ipsum Deus in medio vestri, quemadmodum et ipsi nostis: 23. Hunc, inquam, definito consilio, et praescientia Dei traditum per manus impiorum accepistis, et cruci affixum interemistis, 24. Quem Deus suscitavit, solutis doloribus mortis, quandoquidem impossibile erat ipsum teneri ab ea.

22. *Iesum Nazarenum.* Nunc Petrus ad suum institutum prophetiam Ioëlis accommodat: nempe ut inde agnoscant Iudaei adesse instaurationis tempus, et ideo Christum sibi esse datum. Neque enim aliter quam adventu Mediatoris complenda erat haec promissio. Atque hic demum rectus est usus donorum omnium, quae per Christum percipimus, dum nos ad Christum ipsum, veluti ad

fontem deducunt. Verum hac sensim progreditur. Neque enim statim a principio Iesum fuisse Christum affirmat, sed tantum dicit, *hominem* fuisse divinitus missum, idque probat ex miraculis. Postea addit, a morte resurrexisse, quum esset occisus. Unde certius et plenius apparet, non fuisse unum aliquem ex Prophetis, sed ipsum Dei Filium, qui promissus fuerat omnium reparator. Sit ergo hoc primum membrum, Iesum Nazarenum hominem fuisse, luculentis testimoniis approbatum a Deo, ut sperni quasi vulgaris aut obscurus non deberet. Ἀποδεδειγμένον vetus interpres non male reddidit Approbatum. Ac fallitur Erasmus, qui putat eum secus legisse. Ipse vero Lucae mentem minime expressit, quum vertit Exhibitum. Nam quum verbum illud Graecis significet Demonstrare: unde et Mathematici ἀποδείξεις vocant argumenta, quibus oculis rem perspicue subiiciunt: voluit dicere Lucas Iesum non venisse incognitum ac sine ullo testimonio vel approbatione: sed in hoc valuisse quae Deus per illum edidit miracula, ut illustris et eximius esset. Ideo dicit, *ostensum* erga Iudaeos, quia Deus inter illos Filium suum insignem et magnum haberi voluit. Acsi diceret, miracula non aliis gentibus fuisse destinata, sed Iudaeis, ut Iesum divinitus sibi missum agnoscerent.

Virtutibus. Miracula tribus istis nominibus designat. Et sane quoniam Deus potentiam in illis suam novo et inusitato modo exserit, vel saltem plus admirationis excitat, merito dicuntur Virtutes. Solemus enim, quum aliquid extraordinarium accidit, magis commoveri. Qua ratione etiam dicuntur Prodigia, quoniam obstupescere nos cogunt. Signa autem ideo vocantur, quia Dominus mentes hominum ibi fixas haerere non vult, sed altius attolli: sicuti in alium finem referuntur. Tres autem voces posuit, ut magis extolleret Christi miracula, et hac congerie ad eorum considerationem vehementius populum impelleret. Porro Christum non facit primarium auctorem, sed ministrum duntaxat, quia gradatim, ut dictum est, procedere instituit. Quaeri tamen posset, an miracula ad iustam approbationem sufficiant: quia hoc modo suis imposturis fidem facerent magi. Respondeo, multum a Dei virtute differre Satanae praestigias. Denuntiat quidem alibi Christus, regnum Antichristi fore in prodigiis: sed mox addit Mendacibus (II. Thess. 2, 9.). Si quis excipiat, non esse promptum discernere, quia dicit tantum coloris habitura, ut etiam electos, si fieri posset, in errorem abducant (Matth. 24, 24.): respondeo iterum, hallucinationem nonnisi ex defectu nostro (quia scilicet obtusi sumus ac hebetes) provenire. Deus enim virtutem suam satis clare ostendit. Ergo in miraculis quae edit Deus, satis firma est vel doctrinae vel ministerii approbatio, modo ne desint nobis oculi. Quod autem invalida est apud impios, quia falsis Satanae miraculis possunt subinde decipi, hoc eorum coecitati imputandum est: sed quisquis est mundo corde, puris quoque mentis oculis Deum agnoscit, quoties se demonstrat. Nec aliter illudere potest Satan, nisi ubi cordis nostri malitia vitiatum est iudicium, et quasi tenebrae oculis nostris offusae sunt, vel segnitie contracta lippitudo.

23. *Hunc interemistis.* Mortis Christi hac maxime de causa meminit, ut plenior constaret resurrectioni fides. Res nota erat apud Iudaeos, Christum fuisse cruci affixum. Ergo quod resurrexit, ingens est atque admirabile specimen divinae virtutis. In-

terea, ut pungat eorum conscientias peccati sensu, dicit ab illis fuisse occisum, non quod suis eum manibus crucifixerint, sed quod una totius populi voce postulatus fuerit ad necem. Et quanquam multi ex auditoribus quos alloquitur, non consenserant scelestae crudelitati et impiae, iuste tamen eam genti imputat, quia silentio vel incuria omnes se polluerant. Nec ignorantiae praetextus locum habet, quum prius fuisset a Deo ostensus. Hic ergo reatus cui eos subiicit, praeparatio est ad poenitentiam.

Definito consilio. Occurrit offendiculo, quoniam absurdum prima specie videtur, quod is homo quem Deus tantopere ornaverat, postea ad omne ludibrium prostitutus mortem adeo probrosam subeat. Quoniam ergo crux Christi primo aspectu nos turbare solet, ideo Petrus admonet nihil fortuito passum esse, vel quia illi ad se liberandum facultas defuerit, sed quia sic a Deo constitutum fuerat. Haec enim sola cognitio quod mors Christi aeterno Dei consilio ordinata fuerit, ansam praecidit stultis ac pravis cogitationibus, et offensiones praevertit, quae concipi alioqui poterant. Sic enim habendum est, Deum nihil frustra vel temere decernere. Unde sequitur, justam fuisse causam, cur voluerit Christum pati. Eadem divinae providentiae cognitio gradus est ad considerandum mortis Christi finem ac fructum. Protinus enim in Dei consilio hoc nobis occurrit, Iustum fuisse morti addictum pro peccatis nostris, atque eius sanguinem fuisse mortis nostrae pretium. Hic autem insignis est locus de providentia Dei, ut sciamus ab ea gubernari tam vitam nostram quam mortem. Tractat quidem Lucas de Christo, sed in eius persona speculum habemus, quod nobis universalem Dei providentiam repraesentat, quae per totum mundum se extendit: specialiter tamen relucet nobis, qui sumus Christi membra. Hic duo ponit Lucas, praescientiam et certum Dei decretum. Quanquam autem ordine prior est praescientia, (quia Deus quid statuere velit, antea videt, quam re ipsa statuat) consilio tamen vel decreto eam subiicit, ut sciamus Deum nihil voluisse aut statuisse, nisi quod longe ante direxerat in suum finem. Multa enim saepe temere decernunt homines, quia subito. Ergo ut Dei consilium ratione non carere doceat Petrus, praescientiam illi sociam adiungit. Nunc ista duo nos distinguere oportet, atque eo diligentius, quod multi hac in parte falluntur. Praeterito enim consilio Dei, quo moderatur totum orbem, nudam praescientiam arripiunt. Inde vulgaris illa distinctio, quod tametsi praevidet Deus omnia, nullam tamen creaturis necessitatem imponit. Et certe verum est, Deum hoc vel illud ideo praescire, quia futurum est: sed quemadmodum videmus, non tantum Deo praevisum Petrus docet quicquid Christo accidit, sed ab eo fuisse decretum. Hinc autem colligi debet generalis doctrina, quia Deus non minus in totius mundi gubernatione, quam in ordinanda morte Christi suam providentiam ostendit, Dei ergo est, non futura modo praescire, sed suo arbitrio statuere quid fieri vult. Hoc secundum indicavit Petrus, quum dixit, certo aut definito Dei consilio fuisse traditum. Quare aliud est praescientia, quam voluntas Dei, qua regit ac temperat omnia. Nonnulli qui acutius cernunt, Deum non modo praescire, sed nutu etiam quaecunque fiunt in mundo moderari fatentur. Interea tamen confusum regimen imaginantur, quasi Deus frena laxaret creaturis, ut singulae sequantur

naturae suae ordinem. Dicunt solem arbitrio Dei regi, quoniam nobis lucendo officium peragit, quod illi semel a Deo iniunctum est. Hoc modo liberum homini arbitrium relinqui putant, quoniam ad liberam boni et mali electionem disposita est eius natura. Sed qui ita sentiunt, Deum fingunt sedere in coelo otiosum. Longe aliter Scriptura, quae speciale Deo regimen in rebus singulis et in hominum actionibus vindicat. Nostrum tamen est expendere, in quem finem hoc doceat. Cavendae enim sunt delirae speculationes, quibus multos abripi videmus. Scriptura vult fidem nostram exercere, ut sciamus nos protegi Dei manu, ne simus Satanae et impiorum iniuriis obnoxii. Hoc unum amplecti utile est: neque enim aliud sibi voluit Petrus hoc loco. Imo in Christo sobrie sapiendi exemplum nobis proponitur. Non enim dubium est, quin obnoxia fuerit corruptioni eius caro secundum naturam. Atqui immunem fecerat Dei providentia. Si quis roget, annon fragilia fuerint ossa Christi, non erit negandum, fuisse quidem naturaliter, sed tamen nullum os potuisse minui, quoniam sic Deus statuerat (Ioann. 19, 36.). Hoc, inquam, exemplo admonemur, sic dandum esse principatum Dei providentiae, ut intra limites nostros stemus: neque nos temere ingeramus in Dei arcana, quo minime penetrat oculi nostri acies.

Per manus impiorum. Quia videtur innuere Petrus, impios paruisse Deo, hinc sequitur ex duobus absurdis alterutrum: vel Deum esse malorum auctorem: vel homines quodvis scelus perpetrando, non peccare. Respondeo de secundo, impios, utcunque exsequantur quod apud se Deus statuit, nihil tamen minus quam Deo obedire. Nam obedientia ex voluntario affectu nascitur. scimus autem impiis longe aliud esse propositum. Deinde, nemo obedit Deo nisi cui comperta est eius voluntas. Obedientia igitur ex notitia pendet divinae voluntatis. Porro, Deus in Lege suam nobis voluntatem patefecit. Quare, illi demum obediunt Deo, qui opera sua exigunt ad Legis regulam: deinde eius imperio se voluntarii subiiciunt. Nihil tale in omnibus impiis cernimus, quos Deus huc vel illuc nescientes impellit. Nemo igitur excusabiles hoc praetextu esse dicet, quia pareant Deo: quum et Dei voluntas in Lege nobis quaerenda sit, et illi, quantum in se est, repugnare Deo cupiant. Quantum ad alterum pertinet, nego Deum mali esse auctorem: quia in hac voce certa est notatio pravi affectus. Maleficium enim aestimatur ex fine, quo quisque tendit. Homines quum vel furtum, vel homicidium perpetrant, ideo peccant, quia fures sunt aut homicidae. In furto autem et homicidio sceleratum consilium. Deus qui illorum malitia utitur, in superiore gradu locandus est. Longe enim aliud spectat, quia alterum vult castigare, alterius exercere patientiam: atque ita nunquam a sua natura, hoc est, a perfecta rectitudine deflectit. Ita, quod traditus fuit Christus per manus impiorum, quod crucifixus, factum est Dei nutu et ordinatione. Proditio autem, quae per se nefaria est, et caedes quae tantum scelus in se continet, Dei opus non debet censeri.

24. *Solutis doloribus.* Per Mortis dolores, plus quiddam intelligo quam corporeum sensum. Nam qui vere expendunt mortis naturam, quia audiunt esse Dei maledictionem, ipsos Deum iratum in morte concipere necesse est. Hinc mirus horror, in quo

plus mali est quam in morte ipsa. Hac porro conditione mortem obiit Christus, ut reatum nostrum subiret. Ille interior conscientiae metus, qui illum ad sudorem usque sanguineum expavescere coëgit, quum se sisteret ad Dei tribunal, multo plus illi anxietatis et horroris attulit, quam omnes carnis cruciatus. Caeterum quod luctatum cum huiusmodi doloribus Christum fuisse Petrus docet, et victorem simul praedicat, hoc facit, ut nunc mortem horrere non debeant fideles. Neque enim eadem est nunc mortis qualitas, quae fuit in Adam, quoniam per Christi victoriam absorpta est Dei maledictio (I. Cor. 15, 54.). Sentimus quidem adhuc dolorum punctiones, sed quae nos totaliter non vulnerant, dum fidei clipeus opponitur. Rationem addit, Quia possibile non erat Christum morte opprimi, utpote qui vitae auctor est.

25. David enim dicit de ipso: Providebam Dominum coram me semper: quoniam a dextris est mihi, ne commovear. 26. Propter hoc laetatum est cor meum, et exsultavit lingua mea: quin et caro mea requiescet in spe. 27. Quoniam non derelinques animam meam in inferno: nec permittes ut Sanctus tuus videat corruptionem. 28. Notas mihi fecisti vias vitae: replebis me laetitia cum facie tua. 29. Viri fratres, quando licet mihi cum fiducia dicere apud vos de Patriarcha David, quod et mortuus est et sepultus, et sepulcrum eius apud nos usque in hunc diem. 30. Propheta ergo quum esset, et sciret quod iureiurando iurasset sibi Deus, futurum ut de fructu lumbi eius, quoad carnem, exoriretur Christus, qui sederet super thronum eius, 31. Praescius loquutus est de resurrectione Christi, quod non derelicta sit in inferno anima eius, nec caro eius viderit corruptionem.

25. Resurrectio Christi, quae tum certis clarisque vaticiniis testata erat, tum colligi poterat ex perpetua Prophetarum doctrina, quasi res nova et inaudita Iudaeis probanda fuit. Nec mirum. Videmus enim, quum saepius eam discipulis inculcasset Christus, parum tamen profecisse. Et tamen retinebant certa verae doctrinae principia, quae aditum illis patefacerent ad Christi notitiam, ut mox videbimus. Quoniam ergo fructus resurrectionis Christi erat donum Spiritus, confirmat Davidis testimonio, Christum oportuisse resurgere, ut inde agnoscant Iudaei eum doni auctorem. Sumit enim pro confesso, fuisse excitatum a morte, non ut sibi, sed ut suis vivat. Nunc videmus quo tendat consilium Petri: Non debere videri novum, quod ita multo ante praedictum fuerat, Iesum quoque esse Christum, quia de eo, tanquam Ecclesiae capite, vaticinatus fuerit David. Principio, videndum est, an omnino de Christo intelligi debeat hic locus, quemadmodum Petrus contendit: deinde, si quid erit in verbis notatu dignum, excutiemus suo ordine. Negat Petrus competere in Davidem, quod hic dicitur: Non permittes ut Sanctus tuus corruptionem videat: quia Davidis cadaver in sepulcro corruptum fuerit (Ps. 16, 8.). Videtur

in speciem leve esse argumentum. Promptum enim esset excipere, non urgendum esse verbum, quum nihil aliud voluerit David, quam se ab interitu eximere. Ergo utcunque eum attigerit corruptio, id tamen non obstat, quominus tutum se ab eius periculo iure praedicet: quia noverat se a Domino liberandum. Imo videtur repetitio esse proximi membri ex familiari linguae Hebraicae usu. Quod si ita est, simplex erit sensus, non passurum esse Deum ut opprimatur mortis imperio, vel ut eum mors absumat. Atque hanc interpretationem confirmat, quod ubi Infernum legimus, Hebraice habetur, שאול: ubi legimus Corruptionem, illic est, שחת. Utraque autem vox Sepulcrum significat. Hoc modo his diceret David, se a morte ereptum iri per Dei gratiam. Denique, idem hic dicit, quod Psal. 49, 16. Redimet Deus animam meam e manu inferni. Sicut e converso, quum de reprobis agit, Descensum in sepulcrum, pro Exitio capere solet. Respondeo breviter, maius hic quiddam exprimi, quam communem piorum redemptionem. David quidem aeternum sibi tam in vita quam in morte Deum liberatorem fore promittit. Neque vero multum profuisset, ereptum semel esse ab uno periculo, nisi confisus esset Dei protectione se usque in finem fore salvum: sed incolumitatem designat superiorem communi sorte. Et certe verba sonant de novo et singulari privilegio eum gloriari, ut concedam repetitionem esse, atque istis duobus membris unum dici: Non deseres animam meam in inferno: et, Non permittes, ut videam corruptionem. Nego tamen simpliciter intelligi, quod Deus Sanctum suum vindicare ab aeterno interitu velit. Siquidem nominatim immunitas a corruptione promittitur. Nec moror quod שחת sepulcrum significat, sicuti שאול quod priore membro positum est. Nam ut de verbis non contendam, etymologia tamen spectanda est. Quum ergo שחת ideo Sepulcrum vocetur, quia corpus hominis putredine corrumpit, non dubium est, quin illam qualitatem notare voluerit David. Ergo non tam locus hoc nomine exprimitur, quam putrescendi conditio. Ita sensus est, non passurum Deum, ut in sepulcro putrescat ille, de quo Psalmus loquitur. Quum autem ab hac necessitate immunis non fuerit David, sequitur vaticinium non solide nec perfecte fuisse in eo impletum. Quod autem omnino de Christo exponi Psalmus debeat, res ipsa convincit. Nam quum David unus esset de filiis Adae, illam universalem generis humani sortem effugere non poterat: Pulvis es, et in pulverem redibis (Gen. 3, 19): apertum est, inquam, omnibus Adae filiis sepulcrum, quod ipsos omnes deglutiat, et absumat, ut nemo se eximere a corruptione possit. Ita quum nos intuemur seorsum a Christo, paratum nobis sepulcrum cernimus, quod nobis putredinem minatur. Quare, si a Christo separetur David, minime in eum competet quod hic dicitur, servandum esse a sepulcro. Quum ergo gloriatur se expertem sepulcri fore, quod ad putredinem attinet, procul dubio se in Christi corpore constituit, in quo mors devicta est, atque abolitum eius regnum. Quodsi David non alia sibi ratione exemptionem a sepulcro promittit, nisi quatenus est Christi membrum, hinc apparet, a Christo tanquam a capite faciendum esse exordium. Quisquis sani erit iudicii, facile agnoscet valere hoc argumentum: Totum humanum genus corruptioni Deus subiecit: ergo David, qua-

tenus unus erat ex hominum numero, inde eximi non potuit. Nec vero dubium est, quin Iudaei, apud quos habebatur haec concio, quum extra controversiam axioma istud inter eos valeret, a solo Christo sperandam esse restitutionem, ideo facilius acquieverint Petri dictis, quia videbant non aliter constare quod verba sonant, quam si ad Messiam ventum esset. Neque enim eo impudentiae proruperant, saltem isti quorum fit mentio, ut auderent in rebus apertis cavillari. Deus enim pios et dociles auditores suis discipulis tunc obtulerat. Quaerebant in veteri Testamento Messiam. Eius typum sciebant delineatum fuisse in Davide. Erat religio, et Scripturae reverentia. At hodie totius fere gentis desperata est impudentia. Utcunque urgeantur, eludunt. Ubi nullum est effugium, tamen perrumpunt. Victi nunquam cedunt. Nec dubium, quin haec illiberalis protervia impietatis eorum poena sit. Sed redeamus ad Petri concionem. Quando non tantum praedicat David liberatorem sibi fore Deum, sed modum quoque singularem exprimit, nempe, quod sepulcri corruptioni non erit obnoxius, merito colligit Petrus, id non in ipsum proprie competere, quum eius cadaver in sepulcro corruptum fuerit. Quia autem hoc dictu asperum fuisset apud Iudaeos, verborum circuitu duritiem praemollit. Non enim praecise uno verbo negat, vere id fuisse in Davide impletum, sed oblique tantum significat, quia vulgari aliorum more in sepulcro consumptus iaceat. Caeterum ita de Christo vaticinatus est David, ut et sibi privatim aptarit hanc consolationem, et extenderit ad universum Ecclesiae corpus. Nam quod in capite solidum est ac perfectum, diffusum postea in singula membra distribuitur. Neque vero negandum est, de se ipso Davidem hic loquutum: sed quatenus in Christo, quasi vitae speculo, se intuebatur. Primus ergo respectus in Christum: inde ad se et alios fideles oculos convertit. Ita nobis hic praescribitur generalis doctrina de natura fidei, de spirituali conscientiae gaudio, de spe aeternae liberationis.

Providebam. Hoc principium tenendum est, si Deum velimus nobis adesse, ut illum statuamus nobis ante oculos: et quidem antequam appareat. Fidei enim prospectus multo longius quam ad praesentem experientiam penetrat. Ergo hoc habet proprium fides, ut in rebus confusis et periculis omnibus Deum semper ducem sibi proponat. Nihil enim est quod nos sustineat, quam praesentiae Dei agnitio: sicut absentiae opinio nos subinde consternat et tandem penitus exanimat. Subiicit David, non frustra se ad directionem illam Dei fuisse intentum. *Mihi,* inquit, *a dexteris est*: Quo significat, non esse periculum, ne unquam nos ac fidem nostram frustretur, quum illum proponimus nobis praesentem: semper enim praesentissimum eius auxilium sensuros. Fides quidem in sperando Dei auxilio omne experimentum et quicquid sensu percipitur, antevertere debet: verum, ubi hanc Deo gloriam tribuerit, ut eum, licet absentem, adeoque invisibilem, in Verbo aspiciat, ipso tandem rei effectu superabitur. Est enim angustior fidei mensura, quam ut immensam divinae potentiae et bonitatis amplitudinem capiat. Similitudine autem utitur ab iis sumpta, qui ut debiles fulciant vel timidos confirment, ad latus se coniungunt. *Non commoveri*, est non deiici e gradu, sed firmum in statu manere: quemadmodum et Psal. 46, 6. Deus in medio eius, itaque non commovebitur. Etsi enim duriter pios quatefieri saepe contingit, tamen quia ad se

ipsos redeunt, dicuntur firmi manere. Non est igitur cur sibi a lapsu timeant, qui Dei auxilio sustinentur. Sicut e converso qui alibi quam in Deo robur suum statuunt, ad minimum quemlibet aurae flatum nutabunt, ad mediocrem autem tentationis ventum corruent.

26. *Propter hoc laetatum.* Fiduciam sequitur gaudium animae, linguae exsultatio, et corporis totius securitas. Nisi enim stupeant homines, anxios et tristes esse oportet, adeoque misere cruciari, quamdiu se destitutos ope Dei sentiunt. At fiducia quae in Deo collocatur, non anxietate modo nos liberat, sed miro gaudio animos nostros perfundit. Istud est gaudium, quod suis discipulis plenum Christus promisit, et quod non posse illis eripi testatus est, Ioann. 16, 22. et 17, 13. Magnitudinem gaudii exprimit, quum negat posse intus contineri, quin erumpat in linguae exsultationem. כבוד gloriam quidem significat: sed hic ut aliis pluribus locis, pro Lingua capitur. Atque ita recte verterunt Graeci. *Carnis* autem quies totius hominis securitatem significat, quam nobis affert Dei tutela. Nec obstat, quod perpetuo inquieti sunt ac trepidant fideles. Nam sicuti in media tristitia nihilominus laetantur, ita nullae sunt tantae agitationes, quae illorum quietem abrumpant. Si quis obiiciat, in spiritu consistere pacem fidelium, non autem esse carnis: respondeo, corpore quiescere fideles, non quia sint immunes a molestiis, sed quia totos se Deo curae esse confidant, neque animam modo eius protectione fore salvam, sed corpus etiam tutum.

27. *Quia non relinques.* Animam relinquere in inferno, est permittere ut interitu opprimatur. Duae voces opponuntur, quarum utraque sepulcrum Hebraeis significat. Quia שאל petere significat, שאול puto dictum esse, quia mors insatiabilis est: unde et illa translatio, Dilatavit infernus animam suam. Item, Dilatant quasi infernus os suum. Quia vero posterior שחת a corruptione vel a consumptione ducta est, qualitas ista consideranda est, sicuti eam notare voluit David. Quae hic a quibusdam de Christi ad infernos descensu disputantur, meo iudicio supervacua sunt, quia remota a Prophetae mente et consilio. Neque enim *anima* tam spiritum immortalis essentiae significat, quam vitam ipsam. Nam quum homo exstinctus in sepulcro iacet, sepulcrum dicitur eius vitae dominari. Ubi Graeci verterunt, *sanctum*, Hebraice est חסיד, quod proprie mansuetum sonat: sed hoc, quia nihil ad praesens institutum faciebat, Lucas neglexit. Porro in fidelibus toties laudatur humanitas, quia eos Patris sui naturam imitari convenit ac referre.

28. *Notas mihi fecisti.* Significat se Dei gratia receptum esse a morte in vitam. Nam quod tanquam redivivus emersit, singulari Dei beneficio fert acceptum. Hoc in Christo sic fuit impletum, ut nihil deesset ad perfectionem. Membra vero suam habent mensuram. Itaque Christus expers fuit corruptionis, ut sit primitiae resurgentium (I. Cor. 15, 20.). Nos eum tandem sequemur nostro ordine, sed in pulverem prius redacti (I. Cor. 15, 42.). Quod addit, *se laetitia* repletum cum vultu Dei, convenit cum illo: Ostende nobis faciem tuam, at salvi erimus (Psal. 80, 4.). Item, Signatum est super nos lumen vultus tui: dedisti laetitiam in corde meo (Psal. 4, 7. 8.). Sola enim est divini vultus sereni-

tas, quae nos non exhilarat modo, sed vivificat: rursum, eo averso vel turbato, nos deficere necesse est.

30. *Propheta igitur quum esset.* Duabus rationibus admonet, non esse mirum si David longe ultra suam aetatem loquendo evehatur: prior est, quod Propheta erat. Scimus autem Prophetis res futuras et procul ab hominum notitia remotas patefieri. Ergo eorum sermones vulgari aliorum modo iniquum est metiri, quum Spiritu directore longos annorum circuitus transcendant. Unde et Videntes dicuntur: quod tanquam in alta specula collocati, videant quae propter longinquam distantiam aliis sunt abscondita. Altera ratio est, quod peculiariter illi promissus fuerat Christus. Hoc autem axioma passim ita receptum erat apud Iudaeos, ut filium Davidis subinde in ore haberent, quoties de Christo fiebat mentio. Non sunt quidem eiusmodi argumenta, quae necessario evincant, de Christo exponendum esse hoc vaticinium: neque etiam fuit istud Petri consilium: sed primo contrariam obiectionem praevenire voluit, unde talis Davidi rei incognitae divinatio. Dicit ergo et revelatione prophetica, et singulari promissione notum illi fuisse Christum. Deinde, apud sanos et integros valebat hoc principium quod Paulus tradit, Christum esse finem Legis (Rom. 10, 4.). Nemini ergo tunc dubium erat, quin Prophetis omnibus hic fuisset scopus, ad Christum pios manuducere. Ideo quicquid insigne et quasi extraordinarium loquuti erant, vulgo persuasum erat in Christum vere competere. Proinde notandum est, solide ratiocinari Petrum, quum Davidi non fuisse obscurum colligit, quod summum erat revelationum omnium caput.

Iureiurando iurasset. Iuravit Deus, non tantum ut fidem suae promissioni apud Davidem faceret, sed etiam ut pluris aestimaretur res promissa. Et in hunc finem meo iudicio hic repetitur, ut cogitent Iudaei quantum habuerit momenti promissio, quam Deus ita insignierat. Et nobis quoque utilis est eadem admonitio. neque enim dubium est quin pacti excellentiam commendare Dominus voluerit, solemni interposito iureiurando. Interea et fidei nostrae infirmitati hoc aptum est remedium, sacrum Dei nomen pignoris instar nobis obiici, quod eius dictis fidem arroget. Particula, *secundum carnem,* aliquid in Christo fuisse carne nobilius subindicat. Sic ergo ex semine Davidis Christus progenitus est homo, ut suam interea divinitatem retineat, atque ita diserte exprimitur inter duas naturas distinctio: quando eadem ratione dicitur Christus Filius Dei secundum aeternam suam essentiam, qua semen Davidis secundum carnem.

32. Hunc Iesum excitavit Deus, cuius omnes nos sumus testes. 33. Dextera ergo Dei exaltatus, et promissione Spiritus sancti accepta a Patre, effudit hoc quod vos nunc videtis et auditis. 34. Neque enim David ascendit in coelos. Atqui dicit ipse: Dixit Dominus Domino meo, sede a dexteris meis. 35. Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. 36. Certo igitur cognoscat tota domus Israel, quod Dominum et eundem Christum Deus fecit hunc Iesum, quem vos crucifixistis.

32. *Hunc Iesum.* Postquam Davidis testimonio probavit oportuisse Christum resurgere, dicit se et reliquos collegas huius resurrectionis oculatos esse testes. Neque enim patitur contextus alio trahi excitandi verbum. Unde sequitur in Iesu Nazareno impletum fuisse quod David de Christo praedixerat. Postea de fructu vel effectu disserit. Illud enim priore loco demonstrandum fuit, Christum vivere. Alioqui absurdum et incredibile fuisset eum tanti miraculi esse auctorem. Simul tamen admonet, illum non sibi privatim resurrexisse, sed ut effuso Spiritu totam Ecclesiam vitae suae participem faceret.

33. *Dextera igitur Dei.* Dextera hic pro manu aut virtute capitur, ut passim in Scriptura. Vult enim dicere, hoc fuisse memorabile Dei facinus, quod Christum suum, quem homines morte exstinctum putabant, in tantam gloriae celsitudinem extulit. Promissio Spiritus, pro Spiritu promisso. Iam enim Spiritum prius Apostolis saepius promiserat. Significat ergo Petrus, Christum praestandi facultatem a Deo Patre impetrasse. Et promissionem diserte exprimit, ut sciant Iudaei hoc non subito contigisse, sed nunc fidem constitisse Prophetae verbis, quae rem ipsam multo ante praecesserant. Porro quod dicitur a Patre impetrasse, in Mediatoris personam competit. Utrumque enim recte dicitur, quod a se ipso miserit Christus Spiritum, et a Patre. A se ipso misit, quia aeternus est Deus. A Patre, quia quatenus homo est a Patre accipit quod in nos transfundat. Prudenter autem pro captu rudium loquitur Petrus, ne quis intempestivam de Christi virtute quaestionem moveat. Et certe quum officium Christi sit, nos ad Patrem dirigere, haec ad usum pietatis aptissima est loquendi forma, quod Christus quasi inter Deum et nos medius accepta ex Patris manu dona manu sua nobis tradat. Praeterea hic ordo notandus est quod missum a Christo Spiritum fuisse dicit, postquam exaltatus est. Convenit hoc cum illis sententiis: Nondum Spiritus datus erat, quia nondum glorificatus erat Christus (Io. 7, 39.). Item, Nisi abiero, Spiritus non veniet (Io. 16, 7.). Non quod tunc primum coeperit tradi Spiritus, quo praediti fuerunt sancti patres ab initio mundi: sed quia luculentiorem hanc gratiae abundantiam distulit eo usque Deus, dum Christum in regia sede collocasset, quod significat effusio, ut paulo ante vidimus. Nam hoc modo vis ac fructus mortis et resurrectionis obsignatur: et simul inde agnoscimus nihil nos iacturae fecisse quum e mundo migravit, quoniam absens corpore Spiritus sui gratia nobis melius adest.

34. *Neque enim David.* Tametsi ab ipso effectu quem oculis cernebant, colligere promptum erat, datum Christo fuisse principatum, quo tamen plus fidei habeat eius gloria, probat Davidis testimonio, sic iam olim fuisse a Deo constitutum, ut Christus in summum honoris gradum extolleretur. Tantundem enim valet ista loquutio, sedere ad dexteram Dei, ac summum imperium obtinere, quemadmodum postea fusius dicetur. Priusquam tamen vaticinium recitet, praefatur non competere nisi in Christum. Ideo ut sensus sit clarior, sic texenda est oratio: Pronuntiat David decretum esse a Deo, ut Rex ad dexteram eius sedeat. Atqui hoc ad Davidem non pertinet, qui in tantam altitudinem nunquam evectus fuit. Ergo hoc de Christo praedicat. Porro, quod Spiritus sancti oraculo praedictum fuerat Iudaeis, non debebat novum videri. Hinc

liquet quo sensu neget Petrus Davidem in coelum ascendisse. Non agitur hic de anima Davidis, an recepta in beatam quietem ac coeleste domicilium fuerit: sed ascensus in coelum sub se comprehendit quae Paulus docet ad Ephesios 4, 9., ubi Christum supra omnes coelos collocat, ut impleat omnia. Quare penitus supervacua hoc loco est de statu mortuorum disputatio. Non enim aliud contendit Petrus, quam vaticinium de sessione ad Dei dexteram non fuisse in Davide completum, ideoque alibi quaerendam esse eius veritatem. Quum autem inveniri nisi in Christo nequeat, superest ut Iudaei prophetia admoniti agnoscant sibi in Christo monstrari, quod tanto ante praedictum fuerat. Verum quidem est, Davidem auctore Deo regnasse et aliquatenus fuisse eius vicarium: non tamen ut superior esset omnibus creaturis. Quare sessio haec nemini convenit, nisi supra totum mundum emineat.

Dixit Dominus Domino meo. Quoniam haec legitima est imperandi ratio, ubi Rex (aut quocunque alio vocetur nomine qui praeest) divinitus se ordinatum esse novit, ideo David nominatim Christo datum esse regnandi mandatum pronuntiat (Ps. 110, 1.). Acsi diceret, non sibi temere sumpsisse honorem, sed tantum paruisse Deo iubenti. Nunc videndum est, an satis firma sit Petri ratio. Colligit sermonem haberi de Christo, quia Davidi sessio ad Dei dexteram non conveniat. Videtur hoc refelli posse, quoniam peculiari Dei iussu, nomine, et auspiciis regnavit David: quod est ad dexteram Dei sedere. Atqui Petrus pro confesso sumit quod verum est, ac iam breviter attigi, amplius hic et magis augustum imperium notari, quam quo potitus est David. Utcunque enim vices Dei obierit, et quasi eius personam sustinuerit regnando, haec tamen longe inferior est potestas, quam ut ad dexterum usque Dei latus emineat. Hoc enim Christo tribuitur, quia constitutus est supra omnem principatum, et omne nomen quod nominatur, non tantum in hoc saeculo, sed etiam in futuro (Ephes. 1, 21.). Quum longe infra Angelos subsidat David, non adeo celsam sedem occupat, ut secundus a Deo censeatur. Omnes enim coelos transcendere oportet, ut veniatur ad Dei dexteram. Quare nemo in ea vere et proprie sedere dicitur, nisi qui creaturas omnes honoris gradu superat. Qui autem inter creaturas residet, etiamsi in ordine Angelorum censeatur, infra illam altitudinem manet. Denique, inter creaturas non est quaerenda Dei dextera, sed omnes etiam coelestes principatus supereminet. In ipso praeterea orationis complexu inest magnum pondus. Iubetur hic Rex tenere summum imperium, donec inimicos eius omnes Deus prostraverit. Certe, etiamsi concedam terreno domino nomen tam honorificae sessionis posse aptari, nego tamen tamdiu regnasse Davidem, donec subacti essent omnes eius hostes. Nam hinc merito colligimus, aeternum esse Christi regnum. Regnum autem Davidis non modo fuit temporale, sed caducum et exiguae durationis. Ad hoc ipse moriens multos hinc inde superstites adversarios reliquit. Multas quidem insignes victorias obtinuerat, sed multum abest quin omnes suos hostes domuerit. Quosdam ex vicinis populis sibi fecit tributarios, quosdam profligavit aut delevit: sed quid hoc ad universitatem? Ex toto denique Psalmi contextu evincere licet, non aliud quam Christi regnum posse intelligi. Ut alia taceam, quod illic habetur de aeterno sacerdotio, a Davidis persona

nimis est alienum. Scio quid Iudaei obganniant: alibi quoque Regios filios כהנים nominari. Verum hic de sacerdotio agitur, quale Móses Regi Melchisedec ascribit. Et sancitur solemni iureiurando novum quoddam sacerdotium. Ideoque nihil hic vulgare aut ordinarium cogitandum est. Atqui Davidi nefas fuisset, se ingerere in aliquam partem muneris sacerdotalis. Quomodo igitur diceretur כהן Aarone maior, et in perpetuum a Deo consecratus? Caeterum quia praesentis instituti non est, totum Psalmum exponere, sufficiat haec ratio quam Petrus adducit, praefici terrae et coelis Dominum, qui in dextera Dei sedem habet. Quantum ad secundum membrum versus de sternendis sub pedes hostibus, lege quae annotavi ad I. Cor. 15, 25.

36. *Certo igitur cognoscat.* Confitebatur domus Israel venturum esse Christum, qui promissus fuerat: quisnam vero hic esset, non tenebat. Itaque concludit Petrus, Iesum qui tam contumeliose habitus fuerat, imo cuius nomen tantopere exsecrabantur, eum esse, quem agnoscere pro Domino et revereri debeant. Fecit eum Deus, inquit, Dominum et Christum: hoc est, non alius vobis sperandus est, quam hic creatus et datus a Deo. Porro dicit Factum, quia Deus Pater hunc illi honorem contulerit. Domini titulum coniungit cum Christi nomine, quia vulgo tritum erat apud Iudaeos, hac lege ungendum esse Redemptorem, ut caput esset Ecclesiae, atque illi gubernandi potestas summaque rerum omnium daretur. Et totam Israelis domum compellat, acsi diceret, Quicunque inter filios Iacob censeri volunt, ac promissum etiam exspectant, certo sciant hunc esse, non alium. Domus nomine utitur, quia nomen illud et familiam Deus a reliquis omnibus populis segregaverat. Et dicit ἀσφαλῶς, vel Secure, non modo ut eorum mentes solida fiducia sistat in Christo, sed ut omnes haesitandi ansas praecidat multis, qui de certis quoque rebus saepe libenter ambigunt. In clausula orationis iterum illis exprobrat, quod eum crucifixerint, ut maiori conscientiae dolore tacti ad remedium aspirent. Quum autem iam Christum Domini, Ecclesiae praesidem, et Spiritus sancti datorem Iesum esse sciant, eo plus vehementiae habet accusatio. Nam eius caedes, non crudelitatis modo et sceleris plena erat, sed etiam immanis adversus Deum perfidiae, sacrilegii et ingratitudinis, denique apostasiae testimonium. Verum ita vulnerari oportuit, ne ad quaerendam medicinam tardi essent. Neque tamen propriis manibus eum crucifixerant, sed hoc ad reatum plus satis sufficit, quod eum postulaverant ad mortem. Nos quoque hac voce rei peragimur, si iam in coelo glorificatum crucifigimus in nobis, ostentui eum habentes, ut ait Apostolus Hebr. 6, 6.

37. His vero auditis, compuncti sunt corde, et dixerunt Petro, et reliquis Apostolis: Quid faciemus viri fratres? 38. Petrus dixit illis: Poenitentiam agite, et baptizetur quisque vestrum in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum, et accipietis donum Spiritus sancti. 39. Ad vos enim pertinet promissio, et filios vestros, et omnes qui procul sunt: quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.

37. *Compuncti sunt.* Nunc concionis fructum Lucas refert, ut sciamus non modo in linguarum varietate exsertam fuisse Spiritus sancti virtutem, sed in eorum etiam cordibus qui audiebant. Duplicem vero profectum notat. Primum, quod tacti fuerunt doloris sensu: deinde quod se obsequentes Petri consilio praebuerunt. Hoc poenitentiae initium est, hic ad pietatem ingressus, tristitiam ex peccatis nostris concipere, ac malorum nostrorum sensu vulnerari. Quamdiu enim sequuti sunt homines, fieri non potest ut serio animum attendant ad doctrinam. Ideo verbum Dei gladio comparatur, quia carnem nostram mortificat, ut Deo in sacrificium offeramur (Hebr. 4, 12.). Sed compunctioni accedere debet promptitudo ad parendum. Compuncti fuerunt Cain et Iudas, sed obstitit desperatio quominus se Deo subiicerent. Nam mens horrore occupata nihil aliud quam fugere Deum potest. Et certe dabit spiritum contritum et cor humiliatum asserens sacrificium esse gratum Deo, de compunctione voluntaria loquitur, quum impiorum compunctionibus permixti sint fremitus. Bene ergo sperandum est et hac salutis fiducia erigendus animus, ut parati simus addicere nos Deo, ac sequi quicquid iusserit. Multos quotidie pungi videmus, qui tamen fremunt ac obmurmurant, vel etiam proterve reluctantur, adeoque furiose insaniunt. Imo haec illis insaniendi causa, quod punctiones inviti sentiunt. Utiliter ergo hi soli punguntur, qui voluntarium dolorem suscipiunt, ac simul petunt a Deo remedium.

38. *Petrus dixit.* Hinc perspicimus nunquam irritos discedere, qui os Domini interrogant, ac se illi regendos docendosque offerunt: neque enim fallere potest illa promissio, Pulsate et aperietur vobis (Matth. 7, 7.). Ergo quisquis vere ad discendum erit compositus, pium eius desiderium Dominus non frustrabitur, est enim optimus ac fidelissimus magister, modo discipulos habeat dociles ac studiosos. Quare non est cur metuamus ne destituat nos sano consilio, si tantum attenti simus ad eum audiendum, nec recusemus, quicquid praeceperit, amplecti. Caeterum eorum nos consilio et auctoritate regi sinamus quos nobis offert doctores. Inde enim tam prompta repente obedientia in his qui se permittunt atque addicunt apostolis, quia persuasi sunt, divinitus sibi esse missos ad monstrandam salutis viam.

Poenitentiam agite. Maior verbo Graeco subest emphasis, nam Conversionem mentis sonat, ut totus homo innovetur, et alius fiat. Quod diligenter notandum est, quia misere corrupta fuit haec doctrina sub Papatu. Nam Poenitentiae nomen fere ad externos nescio quos ritus transtulerunt: balbutiunt quidem nonnihil de ficta contritione cordis, sed eam partem quasi defunctorie attingunt. Praecipue autem insistunt in externa corporis exercitia quae, etiam si nihil inesset vitii, parum momenti haberent. Atqui nihil propemodum inculcant praeter commenticias nugas, quibus inutiliter homines fatigantur. Quare sciamus hanc esse veram poenitentiam, dum spiritu mentis suae innovatur homo, quemadmodum Paulus docet duodecimo ad Romanos (v. 2.). Nec dubium est, quin Petrus de vi et natura resipiscentiae diserte concionatus fuerit, sed Lucas capita tantum perstringit, non autem verba orationis ab ipso habitae recenset. Sic ergo habendum est quod Petrus primo hortatus fuerit Iudaeos ad poenitentiam, deinde erexerit eos veniae

fiducia. Nam peccatorum remissionem illis promisit. Ac duae quidem illae sunt Evangelii partes, quemadmodum satis notum est. Ideoque, quum Christus summatim tradere vult quid contineat Evangelii doctrina, dicit oportuisse praedicari in nomine suo poenitentiam et remissionem peccatorum (Luc. 24, 47.). Porro, quia non reconciliamur Deo, nisi intercedente Christi morte, nec aliter quam eius sanguine peccata nostra expiantur et deleantur, ideo nominatim Petrus ad ipsum nos revocat. Quarto loco baptismum ponit, tanquam sigillum quo gratiae promissio confirmatur. Quare in his paucis verbis totam fere habemus Christianismi summam: nempe, ut homo sibi renuntians et mundo totum se Deo addicat. Deinde, ut gratuita peccatorum remissione a reatu mortis liberetur, adeoque adoptetur inter Dei filios. Quando autem nihil horum consequi sine Christo potest, simul Christi nomen in medium proponitur, tanquam unicum fidei ac poenitentiae fundamentum. Caeterum et hoc notandum est, sic inchoari a nobis poenitentiam, ubi primum ad Deum convertimur, ut tota vita eam prosequi oporteat. Proinde resonare in Ecclesia quotidie debet haec concio, Poenitentiam agite (Marc. 1, 15.): non ut eam ordiantur qui censeri volunt fideles, ac iam in Ecclesia locum habent, sed ut in ea proficiant: quanquam multi nomen usurpant fidelium, qui nullum unquam poenitentiae initium habuerunt. Quare hic docendi ordo tenendus est, ut qui adhuc mundo et carni vivunt, veterem hominem crucifigere incipiant, ut resurgant in vitae novitatem: qui autem iam ingressi sunt in poenitentiae stadium, ad metam assidue contendant. Porro, quoniam interior animi conversio producere fructus in vita debet, doceri rite poenitentia non potest, quin opera exigantur: non illa frivola, quae sola in pretio sunt apud Papistas, sed quae solida sint innocentiae et sanctitatis testimonia.

Baptizetur unusquisque vestrum. Tametsi in contextu verborum baptismus remissionem peccatorum hic praecedit, ordine tamen sequitur, quia nihil aliud est quam bonorum quae per Christum consequimur obsignatio, ut in conscientiis nostris rata sint. Ergo postquam de poenitentia disseruit Petrus, Iudaeos ad gratiae fiduciam et spem salutis invitat. Ideo postea Lucas in concione Pauli fidem poenitentiae coniunget eodem sensu quo hic remissionem peccatorum ponit. Et merito. Neque enim alibi quam in gratuita iustitiae imputatione consistit salutis fiducia. Iusti autem gratis reputamur coram Deo, dum peccata nobis remittit. Quemadmodum autem prius admonui, doctrinam poenitentiae quotidianum habere in Ecclesia usum, ita et de peccatorum remissione statuendum est, quod nobis assidue offeratur. Et sane toto vitae curriculo non minus necessaria nobis est, quam primo in Ecclesiam ingressu. Ita nihil nobis prodesset, a Deo semel in gratiam receptos esse, nisi haec legatio continuum haberet cursum, Reconciliamini Deo, quia is qui peccatum non noverat, pro nobis factus est peccatum, ut iustitia Dei essemus in eo. (II. Cor. 5, 20.): Hanc quoque alteram Evangelii partem sic depravant et adulterant Papistae, ut peccatorum remissionem, quae per Christum obtinenda erat, prorsus exterminent. Fatentur in baptismo gratis remitti peccata, sed post baptismum satisfactionibus redimi volunt: et quamvis Christi gratiam simul admisceant, quia tamen eam involvunt hominum meritis, totam Evangelii doctrinam hoc modo

evertunt. Nam primum excutiunt conscientiis fidei certitudinem: deinde, quum inter mortem Christi et satisfactiones nostras dimidiant, omnino nos privant Christi beneficio. Neque enim Christus ex parte, sed in solidum Deo nos reconciliat. Nec per eum peccatorum venia obtineri, nisi tota et integra potest. Sed in eo vehementer errant Papistae, quod baptismum ad nativitatem et superiorem vitam restringunt, quasi eius significatio et vis non pateret ad mortem usque. Sciamus ergo, in solo Christo fundatam esse remissionem peccatorum, nec de alia expiatione cogitandum esse, nisi quam praestitit mortis suae sacrificio. Atque hac ratione, ut dictum est, eius nomen exprimitur a Petro, quo significat nihil istorum rite doceri posse, nisi statuatur Christus in medio, ut in eo quaeratur ipsius doctrinae effectus. Caeterum longa expositione non indiget, quod baptizari iubet in remissionem peccatorum. Tametsi enim semel homines sibi reconciliavit Deus in Christo, non imputando illis peccata (II. Cor. 5, 19.), et nunc huius reconciliationis fidem cordibus nostris per Spiritum suum imprimit quia tamen baptismus sigillum est, quo hoc beneficium nobis confirmat, adeoque arrha et pignus adoptionis nostrae, merito dari nobis in remissionem peccatorum dicitur. Nam quia fide percipimus Christi dona, fidei autem confirmandae et augendae baptismus adminiculum est, illi tanquam inferiori medio remissio peccatorum, quae fidei est effectus, annectitur. Porro non est sumenda ex hoc loco definitio baptismi, quia eius partem duntaxat Petrus attingit. Per baptismum, ut Paulus docet, crucifigitur vetus homo noster ut in vitae novitatem resurgamus, Rom. 6, 4. 6. Item, Induimus Christum ipsum, 1. Cor. 12. et passim docet Scriptura esse poenitentiae quoque symbolum. Sed quia Petrus hic non disserit ex professo de tota baptismi natura, sed de peccatorum remissione verba faciens, obiter ostendit eius confirmationem esse in baptismo, nihil absurdi est, si partem alteram praetereat.

In nomine Christi. Quanquam baptismus non inanis est figura, sed verum et efficax testimonium, ne quis tamen elemento aquae tribuat quod illic offertur, diserte expressum est Christi nomen: ut sciamus tunc demum utile nobis signum fore, si in Christo vim et effectum eius quaeramus, sciamusque ideo nos in baptismo ablui, quia sanguis Christi ablutio nostra est. Et hinc simul colligimus, Christum esse scopum quo nos dirigit baptismus. Quare tantum quisque proficit in baptismo, quantum discit in Christum respicere. Sed hic exoritur quaestio: An Petro licuerit mutare formam a Christo praescriptam? Sic quidem putant vel fingunt Papistae, et inde praetextum licentiae arripiunt in mutandis vel abrogandis Christi institutis. Fatentur quoad substantiam nihil esse mutandum, sed in forma liberum Ecclesiae esse volunt, novare quicquid visum fuerit. Verum nullo negotio refellitur hoc argumentum quod obtendunt. Nam primo tenendum est, Christum non dictasse Apostolis verba magica ad incantationem, sicuti Papistae somniant, sed mysterii summam paucis verbis comprehendisse. Deinde nego, Petrum hic de forma baptismi loqui, sed simpliciter indicare, totam baptismi virtutem contineri in Christo. Quanquam nec Christus fide potest concipi sine Patre a quo nobis datus est, et Spiritu per quem nos renovat et sanctificat. In eo

tantum posita est solutio, quod hic non agitur de certa baptizandi formula, sed revocantur fideles ad Christum, in quo solo nobis confertur quicquid baptismus figurat. Nam et mundamur eius sanguine, et mortis ac resurrectionis eius beneficio novam vitam ingredimur.

Accipietis donum spiritus. Quoniam admiratione tacti fuerant, quum viderent Apostolos alienis linguis repente coepisse loqui, Petrus eiusdem doni ipsos fore compotes dicit, si ad Christum transierint. Praecipua quidem erant remissio peccatorum, et vitae novitas: sed haec erat, velut accessio, ut Christus aliquo dono visibili suam in illis virtutem exsereret. Neque enim de sanctificationis gratia, quae generaliter piis omnibus confertur, debet hic locus intelligi. Donum ergo spiritus illis promittit, cuius specimen in linguarum diversitate cernebant. Ideo hoc proprie ad nos non spectat. Nam quia illis miraculis illustrare voluit Christus regni sui exordium, non nisi ad tempus exstiterunt: sed quoniam visibiles gratiae, quas suis distribuebat Dominus, quasi in speculo monstrabant Christum Spiritus sancti esse datorem, ideo aliquatenus ad totam Ecclesiam pertinet quod dicit Petrus: Accipietis Spiritus donum. Tametsi enim non accipimus ut linguis loquamur, ut simus Prophetae, ut sanemus aegrotos, ut miracula edamus, nobis tamen in praestantiorem usum datur, ut corde credamus ad iustitiam, ut linguae nostrae in veram confessionem formentur, ut transeamus a morte in vitam, ut qui inopes sumus et vacui locupletemur, ut adversus Satanam et mundum invicti stemus (Rom. 10, 10. Io. 5, 24.). Baptismo itaque semper annexa erit Spiritus gratia, nisi a nobis impedimentum occurrat.

39. *Ad vos enim pertinet promissio.* Hoc nominatim addi oportuit, ut certo statuerent Iudaei sibi communem esse cum Apostolis Christi gratiam. Inde autem probat Petrus, quia illis destinata sit Dei promissio. Nam huc semper coniiciendi sunt oculi, quia non aliter nobis nota esse potest Dei voluntas, quam per verbum. Sed non satis est habere verbum generale, nisi sciamus nobis destinari. Dicit ergo Petrus Iudaeis, quae in se et collegis cernunt, Dei beneficia olim promissa esse. Quia hoc ad fidei certitudinem necessario requiritur, ut singuli animo infixum habeant, se comprehendi in eorum numero, quos alloquitur Deus. Denique haec vere credendi est regula, quum ita persuasus sum, meam esse salutem, quia ad me pertinet promissio, quae illam offert. Hinc etiam maior confirmatio accedit, quum ad eos promissio extenditur, qui prius remoti erant. Foedus enim cum Iudaeis Deus pepigerat. Si eius vis et fructus pervenit usque ad Gentes, non est quod de se Iudaei dubitent, quin sensuri sint firmam ac ratam Dei fidem. Notandi autem sunt tres isti gradus, quod primum Iudaeis, deinde filiis ipsorum facta sit promissio, postremo quod Gentibus quoque communicanda sit. Nota est ratio, cur Iudaei aliis praeferantur. Sunt enim velut primogeniti in Dei familia (Exod. 4, 22.), imo singulari privilegio segregati tunc erant a reliquis omnibus. Ergo legitimum ordinem Petrus observat, quum Iudaeis assignat priores honoris partes. Quod illis filios adiungit, pendet ex verbis promissionis: Ero Deus tuus et seminis tui post te (Genes. 17, 7.), ubi Deus filios patribus accenset in adoptionis gratia. Hic ergo locus abunde refellit Anabaptistas, qui in-

fantes ex fidelibus genitos a baptismo arcent, quasi non sint Ecclesiae membra. Effugium in allegorico sensu captant ac filios interpretantur, qui spiritualiter geniti sunt. Sed nihil proficiunt tam crassa impudentia. Palam est hoc dictum fuisse a Petro, quia Deus gentem unam peculiariter adoptaverit. Quod autem ius adoptionis etiam infantibus commune esset, testis fuit Circumcisio. Quemadmodum ergo foedus suum Deus cum Isaac nondum nato percusserat, quia semen erat Abrahae, sic Petrus omnes Iudaeorum filios in eodem foedere contineri docet, quia semper vigeat illud: Ero Deus seminis vestri.

Et iis qui sunt procul. Ultimo loco nominantur Gentes, quae prius fuerant extraneae. Nam qui ad Iudaeos referunt, qui procul in longinquas regiones expulsi fuerant, multum falluntur. Neque enim hic agitur de locorum distantia sed discrimen Petrus notat inter Iudaeos et Gentes, quod priores Deo coniuncti erant ratione foederis, adeoque eius domestici: Gentes autem exsulabant ab eius regno. Eadem loquutione utitur Paulus ad Eph. 2, 11., Quod quum Gentes alienae essent a promissionibus, nunc per Christum Deo appropinquaverint. Quia Christus diruta maceria utrosque reconciliavit Patri, et veniens annuntiavit pacem his qui prope erant, et his qui procul. Nunc tenemus Petri mentem. Nam ut Christi gratiam amplificet, eam Iudaeis sic proponit, ut Gentes quoque fore consortes dicat. Ideo utitur verbo Advocandi, acsi diceret: Quemadmodum vos prius in unum populum sua voce collegit Deus, ita vox eadem ubique personabit, ut qui remoti sunt, ad vos accedant, ubi novo Dei edicto fuerint accersiti.

40. Pluribus etiam aliis sermonibus testificatus est atque hortatus, dicens: Servamini a generatione hac prava. **41.** Qui ergo libenter amplexi sunt sermonem eius, baptizati sunt: et additae sunt die illa animae circiter ad tria millia. **42.** Erant autem perseverantes in doctrina Apostolorum, et communicatione, et fractione panis, et precibus.

40. *Pluribus etiam aliis.* Quanquam in his quae hactenus habuimus, non retulit Lucas Petri verba, sed tantum capita breviter attigit: rursum tamen hic admonet, Petrum non simplici nudaque doctrina usum esse, sed addidisse exhortationum stimulos. Et nominatim exprimit, multum institisse in hanc partem. Quod dicit hortatum et obtestatum, in eo vehementiam notat. Nam erroribus protinus valedicere quibus pridem fuerant imbuti, et sacerdotum imperium abiicere cui assueverant, non tam facile erat, violenter ergo ab hoc luto eripi oportuit. Summa autem fuit, ut sibi caverent a generatione prava. Neque enim Christi esse poterant, nisi discederent a professis eius hostibus. Sacerdotes et Scribae summa auctoritate tum pollebant, et quum praetexerent Ecclesiae larvam, faciebant fucum simplicibus. Hoc magnum erat impedimentum plerisque, ne ad Christum accederent. Poterant etiam alii vacillare, alii a recta fide deficere. Petrus itaque ipsos generationem pravam esse aperte declarat, utcunque se Ecclesiae

titulo venderent. Ideo praecipit auditoribus, ut se ab illis separent, ne se impia et pestifera illorum societate illigent. Quod dicit Servamini, significat illis fore exitiale, si se cum tali peste commisceant. Et sane experientia docet quam misere sursum et deorsum agantur, qui vocem pastoris a voce alienorum non discernunt: deinde quantum remorae afferat mollities et ignavia plerisque, dum medii stare appetunt. Discessionem ergo ab impiis facere iubet, si velint salvi esse. Atque haec doctrinae pars minime negligenda est. Neque enim sufficeret, nobis proponi Christum, nisi fugere doceremur quae ab ipso nos abducunt. Et boni pastoris est, oves a luporum accessu prohibere. Ita hodie ut retineamus in sincera Evangelii doctrina populum, ostendere et subinde testificari cogimur, quantum a Christianismo differat Papatus, et quam noxia sit pestis, implicari cum perfidis Christi hostibus. Nec maledicentiae tribui debet, quod venerandos Patres penes quos tunc erat ordinarium Ecclesiae regimen, Petrus nominat Generationem pravam. Pericula enim quae animae interitum afferre possunt, indicanda sunt suis nominibus, neque enim a veneno sibi cavebunt homines, nisi venenum esse intellexerint.

41. *Qui ergo libenter*. Clarius ergo refert Lucas, quantum fructum retulerit una Petri concio: nempe quod circiter tria hominum millia Christo lucrifecit. Simul vim ac naturam fidei indicat, quum dicit, prompto vel hilari animo sermonem amplexos. Ab hac ergo promptitudine et alacri obediendi studio incipere debet fides. Sed quoniam multi initio se admodum voluntarios ostendunt, qui deinde nihil habent constantiae aut tenoris, ne putemus subitum fuisse impetum qui mox conciderit, paulo post commendat Lucas simul eorum perseverantiam, quos dixerat Libenter amplexos eorum sermonem, adiunctos Christi discipulis fuisse narrans, vel in idem corpus insitos et perseverasse in doctrina. Ergo nec tardos ad obediendum nos esse oportet, nec ad resiliendum celeres, sed doctrinae, quam protinus fuerimus amplexi, tenaciter fixoque pede inhaerendum. Porro hoc exemplum non parvum nobis pudorem debet excutere. Nam quum una concione ad Christum tanta multitudo conversa fuerit, vix centum conciones paucos nostrum afficiunt: quum illos perseverasse narret Lucas, vix decimus quisque mediocre proficiendi studium ostendit, quin potius maior pars cito fastidit doctrinam. Vae ergo mundi ignaviae et levitati.

42. *In doctrina*. Lucas non tantum fidei aut pietatis constantiam in illis laudat, sed dicit constanter incubuisse exercitiis quae ad confirmationem fidei valent: nempe quod assidue proficere studuerint Apostolos audiendo, quod frequentes fuerint in precibus, quod communicationem et fractionem panis sedulo coluerint. Quantum ad doctrinam et preces, non obscurus est sensus. *Communicatio et fractio panis* varie accipi possunt. Quibusdam Fractio panis Coenam significat, aliis eleemosynas, aliis quod inter se communiter epulabantur fideles. *Κοινωνίαν* nonnulli sacrae Coenae celebrationem esse putant, sed ego potius aliis assentior, qui eam notari putant per Fractionem panis. Nam κοινωνία sine adiecto nusquam hoc sensu invenitur. Ego igitur ad mutuam coniunctionem, eleemosynas, aliaque fraternae coniunctionis officia potius refero. Cur Fractionem panis hoc loco de Coena Domi-

nica interpretari malim, haec ratio est, quod Lucas ea commemorat quibus publicus Ecclesiae status continetur. Imo hic quatuor notas exprimit, ex quibus vera et genuina Ecclesiae facies diiudicari queat. Quaerimus ergo veram Christi Ecclesiam? Hic nobis ad vivum depicta est eius imago. Ac initium quidem facit a doctrina, quae veluti Ecclesiae anima est. Nec quamlibet doctrinam nominat, sed Apostolorum, hoc est, quam per ipsorum manus Filius Dei tradiderat. Ergo ubicunque personat pura vox Evangelii, ubi in eius professione manent homines, ubi in ordinario eius auditu ad profectum se exercent, illic indubie est Ecclesia. Hinc statuere promptum est, quam frivola sit Papistarum iactantia, dum inflatis buccis secure detonant Ecclesiae nomen, quum tamen totam Apostolorum doctrinam foedissime corruperint. Nam si iustum fiat examen, nulla omnino reperietur pars integra: in plerisque vero non minus est dissidium quam luci cum tenebris. Regula colendi Dei, quae ex uno eius verbo peti debuerat, tantum ex superstitiosis hominum inventis illic conflata est. Salutis fiduciam, quae in solo Christo residere debuerat, ad operum merita transtulerunt. Dei invocatio innumeris profanis deliriis prorsus est obruta. Denique, quicquid illic auditur, vel deformatio est Apostolicae doctrinae vel eversio. Proinde, quam facile est Papistis obtendere Ecclesiae titulum, tam nobis promptum erit stultam eorum arrogantiam refellere. Hic enim erit status, an doctrinae puritatem retinuerint, a quo non minus procul absunt quam inferi a coelo. Verum in eo scilicet sunt prudentes, quod de doctrina moveri controversiam nolunt. Nobis tamen, ut dixi, inanem istam larvam impune contemnere licebit, quandoquidem Spiritus sanctus pronuntiat, ab hac nota praecipue aestimandam esse Ecclesiam, si doctrinae per Apostolos traditae simplicitas in ea vigeat.

In communicatione. Hoc membrum et postremum ex primo tanquam fructus vel effectus manant. Doctrina enim vinculum est fraternae inter nos communicationis, et simul ianuam nobis aperit ad Deum, ut a nobis invocetur: Coena autem ad doctrinam vice confirmationis accedit. Quare non temere haec quatuor recenset Lucas, quum describere vult nobis rite constitutum Ecclesiae statum. Et nos ad hunc ordinem eniti convenit, si cupimus vere censeri Ecclesia coram Deo et Angelis, non inane tantum eius nomen apud homines iactare. Certum est, ipsum de publicis precibus loqui. Itaque non satis est singulos privatim suas preces domi concipere, nisi omnes ad precandum conveniant: in quo etiam sita est fidei professio.

43. Accidit autem omni animae timor, multaque prodigia et signa per Apostolos edebantur. 44. Omnes autem credentes erant coniuncti, et habebant omnia communia. 45. Ac possessiones et substantias vendebant, dividebantque ea omnibus, prout quisque opus habebat.

43. *Accidit autem.* Significat, talem fuisse Ecclesiae conspectum, ut attonitos redderet alios qui in doctrinam non consentiebant. Id autem factum fuit conservandae, et promovendae Ec-

clesiae causa. Ubi secta aliqua exoritur, omnes sese acriter opponunt, atque ut odiosa est novitas, nunquam passi fuissent Iudaei ad momentum stare Christi Ecclesiam, nisi Dominus ipsos timore quasi freno cohibuisset. Porro, *timoris* speciem notat Lucas, non qui ad Christi obedientiam homines adducat, sed qui suspensos tenet adeoque constrictos, ne opus Domini impedire audeant. Quemadmodum hodie multi sunt qui sponte nescire volunt quid sit Evangelium, vel certe mundi curis tenentur impliciti ne se penitus Christo coniungant, non tamen adeo sunt ferrei quin agnoscant a nobis stare Dei veritatem: ideo quasi medii quiescunt nec favent impiorum saevitiae, quia in Deum impingere metuunt. Caeterum quod dicit *omnem animam*, est synecdoche. Certum enim est a multis contemptam fuisse Dei manum: alios nullo metu fuisse deterritos, quin furiose adversus Ecclesiam saevirent. Sed hoc voluit Lucas, talem Dei virtutem fulsisse in Ecclesia, ut populus magna ex parte obmutesceret.

Multaque prodigia. Hoc etiam membrum ad causae redditionem pertinet. Nam una cum aliis Dei operibus ad terrorem incutiendum valebant miracula, quanquam haec non sola fuit ratio, sed una ex multis quod Deo adversari metuerant, quem ex miraculis colligebant stare ab illa parte. Unde colligimus, non in hoc modo prodesse ut homines subiiciant in obsequium Dei, sed ut mansuefaciant aliquatenus impios ac doment eorum ferociam. Insignis prae aliis desperatae contumaciae fuit Pharao, et tamen videmus ut miracula interdum obstinatum pectus percellant. Mox quidem obliviscitur, sed quum ipsum urget Dei manus, formidine cedere cogitur. In summa, retentos hoc modo Iudaeos Lucas docet, ut Ecclesia quae facile destrui poterat emergeret: idque nostra etiam aetate subinde sumus experti. Nec tantum metu cohibitos fuisse docet, ne ad nocendum auderent quantum ferebat libido, sed reverentia quoque fuisse humiliatos in Evangelii gloriam.

44. *Omnes autem.* Ubi ego verti *coniunctos*, ad verbum apud Lucam legitur *in idem* vel *in unum*, quod de loco posset exponi, acsi dixisset, simul eodem in loco habitare solitos. Ego tamen de consensu malo accipere, sicuti cap. 4, v. 32. dicet, fuisse illis cor unum. Atque ita optimo ordine progreditur dum ab animis incipit. Postea beneficentiam subiicit tanquam fructum inde prodeuntem. Significat ergo, fraterno amore vere inter se fuisse coniunctos, idque re ipsa testatum fecisse, quod divites sua vendebant ut subvenirent pauperibus. Est autem hoc singulare exemplum caritatis, atque ideo refertur a Luca, ut sciamus nostra abundantia sublevandam esse fratrum inopiam. Verum sana expositione indiget hic locus propter spiritus fanaticos, qui bonorum κοινωνίαν fingunt, qua omnis politia evertatur: quemadmodum hoc saeculo tumultuati sunt Anabaptistae, quia nullam putabant esse Ecclesiam, nisi in communem acervum congesta essent singularum bona, ut inde promiscue omnes sumerent. Quare hic duo extrema cavenda sunt. Nam multi politiae praetextu intus supprimunt quicquid habent, pauperes defraudant, seque bis iustos esse existimant, modo non rapiant alienum. Alii feruntur in diversum errorem, quia vellent omnia confusa. Quid autem Lucas? Certe distinctum fuisse ordinem notat, quum dicit, in distributione habitum fuisse delectum. Si quis obiiciat nihil fuisse proprium, quum omnia es-

sent communia, solutio est facilis. Nam ista communitas ad circumstantiam quae mox additur restringi debet: nempe ut iuvarentur pauperes prout quisque indigebat. Notum est vetus illud proverbium: Omnia amicorum communia. Quum ita loquebantur Pythagorici, non negabant quin suam quisque domum privatim regeret, neque illis consilium erat proprias uxores vulgare. Ita communitas ista quam Lucas commendat non tollit oeconomiam. Idque melius constabit ex quarto capite, ubi ex tot millibus duos tantum nominat qui vendebant possessiones. Unde colligimus quod iam dixi, non aliter collata in medium bona fuisse nisi ut praesenti inopiae succurrerent. Ridicula autem fuit monachorum impudentia, qui regulam Apostolicam se tenere professi sunt, quia nihil nominent proprium: atque interea nec vendunt quicquam, nec solliciti sunt si quisquam egeat, sed ventrem otiosum farciunt pauperum sanguine, nec aliud in communitate sua spectant nisi ut bene saturi sint ac lauti, etiamsi totus mundus esuriat. Quid ergo cum primis discipulis habent simile, quorum aemuli haberi volunt?

46. Quotidie autem perseverantes unanimiter in templo, et fraugentes per domos panem, sumebant cibum in exsultatione et simplicitate cordis, 47. Laudantes Deum, et habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem quotidie addebat congregationi, qui salvi fierent.

46. *Perseverantes in templo.* Notandum est ideo templum frequentasse, quod illic maior promovendi Evangelii commoditas et occasio se offerebat. Neque enim eos trahebat loci sanctitas, quum scirent cessasse Legis umbras, neque alios suo exemplo ad templi cultum inducere volebant, sed quia multus illuc erat piorum concursus qui depositis privatis curis, quibus alibi magis distracti fuissent, Dominum quaerebant: ut tales lucrifacerent Christo in templo erant assidui. Potuit etiam alia ratio apud ipsos valere, ut mutuam haberent inter se doctrinae communicationem, quod in privatis aedibus minus fuisset commodum, praesertim ex quo in tantum numerum creverant.

Frangentes panem per domos. Significat Lucas, non tantum in publico ipsos verae pietatis signum dedisse, sed eundem fuisse privatae vitae cursum ac tenorem. Nam quod hic Fractionem panis nonnulli interpretantur sacram Coenam, alienum mihi videtur a mente Lucae. Significat igitur simul vesci solitos, et quidem frugaliter. Nam qui sumptuosa convivia agitant non ita familiariter inter se vescuntur. Deinde addit Lucas *in simplicitate cordis*, quod etiam temperantiae signum est. In summa dicere vult, rationem vivendi inter eos fraternam et sobriam fuisse. Quidam exsultationem et simplicitatem cordis coniungunt Dei laudi, et probabilis est uterque contextus. Sed quia in laudando Deo non potest esse cordis simplicitas nisi constet in omnibus vitae partibus, ideo certum est eius fieri mentionem hoc sensu, quod fideles eam ubique coluerint. Notanda est autem circumstantia temporis, quod variis periculis circumdati laeti essent ac hilares. Hoc boni nobis affert divini erga nos amoris agnitio et tutelae fiducia, ut securis

animis laudemus Deum, quicquid mundus minetur. Sicuti autem Lucas de publico Ecclesiae statu paulo ante loquutus est, ita nunc qualis fuerit inter fideles vivendi forma recitat, ut eorum exemplo discamus et nos frugalem in victu sodalitatem, et in tota vita simplicitatem colere, frui spirituali gaudio, et nos exercere in Dei laudibus. Porro, simplicitas cordis late patet: verum, si hic coniungas cum fractione panis, tantundem valebit ac sincerus amor, ubi alii aliis sunt expositi, nec astute quisque commodum suum captat. Ego tamen anxietati opponere malo, qua se torquent nimium providi homines. Nam ubi non reiicimus curas nostras in Deum, haec iusta impendet merces ut inquiete trepidemus.

47. *Habentes gratiam*: Hic vitae innoxiae fructus est, gratiam habere etiam apud extraneos. Nec tamen dubium est quin exosi fuerint multis. Sed Lucas quamvis universaliter loquatur de populó, eam solam partem intelligit quae integra erat, nec infecta ullo odii veneno. Breviter significat fideles ita se gessisse, ut propter vitae innocentiam pópulo grati ac probati essent.

Dominus quotidie addebat. Ostendit his verbis eorum sedulitatem profectu non caruisse. Studebant, quantum in se erat, vagos et errantes colligere in ovile Domini. Non frustra neque inutiliter eos in hac parte laborasse dicit, quia Dominus in dies Ecclesiam augebat. Et certe quod Ecclesia minuitur potius quam crescat, id nostrae ignaviae vel etiam pravitati imputandum est. Caeterum, quamvis strenue omnes incumberent ad augendum Christi regnum, Lucas tamen hunc soli Deo honorem vindicat quod adduxerit extraneos in Ecclesiam. Et sane hoc proprium est eius opus. Plantando enim et rigando nihil proficiunt ministri, nisi Spiritus sui virtute eorum laborem efficacem reddat (I. Cor. 3, 6.). Notandum praeterea quod dicit, Aggregatos fuisse ad Ecclesiam qui servandi erant. Hunc enim obtinendae salutis modum esse docet, si in Ecclesiam cooptamur. Nam sicuti extra eam non est remissio peccatorum, ita nec spes vitae aeternae. Haec porro eximia est piis omnibus consolatio, quod in Ecclesiam recepti sunt, ut salvi fierent, sicuti Evangelium vocatur Dei potentia in salutem omni credenti (Rom. 1, 16.). Iam quum partem duntaxat vel certum numerum aggreget Deus, restringitur haec gratia ad electionem, ut prima sit nostrae salutis causa.

CAPUT III.

1. Simul (vel, illo fere tempore) autem Petrus et Ioannes ascendebant in templum circiter horam precationis nonam. 2. Porro vir quidam, qui claudus erat ab utero matris suae, ferebatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quae dicitur Speciosa, ut eleemosynam peteret ab his, qui ingrediebantur in templum. 3. Is quum vidisset Petrum et Ioannem appropinquare templo, petiit eleemosynam. 4. Intuitus autem in eum Petrus cum Ioanne, dixit: Respice in nos.

5. Ille autem attendit ad eos, putans se ab ipsis aliquid acceptarum. 6. Petrus vero dixit: Argentum et aurum non est mihi: sed quod habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge et ambula. 7. Et apprehensa manu eius dextera, erexit eum: et continuo stabilitae sunt eius plantae et crura: 8. Et exsiliens stetit, et ambulavit, et ingressus est cum ipsis in templum, ambulans et saliens, et laudans Deum. 9. Et vidit populus ambulantem, et laudantem Deum. 10. Noverant autem eum, quod is esset qui solitus erat sedere ad eleemosynam iuxta Speciosam portam templi. Et impleti sunt admiratione et stupóre super eo quod illi acciderat. 11. Porro, quum teneret claudus, qui sanatus fuerat, Petrum et Ioannem, cucurrit ad eos totus populus in porticum, quae dicitur Solomonis, obstupefactus.

1. Prius vidimus multa signa per manus Apostolorum edita fuisse, nunc suo more Lucas unum ex multis exempli causa recitat: nempe quod claudus, qui ab utero matris captus pedibus fuerat, plenam sanitatem receperit. Sedulo autem circumstantias omnes colligit quae ad miraculum illustrandum pertinent. Si fuisset luxatio aliqua crurum vel morbus accidentalis, facilior curatio fuisset. Naturae autem vitium non ita facile corrigi potuit. Quum dicit fuisse *portatum*, ex eo colligimus non levem fuisse claudicationem, sed hunc hominem iacuisse quasi mortuis cruribus. Quum solitus esset quotidie eleemosynam petere, hinc toti populo notior esse potuit. Quod hora precationis in templo sanus ambulat, hoc ad vulgandam miraculi famam multum valuit. Hoc quoque non parvam addit commendationem, quod subito in pedes erectus simul exsilit et alacriter ambulat.

Simul ascendebant. Quum particula ἐπὶ τὸ αὐτὸ non magis locum quam tempus notet, videtur hic posterior sensus ad Petri contextum melius quadrare: quia tamen hoc non multum habet momenti, in medio relinquam. Caeterum, *hora nona* precationis vocatur, quum iam vergere inciperet dies ad vesperum. Nam quum dies ab ortu usque ad occasum solis horas duodecim haberet, ut alibi diximus, totum illud tempus in quatuor partes dividebatur. Sic per horam nonam ultima diei portio intelligitur: sicuti hora prima usque ad tertiam, tertia usque ad sextam, sexta usque ad nonam durabat. Hinc probabili coniectura potest colligi, horam illam sacrificio vespertino destinatam fuisse. Porro, si quis roget, an Apostoli in templum ascenderint ut secundum Legis ritum precarentur, id non tam mihi est verisimile, quam ut melior daretur occasio propagandi Evangelii. Si quis autem abuti hoc loco velit, quasi superstitiosos cultus suscipere liceat, dum inter rudes ac infirmos versamur, frivola erit ratio. Instituerat Dominus, ut sacrificium vesperi et mane Iudaei offerrent (Ex. 29, 41.). Hoc exercitio docebantur, ab invocatione et cultu Dei incipere diem et claudere (Num. 28, 4.). Petro itaque et Ioanni liberum fuit venire in templum Deo consecratum: nec vero se polluebant, quum

Deum Israel testandae pietatis causa invocarent. Primum quod statas horas Deus veteri populo esse voluit, inde colligimus, non posse carere Ecclesiam certa disciplina. Ac hodie, nisi obstaret nimius torpor, utile esset quotidie habere tales conventus. Quod Apostoli illa hora ascendunt, hinc colligimus, nullam occasionem promovendi Evangelii a nobis negligendam esse.

3. *Petiit eleemosynam.* Videmus qualiter Deus praeter spem, huic claudo sanitatem contulerit. Quia morbum incurabilem esse putabat, tantum sollicitus erat de victu. Datur illi quod petere nunquam ausus fuisset. Eodem modo saepe nos praevenit Deus, neque exspectat dum a nobis provocetur. Caeterum hinc captanda non est desidiae occasio, quasi sponte ideo nobis Dominus occurrat, ut otiosi et resides sinamus ipsum nobis benefacere. Habemus enim precandi mandatum. Ergo partes nostras non omittamus. Sed primum sub claudi persona nobis exemplum proponitur hominis nondum fide illuminati, ut rite precandi rationem teneat. Tales ultro Deus praevenit ut necesse est. Itaque, quum animas nostras restituit non modo in sanitatem sed etiam in vitam, ad hoc ipse sibi causa est. Nam hoc vocationis nostrae initium est, ut faciat esse quae non sunt, ut iis se ostendat a quibus non quaeritur (Rom. 4, 17. Ies. 65, 1.). Praeterea, utcunque ad Deum precandum fide iam edocti simus, quia tamen non semper sentimus mala nostra, non venit in mentem remedium petere. Itaque Dominus gratuitum et minime speratum affert. Denique quantumvis intenti simus ad precandum, spem tamen et vota nostra bonitate sua superat.

4. *Respice in nos.* Non ita loquitur Petrus quin de consilio Dei certus sit: et certe his verbis singulare aliquod et insolitum beneficium sperare iubet. Quaeri tamen potest, an facultatem habuerint edendi miracula quoties liberet. Respondeo, sic ministros fuisse divinae virtutis, ut nihil suo arbitrio vel proprio motu tentarint, sed Dominus per ipsos egerit, quum ita expedire noverat. Hinc factum est ut unum sanarint, non autem promiscue omnes. Ergo, quemadmodum in aliis rebus ducem ac directorem habebant Dei Spiritum, ita etiam in hac parte. Ideo priusquam claudum surgere iubeat Petrus, coniecit in eum ac defixit oculos. Talis intuitus non caruit peculiari Spiritus motu. Hinc fit, ut tam secure de miraculo pronuntiet. Porro, excitare hoc verbo claudum voluit ad recipiendam Dei gratiam: ille tamen nihil quam eleemosynam exspectat.

6. *Argentum et aurum.* Vere excusat Petrus se eo auxilio destitui quod claudus petebat. Itaque testatur, si posset eius inopiae succurrere, libenter se facturum, sicuti expendere unusquisque nostrum debet quid sibi a Domino datum sit, ut inde proximos iuvet. Quicquid enim facultatis Deus singulis distribuit, caritatis exercendae vult esse organum vel adminiculum. Ideo dicit se dare quod habet. Principio quidem erat hoc lusorium, postquam ad raram spem attraxerat Petrus claudi animum, de inopia sua praefari, quasi vellet hiantem corvum deludere: sed mox solatium adiecit, ut cresceret ipsa comparatione miraculi pretium. Horrenda est impietas, quod Papa, dum creatur, in comicum vel potius scurrilem lusum hoc loco impudenter abutitur. Duae sunt lapideae cellae, quarum in altera dum sedet, et a populo eleemo-

synam poscitur, his Petri verbis respondens cruces digitis in aërem spargit. In vicinam cellam traductus sacculos habet pecunia refertos. Tum illi sui angeli acclamant, Dispersit, dedit pauperibus (Ps. 112, 9.). Hoc ideo retuli, quo melius omnes perspiciant Satanam illic plane regnare, ubi tam aperto ludibrio sacrum Dei verbum habetur. Ut autem ad priorem sententiam revertar, satis liquet, Petrum certa revelatione instructum fuisse, quum se donum sanitatis habere praedicat.

In nomine Iesu. Praefatur hoc opus ac beneficium Christi esse, quod claudo pedum usum restituit. *Nomen* enim pro imperio ac virtute accipitur. Neque enim in vocis sonitu somnianda est vis magica, quomodo Iudaei in nomine Iehovah delirant. In summa, testatum voluit Petrus, nihil quam ministrum se esse, Christum vero miraculi auctorem. Hoc enim curae habere debuit, ut Christus mundo innotesceret ac sanctificaretur eius nomen. Cur autem Christo epitheton *Nazareni* ascribit? Aliis relinquo suum iudicium, sed ego ita sentio: Quum ita per contemptum Christus vocaretur, Petrum data opera voluisse exprimere Iesum illum qui crucifixus fuerat, et cuius nomen contemptibile ac inglorium erat Iudaeis, plerisque etiam detestabile, esse tamen Messiam a Deo promissum et illi datam esse omnem a Patre potestatem, quemadmodum dicit Paulus, Christum se praedicare et hunc crucifixum (I. Cor. 2, 2.).

Surge et ambula. Videri poterat hoc perquam ridiculum. Claudo enim promptum erat excipere: cur non mihi prius crura et pedes dedisti? Hoc enim illudere est, quum hominem pedibus orbum iubes incedere. Sed fidem habuit Petri verbis, et qui initio sic tardus erat, nunc erecto et alacri animo Dei donum amplectitur. Unde et Verbi efficacia, et fructus Fidei apparet. Efficacia autem verbi duplex: et quod claudus sic afficitur, ut protinus sine difficultate obtemperet, et quod vigorem membris emortuis infundit ac quodammodo hominem renovat. Fidei autem constat sua merces, quod non frustra surgere iubenti paret. Videmus ergo, qualiter Deus per verbum operetur: nempe quum eius praedicationi dat successum, ut in hominum animos penetret, deinde quum manu sua exhibet quae illic promittit: ad haec fidem esse irritam non patitur, quin vere potiatur bonis omnibus, quae sibi per verbum oblata exspectat. Tenendum autem memoria quod iam dixi, in hac historia nos habere quasi universalem spiritualis nostrae restitutionis typum: nempe quod sicuti verbum fide apprehensum sanitatem claudo praestitit, ita Dominus per verbum penetrat in animas ut eas instauret. Ac primum quidem hominum ore loquitur, et nos ad fidei obedientiam exstimulat, deinde intus corda movet suo Spiritu, ut verbum in nobis vivas radices agat, denique manum porrigit, et modis omnibus suum in nobis opus implet. Sic tractanda esse miracula ex Matthaeo colligimus.

9. *Et vidit omnis populus.* Iam fructum incipit miraculi narrare, quod scilicet claudus gratitudinem suam testatus sit laudando Deum, et totus populus in admirationem raptus fuerit. Hic vero est duplex fructus. Nam qui sanatus est, Dei beneficium agnoscit et celebrat: populus ex altera parte commovetur, et fama longius sparsa accurrunt multi ad spectaculum. Caeterum quod dicit Lucas, *stupore* repletos fuisse, praeparationem tantum indicat, quam

plenior tandem sequutus est profectus. Ultra enim progredi oportuit: quia per se non multum valuisset admiratio, quae attonitos magis reddebat quam ad Deum adduceret. Fuit ergo quasi fundamentum futuri aedificii, quod populus stupore tactus fuit. Nam si contemptim praeterimus Dei opera, nihil unquam poterimus ex illis proficere. Porro hic locus documento est, quid per se in hominibus efficiant miracula: nempe quod stuporem confusum gignunt. Tametsi enim Dominus suam illic potentiam et bonitatem conspicue monstrando recta nos ad se vocat, quae tamen est ingenii nostri imbecillitas, impingimus vel deficimus in medio cursu, donec accedat subsidium doctrinae. Discamus ergo reverenter considerare Dei opera, ut eorum admiratio doctrinae aditum patefaciat. Nam quum apud nos friget ac inutilis est doctrina, Deus ingratitudinem nostram hoc modo iuste ulciscitur, quia operum suorum gloriam contempserimus. Rursum, quia non tam sumus perspicaces, ut in solis Dei operibus cernamus quantum satis est, si volumus ad scopum pervenire, discamus adiungere doctrinae adminiculum. In summa, alterum ab altero separari non debet. Cuius rei locuples testis est experientia. Hinc enim factum est, ut mundus adeo perperam abusus sit miraculis. Papistae identidem miracula obiiciunt. Fingamus vera esse quaecunque iactant, magnopere tamen errant in eo, quod in alienum finem illa detorquent, nempe ut obscurent Dei nomen et puram Evangelii veritatem suis commentis inficiant. Unde enim tot superstitiosi et impii sanctorum cultus nisi ex miraculorum abusu? Nam quum miraculum aliquod editur, commoveri homines necesse est. Quia autem surdi sunt ad verbum, nec attendunt quid sibi Deus velit, astute Satan ex stupore nostro superstitionis ansam captat. Exempli gratia: Agnoscam Dei potentiam in miraculo. Si a Petro editum fuit, extemplo suggeret mihi Satan: Videsne hunc divinum esse hominem? Divinum ergo illi cultum debes. Idem contigisset Iudaeis, nisi attonitos in viam revocasset Petri concio. In Papatu vero, ubi nullus coarguebat superstitionem, facile obtinuit praepostera hominum admiratio. Quo magis sollicite a verbo petenda est medicina, ut miraculis erectos doctrina in rectum finem dirigat.

11. *In porticu.* Verisimile est exstructam eo loco fuisse porticum, ubi aliquando Salomonis porticus fuerat, indeque nomen sumpsisse. Nam vetus templum dirutum fuerat, sed eius formam, quantum in se erat, Serubabel et Esdra imitati fuerant. Postea Herodes renovaverat maiore quidem splendore, sed inanes quos fecerat sumptus Salomonis memoriam non exstinxerant in populi cordibus. Nominat autem Lucas tanquam locum maxime celebrem, ad quem concursus populi factus fuerit.

12. Videns autem Petrus, respondit ad populum: Viri Israelitae, quid miramini super hoc, vel intuemini in vos, quasi propria potentia vel pietate hunc fecerimus ambulare? 13. Deus Abraham, Isaac, et Iacob, Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Iesum, quem vos tradidistis, et quem negastis coram facie Pilati, quum ille iudicasset absolvendum. 14. Vos autem Sanctum et Iustum negastis, et petiistis

virum homicidam vocis dari: 15. Vitae autem principem interemistis, quem Deus suscitavit ex mortuis: cuius nos testes sumus: 16. Et in fide nominis eius hunc, quem conspexistis et novistis, stabilivit nomen eius: et fides quae per ipsum est, dedit illi integram hanc sanitatem coram omnibus vobis.

12. *Viri Israelitae.* Concionem suam a reprehensione populi orditur. Neque tamen simpliciter reprehendit eos quod mirentur: id enim omnino utile erat ac laude dignum, sed quod divini operis laudem perperam ad homines transcribant. Acsi diceret, Perperam facitis in nobis haerentes, quum oculos potius in Deum et Christum coniicere deceat. Ergo hoc est perperam obstupescere, quum in hominibus mentes nostrae subsistunt. Notandum est autem, quod damnet hominum respectum: *quasi nostra,* inquit, *potentia ac virtute.* In eo itaque error ac vitium est, si hominum pietati aut virtuti, quod Dei et Christi proprium est, tribuimus. Ac de virtute quidem concedent omnes nonnisi a Deo manare, sed quum hoc uno verbo confessi sunt, non desinunt tamen ius suum Deo praeripere ut eius spoliis creaturas ornent. Qualiter videmus Papistas Dei virtutem locare in sanctis, imo eius numen in lapide vel ligni trunco includere, simulatque statua Barbarae vel Chrysogono consecrata est. Sed tamen fingamus in illo priore membro non peccare. At stulte se defunctos erga Deum putant, quum illi relinquunt potentiam, miracula vero pietati sanctorum assignant. Cur enim ad ipsos confugiunt, dum volunt aut pluviam impetrare aut serenum, aut liberationem a morbo, nisi quod sua pietate id promeritos esse imaginantur, ut hoc iuris ac privilegii Deus illis concederet? Puerile ergo effugium est, quum Deum fatentur auctorem esse potentiae, beneficia autem quae illis confert, sanctorum pietati accepta ferunt. Quoscunque obtendant praetextus, hoc semper tenendum est, damnari generaliter a Petro qui in miraculis sic homines intuentur, ut eorum sanctitatem causam esse putent. Haec prima pars concionis, qua superstitio corrigitur. Atque observanda est haec docendi ratio et series. Quia enim nihil proclivius est quam a Deo ad creaturas delabi, operae pretium est mature huic vitio occurrere. Quodsi in Apostolos respicere vetitus fuit populus, multo magis ab invocatione cuiuslibet Sanctuli nos Spiritus abtrahit.

13. 14. *Deus Abraham.* Nunc remedium subiicit, eos ad Christum revocans. Summa autem est, Deo hoc propositum esse in miraculis quae per Apostolos edit, ut Christi sui gloriam illustret. Unde sequitur, perverse facere omnes qui Petrum vel alium quempiam extollunt, quum omnes minui oporteat, Christum vero solum eminere (Io. 3, 30.). Hic iam clare discrimen inter Christum et Apostolos elucet. Primum ille auctor, hi duntaxat ministri. Deinde legitimus finis est, ut solus ille gloriam in solidum obtineat, horum vero quantum ad gloriam attinet nullus respectus. Nam certe qui alios quam Christum in miraculis glorificant, palam repugnant Dei consilio. Deum Abraham, Isaac et Iacob nominat, ut testatum faciat populo, sibi nihil minus in animo esse, quam eos abducere a prisco veri Dei cultu, qualem a Patribus acceperant. Hunc porro sibi titulum indiderat Deus, ut nota aliqua se

discerneret ab idolis. Neque enim Deum in sua essentia, quae invisibilis et infinita est, comprehendimus. Rationem ergo nobis congruam attemperat, qua nos deducat in sui notitiam. Turcae autem Deum se colere iactant creatore coeli et terrae, sed priusquam accedant ad coelum evanescunt. Ergo ut populum suum arceret Deus a vagis et erroneis commentis, illum in foedere suo continebat. Quare se Deum Abrahae vocans breviter docebat quod fusius Moses exponit (Deut. 30, 12.): Ne dicas, Quis ascendet in coelum? quis descendet in abyssum? vel, quis transfretabit mare? Prope est verbum, etc. Porro sicuti apud Iudaeos favorabile erat sanctorum Patrum nomen, ita Petrus tacite admonet, sine unigenito Dei Filio non esse aliis praestantiores. Hodie autem clariore adhuc nota vult cognosci, quum se Patrem Iesu Christi nominat. Nunc redeamus ad Petrum. Negat se religionem novam inducere ut populum a Lege et Prophetis abstrahat. Nam si quis hoc tentaret, illi Deus vetuerat audientiam fieri, Deut. 13, 3. Sicuti Paulus in spirituali aedificio retinendum esse unicum fundamentum admonet, quia ubi vel minimum a Christo disceditur, nihil quam ruina sequi potest. Hinc etiam discernere promptum est, quo sensu vocet Deum *Patrum*. Neque enim hoc pro generali axiomate sumit, qualemcunque Dei cultum habuerint Patres, in eo manendum esse, qualiter Papistae stolida hac iactantia se efferunt, quod paternos cultus sequantur. Nominatim siquidem Petrus Abraham, Isaac et Iacob praecenset, a quibus profecta erat vera religio et divinitus tradita. Quo significat, non quoslibet Patres nobis esse imitandos, ex quibus multi fuerunt a primis degeneres, solis Dei filiis deberi hunc honorem, alios esse repudiandos. Quod Prophetae quoque passim inculcant: In viis patrum vestrorum ne ambuletis, etc, (Ezech. 20, 16.)

Quem vos tradidistis. Doctrinae miscet severam obiurgationem ut res postulabat. Neque enim vere adduci poterant Deo nisi peccatum suum agnoscerent. Nec vero leviter eos tantum perstringit, sed admissi criminis atrocitatem graviter demonstrat. Huc pertinet illa comparatio, quod morti tradiderint quem Pilatus volebat absolvere. Item, quod homicidae parcentes vitae principem interfecerint: quod abiecerint iustum et sanctum. Sic feriendi sunt homines, ut agnito reatu ad veniae remedium serio confugiant. Talem quoque vehementiam Petrus in prima concione adhibuit. Postea dicit excitatum a Deo fuisse. Unde agnoscere debent, Christum interficiendo se gessisse cum Deo bellum. Quanquam Petrus altius respexit, nempe quod Christi gloriae nihil detraxerit eorum crudelitas, quia Deus eum nihilominus in vitam asseruit. Quum se et collegas resurrectionis testes dicit, oculatos significat. Itaque non ad Apostolicum duntaxat munus hoc refertur, sed quia Christum a morte redivivum oculis suis conspexerant. Quanquam et hoc secundum comprehendi assentior, quia probabile est, ut sibi auctoritatem conciliet Petrus, iniunctum sibi munus praedicare.

16. *Et in fide nominis eius.* Quum dicit In fide nominis, et Nomen, et rursum Fides quae per eum est, eiusmodi repetitio ardentis affectus indicium est. Nam quia ad vindicandam Christo suam gloriam penitus intentus est, idem saepius inculcat. Videmus etiam Paulum, quoties in praedicanda Christi gratia versatur,

nunquam sibi satisfacere. Et certe, ut maligna est hominum natura, non potest tam magnifice praedicari Christus, ut suus illi honor integer maneat. Meminerimus ergo hac copia Petrum exundasse, ut nos in Christo sisteret. Quantum ad loquutionem attinet, quum dicit, Nomen eius in fide nominis stabilivit, causam et modum notat. Virtus Christi claudum sanaverat, sed per fidem. Quum dicit, Fides quae per eum est, hoc verbo significat, fidem nostram non aliter ad Deum assurgere nisi in Christo fundata sit, adeoque fidem nostram Christum respicere et eo subniti, atque ita subindicat, hoc medio praeterito nullam esse in Deum rectam fidem. Porro, ut se prius et reliquos Apostolos testes vitae Christi constituit, ita nunc admonet, Iudaeis vitam hanc signo vel effectu fuisse comprobatam, quia videant sanatum claudum, in quo illustre habebant divinae Christi potentiae specimen. Atque hoc postremo membro, fidem causam sanitatis faciens oblique eos coarguit ingratitudinis, nisi fidei assignent debitam laudem. Etsi autem fides tam ad hominem sanatum quam ad Apostolos referri potest, non est tamen anxie de hac re laborandum, quia per synecdochen Evangelii virtus commendatur.

17. Et nunc, fratres, scio quod per ignorantiam fecistis: quemadmodum et principes vestri, 18. Deus autem quae praenuntiaverat per os omnium Prophetarum suorum, Christum passurum esse, sic implevit. 19. Poenitentiam ergo agite, et convertimini ut remittantur peccata vestra: ut quum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini et miserit eum, qui ante praedicatus fuit (vel, ante oculos positus, ac repraesentatus), Iesum Christum. 21. Quem oportet coelum capere usque ad tempora restitutionis omnium, quae loquutus est per os omnium sanctorum Prophetarum a saeculo.

17. Quoniam periculum erat ne desperatione fracti doctrinam respuerent, eos aliquantulum sublevat. Sic temperandae sunt nostrae conciones, ut auditoribus prosint. Nisi enim spes veniae relinquitur, terror poenae animos contumacia obdurat. Verum enim est illud Davidis, timeri a nobis Deum, ubi nobis propicium ac placabilem sentimus (Ps. 130, 4.). Hac ratione peccatum suae gentis propter ignorantiam extenuat Petrus. Neque enim sustinere hanc conscientiam poterant, si Filium Dei scientes ac volentes negassent ac in mortem tradidissent. Blandiri tamen illis non vult, quum ignorantia fecisse commemorat, sed eousque mitigat sermonem, ne desperatione ipsos obruat et absorbeat. Porro, non sic debemus verba accipere, quasi populus simpliciter ignorantia peccaverit, nam sub hac latebat hypocrisis, sed prout malicia vel ignorantia exsuperat, ab hac vel illa denominatur actus. Hoc ergo intelligit Petrus, errore eos et coeco zelo potius fecisse quam destinata malitia. Verum hic quaeri potest: Si quis sciens ac volens peccavit, an eum maneat desperatio? Respondeo, non de quolibet peccato hic fieri mentionem, sed de Christi abnegatione et exstincta, quantum in ipsis erat, Dei gratia. Si cui plura scire libeat, ex I. Tim. 1, 13. petere licebit.

Sicut et principes. Primum videtur impropria comparatio. Scribae enim et Sacerdotes mira rabie ferebantur, et pleni erant scelerata perfidia, populum vero perversum Legis studium incitabat. Deinde populus in Christum exarsit, quatenus eum principes incitabant. Respondeo, non omnibus eundem fuisse animum: multi enim procul dubio fuerunt Paulo similes, ad quos vere spectat, quod alibi de principibus huius mundi scribit, si cognovissent Dei sapientiam, Dominum gloriae non fuisse crucifixuros. Ergo non in universum de principibus loquitur, sed si qui sunt sanabiles, eos ad resipiscentiam invitat.

18. *Deus autem.* Hinc clarius patet, quorsum ignorantiae meminerit. Nam quum refert, Deum exsequutum esse quae praedixerat, si culpam eorum taxat in morte Christi, ut sit tamen ipsis in salutem. Vos, inquit, ignorantia in reatum coniecit, Deus tamen peregit quod statuerat, ut Christus vobis morte sua esset liberator. Est pulcerrima ista consideratio, dum reputamus, admirabili Dei consilio mala nostra in alium finem nobis converti. Caeterum hoc nihil ad excusationis colorem. Nam quantum in nobis est, peccando nos perdimus: illa autem conversio, quam dixi, insigne est divinae misericordiae opus, quod cum humilitate praedicare nos decet. Non steterat per Iudaeos, quominus spes vitae exstingueretur in Christi persona. Interea mors illa tam illis quam toti mundo vivifica fuit. Memoria etiam repetere convenit, quod alibi visum est, ne obreperet falsa et absurda opinio, Christum fuisse expositum impiorum libidini, Deum statui summum auctorem, cuius arbitrio passus fuerit unigenitus Filius.

19. *Poenitentiam agite.* Notandum est, quod quum ad poenitentiam hortatur, simul declarat paratam illis esse coram Deo peccatorum remissionem. Nam ut nuper attigi, excitari ad poenitentiam nemo potest nisi salute proposita. Qui autem de venia diffidit, quasi exitio iam devotus adversus Deum obstinate ruere non dubitat. Hinc fit ut Papistae poenitentiae doctrinam tradere nequeant. Multum quidem de ea garriunt, sed quia evertunt gratiae fiduciam, fieri non potest, ut resipiscendi studium suis discipulis persuadeant. Aliqui etiam, fateor, balbutiunt de peccatorum remissione, sed quia suspensas et trepidas animas relinquunt, praeterea variis commentis coniiciunt in labyrinthum, hac doctrinae parte corrupta alteram pariter confundunt.

20. *Ut quum venerint.* Si Erasmum et vetustum interpretem sequimur, erit ecliptica oratio quae sic plena fiet: Quum venerint tempora refrigerii, vos quoque hoc refrigerio fruamini: quum venerit Christus ad iudicandum orbem, ipsum redemptorem, non iudicem sentiatis. Sed quoniam commode vertit Beza Postquam venerit etc., satius est amplecti quod minus coactum est: modo ita resolvas, remitti peccata in diem ultimi iudicii, quia nisi ad solium Dei citemur, non admodum sumus de propitiando Deo solliciti. Primo loco notandum est, illis in medium proponi iudicii diem, quo plus efficaciae habeat superior exhortatio. Nihil enim acrius nos pungit, quam dum monemur reddendam aliquando esse rationem. Quamdiu enim in hoc mundo detinentur sensus nostri, quodam, ut ita loquar, veterno obruti sunt. Quare nuntium ultimi iudicii quasi tubam insonare necesse est, quae nos ad tribunal Dei citet. Tunc enim demum vere expergefacti, cogitare de

nova vita incipimus. Eodem modo Paulus dum Athenis concionatur: Deus, inquit, nunc omnes admonet ut resipiscant, (Act. 17,16.) quia diem constituit, quo iudicaturus est mundum. Summa est, Christum, qui nunc apud nos magistri officio fungitur, quum per Evangelium nos docet, constitutum esse a Patre iudicem, et suo tempore venturum: itaque mature parendum esse eius doctrinae, ut fidei nostrae tunc fructum colligamus. Atqui obiiciet quispiam, Petrum aliter loqui de die extremo. Hoc enim ad incutiendum timorem non spectat, quum dicit *tempus refrigerii.* Respondeo, duplicem esse stimulum quo incitantur fideles, quum illis de extremo iudicio fit sermo. Nam in hoc mundo fidei utilitas non apparet, quin potius bene et prospere videtur esse Dei contemptoribus, piorum autem vita innumeris miseriis referta est. Ergo nos subinde animi deficerent, nisi in mentem veniret venturum quietis diem, qui omnes molestiarum nostrarum aestus componat finemque afferat miseriis. Alter stimulus est quem dixi, quum formidabile Dei iudicium delicias nobis et somnum excutit. Ita Petrus hoc loco minas promissionibus miscet, ut partim alliciat Iudaeos ad Christum, partim metu stimulet. Porro hic familiaris est Scripturae usus, prout vel reprobos compellat, vel ad electos sermonem dirigit, nunc tristem et formidolosum diem Domini, nunc laetum et optabilem facere. Apte ergo Petrus, qui dum in spem veniae erigit Iudaeos, iucundum illis facit Christi diem, ut ad eum aspirent.

Et miserit eum. Nominatim Christum fore iudicem pronuntiat, ut sciant non impunitum fore Evangelii contemptum. Quomodo enim non ultor eius Christus foret? Interea hoc eximiam affert consolationem fidelibus, dum sciunt in eius manu fore salutis arbitrium, qui nunc eam promittit atque offert. Addit praeterea venturum eum qui nunc illis praedicatur. Quo tollit omnem excusationem ignorantiae, acsi diceret: Nunc praedicatur vobis Christus, antequam mundi iudex adveniat, ut qui eum amplexi fuerint fidei suae fructum tunc colligant, alii vero qui eum respuerint luant incredulitatis suae poenas. Quanquam apud Graecos hic duplex est lectio. Quidam enim codices habent προκεκηρυγμένον, id est ante praedicatum: alii vero, προκεχειρισμένον, id est, ostensum, vel ante oculos positum. Sed utraque in eundem sensum redit, quod scilicet non frustra illis nunc Christus offertur per Evangelii doctrinam, quia secundo a Patre iudex mittetur, armatus ad vindictam nisi redemptorem nunc suscipiant.

21. *Quem oportet coelum capere.* Quoniam ad crassum terrenumque Dei et Christi aspectum semper propendent hominum sensus, poterat in mentem Iudaeis venire, Christum quidem praedicari a mortuis excitatum, sed ubinam esset, non ostendi. Praevenit ergo Petrus, quum in coelo esse docet. Unde sequitur, tollendas in altum esse mentes, ut Christum fidei oculis requirant, quamvis immensa locorum distantia sit remotus, quamvis in coelesti gloria extra mundum habitet. Caeterum loquutio est ambigua, quia tam intelligere possumus Christum coelo capi vel contineri, quam coelum capere. Ne ergo verbum dubiae significationis urgeamus, sed eo contenti simus quod certum est, Christum interea dum speratur ultima rerum omnium instauratio, non alibi quam in coelo quaerendum esse, quia remotus a nobis erit, donec mentes nostrae mundum transcendant.

Usque ad tempora restitutionis. Quantum ad vim et causam pertinet, Christus iam morte sua omnia restituit, sed effectus nondum plene exstat, quoniam restitutio illa adhuc in cursu est, adeoque redemptio, quando adhuc sub onere servitutis gemimus. Siculi enim duntaxat inchoatum est Christi regnum et in diem ultimum differtur eius perfectio, ita et quae illi annexa sunt tantum dimidia ex parte nunc apparent. Ergo si multa hodie in mundo confusa cernimus, erigat nos ac recreet fiducia ista, quod aliquando adveniet Christus ut in integrum omnia restituat. Interim si videmus haerere in nobis peccati reliquias, si undique obsessi sumus variis miseriis, si mundus dissipatione plenus est, defleamus quidem mala ista, sic tamen ut spes instaurationis nos sustineat. Atque haec ratio est, cur non statim appareat Christus, quia nondum completa est Ecclesiae militia, cui praefixum a Deo tempus antevertere nostrum non est.

Quae loquutus est. Non de temporibus solum interpretor, sed ad totum complexum refero, ut sensus sit, Quicquid de regno Christi prius disseruerat, testimonium a Prophetis omnibus habere. Hinc certe non parum fidei accedit Evangelio, quod ex quo se manifestare coepit Deus mundo, Christum semper proposuit: ex quo coepit Patribus loqui, semper hoc posuit doctrinae fundamentum. Eodem argumento Paulus tam initio Epistolae ad Romanos, quam in clausula Evangelium commendat, quod scilicet novum non sit, sed ab ultima aetate promissum. Haec vera antiquitas est quae doctrinae fidem conciliet, ubi Deus ipse auctor, sancti Prophetae sunt testes, et continua temporum series testimonium confirmat. Haec confirmatio praesertim apud Iudaeos necessaria erat, qui in Legis doctrina educati, nihil nisi illi consentaneum admittere debebant. Itaque recognoscere tantum eos iubet Petrus, quae de Christo testati sunt Prophetae.

22. Moses quidem ad Patres dixit, Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: eum audietis secundum omnia, quae loquetur vobis. **23.** Erit autem, ut omnis anima, quae non audierit Prophetam illum, deleatur e populo. **24.** Et omnes quidem Prophetae a Samuele, et deinceps quicunque loquuti sunt, etiam praenuntiarunt dies istos.

22. Hoc argumento probat, se defectionem a Mose non ingerere, quia pars Legis sit docilem se et morigerum praebere huic summo doctori. Dubitari posset, cur hoc Mosis testimonium praealiis citandum Petrus censuerit, quum multa alia in promptu forent magis illustria, sed hoc ideo fecit, quia hic de auctoritate doctrinae agitur. Hic autem legitimus ordo erat, ut Iudaeos adduceret Christo discipulos. Nam frustra de aliis omnibus concionatus esset, nisi persuasum habuissent reverenter excipiendam esse eius doctrinam. Hoc ergo efficere vult Petrus, ut Christum libenter tanquam ordinatum sibi a Deo magistrum audiant. Sed altera quaestio hic occurrit multo difficilior, quod scilicet Petrus ad Christi personam accommodat quod in genere dixerat Moses

de Prophetis. Tametsi enim Prophetam nominat singulari numero, contextus tamen clare indicat, non de uno tantum haberi sermonem, sed indefinite nomen hoc poni. Postquam enim vetuit Moses, ne populus Gentium superstitionibus se dedat declinando ad magos et hariolos, simul remedium ostendit quo sibi ab omni vanitate caveat: nempe si totus pendeat ab unico Dei verbo. Hac ratione promittit Deo curae futurum, ut Prophetas semper habeat qui rite eum doceant, acsi diceret, Deus nunquam vos Prophetis destituet a quibus discatis quicquid erit vobis utile cognitu. Et nominatim dicit Moses, Ex fratribus tuis, ut sciant Iudaei non aliunde petenda esse Dei oracula, quum Deus ex genere Abrahae doctores illis destinasset. Addit praeterea *sicut me*, ut sciant non uno duntaxat tempore, nec per os unius hominis audiendum esse Deum, sed quemadmodum continua aetatum serie per varios ministros Deus nos docere pergit, ita in obedientia Verbi pergendum nobis esse. Iam ad Mosis reverentiam assueti erant Iudaei, itaque Prophetis eundem honorem conciliat. Scio quosdam multum laborare ut ad Christum restringant. Arripiunt verbum istud, Quod Moses Prophetam similem sibi fore testatur, quum tamen scriptum sit, nullum talem resurrexisse. Fateor eandem similitudinis notam utroque loco poni, sed diverso sensu. Nam secundo loco paritas vel aequalitas exprimitur, quemadmodum clare apparet. Arripiunt etiam aliud, Quod Mose futurus sit excellentior Propheta (Deut 18, 15.), cui ille testimonium tanquam praeco reddit. Sed hoc nihilo magis est validum, quia simpliciter fidem verbo Dei asserere vult Moses, per quoscunque afferatur. Non est ergo cur nos Iudaeis ridendos propinemus violenter torquentes Mosis verba, quasi solum Christum hic designet. Videndum est tamen an apte adductum sit testimonium a Petro, cuius auctoritas pro solida ratione nobis esse debet. Dico in Petri sermone nihil esse quod non optime conveniat. Vidit enim quod inter omnes confessum esse decet, sic pertinere hoc elogium ad alios Prophetas, ut tamen praecipue Christum commendet, non modo quia Prophetarum omnium est princeps, sed quod in ipsum dirigebantur omnes superiores prophetiae, et quod tandem Deus per os eius absolute loquutus est. Nam Deus multifariam et variis modis loquutus olim Patribus per Prophetas, tandem ultimis diebus in Filio unigenito clausulam apposuit (Hebr. 1, 1. 2.). Ideo factum est, ut aliquot ante adventum eius saecula Prophetis carerent, quod perspicue ex Malachiae verbis colligitur (Mal. 4, 4.): qui postquam iussit populum esse memorem Legis, statim ad Ioannem Baptistam et Christum transit, acsi diceret, finem iam impositum esse prophetiis, donec veniat ultima revelatio: secundum illud, Lex et Prophetae usque ad Ioannem, ex eo evangelizatur regnum Dei (Matth. 11, 13.). Idque adeo tritum erat in populo, ut mulier Samaritana ex fama et opinione communi diceret: Scimus Messiam venturum, qui nos docebit omnia (Io. 4, 25.). Itaque videmus a reditu populi cessasse omnes Prophetas, ut attentior eo silentio vel revelationum intermissione ad audiendum Christum redderetur. Non ergo locum hunc detorsit Petrus, vel eo per inscitiam abusus est, sed receptam apud omnes doctrinam loco principii sumpsit: quod Deus se populi sui doctorem pollicitus esset, initio per Prophetas velut intermedios, sed praecipue tandem per Christum, a quo

plena et solida omnium manifestatio speranda erat. Quo pertinet insigne illud elogium quo Pater eum commendat, dicens: Ipsum audite (Matth. 17, 5.).

23. *Omnis anima.* Hic gravissima adversus rebelles poena sancitur Prophetarum quidem omnium, sed maxime Christi auctoritas. Et merito: nam quum Deus verbo suo nihil pretiosius habeat, fieri non potest, ut id patiatur impune contemni. Itaque si quis Legem Mosis abiiceret, edicta erat capitalis poena. Atque huc respexit Moses quum dixit: Exterminabitur e populo. Nam sibi Deus hac lege adoptaverat Abrahae genus, ut hoc ad summam felicitatem sufficeret, reputari in illo numero, sicuti in Psalmo dicitur, Beatus populus cui Iehovah est Deus. et alibi, Beata gens quam sibi in haereditatem elegit. Quare minime dubium est quin pronuntiet, deletum iri ex libro vitae quisquis Christum audire recusaverit. Censeri enim in Ecclesia non meretur, qui eum magistrum repudiat, per quem solum Deus nos docet vultque a nobis audiri: et se a corpore abscindit, qui subesse capiti recusat.

24. *Et omnes quidem.* Quum dicit, Omnes uno consensu Prophetas suos discipulos ad Christum mittere, hinc melius constat quod dixi, contineri sub illo Mosis testimonio Evangelii commendationem, adeoque praecipue notari ultimam prophetiarum clausulam. Deinde, hoc ad Evangelii certitudinem non parum valet, quod Prophetae omnes longa temporum successione, uno tamen consensu docendi formam sic temperant, ut simul testentur melius quiddam et perfectius sperandum esse. Proinde, quisquis Mosi et Prophetis credet, necesse est ut Christi doctrinae se subiiciat (Io. 5, 47.), sine qua mutilum est quicquid ab illis fuit proditum.

15. Vos estis filii Prophetarum, et testamenti quod statuit Deus ad Patres nostros, dicens ad Abraham: Et in semine tuo benedicentur omnes familiae terrae. 16. Vobis primum Deus excitavit Filium suum Iesum, ac misit eum benedicentem vobis, dum unumquemque convertit ab iniquitatibus suis.

25. *Vos estis filii.* Significat illis proprie destinari foederis gratiam quod cum Patribus Deus pepigit. Atque ita, sicuti incusso poenae terrore eos ad parendum Evangelio stimulavit, nunc rursum eos allicit, ut propositam in Christo Dei gratiam recipiant. Ita videmus Deum nihil omittere, ut nos ad se adducat. Et prudentis ministri est sic pigros ac resides acriter pungere, ut dociles blande ducat. Notanda est etiam sedulo haec docendi series, ubi Petrus Iudaeis destinatum esse Evangelium ostendit. Neque enim sufficit Dei misericordiam nobis in genere praedicari, nisi nobis quoque certa Dei ordinatione offerri sciamus. Ideo tantopere laborat Paulus in asserenda Gentium vocatione (Rom. 15, 8. Eph. 3, 3. 4.): quia si quis putaret, Evangelium fortuito sparsum ad se venisse, vacillaret fides, imo loco fidei dubia tantum esset opinio. Ergo, ut solidam apud nos fidem inveniat salutis promissio, haec applicatio, ut ita loquar, necessaria est: Deum non iactare incertas voces quae in aëre suspensae maneant, sed ad nos

certo consilio dirigere. Secundum hanc rationem, ut libentius Christum suscipiant Iudaei, Petrus illis promissum esse admonet. Unde autem hoc probat? quia filii sunt Prophetarum et Testamenti. Filios Prophetarum vocat qui ex eadem gente ducebant originem, ideoque foederis haeredes erant quod ad totum populi corpus spectabat. Sic enim argumentatur: Percussit Deus foedus suum cum patribus nostris. Ergo nos qui sumus eorum posteri in foedere comprehendimur. Quo refellitur delira Anabaptistarum argutia, qui filios Abrahae tantum allegorice exponunt: acsi nulla generis ratio habita esset a Domino, quum dixit, Ero Deus seminis tui (Gen. 17, 7.). Certe non de Legis umbris sermonem hic habet Petrus, sed hoc sub Christi regno valere affirmat, quod Deus una cum patribus etiam filios adoptet, atque ita salutis gratia ad eos qui nondum nati sunt extendatur. Fateor quidem, multos qui ex fidelibus secundum carnem nascuntur spurios censeri, non legitimos (Rom. 9, 7.), quoniam sua infidelitate a sancta progenie se abdicant. Sed hoc non obstat quominus semen piorum Dominus in societatem gratiae suae vocet ac admittat, atque ita communis electio, quamvis non sit in omnibus efficax, ianuam speciali aperiat: quemadmodum Paulus disserit ad Rom. 11, 23, unde huius quaestionis solutio petenda est.

Et in semine tuo. Foedus cum patribus initum fuisse confirmat, quia dictum fuerit Abrahae: In semine tuo benedicentur omnes gentes. Atqui, si recipitur Pauli interpretatio, nihil ad praesentem causam faciet hoc testimonium. Paulus semen hoc Christum esse tradit. Si benedictio universo generi humano per Christum promittitur, quid hoc ad speciale gentis unius privilegium. Deinde videtur Petrus ipse paulo post subscribere Paulinae expositioni, quum dicit, missum esse Christum in quo Iudaei benedicantur. Neque enim hoc staret, nisi Christus benedictum esset illud semen. Respondeo, quum Paulus ad Christum refert, non insistere ipsum in voce Seminis, sed altius respicere, quod scilicet non possit unum esse semen, nisi in Christo, tanquam capite, uniatur. Ismael enim et Isaac tametsi ambo sunt filii Abrahae, non faciunt unum semen: quia sunt in duos populos divisi. Itaque, quum multi alienati sint a familia Abrahae, qui ex huius carne progeniti erant, unum tamen certum corpus designat Moses, quum benedictionem promittit semini Abrahae. Unde autem unitas, nisi a capite Christo? Hoc sensu Paulus, quamvis collectivum sit Seminis nomen, de Christo tamen accipit: quoniam si ab eo discedas, posteri Abrahae veluti lacera membra erunt, nec aliud in ipsis exstabit, quam mera dissipatio. Cum illa doctrina consentit Petrus, quia benedictionem sic ad totum populum extendit, ut fontem nihilominus in Christo quaerat. Porro, quoniam Iudaei nullum non movent lapidem ut nobis hoc testimonium extorqueant, munire se debent pii lectores adversus eorum cavilla: et eo quidem magis, quod nimium securi in hac parte fuerunt Christiani scriptores, sicuti admonui in Epistola ad Gal. 3, 16. Primum quod ad vocem Seminis attinet, non est quod obganniant, perperam a Paulo ad Christum restringi. Neque enim simpliciter hoc facit, sed eo quem dixi respectu. In quo interpretes nostros tam Graecos quam Latinos errasse fateor. Nunc videndum quid loquutio illa valeat, Benedici gentes in semine

Abrahae. Nostri causam notari sentiunt: nempe quod per semen illud benedicendae sint gentes. Hoc Iudaei valde exagitant, quia passim in Scripturis haec loquutio Exemplar vel Similitudinem significat: quemadmodum e converso, Maledici in Sodoma, vel Israele, vel in aliis populis, est illos sumere tanquam memorabile exsecrationis exemplar. Respondeo, ambiguam esse loquutionem, et varie accipi pro locorum cirumstantia, quod maligne Iudaei et astute dissimulant. Colligunt enim plures locos, ex quibus probant fieri comparationem: acsi diceretur, Cupient gentes benedici instar seminis Abrahae. Sed quum alibi Scriptura dicit, Benedicent se in Deo vivo, ut Ier. 4, 2. Ies. 65, 10.: item, Benedicere in nomine Domini, ut Deuter. 10, 8. et aliis locis similibus: quis non videt causam exprimi? Dico igitur, hanc loquendi formam pro locorum circumstantiis debere accipi. Iam vero quum demonstraverim semen Abrahae nonisi in Christo posse inveniri, restat ut consideremus quale sit Christi officium. Ita indubie liquebit, ipsum non statui quasi nudum exemplar, sed vere in ipso promitti benedictionem, quia extra ipsum maledicti sumus omnes. Superest tamen adhuc una difficultas. Nam certe utrumque eodem sensu dicitur: Benedicentur in te, et, In semine tuo. Abraham vero nihil quam benedictionis typus fuit vel speculum. Respondeo, in persona quoque Abrahae designari corpus illud, quod ab uno capite pendet et in ipso est colligatum.

Omnes familiae. Iudaei crasse exponunt, quod gentes omnes sibi bene esse cupient instar seminis Abrahae. Nos vero aliter, Quod in societatem inserentur. Nam et huc spectavit nomen Abraham, quia futurum erat ut Deus populos omnes ad eum colligeret. Prophetae quoque dum exponere volunt quid hoc valeat, passim gentibus communem fore salutis haereditatem praedicunt. Atque hinc perspicimus, ut foedus Dei, quod tunc Iudaeis peculiare erat, non modo promiscuum sit omnibus, sed nominatim feriatur nobiscum. Alioqui non satis firmam ex Evangelio salutis fiduciam possemus concipere. Ergo ne patiamur nobis hanc promissionem excuti, quae veluti solemnis nuncupatio est, qua Dominus nos haeredes suos una cum patribus constituit. Quo etiam respexit Petrus, quum paulo post dicit, Christum Iudaeis primo fuisse missum. Significat enim et gentibus suum esse, licet secundarium, ordinem.

26. *Excitavit Filium.* Colligit ex verbis Mosis, exhibitum nunc esse Christum: atqui nihil tale videntur sonare. Sic tamen apte ratiocinatur, quia non aliter constaret benedictio, nisi eius initium a Messia flueret. Semper enim memoria tenendum est, maledictum esse totum humanum genus, ideoque singulare remedium nobis promitti, quod nonnisi per Christum praestatur. Quare, solus ipse fons et origo benedictionis. Quodsi in hunc finem advenit Christus, ut Iudaeis primum, deinde et nobis benedicat, implevit procul dubio suas partes: ac nos huius officii vim et effectum in nobis sentiemus, nisi per nostram incredulitatem steterit. Haec sub Lege sacerdotalis officii pars erat, benedicere populo, ac ne inanis haec esset ceremonia addita erat promissio, ut habetur Num. 6, 27. Quod autem in veteri sacerdotio adumbratum fuit, vere in Christo praestitum est. Qua de re plura diximus ad Hebraeos 7, 16. Erasmi versio mihi non placet. Po-

sit enim, Quum suscitasset: quasi verba fierent de re pridem transacta. Petrus autem potius intelligit, excitatum fuisse Christum, ubi ostensus fuit benedictionis auctor: quod nuper et repente factum animos magis afficere debebat. Sic enim Scriptura loqui solet, quemadmodum in proximo loco Mosis ad quem alludit Petrus. Excitare Prophetam est instruere necessariis donis ad munus suum exsequendum, et quasi in gradu ipso prophetici honoris collocare. Ac tunc quidem excitatus est Christus, quum munus peregit sibi a Patre iniunctum, sed quotidie idem fit quum per Evangelium offertur, ut inter nos emineat. In adverbio ordinis *primum* diximus notari ius primogeniturae, quia a Iudaeis incipere Christum oportuit, ut postea transiret ad Gentes.

Dum unumquemque. Doctrinam poenitentiae iterum commendat, ut discamus sub Christi benedictione includere vitae novitatem: sicut et Iesaias venturum Sioni redemptorem promittens restrictionem attexit, Qui in Iacob conversi fuerint ab iniquitatibus suis. Neque enim fidelium peccata delet Christus, ut sibi hoc praetextu ad peccandum indulgeant, verum simul reddit novos homines. Quanquam haec duo quae cohaerent beneficia prudenter distinguere convenit, ut maneat hoc fundamentum, nos reconciliari Dei gratuita venia. Scio ab aliis secus verti, sed hic germanus est sensus Lucae. Ad verbum enim sic loquitur, In convertendo unumquemque à suis malitiis.

CAPUT IV.

1. Loquentibus autem illis ad populum, supervenerunt illis Sacerdotes, et praefectus templi, et Sadducaei, 2. Aegre ferentes quod ipsi docerent populum, et annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis. 3. Et iniecerunt in eos manus, et posuerunt in custodiam usque in crastinum: erat enim iam vespera. 4. Multi autem eorum qui audiverant sermonem, crediderunt: et factus est numerus virorum circiter quinque millia.

Tria in hac narratione praecipue nobis consideranda sunt. Quod simulatque emergit Evangelii veritas, ex adverso quibuscunque potest modis se opponit Satan, et omnia molitur ut ipsam opprimat in ipsis principiis. Secundo, quod invicta fortitudine Dominus instruit suos, ut firmi ac immoti perstent adversus omnes Satanae machinas, nec impiorum violentiae cedant. Postremo, observandus est eventus, quod utcunque penes adversarios imperium et summa rerum esse videatur, et ipsi ad delendum Christi nomen nihil omittant, contra autem sanae doctrinae ministri velut oves sint in faucibus luporum, Deus tamen Filii sui regnum propagat, accensam Evangelii sui lucem fovet, salutemque suorum tuetur. Proinde, quoties exoriente Evangelii doctrina varii contra motus insurgunt, multisque obstaculis turbatur eius cursus, non

est quod labascant aut trepident piae mentes veluti ad rem insolitam, quin potius meminerint hos esse ordinarios Satanae conatus: adeoque hoc nos, priusquam accidat, bene medidatum habere oportet, fieri aliter non posse quin suos impetus evomat Satan, quoties in medium Christus cum sua doctrina prodit. Interea reputemus Apostolorum constantiam nobis in exemplum proponi, ne ullis vel periculis, vel minis, vel terroribus victi resiliamus ab ea fidei professione, quam a nobis Dominus exigit. Huc accedat consolatio, non metuendum esse quin Dominus prosperum eventum daturus sit, ubi fideliter officio nostro defuncti erimus.

1. *Loquentibus illis.* Hinc apparet, quam sedulo vigilent impii, quoniam in ipso articulo assunt ut os obstruant Christi servis. Neque enim dubium est, quin tanquam ad incendium exstinguendum accurrerint. Idque significat Lucas, quum narrat custodem templi affuisse, et addit eos moleste tulisse quod Apostoli docerent. Non ergo fortuito supervenerunt, sed consulto ut Apostolos pro imperio cohiberent. Habent interea aliquam iuris et recti speciem. Nam si quis temere se ingerebat, officium Sacerdotum erat talem audaciam reprimere, similiter etiam populum retinere in Legis et Prophetarum obedientia, et viam praecludere novis doctrinis. Quum itaque ignotos homines et nulla publica auctoritate praeditos in templo ad populum concionari audiunt, videntur pro muneris sui ratione atque ex Dei mandato se accingere ad remedium adhibendum. Et certe in actione ipsa nihil primo intuitu reprehensione dignum apparet, sed exitus tandem sceleratum fuisse eorum consilium, et improbum affectum ostendit. Rursus sinistram notam et probrum effugere Apostolis difficile fuit, quod contempti idiotae ius publicum sibi perperam arrogarent. Nempe quia in rebus confusis multa praeter receptum morem tentare necesse est, ac praesertim ubi asserenda est religio et Dei cultus, praesules autem ipsi vias omnes obstruunt, ac munere sibi divinitus iniuncto contra Deum insultant. Haec ignominia fidelibus Christi athletis in Papatu devoranda est. Nam mille aestates ante praeteribunt, quam maturescat apud eos ulla correctio in melius. Ideo in hac parte insistit Lucas, quum eos tristes et anxios fuisse dicit, quod resurrectio praedicaretur in Christi nomine. Nam hinc sequitur odio doctrinae prius fuisse imbutos, quam ad cognitionem ventum esset. *Sadducaeos* nominatim exprimit tanquam in hac causa animosiores. Erant enim et ipsi fere pars Sacerdotum, sed quia de ressurrectione quaestio vertitur, acrius se reliquis opponunt. Porro haec prodigiosa confusio fuit inter Iudaeos, quod haec tam profana secta auctoritate praestabat. Quid enim pietatis reliquum esse potuit, quum animorum immortalitas impune pro fabula haberetur? Verum ita in praeceps homines ruere necesse est, ubi puram Dei doctrinae apud se collabi passi sunt. Quo diligentius nobis cavendum est ab omni pravo deflexu, ne tale praecipitium mox sequatur. *Praefectum* templi quidam ex Sacerdotibus delectum fuisse putant, sed ego Tribunum potius aliquem Romani exercitus fuisse existimo. Erat enim locus tum natura, tum artificio munitus. Deinde Herodes arcem illic construxerat nomine Antoniam. Ita probabile est, collocatum illic fuisse praesidium, et praefuisse templo Romanum

custodem, ne receptaculum esset Iudaeis, si motum aliquem excitassent, quod etiam ex Iosepho colligere licet. Atque hoc optime convenit, quod brachium saeculare imploraverint hostes Christi, cohibendi tumultus praetextu. Interea favorem captant apud Romanos, quasi de servando imperii iure sint solliciti.

4. *Multi autem eorum.* Inclusi quidem sunt Apostoli in carcerem, sed eorum praedicatio vim suam longe propagat, ac liber est eius cursus. Qua de re magnifice gloriatur Paulus sermonem Dei non esse secum alligatum (II. Tim. 2, 9.). Atque hinc perspicimus, Satanae et impiis laxari quidem frenum, ut in filios Dei saeviant, non tamen eos efficere omnia machinando, quin Deus regnum Filii sui promoveat, quin Christus colligat oves suas, quin plus exserant potentiae in sola voce pauci ac imbelles homines nullisque praesidiis instructi, quam totus mundus contra insaniendo. Est quidem hoc non vulgare Dei opus, quod una concio tam copiosum et uberem fructum produxit, sed hoc maiori admiratione dignum, quod praesenti periculo non terrentur fideles, quominus Christi crucem una cum fide suscipiant. Fuit enim durum hoc noviciis rudimentum. Hac doctrinae efficacia melius se Christus vivere ostendit, quam si corpus suum palpandum manibus et oculis spectandum praeberet. Caeterum, quod *numerus* credentium circiter ad quinque millia crevisse dicitur, non de nova accessione intelligo, sed de tota Ecclesia.

5. Factum est autem ut postridie congregarentur eorum Principes, et Presbyteri, et Scribae Hierosolymis, 6. Et Annas summus sacerdos, et Caiphas, et Ioannes, et Alexander, et quicunque erant ex genere sacerdotali. 7. Et sistentes illos in medio, interrogarunt: In qua potentia, vel in quo nomine id fecistis? 8. Tunc Petrus repletus Spiritu sancto, dixit illis: Principes populi, et Presbyteri Israel, 9. Si nos hodie iudicamur de sanitate hominis qui infirmus erat, quomodo incolumis factus sit: 10. Notum sit vobis omnibus, et toti populo Israel, quod in nomine Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit ex mortuis, hic stat coram vobis sanus. 11. Hic est lapis qui reiectus a vobis aedificantibus, locatus est in caput anguli: 12. Neque est in ullo alio salus, neque enim nomen est aliud sub coelo datum hominibus, in quo nos oporteat salvos fieri.

5. Hic notare operae pretium est, impios ut Evangelium et Christi nomen deleant nihil astutiae omittere, et tamen minime consequi quod sperabant, quoniam Deus eorum consilia frustratur. Conventum enim habent, in quo sic tyrannice agunt omnia, ut tamen libido iuris speciem habeat, libertas autem procul arceatur, ac tandem iure videri possit damnata veritas. Verum Dominus subitum illis terrorem incutit ut, quod possunt et maxime volunt,

efficere tamen non audeant. Quicquid pro defensione causae suae attulerint Apostoli, intra parietes clausum ac sepultum manebit, ubi nullus est qui faveat. Itaque nullus veritati locus. Videmus tamen ut Dominus eorum consilium dissipet, dum populi metu retenti subsistunt, frenumque iniiciunt suo furori declinandae invidiae causa. Mirum est autem quod Lucas hic Annam faciat summum Pontificem, quum ex Iosepho pateat, hunc honorem Caiphae non fuisse ereptum, donec Vitellius, Pilato Romam ire iusso, Hierosolymam cum imperio ingressus est. Dominum anno Tiberii 18. fuisse crucifixum inter omnes convenit. Usque ad finem imperii illius numerantur adhuc anni quatuor. Non minus quam triennium a morte Christi fluxisse oportet, usque dum Proconsulis officio abdicatus fuit Pilatus. Mortuo enim Tiberio Romam demum pervenit. Ita tribus post mortem Christi annis adhuc pontifex erat Caiphas. Quare probabile est quod hic narrat Lucas, non statim post Christi resurrectionem contigisse. Quanquam nec sic quidem soluta erit tota difficultas. Iosephus enim in locum Caiphae subrogatum fuisse tradit Ionathan, sed quia hic Ionathas Annae erat filius, a verisimilitudine non abhorret nomen patris simul illi fuisse inditum, quemadmodum et Caiphas binominis fuit, nam Iosephum simul vocabant.

7. *In qua potentia.* Adhuc praetexunt Dei zelum. Sibi enim curae esse simulant ne alio transferatur Dei honor. *Nomen* hic pro auctoritate capitur. In summa, non secus agunt acsi optimi essent gloriae Dei vindices. Mira interim eorum importunitas, quod de re indubia sciscitando saepius ad abnegationem adigere volunt Apostolos, et metu extorquere aliud quam confessi fuerant. Deus autem eorum astutiam deludens facit ut audiant quod nolunt.

8. *Petrus repletus Spiritu sancto.* Non abs re est quod nominatim hoc addidit Lucas, ut sciamus Petrum non a se ipso tam magnifice loquutum esse. Et sane qui ad vocem mulierculae expavefactus Christum negaverat, coram tali consessu ad solum pompae conspectum exanimis concidisset, nisi Spiritus virtute esset erectus. Opus habuit fortitudine et prudentia. In utraque sic excellit ut vere divina sit responsio. Hic longe alius est quam prius fuerat. Hoc porro dupliciter nobis prodest. Nam et hoc elogium ad commendationem doctrinae, quae mox sequetur, non parum valet, quum dicitur a Spiritu sancto profecta. Et nos monemur, in fide nostra profitenda petendum esse a Domino Spiritum prudentiae et fortitudinis, qui mentes, animos et corda nostra gubernet. Plenitudo spiritus pro ampla et non vulgari mensura capitur.

9. *Si nos hodie.* Non dubium quin hic Sacerdotes et Scribas tyrannidis insimulet Petrus, quod iniustam de beneficio laude digno examen habeant, acsi facinus aliquod scelestum perpetrasset ipse cum collega. Si nos, inquit, ideo rei agimur, quia sanitatem contulerimus homini aegroto. Hic Petrus pravum animi affectum magis respicit, quam ipsum quaestionis ordinem. Nam si miraculi praetextu voluissent abducere Apostoli populum a recto sinceroque Dei cultu, merito ad causam dicendam vocati essent, quia religio longe omnibus praesentis vitae bonis praestat. Sed quum illi nihil habentes causae in crimen maligne raperent, quod honore prosequi debuerant, suffultus hac fiducia Petrus eos initio false ironica praefatione perstringit, quod ad damnanda benefacta se-

deant iudices. Leviter tamen hanc partem attingit, ut sibi transitum ad causam faciat.

10. *Notum sit vobis.* Poterat, sicut iam dixi, Petrus ad multa subterfugia deflectere, si noluisset in causam ingredi, sed quia in hunc finem editum fuerat miraculum, ut illustraretur Christi nomen, huc statim descendit. Sciebat enim se tam praeclarae Dei virtutis fuisse ministrum, ut sigillum haberet confirmandae suae doctrinae. Interea coguntur audire impii quod penitus sepultum volebant. Proficiunt una in re solum, omnia machinando ut illis in faciem obiiciat et asserat Petrus, quod tam indigne ferebant aliis esse dictum. Primo autem Christum miraculi auctorem facit. Deinde, quia absurdum et incredibile videbatur, mortuum hominem divina potentia esse praeditum, testatur Christum vivere, quia Deus illum a morte excitaverit, utcunque eum crucifixissent. Ita miraculum praedicandae Christi resurrectionis illi occasio est. Hoc autem testimonio probare voluit Petrus, ipsum esse verum Messiam. *Crucifixum* ab illis commemorat, non tantum exprobrandi causa ut culpam agnoscant, sed ut intelligant se frustra pugnasse adversus Deum, atque ita infeliciter et exitiali eventu furere desinant.

11. *Hic est lapis.* Confirmat Scripturae testimonio non esse novum quod Ecclesiae praesules, qui splendidis titulis superbiunt et primam sedem occupant in templo Dei, impie tamen Christum reiecerint. Citat ergo locum ex Psalmo 118, 12.: ubi conqueritur David se a populi ducibus reiectum esse, et tamen a Deo se fuisse electum gloriatur, qui primas teneret. Porro usitata metaphora Ecclesiam vel regni statum aedificio comparat. Qui gubernacula tenent eos vocat Architectos. Se vero primarium lapidem facit quo nitatur tota aedificii moles. Id enim sibi vult Caput anguli. Haec igitur est Davidis consolatio, quod utcunque damnatus fuerit a primoribus, ut ne extremum quidem locum illi relinquerent, non tamen obstiterint pravi et iniqui eorum conatus, quin evectus in primum honoris gradum a Deo fuerit. Atqui adumbratum in Davide fuit quod Deus absolute in Messia exprimi volebat. Apte itaque Petrus, dum apud Iudaeos verba facit, hoc adducit tanquam de Christo praedictum, sicuti in eum proprie competere noverant. Tenemus nunc quorsum citatus fuerit a Petro Psalmus: ne Presbyteri scilicet et Sacerdotes honore suo temere elati ius et arbitrium probandi quidvis vel improbandi sibi arrogarent. Constat enim lapidem qui ab architectis repudiatus fuit, Dei manu statui in primo loco, ut totam domum sustineat. Porro, hoc non semel tantum accidit, sed quotidie impleri oportet, saltem novum et absurdum censeri non debet, si nunc quoque architecti Christum reiiciant. Unde palam refellitur frivola Papae iactantia, qui nudum titulum obiectat, ut sibi usurpet quicquid est Christi. Ut Papae et cornutis eius bestiis demus quod postulant, nempe ordinarios esse Ecclesiae pastores, non ultra progredi tandem poterunt quam ut vocentur architecti cum Anna et Caipha. Planum autem est quid valeat hic titulus, quem illi ad coelum terrae miscendum sufficere putant. Iam ex hoc loco summatim quaedam notatu digna colligamus. Quod *architecti* vocantur qui Ecclesiae praesunt, nomen ipsum eos officii sui admonet. Se ergo totos aedificando Dei templo impendant. Et quoniam non omnes fideliter munus suum

obeunt, videant quaenam sit legitima rite aedificandi ratio, nempe Christum pro fundamento retineant. Deinde ne foenum admisceant vel stipulam, sed totum aedificium ex pura doctrina absolvant, quemadmodum Paulus docet I. Corinth. 3, 12. Quod Deus Christum extulisse dicitur, qui reiectus ab architectis fuerat, hoc erigere animos nostros debet, si quando ipsos quoque Ecclesiae pastores, vel qui saltem honore pollent, videmus impie adversus Christum insurgere ut eum exterminent. Secure enim quas nobis opponunt larvas contemnere licet, ne dubitemus honorem deferre Christo quem illi Deus vindicat. Quodsi ad tempus quiescendo conniveat, e sublimi tamen hostium audaciam ridet, dum in terra fremunt ac tumultuantur. Praeterea, si validae sint ac praesidiis omnibus instructae eorum conspirationes, statuere tamen debemus salvum semper Christo honorem suum fore. Huius etiam fiduciae sequatur fructus, ut fortes simus et intrepidi in asserendo Christi regno, cuius Deus invictum se fore vindicem pronuntiat. De Petri constantia iam dictum est, quod unus homuncio iudices habens tam infestos, solum tamen habens periculi socium, nullum timoris signum ostendit, quin libere profiteatur in rabioso illo coetu, quod tam adversis animis exceptum iri sciebat. Quod autem illis severe exprobrat admissum ab ipsis scelus, hinc petenda est nobis loquendi regula, ubi cum professis veritatis hostibus nobis negotium est. Duo enim vitia hinc nobis cavenda sunt, ne tacendo aut connivendo videamur blandiri: perfidum enim esset illud silentium, quo proderetur veritas. Rursum, ne efferamur petulantia aut immodico calore, quemadmodum saepe animi plus quam par sit in contentione ebulliunt. Hic ergo vigeat gravitas, sed moderata: sit libera obiurgatio, sed citra maledicendi fervorem. Hanc rationem videmus a Petro servari. Initio siquidem bonorifice ipsos compellat, ubi ad rem ventum est, graviter in ipsos invehitur: nec vero tam scelerata ipsorum impietas sileri poterat. Hoc exemplum qui sequentur, non tam Petrum quam Dei Spiritum ducem habebunt.

12. *Nec est in ullo alio salus.* A specie transit ad genus: et a beneficio corporali conscendit ad integram salutem. Et sane Christus unum hoc gratiae suae specimen ediderat, ut agnosceretur unicus vitae auctor. Hoc in singulis Dei beneficiis considerandum est, eum scilicet esse salutis fontem. Caeterum, hac sententia pungere voluit sacerdotes, quum negat alibi salutem esse quam in Christo, quem exstinguere moliebantur. Acsi diceret, bis damnatos esse qui salutem a Deo sibi oblatam non modo respuerent, sed in nihilum redigere studerent, eiusque fructum et usum eriperent toti populo. Tametsi autem videtur surdis verba facere, concionatur tamen de Christi gratia, si forte quidam audire sustineant: sin minus, hoc saltem testimonio reddantur magis inexcusabiles.

Neque enim aliud est nomen. Explicat proximam sententiam addita explicatione. In solo Christo est salus, inquit: quoniam Deus ita decrevit. Nam per *nomen* intelligit causam vel medium, acsi dixisset: Quum penes solum Deum sit salus, non vult alio modo eam nobis esse communem, quam si a Christo solo petatur. Quod dicit *sub coelo*, vulgo ad creaturas referunt, acsi diceret, Soli Christo inter creaturas vim et potentiam servandi da-

tam esse. Ego tamen potius existimo hoc fuisse additum, quoniam in coelum usque conscendere nequeant homines, ut ad Deum usque perveniant. Quum ergo tam procul distemus a regno Dei, necesse est ut non modo nos ad se invitet, sed ut longe porrecta manu salutem nobis fruendam exhibeat. Id fecisse in Christo nunc Petrus docet, quia ideo in terram descendit, ut salutem secum afferret. Nec vero repugnat huic doctrinae, quod Christus supra omnes coelos ascendit (Eph. 4, 10.). Nam ideo carnem nostram semel induit, ut perpetuum esset adoptionis nostrae pignus. Sacrificium mortis suae Patrem nobis in aeternum placavit: resurgendo vitam aeternam nobis acquisivit. Nunc quoque nobis adest, ut fructum aeternae redemptionis percipere nos faciat: sed hic de salutis revelatione agitur. Scimus autem in Christo ita fuisse manifestatam, ut non amplius dicendum sit, Quis ascendet in coelum, Rom. 10, 6. Quodsi probe omnium animis insideret haec doctrina, sedatae essent tot de salutis causis controversiae, quibus hodie vexatur Ecclesia. Fatentur Papistae nobiscum, salutem nonnisi in Deo esse, sed mox innumeras eius quaerendae rationes sibi fabricant. Petrus autem ad solum Christum nos revocat. Negare quidem prorsus non audent illi, salutem nobis conferri per Christum, sed dum tot adminicula confingunt, vix centesimam salutis partem illi faciunt residuam. Atqui salus in solidum ab eo petenda erat: alia enim omnia media dum palam excludit Petrus, perfectam integramque salutem, non aliquam duntaxat partem, in solo Christo statuit. Ita multum abest quin hanc doctrinam teneant.

13. Videntes autem Petri fiduciam et Ioannis, et reputantes quod homines essent illiterati et idiotae, mirabantur, agnoscebantque eos quod cum Iesu fuissent. 14. Hominem vero videntes cum ipsis stantem, qui sanatus fuerat, nihil habebant quod contradicerent. 15. Iussis autem ipsis excedere ex concilio, consultabant inter se, 16. Dicentes: Quid faciemus hominibus istis? Signum enim notum editum est per eos, omnibus incolis Hierosolymae manifestum: nec possumus negare. 17. Sed ne amplius divulgetur ad populum, minando minemur illis, ne cui hominum posthac loquantur in hoc nomine. 18. Tunc vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur, neve docerent in nomine Iesu.

13. Hic emergit mala conscientia: nam iure et ratione destituti prosiliunt ad manifestam tyrannidem, cuius odium effugere tentaverant. Primum ergo eos fuisse convictos narrat, ut appareat scientes et volentes instar gigantum cum Deo belligerari. Nam in homine sanato vident praeclarum opus eius, cui tamen scelerate insultant. In *fiducia* Petri et Ioannis, quod sciunt indoctos et rudes fuisse homines, aliquid plus quam humanum agnoscunt: ergo velint nolint rapiuntur in stuporem. Eo tamen impudentiae prorumpunt, ut non dubitent tyrannicam rationem quaerere opprimendae veritatis. Quum fatentur illustre esse signum, iam ma-

lae conscientiae in eo se damnant. Quum dicunt esse notum omnibus, ostendunt se praeterito Deo solos homines respicere. Nam ferream frontem eo prodûnt, quod tergiversari non dubitassent, si quis fuisset negandi color. Quum vero interrogant, quid facturi sint, obstinatam malitiam produnt. Deo enim cedendum erat, nisi eos diabolicus furor alio abriperet. Hic Spiritus vertiginis et insaniae, quo Deus hostes suos inebriat. Sic quum paulo post minis se posse adipisci confidunt ne longius serpat fama, quid magis fatuum? Nam ubi compescuerint duos homunciones, an fractum erit Dei brachium?

17. *Minando minemur.* Hinc apparet quam exitiale malum sit potestas sine Dei timore. Nam ubi non regnat ea quae debet religio, quo sanctiorem quisque locum occupat, eo audacius insanit. Quo magis semper cavendum est, ne evehantur improbi ad Ecclesiae regimen. Qui vero hoc munere funguntur, reverenter et modeste sibi temperare debent, ne armati videantur ad nocendum. Quodsi honore suo abuti eos contingat, ibi vero tanquam in speculo demonstrat Spiritus, quam pro nihilo ducendum sit quicquid decernunt et iubent. Certis praesertim finibus continetur Pastorum auctoritas, ultra quos progredi illis fas non est. Quod si audeant, nobis fas est obsequium illis negare, quod praestare summum esset nefas, quemadmodum nunc sequitur.

19. Petrus autem et Ioannes respondentes illis, dixerunt: An iustum sit coram Deo, vos potius audire quam Deum, iudicate. 20. Nos enim non possumus quae vidimus et audivimus, non loqui. 21. Illi autem additis minis dimiserunt eos, nihil invenientes cur punirent eos, propter populum: quia omnes glorificabant Deum, super eo quod acciderat: 22. Annorum enim plus quam quadraginta erat homo, in quo editum fuerat signum sanationis. 23. Porro illi dimissi venerunt ad suos, et annuntiarunt quaecunque illis Sacerdotes et Presbyteri dixerant.

19. *An iustum sit.* Meminerimus quibus hoc respondeant. Nam consessus quidem ille Ecclesiam repraesentabat: quia tamen iure suo abutuntur, illis obediendum esse negant Apostoli. Atque ut in causa minime dubia fieri solet, parti adversae iudicium exprobrandi causa permittunt. Porro hoc operae pretium est notare, quod Dei auctoritatem eorum decretis opponunt. Quod intempestive fieret nisi Deo adversi essent, qui tamen alias ordinarii erant ecclesiae pastores. Plus etiam exprimunt Apostoli: nempe obedientiam; quae malis et infidis pastoribus defertur, utcunque legitimum ecclesiae regimen obtineant, esse Deo contrariam. Hanc quaestionem lepide dirimit Papa, quia quaecunque illi effutire libuit, divina oracula esse pronuntiat. Hoc modo sublatum est repugnantiae periculum. Atqui nihil amplius sibi hodie sumere possunt Episcopi, quam tunc Deus ordini Sacerdotum detulerat. Nimis ergo puerile nugamentum est, non posse eos nisi ex Dei mandato praecipere. Quin potius res ipsa clare ostendit, tunc nullum

fore conflictum, si prostrata abiectaque Christi doctrina vagam et effrenem eorum libidinem impune vagari sinant. Quocunque ergo titulo praediti sint homines, nonnisi sub hac exceptione audiendi sunt, ne a Dei obedientia nos abducant. Ita quicquid tradent, ad verbi Dei regulam exigendum erit. Principibus et aliis qui sunt in potestate constituti parendum est: sed ita ut Deo, summo Regi, Patri, ac Domino ius suum minime abrogent. Si in politicis imperiis tenenda est haec moderatio, in spirituali ecclesiae regimine multo magis valere debet. Ne autem pro solito fastu, putent ius suum minui, ubi supra eos extollitur Deus, ab his blanditiis abstrahit eos Petrus, hanc causam admonens ad Dei tribunal definiendam esse: diserte enim Coram Deo exprimit, quia utcunque coecutiant homines Deus tamen nunquam praeferri sibi quemquam patietur. Et sane hoc responsum Spiritus in os Apostolis subiecit, non tantum ut hostium ferociam reprimeret, sed ut nos etiam moneret officii nostri, quoties eo superbiae efferuntur homines, ut velint excusso Dei iugo suum nobis imponere. Tunc ergo nobis in mentem veniat sacrosancta Dei auctoritas, quae inanem cuiusvis humanae praestantiae fumum dispellat.

20. *Non enim possumus.* Multa quidem auditu et visu comperta sileri possunt, imo debent, ubi de redimenda pace agitur. Est enim hoc inhumanum et pravae contumaciae, tumultum movere ob res non necessarias: sed generaliter non loquuntur Apostoli, quum loquendi necessitatem obtendunt. Agitur enim de Christi Evangelio, in quo et Dei gloria et hominum salus consistit. Eam supprimi hominum interdictis indignum et sacrilegum est nefas: iubet enim Deus Evangelium suum praedicari, praesertim quum scirent se electos esse testes ac praecones Christi, et os sibi divinitus apertum. Quisquis ergo silentium imperat, Dei gratiam, quantum in se est, et salutem hominum abolere nititur. Quodsi tam impia prohibitio os nobis obstruit, vae nostrae ignaviae. Nunc videant singuli quam ab ipsis confessionem Deus postulet ne, ubi tacuerint in hominum gratiam, horribilem ex ore Christi vocem audiant qua damnetur eorum perfidia. Praesertim vero qui ad docendi munus vocati sunt, nullis hominum minis, nullo imperii colore terreantur, quin libere exsequantur quod sibi a Domino iniunctum esse norunt. Vae mihi, inquit Paulus, nisi evangelizem quia munus mihi creditum est (I. Cor. 9, 16.). Nec tyrannicis modo hominum imperiis hoc Dei mandatum opponere oportet, sed obstaculis omnibus, quae subinde ingerit Satan ad frangendum vel prohibendum Evangelii cursum. Duro enim clypeo opus est ad sustinendos tam graves insultus. Hos sentiunt omnes Christi ministri, verum quicquid accidat hic est murus aheneus, Deo placere Evangelii praedicationem, ideo nulla de causa, posse eam supprimi.

21. *Illi vero additis minis.* Hic est vero factionis exitus, quod impii suam rabiem efflare non desinunt, frenantur tamen arcana Dei virtute, ut illis nocendi via non pateat. Qui fit ut minis contenti, non saeviant etiam in corpora, nisi quod Dei virtus tanquam catena illos constringit? Non quod apud eos valeat timor Dei, nam solus populi respectus eos impedit: sed Dominus eos nescientes suis vinculis ligat. Nobis vero Lucas Dei providentiam commendat in custodienda suorum salute, et quamvis impios lateat,

fidei oculis intuenda nobis est. Praeterea mirabile Dei consilium hic se ostendit, quod per infensissimos hostes promovetur Christi gloria: nam quod Sacerdotes simul coëunt, non fit sine magno rumore. Pendent omnium animi exspectatione rari et singularis cuiusdam eventus: discedunt Apostoli a reatu soluti. Non tantum ergo victi hostes iacent, sed invicti Evangelium confirmant. Rursus tamen observare convenit, sic victoriam concedi fidelibus, ut semper humilientur sub cruce. Minae enim repetuntur, ne posthac in Christi nomine doceant. Sic ergo vincunt, ut minime tamen triumphent, nisi sub crucis opprobrio. Quod dicit Lucas, Omnes gloriam dedisse Deo, fructum miraculi iterum notat, quanquam fieri potest, ut non omnes ad iustum finem perducti fuerint. Nam qui divinae virtutis sensu tactus ad Christum non venit, nec miraculum habet pro fidei sigillo, hic quasi subsistit in medio cursu. Fuit tamen hoc aliquid, licet non totum, quod agnita fuit Dei virtus in sanatione hominis, ut hostes pudore confusi a rabie sua desisterent vel paulisper retrocederent.

23. *Porro illi dimissi.* Quorsum retulerint aliis discipulis quae secum acta erant, mox patebit: nempe ut plus animi ac fiduciae in posterum ex Dei gratia sumerent, deinde ut adversus feroces hostium minas precibus se munirent. Atque ita agendum est, ut alii alios exstimulent, et pium syncretismum inter se agant filii Dei, ut sub Christi vexillo communem hostem simul debellent. Quae impendent pericula secum reputent, quo sint illis obeundis paratiores: quamvis hostes acriter instare videant, ne pigeat subinde certamen novum repetere, confidant eadem qua ante vicerunt Dei virtute se fore semper inexpugnabiles. Quod autem a Luca non exprimitur probabile est, Apostolos suo priori responso contentos non litigasse cum illis furiis, neque tamen ita fuisse prioris constantiae oblitos, ut serviliter exciperent impium decretum.

24. Illi autem quum audissent, unanimiter extulerunt vocem ad Deum, ac dixerunt: Domine, tu es Deus qui fecisti coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt. 25. Qui per os Davidis servi tui dixisti: Ut quid fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? 26. Astiterunt Reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum eius. 27. Vere enim convenerunt in hac urbe adversus sanctum Filium tuum Iesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus cum Gentibus et populis Israel. 28. Ut facerent quaecunque manus tua, et consilium tuum prius decreverat fieri. 29. Et nunc, Domine, respice in minas istorum, et da servis tuis, ut cum omni fiducia loquantur sermonem tuum: 30. Manum tuam porrigendo in hoc, ut sanatio, et signa, et prodigia fiant per nomen sancti Filii tui Iesu. 31. Et quum illi precati essent, motus est lo-

cus in quo erant congregati. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur sermonem Dei cum fiducia.

Docemur hoc exemplo, quaenam sint nostrae partes, dum imperiose nobis minantur adversarii. Neque enim in periculis securos ridere decet, sed timor periculi stimulus nobis esse debet ad postulandum Dei auxilium: atque hoc remedium est ad nos erigendos, ne minis territi officium nostrum deseramus. Hic duplex est praesentis historiae fructus: discipulos Christi, quum minaciter hostes sibi instare audiunt, non iocari ut socordes ac stupidi homines solent, sed metu sollicitos ad opem Dei confugere: rursum, non expavefieri vel immodicum terrorem concipere, qui eos ab officio abducat, sed piis votis ad invictam constantiam eniti.

24. *Tu es Deus qui creasti.* Hoc divinae potentiae elogium tametsi generale est, tamen ad hypothesin referri debet. Sic enim Dei potentiam in mundi totius opificio agnoscunt, ut simul accommodent ad praesentem usum. Qualiter saepe a Prophetis celebratur ad corrigendos qui ex hostium potentia nos conturbant metus. Promissionem deinde adiungunt, atque haec duo veluti fundamenta iaciunt fiduciae ad precandum. Et sane tunc demum legitimae sunt et Deo acceptae nostrae preces, quum eius promissionibus et simul virtuti innixi cum certa spe impetrandi oramus. Neque enim aliter vera concipi fiducia potest, quam quum ad se nos Deus invitat seque ad iuvandum paratum pollicetur: deinde, quum agnoscimus satis ad praestandum habere virtutis. Quare in hac duplici meditatione se exerceant fideles, quoties ad orandum se accingunt. Hinc praeterea colligimus qualiter nobis consideranda sit mundi creatio: nempe ut sciamus Deo omnia subesse, eiusque arbitrio regi, vt quicquid satagat et conetur totus mundus non aliud eventurum quam quod decreverit, imo petulantiam impiorum prodigiosam esse, acsi lutum contra figulum insurgeret. Generaliter enim hoc volunt fideles, quaecunque immineant discrimina, Deum posse innumeris modis occurrere, quando in manu habet omnia, et singulas terrae ac coeli partes quarum est opifex ad obsequium trahere.

25. *Qui per os Davidis.* Iam descendunt ad secundum membrum, nihil se petere nisi quod se facturum testatus est Deus. Ita eius potentiae adiungitur voluntas, ut plena sit impetrandi fiducia. Quia autem de regno Christi agitur, Dei promissionem adducunt in medium, qua se testatur illius fore vindicem, ut frustra eius ruinam totus mundus machinetur. In eo autem se ostendit eorum pietas et sincerus zelus, quod non tam de privata sua salute, quam de regni Christi augmentis sunt solliciti.

Quare fremuerunt. Non negandum est quin de se ipso loquatur David, qui quum Rex electus esset a Domino, et per manum Samuelis unctus per summas difficultates regno potitus est, quod undique obsisterent adversarii. Scimus qualis fuerit Principum et totius populi conspiratio cum rege Saul eiusque familia: Philistaei deinde et alii externi hostes spreta eius novitate certatim bella moverunt. Quare non abs re conqueritur, Reges tumultuari et consilia capere, et populos varia moliri, Quia tamen regnum suum Dei manu sustineri noverat, deridet stultos eorum conatus, ac irritos fore pronuntiat. Caeterum, quia in hoc institu-

tum erat eius regnum, ut regni Christi imago foret, non haeret David in umbra ipsa, sed solidum corpus apprehendit: imo Spiritus sanctus, ut vere hic repetunt Apostoli, ridiculam mundi insaniam exagitat, quod audeat regnum Christi a Deo stabilitum invadere, tam in persona Davidis, quam Christi ipsius. Est autem haec eximia consolatio, quod dum militamus sub regno Christi Deum stare a parte nostra audimus. Hinc statuendum est, utcunque omnes homines summi et infimi impia et nefaria conspiratione regnum hoc oppugnent, nihil tamen profecturos. Quid enim totus mundus ad Deum? Sed hoc primo loco habendum est, Deum Filii sui regnum, cuius est auctor, tueri perpetuo velle, ut possimus inviolabile eius decretum opponere hominum temeritati: ut manus eius praesidio freti, non dubitemus omnes quamvis terrificos hominum apparatus spernere. Et sedulo exprimit quantae sint hostium copiae, eos omnia machinari dicit: consilia etiam recenset ne quid horum omnium nos terreat. Porro, quum docet Psalmus staturum invitis hostibus esse Christi regnum, simul indicat fore multos adversarios qui evertere ipsum conentur. Hinc Reges frementes inducit, inde tumultuantes populos. Quo significat omnes ordines infensos illi fore. Nec mirum quia nihil magis carni adversum est, quam spiritualis Evangelii gladius, quo nos Christus mactat ut subigat in suum obsequium. Monendi ergo sumus, nunquam in mundo tranquillum fore Christi regnum: ne ubi pugnandum erit quasi ad rem insolitam trepidemus.

26. *Adversus Dominum, et Christum eius.* Hoc verbo docet Spiritus, eos omnes qui Christo subiici recusant, bellum adversus Deum suscipere, Hoc quidem ipsi saepe non cogitant: sic tamen res habet, quia Deus nonnisi in Filii sui persona regnare vult, eius imperium a nobis excuti, quoties sumus Christo rebelles. Quemadmodum pronuntiat Dominus ipse apud Ioannem, Quisquis non honorat filium, neque patrem honorat. Quare et millies profiteantur hypocritae, sibi nihil minus esse in animo, quam Deo bellum inferre, sentient Deum sibi professum hostem nisi Christum cum suo Evangelio amplectantur. Duplex est huius doctrinae usus. Nos enim adversus omnes carnis terrores munit, quia minime timendum est, ut Deo sint superiores qui Evangelium oppugnant. Rursus cavendum est ne piae doctrinae contemptu adversus Deum efferamur in nostram perniciem.

27. *Convenerunt in hac urbe.* Hoc vaticinium eventu fuisse comprobatum referunt, quo certius in eius fidem recumbant. Sensus enim est, Domine tu dixisti, et nos re ipsa experti sumus verum esse. Revocant autem in memoriam quod quadriennio ante vel circiter gestum fuerat. Sic rerum quae praedictae sunt eventus ad fidei nostrae confirmationem applicare convenit: sed quia tunc longe aliter videri poterat res cessisse, quam Psalmus pronuntiet, quando non frustra tumultuati erant hostes, nec irriti fuerant eorum impetus occiso Christo et eorum violentia formidabili modo deinde grassata erat, hoc scandalum avertunt fideles, ac hostes nihilo plus potuisse dicunt quam Deus statuerat. Ergo utcunque Christum morte exstinctum putarent impii ac iam inanes sibi triumphos canerent, fideles tamen agnoscunt frustra tumultuatos esse. Caeterum quaeri potest, cur Gentes et populos Israel nominet, quum unum esset corpus. Puto hic notari regio-

num varietatem, ex quibus ad diem festum Iudaei confluxerant, acsi dictum esset, Iudaeos ex diversis locis oriundos, quasi concursu facto, aggressos esse Christi regnum, effectu tamen caruisse eorum furorem.

Sanctum filium tuum. Idem est nomen apud Graecos, quod nuper Servum reddidi, quum fiebat Davidis mentio: παῖδα enim illi nunc Servum appellant, nunc Filium. David autem ideo sic vocatur, quia tam in regendo populo, quam in Prophetae officio fuit Dei minister. In Christi autem persona melius quadrat Filii nomen, nisi forte cui magis placeat, Lucam in significatione ambigua vocis voluisse ad similitudinem alludere quam habuit David cum Christo. Nominatim dicitur Deus Filium suum unxisse, ut in ipsum vere competat quod in Psalmo habetur: Ungendo enim eum consecravit Deus in Regem. Simul tamen notandum est quale fuerit unctionis genus, scimus enim non visibili oleo, sed Spiritu sancto fuisse unctum.

28. *Ut facerent.* Quorsum hoc dicatur iam exposui: adeo scilicet illa conspiratione non eversum fuisse Christi regnum, ut tunc vere effloruerit. Hic tamen continetur insignis doctrina: Deum arcano suo consilio sic moderari omnia, ut per impios etiam exsequatur quod statuit. Non quod sponte illi manus ad tale ministerium praebeant, sed quod eorum consilia et conatus retrorsum agit, ut distincte hinc aequitas et summa rectitudo, inde scelus et iniquitas appareat. Qua de re plenius tractavimus capite 2. Obiter hic discamus sic considerandam esse nobis Dei providentiam, ut sciamus summam et unicam esse moderatricem omnium quae in mundo aguntur: freno eius Diabolum et omnes impios cohiberi, ne quid nobis noceant: quum maxime insultant, non tamen solutos esse, ut faciant quicquid libuerit, sed aliquatenus modo laxari illis frenum, quoad expedit ad nos exercendos. Qui solam Dei praescientiam agnoscunt, non autem fatentur omnia geri eius arbitrio, facile coarguuntur his verbis, Quod Deus praeordinaverit fieri quod factum est. Immo Lucas non contentus *consilii* nomine *manum* quoque expressit: improprie id quidem, sed ut clarius ostenderet, non tantum gubernari Dei consilio rerum eventus, sed virtute etiam manuque ipsius temperari.

29. *Et nunc, Domine.* Recte ad se extendunt quod de Christo citarunt, quia non vult ab Evangelio separari, imo quicquid molestiae infertur suis membris in personam suam transfert. Petunt autem ut Dominus hostium saevitiam reprimat, sed non tam id sua causa, ut quiete et sine molestia vivant, quam Evangelii propagandi studio. Neque enim optabilis fuit illis vita, quam deserta vocatione in otio consumerent. Addunt enim, *da servis tuis Domine, ut confidenter loquantur.* Caeterum notanda est haec loquutio, ut Dominus minas respiciat. Nam quum eius proprium sit munus superbis resistere et eorum deiicere supercilia, quo insolentius se iactant, non dubium quin magis provocent in se iram Dei, et quin Deus ipse tanta indignitate offensus, remedium afferre velit (Ies. 37, 14. 17.). Sic Ezechias ut opem in rebus extremis impetret, arrogantiam Sennacherib et atroces minas in medium profert. Quare hostium crudelitas et contumeliae studium precandi in nobis potius excitent, quam debilitent nobis animos quominus in officii nostri cursu pergamus.

Da servis tuis. Quum tantopere hostes irritasset miraculum unum, quomodo sancti homines nova quotidie fieri optant? Hinc ergo colligimus quod iam attigi, tanti esse illis Dei gloriam, ut prae hac susque deque relinqua omnia habeant. Unum hoc spectant, illustrari miraculis Dei virtutem, quod piis semper est optabile, etiamsi rumpantur adversarii, et toti inferi rabiem ebulliant. Idem et de loquendi fiducia sentiendum est. Sciebant nihil minus ferre impios posse, quam liberum Evangelii cursum, sed quia vitae doctrinam esse norunt quam Deus vult publicari, quicquid accidat eius praedicationem, quia Deo grata est, aliis omnibus indubie praeferunt. Caeterum docemur tunc rite ut decet a nobis agnosci Dei beneficia, si hac occasione ad precandum stimulamur, ut confirmet quod coepit. Specimen heroicae fortitudinis ediderant Apostoli: nunc rursum orant ut instruantur fiducia. Sic Paulus fideles rogat (Eph. 6, 19.), ut sibi apertionem oris a Domino petant, quum tamen ubique vox eius personaret. Proinde, quo magis nos a Domino adiutos esse sentimus, discamus novos in posterum progressus petere: praesertim quum libera Evangelii confessio singulare sit eius donum, assidue rogandus est ut in ea nos retineat.

31. *Et quum precati essent.* Iam narrat Lucas non modo exauditam fuisse hanc precationem a Deo, sed visibile signum a coelo datum esse, quo id testatum fieret. *Loci* enim concussio per se nihil profuisset, verum in alium finem tendit, ut fideles Deum sibi adesse sciant. Denique nihil quam divinae praesentiae symbolum est. Fructus autem sequitur, quod omnes Spiritu sancto repleti sunt ac maiore donati fiducia. In hoc secundo membro magis insistere convenit. Nam quod tunc concussione loci virtutem suam testatus est Deus, rarum fuit et extraordinarium. Quod autem effectu apparuit impetrasse discipulos quod petiverant, haec perpetua est orationis utilitas quae etiam nobis in exemplum statuitur.

32. Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una: et nemo quicquam eorum quae possidebat, dicebat esse suum: sed erant illis omnia communia. 33. Et magna virtute reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Domini Iesu, magnaque gratia erat super omnes ipsos. 34. Nemo enim inter ipsos egens erat. Nam quotquot erant possessores agrorum vel domorum, vendentes afferebant eorum, quae vendita erant, pretia, 36. Et ponebant ad pedes Apostolorum. Distribuebatur autem singulis quantum cuique opus erat. 36. Ioses autem cognominatus Barnabas ab Apostolis, (quod est filius consolationis) Levita, Cyprius genere, 37. Quum illi esset ager, vendidit et attulit pecuniam, posuitque ad pedes Apostolorum.

32. *Multitudinis.* Hic tria laudantur: quod animis inter se coniuncti fuerint fideles, quod mutua fuerit inter eos bonorum

communicatio, quod Apostoli in asserenda Christi resurrectione fortes et strenui fuerint. Dicit *cor unum* fuisse in multitudine, quia hoc longe praestantius fuit, quam si pauci homines mutuum consensum haberent. Antehac autem narravit crevisse ecclesiam usque ad quinque millia. Quod ergo non parum est difficile, concordiam in tanto numero regnasse dicit. Et sane ubi regnum habet fides, animos ita conciliat ut idem omnes velint et nolint. Hinc enim discordiae, quod non regimur eodem Christi Spiritu. *Cordis et animae* nominibus satis notum est voluntatem indicari. Quia vero saepe improbi in malum conspirant, ideo sancta fuit et laudabilis haec concordia, quia viguit inter credentes.

Nemo quicquam eorum. Hoc secundum est membrum, quod caritatem externis officiis coluerint. Qualis porro fuerit bonorum communicatio, mox videbimus. Hoc nunc in contextu Lucae notare operae pretium est, quod praecedit interior animorum unitas tanquam radix, sequitur deinde fructus. Et sane hic ordo inter nos valere debet, ut sincero cordis affectu nos vicissim amemus, deinde ut caritas nostra in externos effectus se proferat. Nam et externa beneficentia nisi oriatur ex corde, nihili est coram Deo. Et frustra de recto affectu gloriamur, nisi in externis officiis appareat eius testimonium. Subindicat etiam Lucas non fuisse concordes propriae utilitatis respectu, quum divites liberaliter sua erogando nihil minus quam lucrum captarent.

33. *Et magna virtute.* Hoc tertium membrum ad doctrinam spectat. Significat enim Lucas, adeo non imminutum fuisse zeli fervorem in Apostolis ad praedicandum Evangelium, ut nova potius illis virtus accesserit. Quod solam Christi *resurrectionem* nominat, est synecdoche: haec enim pars pro toto Evangelio ponitur. Sed de sola resurrectione ideo meminit Lucas, quia est veluti Evangelii complementum, deinde quod eius causa nuper sustinuerant grave certamen, et eam aegerrime ferebant Sadducaei, qui tunc rerum potiebantur.

Magnaque gratia. Significat, non parum hoc valuisse ad doctrinae propagationem, quod benigne pauperes iuvando apud alienos quoque gratiam acquirerent. Amabiles enim fuisse dicit, eo quod benefici essent. Itaque in his verbis, Non erat quisquam egens inter eos, est causae redditio. Quanquam dubium non est, quin probitas etiam et temperantia et modestia et tolerantia et aliae virtutes multorum flexerint animos ad benevolentiam. Postea qualis fuerit illa bonorum communicatio quam attigerat, latius exponit: quod scilicet agros suos ac domos vendiderint divites, ut pauperum inopiae succurrerent.

34. *Nam quotquot erant.* Quanquam universalis est loquutio, non tamen plus valet quam indefinita. Et certe probabile est fuisse multos, qui possessiones suas non attigerint: idque ex contextu potest colligi. Nam mox quum de Iose loquitur, non dubium est quin memorabile prae aliis exemplum notare voluerit. Ergo omnes fecisse dicit, quod passim a multis fiebat. Neque hoc abhorret a communi Scripturae usu. Deinde non intelligit fideles vendidisse quicquid habuerint, sed quantum exigebat necessitas. Amplificandi enim causa hoc dictum est, quod divites non ex annuo tantum agrorum proventu levarint fratrum inopiam, sed eousque fuisse liberales, ut ne agris quidem pepercerint. Hoc autem fieri potuit,

etiamsi se non spoliarent in totum, sed aliqua ex parte reditus suos minuerent. Quod rursum ex verbis Lucae colligere licet: nam finem hunc exprimit, Ut nemo egeret. Simul ostendit, adhibitam fuisse prudentiam, quia distribuebatur quantum cuique opus erat. Non ergo aequalis fuit bonorum partitio, sed moderata dispensatio ne quis egestate ultra modum premeretur. Atque hoc forte titulo nominatim laudatur Ioses, quod agrum vendiderit, quem solum habebat. Nam ita alios omnes vicit. Hinc apparet quid valeat illud, quod nemo sibi quicquam proprium esse duxerit, sed habuerint omnia communia. Neque enim sibi quisque privatim suum habebat, ut eo solus frueretur aliis neglectis, sed prout necesse esset parati erant in commune conferre. Iam vero plus quam ferrea nobis viscera esse oportet, quod non aliter huius historiae lectione afficimur. Tunc fideles de suo abunde largiebantur: nos hodie non contenti maligne supprimere quod in manu nostra est, aliena crudeliter rapimus. Illi simpliciter et bona fide suum proferebant: nos mille excogitamus obliquas artes, quibus omnia hinc inde fraudulenter ad nos trahamus. Illi ad pedes Apostolorum offerebant: nos sacrilega audacia, quod Deo oblatum erat, praedari non veremur. Vendebant olim suas possessiones: nunc insatiabilis regnat emendi cupiditas. Tunc quod proprium erat singulis, commune egenis faciebat caritas: nunc tanta est quorundam inhumanitas, ut communem terrae habitationem, communem aquae, aëris et coeli usum pauperibus invideant. Quare haec in pudorem ac dedecus nostrum scripta sunt. Quanquam pars huius mali in ipsis pauperibus residet. Nam quum talis bonorum communicatio esse nequeat, nisi ubi viget pius consensus regnatque cor unum et anima una, tantum in multis reperitur superbiae, vel ingratitudinis, vel ignaviae, vel rapacitatis, vel hypocriseos, ut benefaciendi studium non modo exstinguant quantum in se est, sed facultatem prohibeant. Et tamen memoria tenenda est illa Pauli admonitio, ne benefaciendo fatigemur (Gal. 6, 9.). Caeterum quod hoc praetextu nostro tempore tumultuati sunt Anabaptistae et fanatici homines, quasi nulla civilis debeat esse bonorum proprietas inter Christianos, hoc delirium breviter iam refutavi, ad 2, 44. Nam neque hic universis legem praescribit Lucas, quam necesse habeant sequi, dum recitat quid egerint illi, in quibus singularis quaedam Spiritus Dei efficacia se exseruit: nec sine exceptione de omnibus loquitur, ut possit colligi, non fuisse pro Christianis habitos nisi qui sua omnia venderent.

CAPUT V.

1. Vir autem quidam, Ananias nomine, cum Sapphira uxore sua vendidit possessionem, 2. Et subduxit de pretio, conscia etiam uxore sua: et partem offerens, ad pedes Apostolorum posuit. 3. Dixit autem Petrus: Anania, cur implevit Satan cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto (vel, Spiritum sanctum), et subduceres ex pretio agri? 4. Annon ma-

nens tibi manebat, et venditus in tua erat potestate? Qui factum est, ut in corde tuo hanc rem posueris? Non mentitus es hominibus, sed Deo. 5. Ananias, auditis his sermonibus, cadens exspiravit. Et factus est timor magnus super omnes qui haec audierant. 6. Porro iuvenes, qui aderant, collegerunt eum, et efferentes sepelierunt.

1. Quae hactenus retulit Lucas, coetum illum qui sub Christi nomen collectus fuerat angelorum magis quam hominum esse ostendebant. Illa quoque incredibilis erat virtus, quod se ultro spoliabant divites non pecunia tantum. sed etiam fundis, ut pauperibus succurrerent. Nunc vero ostendit, Satanam fraudem excogitasse qua penetraret in sanctum illum coetum, idque tam praeclarae virtutis praetextu. Miros enim habet flexus hypocrisis, quibus se insinuet. Hac autem adoritur Satanas Ecclesiam Dei, ubi aperto marte nihil proficit. Sed consilium Spiritus sancti hic maxime spectandum est. Testatum enim hac historia voluit, primo, quam grata sit Deo cordis sinceritas, et quantae abominationi fucum et pravam simulationem habeat: deinde, quantopere illi probetur sancta puraque Ecclesiae suae politia. Nam praecipuum caput est poena quam Deus Ananiae uxorique eius inflixit. Eius gravitas ut horrorem tunc omnibus incussit, ita nobis testimonio est, perfidiam hanc non posse ferri a Deo, ubi mentiendo sanctitatem quae nulla est cum eo contemptim ludimus. Nam si post expensas omnes circumstantias summam quaerimus, non aliud crimen in Anania damnat Lucas, quam quod ficta oblatione Deum et Ecclesiam fallere voluit. Sed in hac fictione plura mala suberant, contemptus Dei, quem suae pravitatis conscium non reveretur: sacrilega fraudatio, quia partem ex eo subducit quod sacrum esse Deo profitebatur: perversa vanitas et ambitio, quia posthabito Dei iudicio hominibus se venditat: infidelitas, quia hanc viam illicitam non aggressus esset nisi Deo diffisus: pii sanctique instituti corruptio, ipsa porro hypocrisis magnum per se erat malum. Accessit huc quoque obstinata mentiendi audacia. Praeclarum in speciem et memorabile erat factum Ananiae, etiamsi dimidiam tantum partem agri sui dedisset. Neque haec parva est virtus, hominem divitem ex aequo sua cum pauperibus partiri, sed abominabiles sunt Deo impiorum victimae (Prov. 15, 8.): nec quicquam illi gratum esse potest, ubi abest cordis simplicitas. Hinc fit ut duos asses a vidua oblatos pluris aestimet Christus (Luc. 21, 2.), quam ingentes aliorum summas, qui ex magnis acervis erogant. Haec causa est cur tam severae ultionis exemplum Deus in Anania ediderit. Nunc singula persequamur.

2. *Posuit ad pedes Apostolorum.* Vide quid ambitio facit. Pudet Ananiam non haberi unum ex optimis. Quamvis ergo pecuniae sit cupidus, ut sibi famam acquirat inter homines, facultatum suarum parte se privat. Interea non cogitat se in Dei conspectu mentiri ac fallere, et Deum huius mendacii fore ultorem. Ita fit, ut pedes Apostolorum magis honoret, quam Dei oculos. Quo magis cavendum est ne in recte agendo theatri plausum appetamus, nec vero frustra admonet Christus utile esse, quum damus eleemosynam, nescire manum sinistram quid faciat dextera.

3. *Dixit autem Petrus.* Unde Petro comperta erat fraus Ananiae? Procul dubio ex revelatione Spiritus. Significat ergo Lucas, Apostolos sustinuisse quodammodo Dei personam, eiusque vices functos esse. Quodsi Dei Spiritus per os hominis mortalis ita praecise urget hypocritam, specioso alioqui virtutum colore fucatum, quomodo vocem ipsius Dei cum tubae clangore reprobi sustinebunt, quum ad eius tribunal ventum fuerit? Porro sua interrogatione Petrus criminis atrocitatem designat, ubi dicit, cor Ananiae fuisse impletum a Satana. Nemo enim est cuius cor non pungatur stimulis Satanae: obrepunt etiam singulis multae tentationes, et in eorum animos penetrant, sed ubi Satan cor occupat, regnum veluti expulso Deo obtinet in toto homine. Hoc reprobi hominis signum, Satanae sic addici, ut Dei Spiritus nihil loci habeat. Quod de mendacio sequitur, duplicem habere sensum potest: vel quod falso prae se tulerit Spiritum, vel quod in Spiritum mentitus sit. Et certe ad verbum est, Spiritum mentiri sed quum Graecum verbum ψεύδεσθαι duplici accusativo iungatur, idque contextui melius conveniat, ego quoque huc magis inclino, reprehendi Ananiam, quod Spiritui sancto perfide illuserit, quod paulo post confirmat exprobrans, quod Deo non hominibus mentitus sit. Quo magis cavendum est ne dominetur in nobis hypocrisis, cuius propria ista improbitas, velle Deum fallere, et veluti cornici, ut proverbio dicitur, configere oculos, quod sine indigno ludibrio fieri non potest. Quare non immerito dicit Petrus, ubi hoc fit, cor a Satana esse possessum. Quis enim nisi omnis sanae rationis expers tam contumeliosus in Deum esse auderet? Ideo Petrus quasi de prodigio interrogat, quoniam horrenda est eiusmodi coecitas.

4. *Annon manens.* Culpam exaggerat, eo quod nulla necessitate impulsus peccaverit. Nam quum nec haec quidem satis iusta sit excusatio, aliunde fuisse incitatum, quanto deterius est sponte ad malum ruere, et quasi data opera sibi accersere Dei vindictam? Caeterum hinc colligimus, nulli fuisse impositam legem sua alienandi. Petrus enim liberam fuisse Ananiae potestatem dicit tam retinendi agri, quam servandae pecuniae, quia in secundo membro ager venditus pro ipso pretio capitur. Ergo suum retinendo, fidelis nihilominus habitus fuisset. Unde patet, omnino phreneticos esse, qui fidelibus licere negant quicquam habere proprium.

Non mentitus es hominibus. Tametsi diversa est verborum syntaxis, non tamen dubito quin superiorem sententiam confirmet. Nam hypocritae tot se involucris tegunt, ut putent sibi non esse cum Deo negotium. Nominatim vero sic Petrus loquitur, quia fucum Ecclesiae fecerat Ananias. Atqui reputare debuerat, Ubi duo aut tres congregati sunt in Christi nomine, illic eum adesse praesidem (Matth. 18, 20.). Nec secus in eo coetu se gerere, quam si Deum oculis cerneret. Nam quum in Ecclesia regnare velit Deus, si quid illi reverentiae deferimus, religiose colendum a nobis est imperium illud quod verbo exercet. Homines quidem erant Apostoli, sed non privati homines, quia Deus illis vices suas mandaverat. Notandum praeterea est, quod Deo mentiri dicit, qui Spiritui sancto mentitur. Nam hac loquendi forma clare asseritur Spiritus sancti divinitas. Eodem etiam modo Paulus: Tem-

pla Dei estis, quia Spiritus eius in vobis habitat. I. Cor. 3, 16. 17. et 6, 19.

5. *Ananias auditis his.* Mors Ananiae verbi efficaciam, quam magnifice extollit Paulus, re ipsa comprobat, nempe quod sit odor mortis in mortem iis qui pereunt (II. Cor. 2, 16.). Loquitur quidem de spirituali animae morte, sed in corpore Ananiae eius poenae, quae oculos hominum fugit, visibile fuit symbolum. Non gladio, non vi, nec manu occisus fuit, sed solo vocis auditu exstinctus. Hoc quum audimus, terreant nos Evangelii minae, et mature humilient, ne experiamur ipsi quoque similem effectum. Nam quod de Christo praedicatur, Spiritu oris sui interficiet impium (Ies. 11. 4.), non modo ad caput impiorum, sed ad singula etiam membra pertinet. Etenim qui oblatam in verbo eius salutem respuunt, iis mortiferum esse oportet, quod suapte natura salutare erat. Si cui autem absurdum videtur, Apostolum corporalem poenam sumpsisse, primo respondeo, hoc fuisse extraordinarium: deinde, hoc fuisse unum ex donis Spiritus, quemadmodum apparet ex ep. I. ad Cor. 12, 10. Qua ratione postea videbimus, coecitate percussum fuisse a Paulo Elymam magum (Act. 13, 8.). Nihil ergo a munere suo alienum egit Petrus, quum telum sibi a Spiritu sancto datum, in tempore exseruit. Quod autem nonnulli nimis crudelem fuisse poenam arbitrantur, hoc fit quia sua, non Dei trutina ponderantes Ananiae peccatum, pro levi delicto habent gravissimum crimen, quod tot sceleribus scatere ostendimus. Alii hoc fabulosum ducunt, quia quotidie plurimos hypocritas impune vident evadere, qui Deum non minori ludibrio habent quam Ananias: imo quia ipsi, quum sint crassissimi Dei contemptores, suae tamen impietatis poenam non luunt. Sed quemadmodum visibiles initio gratias in Ecclesiam suam Deus effudit, ut certo sciamus illum arcana Spiritus sui virtute nobis affuturum, imo palam externis signis exhibuit, quod nos intus fidei experimento sentimus: ita visibili duorum poena testatus est, quam horribile hypocritas omnes iudicium maneat, qui derisui ipsum et Ecclesiam habuerint.

Et factus est timor. Hoc Domini consilium fuit, unius poena metum reliquis incutere, ut religiose ab omni fictione abstinerent. Et quod refert Lucas, illos timuisse, ad nos quoque pertinet. Nam commune saeculis omnibus documentum tunc edere voluit Deus, ut cum eo sincere agere omnes discant. Interim pios animare debuit huius scelerati poena, quo liberalius in posterum sua Deo et pauperibus consecrarent, quia colligere poterant quam pretiosae essent Deo eleemosynae, quarum profanatio tam graviter castigata fuerat.

7. Praeteriit autem circiter trium horarum spatium, quum uxor eius nesciens, quid factum esset, ingressa est. 8. Dixit autem illi Petrus: Dic mihi, tantine agrum vendidistis? Respondit illa: Certe, tanti. 9. Petrus autem illi dixit: Quid hoc est, quod inter vos convenit ad tentandum Spiritum Domini? Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum ad ianuam, qui te efferent. 10. Cecidit autem extemplo ad pe-

des eius, et exspiravit. Porro iuvenes ingressi invenerunt eam mortuam, et elatam sepelierunt iuxta virum suum. 11. Factusque est timor magnus super totam Ecclesiam, et super omnes qui haec audierunt.

7. Poena quam Sapphirae irrogavit Deus nihil novum continet, nisi quod inde accessit maior confirmatio ad exemplum. Factum autem est certa Dei providentia, ut perfidum utriusque animum et obstinatam malitiam seorsum Ecclesia perspiceret. Quum in pari essent causa, potuit una simul haberi cognitio, sed hoc ad Ecclesiae aedificationem aptius fuit atque utilius, ut propriam impietatem apertius uterque proderet. Neque enim mariti conspectus, ut saepe fieri solet, Sapphirae fuit fingendi causa, ut pudori ascribi posset delictum: sed sponte, nec aliunde incitata, marito nihilo melior apparet. Par quoque mentiendi improbitas, quum ex Petri interrogatione fraudem videat deprehensam.

8. *Dic mihi.* Videmus ut non subito impetu ad poenam Deus prosiliat, sed iustum prius habeat examen, ne vindictam sumat nisi de obstinatis, et qui sibi veniam praecidunt. Nam quum Sapphira rem sciret esse occultam, hac Petri interrogatione percelli debuit, non secus acsi ad Dei tribunal citata esset. Tempus illi ad resipiscendum datur. Imo, haec quasi placida est ad poenitentiam invitatio. Ipsa autem secure pergendo, se insanabilem ostendit, quia nullo Dei timore afficitur. Atque hinc docemur studiose laborandum esse, ut in viam peccatores redeant. Hanc enim moderationem tenet Dei Spiritus, sed ubi ad crimen accedit pervicacia, et pervicax Dei contemptus, iam maturum est tempus poenae. Nimium ergo arroganter illi, quibus displicet immodicus Dei rigor. Nostrum est potius meditari, quomodo olim staturi sumus ad eius tribunal. Quanquam hoc est sacrum eius numen nimium despicere, si volumus fucum illi impune fieri. Praeterea tot illae circumstantiae, quas prius collegit, non una morte dignos fuisse Ananiam et Sapphiram satis superque probant. Nam primum hypocrisis per se summopere abominabilis est Deo, deinde quod inducunt in animum Deo mentiri, hoc nascitur ex maximo contemptu. Quod Christum non reverentur in suorum coetu praesidentem, impietas est cum impudentia coniuncta, quia modo probrum et dedecus effugiant apud homines, quibus se venditare statuerant, susque deque illis est manifestum scelus Deo negare. Quod pertinaciter negant suum peccatum, hic est veluti summus cumulus. Quod autem innumeri hypocritae quotidie Deo et Ecclesiae non minus illudunt, qui tamen morte non plectuntur, iam dixi cur non debeat videri absurdum. Quum Deus sit unicus mundi iudex, eius est singulos punire suo arbitratu, quando et quomodo visum est. Quare certum illi poenarum modum praescribere fas non est. Sed in corporali duorum poena, tanquam in speculo, spiritualis iudicii, quod adhuc occultum est, gravitas nobis proposita fuit. Nam si reputamus quid sit proiici in ignem aeternum, non iudicabimus hoc extremum malorum esse, cadere mortuum coram hominibus. Vide I. Cor. 10, 5.

9. *Ad tentandum spiritum.* Alia loquutione idem quod prius designat, nempe quod irreligiose et contemptim ludebant cum Deo.

Sed eos tentasse Spiritum dixit, quia fraudem suam secure composuerant, acsi Dei Spiritus non esset cordium cognitor. Nimiae enim socordiae fuit, quum alter alterum sceleris sui conscium faceret, quasi Deo excluso inter se pacisci. Tentari enim Deum scriptura dicit, ubi vel sua illi potentia eripitur vel detrahitur rerum omnium cognitio. Porro, *spiritum* intelligit, qui Ecclesiam regebat per Apostolos. Nam quum dicit Christus, Spiritus veniens iudicabit mundum, non aliam iurisdictionis speciem notat, nisi quam per Ecclesiae ministerium exercet.

11. *Factusque est timor.* Iterum repetit, poenam unius fuisse omnibus documento. Sed hic nominatim duplicem timorem exprimit. Dicit, *ecclesiam* timuisse, quia fideles nunquam sic perfecte timent Deum, quin iudiciis eius admoniti magis adhuc proficiant. Itaque quotquot olim poenas impiis legimus fuisse inflictas, et quotidie infligi cernimus, toties nos Deus metu revocat a peccandi illecebris et licentia. Sic enim subinde cohibenda est caro, quia vix frenum unum illi sufficeret. Diversus fuit in extraneis timor, non qui eos perduceret ad sincerum usque Dei cultum, sed tamen qui cogeret Deo gloriam dare.

12. Per manus autem Apostolorum fiebant signa et prodigia multa in populo. Et erant unanimiter omnes in porticu Salomonis. 13. Aliorum vero nemo audebat se illis adiungere: sed magnificabat eos populus. 14. Magis autem accrescebat multitudo credentium Domino, tam virorum quam mulierum. 15. Ita ut in plateas exportarent infirmos, et ponerent in lectulis ac grabbatis: ut venientis Petri vel umbra obumbraret aliquem illorum. 16. Conveniebat et multitudo vicinarum civitatum Hierosolymam, afferens aegros ac vexatos a spiritibus immundis, qui sanabantur omnes.

12. Redit ad miracula diversi generis quae Evangelii magis propria sunt, nempe quibus non potentiam modo suam Christus testatur, sed etiam bonitatem, ut gratiae suae dulcedine homines ad se alliciat. Venit enim ut servet mundum, non ut damnet. Quod ergo sanantur infirmi, et liberantur alii a daemoniis, haec beneficia quae praestantur corporibus repraesentant spiritualem Christi gratiam, itaque sunt ex genuino ipsius officio, ut ita loquar. Formidabile illud signum quod editum fuit in Anania et Sapphira quasi accidentale erat. Narrat Lucas miraculis auctam fuisse Ecclesiam, quia fidei subserviunt, ut diximus, alios praeparando, alios confirmando. Unde rursum probatur quod alibi monui, nunquam separanda esse a verbo miracula. Signorum multitudinem hinc demonstrat Lucas, quod agroti passim in publicum afferebantur, ut sanitatem reciperent. Sic enim Evangelium Filii sui Deus illustrare voluit, praesertim inter initia, ut certo testatum esset Iudaeis, adesse illam omnium rerum instaurationem, quae toties promissa fuerat, et in qua spes omnes suas esse sitas prae se tulerant. Grabbatos satis notum est lectulos fuisse in quibus meridiari solebant veteres. Quoniam facilior erat eorum exportatio, illic aegrotos locabant.

Et erant omnes unanimes. Significat, certis horis convenire solitos, non modo precum et doctrinae causa, sed ut alios lucrifacerent Domino, prout se occasio dederat. Domi enim suae quisque degebat, sed illic habebant suos conventus; ut certe nullum Ecclesiae corpus aliter stare potest. Nam si quisque sibi privatim doctor esse velit, ac seorsum precari, nulli autem sint publici coetus, quamlibet praeclare instituta fuerit Ecclesia, collabi et mox pessum ire necesse erit. Dicit fuisse *unanimes*, ut sciamus sponte omnes coluisse eum ordinem, neminem fuisse refractarium, qui publico coetu neglecto intra privatos parietes se teneret. In quo non modestiae tantum specimen exhibebant, sed etiam constantiae. Non enim hoc periculo carebat, quum locus esset tam celebris. Quo maiori laude dignus fuit omnium consensus ad discrimen subeundum.

13. *Aliorum vero nemo.* Hic secundus fuit miraculorum fructus, quod infideles tam insigni Dei potentia convicti non audent Apostolos contemnere, quin potius Ecclesiam revereri coguntur. Videri tamen absurdum illud posset, quod miraculis territi Deum et populum eius fugiunt. Respondeo, sua culpa fuisse impeditos, ne accederent. Neque enim dubium est, quin miraculis nos ad se Deus invitet. Ergo, quicunque eousque non proficiunt, ut Dei gratiam, quae illic relucet, cupide exosculentur, illis obstat mala conscientia. Est tamen hic aliquis fructus, quod Deus aliquem metum illis extorquet, quanquam hoc non tantum miraculis ascribit Lucas, sed potius omnia simul complectitur quae ad Ecclesiae dignitatem augendam facere poterant. Sic enim composita erant omnia, ut divina quaedam maiestas illic refulgeret, nam ab aliis non secus differebant, quam angeli ab hominibus. Est enim in sancta disciplina et in sincero pietatis cultu arcana quaedam σεμνότης, quae malos etiam invitos constringat. Sed qualis ea sit, hodie nescimus: quin potius profana male vivendi licentia nos una cum Evangelio reddimus contemptibiles. Poena etiam Ananiae et uxoris non parum valebat terrendis impiis, ne temere prorumperent in eorum coetum, ubi Deus tam severum vindicem se ostenderat. Notandum tamen est, medios homines hic designari, et qui ex pessimis non erant. Fuerunt enim tunc permulti Hierosolymae, quos nulla prorsus vel signorum, vel angelicae piorum sanctitatis reverentia tangeret. Moderatos ergo homines intelligit Lucas, in quibus suberat aliquod timoris Dei semen, quales hodie videmus quosdam, quos mundi quidem vanitas retinet, ne Christi iugum suscipiant, sed quia illis divinum aliquid subolet nostra doctrina, religio illis est eam contemnere. Simul tamen apparet quam exitialibus laqueis detineat Satan omnes Christi spiritu vacuos, ut non solum sibi consulere metuant, sed consulto fugitent oblata in salutem remedia. Vident et probant quae et sancta et utilia sunt et tamen vel in deteriora feruntur, vel in coeno suo torpent.

15. *Venientis Petri umbra.* Hoc praetextu abutuntur Papistae non modo ut ficta miracula commendent, quae ad martyrum sepulcra fieri dicunt, sed ut reliquias nobis suas venditent. Cur potius, inquiunt, sanandi virtutem habuit Petri umbra, quam habebit sepulcrum, aut vestis, vel etiam ossium tactus? Respondeo, non protinus rectum debere censeri, quod a rudibus et pu-

rae fidei ignaris factum esse narrat Lucas. Certior tamen in promptu est refutatio. Nam hac virtute ideo praediti fuerunt Apostoli, quod Evangelii ministri essent. Quatenus ergo ad promovendam Evangelii fidem intererat, hoc dono usi sunt, imo Deus vim suam non minus in illorum umbra quam ore exseruit. In miraculis de quibus garriunt Papistae adeo nihil affine est, ut sint omnia potius contraria. Hic enim finis est, ut mundus a Christo abductus ad sanctos transfugiat.

17. Surgens autem summus Pontifex, et omnes qui cum eo erant, hoc est, secta Sadducaeorum, repleti sunt zelo. 18. Et iniecerunt manus in Apostolos, posueruntque eos in custodiam publicam. 19. Angelus autem Domini nocte aperuit ianuam carceris, et educens eos, dixit: 20. Ite, et stantes loquimini in templo populo omnia verba vitae huius. 21. Hoc àudito, sub auroram ingressi sunt in templum, et docebant. Adveniens autem summus Pontifex, et qui cum eo erant, convocarunt concilium, et totum senatum filiorum Israel, et miserunt in publicum carcerem, ut adducerentur. 22. Ministri autem quum venissent, non invenerunt eos. Itaque reversi nuntiarunt, dicentes: 23. Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia, et custodes stantes ad ianuam: aperto autem carcere, neminem intus invenimus. 24. Ubi audiverunt hos sermones summus Pontifex, et praefectus templi, et sacerdotes, anxii erant super his, quidnam hoc esset. 25. Porro quidam adveniens, nuntiavit illis, dicendo: Ecce homines quos posueratis in carcerem, stant in templo, docentes populum. 26. Tunc abiens praefectus cum ministris, adduxit eos sine vi. Timebant enim populum, ne lapidarentur.

17. Hactenus narravit Lucas, auctam fuisse Ecclesiam hominum numero, magnifice ornatam variis dotibus, miraculis excelluisse, floruisse denique illic modis omnibus Christi regnum: nunc incipit narrare, his de causis accensam fuisse impiorum rabiem, ut de integro violentius saevirent. Unde colligimus, quam coeco furore impellat eos Satan, quando conspicua Dei virtute adeo non terrentur ut audacius maioreque impetu ruant, ac se proiiciant, quasi ad coelum ipsum evertendum. Haec tanta coecitas, ut est horribilis Dei ultio, monere omnes debet, ut se mature Deo subiiciant ne et ipsi spiritu vertiginis correpti, dum impingunt contra Dei manum, ab ipsa conterantur. Sciamus interea, Deum sic velle Ecclesiam suam bonis spiritualibus augere ut tamen vexari ab impiis permittat. Ergo nos semper ad certamen paratos esse oportet. Neque enim dissimilis est hodie nostra ratio. Praecipue agnitio donorum Dei, quibus se nobis adesse testatur, animosos

reddere nos debet, ne terreat nos impiorum furor et audacia. Nam haec consolatio est non vulgaris, quum scimus Deum nobis adesse.

Qui cum eo erant. Eos intelligit qui summo Pontifici coniunctiores erant, quorum uti consilio solebat, et quos habebat ex toto ordine quasi selectos non iudicio quidem, sed factionis suae amore et studio, ut tunc absque pudore hostiliter inter se certabant. Porro, Lucas iterum repetit, Sadducaeos fuisse, penes quos tunc rerum omnium potestas erat: ut sciamus totam Ecclesiae gubernationem horrenda vastitate tunc fuisse confusam, quum talis secta dominari potuerit. Sed in hoc scilicet extremum probrum Deus synagogam demergi passus est, postquam inde Ecclesiam suam segregaverat, quo haberent minus excusationis, qui spreto Evangelio manerent in tali colluvie. Interea quid porcos istos impulit, quos nulla futurae vitae cura tangebat, nisi mera ambitio et libido retinendae quam occupaverant dominationis?

Repleti sunt zelo. Verbum Graecum retinere malui praesertim quum sit alioqui satis tritum, quam aemulationem reddere. Generaliter enim de perverso ac violento impetu loquitur, quo feruntur et ardent hypocritae ad suas superstitiones asserendas. Unde apparet quid valeat hominum zelus coram Deo, et quam mereatur laudem, ubi ratione et prudentia non regitur: hoc est, ubi Spiritum Dei non habet ducem. Hodie videmus diabolico furore percitos, qui prae aliis devoti haberi volunt, grassari immaniter ad fundendum innoxium sanguinem. Interea tamen notemus non de inconsiderato zelo hic agi, qualem in multis Iudaeis Paulus fuisse praedicat, sed potius intelligimus fervidum et effrenem impetum. Quamvis enim sibi male conscii sint reprobi, qui scientes oppugnant pietatem, fallaci tamen zeli specie se decipiunt, quia iustum sit rebus novis occurrere. Ita hodie fere in toto Papatu solo zeli nomine sese venditant, quum tamen zelotae sint ventris sui. Sed ut demus verum esse quod obtendunt, quid hoc ad excusandum saevitiae ardorem, quo eos impellit sua coecitas? Quasi vero haec summa sit virtus, frena iracundiae suae laxare ad vindicandum quicquid displicet. Atqui hoc ordine prius erat, habere boni et mali discrimen, ne temere quicquam improbetur.

19. *Angelus autem Domini.* Eduxit Apostolos Dominus ex carcere, non quod prorsus liberatos vellet ex manu hostium: postea enim retrahi iterum ipsos, virgisque caedi passus est. Sed hoc miraculo testatum esse voluit, in manu tutelaque sua ipsos esse ad fidem Evangelio suo asserendam, partim ut nova inde confirmatio Ecclesiae accederet, partim ut impiis tolleretur omnis excusatio. Quare non semper sperandum est ac ne optandum quidem ut Deus nos a morte eripiat, sed contentos hoc uno esse decet, vitam nostram eius manu protegi quatenus expedit. Quod angeli opera ad hoc utitur, id facit ex ordinario suo more, nam passim in Scriptura testatur, angelos beneficentiae erga nos suae ministros esse. Neque ea est inanis speculatio: est enim hoc utile nostrae infirmitatis subsidium, quod scimus non modo Deum curam habere nostri, sed spiritus etiam coelestes pro salute nostra excubias agere. Deinde non vulgare hoc divini erga nos amoris pignus, quod creaturae omnium nobilissimae ad salutem nostram curandam ordinatae sunt. Nocte autem angelus carcerem aperit,

quia miraculum coram impiorum oculis edere nolebat: quanquam editum vellet ex eventu ipso agnosci.

20. *Loquimini in templo.* Hic est liberationis finis, ut strenue operam suam impendere pergant in Evangelio praedicando, et animose lacessant suos hostes, donec fortiter occumbant. Tandem enim peracto suo cursu, quiescente Dei manu, ad mortem tracti sunt. Sed nunc Dominus illis carcerem aperit, ut liberi sint ad munus suum exsequendum. Id observatu dignum est, quia plerosque videmus, si evaserint ex aliqua persequutione, obmutescere in posterum, quasi erga Deum defuncti sint. Alii etiam viam sibi faciunt Christi abnegatione. Dominus autem suos liberat, non ut cessent ab incepto cursu, sed magis ut in reliquum tempus plus fervoris concipiant. Poterant quidem obiicere Apostoli: Satius est silere ad tempus quando verbum absque periculo non sumus facturi. Nunc capti tenemur ob unam concionem, quanto magis posthac inflammabitur hostium rabies, si viderint nullum nos finem facere? Sed quia vivendum Domino et moriendum esse norunt, non detrectant mandatum, Ita, quas nobis Deus partes iniungat, semper respicere convenit. Multa saepe occurrent quae animos nostros debilitent, nisi simplici Dei mandato contenti officio nostro instemus, successum illi commendantes.

Verba vitae huius. Insigne Evangelii elogium, quod vivifica sit doctrina salutem hominibus afferens. Patefit enim illic nobis Dei iustitia, et Christus illic se nobis offert cum sacrificio mortis suae, cum spiritu regenerationis, cum divinae adoptionis arrha. Atque hoc nominatim Apostolis dicitur, ut animosius quaevis certamina pro Evangelio subeant, quando audiunt se aeternae salutis ministros esse. Demonstrativum apponitur maioris certitudinis causa, acsi vitam digito monstraret angelus: ut certe non procul quaerenda est, ubi verbum habemus in ore et in corde. Nisi forte per hypallagen quispiam accipere malit, *verba* vitae huius, pro *haec verba*: quod non reiicio, sed tamen prior ille sensus magis placet. Erat enim nova Christi revelatio, in quo vitam habebant praesentem.

21. *Adveniens autem summus pontifex.* Totum concilium nunc advocat Pontifex, ne, si honorem sectae suae deferens alios praetereat, par non sit oneri sustinendo. Metu igitur ad convocandam multitudinem impellitur. Sedulo tamen et exacte iuris formam retinet. Vocantur *seniores*, penes quos regimen erat, ut nihil nisi de concilii sententia et auctoritate agatur. Ex talibus initiis quis non sperasset moderatum exitum? Et certe quemcunque possunt colorem obtendunt, ne vi et tyrannide videantur opprimere veritatem. Sed quum audiunt, docere in templo Apostolos, utcunque sciant non fraude humana exiisse sed miraculo, non desinunt institutum suum persequi. Unde apparet cum morum impietate et Dei contemptu horribilis vesania. Ergo nunquam speciosi iuris praetextus sic tegunt hypocritas, quin malitiam tandem suam prodant. Ex omnibus circumstantiis certo colligere debent, esse Dei opus quod carcer apertus fuit, palam tamen adversus Deum furere non dubitant. Haec tempori etiam nostro conveniunt. Scimus quam superbe suum illud axioma Papistae iactent: Legitimis conciliis obediendum esse, quia Ecclesiam repraesentent. Legitima porro nominant et haberi volunt, in quibus nihil deest

ad externam formam. Atqui tale hoc erat, de quo hic refert Lucas, quod tamen coactum fuisse scimus ad exstinguendum Christi nomen. Quamvis enim fraude vel ambitu, vel aliis malis artibus tunc sacerdotes ad honorem obreperent, vel etiam pretio et mutuis caedibus perrumperent, ipsa tamen sacerdotii dignitas adhuc durabat Christo nondum patefacto. Erat in Seniorum consessu Ecclesiae repraesentatio: verum, ubi non quaeritur Dei veritas, tota externa species nihil est quam mera larva. Frustra igitur Papistae sub umbra huius clypei abominationes suas tegere conantur, quia non sufficit eos congregari qui Ecclesiae praesunt, nisi hoc fiat in Christi nomine. Alioqui quum usitatum sit Satanae artificium, se transfigurare in angelum lucis (II. Cor. 11, 1. 4.), dabimus illi quam potest optare aptissimam latebram sub Ecclesiae titulo.

26. *Adduxit eos sine vi.* De praefecto templi aliquid prius dictum est. Neque enim mihi probabile est, permissum fuisse Iudaeis praeficere templo quem vellent, sed constitutum fuisse a praeside provinciae, qui templi custodiae praeesset. Dicit autem adductos fuisse *sine vi*, hoc est, non violenter attractos, ne seditio excitaretur. Ita quum Deum non timeant nec revereantur, sibi ab hominibus metuunt. Modestia quoque Apostolorum in eo se ostendit, quod quum septi sint magno hominum numero, patiuntur tamen a ministris se deduci, ne sint tumultus auctores.

27. Adductos autem eos stiterunt coram concilio. Et interrogavit eos summus Pontifex, 28. Dicens: Annon praecipiendo praecepimus vobis, ne doceretis in nomine hoc? Et ecce, replevistis Hierosolymam doctrina vestra, vultisque adducere super nos sanguinem hominis huius.

28. Duo crimina summus Pontifex obiicit Apostolis. Nam quia concilii decreto non paruerint, inobedientiae et contumaciae eos accusat. In secundo membro malam conscientiam prodit, vel saltem privatum se magis negotium, quam causam publicam agere demonstrat. Conqueritur enim quod mortis Christi invidiam in sacerdotes et scribas transferre velint Apostoli. En itaque quid eos urat, quod impiae caedis ultionem ac poenam timent. Praetexit quidem initio doctrinam, sed ex fine colligere licet, de doctrina non esse adeo sollicitum. Interea seditionis accusat Apostolos. Nam pro confesso sumit, Christum iure occisum fuisse. Praecipuum tamen accusationis caput est, quod inobedientes fuerint sacerdotum edicto. Summo Pontifici non obtemperare, capitale erat: quanto itaque magis spernere totum ordinem? Sed non reputat Pontifex quid Deo et Ecclesiae vicissim praestare debeat, quasi potestatem habeat legibus omnibus solutam, ea ad tyrannidem abutitur: quemadmodum hodie nobiscum agit Papa. Nam quum sibi effrene imperium arroget, non dubitat nos pro schismaticis damnare, simulac sua decreta repudiari a nobis videt. Arripit enim istas sententias: Qui vos spernit, me spernit (Luc. 10, 16.): et inde consequentiam deducit, nos esse Deo rebelles. Atqui ut audiatur tanquam Christi legatus, ipsum ex Christi ore loqui oportet. Nunc quum palam Satanae ministrum agat, ex Chri-

sti nomine auctoritatem sine pudore et sine colore mutuatur. Ipsa etiam loquendi forma qua utitur Pontifex argumento est, quam supina sit quidvis audendi licentia in spiritualibus tyrannis, qui dominationem sibi usurpant verbo Dei non subiectam. Praecepto, inquit, praecepimus. Unde tam praecisus rigor, nisi quia sine discrimine excipiendum putant quicquid iusserint?

29. Respondens autem Petrus et Apostoli, dixerunt: Obedire oportet magis Deo quam hominibus. 30. Deus Patrum nostrorum excitavit Iesum, quem vos suspendentes in ligno, interemistis. 31. Hunc Deus Principem et Servatorem exaltavit dextera sua, ad dandam poenitentiam Israeli, et remissionem peccatorum. 32. Nosque eius testes sumus de iis verbis (aut, rebus): insuper et Spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi. 33. His auditis dissecabantur, et volebant occidere ipsos.

29. Haec summa est defensionis: Deum hominibus praeferre licet, imo necesse est. Deus nos iubet Christo reddere testimonium, ergo frustra silentium nobis imperatis. Caeterum quando locum habeat haec sententia, Deo magis obediendum esse quam hominibus, supra exposui ad loc. 4, 19. Sic Deus nobis homines praeficit cum potestate, ut suum sibi ius integrum retineat. Eatenus ergo iis qui praesunt mos gerendus, ut non violetur Dei imperium. Ubi legitimus est potestatis usus, intempestiva est Dei et hominis comparatio. Si fidelis pastor ex Dei verbo iubeat ac vetet, frustra obiicient praefracti homines, Deo esse obediendum. Vult enim Deus per hominem audiri. Imo homo nihil aliud est, quam Dei organum. Si magistratus rite officio suo fungatur, praepostere illum cum Deo quispiam committet, quum nihil habeat dissentaneum. Quin potius tunc valet diversa regula: Ut Deo obsequamur, parendum esse eius ministris eadem in parentibus et dominis ratio. Verum simulatque a Dei obedientia nos abducunt praefecti, quoniam sacrilega audacia cum Deo confligunt, cogendi sunt in suum ordinem, ut Deus cum sua auctoritate emineat. Tunc evanescunt omnes honorum fumi. Neque enim honorificis titulis dignatur homines Deus, qui suam gloriam obscurent. Ergo si pater gradu suo non contentus summum Patris honorem Deo eripere tentat, nihil aliud est quam homo. Si rex aut princeps, aut magistratus eousque se extollit, ut Dei honorem ac ius minuat, nonnisi homo est. Idem et de pastoribus sentiendum. Qui enim munus suum transgreditur, quia Deo se opponit, spoliandus est honoris sui titulo, ne sub larva decipiat. Praeclarum est pastoris munus, magna Ecclesiae dignitas, verum ne quid Dei potestati Christique magisterio derogetur. Unde colligere promptum est, ridiculam esse Papae iactantiam, qui dum pedibus calcat totum Christi regnum, et palam adversus Deum insurgit, vult tamen sub Dei nomine latere.

30. *Deus patrum.* Ad hypothesin descendunt, ut se non temere pro nihilo duxisse ostendant, quod sibi a sacerdotibus man-

datum fuerat. Neque enim, ut iam dixi, locum habet Dei et hominum comparatio, nisi quum aliquid est contrarium. Hinc ergo probant se Dei timore cogi ad repudiandum sacerdotum mandatum, quia quod ii vetant, Deus iubeat. Primo itaque loco dicunt, Christum fuisse a Deo excitatum, vulgari Scripturae more. Passim enim occurrit haec loquutio, excitatos fuisse a Deo Prophetas, vel iudices, vel alios ministros, quibus ad magnum aliquod opus uti decrevit, quod tantundem valet atque imbecillam esse quamlibet naturae praestantiam, nisi peculiaribus donis eos Deus instruat, quibus eximium aliquod vel praeclarum munus iniungit. Forte etiam alludunt ad celebrem illum Mosis locum, quem in prima sua concione Petrus citavit (Deut. 18, 15.).. Nominatim *Deum patrum* auctorem citant, ut testentur se novam religionis formam minime inducere, aut novicium aliquem Deum obtrudere populo. Diluenda enim erat calumnia qua se gravari sciebant, quasi a Lege ac Prophetis populum abducere tentarent. Non quod cultum quemlibet a maioribus receptum probent, sicuti profani homines hoc solo argumento contenti sunt, Patres ita docuisse, nihil se agere nisi ex more institutoque maiorum, sed hic Apostoli Patres intelligunt quibuscum foedus suum Deus pepigerat, qui rectam puramque doctrinam sequuti erant, qui salutis promissionem vera fide amplexi erant, qui denique originem ducebant a coelesti patre et qui per Unigenitum erant communes Dei filii, una cum suis posteris.

Quem vos. Hoc membro manifestos esse Dei hostes coarguunt Apostoli, qui sibi, tanquam Ecclesiae praesulibus, summum haberi honorem volebant. Unde sequitur, indignos esse, qui vel minimum auctoritatis habeant. Quanquam simul est occupatio signum fiduciae, ubi ultro et libere praedicant, quod illi pudendum ducebant, ne scilicet videatur quicquam imminutum de Christi gloria, quod ignominiosam in cruce mortem pertulit, acsi dictum esset: Vos quidem eum interemistis, nec simplex mors aut vulgaris, saevitiae vestrae satis fuit: suspensus enim fuit in ligno. Sed neque mors exstinguere eius virtutem, nec dedecus illi a vobis inustum eius honorem abolere potuit. Firma igitur et rata manet Dei vocatio. Ergo sicut sacerdotibus scelus ab illis admissum et impietatem exprobrant Apostoli, ita speciem probrosae mortis, qua affectus fuerat Christus, per concessionem exprimere anticipant, ne sceleris auctores quasi parta victoria exsultent.

31. *Hunc Deus principem.* Quicquid ergo machinati sunt impii, non obstare Apostoli significant, quominus iniunctum sibi a Patre munus Christus peragat. *Dextera Dei,* pro Virtute hic capitur. Neque enim hic eadem est metaphora, quae prius cap. 2. et quae alibi saepe occurrit, quum dicitur Christus ad dexteram Patris evectus. Sed huius loci sensus est Christum, qui manu hominum occisus fuerat, Dei virtute in sublime evectum esse, ut Angelis et hominibus imperet. Ac videtur cunctis Satanae et mundi machinationibus tacite opponi, acsi diceret profectu carituras, quia nunquam ita alte transcendent, ut impediant Dei manum, qua et iam potenter operatus est in Filio unigenito, neque unquam desinet. Finis tamen simul additur, ut sit dux et servator. Nam Deus, quoties spem salutis dabat populo, promittere solebat principem aut regem, per cuius manum omnia in integrum restitueret. Hunc principatum Apostoli testantur Christo datum esse. Altero tamen

epitheto clarius exprimunt eius officium. Summa est, Christum in summo honoris gradu collocatum esse ut populum Dei gubernet, neque id modo, sed ducem salvificum vel salutis auctorem praestet.

Ad dandam poenitentiam. Modum hic ostendunt quo regnat Christus in populi salutem: quum scilicet ad poenitentiam adducit suos, et peccatorum remissione cum Deo reconciliat. Porro his duobus contineri scimus totam Evangelii summam. Quare Apostoli non tantum hic in causae suae defensione insistunt, sed de Christi officio luculenter concionantur, ut aliquos etiam, si fieri potest, ex infestis pietatis hostibus lucrifaciant. Porro, quid valeat nomen *Poenitentiae*, prius dictum est: nempe, quod sit interior hominis ad Deum conversio, quae se postea externis operibus demonstrat. Nam ideo spiritum regenerationis affert nobis Christus, ut nos intus renovet, quo novitatem mentis et cordis sequatur deinde nova vita. Quodsi in Christum competit munus dandae poenitentiae, sequitur non esse rem in hominis facultate positam. Et certe quum sit mirifica quaedam reformatio quae nos facit novas creaturas, imaginem Dei in nobis reparat, a peccati servitute in obsequium iustitiae traducit, nihilo se magis convertere homines poterunt, quam se ipsos creare. Est quidem poenitentia voluntaria conversio: sed unde haec voluntas, nisi quod Deus cor nostrum mutat, ut ex lapideo fiat carneum, ex duro et praefracto flexibile, ac denique ex pravo rectum? Id autem fit, quum nos Christus suo Spiritu regenerat. Nec vero hoc unius momenti donum est, sed quotidie tota vita augeri oportet, donec plene adhaereamus Deo, quod tunc fiet demum, ubi carnem nostram exuerimus. Est quidem hoc poenitentiae initium, quum homo, qui prius a Deo aversus erat, sibi et mundó renuntians novam vitam instituit. Sed quia viam ingressi procul a meta distamus, assidue progredi necesse est. Utrumque consequimur Christi beneficio. Nam sicut poenitentiam in nobis incipit, ita et perseverantiam donat. Haec quidem inaestimabilis est gratia, sed parum prodesset nisi coniuncta cum peccatorum remissione. Nam et hostes Dei nos primum invenit Christus, et semper haerent in nobis vitia, quae dissidium inter nos et illum faciant, ut merito nobis infensus sit magisquam propitius. In eo autem iustitia consistit, si peccata nobis Deus non imputat. Ergo haec posterior gratia a priori disiungi nunquam debet. Quin potius mutilum erit et corruptum Evangelium, nisi duobus his membris constet: hoc est, nisi doceantur homines gratuita iustitiae imputatione se Deo reconciliari per Christum, et regenerationis spiritu refingi in novam vitam. Ita breviter tenemus, quomodo obtinenda sit in Christo salus.

32. *Nosque eius testes.* Postquam testati sunt profectam a Deo esse suam doctrinam, nunc ad alteram partem descendunt, se non loqui nisi a Deo iussos, ne temere quicquam aggredi videantur. Fuit enim haec quoque necessaria defensio, sicuti est omnibus Evangelii ministris: nempe, ut testatum faciant, nihil se proferre in medium, quod non a Deo acceperint. Deinde, ad hoc se vocatos esse, ut docendi necessitatem effugere nequeant, quin Deo sint rebelles. Verba hic pro rebus secundum phrasin Hebraicam posuit Lucas. Quanquam si de ipso sermone accipere magis libeat, non repugno. Summa est, ubi a Deo producti sunt testes, fas non esse tergiversari quin promulgent quod ille praecepit.

Insuper et spiritus. Ab effectu vocationem suam confirmant:

Erat enim hoc quasi sigillum approbandae eorum doctrinae, quum Deus Spiritu sancto credentes donaret. Si quidem hinc constabat, probari illi ac gratam esse Evangelii fidem. Quod dicunt, Obedientibus ipsi, ego ad Christum refero, acsi dictum esset, Qui in Christum credunt, amplam a Deo referunt obedientiae suae mercedem. Vult ergo Deus Christo obediri. Quare et nostrum ea in re ministerium illi placet. Quaeri tamen potest, quum fidem habeamus ex Spiritus revelatione, quomodo hic dicatur post fidem dari. Respondeo donum linguarum, prophetiae, interpretationis, sanationum et similia notari, quibus Ecclesiam suam tunc Deus ornabat, sicuti et apud Paulum, ubi interrogat Galatas, ex Legene acceperint Spiritum an ex auditu fidei (Gal. 3, 12.). Ita illuminatio Spiritus fidem praecedit, quia eius causa est, sed postea aliae gratiae sequuntur ad profectum, iuxta illud, Habenti dabitur. Nos quoque si velimus novis subinde donis Spiritus ditari, fidei sinum aperiamus Deo. Sed longe diversum praemium hodie reportat nostra incredulitas, quod bona pars Spiritu Dei destituta nihil sapit aut videt.

33. *Dissecabantur.* Debuerant permoveri sacerdotes, etiamsi ferreis essent cordibus, sed rumpuntur. Unde colligimus, nihil valere aut proficere quasvis rationes apud reprobos, ut in Dei obedientiam flectantur. Nisi enim Deus intus loquatur, externa doctrina nihil aliud quam aures verberare poterit. Efficere potuerunt Apostoli, ut hostes victi obmutescerent, sed adeo non fuit domita vel correcta eorum ferocia, ut magis insaniant. Simul tamen notanda est Verbi efficacia, quia tametsi reprobos non mutat in melius, penetrat tamen in eorum corda, ut eorum conscientias urgeat. Nam inde furor, quod se a iudice suo premi sentiunt. Libenter illuderent totum Evangelium, sicuti nihil non agunt, ut possint illud pro nihilo ducere: sed inest occulta quaedam maiestas, quae omnes illorum delicias violenter discutit. Praesertim vero quum clangore tubae ad Dei tribunal citantur, tunc rabies apparet.

34. Surgens autem quidam in concilio Pharisaeus, nomine Gamaliel, Legis doctor, pretiosus toti populo, iussit paulisper educi Apostolos foras: tunc dixit illis: 35. Viri Israelitae, attendite vobis ipsis, quantum ad homines istos, quid sitis facturi. 36. Nam ante hos dies surrexit Theudas, dicens se aliquem esse magnum, cui consensit numerus hominum circiter quadringentorum; qui periit, et dissipati sunt omnes qui illi obedierant, redactique in nihilum. 37. Post hunc surrexit Iudas Galilaeus in diebus descriptionis, et abduxit populum multum post se: ille quoque periit, et omnes qui illi paruerant, dissipati sunt. 38. Nunc itaque dico vobis, abstinete ab his hominibus, et sinite eos. Nam si ex hominibus est hoc consilium vel hoc opus, dissolvetur. 39. Sin vero ex Deo, non potestis dissolvere: ne quando etiam cum Deo pugnare reperiamini.

34. Iam narrat Lucas qualiter Dominus illum impiorum furorem dissipaverit. Habebant in animo interficere Apostolos, Gamaliel se medium interponit, ut insanam illam consultationem abrumpat. Porro circumstantias notat, ut sciamus quomodo tantum vir unus potuerit contra multos. Dicit fuisse Pharisaeum, quae secta erat in praecipua aestimatione, ut scimus. Dicit fuisse *in pretio* apud populum. Illi autem populum timebant. Hinc fit, ut contra eius sententiam minus audeant. Ita plerumque Deus subitos terrores exinopinato hostibus suis opponit ad sistendam eorum violentiam. Porro iubet Gamaliel Apostolos secedere, ne maiorem ex verbis suis audaciam concipiant. Neque enim verisimile est ideo sic loquutum esse, quia probaret Evangelii doctrinam, vel eius patrocinium suscipere vellet, sed quia alios omnes videt rabie accensos, vir humanus et moderatus medio sermone excessum illum temperat. Caeterum, si quis omnia rite expendat, indigna est homine prudenti sententia. Scio quidem a multis haberi pro oraculo, sed eos perperam iudicare vel hinc satis clare patet, quod hoc modo abstinendum esset ab omnibus poenis, nec amplius ullum maleficium corrigendum, imo repudianda quaelibet vitae subsidia, quam ne momento quidem prorogare in arbitrio nostro est. Vere quidem utrumque dicitur, non posse ullis hominum studiis dissolvi quod ex Deo est: quod autem est ex hominibus, minus firmum esse quam ut consistat. Sed hinc perperam colligitur, cessandum interea esse. Potius videndum est quid nobis Deus mandet: vult autem maleficia per nos coërceri. In hunc finem instituit magistratus, eosque gladio armavit. In hunc finem Seniores Ecclesiae suae praefecit, qui in ordinem protervos cogant, nec patiantur impune grassari peccandi licentiam. Perperam itaque colligitur cessandum nobis esse, quia Deus per se ad mala tollenda sufficiat. Quanquam integrum consilium tale est. Admonet Gamaliel, ne bellum cum Deo suscipiant scribae et seniores. Loquitur autem quasi de re dubia. Unde apparet iam a fundamento eum nihil habere firmi, quando in causae qualitate suspensus haeret, nec statuere audet, bonane an mala sit, sed tantum ad tempus differri iubet, donec melius de causa liqueat. In summa, Gamaliel ex veris principiis perversam consequentiam deducit, quia quod fidei tantum servire debet ad externum officium et agendi rationem perperam accommodat. Ex opposito haec sit nostra dialectica. Quod ex Deo est, etiam toto mundo invito, necesse est stare. Ergo intrepide adversus quosvis Satanae et hominum insultus consistere debet fides, quae aeterna Dei veritate fulcitur, etiamsi coelum ruat, in tuto est salus nostra, quae Deum auctorem et custodem habet, quia regnum Christi Deus tuetur, nulla unquam vi everti poterit, quia in Deo fundata est Evangelii doctrina, utcunque eam oppugnent vel quatefaciant homines, firma nihilo minus manebit. Rursum, quantumvis satagant impii, nullosque non moveant lapides, ut Ecclesiam perdant: quantumvis furiose oppugnent Christum et eius Ecclesiam, non tamen praevalebunt, quia Dei proprium est, hominum consilia dissipare, atque hoc modo eorum temeritatem ulciscitur. Videmus fidei recte aptari utrumque membrum. Sed interea non est quod minus seduli esse debeant Christi servi in veritate asserenda cur Ecclesiam sua ignavia

collabi sinant, cur resides conniveant ad eorum improbitatem qui sursum ac deorsum omnia volvere conantur.

36. *Surrexit Theudas.* Si fides habetur Iosepho, hic veram historiae seriem invertit Gamaliel. Narrat enim ille Iudam Gaulanitem, ex oppido Gamala ortum, Quirinio vel Cyrenio Proconsule tumultuatum esse cum suis, ne census ageretur: Theudam vero Cuspio Fado Procuratore se venditasse pro Dei Propheta. Fadus autem a Claudio Caesare in Iudaeam missus fuerat. Prior historia libro decimo octavo Antiquitatum refertur: altera autem vicesimo. Sed existimo Lucam, quum dicit, *Post hunc exstitit Iudas*, non notare temporis ordinem, quasi posterior fuerit: sed quum duo exempla similia proferret Gamaliel, non habito temporis respectu promiscue miscere potuit. Itaque particula *post* tantundem valet atque Insuper, vel Praeterea. Porro, ne haec quidem exempla, quibus sententiam suam confirmat Gamaliel, praesenti causae satis congruunt. Nam quia non statim obviam itum est Iudae, multis cladibus occasionem dedit seditio ab ipso mota, et tandem manu et armis cohibitus fuit. Theudas etiam longe plus nocuisset, nisi Cuspii Fadi industria mature esset profligatus. Sed hoc tantum respicit Gamaliel, infaustos esse exitus quum se temere ingerunt homines, idque fieri iusta Dei vindicta. Caeterum, quia Deum recte monentem audire renuunt impii sacerdotes, digni sunt quos frivolis rationibus obstupefaciat homo stulta perplexitate in diversa vacillans. Porro, ex temporum supputatione colligere licet duodecim ut minimum annos fluxisse a morte Christi, antequam Apostoli caederentur. Nam quinque annis qui restabant ex Tiberii imperio addendi sunt tres et dimidius, quibus regnavit Caligula. Fadus a Claudio in Iudaeam missus est non ante secundum vel tertium imperii annum. Rem gestam commemorat Gamaliel non uno aut altero post die. Ergo conficitur illud quod dixi temporis spatium. Quo praestantior fuit Apostolorum constantia, qui quum post diuturnos labores obitos tam indignam mercedem reportent, non tamen franguntur, neque desinunt cursum suum persequi.

Aliquem esse magnum. Alii codices habent, Dicens se esse aliquem: eodem tamen sensu. Nam se Prophetam iactabat, qui Iordanem ad praebendum suis transitum siccare posset. Interea videmus quam longe absit a recta cognitione Gamaliel, qui impostoribus et latrunculis confert sanctos Christi ministros, etsi postea verba mitigat et in meliorem partem inclinans in medio relinquit, an Deo auctore causam hanc susceperint. Dubitanter tamen loquitur, quia disquisitione submota tantum otio consulit. Hoc tantum in eius sermone probandum, quod impios deterret ab impia audacia, quia nihil magis formidabile quam Deo adversari.

40. Paruerunt autem illi: et quum advocassent Apostolos, caesis praeceperunt ne loquerentur in nomine Iesu, et dimiserunt eos. 41. Illi ergo ibant gaudentes a conspectu concilii, quod digni essent habiti, qui pro nomine eius ignominiam paterentur. 42. Et quotidie in templo et per singulas domos non cessabant docere et annuntiare Iesum Christum.

40. *Caesis praeceperunt.* Dicit receptum fuisse Gamalielis consilium, verberantur tamen Apostoli, et docere prohibentur. Hinc colligimus quanta fuerit hostium rabies, qui iam placati vel saltem mitigati, adeo tamen intemperanter se gerunt. Simul etiam apparet, quam infeliciter cedant media consilia, in quibus posthabita Dei veritate tantum hominibus prospicitur. Impetrat quidem Gamaliel ut vitae Apostolorum parcatur, sed interim contumelia afficitur Filius Dei in illorum persona. Aeterno silentio, quantum est in hostibus, sepelitur Evangelii veritas. Deus quidem hac ratione mirabiliter propagat verbum suum, consilium tamen illud pravum esse non desinit. Quod ideo notandum est, quia hodie plerique non leve se Deo obsequium praestare putant, si modo salvam relinquant vitam iis qui ob Evangelii doctrinam periclitantur, vel flectant ad lenitatem hostes alioqui sanguinarios: interea ad sceleratam Christi abiurationem eos adigere non verentur, cuius confessio longe coram Deo pretiosior est, quam omnium hominum vita. Sed quid facerent, qui omissa pietatis cura humanitatis officio se apud Deum redimere volunt?

41. *Illi ergo ibant gaudentes.* Non putandum est adeo stupidos fuisse Apostolos, quin dedecus sentirent, ac dolerent etiam mali sui sensu, neque enim naturam prorsus exuerant, sed quum reputarent causam, praevalebat gaudium. Ita dupliciter affectos esse oportet fideles, quoties persequutionem pro Evangelio sustinent, ut malorum quidem acerbitate pungantur, spirituali tamen gaudio tristitiam hanc superent. Nam mox retro vela flexissent, nisi novum vigorem dedisset ex gaudio nata alacritas. Non dubium, quin Petro mors quoque perinde suavis et iucunda fuerit, quam tamen Dominus ei acerbam fore testatur. Discamus ergo, cum dolore et anxietate luctandum esse, ut laeti ad obeundam crucem pergamus et nobis impositam feramus.

Quod digni essent habiti. Hoc prima specie absurdum videri posset, quod honorem in dedecore constituit Lucas, sed hoc facit discrepantia inter mundum et Deum, ut quod maxime probrosum apud homines ducitur, coram Deo eiusque angelis magna dignitate et gloria excellat. Scimus mortis genus quod Christus pertulit fuisse prae aliis ignominiosum, et tamen in cruce nobilissimum triumphum egit: ita quum illi configuramur, merito possumus gloriari esse hoc insignis praestantiae, quod sumus coram mundo probrosi. Sic Paulus Christi stigmata praedicat (Gal. 6, 17.). Nam hic causa respici debet, quae nos Filio Dei associat, qui non modo sua gloria dedecus mundi absorbet, sed contumelias, probra et ludibria in summum honorem convertit. Quare non mirum est tam paucos ad ferendam crucem fortes et strenuos inveniri, quia omnes fere carnis sensu obruimur: ignominiam vero Christi omnibus mundi triumphis praestare, vix centesimus quisque apprehendit, quae unica est consolationis materia. Quo maior in meditanda hac sententia est adhibenda sedulitas, nos hodie conformari Christi passionibus, ut gloria eius socii et consortes simus.

42. *Non cessabant.* Gaudio comes etiam accessit constantia. Unde enim fit ut nos frangat et exanimet persequutio, nisi quia nullus se ad Christum erigit, ut iam fructum victoriae animo praesumens ad tolerantiam instigetur? Qui autem beatum se reputat quum pro Christo patitur, nunquam deficiet, quantumvis dura cer-

7 *

tamina obeunda sint. Ergo Apostoli verberibus quodammodo armati fuerunt, ut intrepide ad mortem properarent. Vae ergo nostris deliciis, qui minima persequutione defuncti, quasi iam emeriti essemus milites, facem statim aliis resignamus.

CAPUT VI.

1. In diebus autem illis crescente numero discipulorum ortum est murmur Graecorum adversus Hebraeos, quod despicerentur in ministerio quotidiano illorum viduae. 2. Duodecim itaque advocata multitudine discipulorum dixerunt: Non placet (vel, non praestat), derelicto sermone Dei, nos ministrare mensis. 3. Dispicite ergo, fratres, viros ex vobis testatae probitatis septem, plenos Spiritu sancto et sapientia, quos praeficiemus huic negotio. 4. Nos autem precationi et ministerio sermonis incumbemus. 5. Placuit sermo universae multitudini: et elegerunt Stephanum, virum plenum fide et Spiritu sancto, et Philippum, et Prochorum, et Nicanorem, et Timonem, et Parmenam, et Nicolaum proselytum Antiochenum. 6. Hos statuerunt coram Apostolis: et precati imposuerunt illis manus.

1. Hic refert Lucas qua primum occasione, et quo consilio, deinde quo ritu creati fuerint Diaconi. Dicit autem quum exortum esset murmur inter discipulos, hoc remedio sedatum esse, quemadmodum vulgari proverbio dicitur, Ex malis moribus ortas esse bonas leges. Posset autem mirum videri, quum tam praeclarum sit hoc et Ecclesiae necessarium munus, cur non sponte ab initio in mentem Apostolis venerit diaconos instituere, et cur Dei Spiritus non illis dederit eiusmodi consilium, quod nunc tanquam coacti accipiunt. Verum quod accidit, et tunc fuit melius, et ad exemplum hodie quoque magis nobis prodest. Si de eligendis diaconis loquuti essent Apostoli, antequam ulla necessitas id flagitaret, minus propensum habuissent populum, visi fuissent laborem et molestiam fugere, non tam liberaliter multi in aliorum manus obtulissent. Ergo oportuit experimento convinci fideles, ut libenter diaconos eligerent, quibus se videbant carere non posse, et quidem propria culpa. Nos vero ex hac historia primum discimus, non ita statim formari posse Ecclesiam, quin aliquid corrigendum restet, nec posse tantae molis aedificium primo die sic absolvi, ut non aliquid ad perfectionem addi possit. Discimus praeterea nullum esse tam sanctum et laudabile Dei institutum, quod non hominum vitio vel depravari vel minus utile reddi contingat. Miramur nunquam res in mundo tam bene esse comparatas, ut non semper mali aliquid bonis sit admixtum, sed hoc facit ingenii nostri pravitas. Erat ille vere divinus ordo quem Lucas prius retu-

lit, quum omnium facultates Deo sacratae in commune distribuerentur: quum Apostoli tanquam Dei et pauperum oeconomi eleemosynis praeessent. Atqui paulo post exoritur murmur quod rationem istam conturbet. Hic illa, quam dixi, vitiositas hominum apparet, quae nos non patitur bonis nostris uti. Simul observandum est Satanae artificium qui, ut donorum Dei usum nobis auferat, hoc assidue satagit ac molitur ne purus et integer maneat, sed aliis incommodis permixtus, veniat in suspicionem, postea in fastidium ac tandem aboleatur. Verum Apostoli suo exemplo nos docuerunt eiusmodi Satanae machinis minime cedendum esse. Neque enim murmure offensi ministerium, quod Deo placere sciunt, tollendum statuunt e medio, sed remedium excogitant potius, quo tollatur offensio et retineatur quod Dei est. Sic omnino agere convenit. Nam quicquid offendiculorum excitet quotidie Satan, prudenter cavendum est, ne salutaria alioqui instituta nobis excutiat.

Crescente numero. Nihil magis optandum quam ut Ecclesiam suam Deus augeat, ac undique quam plurimos aggreget ad suum populum, sed obstat ingenii nostri corruptela ne quid omni ex parte sit beatum. Nam ex Ecclesiae incrementis multa simul incommoda nascuntur. Nam difficile est in turbam non obrepere multos hypocritas, quorum non statim detegitur malitia, donec sua contagione gregis partem infecerint. Multi etiam improbi, protervi, dissoluti, fallaci poenitentiae praetextu se insinuant. Atque ut innumera alia taceam, nunquam inter multos tam facile convenit, sed pro morum varietate diversa sunt studia, ut vix unum et idem omnibus similiter placet. Hoc scandalum facit, ut multi sibi deligere cupiant paucos Ecclesiae loco, multitudinem fastidiant vel etiam oderint. Verum nulla molestia, nullum taedium tanti esse debet, quin semper nobis cordi sit Ecclesiae augmentum, quin propagare ipsam studeamus, quin foveamus quantum in nobis est cum toto corpore unitatem.

Graecorum murmur. Hinc apparet non fuisse plene Spiritu Dei regenitos, quibus dissidii occasio est gentis et patriae discrimen. Nam in Christo, neque Iudaeus est, neque Graecus (Gal. 3. 28.): proinde ista aemulatio carnem et mundum resipit. Quo magis videndum est, ne quid tale unquam nobis obrepat. Aliud vitium sequitur, quod indignationem suam murmure declarant. Porro, an vera fuerit querimonia, incertum est. Nam quum Graecos *murmurasse* dicit Lucas, quod eorum viduis non habebatur honor, non quid re ipsa factum fuerit, sed quid senserint illi, refert. Fieri autem potest, quum Iudaeas praeferrent Apostoli, quia notiores erant, Graeci suas falso putaverint contemni tanquam extraneas. Atque hoc magis probabile videtur. Nomen quoque Ministerii bifariam exponi potest, active vel passive. Scimus enim initio Ecclesiae delectas fuisse viduas ad diaconiam. Ego tamen potius existimo conquestos fuisse Graecos, quod minus benigne suis viduis subveniretur. Ita Ministerium erit quotidiana illa distributio quae fieri solebat.

2. *Duodecim advocata multitudine.* Quod non magis excandescunt Apostoli, tolerantiae et aequitatis est: quod mature nascenti malo occurrunt nec differunt remedium, prudentiae est ac piae sollicitudinis. Dissensio enim omnis ac simultas postquam vires collegit

vulnus est ad sanandum difficile. Ex convocatione apparet, ordine et ratione gubernatam fuisse ecclesiam, ut penes Apostolos esset auctoritas, cum plebe tamen communicarent sua consilia. Observandum etiam, discipulos poni pro fidelibus aut Christianis, in quibus impleri debet illud Iesaiae: Omnes edoctos esse a Deo. Item illud Ieremiae. Omnes cognituros Deum a minimo usque ad maximum.

Non placet. Graece habetur οὐκ ἀρεστόν. Quo nomine Graeci nunc quod aliis praestat, et tanquam melius praeferendum est, nunc quodvis placitum designant. Ego Apostolos potius censeo quid utile sit referre, quam simpliciter quid decreverint. Caeterum si non expedit hac cura ipsos involvi, iam videntur aliquam in eo culpam agnoscere, quod hactenus ministraverint. Et certe verum est illud, Prudentiae usum esse patrem. Quare nihil absurdi erit, si dixerimus Apostolos, postquam experti sunt munus illud sibi non congruere, ab Ecclesia petere ut liberentur. Verum si qua erat culpa, necessitati magis quam illis imputari debuit. Neque enim cupide onus hoc arripuerant, sed quum alia ratio nondum exstaret, se ultra modum gravari malebant, quam pauperes negligi. Caeterum, quum negant aequum esse relicto sermone Dei se occupari in curandis pauperibus, significant se utrique oneri sustinendo impares esse, ut alterutrum omittere necesse habeant. Perinde enim est acsi dicerent: Si vultis nostro ministerio frui in Evangelii praedicatione, liberate nos a cura pauperum, quia utrique muneri subeundo non sufficimus. Atqui videtur hoc intempestive ab illis dici, quia prius non reliquerant docendi provinciam, tametsi eleemosynis praeerant. Respondeo, quum administratio confusa esset sic fuisse implicitos, ut non possent toti in doctrinam incumbere, sicuti par erat. Munus ergo recusant quod a libera et solida docendi cura eos abstrahit. Neque tamen intelligamus eos penitus abiecisse pauperum curam, sed levationem quaesiisse ut suo muneri intenti esse possent. Interea ostendunt, verbi ministerium sic operosum esse, ut hominem prorsus detineat, neque aliis negotiis vacare sinat. Quodsi rite perpensum fuisset, longe aliter distributa fuisset in Ecclesia ratio. Diaconiae praetextu largas opes ingurgitarunt Papales Episcopi: interea variis negotiis se implicuerunt, quibus si singuli decem haberent capita vix sufficerent. Ea tamen est improbitas, ut Ecclesiam consistere negent posse nisi in hac abysso demersam, nec se Apostolorum successores iactare desinunt, quum nihil magis contrarium esse appareat. Id quidem prudenter caverunt, ne mensarum cura occupati suas delicias relinquere cogerentur. Quisque enim de propria mensa sollicitus ab aliis vacationem sibi sumit. Verum omissis illis sententiam hanc in usum nostrum notemus. Scimus quam sancta res sit pauperum curam gerere. Quum ergo Evangelii praedicationem Apostoli praeferunt, inde colligimus nullum hoc esse gratius Deo obsequium. Simul tamen difficultas monstratur, quum se duobus istis officiis pares esse negant. Nos certe illis non sumus praestantiores. Proinde, quisquis ad docendum vocatus est, Spartae suae ornandae ut est in proverbio totum se addicat. Nihil enim magis proclive, quam ut in segnitiem labamur. Deinde caro speciosos praetextus suppeditat, ut se a munere suo abduci non statim sentiant, qui se extraneis negotiis involvunt. Quare,

ut sibi instent ministri, hanc sententiam subinde memoria repetant qua testantur Apostoli, quum ad docendi munus vocati sint, posthabendam sibi esse pauperum curam. Quam ergo excusationem habebunt profanae occupationes, vel privati commodi gratia susceptae, ubi cedit quod alioqui in parte non ultima divini cultus censetur?

3. *Dispicite ergo fratres.* Iam perspicimus quorsum creati fuerint Diaconi. Nomen quidem ipsum generale est, proprie tamen pro oeconomis pauperum accipitur. Unde apparet quam licentiose Deo et hominibus Papistae illudant, qui suis Diaconis non alias assignant partes nisi ut patenam et calicem tractent. Certe longa disputatione opus non est, ut probetur nihil commune ipsos vel consentaneum habere cum Apostolis. Verum hac de re si plura volent lectores, ex nostra Institutione (cap. 8.) petere licebit. Quod ad praesentem locum spectat, primum electio permittitur Ecclesiae. Est enim tyrannicum, si unus quispiam ministros suo arbitrio constituat. Ergo haec legitima est ratio, communibus suffragiis eligi, qui publicum aliquod in Ecclesia munus obituri sunt. Praescribunt autem Apostoli quales deligi oporteat, viros scilicet probatae fidei, prudentia et aliis Spiritus donis praeditos. Atque hoc inter tyrannidem et confusam licentiam medium est, ut nihil quidem agatur nisi ex consensu et approbatione plebis: Pastores tamen moderentur, ut eorum auctoritas instar freni sit ad cohibendos plebis impetus, ne ultra modum exsultent. Interea hoc notare operae pretium est, legem imponi fidelibus, ne quem nisi idoneum praeficiant. Deo enim non levem iniuriam facimus, si fortuito quoslibet accipimus, qui domum eius gubernent. Ergo adhibenda est summa religio, ne quis ad sacram Ecclesiae functionem sumatur nisi qui experimentum sui dederit. Numerus septenarius tantum ad praesentem necessitatem accommodatus fuit ne quis mysterium aliquod subesse putet. Quod dicit Lucas, *plenos spiritu et sapientia*, sic interpretor, requiri ut instructi sint cum aliis Spiritus gratiis, tum vero prudentia, sine qua probe exerceri munus illud non potest, tum ut sibi ab imposturis et fraudibus eorum caveant, qui ad mendicitatem nimis propensi exsugunt quod fratrum egestati necessarium erat, tum ab eorum calumniis, qui etiamsi nulla sit occasio obtrectare non desinunt. Est enim provincia illa non laboriosa modo, sed obnoxia sinistris murmuribus.

4. *Nos autem precationi.* Rursum ostendunt sibi satis superque alias fore negotii, in quo se tota vita exerceant. Huc enim apte quadrat vetus proverbium, quod olim in sacris usurpatum fuit, Hoc age. Itaque verbo προσκαρτερῆσαι utuntur, quod velut affixum esse alicui rei districtumque significat. Non est ergo quod se defunctos putent Pastores, si aliquantum temporis docendo quotidie consumpserint. Aliud studium, alius fervor, alia assiduitas exigitur ut vere gloriari possint, in eam rem se intentos esse. Adiungunt *precationem*, non quod soli precari debeant, est enim commune istud piorum omnium exercitium, sed quia peculiares habent prae aliis orandi causas. Nemo quidem est qui non de communi Ecclesiae salute debeat esse sollicitus, quanto itaque magis pastor, cui partes istae nominatim iniunctae sunt, anxie pro ipsa laborare debet? Sic Moses alios quidem ad preces hortatus est, sed ipse tanquam antesignanus praeibat (Exod. 17, 11.). Nec frustra Pau-

lus toties precum suarum mentionem facit (Rom. 1, 10.). Deinde venire semper illud in mentem debet nos arando, serendo et rigando operam lusuros, nisi e coelo incrementum proveniat (I. Cor. 3, 7.). Non ergo satis fuerit strenuam docendo operam navare, nisi a Domino simul benedictio petatur, ne infructuosus sit et irritus labor. Hinc apparet non frustra precandi studium commendari Verbi ministris.

5. *Stephanum plenum fide.* Non ideo fidem a Spiritu separat Lucas, quasi non ipsa quoque sit donum Spiritus: sed per Spiritum alias dotes quibus ornatus erat Stephanus designat: quales sunt zelus, prudentia, dexteritas, fraternus amor, diligentia, integritas bonae conscientiae: praecipuam deinde speciem exprimit. Significat ergo excelluisse Stephanum imprimis fide, et deinde aliis virtutibus, ut plane constaret ipsum abundare Spiritus gratia. Alios non ita laudat, quia procul dubio inferiores erant. Quin etiam magno consensu veteres tradunt hunc Nicolaum, qui unus fuit ex septem, illum esse cuius Ioannes in Apocalypsi (2, 25.) meminit: nempe, turpis ac flagitiosae sectae auctorem, quum mulieres prostitui vellet. Quo minus torpere nos convenit in eligendis Ecclesiae ministris: nam si eos quoque fallit hominum hypocrisis, qui ad cavendum summopere advigilant, quid securis et negligentibus fiet? Interea si adhibito, quod decet, studio nos tamen falli contingat, ne ultra modum turbemur, quum huic malo obnoxios fuisse etiam Apostolos Lucas referat. Quaeret aliquis, quidnam ergo profuerit exhortatio? quid preces? quando eventus ipse ostendit non gubernatam in totum fuisse electionem a Spiritu Dei. Respondeo, hoc magnum esse quod Spiritus in sex hominibus eligendis iudicia direxerit: quod in septimo passus est Ecclesiam errare, non debere videri absurdum. Sic enim nos variis modis humiliari convenit, partim ut nos mali et improbi exerceant, partim ut eorum exemplo moniti discamus nos penitus excutere, ne qui sint in nobis occulti fraudis recessus, partim ut magis attenti simus ad discernendum et quasi perpetuo simus in excubiis, ne fraudulenti ac perfidi homines nos circumveniant. Fieri etiam potest ut fuerit ad tempus utile Nicolai ministerium, postea in illum prodigiosum errorem prolapsus sit. Quodsi ille ex tam honorifico gradu ita cecidit, quo quisque nostrum altius evectus fuerit, cum modestia et timore Deo se submittat.

6. *Precati imposuerunt illis manus.* Impositio manuum solenne consecrationis symbolum erat sub Lege. In hunc finem nunc Apostoli manus Diaconis imponunt, ut se offerri Deo agnoscant. Quia tamen inanis per se esset ceremonia, simul additur precatio, qua fideles Deo commendant quos illi ministros offerunt. Refertur quidem hoc ad Apostolos, neque enim totus populus Diaconis manus imposuit: sed quum Apostoli preces Ecclesiae nomine conciperent, alii etiam sua vota addiderunt. Hinc colligimus manuum impositionem, quum Apostolis in usu fuerit, ritum esse ordini et decoro congruentem, nec tamen quicquam habere per se efficaciae aut virtutis, sed vim et effectum a solo Dei Spiritu pendere. Quod etiam generaliter de omnibus ceremoniis statuendum est.

7. Porro sermo Dei crescebat, et augescebat valde numerus discipulorum Hierosolymis: multaque turba Sacerdotum obediebat fidei. 8. Stephanus autem plenus fide et potentia edebat prodigia et signa magna in populo. 9. Surrexerunt autem quidam ex synagoga, quae vocabatur Libertinorum et Cyrenensium, et Alexandrinorum, et eorum qui ex Cilicia erant et Asia, disputantes cum Stephano, 10. Et non poterant sapientiae resistere, et Spiritui quo loquebatur.

7. Iterum Ecclesiae incrementa Lucas praedicat, quo melius in continuo progressu gratiam et virtutem Dei illustret. Hoc quidem iam praeclarum erat Dei opus, repente et quasi momento excitatam esse Ecclesiam, sed hoc non minori admiratione dignum, quod opus a se inchoatum inter tot obstacula promovet, quod eorum numerus augetur, in quibus minuendis adeoque tota stirpe profliganda mundus tantopere laborat. Quod dicit, *sermonem Dei crevisse*, sensus est, longius fuisse propagatum. Dupliciter crescere dicitur sermo Dei, vel quum ad eius obedientiam novi discipuli accedunt, vel prout quisque nostrum in eo proficit. Hic de priore crescendi modo agit Lucas. Nam se continuo post exponit, quum de numero discipulorum loquitur. Hoc tamen fidei augmentum ad unam urbem restringit. Nam etsi credibile est alibi quoque sparsos fuisse discipulos, nullum tamen praeterquam Hierosolymis erat certum corpus.

Multaque turba. Quum proprie loquendo fides nostra obediat Evangelii doctrinae, metonymica est loquutio, quum dicit Lucas Obedisse fidei. Nam pro Dei verbo et ipsa Christianismi professione Fidei nomen accipit. Sacerdotes vero nominatim refert, quia ut plurimum adversi erant, quo magis admirabile fuit Dei opus quorundam duntaxat, nedum multorum conversio. Hac enim insultatione initio ferociebant contra Christum ipsum, An quisquam ex principibus crediderit in eum. Sed turba haec quae non novit Legem, maledicti sunt.

8. *Stephanus autem*. Hic novum Ecclesiae certamen Lucas refert: unde apparet Evangelii gloriam semper cum cruce et variis molestiis coniunctam fuisse. Haec autem summa est, in persona unius hominis impetitam fuisse Ecclesiam. Unde factum est, ut maiorem audaciam sumerent hostes, et imbuti innoxio sanguine solito atrocius saevirent. Antea enim ultra carcerem et virgas progressi non fuerant. Verum ut sciamus tam in vita quam in morte Stephani glorificatum fuisse Christi nomen, initio dicit Lucas plenum fide et potentia fuisse. Quo significat insignem fuisse eius fidem, et excelluisse miraculorum virtute. Neque enim imaginanda est fidei perfectio, quia plenus fide dicatur, sed hic mos loquendi Scripturae non est insolens, Plenos vocare Dei donis, qui illis abunde praediti sunt. *Potentiam* pro facultate edendi miracula sine controversia accipio. Fides non modo intelligentiae donum, sed zeli quoque ardorem comprehendit. Hac praestantia quum celebre esset eius nomen, inde factum est ut impiorum rabies uno quasi impetu in eum versa fuerit. Nam prout se exserit ac profert vis et gratia Spiritus, simul usitatum est concitari Satanae

furorem. Patebit autem ex contextu, Stephanum in spargenda Evangelii doctrina sedulum et animosum fuisse, verum hoc nunc subticet Lucas, contentus fidem laudasse quae ignava et sopita iacere non potuit.

9. *Surrexerunt autem quidam.* Hoc persequutionis exordium fuit quod impii, postquam disputando frustra se Christo opponere tentarunt, ubi priorem illum conatum irritum vident, ad calumnias et tumultus confugiunt, ac tandem prorumpunt ad vim usque et caedes. Ergo *surgendi* verbo significat Lucas eos, de quibus loquitur, doctrinam Evangelii lingua oppugnasse, nec statim Stephanum traxisse ad iudicium, sed prius contrariis disputationibus fuisse aggressos. Eos porro hospites fuisse significat, qui vel negotiandi causa, vel discendi studio in Iudaea agebant. Partim ergo Cyrenenses, partim Alexandrinos, partim Cilicas, partim Asiaticos fuisse commemorat. Omnes ex synagoga Libertinorum fuisse dicit. Probabile est civium Romanorum libertos suis sumptibus exstruendam curasse synagogam, quae peculiaris esset Iudaeis qui Hierosolymam ex provinciis commeabant. Ergo qui per Dei gratiam illuc adducti tanto cupidius amplecti Christum debebant, eum primi oppugnant, et velut classico inflammant aliorum rabiem. Ac multis postea locis ostendet Lucas provinciales Iudaeos imprimis sanae doctrinae infestos, et in movendis turbis maxime virulentos fuisse. Multos commemorat, quo illustrior sit veritatis victoria, dum multi ex variis regionibus collecti ab uno homine superati discedunt. Neque enim dubium est, quin obmutescere cum pudore coacti fuerint. Iam fides et miracula gratiam Stephano et dignitatem conciliaverant. Nunc disputatoribus ita respondet, ut longe appareat superior. *Sapientiam et Spiritum*, quibus impares fuisse illos narrat, non ponit tanquam res diversas. Sic igitur voces istas resolve: Non poterant resistere sapientiae, quam Spiritus Dei suggerebat. Exprimere enim voluit Lucas, non fuisse utrinque humanitus pugnatum, sed ideo fractos fuisse hostes Evangelii, quia cum Spiritu Dei, qui per os Stephani loquebatur, illis erat certamen. Caeterum, quum eundem Spiritum Christus omnibus servis suis promiserit, tantum bona fide pro veritate pugnemus, et os ab eo ac sapientiam petamus: et satis erimus ad loquendum instructi, ne unquam vel acumen vel garrulitas hostium nos pudefaciat. Ita nostro saeculo tam efficax fuit Spiritus in ore martyrum, qui ad ignis supplicium rapiebantur, et eundem quotidie adhuc vigorem profert, ut, quum homines essent idiotae, summos Papatus theologos sola voce non minus quam fulmine attonitos redderent.

11. Tunc subornarunt viros qui dicerent: Audivimus hunc proferentem verba contumeliosa in Mosen et Deum. 12. Commoverunt autem populum et Seniores et Scribas. Et invadentes corripuerunt eum, et adduxerunt in concilium, 13. Statueruntque falsos testes, qui dicerent: Homo iste non cessat loqui verba contumeliosa adversus locum hunc sanctum et Legem. 14. Audivimus enim eum dicentem, quod Iesus hic Nazarenus destruet locum hunc, et mutabit insti-

tuta quae nobis tradidit Moses. 16. Et quum omnes qui sedebant in concilio intuiti essent in eum, viderunt faciem eius, tanquam faciem Angeli.

11. Prostrati Spiritus virtute disputationem omittunt, sed subiiciunt falsos testes qui eum calumniis opprimant. Unde apparet eos mala conscientia pugnasse. Quid enim magis indignum, quam in mendaciis causae suae praesidium constituere? Fingamus hominem alioqui nocentem, non tamen falsis testimoniis est opprimendus. Verum hypocritae zeli sui praetextu secure in eo sibi indulgent. Videmus ut hodie Papistae scientes depravent apertos Scripturae locos, dum falso testimonia in nos torquere volunt. Fateor quidem inscitia ut plurimum peccare, sed nemo eorum reperietur, qui non sibi permittat et sensum et verba Scripturae corrumpere, ut doctrinam nostram odiosam reddat: pro suggestu etiam prodigiosas calumnias in nos confingunt. Si Rabbinos istos interroges, sitne fas hominem calumniari, in genere quidem negabunt, sed ubi ad nos ventum est, bonus zelus eos excusat, quia nihil illicitum esse putant, quod nos et causam nostram gravare possit. Ergo in mendaciis, perfidia, et canina impudentia sibi blandiuntur. Eiusmodi hypocrisis eos quoque excoecavit, quos hic Lucas refert falsis testimoniis ad perdendum Stephanum abusos esse. Nam ubi regnum obtinet Satan, non modo ad crudelitatem reprobos instigat, sed oculos quoque perstringit, ut omnia sibi licere putent. Praesertim hoc exemplo docemur, quam periculosus sit boni zeli color, nisi a Spiritu Dei regatur: nam semper in furiosam insaniam erumpit, et interim quibuscunque sceleribus tegendis mira est larva.

14. *Audivimus.* Satis ex defensione Stephani constabit, nunquam de Mose vel templo nisi honorifice loquutum esse. Et tamen non fuit obiectum hoc illi convicium de nihilo, Legis enim abrogationem docuerat. Sed in eo falsi sunt testes et ad mentiendum subornati, quod bene et pie dicta consulto depravant. Ita Christus se purgare coactus est, quod non venisset ad Legem solvendam, quia, quum de abrogandis ceremoniis concionatus esset, hoc improbi alio trahebant, quasi abolere totam Legem vellet. Improbe quoque ad templum Hierosolymitanum torserunt hostes, quod de corpore suo dixerat. Quid? annon Paulo obiectum est, eum docere, facienda esse mala, ut eveniant bona? Quare non est quod hodie miremur, tam calumniose capi in sinistrum ac perversum sensum quae pie, recte, et utiliter docemus. Quin potius ita statuendum est, nunquam ita caute et moderate Evangelii doctrinam posse tractari, quin sit calumniis obnoxia. Semper enim Satan, qui mendacii pater est, in officinam suum incumbit. Deinde, quia multa sunt dissentanea a ratione carnis, nihil magis hominibus est proclive quam calumnias admittere, quae genuinum et sincerum doctrinae sensum adulterent. Haec quidem Satanae malitia et hae insidiae cautiores et magis intentos reddere nos debent, ne quid nobis praeposterum, vel minus proprie et apte dictum excidat, quo ipsi ad pugnandum armentur. Sollicite enim improbis praecidenda est, quam captant, occasio. Caeterum, si doctrinam rite et pie a nobis explicatam videmus pravis calumniis cor-

rumpi, deformari et lacerari, non est quod nos coepisse poeniteat vel cur reddamur in posterum tardiores. Neque enim aequum est, nos a virulentis Satanae morsibus tutos et immunes esse, quos ne Filius quidem Dei cavere potuit. Nostrum interea est discutere ac diluere mendacia quibus gravatur Dei veritas, sicut videmus Christum ab iniusta ignominia Evangelii doctrinam vindicare. Tantum animo et studio ita simus compositi, ne ista indignitas cursum nostrum impediat. Quoniam docemus sic vitiatos esse homines, ut prorsus sint peccati et malarum cupiditatum mancipia, inde hostes calumniam excudunt, quod homines negemus sponte peccare, sed aliunde ad malum impelli ut nihil culpae sustineant, insimulant etiam exstingui a nobis bene agendi studium. Quia sanctorum opera propria dignitate meritoria esse negamus, quod semper aliquid vitii aspersum habeant, cavillantur bonorum et malorum discrimen a nobis tolli. Quia hominis iustitiam in sola Dei gratia repositam esse dicimus, nec alibi quiescere pias animas posse quam in morte Christi, laxari hoc modo carni habenas obiiciunt, ne quis amplius sit Legis usus. Dum nos suum Christo honorem asserimus, quem ipsi in mille frusta laceratum instar praedae huc illuc, prout libitum est, distribuunt, nos sanctorum esse hostes fingunt. Pro spiritus libertate nos carnis licentiam quaerere mentiuntur. Sacram Christi Coenam dum restituere conamur in purum et legitimum usum, eam a nobis everti ac destrui impudenter clamitant. Alii etiam, qui more Academicorum omnia convellunt, quia plausibile non est, quod de arcana Dei praedestinatione ex Scripturis tradimus, odiose criminantur nos Deum facere tyrannum, qui se oblectet perdendis innoxiis hominibus utpote qui nondum natos morti aeternae iam addixerit, et quae in hanc partem dici possunt: quum tamen satis superque convicti sint, nos reverenter de Deo sentire, neque aliter loqui quam ipse ore suo docet. Grave quidem ac durum est talem invidiam subire, non tamen propterea deserendum nobis est bonae causae patrocinium. Pretiosa enim est Deo sua veritas et esse nobis debet, quamvis reprobis odor sit mortis in mortem (II. Cor. 2, 16.). Sed iam ad Stephani accusationem redeo, cuius hoc praecipuum est caput, quod blasphemus in Deum et Mosen fuerit. Merito communem Dei et Mosis iniuriam faciunt, quia nihil Moses in sua doctrina proprium vel a Deo separatum habuit. Probant, quia contumeliose loquutus sit adversus templum et Legem. Porro blasphemiam in eo statuunt, quia finem templo et ceremoniis Christi adventu dixerit esse impositum. Non est credibile sic loquutum fuisse Stephanum, ut referunt, sed bene ac pie dicta maligne torquent, ut colorem inducant falsae accusationi. Caeterum, etiamsi in verbis nihil mutassent, adeo tamen nullam templo et Legi iniuriam fecit Stephanus, ut non potuerit melius veris laudibus ornare. Iudaei de templi honore actum putabant, nisi perpetuo duraret umbratilis eius status, irritam et nullius momenti esse legem Mosis, nisi ceremoniae perpetuo vigerent. Atqui in hoc magis consistit templi praestantia et ceremoniarum utilitas, dum ad Christum referuntur tanquam ad primarium suum exemplar. Ergo utcunque accusatio aliquid coloris habeat, iniqua tamen est ac perversa. Caeterum, quamvis in quaestionem veniat factum, hoc est, an ita res habeat quemadmodum adversarii insimulant, status ta-

men proprie est qualitatis. Stephanum enim accusant, quia mutandam esse docuerit cultus Dei formam, quae tunc recepta erat, et hoc in Deum et Mosen blasphemiam esse interpretantur. Ergo de iure, ut loquuntur, potius quam de facto disceptatio est. Quaeritur enim an adversus Deum et Mosen iniurius et impius sit, qui templum visibile admonet esse imaginem excellentioris sanctuarii, in quo habitat plenitudo Deitatis, et Legis umbras temporales esse docet.

Iesus iste Nazarenus. Contemptim ita loquuntur de Christo, acsi detestabilis esset eius memoria. Interea colligi potest ex eorum calumniis, Stephanum in Legis abrogatione opposuisse umbris corpus et figuris substantiam. Nam si per Christum abolentur ceremoniae spiritualis est earum veritas. Iudaei, qui perpetuas esse volebant, nihil in illis reputabant nisi crassum, carnale, terrenum et oculis expositum. In summa, si perpetuus esset ceremoniarum usus, caducae essent ac evanidae, quia nihil praeter externam speciem haberent, ita nihil subesset solidi. Itaque haec vera est earum perpetuitas, dum Christi adventu abrogantur, quia hinc sequitur vim et effectum earum in Christo constare.

Mutavit instituta. Non dubium est quin de ceremoniali tantum parte hoc Stephanus intelligeret, sed ut solent homines externis pompis magis insistere, perinde accipiunt isti quod dictum est acsi totam Legem in nihilum redigeret Stephanus. Praecipua quidem Legis praecepta de spirituali Dei cultu, de fide, iustitia, et iudicio erant, sed isti, quia pluris faciunt externos ritus, per excellentiam Instituta Mosis nominant, qui de sacrificiis ritus praecipiuntur. Hoc ab initio mundi fuit ingenium, et erit usque in finem. Quemadmodum hodie Papistae nullum agnoscunt Dei cultum nisi in suis larvis. Quanquam multum a Iudaeis differunt, quod pro Dei institutis nonnisi frivola sequuntur hominum commenta.

15. *Quum intuiti essent.* Usitatum est in iudiciis, oculos in reum convertere quum exspectatur eius defensio. Dicit autem Lucas Stephanum angelo visum esse similem. Hoc de nativa facie non dicitur, sed potius de praesenti vultu. Nam quum pallere soleat facies reorum, quum balbutiant loquendo, et alia trepidationis signa edant, Lucas nihil tale fuisse in Stephano docet, sed quod potius maiestas quaedam in eo refulsit. Scriptura enim similitudinem ab angelis hoc sensu interdum mutuari solet, ut I. Sam. 24, 9. et II. 14, 17. et 19, 27.

CAPUT VII.

1. Dixit autem summus Sacerdos: Haecne ita habent? 2. Respondit ille: Viri fratres et patres, audite, Deus gloriae visus fuit patri nostro Abrahae, quum esset in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charan. 3. Et dixit illi: Exi e terra tua, et e cognatione tua, et veni in terram quam tibi monstravero. 4. Tunc egressus e terra Chaldaeorum habitavit

in Charan. Illinc postquam mortuus erat pater eius, transtulit eum in terram hanc, quam vos nunc incolitis.

1. Adhuc in summo sacerdote et concilio fucus aliquis aequitatis apparet, et tamen in eius verbis est iniquissimum praeiudicium. Neque enim quas habuerit sic docendi causas interrogat, neque ad iuris defensionem quae tamen praecipua erat ipsum admittit, sed praecise quaerit an verba illa, qualiacunque sint, protulerit Stephanus, quemadmodum hodie Papistae qualis sit doctrina et an ex Scripturis probari queat, quaerere non sustinent: sed tantum hoc quaerunt, an ausus fuerit aliquis contra eorum superstitiones mutire, ut convictum protinus Vulcano devoveant. Porro Stephani responsio prima specie absurda et inepta videri posset. Primum ab ovo ut aiunt orditur, deinde verbosam narrationem texit, in qua nulla fere praesentis causae fit mentio. Nihil autem magis vitiosum, quam multa verba profundere et extra rem vagari. Verum quisquis propius expendet, facile animadvertet, nihil esse in hoc longo sermone supervacuum, et Stephanum apposite ut causa postulat loqui. Accusatus fuerat tanquam apostata, qui religionem ac cultum Dei evertere tentaret. Sedulo igitur inculcat se Deum illum retinere, quem semper coluerunt patres. Ita impiae defectionis crimen avertit, hostes autem suos nihil minus quam Legis zelo impelli ostendit. Simulabant enim nihil sibi esse propositum, quam Dei gloriam augere. Hanc itaque mendacem iactantiam illis extorquet. Quoniam autem patres semper in ore habebant, et turgebant gentis suae gloria, ostendit etiam Stephanus, hinc nullam ipsis esse superbiendi causam, quin potius tot ac tanta fuisse patrum vitia, ut eos pudefieri et humiliari deceat. Quantum ad praecipuum causae statum et cardinem attinet, quia de templo et ceremoniis agebatur, diserte commemorat electos a Deo fuisse eorum patres in populum peculiarem, priusquam staret templum, et natus esset Moses. Atque huc spectat altius repetitum exordium. Secundo admonet externos omnes ritus, quos Deus per manum Mosis tradidit, ad coeleste exemplar fuisse formatos. Unde sequitur Legem ceremonialem ad alium finem referri, stulteque ac perperam facere eos, qui omissa veritate in signis haerent. Ad haec capita si referent lectores totam Stephani orationem, nihil in ea reperient, quod non optime ad causam quadret, quemadmodum in fine iterum breviter repetam. Interea non obstabit ille totius orationis scopus, quin excutere singula liceat, quae observatu digna erunt.

2. *Viri fratres et patres.* Tametsi magna ex parte videbat Stephanus iuratos esse Evangelii hostes, qui in concilio sedebant, quia tamen adhuc penes eos ordinaria erat populi gubernatio, ac praeerant Ecclesiae quam Deus nondum abiecerat, ideo non dubitat modestiae causa eos vocare Patres. Nec vero adulatorie favorem sibi conciliat, sed hunc honorem ordini et regimini divinitus instituto defert, donec mutata ratione ius illis ablatum foret: tamen interea illi non obstat, neque os obstruit loci quem occupant reverentia, quin libere ab ipsis dissideat. Unde apparet quam ridiculi sint Papistae, qui nudis et quidem inanibus et commenticiis titulis ita nos esse devinctos volunt, ut quam libet impiis eorum placitis subscribere cogamur.

Deus gloriae. Hoc exordio testatur se a patribus et religione vera, quam sequuti sunt, minime discedere. Tota enim religio, cultus Dei, doctrina Legis, prophetiae omnes ex foedere illo pendebant quod Deus cum Abraham pepigerat. Ergo Stephanus, dum fatetur Deum visum fuisse Abrahae, Legem et Prophetas amplectitur, quae ex prima illa revelatione tanquam ex fonte manant Ideo etiam *Deum gloriae* appellat, ut a falsis et ficticiis deis eum discernat qui solus gloria dignus est.

Quum esset in Mesopotamia. Sic regionem vocari notum est, quae inter duos fluvios Tigrim et Euphratem media est. Dicit autem priusquam habitaret in Charan, quia oraculo admonitus Abraham Carras ex Chaldaea migravit: quod oppidum Mesopotamiae est, Crassi et Romani exercitus clade famosum, quanquam Plinius Arabiae ipsum attribuit. Nec mirum est sub Mesopotamiae nomine Chaldaeam hic comprehendi, quia tametsi proprie regio illa, quae Euphrate et Tigre cingitur, interamnis est, Assyriae tamen et Chaldaeae Geographi communiter nomen hoc imponunt. Summa est, quod Abraham certo Dei mandato patriam reliquerit, atque ita praeventus fuerit mera Dei bonitate, quando quaesivit quod domi ultro oblatum est. Vide ultimum cap. Iosuae. Atque videtur Mosis narratio ab hac nonnihil discrepare. Nam quum ad finem capitis undecimi narrasset, Abraham relicta domo solum vertisse, subiicit initio duodecimi capitis, Deum Abrahae fuisse loquutum. Solutio facilis est: Neque enim hoc posteriore loco commemorat Moses quid post Abrahae discessum contigerit: sed ne quis putaret Abraham temere relicta domo in alienis terris errasse, quemadmodum leves et inconsiderati homines interdum solent, causam discessus reddit, quod scilicet iussus a Deo esset alio migrare. Atque hoc sonant oraculi verba. Nam si inquilinus fuisset in alia terra, non poterat illi Deus praecipere, ut e natali solo migraret relictis cognatis et paterna domo. Videmus ergo cum verbis Mosis optime congruere hunc locum. Postquam enim retulit Moses Abraham Carras profectum esse, ut iter hoc non humana levitate, sed Dei iussu fuisse susceptum ostendat, quod ante praetermiserat postea inserit, quae loquendi ratio Hebraeis trita est.

Exi e terra tua. Quasi non satis per se acerbum esset patria exsulare. Deus verborum congerie utitur, quo magis Abrahae animum vulneret. Idque valuit ad probandam eius fidem, quemadmodum et istud alterum, quod Deus nullam illi terram designat in qua habitet, sed tenet aliquamdiu suspensum ac dubium. Quo magis laudanda fuit Abrahae obedientia, quia nec dulcedo natalis soli eum retinet, quominus sponte quasi in exsilium concedat et Deum sequi non dubitet, etiamsi nulla apparet certa statio, sed vagari ad tempus iubetur. Quod illi differtur terrae demonstratio, non multum a frustratione differt. Porro, quam utile Abrahae fuerit talibus rudimentis imbui, quotidie nostro usu discimus. Multi enim pio affectu ad res magnas aggrediendas feruntur, sed mox ubi ardor deferbuit, consilii sui eos poenitet, ac libenter cursum reflecterent. Ergo ne Abraham eorum quae reliquerat memoria in medio cursu fatisceret, animum eius statim ab initio penitus excutit Deus, ne quid leviter et inconsulte suscipiat. Huc pertinet parabola, quam Christus nobis proponit de exstruenda turri (Luc. 14, 2.). Sumptus enim prius supputandos esse docet, ne

inchoatum aedificium turpiter deserere cogamur. Etsi autem hoc in Abraham fuit singulare, quod iussus est e patria egredi, et proficisci in terram longinquam, quod Deus huc illuc eum circumduxit, est tamen in his verbis aliquis nostrae omnium vocationis typus. Non iubemur simpliciter omnes relinquere patriam, sed iubemur nos abnegare: non iubemur paterna domo egredi, sed propriae voluntati et carnis nostrae desideriis valedicere. Deinde, si nobis obstant ne Deum sequamur, pater et mater, uxor et liberi, omnibus renuntiandum est. Abrahae simplex migrandi datur mandatum, sed nobis sub conditione idem praecipitur. Nam sicubi non liceat servire Deo, eligendum potius exsilium quam ut pigri et desides in nido maneamus. Ergo sit nobis Abrahae exemplum semper ante oculos: Pater est fidelium (Rom. 4, 16. 17.), tentatus modis omnibus, patriae tamen, suorum, suique obliviscitur ut se totum Deo addicat. Nos si Dei filii censeri volumus, ab eo degeneres esse non oportet.

Quam monstravero. Notandum est quod prius attigi, suspensum teneri Abraham ut probetur eius patientia. Atque id quoque in usum nostrum transferre decet, ut discamus toti a verbo Dei pendere. Et sane hoc praecipuum fidei exercitium est confidere Deo, etiam ubi nihil cernimus. Ostendet quidem saepe nobis Deus terram, in qua domicilium nobis concedit, sed tamen quia peregrini sumus in mundo nusquam fixa est perpetua sedes. Deinde vita nostra, ut inquit Paulus, abscondita est (Col. 3, 3.), et similes mortuis speramus salutem in coelo absconditam. Ergo quantum ad perpetuam habitationem spectat, Deus a nuda sua promissione nos suspendit quando peregrinari iubet: ne eiusmodi dilatio animos nostros frangat, tenenda est generalis fidei regula, pergendum esse quo Deus vocat, utcunque nondum ostendat quod promittit.

4. *Tunc egressus.* His verbis laudatur fidei promptitudo. Vocatus enim non procrastinat, sed moras omnes rumpit affectusque omnes suos subigit ut cedant imperio Dei. Qua autem de causa substiterit Carris incertum est, fieri tamen potest ut moram illi attulerit patris debilitas, quem illic paulo post mortuum esse legimus, vel non ausus fuerit ultra progredi donec patefactum esset iter a Domino. Mihi magis probabile est lassitudine ac morbo patris fuisse illic paulisper retentum, quia nominatim exprimit Stephanus, illinc post mortem patris eductum esse.

5. Et non dedit illi haereditatem in ea, ne vestigium quidem pedis: et promisit illi eam se daturum in possessionem, et semini eius post eum, quum illi non esset filius. 6. Loquutus est autem Deus in hunc modum: Erit semen tuum inquilinum in terra aliena, et servituti illud subiicient, et male tractabunt annis quadringentis. 7. Et gentem cui servierint, ego iudicabo, dixit Deus. Et postea exibunt, et colent me in hoc loco. 8. Et dedit illi foedus Circumcisionis: atque ita genuit Isaac, et circumcidit eum die octavo. Et Isaac genuit Iacob, et Iacob duodecim Patriarchas.

5. Tria hic observanda sunt: quod Deus servi sui patientiam exercuerit, quia eductum ex patria tanquam inquilinum in terra Canaan habuerit. Vestigium enim pedis non possedit Abraham nisi quod sibi emit in sepulcrum. Illa autem non censetur possessio, quae ad praesentis vitae usus non spectat. Deinde, quum pretio emptus fuerit ager ille, merito negat Stephanus quicquam a Domino fuisse Abrahae datum. Neque enim pecunia vel alio humano modo acquiri oportuit, quod Abraham ex promissione sperabat. Secundo notandum est, quod Deus rem ipsam Abrahae nondum ostendens, verbo tamen suo eum sustinuit. Atque haec nostra fultura est, quum Deus nobis repositum esse promittit quod nondum tenemus. Ergo quum res, hoc est, terrae possessio deficeret, Abraham Dei promissionem subsidii loco habuit, et ea sola contentus nihil praeter vagum et instabile hospitium in terra Canaan appetiit. Quum ἐπαγγέλλεσθαι simpliciter Promittere significet, non putavi esse causam, cur hic Deum repromisisse verterem cum Erasmo. Nam adversative resolvo, quamvis promiserat, ut oblique notetur species frustrationis: nisi forte ad promissiones saepius repetitas accommodare libeat, quod liberum relinquo. Tertio notandum est, eiusmodi fuisse promissionem quae nihil aut parum a mero ludibrio differret. Promisit Deus Abrahae semini terram, quum ipse octogenarius esset, uxorem haberet sterilem, nec spes esset ulla procreandae sobolis. Videtur hoc esse plus quam frivolum. Cur non enim potius semen illi se daturum promittit? sed hoc insigne fuit experimentum fidei, quod Abraham non disquirens, nec curiose disceptans, placide et obedienter amplexus est quod ex Dei ore audierat. Meminerimus ergo Deum ita servi sui animum verbo erigere et solari, ut non tantum rei exhibitionem differat, sed videri possit quodammodo illudere: quemadmodum et nobiscum aliqua ex parte agit. Nam quum nos mundi haeredes nuncupet, patitur saepe nos egere tenui victu et necessariis adminiculis (Iac. 2, 5.). Hoc autem consulto facit, ut carnis nostrae prudentiam exinaniat, quando non aliter iustum verbo eius honorem deferimus.

6. *Erit semen tuum peregrinum.* Revocat Stephanus Iudaeis in memoriam quam misera et probrosa fuerit patrum conditio in Aegypto, et ostendit non fuisse hanc fortuitam servitutem qua oppressi sunt, quia Dei oraculo longe ante praedicta fuerit. Valere autem debebat haec historia partim ad feroces illorum spiritus domandos et docendam modestiam, partim ad commendationem divinae gratiae, quod Deus semper gentis illius curam habuerat. Est enim hoc singulare beneficium, quod populus mirabiliter quasi a morte in vitam restituitur. Interea commonefiunt Iudaei, fuisse Dei Ecclesiam alibi quam in terra in qua degebant: fuisse electos patres in populum peculiarem, et sub fide tutelaque Dei protectos, antequam staret templum vel instituti essent externi Legis ritus. Haec ad generalem concionis scopum pertinent. Caeterum colligi hinc potest utilis admonitio. Dura est per se et acerba servitus: ubi autem accedit dominorum saevitia minime videtur tolerabilis. Quare graviter animum pii viri vulnerari oportuit, quum audiret genus suum servum fore et indigne ac crudeliter tractatum iri. Adde quod non levis erat ista tentatio, quandoquidem res erant in speciem contrariae, haereditas terrae Ca-

naan quae iam promissa erat et servitus in terra aliena. Quis enim non putasset Deum quasi prioris verbi oblitum, denuntiare Abrahae miseram generis eius servitutem? Dicit initio se daturum semini terram. Atqui semen adhuc nullum exstabat, imo spes sobolis iam praecisa erat. Sed quando se tandem daturum promittit? Post mortem eius. Continuo post subiicit, abductum alio iri semen illud ut alienis serviat. Et quantum temporis? Per annos quadringentos. Annon hoc modo videtur manum retrahere, ne praestet quod promisit? Hoc non semel duntaxat sciamus factum esse: sic enim saepe nobiscum agit Deus, ut secum videatur pugnare, sic etiam loquitur, ut videri possit retractare quod promiserat. Fieri ergo non potest quin eum sibi contrarium iudicet caro, sed fides optime congruere inter se Dei verba et cum operibus agnoscit. Atque hoc Dei consilium est ut fidei nostrae intuitum longius extendat, promissiones suas, quasi interposito longo spatio, procul ostendere. Nostrum ergo est ad salutem nobis propositam per innumeros anfractus, per varia obstacula, per longam distantiam, per medias abyssos, per mortem denique ipsam tendere et eniti. Praeterea, quum videmus populum a Deo selectum serviisse Aegyptiis et inhumaniter afflictum fuisse, nos frangi animis non oportet, si eadem hodie nos manet conditio. Neque enim novum est vel insolitum, Ecclesiam Dei sub tyrannide iacere oppressam et quasi calcari impiorum pedibus.

7. *Gentem cui servierint.* Hoc iudicium cum liberatione populi coniunctum est. Quod enim Aegyptiorum tyrannidem et saevitiam Deus ulciscitur, id facit in gratiam populi quem in fidem suam suscepit, ut Ecclesiae liberator appareat. Proinde, quoties iniuste ab improbis affligimur, veniat nobis in mentem Deum esse iudicem mundi, qui nullas iniurias inultas sinet, acsi cum animo suo quisque reputet: Quum ego in tutela Dei sim qui iudex est mundi, et cuius proprium est de omnibus iniuriis vindictam sumere, non effugient eius manum qui nunc mihi molesti sunt. Similis est locus Deuteronomii 32, 43., ubi Deus suam esse vindictam pronuntiat. Unde colligit Paulus (Rom. 12, 19.) dandum esse locum irae, acsi diceret: debere hoc ad corrigendam impatientiam et frenandos malos affectus valere, quod Deus vindicem se fore promittit. Nam qui se ipsum ulciscitur, Deo praeripit suas agendi partes. Neque tamen intercidet quod dixi, peculiari cura Deum tangi ad vindicandas suorum iniurias, ut legitur in Psalmo: Ne laedatis Christos meos et ne prophetis meis sitis molesti (Ps. 105, 15.).

Exibunt inde et servient mihi. Ergo redemptio tempore prior fuit quam templum et legis cultus. Unde sequitur Dei gratiam non fuisse ceremoniis alligatam. Interea finem liberationis notat Stephanus, quod Deus et populum et locum peculiarem delegerit ad purum nominis sui cultum: unde rursum colligimus, spectandum ac reputandum esse, quid exigat ipse ac probet. Aliae quoque gentes Deum colere in animo habebant, sed quia ubique degeneres erant ac corrupti ritus, Iudaeos ab aliis Deus segregat et locum illis assignat ubi sincere et rite colatur. Caeterum hic locus nos admonet referenda in eum finem esse Dei beneficia, ut se illi totos addicant homines. Nunc ex quo gratiae suae thesau-

ros Deus per totum orbem dispersit, dare operam convenit ut eum pure sancteque colendo sanctificemus, quascunque colimus regiones.

8. *Dedit illi foedus.* Quum circumcisionem fatetur esse divinum foedus, calumniam sibi impositam abunde purgat, sed interea perperam facere Iudaeos ostendit, si in externo symbolo salutis suae initium statuant. Nam si prius vocatus fuit Abraham et promissa eius semini terra ac redemptio quam circumcideretur, satis apparet totius generis gloriam a circumcisione minime pendere. Eodem et Paulus argumento utitur ad Romanos 4, 11: Nam quum iustitiam in praeputio adeptus sit Abraham et Deo placuerit, inde circumcisionem colligit non esse iustitiae causam. Videmus ergo Stephanum minime vagam et otiosam narrationem texere, quia hoc ad causam plurimum intererat, ut memoria tenerent Iudaei, quomodo cum patribus suis adoptati a Deo essent. Ac probabile est utrumque diserte a Stephano fuisse expressum: quod tametsi divinitus tradita fuerit circumcisio ut gratiae symbolum esset, eam tamen ordine et tempore adoptio praecesserit. Caeterum de vi et natura circumcisionis hic longius disputari necesse non est. Tantum hoc notemus, Deum prius Abrahae promittere quae per circumcisionem postea confirmat, ut sciamus signa nisi praeeunte verbo vana et nihili esse. Notemus etiam in nomine *foederis* utilem doctrinam contineri: Deum scilicet nobiscum in sacramentis pacisci, ut amorem erga nos suum testetur. Quodsi verum est, primum non modo externae sunt professionis notae apud homines, sed intus coram Deo ad fidei confirmationem valent. Deinde, non inanes sunt figurae, quia Deus qui verax est nihil illic figurat quod non praestet.

9. Et Patriarchae aemulatione moti Ioseph vendiderunt in Aegyptum. Erat tamen Deus cum illo, 10. Et eripuit eum ex omnibus afflictionibus eius: ac dedit illi gratiam et sapientiam coram Pharaone, rege Aegypti, qui constituit eum principem super Aegyptum, et totam domum suam. 11. Venit autem fames super totam terram Aegypti et Canaan, et afflictio magna: nec patres nostri victum inveniebant. 12. Iacob autem quum audiisset esse in Aegypto frumenta, misit illuc patres nostros primum. 13. Secundo autem adventu agnitus fuit Ioseph a fratribus suis. Et innotuit Pharaoni genus ipsius Ioseph. 14. Misit ergo Ioseph et evocavit patrem suum Iacob, et totam cognationem suam ad animas septuaginta quinque. 15. Descendit autem Iacob in Aegyptum et mortuus est ipse, ac patres nostri, 16. Et translati sunt in Sichem: et positi sunt in sepulcro, quod emerat Abraham pretio argenti a filiis Hemor, filii Sichem.

9. Iam sequitur maximum flagitium gentis Israeliticae: quod impia et nefaria conspiratione fratrem innoxium oppresserint, quae crudelitas a natura abhorret. Nec poterant excipere Iudaei, pri-

vatum fuisse paucorum crimen, nam ad totum populum pertingit infamia, quum Patriarchae omnes excepto uno Beniamin se perfidia illa simul polluerint. Itaque quod honorifico nomine eos dignatur Stephanus, id in maiorem gentis ignominiam redundat. Superbe iactabant patres suos. Quales fuerint eorum praecipui ostendit, nempe fratricidae quantum in ipsis erat. Praeterquam enim quod servitus erat mortis species, scimus quid initio agitaverint, deinde quam atrocia supplicia perpessus fuerit Ioseph, quorum omnium rei erant fratres. Hinc perspicuum est Deum quasi invitis et repugnantibus benignum ac beneficum fuisse. Nam qui futurus erat salutis minister, eum exstinctum ac perditum volunt. Quare per eos non stat quin omnibus Dei beneficiis renuntient. Sic postea dicet reiectum fuisse Mosen, quum oblatus esset a Deo redemptor. Non est igitur quod generis sui praestantia superbiant Iudaei, sed hoc illis tantum residuum est, ut pudore confusi quicquid sunt uni Dei misericordiae acceptum ferant, et attendant eius illustrandae causa datam esse legem.

Fuit Deus cum illo. Non ita affuit illi Deus ut semper virtutem suam patefecerit in eo iuvando. Neque enim leve est quod in Psalmo 105, 18. dicitur, Ferrum pertransiisse animam eius. Certe ingenti moerore confodi oportuit, quum omni praesidio destitutus, una cum vinculis et scelerati hominis poena, probrum quoque sustineret, sed ita suis saepe Deus adesse solet ut ad tempus lateat. Exitus autem illustre specimen fuit eius praesentiae quam initio Ioseph non cernebat. Porro subinde redire hoc in memoriam nobis debet, non fuisse liberatum Ioseph quia Deum in templo invocasset, sed procul in Aegypto. Modum ascribit Stephanus, quia Déus gratiam illi coram Pharaone dederit. Poterat quidem Deus alio modo eum eripere, sed longius respiciebat eius consilium, ut Ioseph regno praefectus patrem totamque familiam exciperet. Caeterum in his duobus verbis *gratiam et sapientiam* est hypallage. Nam sapientia qua praeditus fuit Ioseph causa illius favoris fuit, quanquam duo fuisse distincta beneficia fateor. Neque enim Ioseph tametsi fidelis somniorum interpres erat, et pollebat divina prudentia, tamen a superbo tyranno in tantum honorem unquam evectus foret, nisi Pharaonis animum ad quendam insolitum amorem flexisset Deus, sed tamen considerandus est ordo ille, quo illi Deus gratiam conciliat. *Sapientia* non tantum donum prophetiae significat in somniis interpretandis, sed in dando etiam consilio prudentiam: utrumque enim ponit Moses. Quod autem de uno hic refert Stephanus ad omnes extenditur. Quaecunque enim in hominibus est dexteritas inter Dei dona et quidem specialia pro modo inaequali censeri debet. Atque idem prout libet prosperum successum adiungit, ut prosint sua dona quorsum illi visum est conferre. Ergo, tametsi a Pharaone praeficitur Ioseph regno Aegypti, proprie tamen nonnisi Dei manu extollitur in illum honorem.

11. *Venit autem fames.* Hinc apparet liberationem Ioseph commune fuisse beneficium toti familiae Iacob. Nam quum ventura esset fames, mature praemissus est Ioseph, qui ad pascendos famelicos victum in manu haberet, quemadmodum ea in parte admirabile Dei consilium ipse quoque agnoscit. Interea gratuita Dei bonitas in persona Ioseph melius relucet, dum nutricius in-

stituitur fratribus suis, qui pretio venditum longe ipsum expulerant, ac putabant a mundo prorsus exterminatum: cibum in os ipsis ingerit, a quibus in specum proiectus aëre et spiritu communi privatus fuerat: tolerat denique et fovet illorum vitam, qui vitam illi adimere non dubitaverant. Interea Iudaeis in memoriam reducit Stephanus, Patriarchas coactos ex ea terra migrasse quae illis in haereditatem data fuerat, et alibi esse mortuos. Ergo quum in ea inquilini fuerint, tandem inde exsulant.

14. Quod dicit Iacob venisse in Aegyptum cum septuaginta quinque animabus, non convenit cum verbis Mosis. Nam Moses tantum septuaginta numerat. Hieronymus Lucam existimat non retulisse ad verbum quae dixerit Stephanus, sed ex Graeca versione Mosis sumpsisse hunc numerum, vel quod ipse qui proselytus erat non tenuerit linguam Hebraicam, vel quod gentibus hoc concedere voluerit apud quas recepta erat illa lectio. Porro incertum est an de industria numerum illum posuerint Graeci interpretes, an errore postea obrepserit. Quod posterius scilicet proclive fuit, quum Graeci literarum notis numeros signare soleant. Augustinus de Civitate Dei libro 26. comprehendi putat nepotes ac pronepotes Ioseph, atque ita nomen *descensus* illi significat totum illud tempus quo vixit Iacob. Verum coniectura illa nullo modo recipi potest. Nam interea nati sunt aliis quoque Patriarchis complures liberi. Mihi certe verisimile est, septuaginta Interpretes vere transtulisse quod erat apud Mosen. Neque enim dici potest fuisse hallucinatos, quum Deuteron. cap. 10. ubi numerus iste repetitur cum Mose consentiant, saltem ut Hieronymi tempore locus ille sine controversia legebatur. Nam quae hodie excusa sunt exemplaria aliter habent. Hanc itaque discrepantiam ex errore librariorum ortam esse coniicio. Res autem non erat tanti momenti, cuius causa Lucas gentes Graecae lectioni assuetas turbare debuerit. Et fieri potest ut posuerit ipse verum numerum, quispiam vero ex loco illo Mosis perperam correxerit. Novum enim Testamentum scimus ab his tractatum fuisse, qui Hebraicae linguae ignari Graecam familiariter tenebant. Ergo ut consentanea essent Stephani verba cum loco Mosis, probabile est falsum illum numerum, qui reperiebatur in Graeca versione Geneseos, in hunc quoque locum transtulisse: de quo si quis pertinacius litiget sapere extra modum sinamus: nobis in mentem veniat, non frustra nos vetari a Paulo de genealogiis anxie esse curiosos. Caeterum consulto exprimitur tam exiguus numerus, quo illustrior sit Dei potentia in tanta generis propagatione, quae non ita longo tempore exstitit. Neque enim humana generandi ratione tantula hominum manus intra annos ducentos quinquaginta in multitudinem illam immensam, quae in Exodo 12, 37. refertur, excrescere poterat. Miraculum istud quod nobis Spiritus commendat expendere magis convenit, quam anxie de litera una laborare qua mutatus est numerus. Aliae quaestiones et quidem magis difficiles ad solvendum nascuntur ex reliquo contextu.

16. Dicit Stephanus *translatos fuisse* in terram Canaan Patriarchas post mortem. Atqui Moses nonnisi ossa Ioseph commemorat (Gen. 50, 13.). Et Iosuae 24, 32. habetur, Sepulta fuisse ossa Ioseph, praeterita aliorum mentione. Respondent nonnulli Mosen honoris causa solum Ioseph nominare, quia de ossibus suis

nominatim ille mandaverat, quod ab aliis non legimus esse factum. Et certe Hieronymus in peregrinatione Paulae, quum per Sichem iter fecisse narrat, dicit eam illic vidisse duodecim Patriarcharum sepulcra, sed alibi nonnisi sepulcri Ioseph meminit. Et fieri potest ut aliis erecta sint *κενοτάφια*. Ego quod pro certo asseram non habeo nisi quod vel synecdochica est loquutio, vel quod Lucas non tam ex Mose quam ex veteri fama hoc retulit, ut Iudaei multa habebant olim a patribus quasi per manus tradita. Quod autem subiicit postea fuisse *in sepulcro* positos, quod emerat Abraham a filiis Hemor, in nomine Abrahae erratum esse palam est. Speluncam enim duplicem sepeliendae uxori emit Abraham ab Ephron Chetaeo (Gen. 23, 9.), sed alibi sepultus est Ioseph, in agro scilicet quem pater Iacob a filiis Hemor centum agnis emerat. Quare hic locus corrigendus est.

17. Ut autem appropinquavit tempus promissionis, quam iuraverat Deus Abrahae, crevit populus et multiplicatus est in Aegypto. 18. Donec surrexit Rex alius, qui non noverat Ioseph. 19. Hic callide deludens genus nostrum, male tractavit patres nostros, ut exponerent infantes suos, ne propagarentur.

17. Transit Stephanus ad redemptionem populi, cuius praeludium fuit numerosa illa soboles, quae ultra usitatum modum non longo temporis spatio creverat. Ergo tanquam singulare Dei donum hoc ponit quod auctus fuerit populus, ut sciamus id non ex communi more vel consueto naturae ordine fuisse factum. Verum ex altera parte videtur Deus Iudaeis spem auferre, quia tyrannice eos affligit Pharao et servitus magis in dies ingravescit. Quum autem iubentur masculos infantes exponere, videtur praesens adesse interitus totius gentis. Alterum datur redemptionis signum, quum emergit Moses, sed quia mox respuitur et fugere cogitur in exsilium, nihil restat nisi mera desperatio. Summa est, Deum promissionis suae memorem populum in tempore auxisse, ut praestaret quod Abrahae iuraverat, sed Iudaeos ut ingrati erant ac perversi repudiasse Dei gratiam, ita ut per eos non steterit, quin sibi aditum praecluderent. Porro hic notanda est Dei providentia, dum temporum cursum ac vices ita temperat, ut semper eius operibus constet sua opportunitas. Homines autem qui praepostere in suis desideriis festinant, ideo patienter sperare nequeunt et quiescere donec manum suam Deus ostendat, quia ad illud, quod dixi, temperamentum non attendunt. Caeterum ut Deus fidem suorum exerceat, quoties cum laetis gratiae signis affulget, alia opponit ex adverso, quae spem salutis subito praecidant. Quis enim non dixisset de Hebraeis prorsus actum esse, quum regis edictum totam masculam sobolem morti addicit? Quo magis necessaria nobis est doctrinae illius meditatio, Deus mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit.

19. *Callide deludens*. Non male vetus interpres reddidit Circumvenire. Significat enim Stephanus novas artes et obliquos praetextus dolose excogitatos fuisse a rege Aegypti, ut graviora

subinde onera populo imponeret: sicuti fere tyranni omnes, quantumvis inique suos vexent, plus quam ingeniosi sunt in causis fingendis. Nec dubium est quin Pharao honesto hoc colore abusus fuerit, quod minime aequum esset Iudaeos inquilinos gratuitum in regno suo hospitium habere, et quum magnis commodis fruerentur ab oneribus esse immunes. Ita captiose ex liberis hominibus fecit vilia mancipia. Quum dicit Stephanus Ioseph huic tyranno non fuisse cognitum, hinc apparet quam fluxa sit beneficiorum apud homines memoria. Etsi enim uno consensu ingratitudinem detestantur omnes, nullum est magis commune vitium.

Ne propagarentur. Minus proprie Erasmus meo iudicio. Nam ζωογονεῖσθαι plus exprimit quam Ne foetus essent vitales. Inde enim deductum est verbum quod populus semper vivus ac superstes in sobole manet. Porro Stephanus non omnes malae tractationis partes enumerat, sed exemplum unum ponit extremae saevitiae, unde colligere promptum est quam parum ab interitu abfuerit totum Abrahae semen. Videbatur enim Pharao omnes simul crudeli illo edicto quasi uno ictu gladii iugulasse. Sed tam violenta barbaries inopinatam atque incredibilem Dei virtutem magis illustrat, quia modis omnibus contra luctando nihil tandem proficit.

20. Tempore illo natus est Moses, qui Deo gratus fuit. Et educatus est per tres menses in domo patris. 21. Expositum vero ipsum sustulit filia Pharaonis, et educavit sibi in filium. 22. Et institutus fuit Moses in omni sapientia Aegyptiorum, eratque praestans factis ac dictis. 23. Ut autem impletum fuit tempus quadraginta annorum, subiit in animum eius, ut inviseret fratres suos, filios Israel. 24. Quum autem vidisset quendam iniuria affectum, defendit et vindicavit eum, qui affligebatur, percusso Aegyptio. 25. Existimabat autem intelligere fratres suos, quod Deus per manum eius daret eis salutem. At illi non intellexerunt. 26. Sequenti die conspectus est illis litigantibus, et reduxit eos in concordiam, dicens: Viri, vos estis fratres; cur vos invicem laeditis? 27. Is autem qui iniuriam faciebat proximo, repulit eum, dicens: Quis te constituit principem ac iudicem super nos? 28. Numquid me interficere tu vis, quemadmodum heri interfecisti Aegyptium? 29. Fugit autem Moses ad dictum hoc: et factus est advena in terra Midian, ubi generavit filios duos.

20. Non temere circumstantiam temporis notat Stephanus. Natus est Moses quum rex iussisset ad mortem exponi omnes masculos. Ergo redemptionis minister prius videtur mortuus esse, quam nascatur: sed tempus illud agendi Deo maxime est opportunum, quum humanitus nihil opis vel consilii suppetit. Simul autem perspicue apparet, quomodo suam virtutem Deus in hominum in-

firmitate perficiat. Servatur Moses tribus mensibus, sed tandem parentes ut vitae propriae consulant, coguntur eum in flumen proiicere. Tantum includunt in arculam ne mox pereat. Quum a filia Pharaonis excipitur, mortem quidem evadit: sed ita ut resectus a genere Israel in alienam gentem transeat. Imo genti suae molestissimus hostis futurus erat nisi eius animum Deus retinuisset. Priusquam aliquod fraternae benevolentiae signum edat, quadraginta anni praetereunt.

22. Quod in *omni sapientia* Aegyptiorum institutum fuisse refert Lucas, id quidem tanquam excellentiae partem in laude ponit. Potuit nihilominus accidere quod plerumque solet, ut profanis scientiis inflatus vulgus ignobile contemneret: quia tamen Deo populum suum redimere decretum est, tam Mosis animum quam reliqua omnia ad opus suum peragendum interea comparat. Hic obstreperet carnis ratio, Cur connivet Deus ad tam longas populi aerumnas? Cur Pharaonem in dies sinit atrocius saevire? Cur Mosen non patitur adolescere apud suos? Cur adoptatum a filia regis a genere Israel quodammodo abdicat? Cur ad annum quadragesimum inter aulicas delicias sedere vult ac non potius inde abstrahit? Verum exitus ipse tantum admirationis habet ut fateri cogamur, ad illustrandam Dei gloriam omnia haec singulari consilio et ordine fuisse gubernata. Quod dixi honoris causa Lucam hic de Aegyptiorum doctrina loqui, non ita accipi volo quasi nihil in ea vitiosum fuerit. Quum Astrologia mirabile Dei opificium non modo in stellarum positu et tam bene distinctà varietate, sed etiam in motu, vi et arcanis officiis consideret, scientia est utilis ac merito laudanda. In hac multum studii posuerunt Aegyptii, sed non contenti simplici naturae ordine in multis etiam stultis et ineptis speculationibus vagati sunt quemadmodum Chaldaei. His superstitionibus imbutus fuerit Moses necne incertum est. Utcunque tamen res habeat, videmus quam sincere, imo rudi Minerva in mundi fabrica considerandum proponat quod ad pietatem facit. Insignis certe modestia quod is, qui subtiliter cum doctis et acutis hominibus de naturae arcanis disserere poterat, non modo sublimiores argutias omittit, sed descendit ad vulgarem infimi cuiusque captum, et plebeio stylo indoctis praedicat quae usu percipiunt. Iustinus (quum de Mose fabulatur, magum facit, qui praestigiis et incantationibus populo transitum per mare rubrum fecerit. Ita Satan Dei virtutem non modo obruere, sed probrosa etiam nota aspergere conatus est. Atqui scimus Mosen non arte magica cum incantatoribus certasse, sed exsequutum fuisse duntaxat quae illi iniuncta a Deo erant. Habebant etiam Aegyptii mysticam theologiam, quae stultis et deliris commentis et prodigiosis abominationibus colorem induceret, acsi probare vellent non absque ratione se insanire, quemadmodum Papistae quum histrionice in sua Missa et aliis insulsis ritibus ludant, mysteria tamen comminiscuntur, ut persuadeant nihil illic esse nisi divinum. Gregarii quidem sacerdotes ad illam usque altitudinem non conscendunt, sed qui volunt inter eos haberi magis perspicaces, nullum quantumvis puerilem aut ludicrum ritum omittunt, cui non affingant spirituale aliquod mysterium. Exstat in eam rem ineptissima farrago, quam Rationale divinorum officiorum vocant. Sed quum eiusmodi deliria soli sacrifici inter se tractarent, Mosen fuisse in illis versatum

non est probabile cuius regalis fuit institutio, sed ingenuis artibus fuisse imbutum.

Erat potens in sermonibus. Haec loquutio Hebraeis duplicem praestantiam significat, dum is qui ingenio pollet ac doctrina simul etiam ad res praeclaras gerendas aptus est. Intelligit ergo Stephanus Mosen raris dotibus fuisse instructum, ut omnes eximium quendam virum agnoscerent. Caeterum quum tali in pretio esset, minus spei dabatur Israelitis eum redemptionis fore ministrum.

23. *Quum impletum esset tempus.* Inde multi coniiciunt, Mosen nunquam animo alienum fuisse a gente sua, verum Stephani verba in diversam partem magis inclinant, quod scilicet animum eius tandem velut e somno excitaverit Spiritus Dei, ut fratres diu neglectos inviseret. Originis quidem suae non fuisse ignarum verisimile est, cuius notam in carne sua gestabat et cuius rumor volitaverat in aula, quia regis filia sine flagitii suspicione non poterat eum adoptare nisi genus compertum esset. Diu tamen non fuit tantum in eo animi, ut cognationis suae amorem palam monstrare auderet. Hoc vero ad augendam Dei gloriam non parum facit, quod Moses vocationis suae inscius in aula regis per longum tempus desidet, postea subito praeter spem omnium et suam ipsius a Domino vocatur. Haec igitur nova fratrum cura, quae in eius animum subiit ex novo et insolito Spiritus impulsu nata est.

24. *Quum vidisset quendam.* Non oblatum fortuito Mosi fuit tale spectaculum, sed quum Deus eum populo suo redemptorem destinasset, specimen et quasi praeludium hoc per eius manum edere voluit. Nam Stephanus diserte exprimit, nihil eum temere aggressum esse sed vocationis suae conscium fecisse, quod populi vindicem decebat. Nisi enim eum armasset Deus, hominem quantumvis noxium aut maleficum occidere illi fas non erat. Pium est ac laude dignum opus improbis se opponere, cohibere eorum violentiam, tueri bonos adversus eorum iniurias, sed vindictam sumere non est hominis privati. Non licuit ergo Mosi Aegyptium interficere, nisi quia pro vocationis suae iure gladius illi in manum a Domino porrectus erat. Verum haec heroica animi magnitudo Spiritus sancti opus fuit, quia quos Deus ad res magnas ordinat, in iis vim suam potenter exserit, ut functioni suae pares sint. In summa intelligit Stephanus iam tunc oblatum populo Mosen fuisse redemptionis ministrum, quum dies ex pactione Abrahae facta instaret, sed populum nihil minus sperasse.

26. *Sequenti die conspectus est.* Iam ostendit Stephanus non modo neglectam a Patribus fuisse Dei gratiam, sed maligne quoque reiectam. Quamvis enim malum quod narrat ab uno homine profectum sit, culpam tamen omnibus iure assignat. Nam si grati Deo fuissent, illius protervіam simul reprimere debuerant. Sed tacent omnes, ac Mosi exprobrari sinunt quod illis praestiterat beneficium, ac quantum in se est ultimo discrimini exponunt, quem oppositis suis capitibus protegere debuerant. Huc itaque tendit oratio, nonnisi per populum stetisse quominus levationem aliquam citius sentiret. Ita saepe Deo remoram iniicere solet hominum pravitas. Mature certe suis opem ferre paratus est, sed nos variis obstaculis eius manum a nobis arcemus, postea iniuste conquerimur de eius tarditate. Porro, haec nimis impia adversus Deum et

crudelis in Mosen ingratitudo fuit. Agendae erant Deo gratiae, quod tam fidum patronum in regis aula dedisset: Moses omni amore et observantia colendus. Atqui pessimam et iniquissimam mercedem reportat, probra et minas. Deinde quod facinus ad regem delatum est, id perfidiae populi imputare convenit. Quemadmodum ergo postea quum iam terra Canaan in conspectu esset, populus sibi aditum suo vitio praeclusit, ita nunc Dei gratiam in unius hominis persona repudians tempus redemptionis per annos quadraginta differt. Quanquam enim statuerat Deus quid facturus esset, morae tamen culpa in eos iure reiicitur, qui Mosen in suo officio impediunt ac turbant.

Viri, vos estis fratres. Est quidem generalis inter homines coniunctio, ut mutuo inter se humanitatem colere debeant, et abstinere ab iniuriis omnibus, sed hoc indignius ac minus ferendum, quum se invicem laedunt qui arctiore vinculo inter se sunt coniuncti. Ergo non tantum generalis ratio a Mose proponitur, quae ad aequitatem revocet animos nocendi cupidos, sed cognatio et sanguinis societas commemoratur ad molliendam ferociam. Nullus tamen sequitur profectus. Nam qui iniuriam proximo fecerat, proterve ac minaciter eum repellit. Atque hoc usitatum est, ut mala conscientia ad furorem homines impellat, atque ut cuiusque deterior est causa, ita ille audacius ac truculentius se efferat. Sed quo praetextu adversus Mosen tam contumaciter insurgit, qui malam causam habet? Negat iudicem esse. Atqui Moses eum non corripuerat pro imperio sed tantum amice eos pariter monuerat. An solius iudicis est nos monere quum delinquimus? Sed hoc omnibus praefractis et immorigeris commune est vitium, nullis monitionibus locum dare nisi quum vi et imperio coguntur, imo phreneticis sunt similes qui medicos suos furiose impetunt. Quo magis studendum est frenandis nostris cupiditatibus, ne ita coeco impetu ruamus adversus eos qui sanare nostra vitia cupiunt. Monemur etiam hoc exemplo, non posse in tam perversis hominum moribus servos Dei officium suum facere, quin multas iniurias subinde perferant, subeant multas offensas, in pericula incurrant, praesertim bene faciendo male audiant. Sed horum malorum indignitas illis est devoranda, ne propterea agere desinant, quod sciunt sibi a Domino esse mandatum ac proinde ei probari. Atroci calumnia hic gravatur Moses, quod ius principis sibi usurpet, atque hoc modo crimen laesae maiestatis illi intenditur. Deinde probrose illi obiicitur, quod de homine Aegyptio vindictam sumpserit. Utrumque valde odiosum erat: unde colligere licet, quam periculosa tentatione perculsus fuerit sancti viri animus. Quum autem videmus neque exsilio, neque aliis malis fuisse fractum ut eum recte fecisse poeniteret, nos quoque eius exemplo discamus contra omnes huiusmodi Satanae machinas firmum et inexpugnabilem animum habere.

30. Et expletis annis quadraginta, visus est illi in deserto montis Sina Angelus Domini in flammeo incendio rubi. **31.** Moses vero ut vidit, admiratus est visionem. Porro quum accederet ad considerandum, facta est ad eum vox Domini:

32. Ego sum Deus Patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat accedere. 33. Dixit autem illi Dominus: Solve calceamentum pedum tuorum. Locus enim, in quo stas, terra sancta est. 34. Videndo vidi afflictionem populi mei in Aegypto, et gemitum eorum audivi, et descendi ad eos liberandos. Et nunc veni, mittam te in Aegyptum.

30. *Expletis annis quadraginta.* Ut homo erat non stupidus Moses, cuivis nostrum coniicere promptum est, quam multa illi in mentem venire potuerint ad labefactandam vocationis suae fidem. Captiosae sunt Satanae artes: nos ad diffidentiam natura plus quam propensi, quaecunque de verbo Dei obrepunt dubitationes facile admittimus. Dura mutatio, ex aulicis deliciis et vita splendida ad sordidum et laboriosum pascendi munus detrudi: praesertim vero quum tam longum temporis spatium effluere videret Moses, interea in solitudinem relegatus, quid statuere aliud potuit, nisi inane ac lusorium fuisse quod illi Deus promiserat? Quum iam octogenarius in pascendo soceri pecore occuparetur, quando tandem usui fore suam operam sperasset in liberando populo? Haec piorum certamina assidue meditari utile est, donec memoriae nostrae penitus insideant ne labascant animi, si quando nos diutius quam pro votis nostris suspensos Dominus teneat. Rursum in eo insigne modestiae documentum edit Moses, quod toto intermedio tempore non satagit, nec tumultus concitat, nec se ullo modo ingerit ad occupandum principatum ut mos est turbulentis hominibus, sed pecuario muneri non secus intentus est quam si nunquam ad maiorem provinciam esset vocatus. Dum autem sic quietus exspectat, in tempore illi Dominus apparet.

Visus est illi angelus domini. Quaeritur primum, quis iste fuerit angelus: deinde, cur sub tali figura conspiciendum se praebuerit. Postquam enim Lucas angelum vocavit, mox inducit sic loquentem: Ego sum Deus Abrahae, etc. Respondent quidam, sicuti Deus quae sibi maxime propria sunt ministris suis interdum attribuit et communicat, ita non esse absurdum, si ad ipsos transferatur eius nomen. Sed quum aperte pronuntiet hic angelus, se Deum esse aeternum qui solus est et in quo omnia subsistunt, necesse est hoc elogium restringere ad Dei essentiam: nullo enim modo in angelos competeret. Aptius diceretur angelum, quia Dei nomine loquitur, suscipere eius personam, acsi mandata sua ad verbum tanquam ex ore Dei referret. Qui mos loquendi satis etiam tritus est Prophetis. Sed quando postea dicet Lucas, hunc eundem fuisse angelum, cuius auspiciis et ductu Moses populum liberavit, et Paulus (I. Cor. 10, 2.) Christum fuisse ducem istum pronuntiat, non est quod iam miremur angelum sibi sumere, quod unius Dei proprium est. Statuamus itaque primo loco, nullam ab initio fuisse Dei communicationem cum hominibus nisi per Christum. Nihil enim nobis cum Deo, nisi assit mediator qui illum nobis conciliet. Ita hic locus aeternae Christi divinitati luculentum testimonium reddit, et eiusdem cum Patre essentiae eum esse docet. Angelus porro ideo vocatur, non modo quia angelos

semper comites habuit et quasi apparitores, sed quod illa populi redemptio nostram omnium adumbravit, cuius causa mittendus erat Christus a Patre, ut formam servi cum carne nostra indueret. Certum quidem est, Deum hominibus nunquam apparuisse qualis est, sed sub specie aliqua quae eorum captui congrueret. Alia tamen ut dixi in Christo nominis ratio est, quod aeterno Patris consilio destinatus hominibus salutis minister, in hunc finem Mosi apparet. Neque huic doctrinae repugnat quod habetur Hebr. 2, 16., Christum nunquam sumpsisse angelos sed Abrahae semen. Tametsi enim angeli speciem ad tempus induit, nunquam tamen angelicam suscepit naturam, quemadmodum scimus vere hominem factum esse. Restat ut aliquid de *rubo ardenti* dicamus. Tritum est illud, Deum similitudine quadam rebus signa aptare. Atque haec fere communis est Sacramentorum ratio. Porro nihil magis appositum ostendi Mosi potuit ad confirmandam eius fidem in praesenti negotio. Sciebat in quo statu gentem suam reliquisset. Tametsi ingens esset hominum numerus, erat tamen rubo non absimilis. Nam ut rubus quo densior est et compactis arbustis magis abundat, eo ad flammam excipiendam magis est obnoxius, ut incendium per omnes partes grassetur: ita infirma erat populi Israelitici manus ad omnes iniurias exposita, et sua quasi mole gravata imbellis multitudo Pharaonis saevitiam tantum prospero crescendi successu accenderat. Ergo populus dira tyrannide oppressus veluti quaedam ligni congeries est incendio ubique correpta, nec quicquam obstat quominus in cinerem mox redigatur, nisi quia Dominus in medio eius sedet. Quanquam autem insolitus persequutionum ignis tunc flagrabat, quia tamen Ecclesia Dei nunquam ab afflictionibus prorsus immunis et libera est in mundo, hic perpetua eius conditio quodammodo depicta est. Quid enim aliud sumus quam flammae pabulum? Innumerae vero Satanae faces assidue volitant, quae ignem subiiciant et corporibus et animis, sed Dominus mira et singulari gratia nos a consumptione vindicat ac tuetur. Ardere ergo incendium necesse est, quod in hac vita nos urat. Sed quia Dominus in medio nostri habitat, efficiet ne quid afflictiones nobis noceant, quemadmodum etiam Psalmo 46, 6 dicitur.

31. *Admiratus est visionem.* Sciamus ita Deum cum patribus agere solitum fuisse, ut certo eius maiestatem agnoscerent: voluit enim clarum esse discrimen inter visiones quas praebuit, et Satanae praestigias. Atque haec certitudo plus quam necessaria est. Quam enim alioqui fidem haberent Dei oracula, quibus foedus aeternae vitae continetur? Ergo quum haec sola sit vera fidei fultura Deum habere auctorem, necesse est ut indubie se eum esse monstret, qui loquitur. Deinde quando semper obambulat Satan, et miris artibus se insinuat totque habet fallendi modos, praesertim vero Dei nomen fallaciter obtendit, sedulo ab eius ludibriis cavendum est. Videmus ut olim gentes omnes et Papistas etiam luserit. Omnia enim superstitionum portenta, omnia errorum deliria, quae olim fuerunt et hodie adhuc regnant sub Papatu, ex somniis, spectris et falsis revelationibus nata sunt. Quin etiam Anabaptistae suas illusiones habent. Ergo unicum hoc remedium est ut certis notis Deus quas praebet visiones insigniat. Tunc enim extra errandi periculum sumus, quum suam maiestatem nobis pa-

tefecit. Hac ratione animus Mosis admiratione percutitur, deinde ad considerandum accedit: post accessum propiorem Dominus eum magis vivo praesentiae suae sensu tangit ut expavescat. Fateor quidem nihil horum esse quod non aemuletur Satan, sed perperam ut simia. Et Dominus non modo talibus signis se manifestat, sed hebetudini nostrae suppetias ferens oculos simul aperit, ne hallucinemur. Deinde Spiritus sanctus notas et symbola divinae praesentiae cordibus insculpit, ne quid dubitationis restet.

32. *Ego sum Deus patrum tuorum.* Nunc videmus quorsum oblata fuerit Mosi visio, nempe ut sua verbo Dei auctoritas constaret. Parum enim nudae visiones prodessent nisi accederet doctrina. Accedit autem non tanquam pars inferior, sed tanquam visionum omnium causa et finis. Quod autem se Deum Abrahae, Isaac et Iacob nominat, huius appellationis duplex est ratio. Ut infinita est Dei maiestas, si eam comprehendere volumus, potius sensus nostros absorbet: si ad eam ascendere conamur, evanescimus. Se ergo titulis ornat et vestit, sub quibus comprehendi a nobis queat. Sed notandum est, Deum sibi deligere titulos, quibus nos ad Verbum revocet. Ideo enim Deus Abrahae, Isaac et Iacob vocatur, quia salutis doctrinam apud eos deposuit qua mundo innotesceret. Verum Deus proprie ad circumstantiam praesentem respexit, quum ita Mosi loquutus est. Nam visio haec et spes liberandi populi et mandatum quod Mosi daturus erat a foedere pendebant, quod pepigerat olim cum Patribus. Ita novitatis suspicio tollitur et erigitur animus Mosis ad sperandam redemptionem, quae in veteri Dei promissione fundata est. Perinde ergo valet elogium hoc acsi dixisset Deus: Ego qui salutem vestram mihi curae fore Patribus vestris olim promisi, qui genus Abrahae gratuito foedere in fidem meam accepi, imo qui praefixi hoc tempus finiendae gentis vestrae servituti, nunc ad praestandam dictis meis fidem tibi appareo: quemadmodum hodie omnes Dei promissiones, ut nobis stabiles ac firmae sint, hoc fundamento niti oportet, quod Deus in Christo nos adoptavit seque Patrem ac Deum nobis fore pollicitus est (Matth. 22, 32.). Caeterum ex hoc loco Christus non absque optima ratione colligit, pios esse post mortem superstites. Nam si totus homo in morte intereat, inepta esset loquutio, Ego sum Deus Abrahae. Fingamus nullam esse amplius Romam: annon ridiculus erit qui se vocabit Romanum Consulem? Hoc enim exigit relatio, ut membra inter se respondeant. Alia etiam ratio consideranda est, quod quum Deus vitam et mortem in manu habeat procul dubio vivos servat, quibus vult esse in patrem et quos in filiis suis censet. Ergo Abraham, Isaac et Iacob, quamvis carne perierint, spiritu tamen apud Deum vivunt.

Tremefactus autem Moses. Posset hoc videri absurdum, quod vox consolationis plena Mosen terreat potius quam exhilaret: sed utile fuit Mosen sic terreri Dei praesentia, quo se ad maiorem reverentiam componeret. Nec vero sola vox Dei eius animum percellit, sed ipsius maiestas cuius signum in rubo ardenti cernebat. Et quid mirum si homo ad Dei conspectum tremat? Praesertim vero meminerimus, hoc modo animos ad timorem et reverentiam parari, quemadmodum Exod. 20, 22. habetur: Vidisti signa, audisti tubae sonitum, ut discas Deum timere. Sed excipiet aliquis: cur nunc Moses tremefactus considerare non audet, qui prius accedere

non dubitabat? Respondeo, quo propius ad Deum accedimus, prout maior illius gloria affulget, ita maiore nos metu iure affici. Caeterum non alia causa Mosen Deus tremefacit, quam ut sibi obsequentem reddat, atque hic metus praeparatio fuit non incommode ad maiorem fiduciam. Quo etiam pertinet quod sequitur, Solve calceamentum. Monetur enim hoc symbolo, ut Dei mandata reverenter excipiat ac debitam illi gloriam modis omnibus praestet.

33. *Quia locus in quo etc.* Hoc loci elogio Mosis animum quasi in coelum attollere voluit Deus, ne quid terrenum cogitaret. Quodsi tot stimulis pungendus fuit Moses, ut terrae oblitus Deo se attentum praeberet, annon quasi fodiendi sumus, quum simus centuplo tardiores? Quaeritur tamen unde haec loco sanctitas? Neque enim ante diem illum aliis sanctior fuerat. Respondeo, hunc Dei praesentiae, non loco haberi honorem, et hominum causa praedicari loci sanctitatem. Nam si terram sanctificat Dei praesentia, quanto maiorem eius vim ab hominibus percipi aequum est? Simul tamen notandum est, sic locum ad tempus ornatum fuisse, ut Deus suam illic gloriam minime affigeret, quemadmodum Iacob altare Deo erexit in Bethel, quum praesentiae illic suae Deus signum dedisset (Gen. 35, 7.). Idem quum posteri imitarentur, perversus cultus fuit. Denique unius Mosis causa locus vocatur *sanctus*, ut se ad timorem Dei et obsequendi studium melius componat. Nunc quum Deus ubique se in Christo praesentem nobis exhibeat, idque non obscuris figuris sed plena luce ac veritate solida, non tantum pedes calceis nudare, sed nos totos exuere convenit.

34. *Videndo vidi.* Nunc Deus se populi fore liberatorem promittit, ut Mosen ministrum rursus de integro constituat, quia tam longo temporis spatio superior promissio fuerat interrupta. Dicitur enim Deus videre mala nostra, quum rationem nostri habet ac curam salutis nostrae suscipit: sicuti rursum claudere oculos et tergum obvertere dicitur, dum causam nostram negligere videtur. Eadem est ratio descensus. Minime opus est, ut se Deus loco moveat opis ferendae causa: manus enim eius per coelum et terram extenta est: sed hoc ad sensum nostrum refertur. Nam quum afflictionem populi non levaret, procul abesse et curare aliud in coelo videri poterat. Nunc denunciat, Israelitas propinquum sibi sensuros. Totum huc spectat, ut Moses de voluntate Dei factus certior, illum sequi ducem non dubitet, seque maiore fiducia impendat in populi redemptionem, quam Dei opus esse novit. Notandum etiam est, quod Deus se gemitum audisse commemorat. Nam quum miseros et iniuste oppressos respiciat, praecipue tamen, quum in eius sinum deponimus gemitus nostros et querelas, ad misericordiam flectitur. Quanquam nomen hoc, ut saepe alibi, pro coecis et confusis querimoniis accipi potest, quae ad Deum non diriguntur.

35. Hunc Mosen, quem negaverant, dicentes: Quis te constituit principem ac iudicem? Hunc, inquam, Deus principem et redemptorem misit in manu Angeli, qui visus illi fuerat in rubo. 36. Hic eduxit eos editis prodigiis et signis in terra Aegypti et in mari rubro, et in deserto per annos

quadraginta. 37. Hic est Moses qui dixit filiis Israel: Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester e medio fratrum vestrorum, sicut me, ipsum audite.

35. Multa omittit Stephanus, quia ad hanc summam properat, ut intelligant Iudaei, non ideo redemptos fuisse Patres, quod id sua pietate promeriti essent, sed indignis praestitum fuisse hoc beneficium, deinde ex illis primordiis sperandum esse aliquid perfectius. Quum Moses ordinatus a Deo vindex eorum ac redemptor iam foret quodammodo in procinctu, viam illi praecluserant. Nunc ergo Deus quasi invitos redimit. Quod de miraculis et portentis additur tam ad gratiae Dei commendationem, quam ad illustrandam Mosis vocationem pertinet. Mirum certe est, quod Deus tam ingrati populi causa virtutem suam variis portentis exserere dignetur. Sed interea servo suo auctoritatem conciliat. Ergo quod postea minus illi deferunt Iudaei, nunc conviciis eum abigere tentant, nunc fastidiunt, nunc cum eo rixantur, nunc illi obstrepunt, nunc tumultuose in eum insurgunt, in eo et malitiam suam et impium gratiae Dei contemptum magis produnt. Ita semper aucta fuit indignitas, ut Deum oportuerit mira patientia certare cum tam perverso et contumaci populo.

Principem et redemptorem. Subaudiendae sunt antitheses quae crimen exaggerant. Mosi paruissent, si praefectus fuisset a tyranno iudex, a Deo autem constitutus et quidem redemptor superbe contemnitur ac respuitur. Ita imperium spernendo impii, gratiam reiiciendo ingrati quoque fuerunt. Quod autem adeo honorificum elogium tribuitur Mosi, in eo non ita Deus debitum sibi honorem homini transcribit, ut quicquam de iure suo minuat. Neque enim alio sensu *redemptor* vocatur Moses, nisi quia Dei minister fuit. Atque hoc modo penes unum Deum totius operis gloria in solidum manet. Discamus ergo quoties Dei titulis ornantur homines, non spoliari Deum suo honore: sed quod per manum eorum opus exsequitur, ita commendari. Huc spectat quod dicit Stephanus, mandatam fuisse Mosi hanc provinciam in manu angeli. Nam hoc modo subiicitur Moses Christo, ut sub eius ductu ac auspiciis obsequium Deo suum praebeat. *Manus* enim hic non pro ministerio sed principatu capitur. Quare sic usus est Deus Mosis opera, ut Christi virtus supra ipsum emineret: quemadmodum et hodie in peragenda Ecclesiae salute summus est moderator. Imo sic homines adhibet ministros, ut vis et effectus ab eo solo pendeat.

37. *Prophetam vobis suscitavit.* His verbis non dubium est quin probare velit Stephanus, Christum esse finem Legis: quamvis hoc clare non exprimat. Et sane, ut iam diximus, non recenset hic ad verbum Lucas quaecunque tunc a Stephano dicta sunt, sed rerum capita notare illi satis est. Porro supra capite tertio diximus, sic rite hoc testimonium aptari Christo, ut tamen aliis quoque Prophetis conveniat. Postquam enim Moses populum vetuit huc illuc pravis gentium superstitionibus iactari, quidnam sequi debeat ostendit. Non est, inquit, quod magos tibi vel hariolos appetas: Deus enim nunquam te Prophetis destituet, qui te fideliter erudiant. Iam vero certum est, temporale fuisse Prophetarum ministerium, sicuti Legis: donec Christus plenam sapientiae perfectionem mundo afferret. Huc itaque spectat Stephani oratio,

Mosen, dum alium doctorem proponit ac commendat, populum non tenere sibi uni addictum. Fuerunt quidem Prophetae, Legis interpretes, et tota eorum doctrina veluti appendix eorum quae per Mosen prodita fuerant: sed quum simul istud constaret, perfectius quoddam doctrinae genus a Christo afferendum esse, ut qui finem impositurus esset prophetis omnibus, sequitur, eum summo loco constitui, et praecipuum, ut ita loquar, magisterium illi asseri, ne ambigua sit Evangelii fides. Tenemus nunc quorsum Mosis testimonium inseruerit Stephanus: nempe ut illum ipsum, quem plenis buccis iactabant sibi unicum esse doctorem, ostendat non minus indigne a Iudaeis mortuum contemni, quam olim dum vivebat impie ac proterve repudiatus fuerit. Quisquis enim fidem habet Mosi, Christi, cuius ille fuit praeco, esse discipulus non recusabit. Reliqua pete ex capite tertio.

38. Hic est, qui fuit in Ecclesia in deserto cum Angelo, qui loquutus illi fuerat in monte Sina (vel, loquebatur illi in monte), et cum Patribus nostris: qui suscepit viva oracula, ut nobis daret: 39. Cui noluerunt obedire Patres nostri, sed repulerunt et aversi sunt cordibus suis in Aegyptum, 40. Dicentes Aaroni: Fac nobis Deos, qui nos praecedant: nam huic Mosi, qui nos eduxit ex terra Aegypti, nescimus quid acciderit. 41. Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt hostiam idolo, et laetati sunt super operibus manuum suarum.

38. Pergit Stephanus in narranda populi pravitate, qui tot Dei beneficiis provocatus nunquam tamen maligne illum reiicere destitit. Si Deo prius immorigeri et parum grati fuerant, tam mirifica saltem liberatio eos ad saniorem mentem revocare debuerat: atqui eos semper sui fuisse similes ostendit. Tot certe miracula non modo haerere in eorum animis, sed in oculis etiam versari aequum erat. Illi vero omnium obliti ad Aegypti superstitiones repente transvolant. Recens erat durae servitutis memoria, quam traiecto mari effugerant: sed tyrannos, a quibus plus quam inhumaniter afflicti sunt, redemptori suo praeferunt. Hic ergo desperatae impietatis cumulus fuit, quod tot Dei beneficiis frangi ac vinci eorum contumacia non potuit, quin semper ad ingenium redirent. Multum criminis atrocitatem auget quod dicit Stephanus, Mosen tunc fuisse cum illis in deserto. Praeterquam enim quod rara hic et inaestimabilis Dei bonitas in ipsis tolerandis apparet, nihil sibi ad excusationem reliquum faciunt, dum tot undique angustiis obsessi, tot necessitatibus constricti, Mosen habentes ducem sui itineris et fidum vitae custodem, perfide nihilominus a Deo ipso deficiunt. Denique indomitis bestiis similes fuisse apparet, quos Deus tot vinculis retinere in obsequio non potuit. Quod ergo illos Moses sub ducatu et praesidio angeli per desertum regere non destitit, ex hac temporis circumstantia colligere promptum est, quam obstinata et insanabilis fuerit eorum pravitas: sicuti prodigiosae contumaciae fuit, non humiliari tot ma-

lis et ipso mortis conspectu. Quod Mosen cum angelo et patribus fuisse dicit, longe diversa est ratio. Patribus enim affuit, ut se illis ducem ex Dei mandato praeberet, fuit cum angelo tanquam minister: unde sequitur non privato homini factam fuisse iniuriam, sed gubernationi divinae, quando non obstitit utriusque reverentia, quin populus in sceleratam perfidiam se proriperet. De angelo iam prius diximus. Sed participium λαλοῦντος ambiguum sensum habet. Nam vel de prima visione potest intelligi, qua vocatus fuit Moses ad redimendum populum, vel de sermone quem Deus cum Mose habuit post traiectum mare rubrum. Quoniam autem utroque modo se redemptionis esse auctorem testatus est Christus, non multum refert utrum eligas: imo nihil impedit quominus ad utrumque extendas. Nam qui Mosi loqui ab initio coeperat, ut eum in Aegyptum mitteret, continuavit postea sermonis sui tenorem, donec perfectum esset opus.

Qui suscepit viva oracula. Erasmus transtulit, Sermonem vivum: sed qui Graece norunt, melius fuisse a me redditum quod dicit Stephanus, agnoscent. Nam in oraculis maior quam in sermone inest maiestas. Tantum de voce loquor, scio enim oraculum esse quicquid ex ore Dei manat. Porro his verbis auctoritatem Mosis doctrinae conciliat, quia nihil in medium protulerit nisi a Deo profectum. Unde sequitur non tam Mosi quam Deo in illius persona rebelles fuisse Iudaeos, quo magis detegitur ferrea eorum improbitas. Est autem haec generalis ratio sanciendae doctrinae, quum homines nihil tradunt nisi divinitus sibi mandatum. Quisnam enim hominum Mosen sibi postponere audebit, cui hoc tantum iure adhibendam fuisse fidem pronuntiat Spiritus, quia doctrinam a Deo acceptam fideliter populo exposuerit? Sed quaeritur, cur Legem *vivum sermonem* appellet. Videtur enim minime hoc elogium cum Pauli verbis congruere, ubi Legem dicit esse ministerium mortis et iram operari, et peccati esse virtutem (II. Cor, 3, 7.). Si intelligas Vivum sermonem, qui sit efficax, et qui hominum contemptu irritus fieri nequeat, nulla erit repugnantia: sed ego active pro Vivifico positum interpretor. Nam quum Lex pie sancteque vivendi perfecta sit regula et iustitiam Dei ostendat, merito vitae et salutis doctrina censetur. Quo pertinet solennis illa Mosis contestatio, dum coelum et terram adiurat, quod proposuerit viam vitae et mortis. Quo sensu etiam Ezechielis cap. 20. conqueritur Deus, Legem suam bonam violatam esse, praecepta sua bona de quibus dixerat, Qui fecerit haec, vivet in illis. Lex igitur in se vitam continet. Si quis tamen *viva* interpretari malit, efficaciae et virtutis plena, vehementius non contendam. Quod autem Ministerium mortis dicitur, id illi accidentale est propter corruptam hominum naturam. Peccatum enim ipsa non generat, sed invenit in nobis. Vitam offert, sed nos, quia vitiosi sumus, nihil quam mortem referre inde possumus. Itaque nonnisi hominum respectu mortifera est. Quanquam altius respexit hoc loco Stephanus: neque enim de nudis praeceptis loquitur, sed totam Mosis doctrinam comprehendit: in qua inclusae sunt gratuitae promissiones, atque adeo Christus ipse, unica hominum vita et salus. Memoria tenendum est quibuscum hominibus negotium erat Stephano. Praeposteri erant Legis zelotae, qui in mortua tantum et mortifera litera haerebant: ac interea contra

Stephanum insaniebant, quod Christum in Lege quaereret, qui vere est illius anima. Oblique ergo perversam eorum inscitiam perstringens, maius aliquid et excellentius in Lege reconditum esse significat, quam ipsi hactenus noverint. Nam ut carnales erant, externa specie contenti nihil in ea spirituale quaerebant, imo nec sibi ostendi patiebantur.

Ut nobis daret. Hoc ad diluendam calumniam valet, qua falso gravatus fuerat. Nam quum se Legis iugo subiiciat, seque unum ex Mosis discipulis esse profiteatur, multum abest quin fidem illi apud alios abroget: quin potius obiectum sibi crimen in calumniae auctores retorquet. Nam istud totius populi commune quodammodo probrum erat, quod Patres Legi parere noluerant. Interea tamen admonet, non suo tantum saeculo Mosen datum esse Prophetam, sed ut mortui apud posteros vigeret auctoritas. Neque enim Dei doctrinam una cum ministris exstingui convenit, aut e medio tolli. Quid enim minus consentaneum quam ipsam emori, qua nobis confertur immortalitas? Sic hodie quoque statuendum est, sicuti suae aetatis hominibus loquuti sunt Prophetae et Apostoli, ita nobis scripsisse ac perpetuum esse doctrinae illorum vigorem, quia auctorem Deum potius quam homines ministros referat. Admonet interea, si qui destinatum sermonem reiiciunt, Dei concilium reiicere.

39. *Repulerunt et aversi sunt.* Mosen a Patribus reiectum fuisse dicit, et simul causam notat, quod Aegypti superstitionibus se potius addixerint. Fuit autem hic horribilis et plus quam coecus furor, Aegypti mores et instituta appetere, ubi nuper tam gravia perpessi fuerant. Aversos cordibus in Aegyptum dicit, non quod illuc reverti optarint, sed quia animos reflexerint ad eas corruptelas, quarum nulla illis memoria manere debuerat nisi cum summa exsecratione et odio. Verum quidem est, semel agitatum inter Iudaeos fuisse de reditu, sed historiam illam Stephanus nunc non attingit. Porro contumaciam magis exprimit, quum dicit fuisse aversos. Rectam enim viam duce et rectore Deo ingressi repente alio se proripiunt, acsi equus refractarius sessoris impatiens proterve se retro ageret.

40. *Fac nobis deos.* Quum variis modis cursum reflexerint Iudaei, memorabile prae aliis exemplum foedae ac detestandae eorum perfidiae hic eligit Stephanus: quum scilicet vitulum sibi fabricaverunt, quem loco Dei colerent. Nihil enim hac ingratitudine turpius fingi potest. Fatentur se redemptos esse ex Aegypto, neque hoc Dei gratia et Mosis opera factum esse dissimulant: interea tanti boni auctorem simul cum ministro secure reiiciunt. Et quo praetextu? Nescire se obtendunt quid Mosi acciderit. Atqui in monte esse non ignorant. Illuc euntem prosequuti sunt oculis suis, donec opposita nube Deus illum ad se reciperet. Sciunt praeterea salutis suae causa Mosen abesse, qui se in tempore rediturum promiserat, ut legem a Deo latam ad ipsos perferret. Iussit tantum paulisper quiescere. Insanos repente intra exiguum tempus tumultus sine causa movent, sed ut rationis colore furorem suum tegant vel honestent, deos volunt habere sibi praesentes, quasi vero nullum illis Deus praesentiae suae signum hactenus dedisset. Atqui eius gloria quotidie in nube et columna ignis conspicua erat. Videmus ergo quam maligno Dei fastidio

ad idololatriam properent, ut interea taceam quam turpis et scelerata ingratitudo fuerit, quod illis tam brevi spatio miracula exciderant, quorum memoria in finem usque mundi celebranda erat. Quare ex hac una defectione abunde patet, quam pervicax et intractabilis fuerit populus. Adde quod hanc potius rebellionis historiam, quam alias referri, ad causam Stephani faceret. Nam populus Dei cultum palam evertit, Legis doctrinam repudiat, peregrinam et profanam religionem inducit. Caeterum insignis est hic locus, quia fontem ostendit, ex quo omne genus superstitionis ab initio fluxerunt: praesertim vero quae fabricandis idolis prima origo fuerit: nempe quod homo, qui carnalis est, Deum tamen pro carnis suae captu habere vult praesentem. Haec causa est, cur saeculis omnibus tanta in fingendis idolis hominum lascivia fuerit. Ac Deus quidem se ruditati nostrae hucusque accommodat, ut se quodammodo sub figuris offerat visibilem. Nam sub Lege plurima erant symbola ad testandam eius praesentiam. Et hodie per Baptismum et Coenam, adeoque per externam Verbi praedicationem ad nos descendit. Verum dupliciter hic peccant homines: primum, ordinatis a Deo mediis non contenti nova sibi audacter accersunt. Hoc iam non leve est vitium, quod nullum modum tenentes pruriunt semper ad nova figmenta, atque ita fines a Deo positos transilire non dubitant. Atqui nulla esse potest vera Dei imago nisi quam ipse instituit. Quaecunque ergo praeter ipsius verbum finguntur hominum arbitrio, falsae sunt et adulterinae. Sequitur deinde alterum vitium non magis tolerabile, quod mens humana, ut nihil nisi crassum et terrenum de Deo concipit, ita ad eandem crassitiem transfert omnia divinae praesentiae symbola. Nec modo in idolis a se fabricatis adeo perperam ludit, sed etiam quicquid a Deo institutum fuerit, in contrarium finem detorquens corrumpit ac vitiat. Descendit quidem ut dixi ad nos Deus, sed hoc consilio ut nos in coelum attollat. Nos autem, qui terrae sumus affixi, illum similiter volumus in terra habere. Hoc modo deformatur coelestis eius gloria, et omnino impletur quod hic dicunt Israelitae, *fac nobis deos.* Novum enim sibi numen creat quisquis non spiritualiter Deum colit. Et tamen si omnia propius expendas, nolunt Israelitae data opera Deum habere a se creatum: quin potius sub vituli aurei effigie verum et aeternum Deum habere se putant. Serio enim ad condictum sacrificium assunt, et quod Aaron pronunciat illos esse Deos, a quibus educti sunt ex Aegypto, consensu suo approbant. Verum Dominus frivolas istas imaginationes nihil moratur, sed alienos deos in locum suum conqueritur supponi, simulatque a Verbo suo vel tantillum homines deflectunt.

41. *Et vitulum fecerunt.* Cur haec magis placuerit effigies, facile ex superioribus verbis colligitur. Quanquam enim innumeris idolis scatebat Aegyptus, bovem tamen in praecipuo fuisse honore notum est. Unde autem idoli cupiditas, nisi quia cordibus in Aegyptum aversi erant, quemadmodum iam dixit Stephanus? Notanda autem est loquutio, quum dicit eos *hostiam idolo obtulisse.* Edicit Aaron, ut ad colendum Deum populus conveniat, congregantur omnes. Testantur ergo sibi nihil minus in animo esse, quam fraudare Deum suo cultu ut ad vitulum transferant. Quin potius illis propositum est, Deum in imagine vituli colere:

sed quia idolum fabricando verum Deum reliquerunt, quicquid postea sequitur, idolo censetur dari: quia Deus pravos omnes cultus respuit. Neque enim aequum est, impensum ei ferri quod non mandavit, et quia nominatim vetuit, visibile simulacrum sibi erigi, sacrilegium est quicquid in eius honorem postea tentatur.

Laetati sunt super operibus. Loquutio haec ex Iesaia sumpta est, imo ex Prophetis, qui similiter exprobrant Iudaeis, oblectatos fuisse suis figmentis. Et sane mira dementia est dum sibi quicquam in rebus divinis arrogant homines. Laetitiam interpretor solenne illud tripudium, quod refert Moses Exodi tricesimo secundo capite. Commune tamen vitium Stephanus taxat, quo laborant idololatrae. Nam quum in religione nihil hominibus fas sit suscipere nisi a Deo praescriptum, temere quidvis excogitant, et neglecto Dei verbo eligunt manuum suarum opera. Stephanus autem ostendit, dum ita sibi in hac licentia placent, eo magis ipsos displicere Deo. Quare si cultum nostrum probari volumus, ab operibus manuum nostrarum, hoc est, a propriis inventis abstinendum est. Nihil enim aliud quam sacrilega profanatio est, quicquid a se ipsis homines excogitant. Proprie quidem idolum probri causa sic vocatur, quasi res nihili, quia nulla ratio patitur Deum ab homine fabricari.

42. Convertit autem se Deus, et tradidit eos ad colendam militiam coeli: quemadmodum scriptum est in libro Prophetarum, Numquid victimas et hostias obtulistis mihi per annos quadraginta in deserto, domus Israel? 43. Et sustulistis tabernaculum Moloch, et astrum dei vestri Remphan, et figuras quas fecistis ad colendum eas: ideo transferam vos ultra Babylonem.

42. Docet hic Stephanus, nullum Iudaeos fecisse peccandi finem, sed longius subinde in perversis suis erroribus evagatos, ut primus ille lapsus illis velut ingressus in labyrinthum fuerit. Hoc autem iustae Dei vindictae assignat, quod ab eo tempore crevit insania, ut sibi pro uno idolo innumera accerserent. Admonet hoc exemplum, ut sollicite ad sequendam Dei regulam intenti simus, quia simulatque vel tantillum ab ea deflexímus, huc et illuc variis deliriis raptari, implicari plurimis superstitionibus, et penitus demergi in vastam errorum colluviem necesse est. Atque hanc Deus poenam iuste hominibus irrogat, qui eius verbo parere abnuerunt. Ideo dicit Stephanus, *conversum fuisse Deum*, quae loquutio perinde valet ac Tergum obvertere. Oculos enim quodammodo in populum defixos habebat, quum singularem in eo regendo curam ostenderet. Nunc defectione offensus faciem suam alio convertit. Hinc simul colligere licet, non aliter posse nos rectam viam persequi, nisi quum Dominus nobis regendis invigilat: aversa autem eius facie nos statim in errores abstrahi. Iam tunc quidem a Deo relicti erant Israelitae, quum vitulum fabricarunt: verum Stephanus poenae atrocitatem exprimere voluit, acsi dixisset, tunc plane in sensum reprobum fuisse coniectos, quemadmodum et Paulus (Rom. 1, 28.) eos qui gloriam Deo non dederunt, quum

se illis manifestasset, in coecitatem et stuporem et in cupiditates probrosas tradi iusta Dei vindicta, docet. Hinc factum est, ex quo vitiari coepit religio, ut paucis superstitionibus innumerae abominationes, et levibus corruptelis crassa idololatriae portenta successerint. Quia enim lucem sibi accensam neglexerunt homines, iusto Dei iudicio prorsus obstupefacti fuerunt, ut nihilo rectius quam brutae pecudes iudicarent. Est quidem fertilis idololatria, ut ex uno deo ficticio centum mox gignantur, ex superstitione una mille scaturiant. Sed hinc tanta hominum insania, quod Deus Satanae illos tradens se ipsum ulciscitur, quia ex quo nos suscepit regendos nulla contingit in parte eius mutatio, sed temeraria nostra levitate a nobis distrahitur.

Numquid victimas et hostias. Locus hic ex Amos 5, 25. sumptus est. Loquutio qua Stephanus utitur prophetias omnes in unum corpus fuisse collectas ostendit. Caeterum Amos illic postquam in idololatriam et varia populi scelera invectus est, subiicit non esse novum hoc malum, ut Deo rebelles sint Iudaei, quia iam in ipso deserto illorum Patres a vera pietate desciverant. Porro, victimas sibi oblatas fuisse negat, non quod illic nulla prorsus fuerint sacrificia, sed quia Deus adulterinum cultum respuebat, quemadmodum et apud Iesaiam 43, 22. expostulat cum populo, quod nullis ab eo sacrificiis honoratus fuerit. Tu, inquit, non invocasti me, Iacob, nec sacrificiis tuis me honorasti: neque ego servire te feci in oblatione vel suffitu. Non emisti mihi calamum, neque adipe satiasti me. Tu vero onerosus mihi fuisti in peccatis tuis, et servire me fecisti in tuis iniquitatibus. Certe eiusmodi omnia quotidie fiebant a Iudaeis, sed nullum ab impiis obsequium recipit Deus vel ratum habet, deinde abominantur quicquid adventiciis mixturis foedatum est. In hunc modum etiam de Patribus apostatis loquitur Amos. Quod statim subiicitur, vel ad eosdem vel ad posteros referri potest;

43. *Sustulistis tabernaculum Moloch.* Copulam adversativae particulae loco quidam accipiunt, acsi diceret, Quin potius honorem exhibuistis idolo. Posset etiam in particulam causalem resolvi, hoc modo: Non mihi obtulistis sacrificia, quoniam erectum fuit a vobis tabernaculum Moloch. Ego autem paullo aliter interpretor: Quod scilicet maioris vehementiae causa Deus initio Patres accuset: deinde posteros subiiciat in deterius superstitiones auxisse, quoniam nova et varia idola sibi acciverint, acsi ita loquutus esset Propheta in persona Dei: Si ab ultima vetustate repetam, qualiter se genus vestrum erga me gesserit, o domus Iacob, iam in ipso deserto Patres vestri mandatum a me cultum corrumpere ac pervertere coeperunt: sed vos illorum impietatem vicistis, nam innumera deorum turba a vobis invecta est. Atque hic ordo ad institutum Stephani melius quadrat. Vult enim probare, ut iam dictum est, ex quo in alienos ac degeneres ritus prolapsi sunt Israelitae, nullum fecisse peccandi modum, sed coecitate a Deo percussos novis subinde idololatriis se polluisse, donec ad extremum impietatis ventum est. Ergo Stephanus Prophetae testimonio sententiam hanc apposite confirmat, quod Iudaei ex Patribus impiis ac immorigeris progeniti, tamen in peius ruere nunquam cessassent. Caeterum, quamvis paulo diversa sint Prophetae verba, sensus tamen idem est. Probabile est Stephanum, cui sermo erat cum Iudaeis, recitasse ad verbum eorum

lingua, quod habetur apud Prophetam. Lucas, qui Graece scribebat, interpretem Graecum sequutus est. Propheta dicit, Honorastis Siccuth-Regem vestrum, et Cijjun imaginem vestram, sidus deorum vestrorum. Graecus interpres ex proprio nomine appellativum fecit propter affinitatem vocis סכות, quae tabernaculum significat. Unde porro suum illud Remphan sumpserit nescio, nisi quod potuit nomen illud ea aetate magis esse usu receptum.

Et figuras quas fecistis. Nomen Imaginis, quod est apud Prophetam, per se nihil vitii denotat. Nomen etiam τύπου apud Graecos in bonam partem capitur, τύποι enim vocantur omnes ceremoniae quas Deus instituit. Damnat tamen nominatim Propheta τύπους a Iudaeis confictos. Cur istud? nisi quia Deus sub visibili et externa forma coli non vult. Si quis excipiat, mentionem hic fieri de sideribus, verum quidem esse fateor: sed in hoc tantum insisto, Prophetam, quamvis honestum nomen idolis concedat, vitiosum tamen cultum acriter et severe damnare. Quo refutatur inepta et puerilis Papistarum cavillatio. Imagines et statuas quas adorant, quia negant esse idola, cultum in quo insaniunt εἰκονοδουλείαν esse dicunt, non autem εἰδωλοδουλείαν. Quum sophistice Deo illudant, nemo communi tantum sensu praeditus non videt in talibus ineptiis plus quam esse ridiculos. Nam ut de voce litem ipsis non moveam, certum est nomen τύπου magis honorificum esse quam εἰκόνος. Atqui simpliciter hic damnantur τύποι quos sibi homines fabricant, non tantum πρὸς τὴν λατρείαν, sed πρὸς τὴν προσκύνησιν, hoc est, ad quamlibet adorationem. Ergo concidit putida illa distinctio, in qua Papistae callidum effugium habere se putant.

Ultra Babylonem. Propheta Damascum nominat, nec dissentit Graeca interpretatio. Quare fieri potest ut hic nomen *Babylonis* errore obrepserit, quanquam in summa rei nihil est discrepantiae. Babylonem transferendi erant Israelitae, sed quia praesidium sibi certum et inexpugnabile in Syriae regno statuebant, cuius caput erat Damascus, ideo Propheta denuntiat, Damascum non fore obstaculo, quin Deus illos longius expellat. Acsi diceret, Quamdiu Damascum habetis hostibus vestris oppositam, putatis vos egregie munitos esse, atqui Deus ultra vos transferet in Assyriam scilicet atque in Chaldaeam.

44. Tabernaculum testimonii fuit Patribus nostris in deserto: quemadmodum ordinaverat loquens Mosi, ut faceret illud secundum formam, quam viderat. 45. Quod etiam induxerunt, qui successerunt Patres nostri cum Iesu in possessionem gentium, quas expulit Deus a facie Patrum nostrorum usque ad dies David, 46. Qui invenit gratiam coram Deo, et petiit, ut inveniret habitaculum Deo Iacob. 47. Salomon autem aedificavit illi domum, 48. Sed Altissimus non in manufactis templis habitat: quemadmodum Propheta dicit: 49. Coelum mihi sedes, terra vero scabellum pedum meo-

rum. Qualem domum aedificabitis mihi? dicit Dominus: vel, quis locus requietis meae? 50. Annon manus mea fecit haec omnia?

44. *Tabernaculum testimonii.* Hic ostendit Stephanus, non posse ascribi culpam Deo, quod Iudaei variis superstitionibus se polluerint, quasi eos sine freno vagari passus fuerit. Deum enim mandasse dicit, qualiter ab ipsis coli vellet. Unde sequitur, non alia causa fuisse tot erroribus implicitos, nisi quia praescriptam a Deo formam sequi noluerint. Quanquam duplici eos nomine perstringit: Quod una Dei regula non contenti temere ipsi alienos cultus sibi finxerint, deinde quod in templo quoque et institutis a Deo ceremoniis rectum finem non spectarint. Nam quum spiritualis cultus exercitia illis deberent esse, pro crasso suo ingenio nihil nisi terrenum et carnale apprehenderunt: hoc est, pro corpore ipso umbram. Videmus ergo in Iudaeis primo reprehendi audaciam, quod simplici Dei verbo non contenti post sua commenta abrepti sint. Deinde reprehendi praeposterum veri ac sinceri cultus abusum, quia carnem pro spiritu sequuti sint. *Tabernaculum*, inquit, *testimonii* illis fuit. Ergo nihil eos impulit ad peccandum quam propria lascivia et temeritas: nam quum probe edocti essent, quaenam esset iusta colendi Dei ratio, sublatus erat ignorantiae praetextus: quod observatu dignum est. Nam quum Deus voluntatem nobis suam patefaciens frenum quodammodo imponat, si post acceptum eius mandatum huc vel illuc deflectimus, duplex nos reatus manet, quia servus sciens voluntatem Domini sui et non faciens gravius vapulabit. Haec prima nota est, qua degeneres ac vitiosos omnes cultus a probo et sincero Spiritus sanctus discernit. Imo ut brevius loquar, recti cultus et idololatriae primum est discrimen, quod pii nihil nisi ex Dei verbo suscipiunt: alii autem quicquid libuit putant esse licitum, atque ita suum arbitrium pro lege habent, quum Deus nihil probet nisi quod ipse praescripsit. Huc etiam pertinet *testimonii* nomen. Vox quidem Hebraica מועד statutum locum et tempus vel conventum hominum significat, sed ratio, quae exprimitur apud Mosen, aliam appellationis causam esse ostendit, apud quem saepius repetit Deus: Ego illic conveniam vobiscum. Ergo foedere ac verbo Domini consecratum erat tabernaculum, et illis assidue vox eius personabat, ut a profanis omnibus locis differret.

Secundum formam quam viderat. Hoc ad secundam partem quam attigi refertur. Fieri enim potest ut, qui tantum praeceptis a Deo ceremoniis utetur, perverse tamen Deum colat: ritus enim externos Deus non moratur, nisi quatenus coelestis veritatis sunt symbola. Ita structuram tabernaculi veteris ad coelestem archetypum exigi voluit, ut scirent Iudaei non esse in externis figuris haerendum. Porro quid sibi voluerit typus ille, cuius mentio fit apud Mosen (Exodi 25, 40.), petat qui volet ex meis in epistolam ad Hebraeos commentariis (Hebr. 8, 5.). Hic breviter tantum admonet Stephanus, spiritualem fuisse cultum quem mandavit Deus Iudaeis, sed illos pro carnali suo stupore malos ac perversos fuisse interpretes. Ergo sicuti diximus nullum probari Deo cultum, nisi qui in eius mandato fundatus est, ita hic docemur

ad legitimum mandati usum requiri, ut spiritualis assit veritas. Quo confesso lis similis erat, quam diximus versatam fuisse in hoc cardine, Cedere debeant necne umbrae corpori. Quod dicitur Moses *formam vidisse*, eo significat Dei Spiritus, non licere nobis formas pro arbitrio comminisci, sed in forma a Deo ostensa defixos esse oportere omnes nostros sensus, ut ad eam formetur tota religio. Nomen *typi* hoc loco primarium exemplar significat, quod nihil aliud est quam spiritualis veritas.

45. *Quod induxerunt.* Hoc ad augendam gentis pervicaciam facit, quod quum tabernaculum apud eos maneret, atque illud gestarent quocunque proficiscerentur, non tamen potuerint in Dei testimonio retineri, sed perfida levitate in alienos et profanos ritus transierint, nempe testantes in medio sui deum habitare a quo tam remoti erant, et quem profligabant ex haereditate sibi ab illo data. Huc accedit quod Deus tabernaculum suum variis miraculis ornabat: victoriis enim quibus potiti sunt Iudaei sancita fuit illius dignitas, ut patet ex compluribus sacrae historiae locis. Valde ergo praefractos fuisse necesse est, qui a cultu tot modis approbato subinde resilire non destiterunt.

Usque ad dies Davidis. Tametsi diu in Silo stationem suam habuerit arca Domini (I. Sam. 1, 24. et 4, 3.) non tamen usque ad regnum Davidis certa illi fuit sedes. Neque enim hominibus fas fuit locum illi eligere, sed collocanda fuit in eo loco quem Dominus monstrasset, sicuti Moses saepius meminit. Neque vero David ipse ab hostibus receptam ausus est in aream Areunae adducere, donec illi per angelum e coelo testatus est Dominus, illam esse sedem quam elegerat (II. Sam. 24, 18.). Non immerito autem hoc in singulari Dei beneficio deputat Stephanus, quod ostensus fuit locus Davidi, in quo Deum posthac Israelitae colerent. Sicut in Psalmo 122, 1., tanquam alia re non vulgari sibi gratulatur: Laetatus sum in dicentibus mihi, In domum Iehovae ibimus, stabiles erunt pedes nostri in atriis tuis Ierusalem. Coniunctum erat sacerdotium cum regno. Ergo in statione arcae regni stabilitas Davidi ostenditur. Ideo tam anxie hoc optasse dicitur, ut solenni voto se obstringeret, non se prius habitaturum domi suae, non daturum somnum oculis, nec palpebris suis dormitationem, donec sciret locum Domino et tabernaculum Deo Iacob (Psal. 132, 3.). Porro Davidi ostensus fuit locus (I. Reg. 5, 5.). Salomoni vero permissum est templum exstruere.

47. *Salomon aedificavit.* Videtur hic oblique Stephanus Salomonem perstringere, quasi Dei naturam non respexerit in exstruendo templo: tamen opus illud non absque Dei iussu aggressus est. Addita fuit etiam promissio, qua testatus est Deus se praesentem illic suis affore. Respondeo, quum negat Stephanus Deum habitare in templis manufactis, ad Salomonem id minime referri, qui satis agnovit quaerendum in coelo Deum esse, et illuc attollendas fide esse mentes: quod etiam solenni quam habuit precatione diserte praefatus est (I. Reg. 8, 27.), Coeli coelorum te non capiunt, et quanto minus domus haec? sed populi stuporem reprehendit, qui templo abusus est, quasi Deum sibi haberet obstrictum. Quod clarius patet ex Iesaiae 66, 1. testimonio quod simul attexuit. Deus, inquit, templum sibi voluit per Salomonem exstrui, sed longe errarunt qui eum veluti inclusum putarunt

eiusmodi structura, quemadmodum per Prophetam suum conqueritur, iniuriam sibi a populo fieri, dum loco alligatus fingitur. Caeterum non ideo solum invehitur Propheta in Iudaeos, quod Deum superstitiose colerent putantes templo affixum esse eius numen, sed quia illum aestimantes ex suo affectu, postquam sacrificiis et externa pompa defuncti erant, fingebant sibi placatum esse adeoque obnoxium. Hic fere communis fuit omnium aetatum error, quod homines frigidas ceremonias putarunt abunde ad cultum Dei sufficere. Ratio est, quia quum sint carnales mundoque addicti, Deum imaginantur sui similem. Ergo Deus, ut hunc illis stuporem excutiat, se omnia praedicat implere.

49. Nam quod *coelum* dicit esse sedem suam et *terram* assignat scabellum pedibus suis, non ita accipi debet, quasi sit corporeus vel more hominum dividi possit in partes, sed quia immensus est, negat se ullis locorum spatiis contineri. Falluntur itaque qui ex sua natura Deum vel eius cultum aestimant. Quia autem Prophetae negotium est cum hypocritis, non de essentia Dei tantum disputat, sed generaliter docet, hominibus valde esse dissimilem, nec eorum more vano huius mundi splendore affici. Hic rursum exoritur illa quaestio, cur Propheta nullum in mundo quietis locum Deo esse pronuntiet, quum tamen diversum alibi palam affirmet Spiritus, Psal. 132, 14: Haec requies mea in saeculum saeculi. Quin etiam Iesaias hoc elogio Ecclesiam ornat, quod sit gloriosa Dei requies, ad templum scilicet alludens. Respondeo, quum praesentiae suae symbola in templo et sacrificiis olim instituit Deus, non hoc fecisse, ut se illic et suam virtutem affigeret. Perverse ergo Israelitae, qui defixis in symbola mentibus terrestrem sibi fabricati sunt Deum. Perverse etiam qui hoc praetextu peccandi licentiam sibi sumpserunt, quasi in nudis ceremoniis promptum ac facilem haberent eius placandi modum. Ita solet mundus cum Deo ludere. Quum externis symbolis Deus se praesentem suis fore testatur, ut in medio eorum habitet sursum eos invitat, ut spirituali modo ab ipsis quaeratur. Hypocritae mundo impliciti Deum potius e coelo detrahere volunt, et quum nihil habeant praeter nudas figuras, stolida confidentia inflati secure sibi in peccatis indulgent. Sic hodie in Papatu Christum imaginatione sua includunt in pane et vino. Deinde ludicro cultu erga suum idolum defuncti superbe se efferunt, quasi nihil ad angelicam sanctitatem deesset. Haec duo vitia sedulo notanda sunt, quod homines superstitiose mundanum ac carnalem sibi Deum fabricant, qui ad ipsos ita descendat, ut maneant in terra defixi, neque ad coelum aspirent. Deinde frivolis obsequiis placari Deum somniant. Hinc fit ut obstupescant in signis visibilibus, deinde ut neglecta pietate Deum puerili modo et nihili rebus demereri satagant. Nunc tenemus quo sensu dicat Propheta, nusquam esse Deo in mundo locum quietis. Templum quidem praesentiae suae signum ac pignus esse voluerat, sed piis qui corde in coelum ascenderent, qui pura fide spiritualiter illum colerent. Sed apud superstitiosos, qui stupidis suis figmentis eum mundi elementis alligant, aut terrenum illi cultum stulte erigunt, apud hypocritas qui ebria confidentia turgescunt, quasi optime erga Deum defuncti sint, postquam in suis ineptiis luserunt, non habet quietis locum. In summa, promissio fide accepta facit, ut Deus tanquam praesens

nos in templo exaudiat, virtutem suam exserat in Sacramentis, sed nisi fide ad ipsum assurgimus nullam habebimus eius praesentiam. Hinc colligere promptum est quum in medio suorum habitat, nec terrae affixum esse nec ullo loco comprehendi, quia spiritualiter ipsum in coelo quaerunt.

50. *Nonne manus mea.* His verbis admonet Propheta, neque auro, neque pretioso templi ornatu, neque sacrificiis Deum indigere. Unde sequitur, verum eius cultum ceremoniis non contineri. Nihil enim eorum quae illi offerimus sua causa desiderat, sed tantum ut nos exerceat in studio pietatis, quod argumentum fusius tractatur Psal. 50. Etsi enim pudenda est fatuitas, Deum velle sacrificiis pascere, nisi tamen in ea demersi essent hypocritae, non tanti res ludicras facerent, quia insipidum est coram Deo, quicquid a spirituali cultu discrepat. Ideo sciamus nos quaeri a Deo, non nostra quae praecario tantum ab eo obtinemus. Atque hinc simul patet, quam procul a carnalibus hominum figmentis distet vera religio.

51. Durae cervicis, et incircumcisi corde et auribus: vos semper Spiritui sancto restitistis. Sicut Patres vestri, ita et vos. 52. Quem Prophetarum non persequuti sunt Patres vestri? et occiderunt eos, qui praenuntiarunt de adventu Iusti. Cuius nunc vos proditores et homicidae facti estis. 53. Qui accepistis Legem in dispositionibus Angelorum, nec servastis.

51. Quum Stephanus diserte ad capita accusationis non respondeat, libenter iis assentior, qui plura dicturum fuisse putant, nisi tumultuose abrupta fuisset eius oratio. Scimus enim qualem consessum iudicum habuerit. Quare non mirum est, si strepitu et insanis clamoribus illum tacere coëgerint. Et videmus etiam eum data opera longis insinuationibus usum esse, ut eos quasi truces belluas mulceret. Sed illorum rabiem tunc fuisse accensam probabile est, quum ostenderet Legem ab ipsis pessime fuisse corruptam, templum eorum superstitionibus pollutum et apud eos nihil esse sincerum, quia in nudis figuris haerentes spiritualiter Deum non colerent, quia ceremonias non referrent ad coelestem typum. Caeterum, etsi non recta statim in causam ingressus est Stephanus, sed paulatim lenire feroces animos tentavit, apposite tamen disseruit ad purgandum quod illi obiectum fuerat crimen. Duo haec, ut dictum est, praecipua erant quaestionis capita: Quod in Deum ac eius templum contumeliosus fuisset Stephanus: Quod Legem abrogare conatus esset. Stephanus, ut calumnias istas dilueret a vocatione Abrahae exorsus Iudaeos non natura, non iure proprio, non operum meritis gentibus praecellere ostendit, sed gratuito privilegio, quod Deus in Abrahae persona eos adoptasset. Facit similiter ad causam, quod foedus salutis cum Abraham percussum erat, antequam esset templum, ceremoniae, adeoque ipsa circumcisio. Quibus rebus ita gloriabantur Iudaei, ut nullum sine illis Dei cultum nullamque sanctitatem esse dicerent. Narravit postea quam mirifica et quam multiplex fuisset erga genus

Abrahae Dei bonitas, et quam male vicissim ac perverse populus, quantum in se erat, repulisset Dei gratiam. Unde constat, non posse eius meritis ascribi, quod censeatur Dei populus, sed quia Deus indignum ultro sibi elegerit et ingrato benefacere non destiterit. Hoc modo ad humilitatem subigi ac domari poterant alti et superbi eorum spiritus, ut stultae gloriae flatu exinaniti ad Mediatorem venirent. Tertio exposuit in ferenda Lege et redimendo populo praesidem fuisse angelum: et Mosen ita ministerio suo functum esse, ut alios in posterum Prophetas fore diceret: quorum tamen summum esse aliquem principem necesse erat, qui finem prophetiis et vaticiniis omnibus imponeret ac solidum afferret complementum. Unde colligitur, nihil minus quam Mosis esse discipulos, qui promissum in Lege ac laudatum doctrinae genus una cum ipso auctore repudiant. Ostendit postremo totum veterem cultum, qui a Mose praescriptus erat, per se minime aestimandum, sed debere potius in alium finem referri, quia ad coelestem archetypum formatus fuerit: Iudaeos autem pravos semper fuisse Legis interpretes, quia nihil nisi carnale ac terrenum conciperent. Hinc conficitur nullam templo ac Legi fieri iniuriam, quum Christus tanquam utriusque finis et veritas in medium statuitur. Caeterum, quia status causae in hoc praecipue cardine vertebatur, cultum Dei in sacrificiis et aliis rebus proprie non consistere, et ritus omnes nihil quam adumbrasse Christum, Stephani consilium erat, insistere potissimum in hanc partem, si passi fuissent Iudaei: sed quia ubi ad epitasin ventum est, furore accensi plura audire non sustinent, deest eorum omnium applicatio quae dixerat ad praesentem causam. Et pro epilogo acerbam obiurgationem subtexere cogitur. *Durae*, inquit, *cervicis*. Videmus ut sancto zelo repente in eos excandescat, sed quia videbat absque profectu se verba fundere apud surdos, doctrinae suae contextum abrumpit. Est autem sumpta ab equis aut bobus metaphora, quam frequenter usurpat Moses, quum dicere vult populum suum pervicacem ac immorigerum Deo esse adeoque indomitum (Exod. 32, 9. 33, 3. 5.). Exprobratio quae sequitur plus habuit apud eos vehementiae. Circumcisio enim, illis ad vitia omnia tegenda velum erat. Ergo quum *incircumcisos corde* vocat, non modo significat Deo rebelles esse ac praefractos, sed in eo symbolo quo superbiebant, perfidos ac foedifragos inveniri, atque ita quod iactabant in suam gloriam aptissime retorquet in eorum dedecus. Perinde enim hoc valet acsi dixisset, foedus Domini eos adulterasse, ut irrita eorum circumcisio ac profana esset. Haec autem loquutio sumpta est ex Lege et Prophetis: quemadmodum enim Deus symbolum instituit, ita Iudaeos scire voluit quorsum circumciderentur, nempe ut corda sua et omnes vitiosos affectus Domino circumciderent, sicuti legimus, Et nunc circumcidite corda vestra Deo. Quare Litera circumcisionis, sicuti Paulus nominat, inanis est ac nihili larva apud Deum (Rom. 2, 28.). Ita quum hodie baptismi nostri veritas spiritualis sit ablutio, timendum est ne iure nobis obiici possit, nos minime Baptismi esse participes, quia carnem et animam habeamus sordibus inquinatas.

Vos semper restitistis. Initio fratrum ac patrum nomine dignatus fuerat Stephanus, in quos tam aspere invehitur. Quamdiu ergo spes erat posse eos ad mansuetudinem flecti, non amice

modo cum illis egit, sed honorifice eos alloquutus est: nunc ubi desperatam cernit eorum contumaciam, non modo illis detrahit omnem honorem, sed ne quid habeat cum illis commune, eos tanquam ex alieno genere ortos compellat. Vos, inquit, patribus vestris similes estis, qui semper in Dei Spiritum rebelles fuerunt. Atqui ex iisdem ipse quoque patribus originem ducebat, verum ut Christo se adiungat, genus suum, quatenus impium fuerat, obliviscitur. Neque tamen omnes eodem quod aiunt fasciculo comprehendit, sed turbam ipsam compellat. Caeterum *resistere Spiritui* dicuntur, qui eum in Prophetis loquentem contumaciter reiiciunt. Neque enim de arcanis revelationibus hic agitur, quas Deus cuique intus inspirat, sed de externo ministerio. Quod diligenter notandum est. Omnem excusationis colorem vult Iudaeis tollere. Itaque exprobrat quasi data opera et ex proposito, non autem ignorantia fuisse Deo rebelles. Unde apparet, quanti Dominus verbum suum faciat, et quam reverenter a nobis suscipi velit. Quare ne gigantum instar cum Deo bellum geramus, ministros, quorum ore nos docet, discamus placide audire.

52. *Quem prophetarum.* Quum patrum crimen sustinere non debeant, videtur iniquus esse Stephanus, qui inter eorum crimina quos alloquitur hoc referat: verum iustas causas habuit, cur id faceret. Primum, quia superbe iactabant, se Abrahae sanctam esse progeniem, operae pretium fuit illis ostendi, quanta esset ista vanitas. Acsi diceret Stephanus, non esse cur genus suum iactent, quum ex impiis Prophetarum occisoribus sint progeniti. Ita oblique perstringit, quod apertius ad Prophetas occurrit, non Prophetarum esse filios sed degenerem ac spuriam sobolem, semen Canaan etc.: quod idem hodie in Papistas referre licet, ubi suos patres magnifice efferunt. Deinde hoc ad amplificationem valet, quod dicit non illis novum esse ut veritati repugnent, sed quasi haereditariam ipsos a patribus hanc malitiam habere. Porro larvam Ecclesiae hoc modo ipsis detrahi oportuit, qua gravabant Stephanum. Erat indignum hoc praeiudicium contra Evangelii doctrinam, quod se Dei Ecclesiam esse gloriabantur, huncque titulum sibi ex longa successione arrogabant. Stephanus ergo contra occurrit ac demonstrat, patres eorum non minus quam ipsos impio sanae doctrinae contemptu et odio adversus Prophetas insaniisse. Postremo hic perpetuus Scripturae mos est, filios ad patrum reatum aggregare, quum iisdem sceleribus se obstringunt, ac respondet celebris Christi sententia, Implete mensuram Patrum, donec veniat sanguis iustus super vos ab Abel usque ad Zachariam.

Qui praenuntiarunt. Hinc colligimus intentos huc fuisse Prophetas omnes, ut gentem suam ad Christum dirigerent, sicuti ipse est finis Legis. Prophetias omnes, quibus praedictus fuit Christi adventus, colligere nimis longum esset. Hoc generaliter tenere sufficiat, commune fuisse Prophetis officium, salutem ex Christi gratia promittere. Nomen *Iusti* Christo hic tribuitur non modo ad notandam innocentiam, sed ab effectu, quia proprium eius est, iustitiam in mundo constituere. Hoc autem loco Iudaeos coarguit Stephanus, plus quam indignos esse redemptionis beneficio, quia iam olim patres non modo respuerunt quod illis testatum erat per Prophetas, sed crudeliter gratiae nuntios trucidarunt, filii vero iustitiae et salutis auctorem sibi oblatum conati sunt extinguere,

qua comparatione Christus scelestam hostium suorum conspirationem cumulum impietatum omnium esse admonet.

53. *Qui accepistis Legem.* Furorem quo ardebant adversus Stephanum vocabant zelum Legis, quasi ipse Legis desertor et apostata alios ad eandem defectionem impelleret. Hanc calumniam quum diluere in animo haberet, responsionem suam non pertexuit. Neque enim illi dabatur audientia et verba apud surdos profundere inutile erat. Ergo illis uno verbo falsum praetextum excutere contentus est. Vos, inquit, mentiri constat, quum obtenditis Legis studium, quam vos transgredi et violare non cessatis, ac sicuti proximis verbis proditoriam Iusti caedem illis obiecit, ita nunc exprobrat defectionem a Lege. Dicet quispiam non levari Stephani causam, eo quod Iudaei in Legem peccent. Verum ut diximus Stephanus non ita eos obiurgat, quasi in hoc cardine sua vertatur defensio, sed ne sibi in fallaci iactantia placeant. Sic enim tractandi sunt hypocritae, qui quum secure Deum contemnant, videri tamen volunt acerrimi gloriae eius vindices. Est etiam hic apta antistrophe, quod legem apud se depositam suscipere simulaverant, quae tamen ab illis contumeliose spreta fuit.

In dispositionibus angelorum. Ad verbum est, *in dispositiones*, sed perinde valet. Porro huius dicti non alius interpres nobis quaerendus est quam Paulus, qui per angelos dispositam fuisse Legem docet vel ordinatam (Gal. 3, 19.). Participio enim illic utitur, unde nomen hoc deductum est. Intelligit autem angelos Dei internuntios fuisse ac testes in Lege promulganda, ut rata et stabilis esset eius auctoritas. Quum ergo Deus angelos quasi ad solennem contestationem advocaverit, quum Legem suam dedit Iudaeis, iidem angeli testes eorum perfidiae futuri sunt. Et hoc consilio angelorum meminit Stephanus, ut coram ipsis reos peragat Iudaeos, quod transgressi Legem fuerint. Hinc colligere licet, quid futurum sit Evangelii contemptoribus, quod supra Legem tantopere excellit, ut eius gloriam quodammodo obscuret: quemadmodum tractat Paulus II. Cor. 3.

54. Porro haec audientes dissecabantur cordibus suis, et stridebant dentibus in ipsum. 55. Ipse autem quum plenus esset Spiritu sancto, intentus in coelum vidit gloriam Dei, et Iesum stantem a dexteris Dei: 56. Et dixit: Ecce, video coelos apertos, et Filium hominis a dexteris Dei stantem. 57. Clamantes autem voce magna, continuerunt aures suas, et unanimiter in eum impetum fecerunt, 58. Et eiectum extra urbem lapidarunt.

54. *Audientes haec.* Initium actionis aliquam iudicii speciem habebat, sed tandem iudices rabiem suam continere nequeunt. Adverso primum murmure ac strepitu abrumpitur eius oratio. Nunc infestis clamoribus tumultuantur, ne qua vox ad eorum aures perveniat, postea sanctum virum ad mortem trahunt. Pulcre autem exprimit Lucas, quanta sit vis Satanae in agitandis Verbi adversariis. Quum dicit *intus fuisse disruptos*, non simpliciter excanduisse, sed rabie percitos fuisse significat. Et furor ille in dentium

stridorem, quasi violentus ignis in flammam erumpit. Sic verbi Dei auditu necesse est affici reprobos omnes, quibus imperat Satan. Atque haec Evangelii conditio est, ut hypocritas, qui modesti prius videri poterant, ad insaniam adigat, quemadmodum si ebrius somnum appetens repente excitetur. Ideo hoc Christo tanquam proprium assignat Simeon, Retegere cogitationes ex multorum cordibus (Luc. 2, 35.). Nec tamen hoc salutis doctrinae ascribi debet, cui potius hic finis est propositus, ut subactos hominum animos in Dei obedientiam reformet. Verum ubi animi a Satana possessi sunt, si Verbo urgeantur, fieri non potest quin emergat impietas. Ergo accidentale est hoc malum. His tamen exemplis monemur, minime sperandum esse, ut Dei verbum omnes ad sanam mentem revocet. Quae doctrina nobis ad constantiam valde necessaria est. Qui docendi munus sustinent, fideliter obire illud et exsequi nequeunt, quin Dei contemptoribus acriter se opponant. Quum autem nunquam desint scelerati homines, a quibus vilipenditur Dei maiestas, decurrere ad istam Stephani vehementiam subinde necesse est. Non enim connivere fas est, ubi Deo suus eripitur honor. Quid autem inde eveniet? nempe magis inflammabitur impietas. Ita videbimur oleum camino quod aiunt addere. Verum quicquid accidat, non tamen impiis parcendum est, sed fortiter premendi sunt, etiamsi omnes inferni furias evomere debeant. Ac certum est eos qui impiorum aures deliciis mulceri volunt, non tam respicere profectum, quam periculi timore molles esse. Nos vero utcunque non semper respondeat eventus votis nostris, sciamus fortitudinem in asserenda pietatis doctrina sacrificium boni odoris esse Deo.

55. *Quum esset plenus spiritu.* Dici vix potest quantis angustiis constrictus fuerit servus Christi, quum se undique circumdatum videret rabiosis hostibus, bonitatem causae suae partim calumniis et malitia, partim vi et insanis clamoribus oppressam, undique truculenti vultus instarent, ipse ad dirum et horrendum mortis genus traheretur, nusquam appareret subsidium vel levamen. Ergo ita destitutus hominum auxilio ad Deum se convertit. Hoc primo loco notandum est, quod Stephanus in ultima rerum omnium desperatione, dum sola mors in oculis versatur, ab hominum et mundi intuitu se avertens in deum, vitae et mortis arbitrum, coniecerit oculos. Deinde hoc simul addendum, frustratum exspectatione sua non esse, quia protinus illi Christus apparuit, quanquam significat Lucas iam insuperabili spiritus virtute fuisse armatum, ne quid coelorum aspectum impediret. *In coelum* ergo respicit Stephanus, ut Christi conspectu fretus animum colligat, ac moriens devicta morte splendide triumphet. Nos vero quum in terram nimium defixi simus, nihil mirum si se Christus nobis non ostendat. Hinc fit ut non tantum in morte, sed ad levissimum quemque periculi rumorem atque ad strepitum folii cadentis animi nos deficiant. Et merito: ubi enim nostra nisi in Christo fortitudo? Atqui perinde acsi nihil nobis praesidii nisi in mundo foret, coelum omittimus. Porro vitium hoc corrigi aliter non potest, quam si nos Dei Spiritus natura ad terram inflexos sursum erigat. Itaque hanc causam assignat Lucas, cur Stephanus oculos in coelum intenderit: quia plenus erat Spiritu. Hoc nos etiam directore et duce in coelum animis ascendere oportet, quoties malis urgemur. Et certe donec

ipse illuceat, nobis oculi minime adeo sunt perspicaces, ut ad coelum perveniant. Imo magis hebetes sunt carnis oculi, quam ut coelum requirant.

Vidit gloriam dei. Significat Lucas, quemadmodum dixi, ex quo Stephanus in coelum sustulit oculos, statim illi visum fuisse Christum: sed ante admonet fuisse aliis oculis donatum quam terrenis, ut quorum perspicacia ad Dei usque gloriam evolat. Unde nobis colligenda est generalis consolatio, Deum non minus nobis affuturum, si relicto mundo ad eum sensus omnes nostri contendant: non quod per externam visionem nobis appareat sicuti Stephano, sed ita se intus nobis patefaciet, ut eius praesentiam vere sentiamus. Atque hic modus videndi nobis sufficere debet, quum Deus sua virtute et gratia non modo se propinquum esse demonstrat, sed etiam probat se in nobis habitare.

56. *Ecce video coelos.* Non privatim modo consulere servo suo voluit Deus, sed hostes quoque suos urere ac torquere: quemadmodum Stephanus illis animose insultat, quum palam praedicat oblatum sibi miraculum. Quaeritur autem quomodo aperti fuerint coeli. Quantum ad me attinet, nihil in coelorum natura mutatum fuisse arbitror, sed datam Stephano novam aciem, quae per obstacula omnia usque ad invisibilem regni coelestis gloriam penetraret. Nam ut demus fuisse aliquam coeli scissuram, nunquam tamen hominis oculus eousque transcenderet. Deinde soli Stephano conspicua fuit Dei gloria. Impiis enim qui eodem loco stabant, non modo latebat tale spectaculum, sed intra se excoecati apertam veritatis lucem non cernebant. Sic ergo apertos sibi esse coelos dicit, quia nihil eum impediat a gloriae Dei aspectu. Unde sequitur, non in coelis sed potius in eius oculis editum fuisse miraculum. Quare non est quod hic multum disputemus de visione physica, quia certum est minime naturali ordine vel modo, sed nova et singulari ratione visum illi fuisse Christum. Et quos, obsecro, colores habuit Dei gloria, qui naturaliter in carnis oculos incurrerent? Ergo in hac visione nihil nisi divinum cogitare decet. Hoc praeterea notare operae pretium est, Dei gloriam Stephano non apparuisse in solidum qualis erat, sed quantum ferebat hominis captus. Neque enim illa immensitas creaturae modulo comprehendi potest.

Filium hominis stantem. Christum videt in ea carne regnantem, in qua exinanitus fuerat, ut certe in hoc uno posita erat victoria. Non est igitur supervacuum, quod illi Christus apparet. Et hac causa etiam vocat Filium hominis, acsi diceret, Hominem illum, quem morte abolitum putatis, video coelorum imperio potiri; stridete ergo ut libet, non est quod ad sanguinem usque dubitem pro eo pugnare, qui futurus est et causae suae et salutis meae vindex. Quaeritur tamen cur stantem viderit, qui alibi sedere dicitur. Augustinus, ut est interdum plus aequo argutior, dicit sedere tanquam iudicem, tunc stetisse tanquam advocatum. Ego vero tametsi diversae sunt istae loquutiones, idem tamen utraque notari arbitror. Neque enim vel sessio vel statio, qualiter compositum sit Christi corpus, designat: sed hoc ad potentiam et regnum refertur. Ubi enim illi collocabimus tribunal, in quo sedeat ad Patris dexteram, quando sic Deus omnia implet, ut nullus dexterae eius locus affingi debeat? Est igitur in toto contextu metaphora, quum *stare* vel *sedere* dicitur Christus ad Patris dexteram.

Ac simplex sensus est, Christo traditam esse omnem potestatem, ut in carne in qua humiliatus fuerat regnet Patris vice sitque illi secundus. Caeterum tametsi potestas haec per coelum et terram diffusa sit, perperam tamen quidam imaginantur Christum in humana sua natura ubique esse. Nam quod certo loco continetur, id non obstat, quin virtutem suam exserat per totum mundum. Quare si illum gratiae suae efficacia sentire praesentem cupimus in coelo quaerendus est, quemadmodum se illinc patefecit Stephano. Ridicule etiam ex hoc loco nonnulli contendunt, Stephano appropinquasse ut videri ab eo posset. Diximus enim, Spiritus virtute ita per fidem evectos fuisse Stephani oculos, ut nulla locorum distantia eorum aciem abrumperet. Fateor quidem proprie loquendo, hoc est philosophice, nullum supra coelos esse locum. Sed hoc mihi satis est, perversum esse delirium, Christum alibi quam in coelo et supra mundi elementa locare.

57. *Clamantes voce magna.* Vel haec fuit zeli ostentatio, quemadmodum semper fere hypocritas ambitio impellit, ut immodico fervore ebulliant, sicuti Caiphas ad illam Christi vocem: Posthac videbitis filium hominis etc. vestes suas in signum indignationis scindit, acsi esset intolerabilis blasphemia: vel certe tam grave illis tormentum fuit gloriae Christi praeconium, ut insania ipsos crepare oporteat. In quam sententiam magis inclino, postea enim dicit Lucas, quasi impetu raptos esse, ut solent qui sibi temperare nequeunt subito et intemperanter prosilire.

58. *Lapidarunt.* Hoc poenae genus in Pseudoprophetas Deus in Lege constituerat, quemadmodum habetur Deuteron. 13., sed Deus illic etiam quisnam in eo numero habendus sit definit, nempe qui populum abducere conatus fuerit ad deos alienos. Iniusta ergo et nefaria fuit Stephani lapidatio, quod falso crimine damnatus est. Sic Christi martyres similem cum sceleratis poenam subire oportet. Sola est causa quae ipsos discernit, sed tanti est coram Deo et coram angelis eius hoc discrimen, ut martyrum probra dignitate omnes mundi glorias superent. Quaeri tamen hoc loco potest, quomodo Iudaeis Stephanum lapidare licitum fuerit, quibus ablatum erat imperium. Nam in Christi causa respondent: Nobis fas non est interficere quenquam. Respondeo, per vim et tumultum hoc fecisse. Quod autem hoc facinus non ultus est praeses, fieri potest ut in populo turbulento et prope indomito multa dissimulanter tulerit, ne odium quo flagrabat Christi nomen in se provocaret. Videmus praesertim Romanos praesides de industria connivere solitos ad intestinas illius gentis discordias, ut mutuo confecti citius deinde subigerentur.

Testes autem deposuerunt vestimenta sua ad pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus, 59. Et lapidabant Stephanum invocantem, ac dicentem: Domine Iesu, suscipe spiritum meum. 60. Positis autem genibus clamavit voce magna: Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et hoc dicto obdormivit. 61. Saulus autem consentiebat in necem eius.

Testes autem. Significat Lucas, in tumultu illo servatam tamen fuisse aliquam iudicii speciem. Non fuerat hoc temere man-

datum ut lapidationis initium fieret a testibus, quia ubi propriis manibus perpetranda est caedes, multos tenet religio, qui alioqui minus horrent linguae periurio iugulare innoxios. Sed interim colligimus, quam coeca et vesana fuerit testium istorum impietas, qui iam lingua homicidae sanguinarias etiam manus insonti afferre non dubitent. Quod *depositas* dicit fuisse vestes ad pedes Sauli, ostendit per eum non stetisse, quominus in sensum reprobum coniectus cum aliis periret. Quis enim desperatum non putaret, qui suam adolescentiam tali iam tirocinio imbuerat? Neque aetas ad extenuandum crimen exprimitur, quemadmodum imperiti quidam in eo laborant: iam enim eo aetatis pervenerat, ut excusatio ab inscitia peti non posset. Et paulo post referet Lucas, missum fuisse a summo Sacerdote ad persequendos fideles. Pueritiam ergo excesserat, ut iam inter viros censeri posset. Cur ergo adolescentiae fit mentio? nempe ut secum quisque reputet, quantum nociturus Ecclesiae fuerit, nisi mature eum cohibuisset Christus. Atque in eo nobilius tum potentiae Dei tum gratiae specimen refulget, quod immanem belluam in summo fervore momento domuit, et quod tam honorifice miserum homicidam extulit, qui suo scelere iam fere usque ad inferos demersus erat.

59. ***Invocantem.*** Quia iam satis verborum apud homines perdiderat, merito ad Deum se convertit et ad omnia perferenda precibus se armat. Nam quum in toto militiae nostrae cursu ad Dei suppetias singulis momentis confugere necesse fuerit, in ultimo conflictu, qui omnium est durissimus, maxime necessaria est Dei invocatio. Quam vero praecipiti rabie correpti fuerint, iterum exprimit Lucas: quod quum servum Christi suppliciter precari viderent, tamen non fuerit mitigata eorum truculentia. Porro bimembris hic Stephani precatio refertur. Priore membro ubi spiritum suum Christo commendat, fidei suae constantiam ostendit: altero ubi orat pro inimicis caritatem testatur erga homines. Quum his duabus partibus constet tota pietatis perfectio, habemus in morte Stephani rarum pie sancteque moriendi exemplum. Credibile est pluribus aliis verbis fuisse usum, sed huc redibat summa.

Domine Iesu. Iam dixi, precem hanc fiduciae testem fuisse: et certe ingens fuit animi magnitudo, quod lapides iam volitare cernens, quibus mox sit obruendus, diras undique exsecrationes et probra in caput suum audiens, secure tamen in Christi gratiam recumbit. Ita scilicet Dominus servos suos interdum vult quasi in nihilum redigi, quo mirabilior sit eorum salus. Nos vero hanc salutem definiamus non carnis nostrae sensu sed fide. Et videmus, ut minime carnis iudicio Stephanus indulgeat, quin potius se in ipso interitu salvum fore confidens aequo animo oppetat mortem. Hoc enim procul dubio infixum gerebat, vitam nostram cum Christo absconditam esse in Deo (Col. 3, 3.). Itaque iam de corpore minime sollicitus animam suam in Christi manus deposuisse contentus est. Neque enim ex animo ita precari poterat, nisi praesentis vitae oblitus et prorsus abiecta eius cura. Quamdiu versamur in mundo, quia mille mortibus sumus semper obsessi, spiritum nostrum quotidie in Dei manus cum Davide commendare nos decet (Psal. 31, 6.), ut scilicet vitam nostram a periculis omnibus eripiat, sed ubi certo ad mortem vocamur, confugiendum

est ad hanc precem, ut Christus spiritum nostrum suscipiat. Nam in hunc finem spiritum ipse suum deposuit in Patris manus, ut nostrorum perpetuus sit custos (Luc. 23, 46.). Haec inaestimabilis consolatio est, quod scimus animas nostras e corporibus migrantes non fortuito vagari, sed a Christo suscipi in fidelem custodiam, si modo eas in ipsius manum deponimus. Haec fiducia instituere nos debet ad placidam mortis tolerantiam, imo quisquis serio fidei affectu animam suam Christo commendat, necesse est ut eius arbitrio simul obedienter totum se resignet. Caeterum hic locus claro testimonio est, animam hominis non evanidum esse flatum, ut quidam phrenetici delirant, sed essentialem spiritum et huic vitae superstitem. Hinc praeterea docemur, Christum rite et legitime a nobis invocari, quoniam omnis illi potestas ideo a Patre data est, ut in eius fidem se omnes conferant.

60. *Positis genibus clamavit.* Altera pars est precationis, in qua Stephanus hominum amorem cum fide in Christum coniungit: et certe si cupimus Christo in salutem aggregari, hunc nos affectum induere oportet. Stephanus pro inimicis orans et quidem capitalibus et ipso temporis articulo, quo eorum saevitia ipsum ad vindictae cupiditatem stimulare poterat, satis declarat quo sit in omnes alios affectu. Quod autem Stephanum fecisse narrat Lucas, scimus nobis omnibus a Christo praecipi, sed quia vix quicquam est difficilius quam iniurias ita remittere, ut his bene precemur, qui nos perditos volunt, ideo intuendus semper nobis est ante oculos Stephanus in exemplum. Clamat quidem voce magna, sed nihil prae se fert coram hominibus, quod non sincere et ex animo dici testis sit Deus ipse. Vocem tamen attollit, ne quid ad mitigandam hostium ferociam praetermittat. Non statim apparuit profectus, certum tamen est non frustra eum orasse: et Paulus illustre documentum est, non omnibus statutum fuisse peccatum hoc. Equidem non dicam cum Augustino, Nisi Stephanus orasset, Ecclesia Paulum non haberet: est enim hoc duriusculum, tantum dico, quod Paulo Deus ignovit ex eo constare, non fuisse irritum Stephani votum. Exoritur hic quaestio, Quomodo pro his oret Stephanus, quos nuper dixerat Spiritui sancto rebelles esse? atqui hoc videtur esse contra Spiritum peccatum, cui in perpetuum venia negatur. Responsio facilis est, generaliter pronuntiari de omnibus, quod passim in multos competit. Ergo non ita corpus populi rebelle dixit, quin aliquos exciperet: deinde supra exposui qualem resistentiae speciem illic damnaret: neque enim protinus sequitur, in Spiritum sanctum peccare, qui ad tempus illi repugnant. Quum petit, Ne statuat Deus illis peccatum, hoc intelligit, ne reatus in illis resideat.

Hoc dicto obdormivit. Hoc additum est, ut sciamus, editam inter ultimos spiritus fuisse vocem illam: quod mirae constantiae documentum est. Placidum enim etiam mortis genus notat dormitio. Jam quia moribundus hanc precationem concepit, non spes impetrandae veniae ipsum agebat, ut tantopere de hostibus suis molliendis anxius esset, sed tantum ut resipiscerent. *Dormiendi* verbum quum pro Mori capitur in Scriptura, ad corpus referri debet: ne quis cum indoctis hominibus ridicule fingat, animas etiam dormire.

CAPUT VIII.

1. **Facta est autem illo die persequutio magna adversus Ecclesiam, quae erat Hierosolymis. Itaque dispersi sunt omnes per regiones Iudaeae et Samariae, praeter Apostolos. 2. Curarunt autem una Stephanum viri religiosi, et fecerunt planctum magnum super eum. 3. Saulus autem vastabat Ecclesiam, ingrediens domos et inde trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam. 4. Illi autem dispersi peragrabant, annuntiantes sermonem Dei.**

1. In hac historia primum ostenditur piorum conditio in hoc mundo, nempe quod sint velut oves mactationi destinatae, sicuti in Psalmo 44, 23. habetur, ac praesertim ubi Dominus hostibus frenum laxat, ut conceptam animi saevitiam exsequi possint. Exitus deinde persequutionum ostenditur, quod scilicet adeo non abrumpunt Evangelii cursum, ut potius ad eum provehendum admirabili Dei consilio adiumenta fiant. Quemadmodum illustre miraculum fuit, quod dispersio, cuius meminit Lucas, multos qui prius alienati a Deo fuerant in fidei unitatem collegerit. Nunc singula ordine expendamus.

Illo die. Initium a Stephano fuit: inde accensa rabies promiscue in omnes exarsit. Impii enim non secus ac ferae bestiae gustatum sanguinem multo avidius expetunt et ipsis caedibus magis ac magis efferantur. Satan enim omnis saevitiae pater illos innoxio sanguine imbutos primum humanitatis sensu exuit, deinde sitim inexplebilem in ipsis excitat: hinc violenti isti ad trucidandum impetus, ut semel exorsi nunquam sponte desinant. Adde quod, quum impune nocendi facta est potestas, successu ipso crescit audacia, ut magis intemperanter ruant, quod etiam notat Lucas, quum dicit *magnam* fuisse persequutionem. Prius certe non omnino quieta erat Ecclesia neque ab improborum vexatione immunis, sed Dominus suis ad tempus parcebat, ut aliquid laxamenti haberent: nunc vero durius urgeri coeperunt. Haec etiam ad nostrum tempus accommodanda sunt. Si quando velut sopitus videtur hostium furor, ut flammas procul non egerat, sciamus Dominum imbecillitati nostrae consulere: sed interea ne fingamus nobis perpetuas inducias, verum parati simus ad maiores insultus sustinendos, quoties subito eruperint. Meminerimus etiam, si quando unius hominis constantia reprobos ad crudelitatem acuit, ipsi inique ascribi mali culpam. Neque enim Stephanum ignominia notat Lucas, quum eius occasione Ecclesiam solito gravius fuisse vexatam recitat, sed hoc magis in laude eius ponit, quod tanquam antesignanus reliquos ad fortiter pugnandum animadvertit suo exemplo. Quum *Hierosolymitanam Ecclesiam* nominat, non intelligit alibi quoque fuisse Ecclesias: sed transitum sibi ad ea facit quae inde sequuta sunt. Quum enim unicum esset hoc in mundo corpus piorum, fuga laceratum fuit, sed ex mutilis membris

ac dissipatis statim ortae sunt plures Ecclesiae, et ita corpus Christi longe lateque diffusum fuit, quum prius intra muros Hierosolymae inclusum esset.

Dispersi sunt omnes. Certum est non fuisse omnes dispersos: verum Scriptura universali nota utitur pro eo quod dicimus, Passim aut Vulgo. Summa est, non fuisse paucis quibusdam periculum, quia per totam Ecclesiam grassata sit hostium crudelitas. Multi saepe animi mollitie ad leviculum rumorem diffugiunt, sed horum longe diversa est ratio. Neque enim temere consternati fugam arripiunt, sed quod non posse aliter sedari impiorum furorem videbant. Dicit autem, non modo per varia Iudaeae loca fuisse dissipatos, sed usque in Samariam venisse: ita dirui coepit medius paries, qui Iudaeos a Gentibus dividebat (Ephes. 2, 14.). Samariae enim conversio quasi primitiae fuerunt vocationis Gentium. Quanquam enim communis illis circumcisio erat cum populo Dei, scimus tamen magnum fuisse dissidium. Neque id immerito, quum in Samaria nonnisi ficticium Dei cultum fuisse Christus pronuntiet, quia tantum insipida erat aemulatio. Ianuam ergo Deus tum Evangelio aperuit, ut Christi sceptrum Hierosolyma emissum ad gentes usque perveniret. Ab hoc numero Apostolos excipit, non quod illi essent extra commune periculum, sed quia boni pastoris est, luporum incursus excipere pro salute gregis. Quaeri tamen potest, quum mandatum habuerint spargendi per totum orbem Evangelii, cur Hierosolymae substiterint, etiam quum vi et manu illinc expellerentur? Respondeo, quum iussisset illos Christus ab Hierosolyma incipere, illuc incubuisse, donec alio eius manu deducti certo scirent, illum sibi esse ducem. Et videmus, quam timide progressi sint in publicando Evangelio, non quod refugerent iniunctum sibi munus, sed quia ad rem novam et insolitam stupebant. Ergo quum Hierosolymae videant tam potenter oppugnari Evangelium, alio transire non audent, donec primam illam difficultatum molem perruperint. Certe nec otio suo nec securitati nec commodis illic subsidendo consulunt, laboriosam enim provinciam sustinent, inter varia discrimina assidue versantur, conflictantur cum summis molestiis, quare non dubium est, quin illis partes suas exsequi propositum sit. Praesertim vero quod omnibus aliis fugientibus manent, id clarum documentum est intrepidae constantiae. Si quis obiiciat, potuisse inter se partiri ac distribuere provincias, ut non omnes uno in loco occuparentur: respondeo, solam Hierosolymam satis omnibus exhibuisse negotii. In summa, hoc tanquam laude dignum commemorat Lucas, quod alios vitandae persequutionis causa in voluntarium exsilium sequuti non sint. Neque tamen horum fugam reprehendit, quorum liberior fuit conditio. Reputabant enim Apostoli, quid singulare haberet sua vocatio, nempe ut lupis in ovile incurrentibus stationem suam servarent. Nimius fuit ille Tertulliani ac similium rigor, qui indifferenter fas esse negabant persequutionis metu fugere: melius Augustinus, qui fugam ita permittit, ne desertae a pastoribus Ecclesiae hostibus prodantur. Hoc certe optimum est temperamentum, quod neque carnis timiditati nimis indulget, nec temere in mortem praecipitat, quibus vitam suam servare licet. Legat qui volet Epistolam 180. ad Honoratum. Ut redeam ad Apostolos: si persequutionis metu inter ipsa exordia

dispersi fuissent, quis non iure mercenarios dixisset? Quam noxia et turpis in praesens fuisset loci desertio? quantopere fregisset omnium animos? quantum apud posteros exemplo nocuisset? Accidet quidem interdum, ut pastori quoque fugere liceat, hoc est, si solus ipse impetitur, si non timetur propter eius absentiam Ecclesiae dissipatio. Quodsi commune illi est cum grege certamen, nisi ad extremum sustineat, perfidus est officii desertor. Privatis maior est libertas.

2. *Curaverunt Stephanum.* Ostendit Lucas, in ipso persequutionum ardore, non sic tamen concidisse piorum animos, quin zelo flagrantes pietatis officia colerent. Res exigui momenti esse videtur sepultura: potius quam eam negligant, non obscurum adeunt vitae discrimen. Quemadmodum autem fortiter mortem eos contempsisse temporis circumstantia testatur, ita ex eadem vicissim colligimus, non sine magna et necessaria causa fuisse in hac re tam sollicitos. Hoc enim ad exercendam eorum fidem plurimum intererat, non relinqui proiectum et feris expositum sancti martyris corpus, in quo nobilem triumphum Christus pro Evangelii sui gloria egerat. Nec vero poterant Christo vivere, nisi Stephano in mortis societatem aggregari parati essent. Sepeliendi ergo martyris studium illis ad invictam profitendae fidei constantiam meditatio fuit. Itaque in re supervacua non satagebant, ut adversarios inconsiderato zelo provocarent. Quanquam generalis etiam ratio, quae semper et ubique apud pios valere debet, procul dubio apud eos pondus habuit. Nam sepeliendi ritus ad spem resurrectionis spectat, sicuti in hunc finem divinitus ordinatus fuit ab initio mundi. Quare immanis haec barbaries semper habita fuit, corpora insepulta sponte relinquere. Nesciebant profani homines, quorsum tam sanctum ius sepulcri esse ducerent: nobis vero finis non est incognitus, nempe ut agnoscant superstites mandari terrae corpora velut in custodiam, donec inde excitentur. Unde apparet, vivis potius quam mortuis utile esse hoc officium. Tametsi humanitatis quoque nostrae est, debitum impendere corporibus honorem, quibus beatam immortalitatem promissam esse scimus.

Fecerunt planctum magnum. In planctu quoque pietatis et fidei professionem commendat Lucas. Facit enim plerumque tristis et infaustus eventus, ut quae prius causae placuerant relinquantur. Isti contra luctu suo declarant, se morte Stephani minime terreri, quominus in causae approbatione perstent, simul quantam unius hominis interitu iacturam fecerit Dei Ecclesia considerant. Repudianda autem est vesana illa philosophia, quae homines prorsus stupidos esse iubet ut sapiant. Stoicos olim sensus communis expertes fuisse oportet, qui affectus omnes arcebant ab homine. Hodie quidam fanatici eadem deliria libenter in Ecclesiam inveherent. Et tamen quum ferreum ab aliis pectus exigant, nihil illis est mollius vel magis effeminatum. Lacrimulam unam in aliis ferre non possunt, si quid illis praeter animi votum accidat, nullus est lamentationis modus. Ita scilicet eorum arrogantiam iocose, ut ita loquar, Deus ulciscitur, quum vel pueris ridendam propinat. Nos vero sciamus affectus, quos humanae naturae Deus indidit, per se non magis esse vitiosos, quam ipsum auctorem, sed primum a causa aestimandos esse, deinde si modum ac moderationem tenent. Dei certe donis qui gaudendum esse negat, trunco vel la-

pidi magis similis est quam homini, ergo quum auferuntur, non minus erit licitus dolor. Ac ne extra praesentem locum egrediar, fideles non in totum lugere vetat Paulus, quum aliquis suorum illis morte eripitur, sed discrimen esse vult inter ipsos et incredulos, quia spes illis solatium esse debet et impatientiae remedium. Ipsa enim mortis origo nobis merito luctuosa est, sed quia vitam scimus in Christo restitui, habemus quod ad sedandum dolorem sufficiat. Similiter quum Ecclesiam dolemus privari raris et praestantibus viris, legitimam causam habet dolor: tantum petenda est consolatio, quae excessum corrigat.

3. *Saulus autem.* Duo hic notanda sunt: quanta fuerit hostium atrocitas et quam mirifica bonitas Dei, qui Paulum dignatus est ex tam crudeli lupo facere pastorem. Illa enim vastandi libido, qua fervebat, spem omnem praecidere videbatur. Itaque eo illustrior postea fuit ipsius conversio: nec dubium est, hanc divinitus inflictam ei fuisse poenam, ex quo in mortem Stephani cum aliis impiis conspiraverat, ut signifer esset crudelitatis. Saepe enim gravius in electis quam in reprobis peccata Deus ulciscitur.

4. *Illi autem dispersi.* Et hic Lucas incredibili Dei providentia factum esse narrat, ut fidelium dissipatio ad fidei unitatem multos adduceret: ita solet Dominus lucem ex tenebris et vitam ex morte elicere. Nam vox Evangelii, quae uno tantum in loco audiebatur, nunc ubique personat. Interea monemur hoc exemplo, persequutionibus minime cedendum esse, sed potius ad fortitudinem colligendos esse animos. Nam quum aufugiunt fideles Hierosolyma, neque exsilio ac praesentibus miseriis nec ullo in posterum metu franguntur, ut degenerent ad ignaviam vel tarditatem: sed in ipsa calamitate perinde sunt ad Christum praedicandum alacres, acsi nihil unquam subiissent molestiae. Quin etiam videtur notare Lucas hospitia subinde mutando erraticam vitam egisse. Ergo si cupimus horum censeri fratres, sedulo nobis instemus, ne ulla nos crucis acerbitas aut ullus metus exanimet, quin pergamus in edenda fidei confessione, nec unquam in promovenda Christi doctrina fatigemur. Est enim absurdum, ut exsilia et fugae, quae martyrii tirocinia sunt, mutos et exanimes nos reddant.

5. Philippus autem quum venisset in urbem Samariae, praedicavit illis Christum. 6. Attentae autem erant turbae his, quae dicebantur a Philippo, unanimiter audientes et videntes signa, quae edebat. 7. Nam quum spiritus immundi multos detinerent, clamantes voce magna exibant. Multi quoque paralytici et claudi sanati fuerant. 8. Ita fuit gaudium magnum in urbe illa. 9. Vir autem nomine Simon, prius fuerat in urbe, artem magicam exercens, et dementans gentem Samariae: dicens se esse aliquem magnum. 10. Cui intenti erant omnes a parvo usque ad magnum, dicentes: Hic est virtus Dei magna. 11. Intenti autem erant, quod multo tempore eius magiis obstupefacti fuerant. 12. Porro quum Philippo credidissent evangelizanti de regno Dei et

nomine Iesu Christi baptizati sunt, viri simul ac mulieres: 13. Ac ipse quoque Simon credidit, et baptizatus adhaerebat Philippo: vidensque signa et virtutes magnas, quae fiebant, obstupebat.

5. Dixit Lucas, passim omnes annuntiasse Dei sermonem: nunc peculiariter meminit Philippi, tum quod efficax et fructuosa prae aliis fuerit eius praedicatio, tum quod sequutae sint memorabiles historiae, quas deinde attexet. *Urbem Samariae* posuit pro urbe Samaria, quae ab Hircano diruta et rursus ab Herode instaurata Sebaste vocata est. Vide Iosephum libro Antiquitatum decimo tertio, et decimo quinto. Quum dicit, *praedicatum fuisse* Christum a Philippo, totam Evangelii summam in Christo comprehendi significat. Loquutio altera, quam paulo post subiicit, plenior quidem est, idem tamen valet. Coniungit regnum Dei cum Christi nomine, sed quia per Christum consequimur hoc boni, ut in nobis Deus regnet, ac renovati in spiritualem iustitiam mundoque mortui coelestem vitam agamus: ideo hanc quoque partem sub se continet Christi praedicatio. Huc autem redit summa, ut mundum perditum Christus sua gratia reparet, quod fit, dum Patri nos reconciliat: deinde quum nos regenerat suo Spiritu, ut profligato Satana regnum Dei in nobis erigatur. Porro quum ante narraverit, Apostolos non movisse pedem Hierosolyma, probabile est, unum ex septem diaconis, cuius etiam filiae prophetabant, hic designari.

6. *Attentae autem erant.* Quomodo amplexi sint Philippi doctrinam Samaritae refert Lucas. Dicit enim eos audiisse, unde gustum aliquem ceperunt. Accessit stimulus alter ex miraculis, tandem sequuta est attentio. Hic est legitimus ad fidem progressus. Qui enim doctrinam necdum auditam respuunt, quomodo ad fidem unquam pervenirent, quae ex auditu nascitur (Rom. 10, 14.)? Ergo quod se ad audiendum faciles praebuerunt, ad reverentiam et attentionem primus fuit gradus. Ac proinde non mirum est, si tam rara hodie ac pene nulla sit in mundo fides. Quotusquisque enim aurem Deo loquenti praebere dignatur? Ita fit, ut maior pars veritatem incognitam ac ne minimo quidem gustu libatam reiiciat. Caeterum quemadmodum fidei exordium est auditus, ita per se non sufficeret, nisi animos simul afficeret doctrinae maiestas. Et certe quisquis negotium sibi esse cum Deo reputat, fieri non potest, ut contemptim ipsum audiat loquentem. Et ipsa doctrina, quae eius Verbo continetur, auctoritatem sibi acquiret: ita sponte ex auditu fluet attentio. Quantum ad miracula spectat, scimus duplicem esse eorum usum: Ut nos ad audiendum Evangelium praeparent et in eius fide confirment. Adverbium *unanimiter* tam cum auditu, quam cum attentione coniungi potest. Mihi hoc posterius magis placet, quod uno animo essent attenti. In eo autem vim et efficaciam praedicationis Lucas commendat, quod magnus hominum numerus uno consensu subito ad seriam audientiam comparatus fuerit.

7. *Spiritus immundi.* Species quasdam breviter attingit, ut sciamus cuiusmodi miraculis adducti Samaritae fuerint, ut Philippo auctoritatem tribuerent. Clamor quem edebant spiritus immundi

signum erat repugnantiae. Quare hoc ad illustrandam Christi virtutem non parum valebat, quod diabolos imperio suo contumaciter licet renitentes constringeret.

8. *Gaudium* cuius meminit fructus est fidei. Fieri enim aliter non potest, ubi Deum nobis esse propitium sentimus, quin efferantur animi nostri incomparabili gaudio et quod omnem sensum exsuperat (Phil. 4, 7.).

9. *Vir quidam nomine Simon.* Hoc tale erat obstaculum, ut videri posset praeclusus Evangelio aditus apud Samaritanos. Fascinatae enim Simonis praestigiis erant omnium mentes, atque hic stupor longo iam temporis spatio invaluerat. Porro quam difficile sit, errorem ex hominum animis revellere, postquam diuturnitate temporis radices egit, et revocare ad sanam mentem, qui iam obduruerunt, experientia docet. Magis obstinatos in errore reddebat superstitio, quod Simonem habebant non modo quasi Dei Prophetam, sed quasi Spiritum ipsum.

10 et 11. Nam cognomen *magnae virtutis* huc spectabat, ut quicquid alioqui divinum esset hac magnitudine obrutum vilesceret. Hinc ergo clarius elucet Christi potentia, quod per ista obstacula Philippus perrupit. Hoc autem Lucas amplificat, quum dicit *obstupefactos fuisse* a magno usque ad parvum. Nam quum omnium ordinum homines delusi essent, quisnam erat Evangelio aditus? praesertim quum non mediocris esset impostura. Sensus enim omnes capti erant stupore. Praeterquam autem quod inde apparet quam potens sit veritas, simul constantiae exemplum in Philippo nobis proponitur, qui tametsi viam non cernit, infracto tamen pectore opus Domini aggreditur, qualem ipse volet dare successum expectans. Atque ita omnino agendum, ut intrepide tentemus quicquid Deus mandat, etiam ubi videntur irriti fore conatus. Porro quod Samaritanis accidit ut Satan ita eos dementaret, sciamus communem esse infidelitatis poenam. Non omnes quidem fascinantur magorum praestigiis, neque ubique sunt Simones, qui talibus imposturis ludant: sed intelligo non esse mirum aut insolens, si Satan in tenebris varie illudat. Omnibus enim errorum capturis obnoxii sunt, quicunque Dei luce non reguntur. Praeterea quum narrat Lucas, *seductos promiscue fuisse omnes*, monemur neque ingenii acumen, nec quicquid in nobis est rationis et prudentiae ad cavendam Satanae astutiam sufficere. Et sane videmus, quam stultis et deliris erroribus impliciti fuerint, qui prae aliis habiti sunt in mundo perspicaces.

Virtus Dei magna. Ergo Dei nomine abusus fuerat Satan ad fallendum, quod pestilentissimum est deceptionis genus, tantum abest ut ad excusationem valeat. Dictum fuit supra, nomen praecipuae Dei virtutis Simonem sibi arrogasse, ut quicquid alibi esset divinum supprimeret, quemadmodum sol luce sua stellas omnes obscurat. Impia fuit haec et scelerata nominis Dei profanatio. Verum nihil hic factum legimus, quod non quotidie adhuc fiat. Nihil enim hominibus magis proclive, quam ad Satanam transferre quod Dei proprium est. Praetexitur quidem religio, sed quid Samaritanos iuvit hic praetextus? Bene ergo nobiscum agitur, quum suam in Christo virtutem Deus nobis patefacit et non alibi quaerendam esse demonstrat, atque ut nos in se retineat artes et imposturas Satanae, quae fugiendae sunt, detegit.

12. *Quum credidissent.* Illud est quod dixi miraculum, quod

Philippum audierunt, qui prorsus erant Simonis illusionibus attoniti: quod coelestis sapientiae compotes facti sunt, qui stupidi erant et hebetes. Ita quodammodo ex inferis in coelum evecti sunt. Quod Baptismus fide posterior fuit (Marc. 16, 16.), consentaneum est Christi institutio quantum ad extraneos spectat. Fide enim oportuit inseri in Ecclesiae corpus, antequam symbolum acciperent: sed nimis ineptiunt Anabaptistae, dum ex his locis probare nituntur, arcendos esse infantes a Baptismo. Baptizari non poterant viri et mulieres, quin fidem profiterentur, sed hac lege admissi sunt ad Baptismum, ut Deo simul consecrarentur eorum familiae: sic enim habet foedus, Ero Deus tuus et seminis tui (Gen. 17, 7.).

13. *Simon quoque ipse.* Qui totam urbem fallaciis suis infatuaverat, Dei veritatem simul cum aliis recipit. Qui summam Dei virtutem se esse iactaverat, Christo se submittit, quanquam non tam sua unius quam totius gentis causa illuminatus fuit in Evangelii notitiam, ut scandalum tolleretur quod imperitos morari poterat. Atque huc pertinet quod postea dicit Lucas miratum fuisse signa. Voluit enim Dominus hunc quem pro semideo habebant Samaritae in triumpho ducere, quod fit, dum excussa inani iactantia veris miraculis gloriam dare cogitur. Neque enim sincero cordis affectu se Christo tradit: alioqui non statim erumperet perversa eius ambitio et donorum Spiritus impia et profana aestimatio. Non tamen multis assentior, qui simulasse duntaxat fidem putant, quum minime crederet. Aperte Lucas testatur eum credidisse, et additur ratio quod admiratione tactus fuerit: quomodo igitur se paulo post hypocritam esse prodit? Respondeo, inter fidem et meram simulationem aliquid esse medium. Epicurei et Lucianici credere se profitentur, quum tamen intus rideant, quum illis fabulosa sit spes vitae aeternae, quum denique nihilo plus habeant pietatis quam canes et porci. At multi sunt qui, utcunque Spiritu adoptionis non sint regeniti, nec vero cordis affectu se Deo addicant, Verbi tamen potentia victi non modo verum esse agnoscunt quod docetur, sed tanguntur Dei timore ut doctrinam recipiant. Concipiunt enim Deum esse audiendum, illum et salutis auctorem esse et mundi iudicem. Non ergo fingunt coram hominibus fidem quae nulla sit, sed credere se putant. Atque haec fides temporaria est, cuius meminit Christus apud Marcum cap. 4. (Luc. 8, 13.): dum scilicet Verbi semen animis conceptum mox tamen suffocatur variis mundi curis aut pravis affectibus, ut nunquam maturescat imo potius in herbam inutilem degeneret. Talis ergo fuit Simonis fides: sentit veram esse Evangelii doctrinam et conscientiae suae sensu ad eam recipiendam cogitur, sed deest fundamentum, hoc est, sui abnegatio. Unde sequitur, animum eius simulatione fuisse involutum, quam mox prodit. Verum talem fuisse hypocrisin sciamus, in qua se ipse deceperit, non crassam illam qua se venditant Epicurei et similes, quia Dei contemptum fateri non audent.

Baptizatus est. Hoc Simonis exemplo clare patet, non conferri omnibus indifferenter in Baptismo gratiam, quae illic figuratur. Papistarum dogma est, Nisi quis ponat obicem peccati mortalis, omnes cum signis recipere veritatem et effectum. Ita magicam vim tribuunt Sacramentis, quasi absque fide prosint. Nos au-

tem sciamus offerri nobis a Domino per Sacramenta quicquid sonant annexae promissiones, et non frustra nec inaniter offerri, modo fide ad Christum directi ab ipso petamus quicquid Sacramenta promittunt. Quamvis autem nihil illi tunc profuerit Baptismi receptio, si tamen conversio postea sequuta est ut nonnulli coniiciunt, non exstincta fuit nec abolita utilitas. Saepe enim fit, ut post longum tempus demum operetur Spiritus Dei, quo efficaciam suam Sacramenta proferre incipiant.

Adhaerebat Philippo. Quod eum Philippus admisit, in eo apparet quam difficile sit hypocritas discernere. Atque haec patientiae nostrae est probatio. Sic Demas temporarius Pauli comes postea factus est perfidus desertor (II. Tim. 4, 2. 10.). Denique malum hoc effugere non possumus, quin se interdum nobis improbi et fraudulenti homines adiungant. Ac si quando se nobis astute insinuant improbi, iniuste nos gravant superbi censores, acsi praestanda nobis essent eorum scelera, quanquam sedulo cavenda est facilitas, quae saepe ignominiam aspergit evangelio. Atque eo prudentius attendere nos decet, ne quoslibet sine delectu admittamus, quando magnos viros fuisse deceptos audimus. Dicit *attonitum fuisse* magnitudine signorum, ut sciamus magnam illam virtutem, qua se iactabat, nihil quam praestigias fuisse ac fumos. Neque enim simplex admiratio hic notatur, sed ecstasis quae hominem extra se rapit.

14. Quum autem audissent Apostoli, qui Hierosolymae erant, quod Samaria recepisset sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum et Ioannem: 15. Qui quum descendissent, precati sunt pro eis, ut reciperent Spiritum sanctum. 16. Nondum enim super quenquam eorum illapsus fuerat, sed baptizati tantum erant in nomine Christi Iesu. 17. Tunc imposuerunt manus super eos, et receperunt Spiritum sanctum.

14. Hic Lucas progressus gratiae Dei in Samaritanis describit, sicuti maioribus Spiritus sui donis fideles assidue locupletare solet. Neque enim putandum est, consilium de quo Lucas loquitur Apostolos cepisse, nisi eiusdem Dei instinctu qui opus suum in Samaria iam Philippi manu inchoaverat. Varie autem pro suo arbitrio utitur ad diversas operis partes suis organis. Philippi opera eos ad fidem adduxerat: nunc Petrum et Ioannem Spiritus conferendi ministros ordinat. Ita scilicet Ecclesiae suae unitatem fovet, dum alii aliis manus porrigunt: nec homines tantum vicissim inter se, sed totas quoque Ecclesias conciliat. Poterat quidem per Philippum quod coeperat absolvere, sed ut melius discerent Samaritani fraternam coniunctionem sancte cum prima Ecclesia colere, hoc quasi vinculo obstringere eos voluit: deinde Apostolos, quibus promulgandi ubique in toto orbe Evangelii mandatum dederat (Marc. 16, 15.), hoc privilegio ornare voluit, ut in unam Evangelii fidem melius omnes coalescerent. Et scimus alioqui periculum fuisse, quum animis et moribus inter se longe dissiderent Iudaei et Samaritani, ne ita divisi Christum scinderent, vel saltem seorsum sibi fingerent novam Ecclesiam. Interea videmus quam

sedulo ad iuvandos fratres intenti fuerint Apostoli: neque enim exspectant dum rogentur, sed ultro hanc curam suscipiunt. Nec vero hoc Apostoli faciunt diffidentia, quasi Philippum suspicentur minus dextre quam par esset suis partibus defungi, sed laboranti subsidium offerunt, et veniunt Petrus et Ioannes non socii modo laborum sed approbatores futuri. Non queritur rursum Philippus sibi quicquam detrahi, quod incepto a se aedificio alii extremam manum imponant, sed utrinque comiter sua studia in commune bona fide conferunt. Et certe sola est ambitio, quae sanctae communicationi ianuam claudit. Quod narrat Lucas missum a reliquis Petrum fuisse hinc colligi potest, non exercuisse in collegas imperium, sed ita excelluisse inter eos ut tamen corpori subesset ac pareret.

Qui Hierosolymae erant. Duplex potest esse sensus, vel Apostolos tunc fuisse omnes Hierosolymae, vel residuos fuisse illic quosdam, quum alii huc et illuc profecti essent. Atque hoc posterius magis amplector: probabile enim est, sic inter se partitos fuisse, ut semper aliqui ex numero varias legationes, prout occasio se dabat, obirent, pars aliqua Hierosolymae quasi in statione praecipua maneret. Fieri etiam potest ut, postquam in sua quisque expeditione aliquamdiu fuerat, illuc convenire soliti sint. Certum quidem est, tempus illud quo Hierosolymae fuerunt non fuisse in desidia consumptum, deinde eos non fuisse quasi nido affixos, quum Christus peragrare mundum iussisset.

15. *Precati sunt.* Minime dubium est quin primum docendi partes susceperint: scimus enim non mutas fuisse personas, sed Lucas quod illis cum Philippo commune fuit subticens tantum commemorat, quid novi eorum adventus Samaritanis contulerit, nempe quod tunc demum Spiritu sancto donati sunt.

16. Sed hic occurrit quaestio. Dicit enim tantum *fuisse baptizatos* in nomen Christi, atque ideo nondum fuisse Spiritus participes. Atqui vel inanem et omni virtute et gratia carere Baptismum oportet, aut a Spiritu sancto habere quicquid efficaciae habet. In Baptismo abluimur a peccatis: atqui lavacrum nostrum Spiritus sancti opus esse docet Paulus (Tit. 3, 5.). Aqua Baptismi sanguinis Christi symbolum est: atqui Petrus Spiritum esse praedicat, a quo irrigamur Christi sanguine (I. Petr. 1, 2.). In Baptismo crucifigitur vetus noster homo, ut suscitemur in vitae novitatem (Rom. 6, 6.): unde autem hoc totum nisi ex sanctificatione Spiritus? Denique Baptismo nihil reliquum fiet, si a Spiritu separetur. Ergo Samaritanos, qui vere Christum in Baptismo induerant, Spiritu quoque eius vestitos fuisse negandum non est (Gal. 3, 27.). Et sane Lucas hic non de communi Spiritus gratia loquitur, qua nos sibi Deus in filios regenerat, sed de singularibus illis donis, quibus Dominus initio Evangelii quosdam esse praeditos voluit ad ornandum Christi regnum. In hunc modum intelligi debent Ioannis verba, Discipulis nondum fuisse datum Spiritum, quum adhuc Christus in mundo ageret (Io. 7, 39.). Non quod Spiritu prorsus vacui essent, a quo et fidem et pium sequendi Christi affectum acceperant, sed quia nondum pollebant eximiis donis, in quibus postea amplior refulsit regni Christi gloria. In summa, quum iam Spiritu adoptionis donati essent Samaritani, quasi in cumulum accedunt insignes Spiritus gratiae, in quibus Deus quasi visibilem

Spiritus sui praesentiam Ecclesiae suae ad tempus exhibuit, ut Evangelii sui auctoritatem in perpetuum sanciret, ac simul testatum faceret, Spiritum suum semper fidelium praesidem ac directorem fore.

Tantum baptizati erant. Non debet hoc accipi tanquam contemptim de Baptismo dictum, sed intelligit Lucas nonnisi communi adoptionis et regenerationis gratia, quae piis omnibus in Baptismo offertur, tunc donatos fuisse. Hoc vero extraordinarium erat, conferri quibusdam Spiritus dona, quae regnum Christi et Evangelii gloriam illustrarent. Hic enim illorum erat usus, ut quisque pro facultatis suae modo Ecclesiae prodesset. Hoc ideo notandum est, quia Papistae, dum ficticiam suam confirmationem extollere volunt, in hanc sacrilegam vocem prorumpere non dubitant, Semichristianos esse quibus manus nondum fuerunt impositae. Hoc iam tolerabile non est quod, quum symbolum hoc temporale esset, ipsi perpetuam legem finxerunt in Ecclesia, quasi Spiritus sanctus illis ad manum esset. Scimus, quum testimonium ac pignus gratiae Dei frustra et sine re ipsa proponitur, nimis foedum esse ludibrium: atqui fateri coguntur ipsi quoque, Ecclesiam nonnisi ad tempus donis istis fuisse ornatam. Unde sequitur, impositionem manuum qua usi sunt Apostoli finem habuisse, quum effectus cessavit. Omitto quod Oleum addiderunt manum impositioni: sed hoc ut iam dixi nimiae audaciae fuit, perpetuam legem Ecclesiae imponere, ut generale sacramentum esset, cuius peculiaris usus fuerat Apostolis (Marc. 6, 13.), ut perpetuo duraret signum, postquam res ipsa desierat. Verum accessit exsecrabilis blasphemia, quod Baptismo dixerunt tantum peccata remitti: Spiritum regenerationis conferri per putidum illud oleum, quod sine Dei verbo invehere ausi sunt. Scriptura nos Christum in Baptismo induere testatur et in eius corpus inseri, ut vetus homo noster crucifigatur et renovemur in iustitiam. Sacrilegi isti praedones detracta Baptismo spolia ad fallacem sacramenti sui larvam transtulerunt, neque hoc unius hominis commentum fuit, sed Concilii unius decretum, quod in suis omnibus scholis quotidie blaterant.

17. *Quum imposuissent manus.* Preces sequitur manuum impositio, quo testantur minime inclusam esse in externa ceremonia Spiritus gratiam, quam supplices aliunde postulant. Neque tamen Deum fatendo auctorem ceremoniam negligunt, quae divinitus in hunc usum tradita illis erat: et quia non temere usurpant, simul annexus est effectus. Haec signorum est utilitas et efficacia, quod in illis Deus operatur, et tamen unus manet gratiae donator, eiusque dispensandae pro iure suo arbiter: sed meminerimus organum Dei fuisse manuum impositionem, quo tempore visibiles Spiritus gratias suis contulit: ex quo vero talibus divitiis privata fuit Ecclesia, inane duntaxat esset spectrum.

18. Intuitus vero Simon, quod per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit illis pecuniam, 19. Dicens: Date et mihi potestatem hanc, ut cui imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum. 20. Petrus autem illi dixit: Pecunia tua tecum sit in exitium: quia donum

Dei existimasti pecuniis acquiri. 21. Non est tibi pars, neque haereditas in ratione hac. Cor enim tuum non rectum est coram Deo. 22. Resipisce igitur a malitia hac, et precare Deum, si forte remittatur tibi cogitatio cordis tui. 23. Nam in felle amaritudinis et colligatione iniustitiae video te esse. 24. Respondens vero Simon dixit: Precamini vos pro me apud Deum, ne quid eorum, quae dixistis, mihi eveniat. 25. Illi ergo testificati et loquuti sermonem Domini redierunt Hierosolymam, et per multos pagos Samaritanorum evangelizarunt.

18. *Intuitus autem Simon.* Iam detegitur Simonis hypocrisis, non quod prius se credere finxisset: convictus enim serio manus Christo dederat, qualiter multi Evangelio cedunt ne bellum gerant cum Deo, sed manent interea sui similes: quum veram fidem sequi debeat nostri abnegatio. Hoc vero est Christum cum Satana miscere, quum doctrina usque ad reconditos cordis affectus non penetrat, sed interior immundities quasi sepulta illic latet. Nunc ergo fucum illum abstergit Deus in Simone, ne amplius Christi nomen profitendo tam se quam alios fallat. Ambitio enim quae occulta erat nunc se profert, dum se Apostolis aequari cupit. Hoc iam unum vitium est: alterum vero, quod gratiam Dei venalem existimans vult eam ad quaestum prostituere. Unde apparet, profanum esse hominem, qui nondum verae pietatis rudimenta gustarit: nullo enim gloriae Dei studio tangitur, imo non cogitat quid sit esse Dei ministrum. Quemadmodum quaestum hactenus ex sua magia fecerat, ita quaestuosum sibi putavit fore si gratias Spiritus conferret: neque enim dubium est, quin opes et gloriam coram mundo captaverit: simul gravem Deo facit iniuriam, quod coelestem hanc virtutem nihil putavit a magicis suis incantationibus differre. Nunc breviter tenemus, quid et quot modis peccaverit Simon: In donis Spiritus non adorat neque agnoscit Christi potentiam, non agnoscit coelesti virtute instructos Apostolos, ut Christi gloriam suo ministerio illustrent: sua eum ambitio impellit ac rapit, ut Deo posthabito eminere cupiat et mundum sibi facere obnoxium: Spiritum sanctum mercari vult quasi pretio subiaceret.

20. *Respondit Petrus.* Hic acriter eum repellit Petrus, nec contentus obiurgatione diram imprecationem addit, ut pereat Simon cum sua pecunia: quanquam non tam illi imprecatur exitium, quam iustam vindictam Dei incutiendi terroris causa denuntiat prope impendere. In summa ostendit quid promeritus sit, quum foedae nundinationi subiecit Dei Spiritum: acsi dixisset, dignus es qui pereas cum tua pecunia, quando tanta contumelia afficis Spiritum Dei. Nam quod salvum potius Simonem quam perditum cuperet Petrus, ex sequentibus facile intelligi poterit. Sed quasi iudicis personam sustinens, quam poenam mereatur Simonis impietas pronuntiat: ac tanta vehementia reum peragi oportuit, ut sceleris sui atrocitatem sentiret. Eodem spectat quod pecuniam addixit exitio. Significat enim, quod ad tam nefarium usum oblata

esset, quasi sceleris contagione infectam ac pollutam esse. Et certe optandum est potius ut pereat totus mundus, quam ut gloriam Dei obscurent quae prae ipsa nullius sunt pretii. Caeterum quum ita imprecatur homini sacrilego, non tam personam respicit quam factum. Sic enim excandescere adversus hominum scelera debemus, ut prosequamur homines ipsos misericordia. Tales sunt Dei sententiae, quae adulteros, fures, et ebriosos, et iniurios exitio devovent (I. Cor. 6, 9. 10. Eph. 5, 5.). Neque enim quatenus homines sunt, spem illis praecidunt salutis, sed tantum referuntur ad praesentem eorum statum, et si obstinate pergant, qualis eos maneat exitus denuntiant. . .

21. *Non est tibi pars.* Quidam aliter orationem contexunt, Simonem non esse participem gratiae, quod eam pecunia aestimet. Sed altera lectio quam sequuti sumus magis recepta est, nempe ut ratio illa superiori membro iungatur. Et certe melior est illa connexio, Pecunia tua pereat tecum, quando ea compensari posse existimas inaestimabile Spiritus donum. Ubi vetus interpres posuerat, In sermone hoc: aptius Erasmus reddidit, In ratione hac. Significat enim Petrus, nihil in tota illa administratione commune esse homini sacrilego, qui eam impie profanat. Porro de Simonia multum et veteres Theologi et Papistae disputarunt, sed quod Papistae Simoniam appellant cum Simonis facto minime convenit. Voluit Simon Spiritus gratiam pecunia emere, Papistae crimen Simoniae ad otiosos suos proventus trahunt. Neque tamen hoc dico ut flagitia extenuem, quae emendis et vendendis sacerdotiis hodie grassantur in Papatu. Iam per se satis foedum est hoc scelus, quod talem in Ecclesia Dei mercatum exercent. Interea vero tenenda est propria Simoniae definitio, nempe quod sit impia donorum Spiritus nundinatio vel aliud simile, dum illis quispiam ad ambitionem vel alias corruptelas abutitur. Quanquam Simonis imitatores esse omnes fateor, qui malis artibus ad Ecclesiae regimen aspirant, quod passim hodie nullo pudore fieri videmus tanquam liceat: ac secundum hanc rationem vix in toto Papatu reperietur sacerdos, qui non palam sit Simoniacus, quando nullus illuc emergere potest, quin se oblique insinuet. Quanquam fatendum est quod magno nostro pudore pueri vident, non minore licentia apud quosdam pseudoevangelicos grassari. Nos autem ut a Simonis contagione puri simus, primum Spiritus dona meminerimus non pecunia acquiri, sed conferri mera et gratuita Dei bonitate, idque in Ecclesiae aedificationem, hoc est, ut studeat quisque pro facultatis suae modo fratres suos iuvare, ut modeste quisque conferat in commune Ecclesiae bonum quod accepit, nec obstet cuiusquam hominis excellentia, quin solus Christus supra omnes emineat. Mirum tamen videri posset, quod Simonem excludat Petrus a Spiritus participatione, quod ad dona specialia pertinet, quia cor non habeat rectum coram Deo. Neque enim fecit Iudae pravitas, quin Spiritus donis polleret: nec Spiritus dona apud Corinthios sic corrupta fuissent, si cor habuissent coram Deo rectum (I. Cor. 14.). Non videtur itaque ratio quam assignat Petrus sufficere, quia multi qui impuro sunt corde Spiritus donis plerumque excellunt. Sed primo, nihil absurdi est, si indignis quoque tales gratias conferat Deus. Deinde Petrus non praescribit hic generalem regulam, sed quia communio donorum Spiritus pe-

culiaris est Ecclesiae, Simonem qui alienus est a Christo indignum esse pronuntiat, qui tanquam unus ex domesticis Dei easdem cum fidelibus gratias participet. Adde quod directa fuerat contumelia in ea dona, quibus abdicatur.

22. *Resipisce igitur.* Quod illum ad poenitentiam hortatur et preces, in eo spem veniae residuam illi facit. Nullo enim unquam resipiscendi affectu quispiam tangetur, nisi qui propitium sibi fore Deum confidet: contra desperatio homines semper rapiet praecipites ad audaciam. Praeterea Scriptura docet, non invocari rite Deum nisi ex fide. Videmus ergo, ut Petrus Simonem diris verborum fulminibus ante prostratum nunc rursus in salutis fiduciam erigat: et tamen non leve peccatum erat Simonis. Verum si fieri possit ab ipsis inferis extrahendi nobis sunt homines. Proinde donec se manifestis signis etiam sceleratissimi quique reprobos esse prodant, nemo tam severe tractandus est, quin illi simul peccatorum remissio ante oculos ponatur. Imo quibus ob duritiem et pervicaciam acrior obiurgatio utilis est, sic tamen una manu deiicere ipsos decet, ut altera subleventur. Nam anathemate ferire Spiritus Dei non permittit. Sed metum ac dubitationem iniicere videtur Petrus, quum dicit *Si forte.* Et Papistae hoc loco et similibus probare contendunt, suspensis ac dubiis animis precandum esse, quia temere certum sibi successum homines in suis votis promittant: sed facilis est solutio. Nam dictio *εἰ ἄρα* tantundem valet acsi quis Latine dicat, Si qua tibi remittat Deus. Eam vero Petrus usurpat, non ut perplexum relinquat animum Simonis, sed ut magis ad vehementiam precandi stimulet. Nam ipsa difficultas non parum ad nos excitandos valet, quia ubi res videtur sub manu esse nimium securi et ignavi sumus. Ergo non incutit Petrus Simoni terrorem, qui impetrandi fiduciam evertat in eius corde vel perturbet, sed spem illi certam faciens, si supplex petierit atque ex animo, tantum excitandi ardoris causa veniam pro sceleris pravitate difficilem esse comemorat. Necesse enim est, ut fides nobis in adeundo Deo praeluceat, imo ut sit precationis mater.

23. *In felle amaritudinis.* Iterum Simonem Petrus dure exagitat et Dei iudicio percellit. Nisi enim coactus fuisset in se descendere, nunquam serio ad Deum conversus esset. Nihil enim stupidis magis exitiale est, quam quum illis blandimur vel quum leviter tantum radimus summam cutem, quum potius fodiendi sint. Ergo donec ex peccati sui sensu veram tristitiam et dolorem conceperit peccator, talis adhibenda est severitas, quae eius animum vulneret: alioqui putridum ulcus intus fovebitur, quod sensim ipsum hominem absumet. Semper tamen modus ille teneatur, ut hominum saluti quantum in nobis est consulamus. Porro in verbis Petri duae sunt elegantes metaphorae, quarum altera ex Mose sumpta videtur ubi vetat, ne sit in nobis radix germinans, fel et absinthium, Deut. 29, 18. Hac autem loquutione interior cordis malitia notatur, quum impietatis virus ita concepit, ut eo imbutum nihil quam amaritudinem proferre queat. Eodem spectat *colligatio impietatis*, quum scilicet totum cor vinctum et constrictum a Satana tenetur. Nam saepe accidet, ut pii alioqui homines in mala opera erumpant, qui tamen intimum cor veneno corruptum non habebunt. Scimus hominum naturae ingenitam esse hypocrisin, sed ubi lucet Spiritus Dei non ita coecutimus in nostris vitiis, ut

tanquam occultum fasciculum intus alamus. Significat ergo Petrus non una tantum in parte Simonem lapsum esse, sed ipsam cordis radicem vitiosam esse et amaram: non modo in una specie peccati incidisse in Satanae laqueos, sed omnes eius sensus teneri implicitos, ut totus sit addictus Satanae et quasi iniquitatis mancipium. Interea monemur, scelerum gravitatem non tam a flagitio quod apparet quam ab affectu cordis aestimari.

24. *Respondit Simon.* Hinc colligimus, non ita acceptum ab illo fuisse quod minatus erat Petrus, quin salutem suam quaeri reputaret. Tametsi autem unus tantum Petrus loquutus erat, sermonem omnibus promiscue tribuit propter consensum. Nunc exoritur quaestio, Quid sit de Simone sentiendum? Scriptura non longius quam ad coniecturam nos ducit, Quod obiurgationi cedit et tactus peccati sui sensu Dei metuit iudicium, deinde ad Dei misericordiam se confert seque precibus Ecclesiae commendat: haec certe non minima sunt poenitentiae signa, coniicere ergo licet ipsum resipuisse. Et tamen veteres uno consensu tradunt gravem postea fuisse Petro adversarium et Romae cum eo per triduum disputasse. Exstat etiam scripta disputatio sub nomine Clementis, sed quae tam putida deliria continet, ut mirum sit a Christianis auribus posse ferri. Deinde ostendit Augustinus ad Ianuarium, varios et fabulosos rumores ea de re suo tempore Romae vagatos fuisse: quare nihil tutius est, quam incertis opinionibus valere iussis simpliciter amplecti quod Scripturis proditum est. Quod alibi de Simone legimus merito plures ob causas suspectum esse potest.

25. *Illi ergo testificati.* His verbis docet Lucas, non ideo tantum venisse Petrum et Ioannem, ut donis Spiritus ditarent Samaritanos, sed ut comprobando Philippi doctrinam illos in fide iam recepta stabilirent. Hoc enim valet *Testificandi* verbum, acsi diceret, eorum testimonio factum esse, ut plena et solida verbo Dei auctoritas constaret, ac vigeret tanquam probe testata et authentica veritas. Simul tamen fidos Dei testes fuisse admonet Lucas, quum addit protulisse *Dei sermonem.* Haec ergo doctrinae Apostolicae summa fuit, fideliter proferre quae a Domino didicerant, non sua vel cuiusquam hominum commenta. Dicit non in una solum urbe hoc fecisse, sed etiam in vicis. Videmus ergo sic ad promovendam Christi gloriam fuisse accensos, ut quocunque venirent illum haberent in ore. Ita ab una urbe per totam regionem semen vitae spargi coepit.

26. Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicens: Surge, et vade meridiem versus, ad viam quae descendit a Ierusalem Gazam: ipsa est deserta. 27. Et surgens profectus est. Et ecce vir Aethiops, eunuchus, Praefectus Candaces Reginae Aethiopum, qui praeerat toti eius gazae, qui venerat Hierosolymam adoraturus: 28. Revertens autem ac sedens in curru suo, legebat Prophetam Iesaiam. 29. Dixit autem Spiritus Philippo: Accede et adiungere ad hunc currum. 30. Accurrens autem Philippus, audivit eum legentem

Prophetam Iesaiam, ac dixit: Intelligisne quae legis? 31. Dixit ille, Quomodo possem, nisi quispiam me dirigat? Rogavit autem Philippum, ut ascenderet ac sederet secum.

26. *Angelus domini.* Transit Lucas ad novam historiam, quomodo scilicet Evangelium ad Aethiopes usque pervenerit. Tametsi enim unum hominem duntaxat ad Christi fidem conversum fuisse refert, quia tamen magna erat in toto regno eius auctoritas et potentia, fides eius odorem longe lateque spirare potuit. Scimus enim ex tenuibus principiis Evangelium crevisse, et in eo clarius refulsit vis Spiritus, quod granum unum seminis brevi temporis spatio amplam regionem implevit. Primo iubetur Philippus ab angelo ire versus meridiem: quo profectu vel in quem finem, angelus illi non exprimit. Atque ita saepe Dominus cum suis agere solet ad probandam eorum obedientiam. Quid facere ipsos velit demonstrat, hoc vel illud praecipit, successum vero penes se absconditum tenet. Ergo simplici Dei imperio contenti simus, etiamsi ratio eius quod iniungit vel obedientiae fructus non statim apparet. Nam etsi diserte hoc non exprimitur, omnia tamen Dei mandata tacitam promissionem continent, quoties illi paremus, non posse quicquid suscipimus operis nisi prospere cedere. Adde quod sufficere nobis debet, probari Deo nostra studia, quum nihil temere et sine illius iussu suscipimus. Si quis obiiciat, non descendere quotidie e coelo angelos, qui nobis quid agendum sit patefaciant: in promptu est responsio, Abunde nos doceri verbo Domini quidnam agendum sit, nec consilio destitui, quicunque os illius interrogant et spiritus gubernationi se submittunt. Itaque, quominus ad sequendum Deum prompti et alacres simus, nihil nos impedit vel moratur nisi nostra segnities precandique incuria.

Ad viam quae descendit Gazam. Inter doctos omnes convenit, Gazam hic vocari, quae Hebraeis dicitur עזה. Quare fallitur Pomponius Mela, qui nomen urbi a Cambyse Persarum rege impositum fuisse tradit, quod bellum gerens cum Aegyptiis illic opes suas repositas haberet. Verum quidem est, Gazam Persis thesaurum vel opulentiam dici, atque hoc sensu paulo post usurpat Lucas, quum dicit eunuchum Candaces gazae fuisse praefectum: sed quia ante natum Cambysen Hebraicum illud nomen in usu erat, non dubito, quin postea corruptum fuerit litera Ain in G mutata, quod in aliis fere omnibus fuisse factum videmus. Epitheton *desertae* ideo additur, quia veterem illam Gazam Alexander Macedo evertit. Qui Constantinum secundae et novae Gazae conditorem faciunt, a Luca refelluntur, qui centum et quinquaginta annis prius exstitisse affirmat. Sed fieri potest ut conditam urbem ornaverit et auxerit. Caeterum hanc novam maritimam fuisse et ab antiqua viginti stadiis dissitam, omnes consentiunt.

27. *Ecce vir Aethiops.* Virum appellat, quem paulo post eunuchum fuisse dicit: sed quia in Oriente solebant reges et reginae eunuchos praeficere summis negotiis, inde factum est, ut dynastae promiscue vocarentur eunuchi, quum tamen viri essent. Porro nunc demum re ipsa comperit Philippus, non frustra se Deo fuisse morigerum. Ita quisquis successum Domino committens perrexerit quo ille iubet, tandem experietur, feliciter succedere

quicquid eius auspiciis et mandato suscipitur. Nomen *Candaces* non unius tantum reginae fuit, sed quemadmodum Caesarum nomen commune fuit Romanis Imperatoribus, ita Aethiopes teste Plinio suas reginas vocabant Candaces. Hoc quoque ad rem facit, quod nobile illud et opulentum fuisse regnum tradunt historici, quia ex eius amplitudine et potentia, quam splendida fuerit eunuchi conditio et dignitas, colligi melius potest. Caput et primaria sedes fuit Meroë. Lucae testimonio suffragantur profani scriptores, qui mulieres illic regnare solitas referunt.

Venerat adoraturus. Hinc colligimus, longe sparsum fuisse veri Dei nomen, ut in longinquis regionibus aliquos haberet cultores. Certe hunc virum oportuit palam diversum a gente sua cultum profiteri. Neque enim potuit furtim venire in Iudaeam tantus dynastes, nec dubium est quin magnum comitatum secum traxerit. Nec vero mirum est, fuisse passim in toto Oriente aliquos qui verum Deum colerent: quia ex quo dissipatus fuerat populus, simul diffusus fuerat aliquis purae Dei notitiae odor per gentes exteras, imo exsilium populi quaedam fuerat pietatis verae propagatio. Quin etiam Romanos videmus, quum atrocibus edictis Iudaicam religionem damnarent, vix tamen effecisse, quin turmatim multi ad eam transirent. Haec erant vocationis Gentium praeludia, donec Christus adventus sui fulgore Legis umbras discutiens discrimen inter Iudaeos et Gentes tolleret, dirutaque maceria undique colligeret Dei filios (Ephes. 2, 4.). Quod adorandi causa Hierosolymam venit eunuchus, superstitioni tribuendum non est. Poterat quidem in patria Deum precari, sed quae praescripta erant exercitia Dei cultoribus, hic pius vir omittere noluit, adeoque hoc habuit propositum, ut non fidem modo privatim et clanculum in corde aleret, sed eam apud homines profiteretur. Neque tamen tale cum gente sua divortium facere potuit, quin multis se odiosum fore sciret: sed externa religionis professio, quam a Domino exigi sciebat, pluris illi fuit quam hominum gratia. Quodsi exigua scientiae Legis scintilla usque adeo in illo emicuit, quam probrosum nobis erit, plenam Evangelii lucem perfido silentio suffocare? Si quis obiiciat, iam tunc abrogata fuisse sacrificia ac iam fuisse tempus, quo vellet Deus ubique absque locorum discrimine invocari: responsio facilis est, Sine superstitione retentos fuisse in Legis umbris, quibus nondum patefacta erat Evangelii veritas. Nam quod Lex dicitur a Christo fuisse abolita quantum ad ceremonias, sic intelligendum est: Ubi se palam exhibet Christus, evanescere ritus illos veteres, qui illum absentem figurabant. Quod passus est Dominus eunuchum venire Hierosolymam, priusquam illi doctorem mitteret, credibile est ideo factum esse, quia utile erat Legis rudimentis adhuc formari, ut postea ad recipiendam Evangelii doctrinam aptior foret ac magis idoneus. Quod autem Hierosolymae neminem ex Apostolis illi Deus obtulerit, causa in arcano eius consilio latet, nisi forte ut thesaurum repente ac praeter spem oblatum pluris faceret, vel quia satius erat, postquam ab externa ceremoniarum pompa templique aspectu subductus, salutis viam liberius in otio et quiete quaereret, Christum illi proponi.

28. *Legebat Iesaiam.* Lectio Prophetae ostendit, eunuchum non temere ex capitis sui sensu Deum adorasse, quem sibi finxisset, sed quem cognoverat ex Legis doctrina. Atque haec certe legi-

tima est colendi Dei ratio, non arripere nudos et inanes ritus, sed Verbum simul adiungere, alioqui nihil nisi fortuitum erit ac confusum. Nec vero forma adorandi in Lege praescripta alia in re differt ab hominum commentis, nisi quod illic Deus Verbo suo praelucet. Deum ergo soli eius discipuli rite adorant, hoc est, qui edocti sunt in eius schola. Sed videtur operam ludere, quum sine profectu legit. Fatetur enim se nisi adiutum alterius magistri opera Prophetae sensum minime assequi. Respondeo, Sicut discendi animo Prophetam legebat, ita fructum aliquem sperasse et re ipsa etiam sensisse. Cur ergo se intelligere posse negat, quem in manibus locum habet? Nempe inscitiam suam modeste in locis obscurioribus agnoscit. Multa sunt apud Iesaiam quae longa expositione minime indigent, ut quum de bonitate et potentia Dei concionatur, partim ut ad fidem invitet homines, partim ut ad sanctam vitam hortetur et erudiat. Nemo itaque tam rudis erit idiota, qui librum illum legendo non aliquantum proficiat: vix tamen forte decimum quemque versum solide intelliget. Talis fuit eunuchi lectio. Nam quum pro captu suo colligeret quae ad aedificationem valebant, certa illi utilitas ex studiis suis constabat. Interim si multa eum latebant taedio non afficiebatur, ut librum abiiceret. Sic omnino legenda est nobis quoque Scriptura: quae aperta sunt et in quibus mentem suam Deus aperit, avide et prompto animo suscipere decet: quae adhuc nobis obscura sunt, praeterire convenit, donec plenior lux affulgeat. Quodsi legendo non fatigabimur, fiet tandem, ut Scriptura assiduo usu familiaris nobis reddatur.

31. *Quomodo possem.* Insignis eunuchi modestia, qui non tantum se a Philippo homine plebeio interrogari aequo animo patitur, sed ultro et ingenue fatetur suam inscitiam. Et certe minime sperandum est, ut se docilem unquam praebeat, qui proprii ingenii fiducia inflatus est. Hinc etiam fit, ut hodie tam paucis fructuosa sit Scripturae lectio, quia vix centesimus quisque reperitur, qui se libenter ad discendum subiiciat. Nam dum nescire omnes fere pudet quod nesciunt, ignorantiam suam superbe quisque fovere mavult, quam aliorum discipulus videri. Imo bona pars superciliose sibi in alios magisterium usurpat. Meminerimus tamen eunuchum sic ignorantiae suae conscium fuisse, ut tamen Scripturam legendo unus esset ex Dei discipulis. Haec vera demum est Scripturae reverentia, quum agnoscimus illic reconditam esse sapientiam, quae sensus omnes nostros superet ac fugiat: nec tamen ideo sumus fastidiosi, sed sedulo legentes pendemus a revelatione Spiritus, et interpretem nobis dari expetimus.

Rogavit Philippum ut ascenderet. Alterum modestiae specimen, quod interpretem et magistrum sibi quaerit. Poterat pro communi divitum fastu Philippum reiicere: erat enim quaedam tacitae ignorantiae exprobratio, quum diceret Philippus: *Intelligisne quae legis?* Divites autem iniuriam sibi fieri putant, si quis eos liberius compellat. Itaque statim prorumpunt in has voces, Quid ad te? vel, Quid tibi mecum? Eunuchus autem se Philippo docendum submisse tradit. Ita animo compositi simus oportet, si Deum cupimus habere doctorem, cuius Spiritus super humilem et mansuetum quiescit (Ies. 66, 2.). Quodsi quis sibi diffidens docilem se praebeat, potius e coelo descendent angeli ad nos do-

cendos, quam ut frustra nos Dominus laborare sinat. Quanquam eunuchi exemplo adminiculis omnibus utendum est, quae Dominus ad intelligendam Scripturam nobis proponit. Phrenetici homines ἐνθουσιασμοὺς e coelo petunt, et interea Ministrum Dei contemnunt, cuius manu regi debebant. Alii perspicacia sua freti neminem audire, nullos commentarios legere dignantur. Atqui Deus subsidia quae nobis destinat non vult contemni, et eorum contemptum impune cedere non patitur. Atque hic memoria tenendum est, non modo datam esse nobis Scripturam, sed interpretes simul et doctores esse additos, qui nos adiuvent. Hac ratione Philippum Dominus eunucho potius destinavit, quam angelum. Quorsum enim hic circuitus spectabat, quod angeli voce Philippum Deus accersit, non recta mittit angelum ipsum, nisi quod ad audiendos homines assuefacere nos voluit? Haec certe non vulgaris est externae praedicationis commendatio, quod angelis tacentibus in ore hominum vox Dei in salutem nostram personat. Qua de re plura in caput nonum et decimum sum dicturus.

32. Porro sententia Scripturae quam legebat, erat haec: Tanquam ovis ad victimam ductus est, et tanquam agnus coram tondente mutus, ita non aperuit os suum. 33. In humilitate eius iudicium eius sublatum est. Generationem eius quis enarrabit? quia tollitur e terra vita eius. 34. Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit: Rogo te, de quo hoc dicit Propheta? de se ipso, an de alio quopiam? 35. Aperiens autem Philippus os suum, et exorsus a Scriptura hac, praedicavit illi Iesum.

32. *Sententia scripturae.* Proprie, Continens vel complexum. Sciamus non incidisse casu in hunc locum, sed mira providentia Dei id factum esse, ut thesin vel principium haberet Philippus, unde tota Christianismi summa apte deduci posset. Ergo primum occulta Spiritus directione plenae institutionis materia datur illi in manum, deinde palam hominis ministerio forma aptatur. Est autem illustre hoc et prae aliis memorabile vaticinium de Christo, quia sine involucris illic pronuntiat Iesaias, talem redimendae Ecclesiae fore modum, ut Filius Dei morte sua vitam hominibus acquirat, ut se victimam constituat expiandis hominum peccatis, ut atteratur Dei manu et usque ad inferos ipsos descendat, quo nos ab interitu emersos erigat usque in coelum. In summa perspicue tractat hic locus, quomodo reconcilientur homines Deo, quomodo iustitiam obtineant, quomodo liberati a Satanae tyrannide et peccati iugo soluti in regnum Dei perveniant: breviter, unde petendae sint omnes salutis partes. Ego tamen, quae hic citantur a Luca, tantum exponam, ac duo quidem membra sunt: priore docet Christum, ut Ecclesiam redimat et restituat in vitam, sic conterendum esse, ut similis appareat perdito et desperato. Deinde mortem eius pronuntiat fore vivificam, et ex summa desperatione exiturum singularem triumphum. Quod *agno* Christum comparat, qui ad mactationem duci se patitur, et *ovi*, quae se tonsioni placide offert, significat voluntarium fore Christi sacrifi-

cium. Et certe haec placandi Dei fuit ratio, quod se obedientem praebuit. Loquutus est quidem coram Pilato, sed non redimendae vitae causa (Io. 18, 34. 36.), quin potius ut se offerret ultro in victimam, sicuti a Patre destinatus erat, adeoque supplicium, quod nos manebat sibi accerseret. Utrumque ergo docet Propheta, oportuisse Christum mori, ut vitam nobis acquireret et sponte mortem illi fuisse subeundam, ut hominum contumaciam obsequio suo deleret. Caeterum hinc colligenda est ad patientiam exhortatio, sicuti facit Petrus. Sed ordine praecedit illa, quam attigi, fidei doctrina.

33. *In humilitate iudicium eius.* Vel Graecum volumen eunuchus habuit, vel Lucas suo more lectionem tunc usitatam retulit. Dicit Propheta, Christum de angustia et iudicio sublatum. Quibus verbis admirabilem victoriam celebrat, quae eius deiectionem mox sequuta est. Nam si morte fuisset oppressus, nihil ab eo sperari poterat. Ergo Propheta, ut nostram in Christo fiduciam stabiliat, postquam manu Dei percussum et mactationi subiectum descripsit, nunc illi novam personam induit, quod scilicet victor ex mortis abysso emergat et ex inferis ipsis prodeat auctor vitae aeternae. Scio quidem locum hunc varie exponi: sunt qui intelligant a carcere ad crucem raptum esse. Aliis *tolli* perinde valet atque In nihilum redigi. Et ambigua est Hebraici verbi לקח non minus quam Graeci *αἴρεσθαι* significatio. Verum qui contextum propius expendet, mihi in eo quod dixi assentietur: ab illo tristi et deformi spectaculo quod proposuerat transitum nunc fieri ad novum insperatae gloriae exortum. Ideo in summa rei non multum differt Graeca interpretatio a Prophetae verbis. Nam in humilitate vel abiectione sublatum est Christi iudicium, quia quum oppressus videri posset Pater eius causam asseruit. Hoc modo *iudicium* sicuti multis aliis locis pro Iure sumetur. Sed in Hebraico contextu Damnationem significat. Dicit enim Propheta, Christum, postquam in ultimas angustias redactus fuerit et damnato ac perdito similis, Patris manu erectum iri. Ergo sensus est, Oportuisse Christum prius morti addici, quam Pater illum in regni sui gloriam extolleret. Quae doctrina ad totum Ecclesiae corpus transferenda est, quia pios omnes mirabiliter oportet erigi Dei manu, ne morte absorbeantur. Deus autem, quum vindex suorum apparet, non modo eos restituit in vitam, sed ex multis mortibus insignes illis triumphos comparat, sicuti Christus praeclarum illud tropaeum in cruce statuit, de quo meminit Apostolus secundo ad Colossenses capite.

Generationem eius. Postquam victricem Christi mortem celebravit Propheta, iam subiicit, non exigui temporis fore victoriam, sed quae propaganda sit ultra omnem annorum numerum. Nam Prophetae exclamatio perinde valet acsi perpetuitatem regni Christi negaret hominum lingua exprimi posse. Caeterum hunc locum misere torserunt interpretes. Quod aeternam Verbi Dei generationem hinc veteres probare conati sunt adversus Arium, nimis a mente Prophetae dissentaneum est. Nihilo verior Chrysostomi expositio, qui ad humanam generationem refert. Neque illi Prophetae sensum assequuntur, qui in illius aetatis homines eum invehi putant. Melius alii, qui de Ecclesia accipiunt dictum, nisi

quod falluntur ipsi quoque in voce *generationis*, quae illis posteritatem aut sobolem significat. Atqui nomen דור, quod est apud Prophetam, Hebraeis Saeculum aut vitae humanae durationem significat. Sensus itaque Prophetae procul dubio est, vitam Christi perpetuam fore, quum semel Patris gratia liberatus a morte fuerit, quanquam vita haec quae fine caret ad totum Ecclesiae corpus pertinet, quia, non ut sibi vivat sed suis, Christus resurrexit. Fructum ergo et effectum illius quam in capite posuit victoriae, nunc in membris omnibus celebrat. Quare ex hoc loco vitae aeternae fiduciam concipere unusquisque fidelium potest, deinde Ecclesiae perpetuitas in persona Christi asseritur.

Quia tollitur e terra. Valde absurda in speciem ratio, quod tam magnifice regnet Christus in coelo et in terra, Quia excisus fuit. Quis enim interitum vitae causam esse credat? Sed hoc admirabili Dei consilio factum est, ut inferi scalae essent, quibus in coelum Christus conscenderet: ignominia transitus illi esset in vitam: ex crucis horrore et tenebris emergeret laetus salutis fulgor: ex mortis abysso beata immortalitas manaret. Quia se ipsum exinanivit, propterea extulit ipsum Pater, ut coram ipso omne genu flectatur (Phil. 2, 10.). Nunc quae nobis sit cum Christo societas, cogitandum est, ne cui grave aut molestum sit eadem via pergere.

34. *Dixit eunuchus Philippo.* Hic apparet, quanto discendi studio flagraret eunuchus. Vagatur in multis Iesaiae vaticiniis quasi per dubias ambages, nec tamen legendo fatigatur. Dum autem nihil sibi arrogat, praeter spem repente plus longe consequitur, quam tota vita multum sudando consequi poterat, si acumen suum attulisset. Ita et nobis Dominus, si ruditatis nostrae conscii submittere nos ad discendum non gravemur, magister parvulis occurret. Et quemadmodum semen sub terra locatum ad tempus latet, ita Dominus Spiritu suo affulgens efficiet ut lectio, quae sterilis et fructu vacua nihil quam taedium parit, conspicuam intelligentiae lucem habeat. Dominus quidem nunquam ita clausos suorum oculos tenet, quin a primo statim ingressu illis salutis via in Scriptura pateat, quin legendo subinde proficiant: sed haerere saepe patitur, et quasi obice posito cursum eorum tardari, tum ut fidei patientiam in illis probet, tum ut inscitiae suae admonitos ad humilitatem erudiat, tum ut torpore excusso attentiores reddat, tum ut precandi ardorem accendat, tum ut in ipso desiderio eos magis stimulet ad veritatis amorem, tum ut coelestis suae sapientiae excellentiam, quae iusto alias in pretio non habetur, melius commendet. Verum utcunque non statim ad metam solidae notitiae perveniant fideles, laborem tamen suum semper sentient irritum non esse, modo ne sibi viam superbo fastidio praecludant. Dum adveniat tempus plenae revelationis, sufficiat nobis hic profectus, quod quantumvis exiguus notitiae gustus timorem Dei et fidem nobis instillat.

35. *Philippus aperiens os suum.* Aperire os in Scripturis est Ordiri longum sermonem de re gravi et seria. Significat ergo Lucas, Coepisse Philippum quasi pleno ore disserere de Christo. Dicit *initium* fecisse ab hac prophetia, quia nulla clarius Christum depingit, et tunc in manum commode oblata erat. Postquam ergo

ostendit Philippus ex Prophetae verbis, qualis futurus esset Christi adventus et quid ab eo sperandum, rem ipsam deinde contulit, ut sciret eunuchus iam exhibitum esse Christum illum qui promissus fuerat, et virtutem eius teneret. Ubi vertimus *praedicasse* Christum, Lucas habet Evangelizasse. Sensus est, docuisse de Christo, quod Evangelio suo promulgavit ipse et tradi iussit. Unde colligimus, ubi cognoscitur Christus, Evangelii summam nobis constare.

36. Quum autem pergerent in via, venerunt ad aquam. Et dixit Eunuchus: Ecce aqua, quid vetat, quominus baptizer? 37. Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Respondens ille, dixit: Credo Filium Dei esse Iesum Christum. 38. Tunc iussit sisti currum et descenderunt ambo in aquam, Philippus scilicet ac Eunuchus: et baptizavit eum. 39. Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, et non vidit eum amplius Eunuchus. Perrexit itaque in via sua gaudens. 40. Philippus autem repertus est Azoti: et proficiscens evangelizabat urbibus cunctis, donec veniret Caesaream.

36. *Quid vetat?* Sequitur eunuchi Baptismus. Unde colligimus, quantum exiguo tempore profecerit, quando ad dandum Christo nomen ultro se offert. Iam enim maturam quodammodo fidem in eius corde fuisse oportet, quum ad externam professionem cupide descendit. Non recipio quod annotat Chrysostomus, Modestia retentum esse ne Baptismum aperte peteret, plus enim vehementiae habet interrogatio ista, quam si simpliciter Philippo dixisset, Volo ut me baptizes. Caeterum videmus ita praedicatum fuisse illi Christum, ut Baptismum sciret novae in illo vitae esse symbolum, ideoque minime negligeret, quia accessio erat ad sermonem et quidem ab ipso inseparabilis. Sicuti ergo quod de Christo audivit libenter amplexus est, ita nunc pio fervore in externam fidei confessionem prorumpit. Nec satis illi est intus coram Deo credere, nisi se Christianum apud homines esse testetur. Multa illi venire poterant in mentem, quae a Baptismo eum arcerent, ne et Reginae et totius gentis suae odiis ac probris se exponeret: sed horum quicquam sibi obstare negat, quominus censeri cupiat inter Christi discipulos. Si paucarum horarum rudimentis eousque provectus est, quam pudenda est eorum segnities, qui fidem quinque decem aut viginti annorum doctrina conceptam intus supprimunt?

37. *Si credis ex toto corde.* Quod non admittitur eunuchus ad Baptismum nisi fidem professus, hinc sumenda est universalis regula, Non ante recipiendos esse in Ecclesiam, qui ab ea prius fuerant alieni, quam ubi testati fuerint Christo se credere. Est enim Baptismus quasi fidei appendix, ideoque ordine posterior est. Deinde si datur sine fide, cuius est sigillum, et impia et nimis crassa est profanatio. Sed inscite ac perperam fanatici homines Paedobaptismum hoc praetextu impugnant. Cur fides in eunucho Baptismum praecedere debuit? Nempe quum hac nota solos Ec-

clesiae domesticos Christus insigniat, inseri in Ecclesiam oportet qui baptizandi sunt. Sicut autem adultos fide inseri certum est, ita piorum liberos dico Ecclesiae filios nasci et ab utero reputari in Christi membris, quia hac lege nos Deus adoptat, ut sit etiam seminis nostri pater. Tametsi ergo fides in adultis exigitur, perperam transfertur hoc ad infantes, quorum longe diversa est ratio. Caeterum abusi sunt hoc testimonio magni quidam viri, quum probare vellent fidem nihil habere confirmationis ex Baptismo: sic enim ratiocinabantur: Iubetur eunuchus afferre perfectam fidem ad Baptismum, ergo nihil accedere potuit. Sed Scriptura Totum cor saepe accipit pro Sincero et non fucato, cui opponitur Cor duplex. Ita non est quod perfecte credere imaginemur, qui ex toto corde credunt, quando infirma et pusilla fides in eo esse poterit, cui tamen integer erit animus et omni fictione purus. Sic accipere convenit quod David iactat, se diligere Dominum ex toto corde. Philippus certe Samaritanos prius baptizaverat, quos tamen sciebat longe adhuc a meta distare. Fides ergo totius cordis est, quae in corde vivas radices habens ad quotidianos tamen profectus aspirat.

Credo filium Dei. Sicuti in Christo fundatus est Baptismus et illic vis eius ac veritas continetur, ita eunuchus Christum unum sibi proponit. Sciebat eunuchus antea, unum esse Deum qui foedus cum Abraham pepigerat, qui Legem dederat per manum Mosis, qui populum unum segregaverat a reliquis gentibus, qui Christum pollicitus fuerat, per quem propitius esset mundo: nunc *Iesum* fatetur esse illum mundi redemptorem et *Dei filium,* sub quo titulo summatim complectitur quaecunque Scriptura Christo tribuit. Haec perfecta est fides cuius nuper meminit Philippus, quae Christum recipit, qualis et promissus est olim et tandem exhibitus, et quidem serio cordis affectu, sicuti Paulus eam requirit non fictam. Hanc quisquis non habet iam adultus, frustra infantiae suae Baptismo gloriatur: nam in hunc finem infantes sibi Christus Baptismo initiat, ut quum primum aetatis captus tulerit se illi discipulos addicant, et Spiritu eius baptizati virtutem eius, quam figurat Baptismus, fidei intelligentia teneant.

38. *Descenderunt in aquam.* Hic perspicimus, quisnam apud veteres baptizandi ritus fuerit, totum enim corpus in aquam mergebant: nunc invaluit usus, ut minister corpus vel caput tantum aspergat. Caeterum non tanti esse nobis debet tantillum ceremoniae discrimen, ut Ecclesiam propterea scindamus vel rixis turbemus. Pro ipsa quidem Baptismi ceremonia, quatenus nobis a Christo tradita est, centies potius ad mortem usque digladiandum, quam ut eam nobis eripi sinamus: sed quum in aquae symbolo testimonium habemus tam ablutionis nostrae quam novae vitae, quum in aqua velut in speculo sanguinem nobis suum Christus repraesentat, ut munditiem inde nostram petamus, quum docet nos Spiritu suo refingi, ut mortui peccato iustitiae vivamus, nihil quod ad Baptismi substantiam faciat deesse nobis certum est. Quare ab initio libere sibi permisit Ecclesia, extra hanc substantiam ritus habere paululum dissimiles. Nam alii ter alii autem semel tantum mergebant, quare non est quod in rebus non ita necessariis nimium morosi simus: modo ne adventiciae pompae simplicem Christi institutionem contaminent.

39. *Quum ascendissent.* Nunc ut sermonem de eunucho claudat Lucas, dicit *Philippum* ab eius conspectu raptum esse, idque ad eius confirmationem non parum valuit, quum videret divinitus hominem illum instar angeli missum esse, et repente evanuisse antequam laboris pretium offerret, unde colligere promptum erat, non fuisse quaestuariam insinuationem, quando ne obolo quidem locupletatus disparuerat. Quod nihil mercedis ab eunucho retulit Philippus, hinc discant servi Christi gratuitam illi operam impendere, vel potius ita gratis serviant hominibus, ut mercedem e coelo sperent. Permittit quidem Dominus, ut mercedem recipiant Evangelii ministri ab his quos docent (I. Cor. 9, 9.), sed illos simul mercenarios esse vetat, qui lucri causa laborent (Io. 10, 12. 13.). Nam hoc illis propositum esse debet, ut homines ipsos Deo lucrentur.

Gaudens. Fructum hunc semper ex se profert fides ac Dei notitia. Quae enim gaudii materia verior fingi potest, quam ubi Dominus non modo misericordiae suae thesauros nobis aperit, sed cor suum, ut ita loquar, in nos effundit seque in Filio suo nobis donat, ne quid ad solidam felicitatem nobis desit? Tunc et coelum serenum et terra quieta esse incipit, tunc conscientia tristi et horrendo irae Dei sensu liberata, soluta Satanae tyrannide eque tenebris mortis egressa vitae lucem aspicit. Ideo Prophetis solenne est, quoties de Christi regno verba facturi sunt, ad laetitiam, iubilum, exsultationem et triumphales paeanas nos hortari. Sed quia ad hoc spirituale gaudium erigere se nequeunt, quorum animi occupati sunt vanis mundi gaudiis, mundum eiusque illecebras omnes contemnere discamus, ut nos vere Christus exhilaret.

40. *Repertus fuit Azoti.* Azotum unam fuisse ex urbibus, unde non potuerunt expelli Enacim, ex libro Iosuae 11, 29. notum est. Distat ab Ascalone ducentis fere stadiis: Hebraei אשדוד vocant. Delatus ergo fuit illuc Philippus, inde pedibus iter humano more facere coepit, Evangelii semen quocunque transibat spargens. Rara sane et mirabilis strenuitas quod in itinere spargit nomen pietatis. Quod autem nominatim exprimit Lucas in singulis urbibus praedicasse, donec venisset Caesaream, nec rediisse Samariam narrat, inde probabilis coniectura sumi potest, Caesareae ad tempus substitisse, quod tamen in medio relinquo.

CAPUT IX.

1. Saulus autem adhuc spirans minas et caedem contra discipulos Domini, veniens ad summum Sacerdotem, 2. Petiit ab eo epistolas Damascum ad Synagogas, ut si quos inveniret huius sectae, seu viros seu mulieres, vinctos duceret Hierosolymam. 3. Quum autem esset in itinere, accidit ut appropinquaret Damasco: et repente circumfulguravit illum fulmen e coelo, 4. Et prostratus in terram audivit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris? 5. Dixit

autem: Quis es, Domine? Dominus autem dixit: Ego sum Iesus, quem tu persequeris. Durum est tibi contra stimulos calcitrare.

1. *Saulus autem.* Hic Lucas nobilem et memoratu imprimis dignam historiam de Pauli conversione refert, nempe qualiter eum Dominus, quum instar belluae indomitae fureret, non modo suo imperio subiecerit, sed alium prorsus et novum fecerit hominem. Sed quia Lucas ut in opere Dei memorabili singula ordine prosequitur, satius erit eius contextum sequi, ut in suum locum veniat quicquid notatu utile erit. Quum dicit eum *adhuc spirasse minas et caedem*, significat, Ex quo semel imbutus fuerat sanguine innoxio, prosequutum fuisse eandem saevitiam, et ab infausto tirocinio cuius meminit in morte Stephani rabidum semper et sanguinarium fuisse Ecclesiae hostem. Quo magis incredibile erat tam subito posse mitigari. Quod autem tam crudelis lupus non modo in ovem conversus est, sed pastoris ingenium induit, in eo palam se exseruit mirifica Dei manus.

2. Simul Lucas describit instructum fuisse armis ac potentia ad nocendum, quum dicit *impetrasse* a summo Pontifice epistolas, ut vinctos adduceret Hierosolymam, quoscunque inveniret Christum profitentes. *Mulierum* fit mentio, ut melius pateat quantopere sanguinis fundendi cupidus fuerit, qui nullum sexus respectum habuit, cui etiam armati hostes in medio belli ardore parcere solent. Ergo feram et truculentam belluam nobis proponit, cui non modo ad grassandum laxatae erant habenae, sed ad pios homines perdendos et vorandos vis addita, acsi datus esset gladius in manum furiosi. Ubi ego *sectam* transtuli, Lucas Viam habet, quae metaphora Scripturae satis trita est. Ergo Pauli consilium erat, pios omnes crudeliter delendo Christi nomen exstinguere.

3. *Quum esset in itinere.* Epistolas a sacerdote postulans sponte ruebat contra Christum, nunc invitus ad obsequium cogitur. Insignis certe Dei misericordia, quod ad salutem praeter animi sui propositum revocatur, quem tantus ardor praecipitem in exitium ferebat. Quod illum Dominus epistolas accipere sinit et urbi appropinquare, hinc perspicimus, quam probe notos habeat temporum articulos ad quidvis opportune agendum. Poterat maturius occurrere, si ita visum esset, ut pios metu et anxietate eximeret: sed beneficium suum inde magis illustrat, quod nonnisi in ipso ovilis ingressu hiantis lupi fauces constringit. Scimus etiam ipso progressu mire crescere hominum contumaciam, quare eo difficilior fuit Pauli conversio, quum furorem suum continuando iam obstinatior factus esset.

Circumfulguravit eum. Quia non facile erat tantam superbiam domare, frangere tam feroces impetus, tam coecum pravi zeli fervorem sedare, cohibere denique plus quam effrenem bestiam: oportuit Christum maiestatis suae signum aliquod dare, unde sentiret Paulus cum Deo ipso, non autem cum homine mortali sibi esse negotium: quanquam eius humiliandi habita fuit ratio, quia indignus erat quem suavi spiritus sui iugo ad obsequium statim assuefaceret Christus, ac vix capax erat tantae mansuetudinis, donec violenter fracta esset truculentia. Non potest quidem divinam

Christi gloriam qualis est capere hominum sensus: verum sicuti Deus formas saepe induit quibus se manifestaret, ita nunc Christus suam divinitatem Paulo testatam fecit, ac praesentiae quidem suae specimen dedit, quod Paulo terrorem incuteret. Nam etsi pii ad Dei conspectum trepidant, Paulum tamen longe aliter expavescere oportuit, quum divinam Christi potentiam sibi adversam sentiret.

4. Itaque dicit Lucas *cecidisse in terram*. Quid enim accidere homini aliud potest, quam ut confusus et prope in nihilum redactus iaceat, quum praesenti gloriae Dei sensu obruitur? Hoc autem in Paulo humiliationis principium fuit, ut docilis esset ad audiendam Christi vocem, quam fastuose equo insidens spernebat.

Saul, Saul. Lucem quae Paulum undique invasit Lucas comparat fulguri, etsi non dubito quin fulgetra in aëre volitaverint. Haec autem vox, quam ad fastum illius conterendum iaculatus est Christus, *fulmen* apte vocari posset, quod non modo eum perculit ac reddidit attonitum, sed prorsus confecit, ut apud se iam nullus esset, qui sibi tantopere prius placebat et sibi ius arrogabat profligandi Evangelii. Eius nomen Hebraicum pronuntiat Lucas hoc loco, Saul, Saul, quia Christi verba refert, qui eum procul dubio alloquutus est ex communi gentis more.

5. *Quis es, Domine*? Iam Paulum habemus velut cicuratum, sed nondum est Christi discipulus. Correcta est in eo superbia et subacta ferocitas, nondum eousque sanitatis profecit, ut Christo obediat: tantum ad iussa capessenda paratus est, qui prius blasphemias crepabat. Itaque haec interrogatio hominis est attoniti et stupore confusi. Cur enim ex tot divinitatis signis Deum esse non agnoscit, qui loquitur? Suspensi ergo et haesitantis animi vox illa fuit. Ergo Christus eum ad resipiscentiam propius urget. Quum subiicit, *ego sum Iesus*: meminerimus hanc vocem sonuisse e coelo: debuit itaque perfodere animum Pauli, quum reputaret se hactenus bellum cum Deo gessisse, debuit ad veram submissionem protinus eum flectere, quum reputaret non impune sibi cessurum, si contra eum insurgere pergeret, cuius manum effugere non poterat. Caeterum hic locus doctrinam apprime utilem continet, ac multiplex quidem est utilitas. Nam primo ostendit Christus, quanti Evangelium suum faciat, dum causam suam esse pronuntiat, a qua nihil habere vult separatum. Non ergo eius defensionem magis unquam abiicere, quam se ipsum abnegare poterit. Eximia deinde ad pios consolatio redit quod, dum pro Evangelii testimonio laborant, socium crucis sibi esse audiunt Filium Dei, qui ad levandam oneris partem humeros suos quodammodo supponit. Neque enim de nihilo pronuntiat, se in persona nostra pati, sed hoc nobis certo persuasum esse vult, eadem ipsum sympathia tangi, acsi nos Evangelii hostes per eius latus vulnerarent. Quare Paulus ipse dicit deesse Christi passionibus, quicquid pro Evangelii defensione persequutionum hodie sustinent fideles (Col. 1, 24.). Haec porro consolatio non tantum eo spectat, ne nobis grave sit cum capite nostro pati, sed ut vindicem malorum nostrorum fore speremus, qui e coelo clamat, Commune sibi esse nobiscum quicquid patimur. Postremo hinc colligimus, quam horribile iudicium maneat Ecclesiae persequutores, qui gigantum more coelum ipsum oppugnant ac tela vibrant mox in caput suum re-

ditura: imo coelum turbando fulmen irae Dei in se provocant. Monemur etiam in genere omnes, ne quis fratrem suum iniuste laedendo in Christum incurrat, praesertim vero ne quis veritatem temere et coeca rabie zeli colore oppugnet.

Durum est tibi. Sententia est proverbialis a bobus aut equis sumpta, qui dum stimulis punguntur, calcitrando nihil proficiunt, nisi quod stimulis altius infixis malum duplicant. Hoc simile Christus ad se optime accommodat, quia contra eum luctando duplex malum homines sibi accersent, quibus necesse est, velint nolint, eius imperio subesse. Qui se Christo sponte submittunt, adeo nullam ab eo sentiunt punctionem, ut in eo paratum habeant omnium vulnerum remedium: sed impii omnes, qui virulentos suos aculeos in ipsum iacere conantur, sentiunt tandem se asinos esse vel boves stimulo obnoxios. Ita piis fundamentum est in quo recumbunt, sed reprobis qui in eum impingunt lapis est, qui sua duritie ipsos conterit. Quamvis autem hic sermo habeatur de Evangelii hostibus, latius tamen extendi potest haec admonitio, ne scilicet frenum mordendo, quoties nobis cum Deo negotium est, putemus nos quicquam profecturos, sed mansuetis equis similes flecti nos ac regi eius manu placide sinamus et, si quando nos pungit, reddamur eius stimulis ad obsequium promptiores, ne quod in psalmo dicitur nobis accidat, Equis ac mulis refractariis maxillas constringi et lupato duriter cohiberi, ne insiliant etc. Caeterum in hac historia habemus velut typum universalem eius gratiae, quam Dominus quotidie in vocandis nobis omnibus exserit. Non omnes quidem tanta violentia adversus Evangelium se efferunt, sed omnibus tamen ingenita est tum superbia tum rebellio contra Deum, omnes natura pravi sumus et saevi. Quod ergo ad Deum convertimur, id praeter naturam fit mirabili et arcana Dei potentia. Ascribunt quidem Papistae quoque gratiae Dei conversionis nostrae laudem, sed ex parte duntaxat, quia nos cooperari fingunt. At vero, quum carnem nostram mortificat Deus, non aliter nos subigit quam Paulum: nec pilo uno propensior est nobis ad parendum voluntas, quam Paulo fuit, donec contusa cordis nostri superbia nos non modo flexibiles, sed ad sequendum voluntarios reddiderit. Tale igitur conversionis nostrae initium est, ut Deus minime vocatus aut quaesitus vagos et errantes ultro quaerat, ut praefractos cordis nostri affectus mutet, quo nos sibi dociles habeat. Valet praeterea haec historia ad Paulinae doctrinae confirmationem. Si Paulus semper unus fuisset ex Christi discipulis, possent improbi et protervi homines extenuare testimonii pondus, quod magistro suo reddit. Si facilem se et morigerum statim praebuisset, nihil nisi humanum cerneremus, sed quum infestus Christo hostis, rebellis Evangelio, sapientiae suae fiducia turgidus, odio verae fidei ardens, coecus hypocrisi, ad delendam veritatem plus quam pertinax, repente insolito modo in novum hominem mutatur, nec tantum convertitur lupus in ovem sed pastoris ingenium induit, perinde est acsi angelum aliquem coelitus missum Christus manu sua in medium produceret. Neque enim Saulum illum Tarsensem iam conspicimus, sed novum hominem Spiritu Dei formatum, ut iam ipse per os eius tanquam e coelis loquatur.

6. Ipse autem tremens ac pavens dixit: Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad illum: Surge et ingredere in urbem, ubi dicetur tibi, quid te oporteat facere. 7. Homines autem, qui comites erant itineris, stabant attoniti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes. 8. Excitatus autem Paulus a terra, quum aperti essent eius oculi, neminem videbat: sed eum manu agentes adduxerunt Damascum. 9. Et fuit tres dies non videns, nec edens aut bibens.

6. Sequitur illius obiurgationis fructus, qua diximus oportuisse Paulum duriter quassari, ut eius durities frangeretur: nunc enim exsequendis eius, quem nuper spernebat, iussis paratum se offert. Nam quum rogat, Quidnam velit Christus, ius illi et potestatem concedit. Terrentur quidem etiam reprobi Dei minis, ut revereri ipsum et eius imperio se subiicere cogantur, sed fremere interea non desinunt et contumaciam intus fovere. Verum sicuti Paulum Deus humiliavit, ita efficaciter operatus est in eius corde. Neque enim naturae bonitate factum est, ut libentius se Deo Paulus subiiceret quam Pharao, sed quia Pharao incudi similis Dei flagella, quibus subigendus erat, sua duritie non secus atque ictus mallei repulit (Exod. 7, 13.): cor autem Pauli ex ferreo repente carneum evasit, postquam illi a Spiritu data est mollities, quam minime a natura habebat. Idem et in nobis quotidie experimur, increpat nos verbo suo, minatur, terret, addit etiam ferulas, et variis modis ad subiectionem nos praeparat: verum haec omnia adiumenta nunquam efficient, ut perveniat quisquam ad bonam frugem, nisi spiritus Dei corda intus molliat.

Et Dominus ad illum. Postquam ferream cervicem Paulus Christi iugo submisit, iam ipsius manu regitur. Neque enim Dominus sic nos in viam inducit, ut nos vel in ipsis carceribus vel in medio stadio destituat, sed gradatim ad metam usque perducit. Continuam hanc gubernationis divinae seriem nobis hic depingit Lucas, nam quem sibi docilem reddidit postea suscipit docendum. Nec obstat, quod hominis ministerio in hac parte utitur, quia penes ipsum nihilominus auctoritas et virtus manet, ut per hominem opus suum peragat. Quanquam videri posset absurdum, quod Christus aeterna Dei sapientia discipulum, qui ad audiendum iam attentus est et ad capessendam doctrinam quasi inhiat, suspensum alio ablegat discendi causa. Sed respondeo, Non abs re id esse factum. Nam Dominus hoc modo Pauli modestiam probare voluit, quum uni ex suis discipulis eum attribuit docendum: acsi nondum familiariter eum alloqui dignetur, sed amandet ad suos servos, quorum et tam superbus contemptor et tam immanis persequutor nuper fuit. Nos quoque sub eius persona ad humilitatem erudimur. Nam si Paulum Christus gregarii discipuli magisterio subiecit, quis nostrum quemvis audire doctorem gravetur, modo sit a Christo ordinatus, hoc est, re ipsa eius ministrum se comprobet? Quod ergo ad Ananiam mittitur Paulus, sciamus ad ornandum Ecclesiae ministerium id fieri. Hic certe non vulgaris est

honor, quo Deus humanum genus dignatur, quum fratres nostros e medio nostri deligit, qui sint voluntatis suae interpretes, quum in ore hominis naturaliter profano ac mendaciis et vanitati dedito sacra tamen sua oracula personare facit. Sed hic rursum foeda mundi ingratitudo se profert, quod Deum per os hominis loquentem nemo audire sustinet. Cuperent omnes angelos ad se volare, vel coelum subinde scindi et illinc prodire visibilem Dei gloriam. Haec praepostera curiositas, quum ex fastu et impio Verbi contemptu nascatur, ianuam aperit multis deliriis et vinculum dissolvit mutuae inter fideles consensionis. Ergo Dominus non tantum placere sibi testatur, doceri nos per homines, sed ordinem a se positum commendat ac sancit. Huc quoque elogia ista pertinent: Qui vos audit, me audit: ut iustam verbo suo reverentiam Christus conciliet (Luc. 10, 16.).

Dicetur tibi. Constituit his verbis Christus Ananiam suo loco quantum ad docendi vices, non quod auctoritatem illi suam resignet, sed quia futurus est Evangelii minister fidus et sincerus. Ideo semper tenenda haec moderatio, ut audiatur solus Deus in Christo et solus ipse Christus, sed per ministros suos loquens: duoque haec vitia cavenda, ne tam pretiosae functionis praetextu superbiant ministri, vel sordida eorum conditio coelesti sapientiae deroget.

7. *Homines autem.* Nunc obiter de comitibus Pauli meminit, quod testes fuerint visionis. Videtur tamen haec narratio nonnihil discrepare a Pauli verbis, quae videbimus cap. 22, 9. Nam illic dicet, comites suos fuisse territos luminis aspectu, sed vocem non audisse. Quidam existimant esse mendum et librarii inscitia transpositam esse negationem. Mihi solutio non videtur esse difficilis: quia fieri potest, ut audierint quidem vocis sonitum, non tamen discernerent, vel quis verba faceret vel quid diceretur. *Vocem*, inquit, *non audiebant loquentis mecum.* Certe nihil aliud significat quam sermonem Christi sibi uni fuisse cognitum. Inde non sequitur, quin aliorum aures vox obscura et ambigua ferire potuerit. Quum hoc loco dicit Lucas, *Vocem auditam et neminem fuisse visum*, significat non ab homine profectam fuisse vocem, sed divinitus emissam. Ergo, ut miraculo constet fides, comites Pauli lumen instar fulguris conspiciunt, Paulum vident prostratum, vocem audiunt quamvis non articulate sonantem e coelo: Paulus interea solus docetur, quidnam sibi agendum sit.

8. *Excitatus a terra.* Nunc addit Lucas, tanto metu fuisse perculsum, ut se attollere non posset, neque id modo sed oculis ad tempus fuisse captum, ut pristinum suum acumen oblivisceretur. Quum dicit *oculis apertis non vidisse*, videtur non congruere cum aliis verbis quae mox sequentur, Oculos eius fuisse opertos quasi squammis: verum huius loci sensus est, Veram fuisse hanc coecitatem, ac visu fuisse privatum triduo illo, quod quum oculos aperiret nihil videbat.

9. Quod dicit *non edisse nec bibisse* per triduum in parte miraculi ponendum est. Nam etsi Orientales inediam melius tolerant quam nos, ieiuniam tamen tridui tulisse non legimus nisi quos vel cibus deficeret, vel aliqua maior urgeret necessitas. Ergo Paulum mire expavefactum fuisse colligimus, quod cibum triduo similis exanimi non gustavit.

10. Erat autem discipulus quidam Damasci, nomine Ananias, ad quem Dominus in visione dixit, Anania. Ille autem dixit: Ecce ego, Domine. 11. Dominus autem ad eum, Surge, et proficiscere in viam, quae vocatur Recta: et quaere in domo Iudae Saulum nomine Tarsensem. Ecce enim, orat, 12. Et vidit in visione virum nomine Ananiam ingredientem, et imponentem sibi manum, ut videret.

10. Diximus antea, hunc fuisse potius electum quam ex Apostolis quempiam, ut Paulus deposito arrogantiae tumore minimos audire disceret, atque ex nimia altitudine descenderet usque ad infimum ordinem. Erat autem haec visio Ananiae necessaria, ne iniunctum sibi docendi Pauli munus metu detrectaret. Nam quamvis a Domino se vocari sciat, refugit tamen adhuc aut saltem excusat. Necesse ergo fuit certum habere vocationis suae testimonium, et felicem eius labori successum promitti, ut alacri fortique animo susciperet quod Dominus mandabat. Porro, sicuti animat Christus et confirmat Ananiam in visione illi apparens, ita Paulum ad omnia praeparat, ut reverenter Ananiam non secus atque angelum e coelo delapsum excipiat. Poterat Dominus recta Paulum ad Ananiam mittere et domum indicare, sed ad confirmationem hoc fuit aptius, quia melius cognovit habitam sui curam a Domino fuisse. Et simul gratiam suam nobis Dominus commendat, quod sicuti prius occurrit Paulo, ita nunc rursus manum illi suam ultro per ministrum porrigit. Interea vicissim docemur et nos eius exemplo, ut ad quaerendas oves perditas promptiores simus magisque solliciti.

In visione. Visio hic significat symbolum aliquod oculis obiectum ad testandam Dei praesentiam. Nam hic est visionum usus, ut Verbi maiestas rite comprobata fidem apud homines obtineat. Atque hac confirmationis specie saepe usus est Deus erga Prophetas, sicuti dicit se per visionem vel per somnum servis suis loqui. Permisit quidem Satanae fallacibus spectris decipere coram incredulos, sed quum Satanae praestigiae nonnisi in tenebris vigeant, Deus suorum mentes illustrat, ut certo statuant non esse timendum ab impostura. Ideo respondet Ananias, *assum, Domine*: Deum scilicet agnoscens.

11. *Ecce enim, orat.* Ostendit Lucas Paulum triduo illo precibus fuisse intentum, atque haec forte una fuit ex causis ieiunii, quanquam certum est, ut iam diximus, tam longae inediae fuisse patientem, quod sensu quodammodo privatus esset, sicuti ecstatici homines solent. Christus certe non de precatione momenti unius hic agit, sed potius indicat Paulum in hoc genere exercitii fuisse assiduum, donec quieto et plane composito animo esse daretur. Nam praeter alias terroris causas potuit vox illa eius auribus insonare, Saul, Saul, quid me persequeris? Nec dubium est quin mire eius animum cruciaverit anxia plenae revelationis exspectatio: ac Domino haec ratio fuit cur illum triduo differret, ut precandi ardorem magis in eo accenderet.

12. *Vidit virum nomine Ananiam.* Incertum est, referatne adhuc Lucas verba Christi, an hoc de suo adiiciat. Qui accipiunt

in persona Lucae, specie absurditatis moventur, quia probabile non sit, Christum his verbis usum esse. Quanquam hoc dilui facile posset, nempe quod hoc modo Ananiam confirmet Christus, Non est quod dubites, quia libenter te excipiat, quando iam ex visione ideam tuam notam habet: nomen etiam tuum et quicquid cum eo acturus es illi patefeci. Liberum tamen sit lectori eligere utrum malit.

13. Respondit autem Ananias, Domine, audivi a multis de viro hoc, quanta mala intulerit servis tuis Hierosolymae: 14. Et hic habet potestatem a Sacerdotibus vinciendi omnes, qui invocant nomen tuum. 15. Dixit autem illi Dominus, Vade, quia organum electum mihi est iste ad portandum nomen meum coram Gentibus et Regibus et filiis Israel. 16. Ego enim ostendam ei, quanta oporteat ipsum pro nomine meo pati.

13. *Domine, audivi.* Quod periculum Domino obiicit Ananias, infirmitatem fidei suae in eo prodit. Ita videmus in sanctos et Christi servos cadere mortis timorem, qui ab officio eos retardet, imo ad vacillationem interdum impellat. Libenter certe cursum alio flecteret Ananias: sed hoc boni est, quod non eousque vitioso timori indulget, ut se subducat a Christi obsequio. Itaque hoc rarae pietatis signum est, quod tametsi mortem exhorrens initio pigrescit, mox tamen sui oblitus celeriter properat quo vocavit Christus. Nec tamen his verbis palam detrectat facere quod iubetur, sed obliqua excusatione verecunde utitur: Quid hoc sibi vult, Domine, quod me ad carnificem mittis? Ergo mixtum timore parendi studium perspicere licet.

14. *Potestatem habet vinciendi.* Colligimus ex his verbis, famam persequutionis quam parabat Saulus longe lateque fuisse sparsam, quo magis celebris esse debuit eius conversio. Interea passus est Dominus fideles suos misere cruciari, ut illustrius postea esset tam subitae liberationis beneficium. Notanda est loquutio quum dicit, Invocari a piis Christi nomen. Nam sive intelligas quod professi fuerint se Christi esse, in eo igitur gloriati sunt, sive quod ad eius praesidium confugere soliti sint, non potest sine fiducia esse invocatio. Quo utroque non tantum clare probatur Christi divinitas, sed si secundum recipitur, quod videtur magis genuinum, exemplo fidelium docemur, quum nobis praedicatus est Christus eius nomen invocare.

15. *Vade, quia organum electum.* Iussio secundo repetita et simul addita successus promissio quicquid erat dubitationis exemit. Ergo excusatione carebit torpor, si pluribus admotis stimulis nunquam corrigatur: quemadmodum videmus permultos, utcunque illis Dominus assidue inclamet, non modo cessare tota vita, sed quibus possunt blanditiis fovere suam ignaviam. Quo magis notandum est Ananiae exemplum, qui ad secundum mandatum moras omnes abrumpit. Si quis obiiciat, non loqui Dominum hodie in visione, respondeo, quum abunde nobis sancita sit Scripturae au-

ctoritas, illic audiendum esse Deum. *Vas electionis*, vel quemadmodum vertit Erasmus, Organum electum pro Eximio ministro accipitur. Vox *organi* demonstrat nihil posse homines, nisi quatenus eorum opera Deus pro suo arbitrio utitur. Nam si nos instrumenta sumus, ipse unus proprie auctor est: penes eum agendi est vis et facultas. Quod autem de Paulo Christus hic praedicat promiscue ad omnes pertinet. Proinde, quantumvis strenue quisque laboret ac praeclare se in officio gerat, non est tamen cur ullam sibi laudis partem arroget. Qui in *vasis* nomine philosophantur, inscitia Hebraicae linguae ineptiunt. Pro epitheto Lucas genitivum posuit, sed id etiam ex communi Hebraicae linguae usu. Caeterum praestantiam exprimere Lucas voluit, acsi dixisset, Non fore vulgarem hunc Christi ministrum, sed insigni prae aliis excellentia praeditum. Interim notandum est, a gratuito Dei favore pendere si quid est eximium, quemadmodum Paulus ipse alibi docet: Quis est qui te segregat? ut scilicet excellas supra alios. In summa pronunciat Christus Paulum ad res magnas et praeclaras delectum esse (I. Cor. 4, 7.).

Ad portandum nomen meum inter gentes. Qui prius opprimere Christi nomen conatus est, illi nunc portandum committitur. Si σκεύος accipere liberet pro Vase, esset hic continua metaphora, quia Evangelii minister ad publicandum Christi nomen vasis partibus fungitur: sed quia Hebraeis magis organum quodvis in genere significat, simpliciter accipio *portare nomen* pro Evehere vel Extollere in suum honorem. Locatur enim quodammodo Christus in regia sua sede, quum Evangelii praedicatione cogitur mundus in eius potestatem.

16. Quia autem id facturus non erat Paulus quieto Satana et mundo libenter cedente, ideo subiicit Lucas, ad crucis tolerantiam simul eruditum iri. Sensus enim verborum est, Ego illum ad subeundas molestias, ad ferenda probra, ad certamina quaevis sustinenda assuefaciam, ne quid eum ab officio deterreat aut moretur. Quum vero se Christus Pauli doctorem hac in re facit, admonet quantum quisque profecit in sua schola, simul ferendae cruci parem esse. Luctamur enim contra et tanquam rem maxime adversam refugimus, donec animos nostros ad mansuetudinem composuerit. Caeterum hic locus neminem ad praedicandum Evangelium mundo repugnante idoneum esse ostendit, nisi qui ad patiendum animo comparatus est. Ergo, ut nos fideles Christo ministros praestemus, non modo Spiritus scientiae et prudentiae ab eo petendus est, sed constantiae etiam et fortitudinis, ne misere laborando, quae piorum conditio est, unquam frangamur.

17. Abiit autem Ananias et ingressus est in domum; et impositis super eum manibus dixit: Saul frater, Dominus me misit, Iesus scilicet, qui tibi visus est in via, qua veniebas, ut visum recuperes ac implearis Spiritu sancto. 18. Et continuo ceciderunt ab oculis eius quasi squamae, visumque extemplo recuperavit: et surgens baptizatus est. 19. Et sumpto cibo roboratus est.

17. *Impositis super eum manibus.* Diximus alibi solenne hoc et quasi ordinarium fuisse Iudaeis, ut quoties aliquem Deo commendabant manus imponerent. Morem illum a sacrificiis sumptum Apostoli in usum suum transtulerunt, vel quum gratias Spiritus visibiles conferrent, vel quum aliquem constituerent Ecclesiae ministrum. In hunc finem Ananias nunc in Paulum manus imponit, partim ut illum Deo consecret, partim ut impetret illi Spiritus dona. Tametsi autem nulla hic fit doctrinae mentio, tamen ex Pauli narratione postea constabit, Ananiae mandatum etiam fuisse docendi munus, et ex baptismo qui ordine posterior est colligimus, fuisse in fide edoctum. Quomodo ad Spiritum dandum efficax sit ceremonia, petant lectores ex cap. proximo. Caeterum quum Ananiae manu Spiritum receperit Paulus, plus quam ridiculi sunt Papistae, qui solis Episcopis manuum impositionem asserunt.

18. *Ceciderunt ab oculis quasi squamae.* Excoecatio Pauli, quemadmodum prius dictum est, non ex solo metu vel stupore contigerat, sed hoc modo admonitus fuit pristinae coecitatis, ut confidentiam qua turgebat prorsus exueret. Gloriatur se ad pedes Gamalielis fuisse edoctum (Act. 22, 3): nec dubium est quin sibi multum placuerit in sua perspicacia, quae tamen mera erat coecitas. Ergo oculis per triduum privatur ut mente videre incipiat. Stultescere enim oportet quicunque sapere sibi videntur, ut ad veram sapiendi rationem formentur. Nam quum Christus sit sol iustitiae, extra ipsum videndo non videmus: idem etiam est qui mentis oculos aperit. Utrumque Paulo ostensum fuit et nobis in eius persona ostenditur: squamis enim constrictos habet oculos, ut totum suum acumen ignorantiae damnans nova luce, qua hactenus caruit, se opus habere discat, et monetur veram lucem non aliunde petendam esse quam a Christo, nec aliter quam eius beneficio conferri. Quod porro tridui inedia confectus non properat tamen ad cibum nisi suscepto baptismo, discendi ferventissimum studium inde apparet, quia non refecit cibo corpus, donec vegetata esset anima.

Fuit autem Saulus cum discipulis, qui Damasci agebant, per dies aliquot, 20. Et continuo praedicavit Christum, quod ipse esset Filius Dei. 21. Obstupescebant autem omnes qui audiebant, ac dicebant, Nonne hic est, qui vastavit Hierosolymae eos, qui invocabant nomen hoc, et huc eo consilio profectus erat, ut vinctos duceret eos ad Sacerdotes? 22. Saulus autem magis invalescebat et confundebat Iudaeos, qui habitabant Damasci, confirmans quod hic esset Christus. 23. Quum autem dies complures transacti essent, consilium inter se ceperunt Iudaei de interficiendo ipso: 24. Innotuerunt autem Saulo insidiae eorum. Custodiebant autem portas nocte dieque, ut eum interficerent: 25. Sed discipuli noctu acceptum deposuerunt per murum demittentes in sporta.

20. Nunc exsequitur Lucas quam fructuosa fuerit Pauli conversio, nempe quod statim prodierit in publicum, nec modo se Christi discipulum professus sit, sed fortiter Evangelium asserendo se hostium odiis ac furori obiecerit. Ergo qui nuper in Christum furioso impetu ruebat, non modo placide eius imperio se submittit, sed quasi antesignanus pro vidicanda eius gloria usque ad extremum periculum dimicat. Certum quidem est, non fuisse tam celeriter opera Ananiae formatum, sed ubi rudimenta imbibit ex ore hominis, divinitus fuisse ad sublimiora evectum. Summam praedicationis breviter perstringit quum dicit, quod *Christus esset Filius Dei.* Eodem sensu paulo post subiicit, *quod esset Christus.* Intellige autem Paulum, quum de vero Messiae officio ex Lege et Prophetis dissereret, simul docuisse quicquid de Messia promissum erat et sperandum in Christo exhibitum esse. Id enim verba significant quum dicit praedicasse, Christum esse Dei Filium. Principium illud extra controversiam erat apud Iudaeos, Venturum a Deo redemptorem, qui omnia in felicem statum restitueret. Hunc Paulus docet esse Iesum Nazarenum: quod facere non potest quin crassos illis errores excutiat, quos de terreno Messiae regno conceperant. Certum est igitur tractasse Paulum, qualis promissus esset in Lege Christus, et in quem finem: sed quia in hunc scopum tendebant omnia, ut filium Mariae probaret illum esse de quo Lex et Prophetae testimonium reddebant, ideo hoc uno verbo contentus est Lucas.

21. *Obstupescebant omnes.* Hoc additur ut sciamus agnitam fuisse Dei virtutem. Nam quum vulgo celebris esset Pauli ardor contra Evangelium, causam tam subitae mutationis non aliam videbant, quam Dei manum. Est ergo hic quoque unus fructus miraculi, quod novum hominem repente factum omnes mirantur, ut eius doctrina magis animos afficiat. Quod dicunt, magna saevitia grassatum esse, et nuper venisse Damascum ut in proposito suo pergeret, circumstantiae istae ad miraculum augendum valent. Notanda etiam est loquutio, *eos qui invocant hoc nomen*: quae testatur pios sic Christi nomen professos esse, ut totam in eo salutis fiduciam locarent: iuxta illud, Hi in curribus et alii in equis, nos autem in nomine Domini invocabimus. Psal. 20, 8. Denique quicquid de invocatione Dei praecipit scriptura, in Christi personam competit.

22. *Saulus autem magis invalescebat.* Hic non modo strenuum Pauli zelum commendat Lucas in fide Christi confitenda, sed docet etiam validis rationibus pugnasse, quibus Iudaeos convinceret. *Invalescebat,* inquit, hoc est, Superior erat disputando, eius confessio vim et energiam coniunctam habebat, quia scilicet Scripturae testimoniis et aliis Spiritus sancti praesidiis instructus omnes adversarios quasi obruebat. *Turbandi* enim verbum quo Lucas utitur significat, Quum Paulus eos ultra modum urgeret, sic fuisse perculsos ut apud se non essent. Modus turbandi exprimitur quod Paulus confirmaverit Iesum esse Christum. Sensus enim est, Quum maxime repugnare vellent Iudaei, fuisse tamen victos et confusos. Ita experimento probavit Paulus verissimum esse quod pronuntiat, Scripturam utilem esse ad redarguendum (II. Tim. 3, 16.). Praestitit etiam quod alibi exigit ab Episcopo et Doctore (Tit. 1, 7.): fuit enim ad veritatem asserendam verbo

Dei armatus. Et duo quidem comprehendit Lucas: Paulum disputando ita fuisse victorem ut Iudaeos labefactaret, neque tamen fractam sic ac domitam fuisse eorum pervicaciam, ut veritati cederent: quia intus nihilominus tumultuantur eorum conscientiae et de gradu falsae opinionis deiecti Christo se minime submittunt. Unde haec Paulo victoria nisi quia illi Scriptura gladius fuit? Proinde, quoties ad oppugnandam rectam fidem insurgunt haeretici, quoties impii convellere totam pietatem moliuntur, quoties obstinate resistunt improbi, hinc petenda esse arma meminerimus. Papistae quia nihil armorum in Scriptura reperiunt, imo ipsam totam sibi adversam esse vident, confugiunt ad miserum hoc asylum, Non esse disputandum cum haereticis et ex Scriptura nihil certo posse statui. Atqui si verbo gladii conficitur Satan ipse, cur non ad profligandos haereticos valebit? non quod manus daturi sint vel obstrependi finem facturi, sed quia in se ipsis convicti iacebunt. Quodsi hanc perturbationem cupimus effugere, ne moveamus ipsi turbas contra Deum, sed mansueto et placido spiritu recipiamus, quam nobis Scriptura pacem offert.

23. *Quum dies complures.* Complures dies elapsos fuisse narrat, ut sciamus concessum Paulo temporis spatium quo prodesset. Quamvis enim illi statim a primo die restiterint Iudaei, non tamen bene coeptum cursum passus est Dominus tam cito abrumpi: sic admirabili consilio hostium consilia impedit, conatus moratur, malitiam et rabiem coërcet, donec Evangelium promoveat: simul videmus quid faciat veritatis odium. Impii enim, ubi se impares ad resistendum vident, ad sanguinariam rabiem feruntur. Libenter contemnerent verbum Dei si possent, sed quia coguntur velint nolint eius potentiam sentire, tanquam rabidae belluae coeco et praecipiti impetu ruunt. Semper fere in talem saevitiam ebulliet inconsideratus zeli fervor, nisi homines se verbo Dei regendos tradant. Horrenda quidem est haec coecitas. Cur enim ita insaniunt, nisi quia vulnus eorum conscientiis inflictum ipsos excruciat? Sed ita eorum hypocrisin ulciscitur Deus, quibus ideo odiosa est sana religio, quia tenebris amici lucem fugiunt. Videmus praeterea quam suaviter quidvis sibi indulgeant praeposteri isti zelotae, quum semel ad persequendam veritatem eos Satan impulit. Consilium enim de caede hominis, quod sciunt nefarium esse, suscipere tamen zeli praetextu non dubitant: sicut hodie Papistae nihil non sibi licere ducunt, modo exstinguant Evangelii doctrinam: non ferro tantum audacter grassantur, sed insidiis, perfidia et plus quam exsecrandis artibus nos perdere satagunt. Id ne nobis eveniat primo cavendum est, ne tuendis malis causis nos implicemus, deinde ut causas quae bonae erunt bene agamus. Probabile autem est clanculum eos struxisse insidias Paulo, deinde quum hac via nihil proficerent, venisse ad Praefectum urbis et tunc positas fuisse in portis urbis custodias, ut eum quovis modo interciperent. Nam Paulus Aretam regium Praefectum mandasse narrat quod hic Lucas Iudaeis tribuit.

25. *Discipuli nocte acceptum.* Movetur hic quaestio, Licueritne discipulis Paulum hoc modo servare? fasne etiam Paulo fuerit hoc modo effugere periculum? Leges enim sanctos esse urbium muros et portas sanctas esse pronuntiant. Mors ergo potius subeunda fuit quam ut turbari sua causa sineret publicum ordinem.

Respondeo, Considerandum esse finem, cur leges sanctione interposita vetent muros violari: Ne scilicet urbes latrociniis sint expositae atque ut tuti sint a proditionibus cives. Ubi de liberando homine innoxio agitur, cessat illa ratio. Non minus itaque fidelibus licuit Paulum demittere in sporta, quam licebit privato homini murum transilire, ut subitum hostis incursum propulset. Hoc posterius membrum tractat Cicero et recte definit, etiamsi peregrinum lex arceat a muri accessu, minime tamen peccare qui murum conscendet servandae urbis causa, quia leges semper ad aequitatem flectendae sint. Ergo reprehensione caret Paulus quod furtim evasit, quum id posset absque populi tumultu. Interea videmus qualiter suos humiliare Dominus soleat, quando vitam suam urbis custodibus furari Paulus cogitur, si vult salvus elabi. Ideo hoc exemplum inter suas infirmitates commemorat (II. Cor. 11, 32. 33.). Hoc tirocinio ad crucem ferendam mature assuefactus fuit.

26. Quum autem esset Saulus Hierosolymae, tentavit se adiungere discipulis, et omnes timebant eum, non credentes, quod esset discipulus. 27. Barnabas autem eum acceptum adduxit ad Apostolos, et narravit illis, quomodo in via vidisset Dominum, et quod loquutus esset ei, et quomodo Damasci confidenter se gessisset in nomine Iesu. 28. Et versatus est cum ipsis Hierosolymae, et, sumpta fiducia in nomine Domini nostri Iesu, 29. Loquebatur, et disputabat cum Graecis. Illi autem conati sunt eum interficere. 30. Quod quum innotuisset fratribus, eduxerunt eum Caesaream et miserunt eum Tarsum. 31. Ecclesiae ergo per totam Iudaeam, et Galilaeam, et Samariam habebant pacem: et aedificabantur, et ambulabant in timore Domini, et consolatione sancti Spiritus replebantur.

26. *Quum esset Saulus.* Duro et aspera Paulo adhuc tironi rudimenta haec fuerunt, quod vix e manibus hostium elapsus non admittitur a discipulis. Ita enim videri poterat quasi per ludibrium hinc inde iactari, ut nusquam consistere daretur: totam gentem suam Christi nomine sibi infestam habebat: respuitur a Christianis: annon quasi eiectus hominum consortio animum et spem abiicere potuit? Primum, quid superest nisi ut deficiat ab Ecclesia, postquam non recipitur? Sed anteactae vitae memor se horrori esse non miratur. Itaque patienter sustinet, a fratribus iusto metu se arceri. Haec vera fuit conversio, quod quum atrociter prius saeviret, persequutionum procellas nunc fortiter excipit. Et interea quum locus illi apud pios negatur, mansueto animo exspectat, dum illos sibi Deus reconciliet. Et diligenter notandum est quid expetat, nempe ut censeatur inter Christi discipulos: id vero non impetrat. Nulla hic regnat ambitio, sed ita erudiendus fuit, ut pluris faceret vel ultimum locum inter Christi discipulos quam omnia in corruptis et apostaticis synagogis magisteria. Ab

hac vero submissione in altissimum honoris gradum pervenit, ut praecipuus sit Ecclesiae Doctor usque ad finem mundi. Verum nemo ad docendum in Ecclesia idoneus est, nisi qui sponte in ordinem se cogit, ut aliis sit condiscipulus.

27. *Apprehensum eum Barnabas.* Quod discipuli tantopere fugerunt Paulum, id nimiae forsan timiditatis fuit. Nec tamen de vulgaribus sermo habetur, sed de ipsis Apostolis, verum eorum culpam vel extenuat vel levat, quod merito suspectum habebant, quem experti fuerant tam infestum hostem. Et timendum erat, ne periculum sibi temere accerserent, si praebuissent se adeo faciles. Itaque timorem iusta de causa conceptum non puto illis vitio vertendum esse, vel saltem accusationem aliquam mereri. Nam si ad reddendam fidei rationem vocati fuissent, non Paulum modo sed omnes inferorum furias intrepide provocassent. Unde colligimus, non esse damnandum quemvis metum, sed qui ab officio deflectere nos cogit. Narratio quae subiicitur a Luca, tam ad Barnabae quam Pauli personam referri potest: mihi tamen probabilius videtur, Paulum narrasse Apostolis quid secum actum esset. Potest tamen Barnabae congruere oratio praesertim in ea parte, ubi de Pauli fiducia agitur.

28. Dicit postea Lucas, Paulum cum discipulis *ingressum et egressum esse*, quae loquutio Hebraeis familiarem consuetudinem significat, sicuti incolae urbis et cives portas ingredi et egredi dicuntur. Ergo Paulus Barnabae testimonio commendatus haberi coepit unus ex grege, ut Ecclesiae penitus innotesceret. Iterum addit Lucas, eum *confidenter egisse in nomine Domini*, quibus verbis fortitudinem eius laudat in profitendo Evangelio. Nam inter tot obstacula nunquam hiscere ausus esset, nisi rara constantia praeditum fuisset eius pectus. Interea omnibus praescribitur quidnam agere debeant, quisque scilicet pro fidei suae modo. Nam etsi non omnes sunt Pauli, tantum tamen fiduciae in animis nostris gignere debet Christi fides, ut non prorsus obmutescamus, quum necesse est loqui. *Nomen Domini* hic accipio pro Evangelii professione, hoc sensu, quod Paulus Christi causam fortiter tutatus sit.

29. *Disputabat cum Graecis.* Recte annotat Erasmus, Graecos hic vocari, non qui oriundi essent ex Graecis, sed potius Iudaeos, qui tunc sparsi erant per varias mundi plagas. Solebant autem Hierosolymam confluere ex suis provinciis adorandi causa. Cum advenis autem et hospitibus Paulum disputasse potius quam cum indigenis credibile est, quia hi posteriores nunquam eum tulissent, neque consultum fuisset eorum oculis se offerre. Exclusus ergo ab his qui prius eum noverant tentavit, num qua spes esset profectus apud ignotos: ita indefesso animi robore omnes strenui militis partes implevit.

Voluerunt eum interficere. En nobis rursus pro zelo furor. Nec fieri aliter potest, quam ut saeva et crudelis sit hypocrisis et superstitio. Pios quidem sancta iracundia accendi decet, quum vident falsis et reprobis dogmatibus corrumpi puram Dei veritatem, sed ita ut moderentur zelo suo, ut nihil statuant nisi causa bene perspecta, deinde ut conentur in viam reducere errantes. Postremo si deploratam vident pervicaciam, non arripiant tamen ipsi gladium, quia sciant ultionem sibi non esse a Domino mandatam.

Hypocritae vero causa incognita statim ad sanguinem fundendum prosiliunt. Ita superstitio coeco et praecipiti furore sanguinaria est. Paulus autem qui nuper ad vexandos pios huc illuc cursitabat, iam nusquam potest pedem figere. Verum illi multo potior haec conditio fuit, quam si fideles ex sedibus suis profligans quietus et tranquillus ubique regnasset.

30. Quod *Tarsum* concessit, hoc animo procul dubio factum est, ut illuc Evangelii doctrinam perferret, quia spes erat, aliquid in patria gratiae et auctoritatis illi fore, ubi celebratum fuerat eius nomen. Deductus tamen fuit a fratribus, ut eum ex insidiis eriperent.

31. *Ecclesiae ergo.* Significat Lucas, Evangelii hostibus Pauli praesentiam grave fuisse irritamentum. Cur enim eius discessu pax repente Ecclesiis affulsit, nisi quia eius conspectus hostium furorem incitabat? Neque tamen hoc illi probro vertitur, acsi velut bellica tuba fuerit: sed hoc potius in eius laude ponit Lucas, quod solo propinquitatis suae odore impios egerit in rabiem. Ita enim triumphare in ipso Christus voluit, ut Ecclesiae suae non minus molestiae quam decoris aspergeret. Monemur itaque hoc exemplo minime protinus damnandos, qui impiorum rabiem magis quam alii inflammant. Quae admonitio non parum utilis est. Nam ut nimium molles sumus et propriae quietis amantes, etiam nunc optimis quibusque et praestantissimis Christi servis irascimur, si eorum vehementia putamus malos incitari ad nocendum. Hoc autem modo iniurii sumus adversus Dei Spiritum, cuius vis et afflatus totam istam flammam accendit. *Pacem* vero, quam dicit Lucas fuisse in Ecclesiis, sciamus non fuisse perpetuam, sed quia Dominus servis suis aliquid relaxationis ad breve tempus concessit. Sic enim nostrae infirmitati indulget, quum persequutionum turbines ac procellas sedat vel mitigat, ne continuo tenore ultra modum nos urgeant. Atque haec benedictio est non spernenda nec vulgaris, quum pacatae sunt Ecclesiae. Sed alia subiicit Lucas, quae longe maioris sunt pretii, nempe quod *aedificabantur Ecclesiae, ambulabant in timore Domini et Spiritus consolatione replebantur.* Nam ut solemus in pace luxuriari et diffluere, Ecclesiae plerumque inter medios bellorum tumultus beatiores sunt, quam si suavissima quiete ex voto fruantur. Quodsi sancta conversatio et Spiritus consolatio, quibus illarum status viget, tollantur, non modo felicitatem suam perdunt, sed concidunt in nihilum. Discamus ergo non abuti externa pace ad delicias et torporem, sed quo plus nobis ab hostibus quietis datur, animos ad pietatis profectum sedulo dum licet colligere. Si quando autem Dominus habenas laxat impiis ad nos turbandos, sufficiat nobis interior Spiritus consolatio. Denique tam in pace quam in bello semper ad nostrum agonothetem alacres tendamus. *Aedificatio* vel pro incrementis accipi potest, dum scilicet augescunt Ecclesiae numero fidelium, vel pro eorum, qui iam in grege sunt, profectu, dum scilicet cumulantur novis donis et maiorem pietatis confirmationem accipiunt. Priore modo ad personas referetur, secundo ad dona Spiritus. Ego libenter utrumque complector, quod aggregabantur subinde ad Ecclesiam qui prius alieni fuerant, et ipsi Ecclesiae domestici in pietate et aliis virtutibus crescebant. Metaphora porro aedificii optime convenit, quia Ecclesia templum est ac do-

mus Dei, et singuli etiam fideles templa sunt (I. Tim. 3, 15.). Duo certe quae sequuntur, Ambulasse in timore Domini, et Spiritus consolatione fuisse repletos, aedificationis illius sunt partes (I. Cor. 3, 16. 17.). Ergo quum pacem haberent Ecclesiae, non inebriatae sunt deliciis et terreno gaudio, sed fretae Dei praesidio plus animi et fiduciae ad Deum glorificandum sumpserunt.

32. Accidit autem, dum Petrus per omnes peragraret, ut veniret etiam ad sanctos, qui habitabant Lyddae. 33. Invenit autem illic hominem quendam Aeneam nomine, ab annis octo decumbentem in grabbato, qui erat paralyticus. 34. Et ait illi Petrus: Aenea, sanet te Iesus Christus: surge et sterne tibi. Et continuo surrexit: 35. Et viderunt eum omnes, qui Lyddae habitabant, et Assarone, qui conversi sunt ad Dominum.

32. Narrat Lucas quae ex miraculis incrementa Ecclesiae contigerint. Miracula autem duo recitat: quod homo qui decubuerat per octo annos paralyticus repente sanatus fuerit, mulier autem a morte excitata. Initio dicit Petrum, quum *per omnes* circumiret, venisse Lyddam. Omnes vero intellige non Ecclesias, sed fideles, quia est Graece masculini generis, etsi ad sensum id parum refert. Oportuit autem Apostolos, quibus nulla erat certa statio attributa, huc illuc quocunque ferebat occasio pergere. Quare dum singuli diversis in partibus occupantur, hanc provinciam obivit Petrus. Unde refellitur Papistarum stultitia, qui ex iure visitandi Petri primatum colligunt. Quasi vero reliqui Apostoli, quum Petrus Ecclesias lustraret, Hierosolymae tanquam privati homines otium coluerint. Deinde ut demus fuisse primarium Apostolum, quod Scriptura saepe ostendit, an inde sequitur fuisse caput orbis? sed utinam Romanus Episcopus, qui censeri vult Petri successor, eius exemplo ad fratres animandos cursitaret et ubique re ipsa probaret se Christi Apostolum. Nunc qui ex sua sede plus quam tyrannico dominio Ecclesias omnes opprimit, Petrum obtendit magno cum labore lustrasse Ecclesias.

Qui habitabant Lyddae. Lydda, quae postea vocata fuit Diospolis, urbs tam vetustate sua quam multis dotibus nobilis, non procul a mari mediterraneo sita erat. Huic vicina erat Ioppe, quae portum celebrem habebat licet saxosum. Urbs ipsa in edita rupe sita erat, unde in longum prospectus patebat Hierosolymam usque. Nunc tantum antiquae urbis ruinae illic apparent, nisi quod manet portus, quem vulgo appellant Iaphet. *Assaron* hic videtur a Luca nominari tanquam oppidum aliquod. Hieronymus Sarbnas legit, et putat notari totam planitiem, quae inter Caesaream et Ioppen media erat. Sed quia Hieronymus rationem non adducit, cur lectionem communiter receptam mutet, libenter amplector quod Lucae textus mihi ostendit, nempe vicinum fuisse oppidum. Sed ego hac de re non contendo, sicuti neque ambitiose congero, quaecunque ad ostentationem facere possent, quia piis lectoribus satis erit tenere quae ad Lucae sensum faciunt.

34. *Sanet te Iesus Christus.* Certum est, nunquam Apostolos ad edenda miracula aggressos esse, quin iam de voluntate Dei, a qua effectus pendebat, certi essent. Neque enim tali Spiritus potentia instructi erant, ut illis aegrotos omnes sanare liberum esset, sed sicuti Christus modum adhibuit miraculis, ita non plura edi per suos Apostolos voluit, quam utile esse noverat. Non ergo temere Petrus in hanc vocem prorupit, quia se ludibrio exponere poterat, nisi iam patefacta illi esset Domini voluntas. Fieri potest ut seorsum precatus sit. Spiritus quidem, qui miraculorum omnium auctor fuit et qui per manum Petri operabatur, eius quoque linguam tunc direxit et cor impulit secreto instinctu. Caeterum his verbis palam ostendit Petrus, se miraculi duntaxat ministrum esse, sed prodire ex virtute Christi, ut ita solum Christi nomen illustret.

Sterne tibi. Circumstantiae istae miraculi gloriam amplificant, quod non tantum ad surgendum vigorem recuperat, sed potest etiam sibi lectum sternere, qui prius membrum nullum movere poterat. Eodem pertinet morbi diuturnitas, neque enim paralysis octo annorum facile curatur. Eadem ratione dicitur iacuisse *in grabbato*, ut sciamus membris omnibus fuisse captum: erat enim lectulus in quo meridiari solebant. Quod Aeneas ad tentanda membra sua tam promptus fuit, in eo probavit fidei suae obsequium: etsi enim redditum sibi vigorem sensit, vocis tamen efficacia maxime excitatus fuit ad surgendum.

Viderunt eum omnes. Significat passim innotuisse miraculum et in tota urbe fuisse celebre. Nam quum *omnes* Scriptura nominat, non comprehendit usque ad unum, quotquot designat: sed Omnes pro Multis aut pro maiori parte aut pro vulgo hominum ponit. Sensus ergo est, Quum exiguus piorum esset illic numerus, Ecclesiam ex magna populi parte fuisse collectam. Caeterum in hac clausula exprimitur miraculi fructus, quod Christum eiusque Evangelium illi amplexi sunt. Quare miracula adulterant quicunque in hominibus defixi in hunc scopum non convertunt oculos, ut de Christi potentia et gratia edocti illi uni adhaereant. Specimen ergo, quod Christus divinae potentiae suae edidit, initium et praeparatio fuit conversionis ad ipsum.

36. Ioppae autem quaedam erat discipula, nomine Tabitha, quae si interpreteris, dicitur Dorcas. Haec erat plena bonis operibus et eleemosynis, quas faciebat. 37. Accidit autem diebus illis, ut aegrotaret ac moreretur. Quum autem eam lavissent, posuerunt in coenaculo, 38. Et quum propinqua esset Lydda Ioppae, discipuli qui audierant, Petrum illic esse, miserunt duos homines ad eum, rogantes ne gravaretur ad se venire.

36. Sequitur illustrius virtutis Christi specimen, quanto scilicet difficilius est mortuo vitam restituere, quam sanitatem dare aegroto. Sed Lucas primum Tabithae personam, in qua editum fuit miraculum, commendat, idque duplici elogio, quod scilicet fuerit Christi discipula et fidem suam bonis operibus et eleemo-

synis approbaverit. Iam aliquoties *discipuli* nomen pro Christiano posuit: ne putemus id solis viris congruere, idem tribuit mulieri. Admonet autem hic titulus, Christianismum non esse absque doctrina, et eam praescribi discendi formam, ut idem omnibus solus Christus sit magister. Haec prima laus, hoc sanctae vitae initium, haec omnium virtutum radix, didicisse a Filio Dei, quaenam sit vivendi ratio et quae vera sit vita. Ex fide postea emergunt bonorum operum fructus. *Bona* autem *opera* interpretor Officia caritatis, quibus proximi iuvantur: et Lucas praecipuam speciem in eleemosynis ponit. Magna certe beneficentiae laus, quod teste Spiritu sancto piae ac perfectae vitae summam in se continet. Nunc tenemus quibus elogiis ornetur Tabitha. Priorem enim locum obtinet religio erga Deum sive fides, deinde quod se exercuerit iuvandis fratribus, praesertim vero sublevanda pauperum inopia. Nam usus obtinuit, ut *Eleemosynae* nomen significet quicquid opis confertur in pauperes ac miseros. *Tabitha* Syriacum potius est quam Hebraeum nomen, quod Graece reddidit Lucas, ut sanctae mulieris virtutibus non fuisse conforme sciremus et in nomine parum honorifico fuisse quasi deiectam. *Dorcas* enim est caprea, sed vitae sanctitas nominis parum honesti maculam facile delevit.

37. *Accidit ut aegrotaret.* Morbum diserte commemorat, quo magis testatam faciat mortem, quae sequuta est. In eundem finem dicit, *lotum fuisse cadaver et in coenaculo positum.* Ergo istae circumstantiae ad conciliandam miraculo fidem valent. Quod non statim ad sepulcrum deferunt, sed in superiorem domus partem ut illic asservent, id testimonio est, aliquid eos sperasse de recuperanda vita. Lavandi ritum, cuius Lucas meminit, vetustissimum fuisse probabile est. Nec vero dubito, quin a sanctis Patribus continua aetatum serie quasi per manus traditus fuerit, ut in morte ipsa visibilis aliqua resurrectionis imago piorum animos in bonam spem erigeret: nempe quum nondum tam conspicua esset vitae aeternae manifestatio, imo quum nondum Christus vitae aeternae pignus et substantia manifestatus esset, oportuit talibus adminiculis et doctrinae obscuritatem et Christi ipsius absentiam suppleri. Ergo mortuorum corpora lavabant, ut pura aliquando ad Dei tribunal sisterentur. Denique in mortuis eadem erat, quae in vivis abluendi ratio. Quotidianae ablutiones monebant, non posse quenquam placere Deo, nisi qui sordibus suis purgatus esset. Ita in sepeliendi more Deus symbolum exstare voluit, unde commonefierent homines, se ob sordes in mundo contractas ex hac vita migrare inquinatos. Mortuis quidem nihilo magis proderat lotio quam sepultura, sed ad superstites docendos adhibebatur. Nam quia mors speciem habet interitus, ne resurrectionis fidem exstingueret, species contrarias opponi utile fuit, quae vitam in morte repraesentarent. Hanc ceremoniam gentes quoque ad se traxerunt. Unde illud Ennii: Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit. Sed praepostera fuit hac in parte ut in ceremoniis omnibus imitatio. Inconsiderate etiam Christiani hoc exemplum ad se traxerunt, quasi perpetua esse deberet figurae legalis observatio. Nam inter Evangelii primordia, tametsi abolita erat necessitas, usus tamen licitus fuit, donec temporis successu obsolesceret. Atqui hodie monachi non secus Iudaismum aemulantur

atque olim gentes sine delectu et iudicio. Lavantur enim apud eos cadavera, ut Christum in umbris sepeliant, quae in eius sepulcrum abditae nunquam in usum revocari debuerant.

38. *Discipuli qui audierant.* Lotio corporis ostendit, discipulos fuisse incertos de eventu. Nam hoc modo corpus ad sepulturam parant. Spei tamen signum est, quod reponunt in coenaculo et mittunt ad Petrum. Porro non obstrepunt Deo, nec clamitant rem esse indignam, sed opem Domini suppliciter implorant, non quod Tabitham velint reddere immortalem, sed tantum optant eius vitam ad tempus prorogari, ut adhuc prosit Ecclesiae.

39. Surgens autem Petrus, venit cum illis: quem quum adesset adduxerunt in coenaculum, et stiterunt se illi omnes viduae flentes, et ostendentes tunicas et vestimenta, quae faciebat Dorcas, cum ipsis manens. 40. Eiectis autem foras omnibus, Petrus positis genibus precatus est, et conversus ad corpus dixit: Tabitha surge. Illa autem aperuit oculos suos, et viso Petro resedit. 41. Porrecta autem manu sustulit eam, et quum vocasset sanctos et viduas, exhibuit eam vivam. 42. Id innotuit per totam Ioppen, et multi crediderunt in Dominum. 43. Accidit autem, ut ipse dies complures maneret Ioppae apud quendam Simonem coriarium.

39. *Surgens autem Petrus.* Dubium est, an causam exposuerint Petro nuntii, cur eum accerserent. Veri tamen similius est diserte rogasse, ut veniret ad miraculum edendum. Sed nascitur alia quaestio, An Dei consilium illi cognitum fuerit necne. Nam de successu diffidens profectionem temere susciperet. Respondeo, etiamsi nondum compertum habuerit, quidnam esset facturus Dominus, non posse tamen culpari, quia fratrum precibus indulgeat. Et erant aliae rationes cur veniret, nempe ad levandum moerorem, ad eos piis exhortationibus confirmandos ne unius mulieris morte fracti deficerent, ad stabiliendam Ecclesiam quae adhuc tenera et quasi infans erat. Postremo unum hoc sufficere illi debuit, quia recusando visus fuisset superbe fratres contemnere: simul tamen habendum est, quoties Dominus virtutem suam aliquo miraculo per Apostolos exserere statuerat, arcano Spiritus impulsu eos direxisse. Ego certe non dubito quin Petrus, etiamsi de Tabithae vita nondum certus foret, Deum tamen itineris sui ducem et auspicem indubie senserit, ut suspensus licet ac de eventu incertus non temere se ad profectionem accingeret.

Omnes viduae flentes. Hic causam notat Lucas, cur suscitata fuerit Tabitha, nempe quod Deus pauperum misertus eorum votis sanctae feminae vitam concessit. Fuerunt quidem et alii fines. Nam quum duplicem vitam obtinet, in eius persona ornantur virtutes illae, quas prius laudavit Lucas: praecipuus vero finis, ut illustretur Christi gloria. Poterat enim Deus illam superstitem diutius servare. Nec vero mutat consilium quasi poenitentia ductus, quum mox illi vitam restituit, sed quia multi erant ex discipulis infirmi et novicii qui confirmatione indigebant, Deus in se-

cunda Tabithae vita Filium suum esse vitae auctorem declarat. Ergo sic Deus pauperum et viduarum rationem habuit, ut eorum inopiae succurrens Evangelii sui fidem in eorum animis sanciret. Dedit enim in hoc miraculo amplam profectus materiam.

40. *Eiectis omnibus foras.* Quum sibi tempus sumit ad precandum, videtur adhuc dubitare quidnam futurum sit. Quum Aeneam sanaret, secure in hanc vocem statim prorupit, Sanet te Iesus Christus, Aenea. Verum, ut operatio Spiritus non par et eadem semper est, fieri potest ut cognita Dei virtute gradatim tamen ad miraculum processerit. Videtur tamen absurdum, quod omnes sanctos e coenaculo eiicit, quos praestabat oculatos esse testes: sed quia Dominus illi nondum tempus et modum edendae suae virtutis patefecerat, solitudinem quaerit, quae ad precandum aptior est. Potuit etiam illi constare diversa eius consilii ratio, quae nos latet. Idem ab Elisaeo factum esse refert sacra historia (II. Reg. 14, 32.): solus enim ne matre quidem admissa ter corpori mortuo incubat. Habet enim Spiritus Dei vehementes suos impulsus, quos si quis ad communem et usitatum hominum morem exigere volet vel ex carnis sensu metiri, perperam et inique faciet. Hoc quidem tenendum est: quum Petrus velut haesitans secessum quaerit, superstitioni occurrere ne quis eius virtuti divinum opus, cuius tantum minister est, ascribat. Nam qui anxie remotis arbitris ac testibus ad preces confugit, satis profitetur rem non esse in manu sua. Petrus ergo quid Domino placeat exspectans illum unum operis auctorem confessus est. *Genuflexio* in precibus humilitatis symbolum est, cuius duplex est utilitas, ut omnes nostri partes ad Dei cultum applicentur, atque ut mentis imbecillitatem adiuvet externum corporis exercitium. Nobis autem quoties in genua procumbimus videndum est, ut ceremoniae, ne fallax sit ac lusoria, interior cordis submissio respondeat.

Conversus ad corpus. Hoc quoque rationi videtur minus consentaneum, quod cadaver sensu vacuum compellat. Verum ista alloquutio ad corpus exanimum, una fuit pars vehementiae, ad quam Petrum impulit Dei Spiritus. Quodsi quis rationem desiderat, Dei potentiam in suscitandis mortuis clarius exprimit talis loquendi forma, quam si in tertia persona diceretur, Corpus hoc rursus animetur et vivat. Itaque Ezechiel (37, 4.) liberationem populi sub resurrectionis typo adumbrans: Ossa arida, inquit, suscipite verbum Domini. Et Christus (Io. 5, 28): Veniet tempus quum mortui audient vocem Filii Dei. Fuit enim ista vere Christi vox, quae per os Petri emissa spiritum reddidit corpori Tabithae. Circumstantiae quae sequuntur ad miraculi certitudinem positae sunt.

41. In fine iterum repetit Lucas, *coram fuisse exhibitam discipulis.* Unde colligimus, aliorum causa magis fuisse excitatam, quam sua. Fanatici quidam, qui animam hominis nihil quam flatum esse somniant, qui ad diem usque resurrectionis evanescit, locum hunc arripiunt probando suo delirio. Quorsum, inquiunt, attinebat Tabithae animam, si in beatam quietem recepta erat, in corporis ergastulum revocari, ubi tot miseriis conflictando aegre laboraret? Quasi vero non licuerit Deo, gloriae suae habere respectum tam in morte quam in vita: quasi etiam non vera sit haec piorum felicitas illi vivere et mori, imo quasi Chri-

stus non sit nobis lucrum tam vivendo quam moriendo, quum nos illi dicamus (Phil. 1, 21.). Ergo nihil absurdi erit, si maiorem gloriae suae rationem habuerit Dominus quam ipsius Tabithae. Quanquam, ut semper annexa est fidelium utilitas Dei gloriae, cessit hoc illi in maius bonum, quod revixit ut illustrius esset divinae bonitatis et potentiae organum.

42. *Et crediderunt.* Iam multiplex apparet miraculi fructus. Pauperes enim Deus solatus est, Ecclesiae reddita est pia matrona, in cuius morte multum iacturae factum erat et multi ad fidem vocantur. Nam etsi Petrus tantae virtutis fuerat minister, homines tamen in se non retinet, sed ad Christum potius dirigit.

43. Quum dicit Petrum *habitasse apud coriarium*, coniici hinc potest, ex quo hominum genere constaret Ioppensis Ecclesia. Nam si ad Christum conversi essent urbis primores, excepisset certe quispiam eorum hospitio Petrum. Fuisset enim nimis immane Christi Apostolum sic negligi. Illic ergo Dominus ut passim Ecclesiam sibi ex gregariis hominibus collegit, ut carnis superbiam prosterneret: simul in eo se profert Petri humanitas, quod eius ordinis hospitem non aspernatur. Quanquam mediocris videtur fuisse mercator potius quam ex infimo genere opificum: referet enim postea Lucas, fuisse illic qui Petro ministrarent, unde apparet, commode et honeste fuisse habitum.

CAPUT X.

1. Vir autem quidam erat Caesareae, nomine Cornelius, centurio ex cohorte, quae vocabatur Italica, 2. Pius et timens Deum cum tota domo sua, faciensque eleemosynas toti populo, et orans Deum assidue. 3. Vidit in visione palam circiter horam nonam diei Angelum Dei ingredientem ad se, et dicentem sibi: Corneli. 4. Ille vero intuitus et territus dixit: Quid est, Domine? Tum dixit illi, Precationes tuae et eleemosynae tuae ascenderunt in memoriam coram Deo: 5. Et nunc mitte Ioppen homines, et accerse Simonem, qui vocatur Petrus. 6. Hic diversatur apud Simonem coriarium, cui domus est ad mare: hic dicet tibi, quid te oporteat facere.

1. Transit nunc Lucas ad historiam memorabilem, nempe quod Deus hominem alienigenam et incircumcisum prae omnibus Iudaeis singulari honore dignatus sit, quia et angelum suum illi destinat et eius causa Petrum Caesaream adducit, a quo instituatur in Evangelio. Sed primo loco ostendit Lucas, qualis fuerit hic Cornelius, in cuius gratiam angelus e coelo descendit et Deus Petro in visione loquutus est. Centurio erat cohortis Italicae. Cohors ex mille peditibus constabat, praeerat autem Tribunus. Deinde singulae centuriae suos habebant duces. Legio cohortes quinque ut plurimum habebat. Cohors illa *Italicae* nomen habuit,

quod Romani saepe ex provincialibus et sociis milites scribebant, sed robur exercituum legebant ex Italia. Ergo Italus natione erat Cornelius. Caesareae autem ad praesidium urbis cum sua centuria degebat. Sic enim solebant Romani stationes distribuere, ut aliquid praesidii singulae urbes nobiles haberent ad cohibendos subitos motus. Rarum sane exemplum, quod miles tantae in Deum pietatis tam integer atque humanus fuerit erga homines. Nam tunc Itali, quum militiae causa vehebantur in provincias, tanquam lupi famelici ad praedandum irruebant: vulgo non maior illis erat quam belluis religio, innocentiae studium quale latronibus. Quo plus laudis merentur Cornelii virtutes, quod in vita militari, quae tunc corruptissima erat, Deum tamen sancte coluit et inter homines sine maleficio et iniuria versatus est. Nec parva est laudis amplificatio, quod abiecta superstitione, in qua natus et educatus fuerat, purum veri Dei cultum esset amplexus. Scimus enim quam fastuose sibi placuerint Itali et alios despexerint. Tunc vero sic omnibus contempti et exosi erant Iudaei, ut eorum causa sincera religio infamis et propemodum exsecranda haberetur. Quod nihil horum obstiterat Cornelio, quin relictis suis idolis legitimum unius Dei cultum susciperet, rara et eximia sinceritate praeditum fuisse oportet. Adde quod inter ipsos Iudaeos vix quicquam reperire potuit, quo alliceretur ad pietatis studium, quia tunc vix millesimus quisque exigua Legis notitia leviter tinctus erat. Nec dubium est, quin singulari privilegio in probum aliquem Dei cultorem inciderit Cornelius, qui ab adulterinis dogmatibus integer Legem fideliter nullo fermento admixto ei exponeret. Verum quia compluribus elogiis eum insignit Lucas, notanda sunt singula.

2. *Pium et Dei timentem* fuisse dicit, deinde quod tanquam probus paterfamilias curam habuerit instituendae familiae, postea eum laudat ab officiis caritatis, quod beneficus fuerit passim erga populum, postremo quod Deum assidue precatus sit. Summa autem est, Cornelium excelluisse virtutibus quibus constat piorum integritas, ut vita eius ad regulam, quam nobis Deus praescribit, omni ex parte composita fuerit. Quia autem Lex duabus tabulis continetur, priore loco Cornelii pietatem commendat Lucas: deinde ad secundam partem descendit, quod caritatis officia exercuerit erga homines. Hoc imprimis utile est observatu, quia in eius persona recte vivendi nobis ratio describitur. Quare in vita rite instituenda fundamentum sit fides ac religio, quo sublato nihil aliud quam fumi sunt reliquae omnes virtutes. *Timorem Dei et preces* recenset Lucas tanquam fructus et testimonia pietatis ac cultus Dei, et merito. Neque enim a Dei timore et reverentia religio avelli potest, nec pius censeri quisquam potest, nisi qui Deum et patrem et dominum agnoscens ei se addicit. Sciamus autem hic spontaneum timorem laudari, quum se libenter et ex animo Deo subiiciunt, qui vere secum reputant quid illi debeatur. Porro quia ficticiis nugis Dei cultum bona pars mundi adulterat et depravat, merito subiicit Lucas Cornelium *assidue precatum esse:* quo significat, non externis tantum ceremoniis probasse suam pietatem, sed Deum spiritualiter coluisse, dum se in precibus exercuit. Simul notanda est precum assiduitas: unde colligimus, non frigide officio precandi ex vulgari more fuisse defunctum, sed serio intentum fuisse ad preces, sicuti assidua Dei beneficia illuc nos

invitant et stimulant, et vis fidei illic se proferre debet. Quare exemplo Cornelii se ad orandi perseverantiam quisque nostrum hortetur.

Cum tota domo. Non leviter praeterire hanc laudem decet, quod domesticam habuerit Ecclesiam Cornelius. Et certe verus Dei cultor non patietur quoad in se erit, eum exsulare a domo sua. Quam enim praeposterum est ius suum pertinaciter tueri; ut illi uxor, liberi, servi et ancillae pareant, Dei vero contemptum susque deque ferre? Accidet quidem interdum, ut vir pius ne uxorem quidem sibi consentientem habeat, sed studendum est modis omnibus, ut qui aliis praeest Deo vindicet suum imperium: et nihil aequius est, quam Deo consecrare nostra omnia ut nos ipsos. Ergo si vir pius filios sibi dissimiles habeat, vel uxorem male moratam, vel servos nequam et improbos, ne conniveat, nec sua ignavia patiatur domum suam pollui. In Cornelio non tantum laudatur sedulitas, sed Dei benedictio, qua factum est, ut domum haberet in pietate sibi obsequentem. Nec omittenda est circumstantia, quod familiam in Dei timore instituit contempto periculi metu, quod inde instabat. Valde enim exosa erat Iudaica religio, nec impune erat civi Romano peregrinam ut vocabant religionem suscipere. Quare etsi hodie pessime in mundo audit sincera Evangelii professio, tamen nimis vitiosa est timiditas, si quem impediat iniustum istud odium, ne suam familiam Deo audeat in sacrificium sua pia institutione offerre.

Faciens eleemosynas. Est etiam in hoc membro synecdoche. Nam sicuti Dei cultum orationibus probari nuper dictum est, ita nunc quum de caritate fit mentio unam speciem eligit Lucas, unde ostendit Cornelium hominem fuisse liberalem et beneficum. Sic enim pietas nostra debet ad homines emergere, ut benignitatem et iustitiam colendo Deum nos timere testemur. *Eleemosynae* nomen, quum proprie misericordia sit interior cordis affectus, ad externa officia quibus iuvamus pauperes translatum est. Nam ex hoc fonte nascitur vera et rite ordinata beneficentia, si nos misericordia afficiunt fratrum nostrorum aerumnae, si unitatem, quae inter nos est, reputantes non secus ac carnem nostram eos fovemus et curamus, non secus ac propriis membris illis studemus opitulari. Sunt quidem et hypocritae interdum liberales vel saltem largi, verum ut omnia profundant nullum, quod pauperibus subsidium erogabunt, dignum erit eleemosynae titulo. Nam tenendum est illud Pauli (I. Cor. 13, 3.), Qui caritatem non habet nihil esse, etiamsi totam suam substantiam distribuat in pauperes. Discamus ergo ex hoc nomine, probari tunc demum nostram beneficentiam Deo, si propter sympathiam succurrimus pauperum inopiae, et quasi apertis visceribus erogamus quod suppeditat Dei liberalitas. Quod dicit Lucas, *toti populi* fecisse eleemosynas, perinde valet ac passim omnibus egenis. Erant enim divites non pauci, quibus dare absurdum fuisset. Caeterum Iudaeis tam se liberaliter impendens testatum fecit, quem habebat cum illis religionis consensum, qua ratione paulo post dicit Lucas fuisse probatum omnibus Iudaeis: quodsi tenuibus fidei rudimentis imbutus, quum tam multa offendicula occurrerent, tam praeclarum probitatis et sanctimoniae speculum fuit, annon pudere nos debet, qui censeri volumus Christianissimi doctores, et in pietatis exercitiis

tantopere frigemus? Si modica fidei scintilla tantum in illo potuit, quid in nobis efficere deberet plenus scientiae fulgor? Sed Christum plenis buccis iactantes quam longe a sancti viri exemplo absumus plerique, ut vix umbra nescio quae earum virtutum, quibus plenus fuit, appareat. Quantus enim in nobis est precandi torpor? ad misericordiae officia quam segnes ac pigri sumus? Imo non tantum multos impediunt sordes et avaritia, ne de suo liberaliter erogent quantum decebat, sed ita ardent insana habendi cupidine, tanta crudelitate sunt efferati, ut pauperum substantiam rapere et carnem ipsam vorare non dubitent.

3. *Vidit in visione.* Visionem ponit Lucas pro divini oraculi specie, ut sciamus adductum coelitus fuisse Cornelium ad Christi fidem. Sed quia saepe luduntur homines praestigiis, suspicionis tollendae causa Lucas tempus designat *horam nonam.* Tunc vero ab ortu solis ad occasum usque diem partiri solebant in horas duodecim. Unde sequitur, tunc clarum fuisse diem quum apparuit angelus, ut conspicua esse posset visio. Quanquam visionibus addita semper fuerunt sigilla, quae praestigiarum metu eximerent Dei servos: quia dum per somnia apparuit, notae tamen certitudinis fuerunt impressae, quae in animis penitus defixae nullam dubitationem admitterent.

4. *Ille intuitus ac territus.* Nominatim attentio exprimitur a Luca, ut sciamus non vanam fuisse imaginationem, quae homini somnolento vel aliud agenti furtim obrepserit. Terror quo correptus fuit ex sensu divinae maiestatis profectus est. Simul enim atque Dei praesentiam concipiunt homines, expavescere adeoque metu ipsos confundi necesse est. Quod autem nihil nobis incutit terroris verbum eius, id socordiae nostrae imputandum est, quia non agnoscimus nec sentimus Deum esse qui loquitur. Pii autem, quibus se patefacit Deus in verbo suo, ad eius auditum tremunt, sicuti dicit Iesaias 66, 2. 5. Porro ipsis terribilis est Dei conspectus, non ut confusi semper iaceant et absorbeantur a timore, sed tantum ut se ad eius reverentiam humiliter comparent.

Quid est, Domine? Ex hoc responso satis patet, tactam religione fuisse Cornelii mentem, ut sciret cum Deo sibi esse negotium. Vulgaris igitur translatio male habet, *quis es, Domine?* Ac probabile est, suppositicium esse quod illic legitur, quando in sermone Graeco nulla est ambiguitas, in qua hallucinari potuerit interpres, et exemplaria omnia consentiunt in hac lectione, τί ἐστι. Et certe Cornelius Deum esse sentiens qui loquitur, se ad obediendum submittit, sicuti responsio nihil aliud est quam imperium.

Orationes tuae et eleemosynae. Quia Deus, nisi protinus votis nostris respondeat, videtur quodammodo surdas habere aures, hinc ducta est loquutio, quod ad eum preces nostrae perveniant et earum sit memor. Porro hanc causam angelus assignat, cur dignetur Cornelium Dominus plena Evangelii sui luce, quia preces eius exaudierit et gratas habuerit eius eleemosynas. Unde colligimus, virtutes et benefacta non tantum placere Deo, sed ornari etiam splendida hac mercede, quod in eorum gratiam cumulat nos amplioribus donis et locupletat, iuxta illud Habenti dabitur. Item, Euge serve bone et fidelis, fidelis fuisti in paucis, super multa te constituam (Matth. 13, 12 et 25, 29.). Sic enim continua donorum suorum serie Dominus suos quasi certis gradibus evehit, do-

nec ad summum perducat. Sed Papistae bifariam hoc loco abutuntur: nam quia preces et eleemosynas Cornelii Deus respexit, ut eum Evangelii fide donaret, id ad praeparationes a se confictas detorquent, quasi sua industria et virtute homo acquirat fidem et Dei gratiam operum meritis antevertat. Deinde generaliter colligunt, bona opera sic esse meritoria, ut singulis augeantur Dei gratiae prout meriti sunt. In priore nimis pueriliter falluntur, dum fingunt accepta fuisse Deo Cornelii opera, antequam fide illuminatus esset. Nec vero ad refellendam eorum inscitiam longe petenda est probatio: nihil enim precibus consequi potuit quin fides praecederet, quae sola nobis ad orandum ianuam aperit. Atque id prudenter expendit Augustinus, qui Pelagium deridens quod diceret fidem precibus impetrari, antequam in homine ulla esset: Quis medicum quaeret, inquit, nisi qui iam ex parte sanatus erit? Ipsa autem est fidei sanitas, quae nos pulsare docet. Praeterea timor Dei et pietas clare demonstrant, Spiritu fuisse regenitum. Nam Ezechiel (36, 26.) hanc laudem soli Deo vindicat, ut formet corda hominum ad sui timorem. Et Iesaias (11, 2.) Spiritum timoris Domini in Christo dicit requiescere, ut sciamus nusquam posse inveniri nisi in eius membris. Plus quam igitur stultum est, hic hominem fingere in Cornelii persona, qui natura duce ad vitam aeternam aspiret vel nitatur. Ideo insulse ratiocinantur, nos operum meritis posse Dei gratiam praevenire. Quod ad secundum errorem spectat, dum fingunt quemque nostrum prout meritus est augeri maioribus gratiis, non magno negotio refelli potest. Primum negamus quicquam bonorum operum nobis suppetere, quod non Deus gratuito in nos contulerit. Deinde rectum donorum Dei usum ab ipso quoque esse dicimus, atque hanc secundam esse eius gratiam, quod recte utimur prioribus eius donis. Tertio negamus quicquam nos operibus mereri, quae semper mutila sunt et vitiosa. Conciliant quidem nobis bona opera gratiae augmentum, sed non suo merito: accepta enim Deo esse nequeunt nisi cum venia, quam fidei beneficio impetrant. Quare sola est fides quae pretium illis statuit. Hoc modo precibus suis et eleemosynis obtinuit Cornelius pleniorem Christi notitiam, sed quod Deum eleemosynis suis ac precibus faventem et propitium habuit, id iam ex fide pendebat. Porro si fide aestimantur opera indulgentiae est, non meriti, quod Deo probantur. Nam quia nihil in nobis dignum invenit fides, cur Deo placeamus, a Christo mutuatur quod nobis deest. Est autem hoc plus quam perversum, quod quum nomen Meriti subinde in ore habeant Papistae et inani fiducia stultos inflare non desinant, nihil tamen afferunt, quo incitentur hominum studia ad recte agendum. Semper enim in suspenso relinquunt conscientias: placeant necne Deo opera dubitare iubent. Ubi talis animos trepidatio occupat, annon desides et ignavos flaccescere necesse est? Nos vero, etsi meritum operibus detrahimus, tamen docemus repositam esse illis mercedem, optimo et acerrimo stimulo incitamus ad recte vivendi studium homines. Tunc enim demum alacriter ad serviendum Deo nos accingimus, quum persuasi sumus operam nos minime ludere. Quod autem non uberior hodie conspicitur donorum Spiritus affluentia, quin potius maior pars arescit, nostrae ingratitudini acceptum ferre convenit Nam sicuti Cornelii preces eleemosynas

et sanctitatem pretiosa Evangelii sui gemma coronavit Deus, ita nos quum Evangelii sui thesauro impie ac nequiter abuti videt, iusta causa est, cur ad ieiunam inopiam redactos tandem fame conficiat. Potest tamen hic quaeri, requiratne fides Christi notitiam, an simplici misericordiae Dei persuasione contenta sit? Videtur enim Cornelius de Christo nihil prorsus tenuisse. Verum solidis probationibus probari potest, fidem non posse a Christo separari. Nam si apprehenditur nuda Dei maiestas, potius obruimur eius gloria quam ullum bonitatis gustum sentiamus. Christum ergo intermedium esse oportet, ut Deum propitium concipiat mens hominis. Nec vero frustra imago Dei invisibilis vocatur (Col. 1, 15.), quia nonnisi in eius facie Pater spectandum se exhibet. Ad haec quum Via sit, veritas et vita (Io. 14, 6.), quocunque extra ipsum concedas, undique errorum et deceptionum tendiculae te involvent et ubique mors occurret. De Cornelio facile nodus expeditur. Nihil spiritualium donorum nobis offertur nisi in Christo. Ipsa praesertim regeneratio unde provenit (Rom. 6, 5. 6.), nisi quia dum inserimur in Christi mortem, crucifigitur vetus homo noster? Quodsi particeps spiritus Christi fuit Cornelius, non est quod putemus, prorsus eius fide fuisse vacuum. Nec vero cultum veri Dei, quem soli Iudaei adorabant, sic amplexus erat quin aliquid simul de Mediatore promisso audisset: obscura licet fuerit et implicita eius cognitio, aliqua tamen fuit. Quisquis tunc in Iudaeam accesserat, de Messia aliquid audire cogebatur, imo per regiones longe dissitas sparsa erat nonnulla eius fama. Proinde in veterum Patrum catalogo, qui salutem a Redemptore nondum patefacto sperarunt, ponendus est Cornelius. Et improprie ab Augustino dictum est, fundatam eius fidem a Petro fuisse, quum iam prius firmum fundamentum habuerit, quanquam in re ipsa nobiscum Augustinus sentit, qui diserte affirmat, non potuisse orare Cornelium nisi fidelis esset (libro De Praedestinatione sanctorum et aliis locis).

5. *Nunc mitte Ioppen.* Mira Dei indulgentia, quod Cornelium non iubet proficisci, sed nuntios ad Petrum mittere, ut domi quietus exspectet, Petrus autem eius causa suscipiat itineris molestiam. Sed ne miremur tam humaniter cum Cornelio actum esse, quum Dominus quotidie verbi sui ministros fere invitis obtrudat, ita ultro apparet non quaerentibus, sicuti per Iesaiam (65, 1.) commemorat. Sed cur non potius doctoris partes implet angelus? Nam videtur parum rationi consentaneum, quod homini mortali munus suum resignat: maior enim oraculo fuisset auctoritas, quam quum illi Evangelium hominis ore praedicatur. Nempe sicuti Christus Paulo se per visionem ostendens eius tamen docendi partes Ananiae reliquit, ut praedicandi Evangelii ministerium, quod Ecclesiae suae mandavit, tali exemplo sanciret: ita nunc angelus Petro locum cedit, ut munus sibi a Christo commissum exsequatur. Ergo quisquis vult Christi esse discipulus et illuminari coelestis sapientiae luce, ad externam hominum vocem, qua Christus tanquam organo utitur et cui fidem nostram vult esse annexam, attentum se ac docilem praebere ne gravetur. Et videmus quam horrendis modis ultus sit Dominus furiosam eorum superbiam, qui contempta praedicatione revelationes e coelo captarunt. Nam quum in hominibus audiri velit, non possunt sine eius contemptu et con-

tumelia sperni ministri, apud quos verbum suum deposuit. Interea probandos esse spiritus fateor, ne audiamus absque delectu quicunque se Christi ministros obtendunt. Sed quia fides ex auditu est (Rom. 10, 17.), nemo ad eam perveniet, qui Verbum praedicatum respuet atque aspernabitur.

7. Postquam vero abiit Angelus, qui Cornelio loquutus erat, hic vocans duos ex servis suis, et militem pium ex his, qui sibi astabant: 8. Quum exposuisset eis omnia, misit ipsos Ioppen. 9. Postridie vero, quum illi iter facerent et appropinquarent urbi, ascendit Petrus in fastigium domus ad precandum circiter horam sextam: 10. Erat autem ieiunus. Itaque voluit gustare. Interea autem dum parabant, cecidit super eum mentis excessus: 11. Videt coelum apertum et vas descendens super se, instar lintei magni, quatuor initiis ligatum, et recumbens in terra, 12. In quo erant omnia quadrupedia terrae et ferae et reptilia et volucres coeli. 13. Et fuit vox ad eum, Surge Petre, macta et comede. 14. Petrus autem dixit, Nequaquam, Domine: quia nunquam comedi quicquam commune vel immundum. 15. Et vox rursus ad eum secundo, Quae Deus mundavit, tu ne communia facias. 16. Hoc autem accidit ter, et rursus receptum fuit vas in coelum.

7. *Postquam vero abiit angelus.* Hic narrat Lucas quam prompta Cornelii obedientia fuerit. Quando ne momento quidem temporis cunctatur, quin sedulo faciat quod iussus est. Hinc autem tam facilis promptitudo, quod fidem promissioni habuit, sicuti nostrae ad sequendum Deum tarditatis causa est incredulitas. Non advolant quidem ad nos angeli e coelo, ut certos nobis homines designent, sed omnium auribus illa Christi vox insonat, Quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis (Matth. 7, 7.). Qui fit, ut vix ex centum unus et alter pedem moveant, ut alii lente reptando tam parum promoveant, nisi quia promissioni non serio credimus? Discamus ergo non esse procrastinandum, quin audita Dei voce strenue quisque properet quo vocatur.

Duos ex servis suis. Hoc diligentiae suae in familia docenda praemium retulit Cornelius, quod fidos habuit famulos et probos, qui libenter suam illi operam impenderent, quibus etiam tuto posset quidvis committere. Contra Dominus saepe iustis poenis ulciscitur dominos, quibus nulla instituendae familiae cura fuit. Nam quos ad pietatem et timorem Dei formare neglexerunt, illos vicissim sibi immorigeros et infidos merito sentiunt atque etiam metuunt ab eorum perfidia.

Militem pium. Quum hic miles plus consuetudinis haberet cum Cornelio, illum etiam Dei timore ut suos domesticos imbuerat. Hic memoria repetere convenit quod prius attigi, nullum esse vitae genus quod nos excuset, quin pure Deum nos colere

deceat. Nam vita militaris tunc corruptissima erat. Ex prisca enim disciplina in foedam licentiam desciverant. Et tamen Spiritus Dei militibus pietatis testimonium hic reddit. Quare non est, ut sibi militiae praetextu vacationem a colendo Deo postulent, qui ab omni rectitudine quovis modo immunes esse cuperent. Si negant se Deo posse servire, quia milites sunt, duos istos milites in die ultimo testes et iudices idoneos habebunt, a quibus damnentur. Interea damnantur et phrenetici homines, qui nefas Christianis esse clamitant, arma gestare. Pietatem enim colebant isti cum militia, et Christum suscipiendo priorem vivendi rationem non relinquunt, arma non abiiciunt quasi noxia, nec ordini suo renuntiant.

8. Quod militi et famulis Cornelius omnia exponit, huc tendit, ut magis eos animet ad exhauriendum mandatum, quod Dei potius quam hominis esse vident. Quos autem ingenue prius instituerat, eos non dubitat tantae rei facere nunc conscios.

9. *Postridie quum iter facerent.* Sicuti narravit Lucas, oraculo admonitum fuisse Cornelium, ut Petrum vocaret, ita nunc oppositam visionem refert, qua iubetur Petrus ad eum venire. Unde clarius apparet, totam hanc rem admirabili Dei consilio fuisse gubernatam, qui et Cornelium ad docilitatem comparat, imo ad discendi studium et desiderium accendit et vicissim Petro animum facit, ut voluntarius sit ad obeundum docendi munus. Verum notandae sunt circumstantiae quibus historiam illustrat.

Ascendit Petrus super tectum, ut privatim solus oret. Magnum enim orationis adiumentum est secessus, quod ne a Christo quidem omissum est, ut mens avocamentis omnibus libera melius in Deum intenta sit. Alia autem Iudaeis aedificiorum forma erat, quam quae nobis sit in usu, nam in tectis ambulationes habebant. *Hora sexta* tunc erat meridies. Non dubium autem, quin ex more tunc se ad precandum contulerit. Nam quia totum fere diem distrahimur variis negotiis, nec finis est tumultuandi, nisi tanquam iniecto freno nos retinemus, utile est certas horas habere precibus dicatas: non quod horis simus astricti, sed ne memoria effluat oratio, quae omnibus curis debebat prior esse. Denique idem de tempore sentiendum est, quod de loco: esse scilicet remedia quae nostrae infirmitati subveniunt: quae si apta sibi duxerunt Apostoli, quanto studiosius a pigris et lentis colenda sunt?

10. *Mentis excessus.* Quia mentes habemus quasi in terra depressas, ut capax oraculi esset Petrus, mentem eius quasi loco moveri et sursum rapi oportuit: atque hoc modo praeparatus est ad suscipiendum oraculum, dum insolito modo supra mundum evehitur.

11. *Coeli apertio* aliud meo iudicio hic significat, quam cap. 7, 56. Illic enim apertum Stephano coelum fuisse dicitur, ut Christi gloriam conspiceret: hic Petro coelum nostrum visibile scindi videtur, ut inde linteum exeat.

12. Si quis roget, qualiter ingentem animalium turbam potuerit simul videre, facile solvitur quaestio. Lucas enim dicit *omne genus*, quia promiscue illic diversa genera permixta erant. Non igitur incipit a prima specie ut numerum sequatur usque ad ultimam: deinde prospectum hunc humano more non debemus metiri, quia ecstasis Petro alios oculos dabat. Verum antequam

ultra progredimur, tenendum est quis fuerit visionis scopus. De eo quidam argutius disputant quam locus meo iudicio postulet. Sentio igitur, Petro generaliter ostendi, discrimen, quod Deus olim posuerat, nunc sublatum esse. Sicuti autem inter animalia discreverat, ita uno populo sibi delecto gentes omnes ducebat immundas et profanas. Nunc sublato inter animalia discrimine a consequenti docet, non dissidere amplius homines ut olim, nec differre Iudaeum a Graeco. Hinc monetur Petrus, ne posthac a gentibus tanquam immundis abhorreat. Non dubium est, quin Deus animum facere Petro voluerit, ut intrepide ad Cornelium veniret. Atqui populum unum sibi ab aliis segregaverat, sicut dicit Moses in Cantico, Quum distribueret Altissimus gentes, posuit funiculum suum in Iacob etc. Deuter. 32, 9. Ideo haereditatem suam et peculium vocabat. Secundum hunc ordinem fas Petro non fuisset foedus salutis ad gentes perferre, nam illud erat panem sumere filiorum et proiicere canibus (Matth. 15, 27.), nisi forte ascita circumcisione in Iudaismum transirent. Tales enim dediticios recipere fas erat: quare Apostoli, quum prius ad praedicandum missi essent, vetantur deflectere ad gentes. Quum autem res sanctissima sit et maximi momenti Evangelii praedicatio, non debuit in ea quicquam dubio et vacillanti animo aggredi Petrus. Ergo ut illi vocationis suae certitudo constet, palam Deus quasi in pictura demonstrat, legalem mundi et immundi differentiam abolitam esse: unde colligat parietem, qui medius hactenus fuerat inter Iudaeos et gentes, nunc esse dirutum (Ephes. 2, 14.). Paulus autem mysterium esse dicit a saeculis absconditum, quod gentes eiusdem cum populo Dei salutis sint participes, ac in unum corpus insitae (Ephes. 3, 9.). Ideo Petrus nunquam ausus fuisset gentibus aperire ianuam coelorum, nisi Deus ipse sublata maceria planum iter et ingressum omnibus patefecisset. Nullum quidem fuisse tempus nuper dixi, quo non liceret gentiles admittere ad cultum Dei, modo circumciderentur: sed quamdiu in praeputio manebant, alieni erant a Deo. Nunc autem Deus foedus vitae, quod in gente una quasi clausum thesaurum deposuerat, commune fecit toti mundo: unde colligimus, visionem hanc non parum utilem nobis esse. Quando enim docet, temporale duntaxat fuisse dissidium inter Iudaeos et gentes, perinde est acsi pronuntiaret Deus e coelo, se omnes mundi populos amplecti in gratiam, ut sit omnium Deus. Denique clarum habemus e coelo praeconium, quod ad spem vitae aeternae nos invitat. Sed obiiciet quispiam, hac de re prius edoctum fuisse Petrum. Nam illi et reliquis datum erat mandatum publicandi Evangelii per totum orbem. Ergo aut ipse ignarus vocationis suae fuit, aut supervacua erat haec visio. Respondeo, tantum in ipsa novitate et insolentia fuisse difficultatis, ut non statim assuescere potuerint. Tenebant quidem et Prophetarum vaticinia et recens Christi praeceptum de vocandis per Evangelium gentibus, sed quum ad rem ipsam ventum est, nihilominus re insueta perculsi haesitarunt. Quare non mirum est, si Petrum novo signo confirmet Dominus. Qua de re proximo capite aliquid adhuc dicendum erit.

13. *Vox e coelo.* E coelo vox descendit sicuti linteum, ut Petrus utrumque a Deo profectum agnosceret, nec vero aliter quicquam profuisset aspectus, nisi hac voce purificasset Deus, quae ante fuerant immunda. Quod allegoriam eliciunt quidam ex verbo

mactandi, quasi significet Deus immolari sibi homines spirituali Evangelii gladio, non insector, sed mihi magis placet simplicitas, quod hac voce Legem abroget Deus de animalium delectu, ut simul doceat, nullum se populum reiicere. Nam si immolatio notetur priore verbo, quid erit comedere?

14. *Nequaquam, Domine.* Vox est non tam recusantis quam obiicientis Deo suum praeceptum. Nam quod sibi Lege Dei vetitum esse novit, merito attingere horret. Opponit igitur Deo Legem quam ipse tulit, ne temere in eius offensam incurrat. Erat quaedam repugnantiae species inter visionem et Legem. Non festinat ergo Petrus, sed scrupulum prius sibi eximi petit, quam a Legis observatione discedat. Mirum tamen videri possit, quod magis resistat Petrus in cibis quam Abraham in mactando filio: habebat enim plura Abraham quae Deo obiiceret. Non audeo dicere hic Petro accidisse, quod hominibus nimis commune est, ut rebus externis et minutis magis insistant quam praecipuis Legis capitibus: potius respondeo, quod extra controversiam est, sic persuasum fuisse animum Abrahae et ea Spiritus virtute statim fuisse instructum, ut quaecunque morari poterant eius cursum excelsa et heroica fortitudine superaret: in Petro autem lente operatus est Spiritus Dei. Quo monemur nihil esse tam minutum, quod non anxietatem iniiciat, nisi nos Dominus consilio instruat et constantia ad trepidationem vincendam. Pie tamen et religiose facit Petrus, quod inter varias cogitationes alternans nihil aggredi audet, donec melius liqueat quid sequendum sit. *Commune* hoc loco Profanum significat. Nam quia Deus sibi Iudaeos, ut dictum est, elegerat in populum peculiarem, hunc ritum et formam vivendi illis praescripserat, quae a profanis gentibus illos distingueret. Quicquid ergo gentibus in usu erat praeter Legis normam, id vocabant Commune: quia nihil sanctum vel purum nisi quod Deus in usum populi sui destinaverat.

15. *Quod Deus mundavit.* De cibis quidem agitur, sed extendi ad omnes vitae partes debet haec sententia. Ad verbum est: Quod Deus mundavit, tu ne profanaveris: sensus autem est, non esse nostrum probare vel damnare quicquam, sed sicuti unius Dei iudicio stamus et cadimus, ita ipsum esse rerum omnium iudicem (Rom. 14, 4.). Quantum ad cibos spectat, post Legis abrogationem Deus omnes puros esse et mundos pronuntiat. Si contra insurgit mortalis homo, qui novum discrimen statuat, a quibusdam interdicens, ius et imperium Dei sacrilega audacia sibi arrogat et rapit. Tales fuerunt veteres haeretici, Montanus, Priscillianus, Donatistae, Tatiani et omnes Encratitae. Postea Papa, ut omnes istas impias sectas in fasciculum colligeret, legem de cibis tulit. Nec est quod garriant huius impietatis patroni, nullam se immunditiem cibis affingere, sed tantum macerandae carnis causa certis diebus prohiberi ab esu carnium homines. Nam quum lautissimis cibis et ad delicias et ad luxuriem maxime appositis vescantur, cur a tactu lardi tanquam a summo piaculo abhorrent, nisi quia quod idoli sui lege vetitum est immundum esse fingunt ac pollutum? Eadem superbia in omnibus vitae partibus grassatur Papae tyrannis: nihil enim est, ubi non miseris conscientiis laqueos iniiciat. Nos vero coelesti oraculo freti secure omnia eius interdicta spernamus. Semper os Domini interrogandum est, ut inde

statuamus, quid nobis liceat ac liberum sit: quando ne Petro quidem licuit profanum facere, quod ex Dei verbo licitum erat. Valet praeterea hic locus ad coërcendam hominum proterviam, qua in perversis iudiciis exsultant. Nemo fere est qui non sibi permittat de aliorum factis iudicium ferre. Iam ut morosi sumus et maligni, magis pendemus in sinistram partem, ita Deo quod suum est eripimus. Ad corrigendam huiusmodi audaciam sufficere debet haec sola vox, nobis fas non esse, hoc vel illud facere immundum, sed hanc unius Dei esse potestatem. Caeterum his verbis etiam innuitur, Iudaeos non ideo sanctum fuisse Dei populum, quod propria dignitate praestarent, sed sola divinae adoptionis gratia. Nunc postquam gentes in foederis societatem Deus ascivit, aequale est ius omnium.

16. *Hoc accidit ter.* Repetitio visionis ad confirmationem valuit, ne qua dubitatio vel anxietas vel scrupulus in Petri animo haereret. Unde colligimus, quam altas illic radices egisset Legis observatio. Cur autem perplexum Deus reliquerit, donec ex consequenti eventu visionis causam disceret, non alia mihi ratio occurrit, nisi quod attonitus non petiit sibi manifestari quid hoc vellet: quanquam satis tempestivum fuit, nuntios Cornelii paulo post venire interpretes. Tandem *vas in coelum receptum fuit*, quo certior fieret Petrus a Deo prodire hunc nuntium.

17. Quum autem in se ipso anxie dubitaret Petrus, quaenam esset visio, quam viderat: ecce duo viri missi a Cornelio, sciscitati de domo Simonis, steterunt ad ianuam. 18. Et quum inclamassent, interrogarunt an Simon, qui cognominabatur Petrus, illic hospitium haberet. 19. Petro autem cogitante super visione, dixit illi Spiritus, Ecce, viri tres te quaerunt. 20. Surge, descende et proficiscere cum eis, nihil haesitans, quia ego misi eos. 21. Quum autem descendisset Petrus ad viros, qui missi erant a Cornelio ad ipsum, dixit, Ecce, ego sum, quem quaeritis. Quae causa est, cur assitis? 22. Dixerunt illi: Cornelius centurio, vir iustus et timens Deum, testimonium habens a tota gente Iudaeorum, oraculo admonitus est ab Angelo sancto, ut te vocaret in domum suam et audiret abs te verba. 23. Porro intro vocatos accepit hospitio.

17. Non visione tantum sed Dei verbo edoctus fuerat Petrus, et tamen videndo non videt, donec Spiritus illi sit interpres: illustre scilicet tarditatis nostrae speculum, quanquam nos Petro longe adhuc sumus dispares: nam adeo non statim assequimur, quidnam velit Deus aut quorsum loquatur nobis, ut vix tandem multiplex interpretatio nobis sufficiat. Verum simul notandum est quod addit Lucas, Petrum intento animo super visione meditatum esse, nempe postquam animum ex stupore collegit: fuit enim hoc piae reverentiae signum, quod visionem sibi elabi vel diffluere

neglectum passus non est. Itaque pulsanti Deus aperuit (Matth. 7, 7.). Nos vero iustas ignaviae nostrae poenas damus, quod non melius proficimus in verbo Domini, quando tam frigidi sumus ad inquirendi studium.

20. *Proficiscere, nihil haesitans.* Hoc verbo saepe utitur Scriptura, dum exprimere vult, qualis fidei obedientia esse debeat. Sic Paulus (Rom. 4, 19.) dum Abrahae fidem commendat dicit, Non haesitasse, quum Deus illi iam effoeto et caduco semen promitteret. Et cap. 14, 23., ubi disserit de cibis, damnat conscientias haesitantes. Est autem proprie disceptare in utramque partem, ut loquuntur: quum scilicet oppositas rationes colligendo huc et illuc alternis vicibus impellimur. Atqui Deum non dubio nec fluctuante animo, sed composito et constanti nos sequi oportet. In summa tantum sibi Dominus a nobis deferri vult, ut eo audito non amplius disputemus, quid factu opus sit, sed absque controversia statuamus, id agendum esse quod mandat. Et certe digna est eius voluntas, quae discussis omnibus nebulis praeluceat nobis ad viam monstrandam, et abrupta omni altercatione sensus omnes nostros sibi in promptum obsequium subigat, quod etiam ex proximo contextu melius colligitur. Ratio enim additur, cur Petro fas non sit in re incerta suspendere iudicium: quia Deus auctor sit negotii. Nam perinde est acsi diceretur, solo Dei nutu contentos nos esse debere, ut imperio pareamus. Caeterum hinc etiam vicissim monemur, non aliter tranquillas fore conscientias, ut tuto agant homines quod agunt, quam ubi verbo Dei edoctae nihil se nisi eius auspiciis ac iussu aggredi statuunt.

21. *Ecce, ego sum, quem quaeritis.* Iam refert Lucas, quam promptus ad obsequendum fuerit Petrus. Deinde ex nuntiis demum intellexisse, quorsum visio oblata esset. Audit enim se a Cornelio vocari, gentili homine quem profanum duxisset ac familiare congressu indignum, nisi correctum fuisset eius iudicium hac voce, Quod Deus purum vocat, tu ne commune censueris. Hoc est vere sapere, dum exinanita omni confidentia et correcta pertinacia nos Dei auctoritas ad se rapit, mentesque nostras sic occupat, ut nobis nihil rectum sit nisi quod illa praescribit.

22. *Cornelius vir iustus.* Non ambitiose neque adulandi causa ministri Cornelium laudant, sed ut Petrus ab eius congressu minus abhorreat. Atque ideo *probatum esse Iudaeis* dicunt, ut sciat Petrus, non esse a vera et sincera pietate alienum. Nam et superstitiosi quum idolis servirent, iactabant se Dei cultores. Sed Cornelius Iudaeos, qui Dei unius cultum retinebant, suae pietatis habere non potuit testes, nisi professus fuisset se cum illis Deum Abrahae colere. Hoc porro sicuti rarum exemplum erat, sic non parum movere Petrum debuit. Quanquam hoc maxime argumento nituntur, ut illi persuadeant quod volunt, totum hoc Dei iussu gubernari: acsi dicerent, non tam ab homine mortali vocari ipsum quam a Deo, qui per angelum ita praeceperat.

23. Et Petrus etiam Dei auctoritate victus nihil iam deliberat, sed viros recipit hospitio, ut mox cum illis iter arripiat. Ita nos Deo placide cedere convenit, nec quicquam superest aliud cognita eius voluntate, nisi ut celeriter curramus quo vocat. Reliqua nihil habent difficultatis.

Postridie Petrus exivit cum illis, et quidam ex fratribus, qui ex Ioppe erant, comitati sunt ipsum: 24. Et postero die ingressi sunt Caesaream. Cornelius autem exspectabat eos, accitis cognatis suis et necessariis amicis. 25. Quum autem ingrederetur Petrus, Cornelius illi occurrens, procidens illi ad pedes adoravit. 26. Petrus vero eum sustulit, dicens, Surge: ego quoque homo sum. 27. Et colloquens cum ipso ingressus est, et invenit multos, qui convenerant, 28. Dixitque illis, Vos scitis, ut nefas sit homini Iudaeo adhaerere homini extraneo, vel ad eum ingredi: at mihi Deus ostendit, nullum hominem communem vel immundum dicendum esse: 29. Propterea sine contradictione veni accitus. Rogo igitur, quam ob causam me vocaveritis.

Postridie exivit. Appulerant ut verisimile est sub vesperum, quia nondum meridie urbem ingressi erant, nec vero unius tantum momenti fuit visio ter repetita. Nocturna igitur quiete refecti ex sua lassitudine ad reditum se accingunt. Officium porro humanitatis fuit, quod Petro se comites adiungunt quidam ex fidelibus, quos a tota ecclesia missos esse credibile est, et deducunt Caesaream usque. Ac illi quidem benevolentiae et honoris causa commune iter cum Petro suscipiunt, sed Dominus eos adducit ut gratiae suae testes habeat. Ita amplum suae gratitudinis praemium referunt, dum in fidei suae confirmationem Christi regnum ad gentes propagari vident.

24. *Cornelius exspectabat eos.* Pium Cornelii affectum Lucas non tantum hac in parte laudat, quod Petri adventum cupide exspectaverit, sed quod amicos et cognatos fidei socios habere voluerit. Res certe periculo non carebat, catervam hominum vocare ut novam religionem susciperent. Nec deerant rationes quarum praetextu sibi blandiri posset. Neque enim alios in societatem vocare iussus fuerat, quin potius illis praeteritis unus fuerat delectus, qui tanti boni compos fieret, sed quantum et Dei gloriae et fratrum saluti deberet apud se reputavit: iniquum esse ut erat et inhumanum agnovit, quemque sibi privatim consulere aliorum ratione posthabita: foedae socordiae esse duxit, defodere sub terram Evangelii thesaurum. Ergo praestitit quod Dominus per Iesaiam et Michaeam a suis omnibus requirit, ut singuli fratres suos quasi apprehensa manu invitent atque hortentur ad fidem. Docuit ergo nos Cornelius suo exemplo, quum nobis se patefacit Deus, lucem huius notitiae non esse ignavia vel metu intus suffocandam, sed potius dandam operam esse, ut fides nostra aliis ad monstrandam viam praeluceat. Neque enim ea est regni coelorum haereditas, unde vel minima portio nobis decrescat, si multi ad eam participandam admissi fuerint, quin potius gloriam nostram augebit cohaeredum accessio. Observandum praeterea est, quam procul absit ab omni ostentatione. Vocat enim ut condiscipulos habeat, paratus ipse ad discendum. Hoc verum est pietatis studium, ubi una cum zelo talis apparet simplicitas, ut non pudeat

nos ab ore Dei pendere. Multos enim impellit ambitio ut operam suam docendis rudibus impendant, et vitium detegit stulta loquacitas, dum cupidius verba profundunt solique audiri appetunt. Atque unum hoc omnibus propositum esse decebat, se et totum mundum Deo subiicere, ut hominibus ad veram humilitatem subactis emineat ipse solus. Qui pollet docendi facultate et gratia, ne recuset fratribus se magistrum praestare, absit modo iactantia et ventosa eminendi cupiditas: cui datum non est se doctorem profiteri, is intra modulum suum se contineat: neutri magisterium appetant, sicuti etiam monet Iacobus, verum sic alii alios mutuo aedificent, ut neque doctos neque indoctos in ordinem cogi pudeat. Quaeritur tamen, quos in Iudaea cognatos habere potuerit, quum alienigena et temporalis militiae causa illuc profectus esset? Ego ut nihil affirmo, ita hoc tanquam maxime probabile amplector, quod in sua turma aliquos habuerit ex cognatis. Solebant enim propinqui et inter se noti sub idem vexillum coire. Nec dubium est quin sub Cornelii vexillo, quum Centurio esset, libentius militaverint cognati: ἀναγκαίους vocat Familiares amicos, sicuti apud Latinos Necessarii vocantur, qui arctiore vinculo inter se coniuncti sunt.

25. *Procidens illi ad pedes adoravit.* Hic est verbum προσεκύνησεν, quod aut genuflexione aut capite submisso aut alio quovis gestu honorem cultumque testari significat. Nunc quaeritur, an modestiae tantum causa hanc adorationem recuset Petrus, an vero ut rem illicitam prorsus improbet? Quod Petro displicuerit Cornelii factum, apparet ex ratione mox addita: *surge, nam et ego homo sum.* Colligere enim licet ex his verbis, divinum fuisse aliquid in eo cultu, quod debitum uni Deo honorem homini mortali transcriberet. Atqui Petrum loco Dei habitum fuisse a Cornelio, minime credibile est. Nam si Dei honorem ad hominem transtulit, ubi illa pietas et religio, cuius elogio nuper ornatus fuit? Ego igitur sic existimo, nihil minus illi in animo fuisse, quam spoliare Deum legitimo cultu, ut homini daret: sed quum vellet Prophetae Christique Apostolo singularem honorem habere, ad immodicum reverentiae signum prolapsus est atque ita excessu peccavit. Vix enim satis exprimi verbis potest quam proclivis sit ad superstitionem lapsus, ubi defertur honor Christi ministris, qui vel minimam divini cultus speciem prae se ferat. Nam quo minime putavimus, facile delabimur per imprudentiam. In rege vel huius mundi primoribus minus esset periculi. Nam qui regem supplex adorat, sese intra civilis et terreni honoris modum continet: in Christi ministris diversa est ratio. Siquidem ut spirituale est eorum officium, ita si quis ad eorum pedes procumbat adorandi causa, hic honor spirituale quiddam habet. Tenenda enim est distinctio inter civilem adorationem, qua inter se homines utuntur pro ratione politici ordinis, et eam cui subest religio, vel quae directe honorem Dei respicit, sicuti et inter leges, quae vel ad temporale regimen feruntur, vel conscientias obstringunt. Nimis enim falluntur inepti quidam homines, qui genuflexionem hic per se et simpliciter damnari putant. Verum omnino illud est quod dixi: Cornelius non Proconsulem hic suum vel Imperatorem politico ritu salutat, sed ad Petri conspectum admiratione perculsus tanquam praesenti Deo honorem defert. Ita quasi sui oblitus plus homini tribuit

quam fas sit. Nihil ut iam dixi minus habuit propositum, quam Deo eripere quicquam sui honoris, ut eius spoliis hominem ornaret: sed ubi hominis adoratio mixtum habet et implicitum aliquid cum Dei honore, statim vitium praeter spem et opinionem obrepit, ut supra humanum gradum evehatur qui colitur in Dei honorem. Papistae illa distinctione omissa membrum duntaxat unum arripiunt. Nam sola religiosa adoratio inter eos tractatur: eius partem, ut cum honesto aliquo praetextu derivent ad creaturas, in latriam, duliam et hyperduliam secant. Et latriam quidem asserunt uni Deo, acsi dicerent adorationem cultus illi soli deberi. Adorationem duliae promiscuam mortuis ex eorum ossibus, statuis et picturis faciunt. Hyperduliam virgini Mariae et cruci in qua pependit Christus assignant. Ut taceam puerili inscitia illos garrire, quotusquisque eorum putidam illam distinctionem tenet? Nec de plebeiis tantum loquor, sed de ipsis primoribus. Omnes ergo eorum cultus prava superstitione infectos et corruptos esse oportet, quum creaturas Deo inconsiderate aggregent. Sed hic non dicit Lucas, Cornelium latriam exhibuisse Petro: generali tantum Adorationis nomine utitur, et addit fuisse tamen reprehensum, quia perperam hominem plus iusto efferret. Certe si locum haberet novum istud dogma de dulica adoratione, monere debuerat Petrus Cornelium, ne ultra duliam procederet. Sed quia nulla adoratio, cui religio annexa est ac divini honoris respectus, intactum Deo relinquit suum honorem, quocunque tandem nomine tegatur, ideo hac una ratione contentus est Petrus, quod homo sit. Quin etiam ex Papistis scire pervelim, an Ioannem tam stupidum fuisse putent, ut ereptam Deo latriam angelo tribueret? Certe nihil aliud ad angeli adorationem eum impulit, quam nimia et praepostera reverentia, et quidem in Dei honorem cuius gloria in angelo fulgebat: damnatur nihilominus eius factum. Ergo ut Deo quod suum est reddatur, spiritualis adoratio, cui subest religio, intacta illi maneat.

28. *Vos nostis, ut fas non sit.* Videtur parum amica esse praefatio, et quae illorum animos exasperet magis quam conciliet, dum se tam impuros haberi audiunt, ut consuetudine sua et colloquio sanctos polluant, quod gravi in eos contumelia non caret. Verum Petrus in hunc modum praefari necesse habuit, ne malae conscientiae suspectum eum haberent, quod contra morem a Patribus traditum quasi legis contemptor venisset. Quum autem divinitus se missum affirmat, sublata est ac purgata eiusmodi suspicio. Adde quod offensionem, quae ex veteri inter gentes et Iudaeos dissidio illorum animis iam insidebat, optime mitigat his verbis, ut aptius non potuerit orationi suae aditum facere. Nam qui hactenus immundi habiti fuerant, eos nunc puritate donatos esse pronuntiat, ut iam cum sanctis mutua sit illis communicatio. Porro quod Iudaeis nefas esse dixit *ad gentes* ingredi, sciendum est, non tam ex Lege hoc fluisse quam ex observatione Patrum. Vetuerat quidem Deus, ne se coniugiis aut foederibus illigarent (Deuter. 7, 3): simul vesci, aut communia vitae negotia tractare nusquam prohibebantur. Sed ne frequentior usus vel necessitudo ad id quod vetitum erat ipsos alliceret, traditum a Patribus morem servabant, ne quid haberent consuetudinis. Hic disputare nihil attinet, an ea traditio conscientias ligaret: neque enim Petrus ex

professo docet, quid secundum Deum liceat, sed quid vulgo receptum esset.

Nullum hominem. Clarius summam visionis et scopum demonstrat, quod de cibis fuerat dictum ad homines referens. Caeterum quod *nullum* immundum esse dicit, ne intelligas de individuis. Certum enim est, incredulos omnes conscientiae immunditie pollutos esse, ut etiam solo attactu quae alioqui pura sunt contaminent. Paulus etiam eorum liberos dicit immundos manere, donec fide purgentur. Denique si sola est fides, quae purificat hominum corda, incredulitas ea profanat. Sed Petrus hic tantum Iudaeos confert cum gentibus: et quoniam diruta maceria foedus vitae et salutis utrisque nunc pariter commune est, pro alienis habendos esse negat, qui divinae adoptionis sunt consortes.

29. Notandum est etiam quod subiicit, *sine contradictione* se venisse. Nam hoc est sanctum fidei silentium, quum Deo non obstrepentes placide suscipimus quicquid mandat, adversas rationes quaecunque se ingerant procul abigendo.

30. Tum Cornelius ait, Quarto ab hinc die usque ad hanc horam eram ieiunus, et circiter horam nonam precabar domi mea: et ecce, vir stetit coram me in veste splendida, 31. Qui dixit: Corneli, exaudita est tua precatio, et eleemosynae tuae venerunt in memoriam coram Deo. 32. Mitte igitur Ioppen et accerse Simonem, qui cognominatur Petrus, hic hospitium habet in domo Simonis coriarii: is, quum affuerit, loquetur tibi. 33. Ex ea igitur hora misi ad te, ac tu recte fecisti, quod asses. Nunc itaque nos omnes assumus coram Deo ad audienda omnia, quae tibi a Deo ordinata sunt.

Quia haec Cornelii responsio nihil praeter nudam historiae repetitionem continet, non opus erit longius in ea insistere. Summa est quod Dei iussu Petrum vocaverit.

30. *Eram ieiunus.* Multi Graeci codices habent ἤμην, sedebam. Vetus interpres nomen *ieiunii* omittit, quod ego errore vel incuria factum esse puto, quia in omnibus Graecis codicibus exprimitur. Porro diserte ieiunii fit mentio, partim ut sciamus non frigide vel defunctorie tunc orasse Cornelium, deinde ut minus suspicionis habeat visio. Neque enim cerebrum ieiuni hominis, ubi moderata est sobrietas, hallucinationes in spectris facile admittit. Significat ergo Cornelius, angelum sibi apparuisse, quum ad precandi studium probe intentus esset, ac mentem solutam haberet omnibus impedimentis, quae nos phantasmatibus ac spectris obnoxios reddere solent. Eodem et temporis circumstantia pertinet, quod illud accidit claro adhuc die horis tribus ante solis occasum.

Vir stetit in veste splendida. Virum appellat, quem scit angelum Dei fuisse. Sed usitatum est, ad Deum vel angelos visibilis formae, sub qua apparent, nomen transferri. Sic promiscue Moses nunc homines nunc angelos appellat, qui visi sunt Abrahae

humanis corporibus induti. *Vestis* splendida coelestis gloriae indicium fuit et quasi insigne divinae maiestatis, quae fulgere in angelo debuit. Talem in Christi veste splendorem Evangelistae fuisse testantur, quum gloriam suam tribus discipulis in monte patefaceret. Idem et de angelis narrant, qui ad testandam Christi resurrectionem missi sunt. Nam sicuti Dominus hucusque infirmitati nostrae concedit, ut angelos suos sub carnis nostrae forma descendere iubeat, ita simul quosdam gloriae suae radios illis aspergit, ut reverentiam mandatis, quae perferenda commisit, ac fidem conciliet. Hic nascitur quaestio: verumne fuerit corpus illud et naturale, verane etiam vestis, an talis duntaxat species oculis Cornelii fuerit obiecta. Quanquam autem hoc non adeo cognitu necessarium est et vix quicquam asseri pro certo potest, mihi tamen quod ad coniecturam spectat magis probabile videtur, Deum, cuius est omnia creare, dedisse verum angelo corpus et simul magnificum vestis decus circumdedisse. Verum simulac legationis munere perfunctus est angelus, corpore et vestitu in nihilum redactis restitutum suae naturae esse. Neque tamen humani quicquam passum, quamdiu in habitu humano conspectus fuit.

33. *Nunc itaque nos omnes assumus.* Hic quo promptior ac magis voluntarius sit Petrus ad docendum, se et reliquos Cornelius affirmat dociles fore et ad obsequium Dei paratos: nam hoc ad doctorem incitandum non parum valet, ut operam suam alacrius impendat auditoribus, ubi certum inde fructum sperat. Particula *coram Deo* duplicem sensum habere potest, vel ut sit quasi iusiurandum, vel ut simpliciter profiteatur Cornelius, coetum illum domi suae congregatum esse non secus ac sub Dei conspectu, ut vocem hominis perinde excipiant acsi ex ipso Dei ore prodiret. Utrumvis eligas, idem semper erit finis. Nam quo maiorem sinceritatis suae fidem Cornelius faciat, testatur se Deum habere prae oculis, cui per simulationem illudere fas non est. Et certe quoties nobis proponitur Dei verbum, hic sensus animos nostros subire et serio afficere debet, non esse nobis cum homine mortali negotium, sed Deum praesentem nos vocare. Nam ex hoc Dei respectu oritur Verbi maiestas et eius audiendi religio. Videtur tamen pro aliis temere spondere in re tam gravi. Quis enim alienae fidei idoneus est fideiussor? Sed quia pro se quisque obedientiam pollicitus fuerat, merito sic affectos esse confidit: nec dubium est, quin re sibi indicata iam ante polliciti fuissent se fore dictis obsequentes, ac tum quoque singuli confirmaverint quod ab uno dictum fuerat.

Ad audienda omnia. Haec vera demum est fides, ubi non ex dimidia tantum parte amplectimur Dei verbum, sed illi nos in solidum addicimus: et tamen huius plenae et universalis fidei rara sunt in mundo exempla. Maior enim pars tanquam pactionem habeat cum Deo, eius doctrinae se minime subiicit, nisi quatenus allubescit: si quid displicet, secure vel negligit vel improbat. Caeterum prudenter Cornelius inter Deum et hominem discernit. Nam Deum facit doctrinae auctorem, homini vero nihil relinquit praeter ministerium et legationem. Attentos, inquit, discipulos et obsequentes habebis in omnibus quae tibi Deus mandavit: ut solus ille imperium habeat, tu sis duntaxat minister: ipse solus loquatur, sed ex ore tuo. Atque hoc servis suis omnibus in Eze-

chielis persona Deus praescribit: Sume, inquit, ex ore meo sermonem et annuntiabis illis ex me (Ezech. 33, 7.).

34. Petrus autem aperiens os dixit, In veritate comperio, quod non sit personarum acceptor Deus: 35. Sed in omni gente, qui timet eum et facit iustitiam, acceptus est ei. 36. De re, quam misit Deus filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum (hic est omnium Dominus), vos nostis, quomodo Verbum sparsum fuerit per totam Iudaeam, exorsum a Galilaea post Baptismum, quem praedicavit Ioannes, 38. Quomodo Iesum a Nazareth unxerit Deus Spiritu sancto et virtute, qui transiit benefaciens, et sanans omnes, qui detinebantur a Diabolo: quia Deus cum illo erat.

34. *Aperiens os.* Iam ante admonuimus, hac loquutione uti Scripturam, quum gravem et seriam orationem habitam fuisse significat. Matth. 5, 1 dicitur Christus aperuisse os suum, quum apud discipulos concionem habere vellet ac disserere de rebus maximis: acsi Latine quis dicat, Exorsus est loqui: nempe iam probe meditatus quid dicturus foret.

In veritate comperio. Καταλαμβάνεσθαι, est Apprehendere vel Colligere ex rationibus, signis et coniecturis. Gentilis erat Cornelius natione: exaudit tamen Deus eius preces, luce Evangelii eum dignatur, angelum illi peculiariter destinat: inde agnoscit Petrus absque personarum respectu, Deo placere quicunque pie et innocenter vivunt. Nam ante hoc praeiudicio occupatus solos Iudaeos a Deo amari, sicuti ex omnibus populis soli electi erant, non putabat Dei gratiam posse ad alios pervenire. Non erat quidem tam crassus, ut putaret nomini gentili reiici vel damnari pietatem ac vitae innocentiam, sed quum simpliciter illud arriperet, Extraneos esse a regno Dei et profanos quicunque incircumcisi essent, imprudens se intricabat tam absurdo illo errore, quod Deus purum sui cultum et sanctam vitam sperneret, ubi non adesset circumcisio, quia virtutes omnes Iudaeis praeputium insipidas reddebat. Quo exemplo monemur, quantopere cavenda sint praeiudicia, quae nobis viam ad recte iudicandum praecludunt. Porro notandum est, quid valeat nomen *personae*, quia in eo multi falluntur, dum generaliter exponunt, neminem alteri praeferri. Sic olim Pelagius alios eligi alios reprobari a Deo negabat, quia non esset personarum acceptio apud Deum. Atqui hoc nomine externus status vel apparentia, ut vulgo loquuntur, intelligi debet, et quicquid est circa hominem ipsum, quod illi vel favorem conciliat vel detrahit: divitiae, nobilitas generis, clientelae, honores, hominem gratiosum reddunt: paupertas, ignobilitas et quicquid tale est, contemptibilem. Hac ratione subinde vetat Dominus personas accipi, quia fieri non potest, ut rectum sit iudicium, quoties externi respectus iudicem a causa abducunt. Hoc loco ad nationem refertur, ac sensus est, Non obstare praeputium, quin Deus iustitiam in homine gentili gratam habeat ac probet. Sed videbitur hoc modo ad tempus valuisse apud Deum personae respectus. Nam quum

Iudaeos praeteritis gentibus sibi in populum delegit, annon respexit personas? Respondeo, causam huius discriminis minime in hominibus quaerendam esse, sed totam pendere ab arcano Dei consilio. Nam quod Abraham sibi adoptavit, apud quem foedus suum deponeret, potius quam apud Aegyptios, minime hoc externo aliquo respectu provocatus fecit, sed tota causa in admirabili eius consilio residebat. Ergo personis nunquam illigatus fuit Deus. Nondum tamen soluta est difficultas, quia negari non potest, quin placuerit Deo circumcisio, ut in populo suo censeret, qui symbolum illud sanctificationis gestabant. Sed hic quoque in promptu est responsio: quod circumcisio posterior fuerit Dei gratia, quum eius esset sigillum, unde sequitur causam non fuisse. Interim sic Iudaeis adoptionis gratuitae pignus erat, ut non obstaret Deo praeputium quin admitteret, si quos vellet ex gentibus in societatem eiusdem salutis. Sed hoc novum et speciale habuit Christi adventus, quod diruta maceria Deus promiscue totum mundum amplexus est (Ephes. 2, 14.). Atque hoc sonant verba *in omni gente*. Quamdiu enim Abrahae semen sacra fuit Dei haereditas, videri poterant Gentes prorsus ab eius regno exsulare. Sed Christo in lucem gentium exhibito foedus vitae aeternae peraeque omnibus commune esse coepit.

35. *Qui timet eum, et facit iustitiam.* His duobus membris comprehenditur totius vitae integritas. *Timor* enim Dei nihil aliud est, quam pietas et religio: *iustitia* autem aequitas est quam inter se homines colunt, caventes ne cui noceant, studentes autem omnibus prodesse. Sicuti his duabus partibus lex Dei constat, quae est bene vivendi regula, ita se nemo Deo probabit, nisi qui actiones suas omnes huc referet ac diriget. Nec quicquam in omnibus officiis erit solidum, nisi in Dei timore fundata sit tota vita. Caeterum videtur hic locus causam salutis operum meritis tribuere. Nam si nobis gratiam apud Deum conciliant opera, vitam simul nobis comparant, quae in amore Dei erga nos posita est. Alii etiam nomen *iustitiae* arripiunt, ut probent non gratuito per fidem sed operibus nos iustificari. Atqui hoc posterius nimis est frivolum. Iam enim ostendimus, non accipi pro tota et integra Legis observatione, sed restringi ad secundam tabulam et officia caritatis. Est ergo non iustitia universalis, qua iustus censeatur homo coram Deo, sed probitas et innocentia quae homines respicit, dum cuique quod suum est tribuitur. Ergo residua est altera illa quaestio, an opera Dei favorem nobis concilient? Ad quam expediendam principio notandum est, duplicem esse respectum Dei in hominibus diligendis. Quum enim filii irae nascamur omnes, adeo nihil reperiet Deus in nobis amore suo dignum, ut tota potius natura nostra ad odium nostri eum provocet (Ephes. 2, 3.). Qua ratione Paulus inimicos illi esse pronuntiat omnes, donec reconcilientur per Christum (Rom. 5, 6. 8.). Prior itaque Dei acceptio, qua nos in gratiam amplectitur, prorsus gratuita est. Nondum enim ulla operum ratio haberi potest, quum omnia vitiosa sint et prava suamque originem resipiant. Iam quos sibi Deus filios adoptavit, eos quoque Spiritu suo regenerat suamque in illis imaginem reformat, unde exoritur secundus ille respectus. Neque enim nudum hominem tunc Deus invenit et omni gratia vacuum ac destitutum, sed suum quoque in ipso opus, imo se ipsum agno-

scit. Proinde fideles Deus, quia pie et iuste vivunt, acceptos habet. Nec vero negamus, grata Deo esse bona sanctorum opera: sed hic aliud quaeritur, praeveniatne homo Dei gratiam suis meritis seque in eius amorem insinuet, an vero, quum odio tantum dignus sit, gratis initio et sine operum respectu ametur. Porro quum homo suo ingenio relictus nihil quam odii materiam afferre possit, gratis eum diligi necesse est: unde sequitur, Deum sibi ipsi causam esse, quod nos diligat, suaque misericordia, non meritis nostris provocari. Deinde notandum est, etiamsi cum bonis operibus et operum respectu placeant Deo fideles post regenerationem, non tamen id fieri operum merito. Nunquam enim tam exacta est operum mundities, ut sine venia Deo placeant, imo quum semper habeant vitii aliquid admixtum, digna sunt quae respuantur. Ergo pretium operibus minime statuit propria eorum dignitas, sed fides, quae a Christo mutuatur id quod operibus deest.

36. *De re, quam misit Deus.* Quoniam abruptus est graecus contextus, quidam accusativum pro nominandi casu positum esse putant, ut sit sensus, Hic sermo est, quem misit Deus filiis Israel. Alii referunt ad verbum Nostis, quod postea sequitur: et propter sententiae hyperbaton existimant additum fuisse aliud nomen. Nam Lucas priore loco ponit λόγον, deinde ῥῆμα. Sed quum Graecis tritum sit ac familiare subaudire praepositiones, hic sensus quem reddidi mihi aptius congruere visus est, quanquam, si magis dextre mitigari queat sermonis asperitas, libenter assentiar. Hoc igitur membrum vice praefationis accipio, quod ad hoc memorabile Dei opus spectat, quod edidit inter filios Israel annuntians pacem per Christum. Deinde subiicitur narratio: tandem in clausula orationis suae ostendit Petrus, in quem finem exhibitus fuerit Christus mundo. Porro non temere ab hac commemoratione orditur, quod Deus sermonem miserit filiis Israel. Sermo autem pro re hebraica phrasi ponitur. Erat tunc celebris fama aeterni foederis, quod Deus cum populo illo pepigerat. Inter Iudaeos nihil magis vulgo notum erat, quam Redemptorem iam olim promissum fuisse Patribus, qui res collapsas in statum florentem ac beatum restitueret. Hoc idem sciebant quicunque familiariter versati erant cum Iudaeis. Petrus ergo quo sibi plus fidei conciliet, non de re ignota aut nova se verba facturum praefatur, sed de Ecclesiae restitutione, quae ab aeterno Dei foedere pendebat et quae nunc praestita non obscure fuit, et celebrata scilicet omnium sermone.

Annuntians pacem. Docet hic Petrus, qualis fuerit rei et sparsi rumoris species, nempe quae pacem constitueret. *Pacem* hic pro hominum et Dei reconciliatione accipio, quae tamen solidam et perfectam Ecclesiae salutem in se continet. Sicuti enim dissidium et alienationem a nobis sequitur horrenda confusio et quasi tetrum chaos, ita simulatque affulget paternus Dei favor, Ecclesiam suam a dissipatione colligit et renascitur vera felicitas. Hoc ergo significat Petrus, quod Deus in Christo se populo suo propitium ostenderit, ut rursus Abrahae filios amplexus fuerit, quos ad tempus abiecisse visus fuerat, ut prosperum et florentem statum apud eos stabiliret. Sicuti autem pacis huius auctorem facit Deum, ita Christum in medio statuit tanquam eius pignus ut rata sit et sancta. *Pacem* nominatim *praedicationi* coniungit, quia haec una demum ratio est, qua reconciliationis a Christo partae

fructus ad nos usque pervenit. Eodem modo Paulus, postquam docuit Christum esse pacem nostram, mox subiicit, Ipsum venisse, ut pacem annuntiaret iis, qui prope erant et qui procul (Ephes. 2, 17.).

37. *Nostis verbum.* Constat haec Petri concio duobus praecipue membris. Nam priore loco historiam recitat, deinde ad historiae fructum descendit. Nam quum adventus Christi in mundum, mors et resurrectio, materia sint salutis nostrae, non aliter proponi in salutem Christus potest, quam si primo teneamus ipsum induisse carnem nostram, ita versatum inter homines, ut se Filium Dei certis testimoniis esse probarent, tandem cruci affixum et Dei virtute excitatum a mortuis. Rursum ne frigida et inutilis sit historiae cognitio, simul tradendus est finis, cur ex gloria coelesti in mundum descenderit, cur mortem crucis pertulerit tam probrosam apud homines et Dei ore maledictam. Tradenda est resurrectionis causa, unde horum omnium effectus fructusque colligitur, nempe quod exinanitus fuerit Christus, ut nos qui perditi eramus in beatitudinem integram restitueret: quod simul cum carne nostra fraternum erga nos amorem induerit: quod nostras in se infirmitates suscipiens earum onere nos levarit: quod peccata nostra mortis suae sacrificio expiaverit, ut Patrem nobis propitium redderet: quod victor ex morte emergens vitam aeternam nobis acquisierit: quod coelum suo ingressu nobis patefecerit: quod tota vis Spiritus in eum effusa fuerit, ut nos sua abundantia ditaret. Hunc docendi ordinem servat Petrus, quum exordium facit ab historia Evangelii: postea vero demonstrat, quid nobis Christi in terram descensus, quid mors et resurrectio attulerint. Principio narrat, *Christum* Nazarenum prodiisse post Ioannis Baptisma. Nam quia huc destinatus erat Ioannes Dei consilio, ut populi animos erigeret ad Christi exspectationem, non debuit haec pars omitti. Eximius Dei Propheta habitus fuerat: ergo ad fidem Christo asserendam maxime apud rudes et tirunculos non parum valebat eius auctoritas. Notanda est loquutio, quod Ioannes Baptismum praedicaverit. Complectitur quidem Lucas sub *Baptismi* voce totum Ioannis ministerium, sed interea admonet, non fuisse mutum signum et doctrina vacuum. Et certe hoc in Sacramentis omnibus caput est, ut Dei verbum illic insculptum refulgeat et clara vox personet. Quo magis detestanda est impia profanatio, quae in Papatu cernitur, quod sepulta praedicatione Sacramenta magico tantum murmure incantant.

38. *Iesum a Nazareth.* Hic Nazarenum appellat, non quod illic natus fuerit, sed quia inde prodierit ad munus suum exsequendum, deinde quia invaluerat vulgo hoc cognomen. *Unctum* dicit Spiritu et virtute per hypallagen. Nam potentia qua excelluit Christus non aliunde quam a Spiritu erat. Ergo Pater coelestis Filium suum ungendo Spiritus sui potentia eum instruxit. Subiicit continuo Petrus, *virtutem* hanc apparuisse in miraculis: tametsi speciem unam diserte exprimit, quod testatus fuerit Christus Spiritus sancti virtute se praeditum, ut beneficus esset mundo. Neque enim terrificam Dei virtutem in ipso exseri oportuit, sed quae suavi bonitatis et gratiae gustu mundum alliceret ad eum amandum et expetendum. *Unctionis* metaphora, quum de Spiritus sancti donis agitur, satis trita est: nunc ad Christi personam ac-

commodatur, quia hoc modo consecratus a Patre Rex fuit et Sacerdos. Scimus autem, oleum solenne fuisse consecrationis symbolum sub Lege. *Transitus* Christi, pro Vocationis cursu accipitur: quasi diceret, Ad praefixum temporis spatium munere suo perfunctum esse. Similitudo a viatoribus sumpta est, qui in itinere suo pergunt, donec ad locum destinatum perveniant. Quanquam simul admonet, Iudaeam triennio peragrasse, ut nullus angulus expers beneficiorum eius fuerit.

Qui detinebatur a diabolo. Hoc etiam divinae in Christo potentiae illustrius specimen fuit, quod non tantum a vulgaribus morbis sanabat, sed remedium afferebat malis desperatis. Sunt quidem omnes morbi totidem ferulae quibus nos Deus castigat, sed quum Deus mitius nobiscum agit pro paterna indulgentia, tunc dicitur manu sua nos ferire: in gravioribus autem flagellis Satanam irae suae ministrum et quasi carnificem adhibet. Atque haec distinctio sedulo tenenda est: absurdum enim esset dicere, a diabolo torqueri, qui febri aut alio quolibet communi morbi genere laborat, sed mentis alienatio, rabiosus furor et caetera quasi prodigiosa mala apte et proprie Satanae tribuuntur. Secundum quam rationem Scriptura Daemoniacos vocat arrepticios homines, qui tanta impotentia feruntur, ut videantur prope in belluas conversi.

Quia Deus erat cum illo. Breviter notat Petrus, quorsum spectarint virtutes per manum Christi editae, nempe ad conciliandam illi fidem apud homines, qui Deum veluti praesentem intuebantur: atque hic verus miraculorum usus fuit, quemadmodum iam aliquoties dictum est ac postea suis locis iterum videbimus. Nam in hoc principio acquiescere nos oportet, imminui Dei maiestatem, nisi quos insignit servorum suorum nota suspicimus ac reveremur. Proinde quando virtutes palam fecerunt, e coelo prodiisse Christum, extra sortem iudicii humani locatur eius dignitas.

39. Et nos sumus testes omnium, quae fecit in regione Iudaeorum, et Hierosolymae: quem suspensum in ligno occiderunt. 40. Hunc Deus suscitavit tertio die, et conspicuum exhibuit, 41. Non toti populo, sed testibus ad hoc prius designatis a Deo: nobis scilicet, qui comedimus et bibimus cum eo, postquam resurrexerat a mortuis: 42. Et mandavit nobis, ut praedicaremus populo ac testificaremur, quod ipse definitus sit iudex vivorum et mortuorum. 43. Huic omnes Prophetae testimonium reddunt, quod remissionem peccatorum accipiat per nomen eius, quisquis in eum credit.

39. *Et nos sumus testes.* Ut fidem verbis suis asserat, se et collegas pronuntiat oculatos esse omnium testes, quae de Christo tradunt: ita loqui de rebus probe compertis. Paulo post in sensu diverso nomen *testis* accipit, quum dicit, Certos testes a Deo fuisse ordinatos quo significat, publicam Apostolis impositam esse personam, atque ad hoc peculiariter delectos esse, et quasi divinitus produci, ut suo praeconio ad Christi fidem homines adduce-

rent. Ita Paulus I. Cor. 15, 15: Nos, inquit, falsi testes Dei inveniremur, nisi Christus a mortuis resurrexisset. Et iam ante audivimus ex ore Christi, Vos eritis mihi testes in Iudaea, Samaria et Hierosolymae: nunc vero se tantum historicum testem vocat Petrus, quia rerum gestarum fuit spectator. Caeterum hic mortem uno verbo attingit, quia passim nota erat: in resurrectione, quae plus habebat dubitationis, et cuius cognitio multo plus habebat ad fidem momenti, longius insistit.

41. Si quaerat hic quispiam, cur non palam Deus Filium suum a resurrectione omnibus ostenderit, respondeo: etiamsi nulla ratio constaret, modestis tamen et sobriis debere unum Dei consilium sufficere, ut citra controversiam certo sibi persuadeant optimum esse quod Deus censuit. Neque tamen dubium est, quin Deus optimo consilio tale temperamentum adhibuerit. Nam resurrectionis certitudo satis multis ac firmis testimoniis probata fuit. Hoc autem ad exercendam piorum fidem utile erat, Evangelio potius quam oculis suis credere. Quantum ad impios pertinet et professos Christi hostes, quum toties convicti nunquam Deo cessissent, indigni erant quos ad conspiciendam resurrectionis suae gloriam Christus admitteret, quanquam et ipsi militum relatu, quos ad custodiam sepulcri conduxerant, satis superque fuerunt convicti, ut alias rationes omittam, quas petere licebit ex Harmonia. Hoc ergo nobis fixum sit, sancto Dei decreto delectos fuisse Apostolos, quorum testimonio resurrectionis Christi veritas staret. In hac approbatione quisquis non acquiescit, convellat si potest atque evertat inviolabile illud Dei decretum, quod nobis hic Petrus commendat. Nos vero, si Deum cupimus habere certum fidei nostrae auctorem, testibus contenti esse discamus, quos a se ante mundum conditum destinatos suo tempore in medium produxit quasi sua manu.

Qui comedimus. Hinc vero apparet, quantam nostrae ruditatis curam et rationem habuerit Christus, qui eousque se demisit nostra causa, ut coelesti gloria iam praeditus ederet tamen ac biberet tanquam homo mortalis. Quare non est quod queramur obscuram esse aut dubiam Christi resurrectionem. Nam ideo tardos ac difficiles ad credendum discipulos suos esse passus est, quo melius confirmati omnem dubitationis scrupulum nobis eximerent. Quin potius danda est opera, ne tantam Filii Dei erga nos indulgentiam nostra malignitas et ingratitudo obscuret. Caeterum quum Scriptura narrat, Christum comedisse, quaestionem movent curiosi homines, quid cibo illo factum fuerit: sed solutio facilis est, quod sicuti ex nihilo creatus fuerat, ita in nihilum facile redactus fuerit divina Christi virtute. Qui in alimentum corporis sumitur cibus, concoquitur ac postea digeritur: sed hunc cibum alendae nostrae fidei a Christo sumptum esse scimus atque in hoc usu consumptum. Falluntur autem, qui putant Christum comedentis tantum speciem praebuisse. Quid enim profuisset tale spectrum? Nec video quorsum attineat eiusmodi subterfugia quaerere. Nam quum dicimus, non sua necessitate compulsum fuisse Christum ut ederet, sed voluisse tantum suis consulere, ansa frivolis hominum commentis praecisa est.

42. *Et mandavit nobis.* Hic de regno Christi tractare incipit, quum dicit Christum ideo resurrexisse, ut mundum semel in-

dicet. Nam eodem iure coeli terraeque imperium et perpetua Ecclesiae gubernatio illi asseritur. *Vivorum et mortuorum* iudicem fore dicit: quia ubi resurrexerint mortui, etiam alii qui tunc erunt superstites momento immutabuntur: quemadmodum docet Paulus I. Corinth. 15, 51. 52. et I. Thessal. 4, 17. In verbo *testificandi* subest pondus, quia ut natura ad incredulitatem propensi sunt homines, minus efficaciae ac vigoris haberet simplex Evangelii praedicatio, nisi eam Dominus validis obtestationibus sanciret. Praesertim vero plus satis quisque nostrum in se sentit, quam difficile sit, tum mentes terrenis laqueis implicitas ad sperandum Christi adventum supra coelos erigere, tum in assidua hac meditatione tenere defixas, quando non desinunt sua levitate huc illuc raptari.

43. *Huic omnes Prophetae.* Summam concionis, ut dictum est, cursim perstringit Lucas: ideo tam brevis est in fructu historiae notando vel potius concisus. Sciamus ergo, hic non recitari, quae verba Petrus fecerit: sed tantum quibus de rebus disseruerit indicari. Tria autem hic consideranda sunt: quod proprium Christi sit munus, abolitis peccatis reconciliare homines Deo: quod fide consequamur peccatorum remissionem: quod haec doctrina non nova aut nuper fabricata sit, sed iam olim ab ultimis saeculis testes habuerit omnes Dei Prophetas. Quod ad primum spectat, si Deus nobis pacatur, peccata non imputando hinc constat, totum humanum genus exosum illi esse et infensum, donec per gratuitam veniam placere incipiat. Itaque peccati damnamur omnes, quod nos subiicit irae Dei et mortis aeternae reatu constringit. Et quia iustitia destituimur apud nos, confugere docemur ad Dei misericordiam, tanquam ad unicum asylum. Quum dicit fideles *accipere* remissionem peccatorum, subest tacita inter ipsos et Deum antithesis. Sponte enim a Deo offerri necesse est, ut deinde fideles accipiant. Quum dicit conferri per Christi *nomen*, significat unius Christi beneficio nos redire cum Deo in gratiam, quia scilicet illum semel morte sua nobis placavit: vel quemadmodum vulgo loquuntur, mediante solo Christo ac nullis aliis mediis nos peccatorum remissionem consequi. Nunquam ex animis hominum delere reatus sui sensum potuit Satan, quin de petenda a Deo venia solliciti essent: sed quum una esset obtinendae veniae ratio et via, miseri homines Satanae praestigiis delusi miros sibi labyrinthos finxerunt, per quorum ambages frustra se fatigarent. Primus hic error a recta via eos abduxit, quod tentarunt promereri veniam, quae gratuita offertur et recipitur sola fide. Postea inventae sunt innumerae piaculorum species, quibus Deo satisfactum est. Eorum quidem origo ex Dei verbo manavit, sed quum Deus sacrificia et oblationum ritus Patribus commendans Christum adumbraret, coeci et profani homines Christo posthabito inanem umbram sectantes, quicquid Dei erat in piaculis adulterarunt. Quare quaecunque ab exordio mundi piacula in usu fuerunt gentibus, et quae hodie sunt Turcis ac Iudaeis, Christo opponere licet tanquam res penitus contrarias. Nihilo meliores sunt Papistae, nisi quod suis satisfactionibus Christi sanguinem aspergunt: sed in eo nimis sunt praeposteri, quod non contenti uno Christo mille piaculorum modos sibi undique accersunt. Proinde quisquis remissionis peccatorum compos cupit fieri,

ille a Christo ne minimum quidem unguem deflectat. Quum audimus *credendo* accipi remissionem, vis et natura fidei tenenda est, sicuti procul dubio copiose disseruit Petrus, qualiter Christo credendum sit. Hoc autem nihil aliud est, quam sincero animi affectu eum amplecti, qualis in Evangelio proponitur. Ita fides ex promissionibus pendet. Videtur tamen perperam facere Petrus, quod quum duo praecipua Christus nobis attulerit, nonnisi alterum ex his commemorat. Nulla enim hic poenitentiae et novae vitae fit mentio, quae in Evangelii summa praetermitti minime debuerat. Sed responsio facilis est, regenerationem Spiritus sub fide comprehendi sicuti eius est effectus. Nam ideo credimus in Christum, partim ut gratuita iustitiae imputatione restituat nos in Patris gratiam, partim ut nos Spiritu suo sanctificet. Et scimus, hac lege nos adoptari a Deo in filios, ut Spiritu nos suo gubernet. Satis ergo habuit Petrus ostendere, quomodo homines, qui natura a Deo alienati erant, cum ipso redeant in gratiam. Quod ad tertium membrum pertinet, non opus est recensere omnes Prophetarum locos, ubi Christum Mediatorem proponunt, qui veniam peccatis nostris impetrando Deum nobis propitiet: sed haec illis perpetua est docendi ratio a quasi regula ut pios omnes ad foedus illud revocent, quod Deus Mediatore interposito cum Abraham pepigerat. Porro hoc caput cognitu valde necessarium est, Gratiam quae exhibita demum a Christo fuit eandem esse, quam Lex et Prophetae olim Patribus sperandam tradebant. Praesertim apud Cornelium et similes plurimum valebat, qui Legis et Prophetarum reverentia imbuti erant, ut scirent in Christo re ipsa praestitum ac completum esse, quod Prophetarum oraculis testatum fuerat. Ergo ut ministri Ecclesiae consentientem habeant docendi formam cum Prophetis, Christum suo praeconio ornare studeant, assidue testentur ab eo uno petendam esse iustitiam, quae gratuita peccatorum remissione constat. Haec longe alia est vetustas, quam quae a Papistis ostenditur cum magna iactantia, dum pro sanguinis Christi pretio putida satisfactionum suarum figmenta ingerunt.

44. Adhuc loquente Petro verba haec, delapsus est Spiritus sanctus super omnes, qui audiebant sermonem: 45. Et obstupuerunt, qui ex circumcisione erant fideles, quicunque venerant cum Petro, quod etiam super Gentes dona sancti Spiritus effusa essent. 46. Audiebant enim eos loquentes linguis, et glorificantes Deum. Tunc respondit Petrus: 47. Numquid aquam prohibere quis potest, quominus baptizentur hi qui Spiritum acceperunt sicuti et nos? 48. Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Tunc rogarunt ipsum, ut maneret dies aliquot.

44. *Adhuc loquente Petro.* Iam novo miraculo confirmat Deus, doctrinam Evangelii sui gentibus peraeque ac Iudaeis communem esse. Adeoque hoc vocationis gentium insigne sigillum

est, quia nunquam gentiles Dominus Spiritus sui gratiis dignatus esset, nisi ut testatum fieret ipsas quoque in foederis societatem cooptatas esse. Differunt quidem a gratia regenerationis haec dona, quorum meminit Lucas: minime tamen dubium est, quin Deus hoc modo obsignaverit tum Petri doctrinam, tum eorum qui audierant fidem ac pietatem. *Omnes* Spiritu donatos fuisse narrat, sicuti iam ante vidimus, omnes ad discendi et obediendi studium animatos venisse. Hoc autem visibile symbolum nobis quasi in tabula repraesentat, quam efficax sit divinae potentiae organum Evangelii praedicatio. *Spiritum* enim suum loquente Petro effudit, ut ostenderet se non eo mittere doctores, ut inani vocis sonitu aërem verberent, sed ut potenter per ipsorum vocem operetur, eamque Spiritus sui virtute in salutem piorum vivificet. Secundum hanc rationem Paulus Galatis in memoriam reducit, quod Spiritum sanctum ex auditu fidei acceperint (Gal. 3.) et alibi, se ministrum Spiritus non literae esse praedicat (II. Cor. 3.). Cessarunt quidem in Ecclesia iam pridem donum linguarum et reliqua eius generis, sed viget ac semper vigebit intelligentiae et regenerationis Spiritus, quem Dominus cum externa Evangelii praedicatione coniungit, ut nos in verbi sui reverentia contineat et occurrat exitialibus deliriis, quibus se fanatici homines involvunt, dum relicto Verbo vagum nescio quem et erraticum spiritum comminiscuntur. Caeterum non semper continget, quicunque hominis vocem auribus rapiunt, Spiritum simul haurire: et raro etiam in tales auditores incidunt ministri, quales nactus erat Petrus, qui uno consensu voluntarii sint ad sequendum Deum. Facit tamen ut Verbi externi et arcanae Spiritus virtutis consensum electi omnes in se sentiant.

45. *Obstupuerunt fideles.* Fideles vocat, qui tamen pravo errore adhuc detinebantur. Ita Dominus non statim omnibus ignorantiae nebulis suos abstergit: quae tamen fidei laudem coram Deo non obscurant, quia erroribus ignoscens tanquam puram et liquidam favore suo dignatur. Mirum tamen est quod, quum scirent Petrum divinitus missum esse, nunc quasi ad rem novam attoniti stupescant, quod Spiritus sui gratiam his conferat Deus, quibus Christum praedicari iam voluerat: sed hoc facit subita mutatio, quod quum Deus ad illum usque diem gentes tanquam extraneas ac profanas a populo suo segregasset, nunc eodem favore complectitur, et in eundem honoris gradum attollit. Quanquam hoc exemplo simul monemur, quam difficile sit, nos a conceptis erroribus extricare, praesertim ubi diuturnitas accessit.

46. *Audiebant enim ipsos.* Exprimit, quaenam Spiritus dona in illos effusa sint et simul usum notat: nempe linguarum varietate donatos esse, ut Deum pluribus linguis celebrent. Colligi etiam potest ex hoc loco, non tantum necessitati datas fuisse linguas, ubi Evangelium exteris et diversi idiomatis hominibus praedicandum erat, sed etiam in ornamentum ipsius Evangelii ac decus. Sed hunc secundum usum postea corrupit ambitio, quum multi ad ostentationem et pompam transferrent, quod illustrandae coelestis sapientiae dignitati acceperant, sicuti vitium hoc Paulus acriter insectatur in Corinthiis. Itaque nihil mirum, si Deus paulo post abstulerit quod dederat, nec passus fuerit vitiari longiore abusu.

47. ***Respondit Petrus.*** Ratiocinatur Petrus a re ad signum. Nam quum Baptismus spiritualis sit gratiae appendix, qui Spiritum accepit, simul ad Baptismum recipiendum est idoneus: atque hic legitimus est ordo, ut, quos Deus Spiritus sui tessera ac pignore filios suos esse testatus est, minister ad externum signum admittat. Ita priores partes tenet doctrina et fides. Quod autem indocti homines inde inferunt, arcendos esse a Baptismo infantes, ratione prorsus caret. Fateor docendos esse, qui ab Ecclesia sunt extranei, priusquam illis conferatur adoptionis symbolum: sed fidelium liberos, qui in Ecclesia nascuntur, dico ab utero esse domesticos regni Dei. Imo argumentum, quo ipsi praepostere nos oppugnant, in eos retorqueo. Nam quum fidelium liberos, antequam nascantur, Deus adoptaverit, inde constituo, minime externo signo fraudandos esse. Alioqui illis eripere homines audebunt quod Deus concessit. Quantum ad manifestam Spiritus gratiam spectat, in eo nihil absurdi est, si tempore Baptismum in illis subsequatur. Quemadmodum autem illorum errori minime suffragatur hoc testimonium, ita Papistarum superstitionem valide refellit, qui Spiritus gratiam signis alligant eamque exorcismis non secus elici putant e coelo, quam olim sagae Lunam suis carminibus detrahere se putabant. Atqui quum narret Lucas Spiritu sancto iam fuisse donatos, qui nondum Baptismo initiati erant, Spiritum Baptismo minime inclusum esse ostendit. Observandum est postremo, sola aqua fuisse contentos Apostolos ad conferendum Baptismum. Atque utinam haec simplicitas a posteris retenta esset, neque ascitae fuissent hinc inde tot nugae, quibus refertus est Baptismus in Papatu. Oleo, sale, sputo, cereo ornari putant Baptismi dignitatem, quum potius foeda sint inquinamenta, quae puram ac genuinam Christi institutionem corrumpunt.

48. ***Iussitque eos baptizari.*** Non necesse fuit administrari Baptismum Petri manu, quemadmodum et Paulus testatur Corinthi se paucos baptizasse: poterant enim alii ministri has partes suscipere. Quod dicit, ***in nomine Domini,*** ad formam restringi non debet, sicuti tertio capite diximus, sed quia proprius Baptismi scopus est Christus, ideo dicimur in eius nomen baptizari. Quum postremo dicit Lucas, Petrum a Cornelio eiusque cognatis ***rogatum esse,*** ut maneret ad dies aliquot, proficiendi votum in illis commendat. Erant quidem Spiritu sancto praediti, sed non ita pervenerant ad summum, quin adhuc utilis esset illis confirmatio. Eorum quoque exemplo, quoties nobis profectus occasio se offert, ea sedulo utendum est: neque factu turgeamus, qui ingressum obstruat doctrinae.

CAPUT XI.

1. Audierunt autem Apostoli et fratres, qui in Iudaea erant, quod gentes quoque amplexae essent sermonem Dei: 2. Et ubi ascendit Petrus Hierosolymam, disceptabant cum eo, qui erant ex circumcisione, 3. Dicentes: Tu ad viros

praeputium habentes ingressus es, et comedisti cum illis. 4. Exorsus autem Petrus exposuit illis ordine, dicens: 5. Ego eram in urbe Ioppe orans, et vidi in raptu mentis visionem: nempe vas quoddam descendens e coelo, quasi linteum magnum, quatuor initiis alligatum, quod usque ad me venit: 6. Quod quum intentus considerarem, tunc vidi quadrupedia terrae et feras et reptilia et aves coeli. 7. Audivi autem vocem dicentem mihi: Surge Petre, macta et vescere. 8. Tum dixi, Nequaquam Domine: quia nihil unquam commune vel immundum in os meum ingressum est. 9. Respondit autem mihi vox secundo e coelo, Quae Deus mundavit, tu ne profana. 10. Hoc autem factum est tertio. Et rursus omnia in coelum recepta sunt. 11. Et ecce eadem hora tres viri steterunt prope domum, in qua sedebam, missi ad me Caesarea. 12. Iussit autem Spiritus me cum ipsis proficisci nihil haesitantem. Venerunt autem mecum et hi sex fratres. Et ingressi sumus domum viri: 13. Nuntiavitque nobis, quomodo vidisset Angelum domi suae stantem ac dicentem sibi: Mitte Ioppen viros et accerse Simonem, qui cognominatur Petrus, 14. Qui loquetur tibi verba, quibus servaberis tu et tota domus tua. 15. Porro quum exorsus essem loqui, delapsus est Spiritus sanctus in eos, sicut et in nos principio. 16. Recordatus sum autem verbi Domini, quomodo dixisset: Ioannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto. 17. Quum ergo par illis donum contulisset Deus, sicut et nobis, qui credideramus in Dominum Iesum Christum, ego quis eram, qui possem prohibere Deum? 18. Quum haec audissent, quieverunt et glorificarunt Deum dicentes: Ergo et gentibus Deus poenitentiam dedit in vitam.

1. *Audierunt autem.* Quod famam unius domus conversae passim inter fratres fuisse vulgatam Lucas narrat, id ex admiratione natum est: monstri enim loco habebant Iudaei gentiles sibi aggregari, non secus acsi ex lapidibus homines formatos audiissent. Obstabat etiam immodicus gentis suae amor, quominus Dei opus agnoscerent. Videmus enim propter hanc ambitionem et fastum turbatam fuisse ecclesiam, quia aequalitas, quae dignitatem ipsorum minuebat, non erat tolerabilis: unde tam pertinaciter certarunt de gentibus sub iugum adigendis. Sed quum tot Prophetarum vaticiniis praedictum foret, Ecclesiam ex omnibus populis colligendam esse post Messiae adventum, et Christus mandatum Apostolis dedisset de Evangelio per totum orbem praedicando: qui fieri potest, ut paucorum hominum conversio alios tanquam inauditum quiddam commoveat, aliis vero tanquam prodigium sit horori? Respondeo,

quicquid de gentium vocatione praedictum erat, sic fuisse acceptum, quasi gentes in Legem Mosis concessurae essent, ut locum haberent in Ecclesia. Modus autem vocationis, cuius tunc cernebant initia, non modo incognitus erat, sed ab omni ratione alienus videbatur. Nam abolitis ceremoniis gentes cum filiis Abrahae misceri in unum corpus non posse somniabant, quin sancto Dei foederi gravis fieret iniuria. Quorsum enim Lex, nisi ut ad notandum dissidium medius esset paries? Deinde quoniam ad dissidium illud tota vita assueti fuerant, adeo eos percellit inopinata rei novitas, ut eorum animis excidat, quicquid admirationem sedare debuisset: denique mysterium non statim capiunt, quod a create usque mundo angelis occultum fuisse docet Paulus.

2. *Disceptabant cum eo.* Errori ut plurimum comes accedit pervicacia. Hoc iam nimis crassae ignorantiae vitium erat, quod gentes eodem fidei Spiritu sibi unitas non placide recipiebant in suum gremium. Atqui non resiliunt modo, sed contentiose cum Petro litigant atque in crimen vocant eius factum, quod summa laude dignum erat. Gentes audiunt sermonem Dei amplexas, quid obstat igitur quominus eas amplexi societatem sub Dei unius imperio colant? Quod enim sanctius esse potest coniunctionis vinculum, quam dum uno consensu omnes simul Deo adhaerent? et cur non coalescerent in unum corpus, qui Messiam Dei sibi caput constituunt? Sed quia videbant externam Legis formam violari, putabant quodammodo misceri coelum terrae. Observa autem, quum prius dixerit Lucas, Apostolos et fratres famam hanc audivisse, de offensione non fecisse verbum, nunc autem inducere quasi novam hominum sectam, quae certamen cum Petro susceperit. *Audierunt,* inquit, *fratres,* nihil postea addit: sequitur, *quum venisset* Petrus Hierosolymam, qui ex circumcisione erant cum eo litigarunt: quos certe a prioribus diversos fuisse oportet: deinde particula περιτομῆς non simpliciter Iudaeos notat, sed qui ceremoniis legalibus nimium addicti essent. Nulli enim Hierosolymitani tunc erant in Christi grege nisi circumcisi: a quibus igitur istos discerneret? Postremo verisimile non videtur, quod Apostoli et qui ex fidelium numero erant moderatiores aggressi fuerint hoc certamen. Etsi enim fuissent offensi, poterant tamen privatim Petrum convenire et ab eo exigere facti rationem. His rationibus moveor, ut eos ex Circumcisione dici existimem, quos tanta Circumcisionis religio tenebat, ut nemini locum in regno Dei permitterent, nisi qui Legis professionem susciperet, atque hoc sacro ritu initiatus in Ecclesiam immunditiem exueret.

3. *Ad viros praeputium habentes.* Non erat hoc Lege Dei vetitum, sed observatio erat a Patribus per manus tradita. Nec tamen excipit Petrus hac in parte nimis praecise secum agi, se humanae legis necessitate minime obstringi. Totam hanc defensionem omittit, sed tantum respondet, ipsos ad se priores venisse, et sibi quasi Dei manu oblatos. Caeterum videmus hic raram Petri modestiam, quod quum fretus bonitate causae homines imperitos, qui iniuste molesti erant, spernere posset, se tamen illis, ut decet inter fratres fieri, comiter excusat. Fuit quidem haec non levis tentatio, quod indigne accusaretur, propterea quod fideliter Deo obsequutus esset: sed quia hanc Legem toti Ecclesiae impositam esse noverat, ut quisque ad reddendam doctrinae et vitae

rationem paratus sit, quoties ita res postulat: et meminerat se unum esse ex grege, non modo in ordinem se cogi patitur, sed sponte Ecclesiae iudicio se submittit. Doctrina quidem si ex Deo sit, supra humani iudicii aleam locata est, sed quia Dominus prophetiam vult iudicari, haec conditio minime recusanda est illius servis ut se esse probent quales haberi volunt (I. Cor. 14, 29. 32.). Caeterum quousque debeat progredi tam doctrinae quam factorum defensio, mox videbimus. Hoc in praesentia tenendum est, Petrum ad causam dicendam libenter descendere, quum eius factum improbatur. Quodsi Petri successor est Romanus Papa, cur non eadem lege tenebitur? Ut demus hoc voluntarium fuisse submissionis genus, cur tamen ostensum sibi tale modestiae exemplum non imitatur successor? Quanquam non longo circuitu hic opus est. Nam si verum est quod in sacrilegis suis decretis vomunt Papae, perfide sedis suae privilegia deseruit Petrus, atque ita Romanae sedis proditor fuit. Postquam enim Papam totius mundi iudicem fecerunt, qui hominum iudicio non subiaceat: postquam eum extulerunt supra nubes, ut a reddenda ratione immunis arbitrium suum ac libidinem pro lege habeat: mox sedis Apostolicae patronum constituunt, qui eius privilegia strenue tueatur. Cuius ergo ignaviae damnandus erit Petrus, si ius sibi a Deo collatum tam facile cedendo abiecit? cur non saltem obiiciebat, se legibus solutum esse et communi ordine exemptum? Atqui nihil tale praefatur, sed recta ingreditur in causam. Nos vero meminerimus, nihil obstare quominus idolum illud secure contemnere liceat, quando sibi tam effrenem tyrannidem usurpans se ex Episcoporum numero expunxit.

4. *Exorsus autem Petrus.* Quia eadem est narratio quam proximo capite habuimus, et iisdem prope verbis repetitur: si quid interpretatione indiget, inde petant lectores. Consilium vero Petri et tota orationis summa ex clausula patebit. Antequam tamen illuc veniam, breviter observandum est, quod praedicationem Evangelii, salutis causam facit. 14. *Audies*, inquit, *verba in quibus salutem habeas.* Non quod in voce hominis salus inclusa sit, sed quia Deus illic Filium nobis offerens in vitam aeternam simul efficit, ut per fidem ipso fruamur. Mirabilis sane Dei bonitas, qui homines nihil quam mortis materiam habentes, nec tantum in se morti obnoxios sed aliis mortiferos, vitae tamen ministros facit. Interim foeda mundi ingratitudo hac in parte se prodit, qui veram certamque sibi propositam salutem fastidiens et quasi ad pedes abiectam relinquens varias et lusorias salutes sibi imaginatur, quibus quaerendis famelicus inhiare mavult, quam satiari obvia et praesente Dei gratia.

16. *Recordatus sum verbi Domini.* Iam primo capite (v. 5.) satis fuse docuimus, quum sententiam illam Christus proferret, non fecisse comparationem duplicis baptismi, sed quid a Ioanne differret voluisse testari. Sicuti enim signum a veritate sua distinguimus, ita ministrum ab auctore discerni operae pretium est, ne quod proprium est Dei mortalis homo ad se trahat. Signum habet homo in manu, solus est Christus, qui abluit et regenerat. Multum enim interest quorsum dirigantur hominum mentes in quaerendis Dei gratiis, quia extra Christum ne gutta quidem illis stillabit. Hoc ergo inter Christum et omnes Ecclesiae ministros generale est discrimen, quod hi quidem externum aquae signum

conferunt, ille autem Spiritus sui virtute signi effectum implet ac praestat. De hac re rursus monendi hoc loco fuerunt lectores, quia Ioannis Baptismum a nostro fuisse diversum, perperam hinc multi inferunt, dum Christus Spiritum sibi vindicans Ioanni praeter aquam nihil reliquum facit. Caeterum si quis etiam hoc testimonio fretus Baptismum faciat frigidum spectaculum et vacuum omni Spiritus gratia, is etiam longe falletur. Dupliciter enim, ut alibi dictum est, de Sacramentis loqui Scriptura solet. Quia enim Christus in suis promissis fallax non est, non patitur inane esse quod instituit. Sed quum Scriptura Baptismo vim tribuit lavandi et regenerandi (Tit. 3, 5.), ascribit hoc totum Christo, ac tantum docet quid ille Spiritu suo per manum hominis et visibile symbolum efficiat. Ubi ita coniungitur Christus cum ministro et Spiritus efficacia cum signo, Sacramentis tribuitur quantum opus est. Caeterum ea coniunctio non sic confusa esse debet, quin hominum mentes mortalibus caducis et sui similibus mundique elementis abstractae ab uno Christo salutem petere, et in unam Spiritus eius virtutem respicere discant: quia aberrat a fidei scopo quisquis vel minimum a Spiritu ad signa deflectit: et sacrilegus est, qui tantillum delibat ex Christi laude ornandi hominis causa. Caeterum memoria quoque repetendum est, Christum sub nomine Spiritus non modo linguarum donum et similia designasse, sed totam renovationis nostrae gratiam. Verum quoniam dona ista insigne erant potentiae Christi documentum, illis apte congruit haec sententia. Dicam clarius: quum Apostolis visibiles Spiritus gratias Christus conferret, Spiritum in manu sua esse palam fecit. Ita hoc modo testatus est, se puritatis, iustitiae et totius regenerationis unicum esse auctorem. Petrus autem sic ad suum institutum accommodat, quod, quum praeiret Christus Baptismi vim secum ferens, sequi ipse cum accessione, hoc est externo aquae symbolo, debuerit.

17. *Ego quis eram.* Nunc videmus, quorsum illam narrationem texuerit Petrus, nempe ut testatum faceret, Deum totius rei auctorem ac praesidem fuisse. Ergo status quaestionis in Dei auctoritate vertitur, annon praeponderet cibus humanis consiliis. Nihil a se nisi rite et ordine factum Petrus contendit, quia paruit Deo: Evangelii doctrinam non male se nec temere locasse demonstrat, ubi Christus Spiritus sui gratias deposuit. Ad hanc normam exigenda est omnis tam doctrinae quam factorum nostrorum approbatio, quoties a nobis rationem homines postulant. Quisquis enim Dei mandato nititur, ille satis superque defensionis habet. Si hominibus non satisfacit, non est quod perversa eorum iudicia amplius moretur. Atque hinc colligimus, ita posse fideles verbi Dei ministros rationem doctrinae suae reddere, ut nihil eius fidei ac certitudini derogent, nempe si traditam sibi divinitus ostendant. Quodsi cum hominibus iniquis negotium erit, quos Dei reverentia ad cedendum non cogat, valere cum sua pertinacia eos sinamus provocando ad diem Domini. Simul notandum est, non tantum palam reluctando, sed etiam cessando nos Deo resistere, si non exsequimur quod vocationis nostrae proprium est. Hic enim Petrus se Baptismum gentibus et fraternam societatem non potuisse negare dicit, quin Dei adversarius esset. Atqui nihil palam Dei gratiae adversum conatus esset. Verum id quidem: sed qui non recipit

quos Deus offert, et ianuam a Deo apertam claudit, is quantum in se est Dei opus prohibet: quemadmodum hodie bellum cum Deo suscipere dicimus, qui paedobaptismum oppugnant: quia quos Dei promissio adoptat in Ecclesiam, ipsi crudeliter abdicant ab Ecclesia, et quos Deus filiorum nomine dignatur privant externo symbolo. Huic affine est resistendi genus, quod multi simulatores, qui, dum sunt in magistratu, pro officii sui ratione Christi martyribus adiutores esse debuerant, obstruere nituntur eorum ora et libertátem compescere. Quoniam enim odiosa est veritas, suppressam cuperent.

18. *His auditis quieverunt.* Exitus demonstrat non fuisse malitia impulsos, qui litem Petro moverunt. Hoc enim clarum est pietatis signum, quod de voluntate Dei edocti mox desinunt contendere. Quo exemplo docemur non esse negligendos, qui zelo inconsiderato offensi perperam aliquid reprehendunt, sed pacandas esse eorum conscientias verbo Domini, quae errore turbantur, et hucusque saltem experiri eorum docilitatem. Quantum ad nos spectat, hinc similiter discimus, unde pendere debeat nostrum iudicium, nempe ex solo et simplici Dei nutu. Nam hoc illi honoris debetur, ut eius voluntas nobis certa sit et summa iusti verique regula. Quoties nostra interest causam cuiusque rei scire, Dominus eam minime subticet: verum ut fidem nostram ad iustum obsequium assuefaciat, nobis interdum simpliciter ac praecise hoc vel illud sibi placere pronuntiat. Qui ultra inquirere sibi permittit sibique in sua curiositate indulget, nihil aliud quam diabolica audacia se praecipitat. Nec vero istos tacuisse modo narrat Lucas, sed etiam dedisse gloriam Deo. Quosdam tacere cogit pudor, qui tamen intus sub animis premunt, quod non audent proferre. Illa est modestiae simulatio potius quam docilitas. Isti autem se Deo ita penitus submittunt, ut non vereantur statim palinodiam canere.

Ergo et gentibus poenitentiam. His verbis breviter ostendit Lucas, quid contineat Evangelium et quorsum spectet, nempe ut homines Spiritu suo renovatos Deus sibi reconciliet. Solum quidem *poenitentiae* nomen hic exprimitur: sed quum additur *ad vitam*, satis apparet illam a fide non disiungi. Quisquis ergo rite in Evangelio proficere volet, is veterem hominem exuens vitae novitatem meditetur: deinde certe teneat, se non frustra ad poenitentiam vocari, sed salutem sibi in Christo paratam esse (Ephes. 4, 22.). Ita fiet, ut salutis fiducia nonnisi in gratuitam Dei misericordiam recumbat, nec tamen peccatorum remissio ignavae securitatis causa sit. Particula haec, *dare poenitentiam*, potest duplici modo exponi: vel quod locum poenitentiae Deus gentibus dederit, quum illis voluit Evangelium suum publicari: vel quod circumciderit Spiritu suo corda, sicut dicit Moses (Deut. 30, 6.): et ex lapideis carnea fecerit, sicuti Ezechiel (11, 19.) loquitur. Proprium enim opus Dei est refingere ac regignere homines, ut novae creaturae esse incipiant, atque hoc secundum melius quadrat, minus coactum est et scripturae phrasi magis consentaneum.

19. Qui ergo dispersi fuerant a tribulatione, quae contigerat sub Stephano, transierant in Phoeniciam usque et

Cyprum et Antiochiam, nemini loquentes sermonem nisi Iudaeis tantum. 20. Erant autem ex ipsis quidam homines Cyprii et Cyrenaei, qui ingressi Antiochiam loquuti sunt cum Graecis, annuntiantes Dominum Iesum: 21. Et manus Domini fuit cum illis. Itaque multus numerus, quum credidisset, conversus est ad Dominum. 22. Pervenit autem sermo de ipsis ad aures Ecclésiae, quae Hierosolymae erat, et miserunt Barnabam, ut transiret Antiochiam usque. 23. Qui quum venisset ac vidisset gratiam Dei, gavisus est, et hortatus est omnes, ut proposito cordis manerent adhaerentes Domino: 24. Quia erat vir bonus et plenus Spiritu sancto et fide. Et addita est turba multa Domino.

19. *Qui dispersi fuerant.* Nunc ad contextum superioris historiae Lucas redit. Prius enim attigerat, post occisum Stephanum crescente impiorum saevitia plerosque metu perculsos huc illuc fugisse, ita ut soli fere Apostoli Hierosolymae subsisterent. Quum hoc modo laceratum esset Ecclesiae corpus, et profugis sua timiditas silentium imponeret vel exterorum contemptus, sequutum fuisse eventum docet, quem minime quisquam sperasset: quemadmodum enim spargitur semen, ut fructum proferat, sic illorum fuga et dissipatione factum esse, ut Evangelium usque ad regiones procul dissitas spargeretur, quod prius unius urbis moenibus quasi horreo inclusum erat. Eadem ratione factum est, ut Christi nomen montes et maria traiiciens usque ad ultimos orbis fines manaret. Atque hoc modo secundum Iesaiae vaticinium consumptio exundavit in iustitia. Si non expulsi fuissent Hierosolyma tot pii, nihil Cyprus, nihil Phoenicia de Christo audissent, imo nihil Italia et Hispania, quae longius erant remotae. Dominus autem effecit, ut ex quibusdam laceris membris plura corpora nascerentur. Unde enim et Romae et Puteolis collectae erant Ecclesiae, nisi quia pauci exsules ac profugi illuc secum Evangelium attulerant? Quemadmodum autem tunc Dominus Satanae conatus mirabiliter elusit, ita minime dubitandum est, quin hodie ex cruce et persequutione sibi triumphos sit facturus, ut Ecclesia ex dispersione melius coalescat. Phoenicia Syriae contigua est et vicina Galilaeae. Antiochia urbs est celeberrima Syriae, qua parte Ciliciam attingit.

Nemini loquentes. Non obstabat forte solus persequutionis metus, quin gentibus quoque auderent loqui, sed stulta illa religio, quod putabant panem filiorum canibus proiici, quum tamen promiscue iussisset Christus a resurrectione sua toti mundo Evangelium praedicari (Marc. 16, 15.).

20. Tandem Lucas quosdam ex ipsis thesaurum hunc usque ad gentes protulisse narrat. Graeci autem isti non Ἕλληνες vocantur a Luca, sed Ἑλληνισταί. Ideo exponunt multi, fuisse illos ex Iudaeis quidem oriundos, sed Graeciae incolas, quod ego nequaquam recipio. Nam Iudaeos de quibus paulo ante meminit, quum partim Cyprii essent, necesse esset in illo numero censeri,

quia Cyprum in parte Graeciae Iudaei numerant. Atqui Lucas ab illis discernit, quos postea Ἑλληνιστάς nominat. Praeterea quum dixisset, *nonnisi* Iudaeis annuntiatum initio fuisse sermonem, et eos notaret qui patria extorres in Cypro et Phoenicia degebant, quasi exceptionem hanc corrigens dicit, *Graecos* ab eorum quibusdam fuisse edoctos. Ista certe antithesis de gentibus cogit exponere. Significat enim Lucas, paucos liberius Evangelii doctrinam sparsisse, quod illis non ignota esset gentium vocatio. Caeterum non parum laudis meretur omnium constantia, quod ex media fere morte erepti suum tamen officium Deo praestare vel cum periculo non dubitant: unde colligimus, in quem finem et quatenus Christianis liceat persequutionem fugere, nempe ut quod reliquum est vitae ad propagandam Dei gloriam strenue impendant. Si quis roget, unde tanta fiducia novis hospitibus, et qui suspecti Iudaeis omnibus infensique esse poterant, propterea quod Hierosolyma fugati essent: respondeo, singulari Dei impulsu hoc esse factum, et eos subito ex occasione sibi oblata consilium cepisse. Neque enim carnis et sanguinis est haec deliberatio.

21. *Fuit manus Domini.* Ex successu probat Lucas, non temere nec inconsiderate gentibus quoque oblatum fuisse Evangelium a Cypriis et Cyrenaeis fratribus, quia utilis ac fructuosus fuit eorum labor. Atqui talis profectus nunquam sequutus esset nisi iubente Deo et favente. Sequitur itaque, Deo placuisse vocari gentes. *Manus*, ut satis notum est, potentiam ac virtutem significat. Hoc ergo vult Lucas, Deum praesenti suo auxilio testatum fecisse, gentes suo ductu ad participandam Christi gratiam fuisse una cum Iudaeis vocatas. Nec parum valuit haec Dei benedictio ad confirmandos omnium animos. Caeterum admonet hic locus, quicquid operae ac studii ministri Dei conferant ad docendum, inane ac irritum fore, nisi e coelo ipsorum conatus Deus benedicat. Nostrum enim est plantare ac rigare, ut docet Paulus (I. Cor. 3, 6.), sed a solo Deo incrementum provenit, in cuius manu sunt corda hominum, ut ea pro suo arbitrio flectat et formet. Ergo quoties de fide agitur, subeat in memoriam haec loquutio; Quod Deus per suos ministros operatus sit ac sua manu, hoc est, arcano afflatu Spiritus doctrinam reddiderit efficacem. Proinde nihil minister ingenii vel industriae suae fiducia tentet, sed commendet laborem suum Domino, a cuius gratia totus pendet successus. Ubi autem efficax fuerit doctrina, discant qui crediderint, fidem suam Deo ferre acceptam. Notandum praeterea est quod dicit Lucas, Fide plurimos ad Deum esse conversos: quia vim naturamque fidei probe exprimit, quod non sit otiosa frigidaque notitia, sed quae homines prius a Deo aversos sub eius imperium restituat, eiusque iustitiae devinciat.

22. *Pervenit autem sermo.* Si ante Petri excusationem allatus fuisset hic rumor, reprehensi acriter a multis fuissent illi boni viri, quorum tamen ministerium Deus Spiritus sui gratia obsignaverat: sed iam abstersa ex animis eorum erat illa superstitio, quum Deus evidentibus signis monstrasset, nullam gentem profanam esse habendam. Non ergo amplius disceptant, nec temeritatis arguunt, quod aliqui gentibus Christum proponere ausi fuerint, sed subsidium mittendo, quod ab illis factum est sibi probari testantur. Porro mittendi Barnabae haec fuit causa: tunc totum regni Christi

onus Apostoli sustinebant, ideo eorum partes erant Ecclesias ubique formare: quicquid fidelium passim erat, retinere in puro ac sancto fidei consensu: ubicunque esset aliquis piorum numerus, ministros et pastores constituere. Notum est Satanae artificium, simulac videt patefactam Evangelio ianuam, modis omnibus quod sincerum est adulterare conatur, ita factum est, ut statim cum Christi doctrina variae haereses ebullierint. Proinde quum maioribus unaquaeque Ecclesia donis excellit, eo magis sollicita esse debet, ne quid inter rudes et parum adhuc in recta fide stabilitos misceat vel turbet Satan: quia nihil facilius est quam segetem in prima herba corrumpi. In summa missus fuit Barnabas, qui fidei rudimenta altius proveheret, qui res componeret in certum ordinem, qui aedificio inchoato formam daret, ut legitimus esset Ecclesiae status.

23. *Quum vidisset gratiam Dei.* His verbis primum docet Lucas, verum fuisse Evangelium quod illi amplexi erant, deinde nihil aliud fuisse a Barnabâ quaesitum praeter Christi gloriam. Nam quum *vidisse* Dei gratiam narrat et hortatum fuisse ut pergerent, hinc colligimus, rite fuisse edoctos. *Gaudium* vero ipsius sincerae pietatis testimonium est. Invida est ac maligna semper ambitio: ita videmus plurimos ex aliorum reprehensione laudem captare, quod suae magis quam Christi gloriae sint cupidi. Fideles autem Christi servos, Barnabae exemplo gaudium concipere decet ex Evangelii profectu, per quoscunque tandem Dominus nomen suum illustraverit. Et certe qui sic operas suas in commune conferunt, ut opus Dei esse agnoscant, quicquid inde emergit effectus, nunquam invidebunt alii aliis, neque aucupia tendent ad carpendum, sed uno ore et eodem animo celebrabunt Dei virtutem. Iterum hoc notatu dignum est, quod fidem Antiochenorum et quicquid illic laude dignum erat Dei gratiae Lucas tribuit. Poterat singulas virtutes quae ad hominum laudem facerent recensere: sed quicquid praestantiae in illa Ecclesia fuit, uno *gratiae* nomine complectitur. Postremo notanda est exhortatio Barnabae. Iam prius diximus, Barnabam priori doctrinae quam illi amplexi erant subscribere. Caeterum ne effluat doctrina, eam assiduis exhortationibus necesse est in animos fidelium penitus defigi, quando enim nobis cum tot ac tam validis hostibus continuum est bellum, mentes autem nostrae adeo lubricae sunt: nisi se quisque sedulo muniat, statim excidet, idque innumeri quotidie sua defectione nimis verum esse ostendunt. Quod hunc perseverandi modum definit, ut cordis proposito maneant: hinc docemur, fidem vivas tunc demum egisse radices, quum sedem habet in corde. Quare nihil mirum est, vix decimum quemque ex eorum numero, qui fidem profitentur, ad finem usque perstare, quum paucissimi noverint, quid valeat affectus et propositum cordis.

24. *Erat enim vir bonus.* Laudatur quidem Spiritus sancti elogio Barnabas. Sciendum tamen est, non tam eius quam nostri habitum esse respectum. Malitiae enim et improbitatis damnantur omnes, quicunque aliorum laboribus invident et successu uruntur. Notanda etiam in *boni* viri descriptione epitheta *plenus Spiritu, plenus fide.* Postquam enim integrum dixit ac probum, huius bonitatis fontem demonstrat, quod carnis affectibus valere iussis duce Spiritu pietatem toto animo coleret. Sed cur fidem a Spiritu se-

parat, cuius est donum? Respondeo, non seorsum nominari quasi res esset diversa, sed potius diserte proponi tanquam praecipuum specimen, unde Barnabam constaret plenum esse Spiritu.

Adiecta fuit turba. Quum iam copiosus esset numerus piorum, Lucas Barnabae adventu crevisse dicit. Ita progreditur Ecclesiae aedificium, quum alii alios mutuo consensu adiuvant, et quod ab uno coeptum est candide alter probat.

25. Profectus est autem Tarsum Barnabas ad quaerendum Paulum, 26. Et inventum Antiochiam adduxit. Accidit autem ut totum annum agerent in Ecclesia, et docerent turbam multam, ut Antiochiae primum discipuli nominarentur Christiani.

25. Iterum commendatur nobis Barnabae simplicitas, quod quum primas tenere posset Antiochiae, in Ciliciam tamen profectus sit, ut inde Paulum accerseret, quem sibi noverat praelatum iri. Videmus ergo, ut sui oblitus nihil aliud spectet nisi ut emineat unus Christus, unam Ecclesiae aedificationem habeat prae oculis, prospero Evangelii successu sit contentus. Non ergo metuit Barnabas, ne quid sibi detrahat Pauli adventus, modo Christum glorificet.

26. Subiicit postea, tam piam concordiam coelitus benedictam fuisse. Neque enim hic vulgaris fuit honor, quod sacrum Christianorum nomen illinc toti mundo exortum est. Quum tamdiu Hierosolymae docuissent Apostoli, nondum tamen Deus insigni hoc Filii sui titulo Ecclesiam, quae illic erat, fuerat dignatus: sive quod Antiochiae tam ex Iudaeis quam ex gentibus multus populus in unum corpus coaluerat: sive quod rebus tranquillis Ecclesiam melius constituere licuerat: sive quod ad fidem suam libere confitendam magis fuerunt animosi. Erant quidem re ipsa prius Christiani tam Hierosolymae quam Samariae, et scimus Hierosolymam verum fuisse fontem ex quo primum fluxit Christianismus. Et quid aliud est, discipulum esse Christi, quam esse Christianum? Sed quum palam coeperunt dici quod erant, multum ad illustrandam Christi gloriam nominis usus valuit quia hoc modo tota religio ad Christum unum referebatur. Ergo egregium fuit urbis Antiochiae decus, quod illinc nomen suum instar vexilli Christus protulit, unde palam fieret toti mundo populum esse aliquem, qui Christum haberet pro duce eiusque titulo gloriaretur. Quodsi haberet Roma talem superbiendi praetextum, quis insolentes Papae et suorum iactantias ferre posset? Tunc non sine colore detonarent Romam esse Ecclesiarum omnium matrem et caput: sed bene habet, quod, quum nihil non sibi arrogent, quum ad rem ventum est inanes prorsus deprehenduntur. Caeterum Antiochia ipsa nimis clarum documentum est, quam non sit perpetua loci unius conditio: ut demus Romanis plausibiles istos titulos, Fuimus aliquando, an tamen dimidium eius, quod in Antiochiam competit, sibi sumere audebunt? An autem ideo nunc maior est Antiochiae dignitas, quia inde Christiani nomen duxerunt? Quin potius horribilis Dei vindictae illustre speculum est.

Nam quum illic praeter deformem vastitatem nihil cernatur, hoc scilicet nobis restat, ut nos humiliare discamus sub potenti Dei manu, ac sciamus non tantum ingratis hominibus dari licentiae, ut impune Deo illudant (Iac. 4, 10.).

27. In illis diebus venerunt ab Hierosolyma Prophetae Antiochiam. 28. Surgens autem unus ex illis nomine Agabus, significavit per Spiritum famem magnam futuram in toto orbe, quaeaccidit sub Claudio Caesare. 29. Ut autem cuique discipulorum suppetebat facultas, decreverunt singuli ipsorum, in ministerium mittere fratribus, qui in Iudaea habitabant. 30. Quod et fecerunt, mittentes ad Presbyteros, per manum Barnabae et Sauli.

27. Fidem Antiochenorum hic Lucas commendat a fructu, quod eius Ecclesiae, unde Evangelium acceperant, inopiam levare studuerint sua copia idque fecerint non rogati. Tam sollicita cura pro fratribus satis ostendit, quam serio Christum omnium caput colerent. Celebrem Ecclesiae illius famam fuisse Lucas significat, quum insignes illuc viros dicit *Hierosolymam* venisse. Caeterum quum Prophetae nomen varie sumatur in Novo Testamento, ut ex priore ad Corinthios epistola discere licet, *Prophetae* vocantur hoc loco, qui vaticinandi dono praediti erant: quemadmodum eodem titulo filiae quatuor Philippi postea insignientur. Quum vero famis praedictio uni Agabo tribuitur, hinc colligere licet, unicuique ad certam mensuram hoc fuisse datum, ut res futuras cognosceret.

28. *Significavit per Spiritum.* Diserte exprimit Lucas, Spiritum Dei huius vaticinii fuisse auctorem, ut sciamus non ex astris neque aliis naturalibus causis sumptam fuisse coniecturam: denique non humanitus philosophatum fuisse Agabum, sed ex arcano Spiritus afflatu protulisse quod Deus statuerat. Potest quidem ex astrorum positu interdum sterilitas praedici, sed in eiusmodi praedictionibus nihil certi est, tum propter oppositos concursus, tum praecipue quia Deus, ut a perverso astrorum aspectu homines abducat, suo arbitrio longe aliter res terrenas moderatur, quam ex astris colligere liceat. Caeterum etsi praedictiones illae suum gradum habeant, Spiritus tamen vaticinia longe supereminent. Atqui infelix et parum optabilis de fame prophetia fuisse videtur. Quorsum enim attinebat praedicto tristi eventu homines ante tempus reddi miseros? Respondeo, multas esse causas, quum impendent Dei iudicia et debitae peccatis poenae, cur de illis mature homines praemoneri expediat. Alias omitto, quae passim in Prophetis occurrunt, quod resipiscendi spatium datur, ut Dei iudicium praeveniant, qui eius iram in se provocarunt: quod in tempore erudiuntur fideles, ut se ad tolerantiam comparent: quod obstinata impiorum malitia convincitur: quod discunt boni perinde ac mali non fortuito contingere aerumnas et clades, sed poenas esse, quibus mundi peccata Deus ulciscitur: quod hoc modo a suo torpore expergefiunt, qui sibi in vitiis nimium placebant. Praesentis vati-

cinii utilitas perspicue apparet ex contextu, quia Antiochenis stimulus fuit, ut miseris fratribus opem ferrent.

Quae accidit sub Claudio. Huius famis Suetonius quoque meminit, qui narrat crustis in medio foro impetitum fuisse Claudii caput, eumque lapidationis metu sic fuisse perculsum, ut tota deinde vita singularem annonae curam habuerit. Iosephus autem libro Antiquitatum decimo quinto Iudaeam gravi inopia afflictam fuisse commemorat propter continuas siccitates.

29. Sed hic occurrit quaestio, quum malum esset omnibus commune, cur uni magis populo succurri oportuerit quam reliquis? Respondeo, quum multis bellorum cladibus aliisque malis exhausta esset Iudaea, Antiochenos fratrum qui illic erant miseria non abs re magis fuisse commotos: deinde quo atrocius illic saeviebant hostes, eo durior erat fratrum conditio. Denique in Epistola ad Galatas, 3. satis clare demonstrat Paulus, speciales fuisse Iudaeae necessitates, quarum non temere habita fuerit ab omnibus aliis ratio. Fuit autem haec gratitudo non parva laude digna, quod suo subsidio iuvandos Antiocheni duxerunt egenos fratres, a quibus Evangelium acceperant: neque enim quicquam aequius, quam eos qui spiritualia seminarunt terrena metere. Ut quisque plus satis ad cavendum sibi intentus est, tunc singulis excipere promptum erat, Cur non mihi potius cavebo ac prospiciam? Sed dum succurrit quid fratribus debeant, immodica illa anxietate omissa ad ipsos iuvandos se convertunt. In summa duplex fuit huius eleemosynae finis: nam et caritatis officio erga egenos fratres defuncti sunt Antiocheni, et testati sunt hoc symbolo, quanti Evangelium facerent, dum honore locum unde fluxerat prosequuti sunt.

Ut cuique suppetebat facultas. Hic Antiochenos videmus quem Paulus Corinthiis modum praescribit tenere (II. Cor. 8, 6), sive hoc sponte fecerunt, sive eius praecepto edocti. Nec vero dubium est, quin utroque loco sibi constiterit. Haec igitur sequenda est regula, ut quisque reputans quantum sibi datum sit, tanquam rationem redditurus benigne cum fratribus communicet: ita fiet ut, qui tenuis est, liberalem habeat animum, et exiguum munus opimi et splendidi sacrificii loco habeatur. *Decernendi* verbo significat Lucas voluntariam fuisse oblationem. Quod etiam Paulus fieri debere admonet, non coacti et quasi ex necessitate, sed alacriter manum egentibus porrigamus (II. Cor. 9, 7.). Quum *singulos* nominat, perinde est acsi diceret, Alios non imposuisse legem aliis, nec suo praeiudicio gravasse, sed unumquemque sibi propriae beneficentiae fuisse arbitrum. Notandum est etiam nomen διακονίας, quo docemur ea lege maiorem divitibus copiam dari in manum, ut pauperum sint ministri in dispensatione divinitus sibi commissa. Postremo docet Lucas, non toti genti missam fuisse benedictionem, sed tantum fidei domesticis: non quod beneficentiae nostrae et humanitatis semper expertes esse debeant increduli, quando ad totum genus humanum extendere se debet caritas, sed quia praeferendi sunt, quos Deus propius et sanctiore vinculo nobis coniunxit.

30. *Mittentes ad Presbyteros.* Duo hic notanda sunt: quod fidos homines elegerint Antiocheni et compertae probitatis, qui suam benedictionem perferrent, deinde quod miserint ad seniores,

qui prudenter erogarent. Nam si in vulgus proiicitur eleemosyna vel in medio ponitur, quisque mox veluti expositam praedam ad se rapiet: atque ita audacissimus quisque fraudabit egenos, imo sua rapacitate famelicos iugulabit. Observemus itaque hos locos, qui docent non tantum sincera fide esse agendum, sed requiri etiam certum ordinem et prudentiam tam in habendo delectu quam tota administratione. *Seniores* vocantur penes quos erat Ecclesiae regimen, in quibus primum gradum tenebant Apostoli: illorum iudicio submittunt Antiocheni sacram pecuniam, quam pauperibus destinarunt. Si quis obiiciat, has Diaconis iniunctas fuisse partes, quum negarent Apostoli se mensarum et doctrinae ministerio simul sufficere, responsio facilis est: Sic mensis praefuisse Diaconos, ut Presbyteris tamen subessent, nec quicquam nisi ex eorum auctoritate agerent.

CAPUT XII.

1. Circiter tempus illud misit Herodes Rex manus, ut affligeret quosdam ex Ecclesia. 2. Interfecit autem Iacobum fratrem Ioannis gladio: 3. Et videns quod hoc placeret Iudaeis, perrexit comprehendere et Petrum. Erant autem dies Azymorum. 4. Quum et hunc cepisset, posuit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens post pascha producere ipsum populo. 5. Petrus itaque custodiebatur in carcere. Fiebat autem pro ipso assidua precatio ab Ecclesia ad Deum.

1. Sequitur nova persequutio ab Herode excitata. Videmus Ecclesiae datas fuisse breves inducias, ut paulisper quasi respirando animum in futurum tempus colligeret, ac tunc de integro pugnaret. Ita hodie non est cur perpetuam sibi quietem fideles una vel altera pugna defuncti promittant aut sibi vacationem petant, qualem habere solent emeriti milites: sufficiat si Dominus ad vires reficiendas temporis aliquid concedit. Caeterum hic Herodes fuit Agrippa maior, Aristobuli filius, quem pater occiderat. Eum Iosephus nusquam Herodem nominat, forte quia fratrem habebat regem Chalcidis, qui Herodes vocabatur. Hic ad vexandam Ecclesiam non tam religionis studio accensus fuit, quam ut deliniret hoc munere plebem sibi parum alioqui propitiam, vel certe tyrannica saevitia quod sibi a novis rebus metueret, quas semper tyranni suspectas habent, ne conturbent tranquillum imperii statum. Probabile tamen est, sanguinem innoxium fudisse, ut pro communi artificio regum furenti populo gratificaretur, quia paulo post narrabit Lucas, custodiae traditum fuisse Petrum, ut iucundum esset spectaculum.

2. *Occidit Iacobum.* Non dubium est, quin arcana Dei virtute retenta et cohibita fuerit insani hominis crudelitas. Neque enim una atque altera caede contentus sibi ab aliis persequendis

temperasset, quin potius ingentes cumulasset acervos martyrum, nisi Deus opposita manu gregem suum tutatus esset. Ita quum videmus pietatis hostes rabie plenos non edere horrendas strages, ut omnia sanguine misceant, sciamus non fieri hoc moderatione ipsorum vel clementia, sed quia Dominus ovibus suis parcens non patitur eos nocere quantum vellent. Non erat certe tam humanus hic Herodes, ut centum hominum vel plurium supplicio pacem vel popularem gratiam redimere dubitaret. Quare statuendum est, constrictam maiore imperio fuisse eius libidinem, ne Ecclesiam vehementius premeret. Iacobum occidit, quemadmodum ubi seditio aliqua mota est, in duces et capita animadverti solet, ut eorum supplicio promiscuum vulgus terreatur. Interea Dominus eum quem constantia instruxerat, ut fortis et invictus athleta moriendo vinceret, ad mortem rapi passus est. Ita quicquid tyranni machinentur, Deus tamen victimas sibi grati odoris deligit ad sanciendam Evangelii sui fidem. *Fratrem* Ioannis Lucas nominat hunc Iacobum qui occisus est, ut a filio Alphaei distinguat. Nam quod alii tertium faciunt Christi cognatum qui unus tantum fuerit ex discipulis, mihi non probatur, quia firmis rationibus adducor, ne plures esse credam. Eas qui volet petat ex Gal., 2. Eundem igitur et apostolum et filium Alphaei fuisse existimo, quem e summo templi praecipitem Iudaei dederunt, cuius mors ob singularem sanctitatis laudem tantopere celebrata fuit.

3. *Videns quod placeret Iudaeis.* Clarius hinc perspicimus, nec Legis Mosaicae zelo nec odio Evangelii impulsum fuisse Herodem ad Ecclesiam persequendam, sed ut privatim rebus suis consuleret: nam ut populi favorem sibi comparet, pergit in sua saevitia. Sciendum est igitur varias esse causas, cur hinc inde impetatur Ecclesia. Saepe quidem perversus zelus impios agitat praecipites, ut pro suis superstitionibus depugnent ac sacrificium idolis suis offerant innoxium sanguinem fundendo, sed maior pars privatis tantum commodis ducitur. Sic olim Nero, quum post urbis incendium se infamem et exosum esse populo cognosceret, gratiam hoc artificio venatus est, vel saltem probra et querimonias sedare studuit aliquot piorum millia trucidando. In eundem modum Herodes, ut populum sibi minus benevolum demulceat, Christianos non secus ac redimendae gratiae mercedem morti addicit: nec alia hodie est nostra conditio. Nam quum certatim omnes in Christi membra insaniant, paucos superstitio incitat, sed alii se Romano Antichristo tanquam frugi mancipia venditant, alii rabiosis monachorum vel plebis clamoribus indulgent et obsequuntur. Nos interim vilia capita eorum ludibriis subiacemus: sed una est consolatio quae nos praeclare sustentat, quod sanguinem nostrum, quo probrose mundus abutitur, scimus Deo pretiosum esse, imo quo indignius et magis contumeliose ab impiis tractamur, eo minus nos deseret Dei bonitas.

4. *Additis quatuor quaternionibus.* His circumstantiis ostendit Lucas Petrum quasi sepulcro inclusum fuisse, ut videri de eo actum posset. Nam ut dies et noctes ternis horis in quatuor partes distribuebant, ita Herodes custodias partitus est, ut quaterni milites semper agerent excubias, et alii aliis tertia quaque hora succederent. Causam refert cur non statim ad carnificinam tractus fuerit, quia scilicet per festos dies paschatis eum occidere

religio erat. Non differt ergo Herodes, acsi dubius esset consilii, sed tantum occasionem exspectat: imo tempus eligit quo munus magis sit plausibile futurum, quod magna undique frequentia ad diem festum conflueret.

5. *Preces autem.* Docet hic Lucas non cessasse interea in officio suo fideles. Stabat quidem unus Petrus in prima acie, sed alii omnes precibus simul certant, et quo licet subsidio eum iuvant. Hinc etiam colligimus non fuisse animis fractos: precibus enim testantur se pro virili in tuenda causa perstare, pro qua usque ad vitae discrimen Petrus laborat. Docet primum hic locus qualiter affectos esse nos deceat, quoties fratres nostros videmus pro Evangelii testimonio ab impiis affligi. Nam si torpemus, nec anxie afficimur eorum periculis, non tantum eos iusto caritatis officio fraudamus, sed perfide etiam deserimus fidei nostrae confessionem. Et sane si communis est causa, imo si pro salute nostra confligunt, non tam illis desumus quam nobis et Christo: et praesens necessitas flagitat, ut longe alium precandi ardorem suscipiant, quam vulgo cernere licet, quicunque Christiani censeri volunt. Videmus alios ex fratribus nostris ad extremam inopiam redactos exsulare, alios vinculis constringi, multos in tetro' fovearum foetore esse demersos, multos ad ignem raptari, imo nova tormenta subinde conquiri, quibus diu excruciati se mori sentiant. Haec nisi incitamenta nos saltem ad precandi studium acuant, plus quam stupidi sumus: ergo simulatque exoritur aliqua persequutio, ad preces confugere nos oportet. Probabile etiam est Ecclesiam de Petri vita magis fuisse sollicitam, quo maiorem in eius morte iacturam factura erat. Nec tantum dicit Lucas, *factam esse precationem*, sed simul addit, *intentam* vel assiduam. Quo significat, non frigide nec defunctorie precatos fuisse fideles, sed quamdiu in conflictu erat Petrus, ad eum iuvandum quo poterant modo sine lassitudine fuisse intentos. *Nomen Dei* quod hic exprimitur, semper quum orandi fit mentio in Scriptura, subaudiendum est. Est enim hoc unum ex primis fidei rudimentis, nonnisi ad unum Deum preces esse dirigendas, quemadmodum hunc sibi peculiarem cultum vindicat: Invoca me in die tribulationis, etc. (Psal. 50, 15.).

6. Quum autem eum producturus esset Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus duabus catenis. Custodes vero ante ianuam servabant carcerem. 7. Et ecce Domini Angelus stetit, et lumen refulsit in habitaculo. Percusso autem latere Petri excitavit eum dicens: Surge confestim: et ceciderunt eius catenae ex manibus. 8. Dixitque Angelus illi: Praecingere et subliga soleas tuas. Fecit autem sic. Tunc dicit ei: Circumda tibi vestimentum tuum et sequere me. 9. Et egressus sequebatur eum, nec intelligebat verum esse, quod fiebat per Angelum, sed putabat, se visionem videre. 10. Quum autem pertransissent primam custodiam et secundam, venerunt ad portam ferream, quae

ducit in urbem, quae sponte aperta fuit illis. Et egressi processerunt vicum unum, et mox discessit Angelus ab eo. 11. Tunc Petrus ad se ipsum reversus dixit: Nunc vere novi, quod Dominus Angelum suum misit, et eripuit me ex manu Herodis, et omni exspectatione populi Iudaeorum.

6. *Quum producturus esset.* Videtur primo in speciem sine profectu Ecclesia orare: dies enim mactando Petro iam praefixus est, et tantum nocte una a morte distat. Non tamen a precibus desistunt fideles, quia sciunt Dominum, quum suis opem ferre vult, saepe suum habere tempus in extremo necessitatis articulo, et varios in manu eius esse liberandi modos. Deinde non tantum pro vita Petri vota fecisse credibile est, sed ut invicta fortitudine in Evangelii gloriam Dominus illum muniret, et ne Deus Evangelium Filii sui prostitueret opprobriis impiorum.

Nocte illa dormiebat. Istae omnes circumstantiae mirificam Dei virtutem magis illustrant. Quis enim non putasset iam absorptum a morte esse Petrum? Nam etsi adhuc spirat, multis tamen mortibus obsesso nulla ad effugium rima patet. Quod ergo per medias mortes evadit, quod tuto incedit inter carnificum suorum manus, quod liquescunt et solvuntur catenae, quod ferrea ianua se illi aperit: hinc patet vere divinum esse liberationis genus, atque bis signis probe edoceri Petrum utile fuit, quo Dei gratiam ita cognitam certius apud homines mox praedicaret: deinde ex tam arcta custodia melius liquet, nihil Herodi fuisse minus in animo quam vivum Petrum dimittere.

7. *Lumen refulsit.* Probabile est lumen hoc a solo Petro fuisse visum, milites autem vel sopitos vel obstupefactos fuisse, ut nihil senserint. Et duplex potuit esse causa, cur lumen Deus refulgere voluerit, vel ut eo uteretur Petrus nec tenebrae ipsum impedirent, vel ut signum illi esset coelestis gloriae. Saepe enim legimus, cum fulgore apparuisse angelos, etiam quum sol lucebat. Certe Petrus Dei praesentiam colligere debuit ex luce insolita, et simul eam in usum suum accommodare. Quod *angelus* Petri latus percutit, hinc apparet, quam sollicitus sit de suis Deus, qui pro dormientibus vigilat et excitat torpentes. Et sane nihil nobis miserius, si sola precum nostrarum assiduitas Deum in excubiis retineret. Nam pro infirmitate carnis nostrae deficimus, et maxime opus habemus eius auxilio, quum mentes nostrae alio abstractae ipsum non quaerunt. Somnus quaedam mortis imago est, qui suffocatos et obrutos tenet omnes sensus. Quid nobis fieret, si tunc Deus nos respicere desineret? Caeterum quia fideles, quum dormitum concedunt, suam Deo salutem commendant, ita fit ut somnus quoque eorum Deum invocet. Quod statim post verba angeli *solutas fuisse catenas* narrat, hinc colligimus satis in solo Dei mandato esse potentiae ad tollendum omne obstaculi genus, quum videntur undique viae omnes obstructae: ita si velit sedare bellorum motus, etiamsi totus mundus sit in armis, lanceae protinus et gladii e manibus concident: contra si bello nos velit ac peccata nostra persequi, momento eorum qui prius quieti dediti erant fervebunt animi et manus gladios arripient. Quod sigillatim refert Lucas tam verba angeli quam rei gestae seriem, ad

historiae certitudinem facit, ut omni ex parte testatum fiat, divinitus liberatum esse Petrum.

9. *Nesciebat quod verum esset.* Non putabat quidem inane aut fallax esse spectrum, quemadmodum saepe homines praestigiis deludit Satan: sed *verum* hic pro eo capitur, quod fit naturaliter et humano more. Notanda est enim antithesis inter rem ipsam et visionem. Porro etsi visionem esse putat, promptus tamen est ad parendum, quo eius obedientia probatur, dum solo angeli iussu contentus non inquirit nec disceptat, quid sibi agendum sit, sed exsequitur quod sibi mandatum est.

10. *Quum autem pertransissent.* Poterat Deus momento uno Petrum rapere, sed successu varias difficultates superat, quo maior esset miraculi gloria. Sic mundum sex diebus creavit, non quod temporis spatio haberet opus, sed ut nos in operum suorum meditatione melius sisteret. Nam agendi rationem ad captum nostrum fideique profectum attemperat. Si repente e carcere in domum, ubi fratres erant congregati, Petrus raptus esset, una et simplex agnita fuisset liberatio: nunc vero plus decies fuisse liberatum quasi oculis cernimus.

11. *Tunc Petrus ad se ipsum reversus.* Ad verbum est, Factus in se ipso, quia prius re inopinata et incredibili attonitus quasi extra se ipsum erat, nunc demum tanquam post ecstasin se a morte ereptum cognoscit. Verba eius quae Lucas refert continent gratiarum actionem. Nam Dei beneficium quod erat expertus secum celebrat et sibi praedicat, donec alios reperiat testes. *Missum* a Deo angelum dicit ex communi piorum sensu, qui angelos tenent sibi a Deo destinatos esse ministros ad agendam salutis suae curam. Nisi enim animo eius iam infixa fuisset talis persuasio, non faceret mentionem angeli. Et tamen angelum minime celebrat tanquam gratiae auctorem, sed totam operis laudem uni Deo ascribit. Nec vero angeli suam opem ideo nobis impendunt, ut vel minimam gloriae Dei partem in se derivent. Quum dicit, *se ereptum* esse e manu Herodis, ab hostis sui potentia amplificat Dei beneficium. Eodem pertinet quod addit de Iudaeis. Nam quo maior erat hostium numerus, eo insignior Dei gratia fuit erga servum suum, quia magnum est uno Deo propitio infesta totius mundi odia irrita concidere.

12. Et considerans venit in domum Mariae matris Ioannis, qui cognominabatur Marcus, ubi erant multi congregati et precantes. 13. Quum autem pulsasset Petrus ad ianuam atrii, prodiit puella ad auscultandum, nomine Rhode. 14. Et quum agnovisset vocem Petri, prae gaudio non aperuit atrium: intro vero currens nuntiavit, Petrum stare ante atrium. 15. Illi autem dixerunt ad eam, Insanis. Sed illa fortius asseverabat ita rem habere. Illi autem dicebant, Angelus eius est. 16. Petrus autem perseverabat pulsando. Quum aperuissent, viderunt eum, et obstupuerunt. 17. Ipse autem postquam manu illis signum dedit, ut silerent, narra-

vit, quomodo ipsum Dominus eduxerat e carcere. Dixit autem, Nuntiate Iacobo et fratribus haec. Et egressus inde in alium locum profectus est. 18. Postquam dies venit, tumultus fuit non parvus inter milites, quidnam factum esset Petro. 19. Herodes autem, quum requisisset eum, nec invenisset, re cognita iussit custodes abduci.

12. *In domum Mariae.* Apparet rarae pietatis fuisse matronam, cuius domus quoddam erat Dei templum, ubi solebant fieri fratrum conventus. Caeterum dicit Lucas *multos* illic fuisse congregatos, quia quum non possent omnes simul absque timore motus publici, turmatim in diversa urbis loca, ut commodum erat, confluebant. Neque enim dubito, quin alibi quoque fuerint collectae turmae: quia minime credibile est multis ex vulgo fidelium precantibus Apostolos ab eodem officio cessasse, et tantae multitudinis domus una capax non fuisset. Semper autem circumstantia temporis tenenda est, quod ardente hostium saevitia collecti tamen fuerunt piorum coetus. Nam si quando utile est hoc exercitium, tunc praecipue necessarium est, dum instant acres conflictus.

13. *Quum pulsaret ad ianuam.* Quum puellam desipere credunt, quae nuntiat Petrum adesse, hinc colligimus Petri liberationem minime fuisse ab illis speratam, neque tamen dicemus precatos sine fide esse: quia alios profectus spectabant, ut Petrus scilicet coelesti virtute armatus sive per vitam sive per mortem ad glorificandum Christi nomen paratus esset, ne grex violento luporum incursu territus dissiparetur, ne qui infirmi labascerent, ut Dominus illum persequutionis turbinem discuteret. Atqui Dominus plus illis quam speraverant concedens immensa sua bonitate superavit eorum vota. Nunc quod factum est illis videtur incredibile, ut magis ad celebrandam Dei virtutem excitentur.

15. *Angelus eius est.* Angelum eius nominant, qui divinitus illi appositus sit custos et salutis minister: quo sensu Christus dicit, angelos parvulorum semper videre faciem Patris (Matth. 18, 10.). Quod autem vulgo hinc eliciunt, singulis hominibus attribui singulos angelos, qui eorum curam gerant, nimis infirmum est. Nam Scriptura testatur, magno interdum populo unum angelum dari, et uni tantum homini ingentem exercitum (Exod. 14, 10.). Nam Elisaei ministro aperti sunt oculi, ut multos currus igneos in aëre cerneret, qui ad tuendam Prophetae salutem ordinati erant (II. Reg. 6, 17.). Apud Danielem vero (10, 5. 12.) nonnisi unus Persarum angelus ut unus Graecorum nominatur. Nec Scriptura suum cuique certum et peculiarem angelum promittit, sed potius quod angelis suis mandaverit Deus, ut singulos fideles custodiant (Psal. 91, 11.): item ut castrametentur in circuitu piorum (Psal. 34, 8.). Ergo figmentum quod passim invaluit de binis cuiusque geniis profanum est. Nobis sufficiat quod pro Ecclesiae salute tota coelestis militia excubat: atque ita pro temporis necessitate, nunc unus angelus, nunc plures suo praesidio nos protegunt. Certe inaestimabilis haec est Dei bonitas, quod angelos, qui radii sunt divini fulgoris, ministros nostros esse pronuntiat.

17. *Nuntiate Iacobo et fratribus.* Per *fratres* intelligo non quoslibet ex Ecclesia, sed Apostolos et seniores. Quanquam enim miraculum omnibus innotescere oportuit, merito tamen honoris causa Petrus collegas suos vult de eo fieri certiores. *Iacobum* hunc Ecclesiastici scriptores post Eusebium uno fere ore quendam ex discipulis fuisse tradunt: sed quum Paulus eum in tribus Ecclesiae columnis numeret, probabile mihi non est discipulum posthabitis Apostolis eo honoris fuisse evectum (Gal. 2, 9.). Quare potius coniicio fuisse Iacobum Alphaei, cuius sanctitas in magnam admirationem traxerat Iudaeos. Duplex autem ratio fuit, cur laetum hunc nuntium Petrus ad fratres perferri vellet: nempe ut curam eximeret, quae ipsos angebat, deinde ut tali gratiae Dei exemplo animarentur ad maiorem fiduciam. Quod *transit* in alium locum, eo consilio actum esse arbitror, quod quum celebris esset domus, utpote quam multi quotidie fideles frequentabant, minore periculo alibi latere potuerit. Locum ergo quaesivit non ita hostibus suspectum, neque ut sibi modo, sed hospitae et aliis parceret.

18. *Quum dies venisset.* Redit nunc Lucas ad milites et Herodem, ac dicit illos *non parum* tumultuatos fuisse. Neque enim suspicari poterant, vi sibi ereptum fuisse Petrum vel fraude aliqua elapsum. Herodes postea de re tanquam iudex cognoscit. Sed quum deprehendit extra culpam esse milites, cogitur ipse quoque divinae liberationis esse testis. Quod *iubet* eos e conspectu suo subduci vel retrudi in carcerem, inde colligere licet, compertam fuisse eorum fidem ac diligentiam: nam si qua fuisset negligentiae suspicio, paratum erat supplicium: quominus tamen liberos dimittat, partim obstat impius furor tyrannica saevitia permixtus, partim etiam verecundia, quanquam alii secus exponunt, iussisse extemplo ad iudicium rapi, sive autem iratus carnifici eos tradiderit, sive contentus fuerit carceri mancipare. Insigne profecto coecitatis exemplum, quod, quum Dei virtutem vel causis oculis sentire debeat, non flectitur nec mansuescit, sed obstinata malitia pergit Deo resistere: ita scilicet Satan impios sensu privat, ut videndo non videant, et Dominus horribili hoc stupore illos percutiens iuste se et Ecclesiam ulciscitur.

Et descendens a Iudaea Caesaream, illic commoratus est. 20. Erat autem Herodes infensus Tyriis et Sidoniis. Illi autem uno animo venerunt ad eum: et persuaso Blasto, qui praeerat cubiculo Regis, petierunt pacem, propterea quod aleretur regio ipsorum a ditione regia. 21. Statuto autem die Herodes indutus veste regia, et sedens pro tribunali concionabatur ad eos. 22. Populus autem acclamabat, Dei vox, et non hominis. 23. Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eo quod non dedisset gloriam Deo: et exesus a vermibus exspiravit. 24. Porro sermo Dei crescebat et multiplicabatur. 25. Barnabas autem et Paulus Hierosolyma reversi sunt Antiochiam, impleto ministerio, assumpto etiam secum Ioanne, qui cognominabatur Marcus.

20. Memorabilis historia, quae tanquam in speculo ostendit, non tantum qualis maneat exitus Ecclesiae hostes, sed quam exosa sit Deo superbia. Scriptura Deum superbis resistere pronuntiat (I. Petr. 5, 5.): eius rei in persona Herodis Deus ipse vivam effigiem expressit. Et sane plus iusto se efferre homines nequeunt, quin bellum cum Deo suscipiant: qui ut solis emineat iubet silere omnem carnem. Quodsi in rege, quem secundae res inflabant, tam severe Deus superbiam punivit, quid gregariis hominibus fiet, qui sine occasione ridicule inflantur. Porro notanda est historiae series, quod Herodi post vexatam crudeliter Ecclesiam prospere succedunt omnia, vicinas gentes fame domitas ad veniam suppliciter petendam compellit, quasi Deus impii furoris mercedem illi solveret: non levis tentatio fidelibus, quibus obrepere suspicio poterat, Nullam esse Deo sui curam: et metus incutiebatur, ne simul cum potentia Herodis ingravesceret tyrannis et crudelitas. Sed longe aliud fuit Dei consilium. Nam Ecclesiae suae oppressorem in altum sustulit, ut graviore ruina deiiceret. Itaque umbratilis ista felicitas, in qua sibi nimium placuit, quaedam in diem mactationis illi fuit sagina. Similiter quum hodie videmus sanguinarios Ecclesiae hostes expansis fortunae alis in coelum vehi, non est quod animi nobis concidant. Potius occurrat illud Salomonis dictum, Calamitatem praecedit superbia, et ante ruinam cor extollitur (Prov. 16, 18. 18, 12.).

Herodes infensus erat. Lucas utitur composito participio θυμομαχῶν, quod Simultatem et odium notat. Non ergo aperte bellum gerebat Herodes cum istis urbibus, sed tale erat dissidium, ut obliquis artibus perinde ac cuniculos agendo paulatim eos subigere tentaret. Rara, ut ait Demosthenes, liberis urbibus concordia esse potest cum monarchis. Ad haec ferox erat Herodis ingenium, multa audacia et inexplebilis cupiditas. Nec dubium est, quin Tyrus et Sidon quaedam veluti repagula fuerint ad cohibendam eius intemperiem, ut erant urbes opulentae et ferendo iugo non assuetae. Vetustae etiam gloriae memoria animos facere potuit. Quum vulgare sit, fastum ex divitiis gigni, non mirum est, si fastuosae fuerint duae istae urbes, quarum alteram maris reginam facit Iesaias (23, 8.), cuius negotiatores dicit fuisse reges, et institores satrapas. Sidonis quoque arrogantiam ex opibus conceptam alibi praedicat (23, 12.). Quamvis autem ultimas fere clades non semel perpessae essent, ipsa tamen situs commoditas brevi eas in pristinum statum restituit. Hinc factum est, ut Agrippam nuper contemptum hominem et obscurae fortunae adeoque ex carcere et compedibus ereptum minus aequo animo ferrent, praesertim quum impotenter dominaretur in suos et vicinis gravis ac damnosus esset.

Quum aleretur eorum regio. Quum aperto marte Tyrios et Sidonios aggredi commodum illi non esset, annonam illis ex regno suo importari vetat. Ita sine ulla manu et copiis lenta obsidione ipsos premebat. Angusti enim erant utriusque urbis fines et ager sterilis, quum magnus populus alendus esset. Fame itaque domiti suppliciter pacem petunt, nec iam gratuitam. Neque enim dubium, quin leges illis fuerint impositae: et *Blastum* istum, cuius meminit Lucas, non nudis verbis fuisse persuasum, sed muneribus delinitum,

ut pacis esset interpres, credibile est. Cur Erasmo visum fuerit, secus hunc locum transferre quam verba sonant, nescio.

21. *Statuto autem die.* Pacem Tyriis et Sidoniis datam retulit Lucas, quia haec regi occasio fuit habendae concionis, procul dubio, ut eos sibi in posterum obnoxios redderet. Exstat eadem historia apud Iosephum, libro Antiquitatum decimo nono: nisi quod ubique Agrippam nominat, qui a Luca vocatur Herodes. Verisimile est Agrippae nomen illi fuisse proprium nec aliter vocatum esse, quamdiu privatus vixit: postquam vero regnum adeptus est, dignitatem regiam ex avi nomine captasse. In re quidem ipsa et circumstantiis omnibus mirus est consensus inter Iosephum et Lucam. Primum de loco convenit. Vestem Iosephus dicit auro fuisse contextam, quae solis radiis percussa suum fulgorem vicissim redderet: arreptam fuisse hanc ansam ab aulicis, ut deum consalutarent: subito vulnus illi fuisse inflictum: quin etiam bubonem fuisse visum, funi insidentem supra caput, qui futurae cladis esset praenuntius. Adeo autem non dubitat sacrilegam eius insolentiam hoc poenae genere fuisse castigatam, ut id palam fuisse ab ipso inter dira tormenta agnitum commemoret, En ego ille vestra praedicatione deus vitam miserrimo exitu finire cogor. De pace cum Tyriis et Sidoniis facta nulla illic mentio, sed quod ludos in honorem Caesaris celebraret. Verum pacis ratione potuit institui ludorum celebritas: quod solenne fuisse scimus.

23. *Confestim percussit eum.* Sicuti prius angelus gratiae Dei minister fuit in liberando Petro, ita et nunc eius vindictam exsequitur adversus Herodem. Solet autem Deus interdum uti angelorum coelestium opera in poenis infligendis, sed aliquando diabolos veluti carnifices statuit, quorum manu iudicia sua exerceat. Atque hoc promiscue facit, tam erga fideles suos quam reprobos. Vexatur Saul per Satanam (I. Sam. 16, 14.), sed idem etiam sancto Iob contigit (Iob. 1, 11. 2, 7.). In Psalmo plagae, quibus Deus impios castigat, malis angelis tribuuntur: sed videmus ut angelus, qui praeses est salutis Ecclesiae, Aegyptios in primogenitis percutiat (Exod. 12, 29.): quanquam malignos spiritus Scriptura vocat Dei Spiritus, quod eius imperio licet inviti pareant. Sed ubi epitheton Mali non additur, sicuti hoc loco, intelligi debet angelus, qui sponte Deo obsequitur: forma tamen bubonis, cuius Iosephus meminit, diabolo magis figurando quam coelesti angelo quadrabat. Porro qualis fuerit species morbi, non ausim pro certo asserere. Nomen quo usus est Lucas significat, a vermibus fuisse exesum. Multi coniiciunt morbum fuisse pedicularem. Hoc quidem certum est, foetore et putredine, quum adhuc spiraret, fuisse corruptum, ut esset quasi animatum cadaver. Ita non tantum diris tormentis cruciatus fuit, sed omnium probris et ludibrio expositus. Nam poenae genus eligere Dominus voluit, quo superbi hominis ferociam extrema ignominia obrueret. Si a magno aliquo et valido exercitu victus esset atque ad inopiam redactus, non ita animadversum fuisset Dei iudicium, et fuisset haec liberalis et regia castigatio: sed quum illi infesti sunt pediculi et vermes, et ex eius corpore foetida haec putredo erumpit, quae ipsum arrosum conficiat, pro sua dignitate ac merito tractatur. In hunc modum Pharao, quum adversus Deum indomito fastu toties insurgeret (Exod. 8, 17. 24.), non regaliter a vicino aliquo principe impetitus

fuit, sed locustae et bruchi fuerunt Dei milites ad gerendum cum eo bellum. Nam quo quisque insolentius se extollit, eo dignior est quem Deus contumeliose ad extremos usque inferos deiiciat. Haec ratio est, cur ficticium hunc deum Herodem vermibus rodendum exposuerit: cuius rei tandem expressa illi fuit confessio, quum diceret, En ego ille vestra salutatione deus misere ad mortem rapior. Tam conspicuum horribilis vindictae exemplum in regia persona terrere nos non parum debet, ne plus sumere nobis quam par sit audeamus, ac ne etiam fallaci hominum applausu et blanditiis tanquam mortifero veneno inebriari nos sinamus.

Quia non dedisset gloriam Deo. Non ideo tantum damnatur sacrilegii, quia se Deum vocari passus est, sed quia qui oblitus honorem Dei ad se transtulit. Non legimus Regi Babylonio datum fuisse similem plausum (Ies. 14, 13. 14.)? cui tamen Propheta exprobrat, quod se Deo aequare tentaverit. Ergo hoc omnibus superbis commune est sacrilegii crimen, quod sibi arrogando plus quam fas est Dei gloriam obscurant, atque ita Gigantum more quantum in se est Deum e suo solio detrahere conantur. Utcunque Dei titulum non usurpent, nec palam ora iactent se esse deos, quia tamen sibi rapiunt quod Dei proprium est, ipso in ordinem coacto dii esse et haberi cupiunt. Porro huius mali originem designat Propheta uno verbo, quum Nebucadnezar ita loquentem inducit, Ascendam (Ies. 14.). Quare unum est remedium, si quisque se in gradu, quo locatus est, contineat: qui humiles sunt et abiecti altitudinem non appetant: summi autem reges, et quicunque supra alios eminent, se tamen mortales esse meminerint, modesteque suam altitudinem Deo subiiciant. Caeterum notandum est, non satis esse, si ex dimidia parte tribuant homines honorem Deo, qui sibi in solidum vindicat quod suum est: si aliqua ex parte se submittant, quos vult penitus humiliari. Iam quum Scriptura omni sapientiae, virtutis et iustitiae laude nos exinaniat, ne minimam quidem gloriae particulam sibi arrogare quisquam nostrum potest sine sacrilega Dei spoliatione. Ac mirum est, quum Scriptura pronuntiet, quasi ex professo bellum Deo inferre quotquot se efferunt: fateamur autem omnes, nonnisi exitio nostro id posse fieri: passim tamen maximam hominum partem furiosa audacia in suum exitium ruere. Vix enim centesimus quisque suae conditionis memor suam Deo gloriam intactam relinquit.

24. *Sermo autem Dei.* Sublato tyranno repente Ecclesia quasi ex lupi faucibus erepta fuit. Ergo quamvis fideles reputentur oves mactationi destinatae (Ps. 44, 23. Rom. 8, 36.), Ecclesia tamen hostibus suis semper est superstes: et sermo Dei, quamvis subinde oppressus videri queat impia hominum tyrannide, mox tamen de integro emergit. Neque enim consilium Lucae fuit, tantum referre quid acciderit post Herodis mortem, sed etiam hoc exemplo animos nostros erigere, ut certo statuamus Deum, quod tunc fecit, omnibus saeculis facturum, ut Evangelii cursus per omnia hostium impedimenta tandem perrumpat, ac quo magis ecclesia minuitur coelesti benedictione augescat.

25. *Barnabas autem et Paulus.* Ministerium, quo Paulum et Barnabam defunctos fuisse scribit Lucas, ad eleemosynam referri debet, cuius supra facta fuit mentio. Quum enim ab Agabo Pro-

pheta praedicta esset sterilitas et fames, Antiochiae collecta fuit pecunia a fratribus, qua Hierosolymitanae Ecclesiae inopiam levarent. Huius pecuniae ferendae provincia Barnabae et Paulo mandata fuerat. Nunc Lucas *Antiochiam* reversos fuisse dicit, ut transitum sibi ad novam historiam faciat. Addit *Ioannem* cognomine Marcum, cuius mater honorifice prius laudata fuit, ab illis assumptum fuisse comitem, qui postea gravis et noxii inter eos dissidii causa fuit, ut videbimus.

CAPUT XIII.

1. Erant autem quidam in ecclesia, quae Antiochiae erat, Prophetae et doctores, Barnabas et Simeon, qui vocabatur Niger, Lucius Cyrenaeus et Manaim, qui cum Herode tetrarcha educatus fuerat, et Saulus. 2. Ministrantibus autem illis Domino, et ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus: Separate mihi Barnabam et Saulum in opus, ad quod vocavi eos. 3. Tunc postquam ieiunassent, et precati essent, et illis imposuissent manus, eos dimiserunt.

1. Sequitur historia non tantum digna memoratu, sed cognitu etiam apprime utilis, quomodo Paulus ordinatus fuerit gentium doctor: nam vocatio eius veluti clavis fuit, qua Deus nobis aperuit regnum coelorum. Scimus vitae aeternae foedus peculiariter fuisse sancitum cum Iudaeis, ita nihil ad nos Dei haereditas, quum essemus extranei et maceria interposita erat, quae domesticos ab alienis discerneret. Ergo nihil nobis profuisset, Christum salutem mundo attulisse, nisi dissidio sublato patefactus nobis in Ecclesiam ingressus foret. Iam quidem mandatum habebant Apostoli de Evangelio per totum orbem publicando, verum hactenus se intra Iudaeae metas continuerant. Quum Petrus ad Cornelium missus fuit, res adeo nova erat et insolens, ut prodigii loco fere habita fuerit: deinde videri poterat illud esse privilegium paucis hominibus extra ordinem concessum: sed nunc, quum ex professo Paulum et Barnabam Deus Apostolos gentibus designat, hoc modo ipsas aequat Iudaeis, ut Evangelium promiscue utrisque commune esse incipiat. Nunc ergo diruitur maceria, ut qui procul erant et qui prope reconcilientur pariter Deo, et collecti sub unum caput pariter in corpus unum coalescant. Ergo Pauli vocatio non minus apud nos ponderis habere debet, quam si palam clamaret e coelo Deus, Salutem olim Abraham et semini eius promissam non minus hodie ad nos pertinere, quam si ex Abraham essemus nati. Ideo tantopere multis locis laborat Paulus in asserenda sua vocatione, ut certo statuant gentes neque fortuito, neque humana temeritate ad se perlatam fuisse Evangelii doctrinam, sed admirabili primum Dei consilio, deinde aperta iussione, dum testatum fecit hominibus quod apud se decreverat (Gal. 1, 15. et 2, 8.).

Erant in Ecclesia. Quid differant meo saltem iudicio Doctores a Prophetis, quarto ad Ephesios capite (v. 11.), et prioris ad Corinthios duodecimo (v. 28.) exposui. Hoc loco possunt haec duo esse synonyma, ut significet Lucas, viros complures in illa ecclesia fuisse singulari Spiritus gratia praeditos ad docendum. Certe non video, qui conveniat *Prophetas* accipere, qui vaticinandi dono pollerent, sed potius eximios Scripturae interpretes notari arbitror. Tales autem docendi et exhortandi munus obibant, quemadmodum testatur Paulus prioris ad Corinthios quarto decimo (v. 27.). Spectandum est Lucae consilium: Paulus et Barnabas Antiochenae ecclesiae ministri erant, inde nunc ipsos Deus alio evocat. Ne quis putaret ecclesiam illam probis et idoneis ministris nudatam esse, ut cum eius damno Deus aliis consuleret, occurrit Lucas ac docet tales fuisse eius copias, ut aliorum inopiae succurrens nihilominus residuum haberet, quantum in usum suum esset satis: unde apparet, quam liberaliter effusa fuisset Dei gratia in ecclesiam illam, unde rivi huc illuc deduci possent. Sic etiam nostro tempore quasdam ecclesias Deus prae aliis locupletat, ut sint ad propagandam Evangelii doctrinam seminaria. *Manaim,* qui simul educatus fuerat cum Herode, ex nobili aliqua familia ortum fuisse oportet, qui Herodi sodalis additus fuerit. Hoc autem data opera Lucas commemorat, ut pietatem eius nobis praedicet, quia contempto mundi splendore ad humilem et contemptum Christi gregem se contulisset. Poterat certe unus esse ex praecipuis aulicis, si in animo eius regnasset ambitio: atqui ut Christo se totum addicat, non recusat illos honorum fumos cum probro et ignominia mutare: nam si reputamus qualis tunc fuerit Ecclesiae conditio, non potuit Evangelio nomen dare, quin se vulgari infamiae subiiceret. Ergo eius exemplo erudire nos Dominus voluit ad mundi contemptum, ut forti altoque animo calcare totum mundum discant, qui aliter vere non possunt esse Christiani, quin ea quae carni pretiosa sunt tanquam noxia impedimenta abiiciant.

2. *Ministrantibus illis Domino.* Verbum quo utitur Lucas (λειτουργούντων), non modo Sacris operari, sed interdum etiam Publica munia obire significat. Caeterum, quoniam gentilium sacra utplurimum hostiis et victimis constabant, saepe pro Sacrificia offerre accipitur: qui sensus Papistis maxime arrisit, ut aliquod fuisse in usu Apostolis sacrificium probarent, verum ut illis detur quod postulant, ridicule tamen in suae Missae patrocinium Antiochenos Doctores sacrificasse obtendunt. Primo, quum verbum sit pluralis numeri, sequetur Missas fuisse a singulis celebratas. Sed omissis ineptiis considerandum esse dico, quale sacrificii genus Ecclesiae suae Christus commendaverit. Fingunt Papistae sibi ad immolandum Christum et pacem cum Deo eius mactatione redimendam iniunctum esse sacerdotii munus. Huius rei adeo in Scriptura nulla fit mentio, ut potius hunc sibi uni honorem Filius Dei vindicet. Quare aliud est Christianae Ecclesiae sacerdotium, ut scilicet quisque se et sua Deo offerat, publici autem ministri spirituali Evangelii gladio animas sacrificent, quemadmodum Paulus quinto decimo ad Romanos (v. 16.) docet. Ad haec, preces omnium piorum spirituales sunt labiorum vituli, quibus rite placatur Deus, quum illi e sacro altari offeruntur, hoc est Christi nomine: decimo tertio capite ad Hebraeos (v. 15. Hos. 14, 3.). Quum ergo nunc

Lucas recitat *ministrasse* Deo Prophetas et Doctores, quum loquutus est illis Spiritus, nihil aliud intelligo quam fuisse tunc in actione publica. Addit ieiunium, ut sciamus eorum mentes omni impedimento fuisse solutas, ne quid obstaret, quominus vaticinio magis attentae essent. Caeterum dubium est, fueritne susceptum ab illis ex professo ieiunium, an solum significet Lucas usque ad tempus illud fuisse ieiunos. Hoc quidem extra controversiam est, expressas fuisse istas circumstantias, quo plus fidei apud nos habeat Pauli vocatio.

Segregate mihi. Iubet Deus ecclesiae suffragiis emitti Paulum et Barnabam, quo ipsos destinavit: unde colligimus, nullam esse legitimam Pastorum electionem, nisi in qua Deus primas tenet partes. Nam quod iussit ab Ecclesia eligi Pastores et Episcopos, non ideo tantum licentiae permisit hominibus, quin ipse tanquam summus moderator praesideat. Differt quidem ab hac Pauli et Barnabae designatione ordinaria Pastorum electio, quia futuros gentium Apostolos coelesti oraculo constitui oportuit, quod quotidie in ordinandis Pastoribus fieri necesse non est. Hoc tamen commune habent, quod sicuti Paulum et Barnabam testatus est Deus suo decreto iam ad Evangelium praedicandum destinatos esse, ita non alios ad docendi munus vocari fas est, nisi quos iam Deus sibi quodammodo delegit. Porro necesse non est, ut nobis Spiritus e coelo inclamet, divinitus vocatum esse eum de quo agitur, quia quos Deus instruxit necessariis dotibus, quum eius manu formati sint et aptati, non secus ac de manu ut aiunt in manum ab eo nobis traditos recipimus. Sed quod hic dicit Lucas Paulum Ecclesiae suffragiis ordinatum esse, videtur minime Pauli verbis esse consentaneum, ubi se vel ab hominibus, vel per homines vocatum esse negat (Gal. 1, 1.). Respondeo, multo ante creatum fuisse Apostolum, idque nullis hominum suffragiis, quam ad gentes mitteretur, et iam Apostolatu per annos complures functus erat, quum novo oraculo ad gentes accitus fuit: quare ut Deum habeat Apostolatus sui auctorem, non immerito homines excludit. Nec vero ideo nunc ab Ecclesia ordinari eum praecipit, ut ab hominum iudicio eius vocatio pendeat, sed decretum illud suum, quod paucis adhuc notum erat, Deus nunc promulgat publico edicto, et solenni Ecclesiae subscriptione obsignari iubet. Sensus ergo verborum est, Iam adesse tempus, quo Paulus Evangelium spargat inter gentes, et diruto pariete Ecclesiam colligat ex gentibus, quae prius extraneae fuerant a regno Dei: nam quamvis hactenus eius opera Deus Antiochiae et alibi usus esset, hoc nunc demum peculiare accessit, quod gentes voluit in eandem cum Iudaeis vitae haereditatem cooptare. Quodsi ab initio sic creatus esset Ecclesiae doctor, ne tum quidem per homines fuisset vocatus: nam quum Dominus a se vocatum pronuntiat, quid reliquum facit Ecclesiae, nisi ut obedienter subscribat? neque enim hic interponitur hominum iudicium quasi in re ambigua, neque suffragiis est libertas. Sed tenendum est quod dixi, non constitui nunc demum in ordine Doctorum Paulum et Barnabam, sed extraordinarium illis munus iniungi, ut vulgo ad gentes proferre Dei gratiam incipiant. Atque id sonant verba quum dicitur, *segregate ad opus.* Novum enim opus procul dubio et adhuc inusitatum designat. Sed quomodo socius hic et collega Paulo adiungitur Barnabas, quem nusquam

legimus docendi officio. functum esse? imo qui loquendi partes semper Paulo tacitus ipse concessit? Respondeo, satis multas loquendi occasiones illi subinde absente Paulo fuisse oblatas, ut satis esset ambobus negotii, neque enim locis omnibus adesse semper unus poterat. Dubium quidem non est, quas Deus mandaverat partes fideliter obiisse, nec fuisse mutum spectatorem: diserte vero conciones ab eo habitas non exprimi a Luca, cur miremur, quando ex Paulinis vix millesimam quamque recitat?

Dixit Spiritus. Quicquid tergiversandi causa obiiciat Macedonius cum sua secta, divinae tamen Spiritus essentiae clarius hic habemus elogium et solidius quam ut eludi possit. Nihil magis Dei proprium est, quam ut potestate sua et imperio unus Ecclesiam regat: atqui hoc iuris sibi vindicat Spiritus, quum iubet sibi Paulum et Barnabam segregari, et suo nutu vocatos esse testatur. Certe mutilum et capite truncum Ecclesiae corpus fateri necesse est, nisi Deum agnoscimus, qui suo eam arbitrio constituit, qui praeficit illi doctores, qui progressus eius et ordinem moderatur. Sic etiam postea cap. 20, v. 28. in Pauli concione habebimus, Episcopos omnes a Spiritu sancto positos esse, qui Ecclesiam gubernent: atqui nemo legitimus Ecclesiae pastor censendus eodem Paulo teste, nisi qui a Deo vocatus est, nec alia nota Deus pseudoprophetas designat, quam quod ipse eos non miserit. Ergo Spiritum sanctum vere Deum esse colligimus, cuius auctoritas ad eligendos pastores sufficit, et cuius summum in illis creandis imperium est. Quod item ex Iesaiae verbis (cap. 48.) confirmatur, Et nunc ecce Iehova misit me et Spiritus eius. Notandum praeterea ex his verbis, quod sit persona vere in Deo subsistens. Nam si Sabellii commentum admittimus, quod Spiritus nomen hypostasin non designet, sed nudum sit epitheton, inepta et absurda erit loquutio, quod Spiritus sanctus dixerit, inepte etiam Iesaias ei ascriberet Prophetae missionem.

3. *Quum ieiunassent et precati essent.* Ut obediant oraculo, Paulum et Barnabam non tantum dimittunt, sed etiam solenni ritu instituunt gentium Apostolos. Ieiunium hoc ex professo susceptum esse non dubium est. Ieiunos prius fuisse dixit Lucas, quum ministerio suo intenti essent: id fieri poterat ex more, nunc diversa ratio est: nam indicto publice ieiunio, quod in rebus arduis et magnae difficultatis fieri solebat, se et alios ad serium precandi ardorem incitant. Etenim orationi adminiculum hoc saepe in Scriptura additur. Atqui (tantae molis erat Christi regnum inter gentes erigere) non immerito Antiocheni doctores sollicite Dominum rogant, ut det pares servis suis humeros. Finis autem orandi non erat, ut spiritu prudentiae et discretionis illorum iudicia regeret Deus ad eligendum, quia de hac re sublata erat disputatio, sed ut Dominus prudentiae et fortitudinis spiritu eos instrueret, quos ipse iam sibi delegerat, ut virtute sua contra omnes Satanae mundique insultus invictos redderet, ut benediceret eorum labores ne infructuosi essent, ut ianuam aperiret novae Evangelii promulgationi. Impositio manuum quam tertio loco recenset Lucas consecrationis species erat, sicuti dictum est capite 6., (supra): nam ceremoniam, quae ex vetusto Legis more recepta erat inter Iudaeos, retinuerunt Apostoli non secus ac genuflexionem et similes ritus ad exercendam pietatem utiles. In summa, non alio

spectabat manuum impositio super Paulum et Barnabam, quam ut eos Deo offerret Ecclesia et suo consensu palam testatum faceret divinitus illis iniunctum hoc munus esse. Nam vocatio proprie solius Dei fuit: externa autem ordinatio Ecclesiae, idque ex coelesti oraculo.

4. Illi ergo emissi a Spiritu sancto profecti sunt Seleuciam, et inde navigarunt in Cyprum. 5. Et quum essent Salamine, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudaeorum. Habebant autem et Ioannem ministrum. 6. Quum autem pertransissent insulam Paphum usque, invenerunt quendam pseudoprophetam Iudaeum, cui nomen Bar-Iesus, 7. Qui erat cum Sergio Paulo Proconsule viro prudente. Hic accitis Barnaba et Paulo quaerebat audire sermonem Dei. 8. Resistebat autem his Elymas magus, (sic enim exponitur eius nomen), quaerens avertere Proconsulem a fide. 9. Saulus autem, qui idem Paulus, plenus Spiritu sancto, et intentis in eum oculis, 10. Dixit, O plene omni dolo et malitia, fili diaboli, inimice omnis iustitiae, non cessas subvertere vias Domini rectas? 11. Et nunc ecce manus Domini super te, et eris coecus, non videns solem usque ad tempus: continuo autem cecidit super eum caligo et tenebrae, et circumiens quaerebat, qui eum manu ducerent. 12. Tunc videns Proconsul, quod acciderat, credidit, admirans super doctrina Domini.

4. *Emissi a Spiritu sancto.* Nulla hic electionis ab ecclesia factae mentio, quia vocatio prorsus divina erat: tantum manu Dei oblatos amplexa erat Ecclesia. Dicit primo venisse Seleuciam, quae erat urbs Syriae. Fuit quidem eiusdem nominis regio, sed magis probabile est, Lucam de urbe loqui, ex qua brevis in Cyprum traiectus erat.

5. Salamine primum, quae est urbs Cypri satis nota et celebris, munus docendi aggressos esse narrat. Videntur tamen perperam auspicari: nam quum specialiter missi sint ad gentes, Iudaeis tamen annuntiant Dei sermonem. Respondeo, non ita fuisse gentibus addictos, ut posthabitis Iudaeis necesse esset protinus ad gentes concedere: neque enim Deus quum illos gentibus attribuit doctores, munere abdicavit quod hactenus exercuerant. Ita nulla ratio prohibuit, quin Iudaeis promiscue et gentibus operam suam conferrent: quin etiam a Iudaeis fieri debuit exordium, ut in fine capitis videbimus. Addit etiam obiter Lucas, adiutos fuisse a Ioanne: neque enim privatim vel ad usus corporis ministrum illis fuisse significat, sed potius quod ad praedicandum Evangelium adiutor fuerit, pium eius studium et industriam laudat, non quod aequalis esset honoris gradus, sed communis omnium opera: quo minus excusabilis postea fuit, quum sanctam vocationem desereret.

6. *Quum pertransiissent.* Credibile est non caruisse prorsus fructu hunc transitum, et certe non tacuisset Lucas de generali repulsa: sed satis habuit dicere, non fuisse in itinere ab officio docendi feriatos, ad historiam memorabilem properans quam mox narrabit. Caeterum quum Salamis in litore orientali sita Syriam spectaret, Paulum et Barnabam, ut Paphum venirent, per mediam insulam iter facere oportuit ad latus oppositum. Nam Paphus urbs maritima erat versus meridiem. Porro quum tota insula Veneri sacra esset, praecipua tamen idoli sedes erat Paphus, quo magis admiranda est Dei bonitas, quod Evangelii sui lucem in tam foedam ac tetram speluncam penetrare voluerit. Qualis enim integritas, et pudicitia, et honestas, et temperantia in ea urbe viguerit, coniicere inde licet, quod religio incolis summam ad quaevis probra et flagitia licentiam dabat.

Invenerunt pseudoprophetam quendam. Quum prorsus apud Iudaeos corrupta esset religio, non mirum est, si ad multas impias superstitiones delapsi sint. Quum autem hactenus professi essent, peculiarem se quendam Deum colere, speciosus hic fuit ad fallendum color, quum ignoti Dei nomen licenter praetexerent, sed hoc mirum est, quomodo gravem et prudentem virum suis praestigiis capere potuerit Elymas. Scimus enim Iudaeos tunc fuisse toti mundo exosos, praesertim vero apud Romanos una cum odio extremus erat eorum contemptus. Iam Lucas non sine causa Sergii prudentiam diserte commendat, ne quis stultitiam eius ac levitatem putet magi imposturis fuisse obnoxiam. Voluit scilicet in claro speculo ostendere, quam evanida sit et nihili carnis prudentia, quae sibi a tam crassis Satanae fallaciis cavere nequit. Et certe ubi non lucet Dei veritas, quo magis homines sapere videntur, eo turpius desipiunt: videmus quam foeda superstitionum prodigia in gentibus maxime acutis et omni doctrinae genere excultis grassata sint: ergo nec iudicium, nec prudentia nisi a Dei Spiritu. Atque haec iusta Dei ultio est in omnes idololatras, ut in reprobum sensum traditi nihil discernant. Rom. 1, 28. Quanquam fieri potest, ut veterum superstitionum taedio Sergius Paulus ad puriorem Dei cultum iam tunc aspiraverit, quum incidit in magum illum: quodsi recipimus, admirabile sane Dei iudicium fuit, quod hominem pio desiderio affectum passus sit in exitiales Satanae decipulas se proiicere. Sed electos suos interdum sic Deus exercet, ut circumagat per varios errores, antequam in viam dirigantur.

7. Quod autem Sergius Paulus melius aliquid appetens, quam quod a pueritia didicerat, infeliciter ad diversas superstitiones tractus fuerit, inde coniicio, quod Paulum et Barnabam ultro sibi accersit magistros: quandam ergo veri Dei licet adhuc ignoti reverentiam conceperat, et quum persuasus esset verum esse Deum, qui in Iudaea colebatur, cupiebat ex eius verbo puram et certam pietatis regulam cognoscere: gustatis pseudoprophetae deliriis suspensus haeret. Nec dubium est, quin sollicitet Deus eius animum, ne in vanitate prorsus acquiescat, quamvis se ad tempus homini improbo fallendum permitteret.

8. *Avertere Proconsulem a fide.* Non mirum est, si lucem repellere conetur impostor, qua videbat tenebras suas discuti. Idem hodie nobis certamen est cum innumeris rabulis, qui fumos suos vendere soliti quibus possunt artibus et fallaciis simplicium

oculos claudunt, ne exortum iustitiae solem cernant. Cum talibus impedimentis nobis luctandum est: nam ut non semper et ubique praesto sint magi, qui negotium nobis facessant, satis multa avocamenta ingerit Satan, quae mentes nostras occupant ad Christum arcendum, quibus excipiendis nimis prompta est caro: denique et mundi illecebrae et pravi carnis nostrae affectus totidem sunt incantationes, quibus fidem Satan evertere non desinit.

9. *Saulus autem, qui et Paulus.* Ostendit nunc Lucas, quomodo nodum Deus abruperit, quo Proconsul ligatus erat: nam quum mago nimis esset deditus, non poterat tanquam solutus et liber veram doctrinam amplecti, incredibili enim modo quas illaqueavit mentes diabolus sibi mancipatas tenet, ut apertissimam veritatem non cernant: illo autem prostrato facilis ad Proconsulem Paulo aditus fuit. Observa autem quod dicit Lucas *fidem everti*, quum oppugnatur Dei verbum: unde colligere licet, fidem in verbo esse ita fundatam, ut absque hac fultura ad quoslibet impetus labascat, imo nihil aliud esse quam spirituale verbi Dei aedificium.

10. *Plene omni dolo*, Tantus excandescentiae ardor non temere obrepsit Paulo: nullum enim profectum sperabat, si moderata et placida ratione ageret. Semper quidem exordiendum a doctrina, monendi etiam, hortandi et stimulandi sunt, quos nondum penitus obstinatos esse constat. Nec certe Paulus primo statim ingressu tam vehementer in magum fulminat: sed ubi eum videt malitiose, et ex professo cum pietatis doctrina bellum gerere, non secus ac Satanae mancipium tractat. Sic cum deploratis Evangelii hostibus agendum, in quibus aperta contumacia et impius Dei contemptus se profert, praesertim ubi aliis viam obstruunt. Ac ne quis praeter modum excanduisse Paulum existimet, diserte exprimit Lucas, Spiritus instinctum illi fuisse ducem: quare non modo reprehensione caret hic zeli fervor, sed horribilem metum incutere debet profanis Dei contemptoribus, qui insurgere contra eius verbum non dubitant, quandoquidem in eos omnes non ab homine mortali, sed a Spiritu sancto per os Pauli fertur haec sententia. Quantum ad verba spectat, locus hic refellit eorum errorem, qui Saulum putant nomen sibi ex Proconsule sumpsisse, quasi victoriae tropaeum erigeret: multae quidem sunt in contrariam partem rationes et satis validae, verum locus hic unus sufficit, ubi demonstrat Lucas nondum adducto ad fidem Proconsule fuisse binominem. Nec dubium est, quin gentile inter Iudaeos nomen retinuerit, scimus autem hoc fuisse usitatum, ut qui cives erant Romani, nomen aliquod Italicum mutuarentur. Versutiam Lucas dolo coniungit, quae sinceritati contraria est, dum scilicet astuti homines versatile suum ingenium huc illuc transformant, ut nihil habeant unum vel simplex: quanquam nomen Graecum, quo utitur Lucas, promptam ad nocendum audaciam significat: sed prior significatio melius convenit. Per *filium diaboli* intelligitur homo perditus ac deploratus. Tales sunt omnes, qui malitiose et quasi data opera quod iustum est ac rectum oppugnant: ideo subiicit Paulus magum esse *inimicum omnis iustitiae.*

Non desinis evertere. Vias Domini appellat totam rationem, qua nos ad se deducit, hanc testatur planam esse et rectam: magum autem accusat, quod suis ambagibus et strophis eam contortam, flexuosam, et perplexam reddat. Unde utilis doctrina colligi

potest, diaboli scilicet astu fieri, ne facili cursu ad Dominum pergamus: simplicem enim viam et minime spinosam in verbo suo nobis monstrat. Quare sedulo cavendi sunt impostores, qui suis vel salebris vel spinis viam impediunt, vel reddunt nobis asperam. Hic vero repetere iterum convenit quod prius attigi, non semper dandum esse vitio Christi servis, si violento impetu ferantur contra professos sanae doctrinae hostes, nisi forte Spiritum sanctum intemperantiae reum agere libeat. Neque tamen ignoro, quam proclivis sit hac in parte lapsus: quo magis ad cavendum intentos esse pios doctores necesse est: primum ne seli praetextu carnis affectibus indulgeant, deinde ne praecipiti et intempestivo fervore ebulliant, ubi adhuc moderationi est locus, tertio ne futilibus ac indecoris conviciis habenas laxent, sed tantum ut rei indignitatem verborum gravitate exprimant. Talis fuit sancti zeli et spiritus vehementia in Prophetis, quam si turbulentam iudicant molles et delicati homines, non reputant quam cara et pretiosa sit Deo sua veritas. Nunc non unus Elymas ad subvertendam fidem insurgit, sed innumeri et quidem longe sceleratiores. Videmus enim, quam sacrilega audacia omni honore Deum spolient, quam foedis corruptelis totam religionem profanent, quam crudeliter miseras animas praecipitent in aeternum exitium, quam indigne Christo illudant, quam foede totum Dei cultum deforment, quam atrocibus probris lacerent sacram Dei veritatem, quam barbara tyrannide Ecclesiam Dei vastent, ut eos dicas Deum pedibus calcare. Sunt tamen morosi plerique Philosophi, qui furiosos illos gigantes blanditiis mulceri vellent. Atqui quum tales palam sit nunquam gustasse quid sibi velit illud, Zelus domus tuae comedit me (Psal. 69, 10.): eorum frigore aut veterno potius valere iusso acriter, ut decet, in asserenda Dei gloria usque ad summum fervorem efferamur.

11. *Ecce manus.* Manus hic ponitur ad plagam infligendam: quo significat Deum huius vindictae esse auctorem, se vero duntaxat ministrum. Porro haec facultas mihi esse videtur, quam Paulus ipse prioris ad Corinth. 12, 28 δύναμιν appellat. Nam sicuti pollebant virtute Spiritus ad iuvandos miraculis fideles, sic flagellum in manu habebant, quo rebelles et obstinatos domarent. Talem Petrus in Anania et Sapphira Dei vindictam exseruit, sed quoniam miracula utplurimum Christi naturam referre debebant, qui totus humanus est, suavis, beneficus et misericors, ideo rara diversae potentiae exempla per Apostolos edi voluit: neque putandum est hac facultate fuisse instructos, quoties libitum esset quempiam ulcisci, sed Spiritus Dei, qui sic eos armabat, idem ad rectum et legitimum usum director fuit. Itaque memoria tenendum est quod prius habuimus, Paulum Spiritus instinctu loquutum esse. Porro vindictae genus valde appositum fuit: nam quum solem obtenebrare magus tentaret, et aliis praeripere lucis beneficium, ipse in horribiles tenebras iure demersus fuit. Sed quum hodie multi ex Papistis impietate magum istum superent, mirum videri potest, cur illis impune cedat audacia, in qua tam insolenter se iactant. An manus Dei imbecillior esse coepit? an illum minor tangit gloriae suae cura? an vindicandi Evangelii studium remisit? Respondeo, visibilem hanc poenam, quae mago semel inflicta fuit, et similes perpetuae irae Dei exempla esse in eos omnes, qui pu-

ram Evangelii doctrinam vel corrumpere et adulterare, vel palam suis calumniis oppugnare non verentur: scimus enim in hunc finem ad tempus edita fuisse miracula, ut perpetuo vigeant ac ante oculos versentur, nobisque luceant ad spectanda Dei iudicia, quae oculis non ita conspicua sunt. Caeterum Deo hanc vel illam rationem, qua puniat hostes suos, praescribere nostrum non est. Sergius Paulus, qui ante virilem aetatem nullum religionis verae gustum habuerat, qui a pueritia variis superstitionibus imbutus valde ardua obstacula habebat, quae ipsum a fide prohiberent, qui postremo magis deliriis fascinatus vix poterat ad fidem accedere, non levibus adminiculis opus habuit: hinc factum est ut Deus quasi e coelo manum aperte porrigeret, quanquam in eius persona nos omnes adiuvit. Idem enim Evangelium, cuius tunc sancita fuit auctoritas, hodie nobis praedicatur, neque tamen ita cessat Deus, quin diversis modis formidabilem suam potentiam contra Evangelii hostes exserat, nisi ad eius iudicia tam hebetes nobis essent oculi.

12. *Tunc Proconsul videns.* Hoc est quod dixi, abruptos fuisse laqueos, quibus ipsum devinctum Elymas tenebat: miraculo enim ad fidem deductus fuit, quia initium fidei est ac praeparatio doctrinae reverentia. Quum ergo minime obscurum divinae virtutis specimen oculis cerneret, Paulum agnovit divinitus missum esse, atque ita eius doctrinam, in cuius fide prius haesitabat, suspicere incepit. Nunc si Dominus Evangelii fidem, quae tot tamque validis undique machinis concutitur, mirabiliter in multorum animis firmam sustinet, si incredibili modo facit, ut per mille obstacula eluctetur fidei cursus, hac eius gratia contenti ne obmurmuremus vel cum eo expostulemus, acsi deterior esset nostri conditio, si miracula quotidie nova pro voto nostro non fiant.

13. Quum autem a Papho solvissent Pauli comites, venerunt Pergen Pamphyliae. Ioannes autem, digressus ab ipsis, reversus est Hierosolymam. 14. Porro illi quum regionem transissent Pergae, venerunt Antiochiam Pisidiae, et ingressi in Synagogam die Sabbatorum sederunt. 15. Post lectionem vero Legis et Prophetarum, miserunt Magistri Synagogae ad eos dicentes, Viri fratres, si est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

13. Narratur hic altera Pauli statio: nam Papho digressus, quum venisset Antiochiam Pisidiae, illic memorabilem concionem habuit, quam una cum successu referet Lucas. Prius tamen obiter commemorat Ioannis discessum, quia postea tristis dissidii causa fuit. Quum dicit Pauli comites *solvisse Papho*, primo loco intelligit Paulum ipsum, deinde alios excepto uno. Ita notando eius mollitiem, alios laudat, qui infatigabili constantia Paulum sequuti sunt.

14. *Ingressi die sabbatorum.* Numerum pluralem loco singularis posuit, sicuti alibi saepe in Scriptura occurrit. Solebant enim sabbatis convenire, ne ipsorum otium inutile et ignavum foret. Habebat quidem sabbati institutio et alium finem, ut spiritualis quietis esset figura, dum fideles mundo et carni mortui

propria voluntate se abdicant et cessant a suis operibus. Huius veritas, quia nobis constat in Christo, dum illi consepulti exuimus veterem hominem, ideo vetus figura praeteriit. Sed Deus politicum usum simul spectavit, ut Iudaei curis omnibus aliis et negotiis soluti sacros conventus agerent: ita cessatio ab operibus terrenis coelestibus suis exercitiis locum dabat. Sic et hodie feriis utendum est: ideo enim alia omnia intermittere convenit, ut liberius Deo vacare liceat.

15. *Post lectionem Legis.* Precum nulla fit mentio, quas tamen certum est minime omissas vel neglectas fuisse; sed quia Lucae propositum erat referre, quam Paulus illic habuit concionem, non mirum est, si solum commemoret quae ad docendi ordinem spectabant. Est autem hic insignis locus ex quo discimus, qualis illo saeculo apud Iudaeos tractandae doctrinae fuerit ratio. Legi et Prophetis dabatur primus locus, quia nihil Ecclesiae proponere fas est, quod non ex illo fonte haustum fuerit. Hinc etiam colligimus, non suppressam fuisse inter paucos Scripturam, sed omnes ad eius lectionem promiscue fuisse admissos: postea, qui docendi et exhortandi gratia pollebant, secundas habebant partes, tanquam interpretes Scripturae quae lecta erat. Ostendit tamen postremo Lucas, non omnibus permissum fuisse loqui, ne ex licentia nasceretur confusio, sed exhortandi munus certis hominibus fuisse mandatum, quos principes synagogae aut magistros nominant. Itaque Paulus et Barnabas non statim ad loquendum prorumpunt, ne consuetum ordinem nimia festinatione perturbent, sed modeste exspectant, dum fiat dicendi copia idque eorum permissu, penes quos publico consensu auctoritas erat. Scimus quam corruptus tunc fuerit illius populi status, et Lucas tandem in fine capitis ostendet, Antiochenos istos in respuenda Christi gratia, plus quam superbos et praefractos fuisse, et tamen hoc boni residuum inter ipsos erat, ut eorum coetus decenter et honeste essent compositi: quo magis pudenda est tam deformis confusio, qualis hodie inter eos qui Christiani haberi volunt conspicitur. Scripturam quidem Papistae in suis templis alta et sonora voce cantillant, sed lingua incognita ut nullus ad populum fructus redeat. Raro quicquam doctrinae accedit, ac tunc quoque longe praestaret silere impios rabulas, qui pro Dei verbo impura sua commenta ingerunt, et impietatum suarum foetore contaminant quicquid sacrum est.

Si quis in vobis est. Haec loquutio denotat quicquid est in hominibus gratiae ad Ecclesiam aedificandam, id esse quasi depositum. Quanquam particula *in* secundum phrasin hebraicam potest supervacua esse. Ideo pressius in ea re non insisto, quia simplex potest esse sensus, si qua vobis exhortatio est, quae apta sit et utilis populo. Caeterum exhortatio doctrinam non excludit, sed videtur hoc nomen communi usu fuisse apud eos receptum, quia proprie doctoris officium est, non proferre quicquam ex suo sensu novum, sed Scripturam, qua comprehenditur tota piorum sapientia, ad praesentem populi usum aptare. Hoc modo non tam docent, quam doctrinam aliunde sumptam in aedificationem Ecclesiae accommodant: quod ego per verbum *exhortandi* notari arbitror.

16. Surgens autem Paulus, quum manu signum silentii dedisset, dixit: Viri fratres, qui timetis Deum, audite. 17. Deus populi huius elegit patres nostros, et populum extulit, quum inquilinus esset in terra Aegypti, et eos eduxit inde brachio excelso. 18. Et circiter quadraginta annos tulit eorum mores in deserto. 19. Et delectis septem gentibus in terra Canaan, terram ipsorum illis haereditariam dedit. 20. Post haec annis circiter quadringentis et quinquaginta dedit Iudices usque ad Samuelem Prophetam. 21. Inde postularunt Regem, et dedit illis Deus Saul filium Cis, virum ex tribu Beniamin, annis quadraginta. 22. Et sublato illo suscitavit illis David in Regem, de quo testimonium reddens, dixit: Inveni David filium Iesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas. 23. Cuius ex semine Deus secundum promissionem suscitavit Israeli salvatorem Iesum.

16. Initio notandus est concionis status, ne putemus verba temere in aërem fundi: videtur quidem ab ovo ordiri Paulus, sed nihil dicit quod non optime praesenti instituto conveniat. Consilium eius est, Iudaeos ad Christi fidem adducere: quod ut fiat ostendi illis necesse est, hoc uno ipsos excellere prae aliis gentibus, quia illis promissus est Salvator, cuius regnum summa et unica eius sit felicitas. Hoc igitur Pauli exordium est, Quod electi sint olim ut peculiaris essent Dei populus, quod tot beneficiis, quantumvis indignos se praestarent, continua aetatum serie fuerint affecti, hoc a promissione Messiae pendere et spectare ad eum scopum, ut per manum Messiae eos Deus gubernet: ac proinde nihil esse quo glorientur, nisi sub caput suum colligantur, imo nisi oblatum recipiant, irritum fore vitae foedus quod Deus cum patribus ipsorum pepigerat, nullamque fore adoptionem. Huc spectat prima pars concionis, praecipuum hoc esse Legis caput et foederis divini fundamentum, ut Christum habeant ducem ac praesidem, qui omnia apud eos instauret: sine eo nec stare religionem posse et ipsos fore miserrimos. Inde Paulus ad alterum membrum descendit, quod Iesus ille quem praedicat vere sit Christus, per quem exhibita sit salus populo: modum etiam redemptionis per ipsum partae explicat: praeterea de virtute eius et officio disserit, ut sciant quid ab ipso bonorum sperandum sit. Extrema clausula obiurgationem continet: horribile enim illis iudicium minatur, si auctorem salutis ultro se offerentem respuant, ad quem cupide expetendum Lex et Prophetae eos sollicitant. Haec fere summa est: nunc singula suo ordine excutiam.

Viri fratres. Quia satis tenebat Paulus multos esse degeneres Abrahae filios, duplici nomine compellat Iudaeos quos alloquitur. Primo vocat *fratres*, respiciens ad commune genus, simul tamen admonet veros fore Israelitas, si Deum timeant, ac tunc quoque demum idoneos fore auditores, quia timor Domini principium sapientiae. Eadem ratione attentos reddit fideles et sibi au-

dientiam apud eos conciliat, acsi diceret, Quamvis multi se iactent filios Abrahae, qui minime tanto honore digni sunt, ostendite vos non esse adulterinum semen. Hinc discamus non esse unius saeculi vitium, quod probi et sinceri cultores hypocritis permixti commune inter se habent Ecclesiae nomen: sed hoc sedulo nobis agendum, ut re ipsa simus quod dicimur, quod praestabit verus Dei timor, non externa tantum professio.

17. *Deus populi huius.* Haec praefatio testis erat Paulum minime novitatem aliquam moliri, quae populum a Lege Mosis abduceret. Unus quidem est gentium omnium Deus: sed Deum populi illius vocat cui se devinxerat, et qui colebatur inter posteros Abrahae, penes quos solos pura et integra vigebat religio. Eodem pertinet quod mox subiicitur, *elegit patres nostros*: testatur enim his verbis, nihil se minus captare quam ut a Deo vero et vivo deficiant, qui eos a reliquo mundo segregavit. Nec mihi sane dubium est quin clarius expresserit, se Deum illis non ignotum vel novicium praedicare, sed qui pridem eorum patribus innotuerat: ita breviter complectitur solidam Dei notitiam, quae in Lege fundata erat, ut stabilis maneat eorum fides ex Lege et Prophetis concepta. Interea tamen gratuitum Dei amorem erga populum illum commendat: unde enim factum est, ut soli Abrahae filii Ecclesia Dei essent ac haereditas, nisi quia ipsos a reliquis gentibus discernere Deo placuit? Nulla enim fuit dignitas, quae ipsos discerneret, sed discrimen coepit ex Dei amore, quo gratis complexus est Abraham. Hic gratuitus Dei favor saepe a Mose Iudaeis in memoriam revocatur, ut Deuteronomii 4, (37.) 7, (8.) 10. 14. 32. et aliis locis: in quo illustre admirabilis consilii sui speculum nobis Deus proposuit, quod nihil excellentiae in Abraham reperiens, homine ignobili ac misero idololatra, eum tamen universo mundo praetulit. Porro haec electio sicuti circumcisio totius populi communis fuit, qua sibi Deus Abrahae semen cooptavit, sed fuit altera quoque electio magis abscondita, qua sibi ex multis Abrahae filiis paucos Deus secernens testatum fecit, non omnes qui secundum carnem progeniti sunt ex Abraham in spirituali genere censeri.

Populum extulit. Quicquid postea beneficiorum contulit Deus in Iudaeos, ex illo gratuito favore, quo patres eorum complexus fuerat, Paulus manasse docet. Haec enim causa est, cur mirabili Dei virtute redempti, et eius manu in possessionem terrae Canaan adducti fuerint tot gentibus in eorum gratiam profligatis. Neque enim res vulgaris fuit, terram suis indigenis orbari ut inquilinos exciperet: haec scaturigo est et radix bonorum omnium, ad quam nos Paulus vocat, quod Deus patres elegit: haec eadem fuit Deo admirabilis tolerantiae causa, ne rebellem illum populum abiiceret, qui sua pravitate millies alioqui se perdidisset. Proinde ubi Scriptura veniam illius sceleribus datam fuisse commemorat, dicit Deum foederis sui memorem fuisse. Dicit *in altum evectos fuisse*, quum inquilini essent, ut memoria repetant, quam magnifica fuerit et splendida liberatio.

18. *Mores eorum tulit.* Graece maiorem habet emphasin et gratiam verbum compositum, quo Dei indulgentia exprimitur in sustinendo populo, quem pervicacem et immorigerum esse sciebat (ἐτροποφόρησεν αὐτούς). Significat autem iterum Paulus, in causa fuisse Dei electionem, ut eius bonitas cum populi malitia certaret.

Notandum est tamen, Deum populi electi, dum firmus stare vult in suo praeposito, ita misertum esse, ut rebelles nihilominus et impios severe ultus fuerit. Populo quidem pepercit, ne penitus ipsum exstingueret sicuti iure poterat, sed modum simul invenit, ne inulta manerent scelera. Atque ita impletum est illud Iesaiae, Si fuerit multitudo quasi arena maris, reliquiae salvae fient (10, 22.).

20. *Dedit illis Iudices.* Hoc nomine Scriptura praefectos et gubernatores intelligit: hic autem aliud immensae erga Iudaeos Dei clementiae testimonium est, quod tam multis eorum defectionibus ignovit, nam quae breviter colligit Lucas, probabile est, clarius fuisse et uberius a Paulo exposita. Scimus autem, qualis toto illo tempore fuerit populi status, quum subinde iugum indomita petulantia excuteret: saepe gravissimis cladibus afflictus fuit, mox tamen, quum humiliatus esset, ex tyrannide hostium Deus eum eripuit. Ita per multas mortes corpus eius incolume servavit totis quatuor saeculis et dimidio. Atque hinc apparet, quam indigni toties spreto et abiecto Dei favore fuerint, nisi electionis constantia vicisset: quomodo enim nunquam fatigatus est Deus, quin centies foedifragis fidem ipse servaret, nisi quia oculos in Christum suum convertens fundatum in ipso foedus non passus est intercidere?

21. *Inde postulaverunt.* Haec vero mutatio perinde fuit, ac si constitutum ab eo regimen palam everterent, quod etiam Deus ipse apud Samuelem queritur (I. Sam. 8, 5. 7.). Sed obstitit fixa electionis stabilitas, ne poenam tanta amentia dignam luerent, imo prava et illicita populi cupiditas nova et incredibilis Deo occasio fuit erigendi regni, unde postea Christus prodiret: quomodo enim factum est, ut spectrum veniret ad tribum Iuda, nisi quia populum regis creandi desiderium cepit? Et populus quidem improbe, sed Dominus, qui malis bene uti novit, noxam illam vertit in salutem. Quod Saul regno deiectus est, id ad coarguendam populi culpam spectabat, sed mox regno in familia Davidis stabilito fides vaticinio Iacob constitit (Gen. 49, 10.).

22. *Inveni David servum meum.* Elogium hoc non tam in laudem personae citatum fuit a Paulo, quam ut Iudaeos attentiores ad recipiendum Christum faceret: neque enim Dominus nulla aut levi de causa animum suum Davidi addictum penitus esse testatur, sed aliquid in eo singulare praedicat, ac eum tantopere extollens vult in eius persona fidelium mentes ad Christum extollere. Locus autem ex Psalmo octuagesimo nono (v. 21.) sumptus est. Tantum inseruit Paulus quod illic non habetur, fuisse *Davidem Isai filium*, quod gratiam Dei amplificat. Nam quum homo pecuarius esset Isai, mirabile fuit Dei opus, minimum ex eius filiis ex ovium caulis extrahere, quem in regni solio locaret. *Inveniendi* verbo significat Deus, hominem se adeptum esse vel nactum qualem volebat: non quod se proprio marte et industria comparaverit David, ut talis Deo occurreret, sed loquutio ex communi hominum more sumpta est. Sed quaeritur, quum David tam graviter lapsus sit, quomodo Deus continuae obedientiae testimonium illi reddat. Duplex responsio est: nam ad continuum potius tenorem vitae quam ad singula Davidis opera respexit Deus: deinde non tam pro eius merito sic eum ornavit, quam in Christi sui gratiam. Certe uno scelere aeternum sibi ac suis excidium meritus erat, et

quantum in ipso erat, praeclusa erat via Dei benedictioni, ne ex Bersabe aliud quam viperinum semen tolleret. Atqui tam foedum eius scelus in morte Uriae miro Dei consilio in contrarium finem cedit, quia ex inauspicato illo et perfidiae pleno, multis denique maculis inquinato coniugio nascitur Salomon. Quamvis autem gravissime peccaverit David, quia tamen toto vitae cursu Deum sequutus est, sine exceptione laudatur, quod in omnibus obedientem se praebuerit Deo: quanquam ut iam dictum est altius nos deducit Spiritus, imo communis fidelium omnium vocatio in Christo capite hic nobis depingitur.

23. *Secundum promissionem.* Confirmat haec etiam particula, quod iam aliquoties dictum est, in mittendo Christo habitam a Domino fuisse solius fidei et bonitatis suae rationem: misit enim, quia promiserat. Quemadmodum autem promissio gratuitam fuisse salutem testis est, ita simul non vulgarem Evangelio fidem conciliat, quia hinc patet, non repente prodiisse Christum, de quo nihil unquam auditum foret, sed qui olim ab initio promissus erat nunc suo tempore exhibitum. Caeterum promissiones quas hic obiter attingit Lucas satis celebres ac notae sunt. Inter Iudaeos autem quotidiano sermone adeo tritae erant, ut vulgo Christum non aliter vocarent, quam Filium Davidis (Matth. 22, 52.). Iesum dicit *excitatum fuisse Israeli*, quia tametsi totius mundi salus est, imprimis tamen minister fuit Circumcisionis ad promissiones, quae Patribus datae erant implendas (Rom. 15, 8.). Hebraicum nomen *Iesu* graece σωτῆρος expressit. Ita bis dixit idem: non est tamen superflua repetitio, quia monere voluit, Christum re ipsa esse et praestare quod nomen illi divinitus voce angeli impositum sonat.

24. Postquam Ioannes praedicasset, ante faciem ingressus eius, baptismum poenitentiae toti populo Israel. 25. Quum autem impleret Ioannes cursum, dixit, Quem me arbitramini esse? Non sum ego. Sed ecce venit post me, cuius non sum dignus subligacula pedum solvere. 26. Viri fratres, filii generis Abrahae, et qui in vobis timent Deum, vobis sermo salutis huius missus est.

24. Scimus quale fuerit Ioannis officium, nempe, viam Domino parare. Ideo testimonium eius adducit Paulus, ut Iudaeis probet, non ficticium se sed verum Dei Christum praedicare, quem celeberrimus ille praeco iam ante commendaverit: non quod ad rei tantae probationem sufficiat hominis testimonium, sed Ioannis alia erat ratio, quem fuisse Dei Prophetam passim omnes fere persuasi erant. Hinc ergo testimonii auctoritas, quod praeco e coelo missus, non privatus quispiam de Christo verba facit. Duo autem summatim recitat Paulus de Ioanne, quod baptismum poenitentiae docuerit ante Christi adventum, deinde quod titulum et honorem Messiae ultro a se reiiciens Christo cesserit.

Baptismum poenitentiae. Baptismus praeter Legis ritum et morem inductus magnae fuit mutationis symbolum: neque enim ante Christi adventum quicquam novare fas erat. Habebant quidem Iudaei in Lege suos baptismos, qui et ipsi poenitentiae exercitia

erant, sed Ioannes novi et insoliti baptismi auctor fuit vel potius minister, qui spem instaurationis diu speratae et desideratae faceret. Quum *baptismum poenitentiae* vocat, non excludit peccatorum remissionem, sed loquitur pro circumstantia loci, quod baptismus iste praeparatio fuerit ad Christi fidem. Et notanda est loquutio, quod *praedicavit baptismum*, qua monemur tunc rite administrari Sacramenta, quum ad visibilem figuram doctrina quoque accidit: neque enim os baptistae mutum esse decet, quia inane est sine doctrina signum.

25. *Quum impleret Ioannes cursum.* Secundum membrum testimonii, quod Ioannes stadii sui metae vicinus discipulos Christo remisit. Prius enim baptismi rudimento eos formaverat, tunc autem de manu quod aiunt in manum Christo eos tradidit. Interrogatio autem haec, *quem me arbitramini esse?* non est dubitantis. Reprehendit enim Ioannes et obiurgat Iudaeos, quod falsum illi Messiae honorem deferrent: quanquam uno contextu legi potest, Non sum quem esse me putatis: altera tamen lectio receptior, ut etiam plus vehementiae habet ad refellendum errorem. Porro longe plus fidei meretur eius testimonium, quod oblatum sibi honorem, quem non sine plausu accipere poterat, sponte repudiat et alteri cedit. Non potest certe suspecta hic esse ambitio, nec ulla captatio, quae fidem verbis deroget.

Ecce venit. Hoc est, venturus est: phrasis hebraica, satis trita etiam in Novo Testamento. Quum se indignum fatetur, qui *corrigias solvat ex calceis Christi*, proverbialis est figura, qua se extenuat quantum potest, ne sua magnitudo Christi gloriam obscuret: quod enim illi mandatum erat, fideliter curare voluit, ut solus Christus praecelleret: se ergo quantus quantus est prae illo nihil esse dicit. Quamvis enim Dei servis sua constet dignitas, ubi tamen ad Christi comparationem ventum est, redigi in nihilum oportet omnes, ut ille unus emineat: sicuti evanescere stellas omnes videmus, ut solis fulgori locum cedant.

26. *Viri fratres.* Iterum Iudaeos ad amplexandum Christum Paulus exstimulat: hoc enim non parum in eorum animis debebat studii et attentionis excitare, quum audirent de salute sua agi, et salutis nuntium sibi proprie destinatum esse. *Filios Abrahae* vocat non tantum honoris causa, sed ut se vitae aeternae haeredes agnoscant: ac tam blande eos compellat, ne durum sit a sacerdote et scribis quos venerabantur discessionem facere, quod necesse erat ut Christum admitterent. Porro memoria tenendum est, quod superius docui: quamvis gentibus aperta esset ianua regni coelorum, nondum tamen e suo gradu deiectos fuisse Iudaeos, quin primogeniti censerentur in Dei familia. Ergo *salutem* illis missam esse dicit, quia ordine priores erant: quia tamen carnale genus non multum per se habebat momenti, et multorum se prodebat impietas, specialiter compellat Paulus veros Dei cultores, significans frustra verba fieri, nisi in eorum cordibus regnet Dei timor, qui ea excipiat exceptaque foveat. Notandum hoc elogium Evangelii, quod dicitur *sermo salutis*: quare plus quam ferrea sit eorum durities oportet, quos sua dulcedine non allicit. Caeterum, quamvis tale sit natura, reprobis per accidens fit odor mortis in mortem (II. Cor. 3, 16.).

27. Nam qui habitabant in Ierusalem, et principes eorum, quum eum ignorarent, et voces Prophetarum, quae Sabbatis omnibus leguntur, eo damnato, has impleverunt. **28.** Et quum nullam causam mortis invenissent, rogarunt Pilatum, ut eum tolleret. **29.** Et postquam impleverunt omnia, quae de ipso scripta erant, sublatum e ligno posuerunt in monumentum. **30.** Deus autem suscitavit eum ex mortuis: **31.** Qui visus fuit per dies complures his, qui ascenderant cum eo a Galilaea Hierosolymam, qui sunt testes eius ad populum.

27. Prudenter et opportune scandalo occurrit, quod fidem eorum morari poterat: nam Hierosolyma sanctuarium Dei erat, sedes regia, fons veritatis, et lux totius mundi: atqui illic occisus fuerat Christus. Nihil porro in speciem absurdius videri poterat, quam eum suscipere, qui e templo Dei eiectus foret, et aliunde petere salutis doctrinam, quam unde prodituram Deus ipse testatus fuerat. Adde quod credendo in Christum discessio fieri videbatur ab Ecclesia. Ac proinde una haec obiectio ad refutandum Pauli concionem satis erat valida, Quid nobis sub praetextu divini foederis hominem obtrudis, quem praecipua pars sancti populi damnavit? Hoc scandalum avertit Paulus, ne Evangelii cursum retardet: neque id modo, sed id retorquet etiam in diversam partem. Quia enim Hierosolymae contemptus et reiectus fuerat vitae auctor, Antiochenos Paulus hortatur, saltem qui inter ipsos Deum timent, ut eum tanto alacrius suscipiant: nam hoc indicat causalis particula, acsi dixisset, Quandoquidem Hierosolyma bonum suum non agnovit, vos magis expergefieri et accendi convenit, ne eadem in vobis ingratitudo et pravitas reperiatur. Sed alia ad tollendum scandalum ratione utitur, quod scilicet adeo nihil eorum impietas divinae Christi praestantiae derogaverit, ut potius ad eam comprobandam et stabiliendam valere debeat. Unde enim melius perspicitur Christus (Luc. 24, 25. 26.), quam quod in eo impletum est, quicquid in Lege et Prophetis fuerat praedictum? Porro, quid consequuti sunt Christi hostes, nisi quod in eo conspicua refulsit Scripturae veritas? Christum reprobari a praecipuis oportuit: sic enim praedictum fuerat, Psal. 118, 22., Lapidem quem reprobarunt architecti, hunc Deus in caput anguli constituit. Christum oportuit damnari inter noxios, ut nos coram Deo absolveret: illi imponi peccata nostra, ut nos ab illis expiaret: immolari in cruce, ut umbratiles Legis victimae cessarent: nam et haec continebat Scriptura Iesaiae 53, 4. 5., Danielis 9, 26. Ergo populi duces, quo maiore impetu Christum exstinguere conati sunt, re ipsa probarunt ipsum esse Christum, et mirabiliter eos frustratus est Dominus, ut obstinata eorum impietas fidem piorum aedificet magis quam diruat. Eiusdem fere generis sunt scandala omnia, quae a Christo infirmas et leves animas abducunt. Nam si propius expenderent totum operis Dei progressum, confirmationis materia esset ubi labascunt. Fit ergo utplurimum nostra socordia, ut scandalis turbemur: quia torvis aut lusciosis oculis intuentes, quae ad

Christum pertinent, quod album est nigrum esse imaginamur. Videmus autem ut nihil Paulus dissimulet, sed ingenue profiteatur quod res est, Christum non tantum hominibus gregariis, sed primoribus etiam invisum fuisse: nec fuisse a paucis explosum, sed oppressum impia totius populi conspiratione. Durum et odiosum id primo conflictu erat, sed validiorem machinam Paulus opponit, quod illis invitis Deus tanquam Lydio lapide usus est, ad quem Filium suum probaret. Quum eadem quoque nunc Evangelii sit conditio, ne pudeat nos cum Paulo fateri, superbos mundi principes, et qui in Ecclesia primatum tenent, infestos esse Christi hostes, quando id in Christi gloriam potius quam probrum cedit: sic enim impletur Scriptura.

Quum eum ignorarent. Tametsi deliberata malitia Principes ad Christum opprimendum impulit, vere tamen Paulus ignorantiae imputat, sicut alibi quum dicit, Absconditam esse mundi principibus Evangelii sapientiam, quia alioqui Dominum gloriae nunquam crucifixissent, I. Corinth. 2, 8. Tumultuosae enim phrenesi consimilis est impiorum malitia, et videndo non videt. Certe sana mente et luce Spiritus privatos fuisse dubium non est, qui bellum cum Deo in suam perniciem suscipere non dubitarunt. Scripturae quoque inscitiam illis exprobrat. Et ne quis exciperet, de re ignota vel obscura eum loqui, simul addit, non alias se prophetias iactare, quam quae sabbatis omnibus leguntur, acsi diceret luculenta esse et rudissimis quibusque nota Scripturae oracula, quae ipsos latuerint. Hoc modo admonet Paulus quam prodigiosa fuerit eorum incredulitas, ut auditoribus detestabilem reddat. Docemur autem tali exemplo, etiamsi Dominus nobis per Scripturam illuceat, non omnibus tamen esse oculos. Postea etiam crassior fuit gentis stupiditas, quemadmodum alibi Paulus dicit velamen ante oculos positum esse, ut praesentem Mosen non videant (II. Cor. 3, 15.). Interea notandum est, ad Scripturam nos revocari, ne magnorum hominum auctoritas nos decipiat: nec est quod sibi quisquam ex pravo aliorum sensu praeiudicium faciens absolvi se putet. Hortatur enim Antiochenos Paulus, ut contra larvatos Ecclesiae praesules ex Scriptura iudicent. Ideo enim data est ut legatur: lectio autem non frustra a Domino instituta, sed ut inde pii omnes proficiant ac iudicent quid rectum sit.

Hanc impleverunt. Ita videmus non creaturas modo sensu carentes, sed diabolum quoque et omnes impios subesse Dei providentiae: ut quod apud se decrevit per ipsos exsequatur. Idem cap. 3, 23. habuimus et 4, 28., quum maxime furerent Christi hostes ad eum perdendum, minime tamen quod volebant adeptos esse, sed potius quod Deus suo consilio statuerat, effectum suis manibus reddidisse. Id vero ad commendationem divinae veritatis non parum facit, quod non modo ad praestanda quae promisit satis sit ipse potens, sed qui in nihilum redigere conantur eius consilia, his stabiliendis operam suam licet inviti impendant. Quomodo enim non staret Dei veritas, quam summi hostes implere coguntur? Prudentia tamen hic opus est, ne Satanam cum Deo misceamus: neque enim ideo excusabiles sunt Iudaei, quod Scripturam impleverint, quia prava eorum voluntas consideranda, non eventus quem minime sperarunt, imo qui miraculi instar haberi debet. Si eorum opus per se spectetur, Deo penitus contrarium

est: sed quemadmodum Deus in sole et reliquis planetis oppositos motus et inter se confligentes miro artificio temperat, sic perversos impiorum conatus occulta virtute in diversum quam putabant ac volebant finem dirigit, ne quicquam faciant nisi quod voluit. Ipsi quidem quoad se contra eius voluntatem faciunt, sed modo quodam incomprehensibili succedit pro Dei voluntate. Quum hic cursus sit praeter naturam, non mirum si carnis prudentiae non sit visibilis. Quare cernendus est fidei oculo vel potius reverentia adorandus: canes autem qui contra oblatrant cum sua petulantia spernendi.

28. *Quum causam non haberent mortis.* Magni ad rem intererat ut scirent Christum immerito fuisse occisum: neque enim iustitiam nobis peperisset morte sua, quam pro suis maleficiis passus foret. Innoxium itaque fuisse oportet, cuius mors expiatio sit pro peccatis mundi. Nec vero dubium est, quin Paulus ad liquidum exposuerit, Pilatum non pro iudicis officio Christum damnasse, sed improbis populi flagitationibus victum annuisse, ut morti traderetur: et simul Iudaeos libidine non ratione impulsos ad expetendam Christi mortem. Terrendi enim erant auditores, ne tam nefario sceleri se adiungerent socios. Sed quae ille tunc iusta narratione prosequutus est, Lucas nunc suo more paucis verbis perstringit.

29. *Quum perfecissent omnia.* Quae scilicet Deo per ipsos fieri placuerat. Sic enim Christum tractarunt, ut nihil defuerit Scripturae vaticiniis. Hoc modo tollitur offendiculum, quod ex crucis ignominia concipit sensus carnis, non fuisse permissum Dei filium vesano hostium furori, sed Patris decreto morem gessisse. Porro ex Scripturis liquet, quaenam olim testinata ei fuerit conditio. Quod dicit Christum ab eisdem sepultum qui eum occiderant, videtur cum Evangelica historia pugnare, sed fieri potest ut Lucas Sepeliendi verbum indefinite acceperit. Quodsi ad eosdem referre velis, erit synecdoche. Pilati enim permissu sepultus est, arbitrio autem sacerdotum appositi fuerunt sepulcro custodes. Etsi ergo Ioseph et Nicodemus sepulturae Christum mandarunt, improprie Iudaeis neque tamen absurde id tribuitur: quia hic consilium Pauli non est officium laudare, sed probare Christi resurrectionem, quia quem sepulcro inclusum hostes custodiebant Deus inde abstulit. Significat ergo, non clam nec furtim sublatum fuisse Christi corpus, sed in loco celebri et hostibus cognito fuisse positum, adeoque eos custodiae praefuisse, neque tamen repertum: unde colligitur certa resurrectio.

30. *Deus suscitavit eum.* Mors quidem Christi piorum fuit salus, sed cum resurrectione coniuncta: ideo in hac secunda parte diutius Paulus insistit. Nunquam enim auditoribus suis persuasisset, petendam a morte salutem esse, nisi in Christo suscitando apparuisset Dei potentia.

31. Postquam Christum sepulcro, quod a conducticiis hostium ministris obsidebatur, egressum fuisse dixit, nunc subiicit a multis discipulis fuisse visum, qui fidele testimonium populo reddiderunt. *Testes* autem vocat vel officii respectu, quoniam ad hoc delecti erant, sicut supra capite 1, 8. dictum est, vel simpliciter indicans, publice et libere de Christo professos esse quod sciebant: unde sequitur, rem Hierosolymae probe fuisse testatam. Probatio an-

tem ita non levis erat; quod in formidabili hostium potentia, qui ad resistendum prompti et ardentes nihil omittebant, tamen exstiterant qui palam assererent Christum resurrexisse, et quidem oculati essent eius rei testes: nam si qua fuisset ad manum refutatio, eam minime scribae neglexissent.

32. Et nos vobis evangelizamus, quod promissionem patribus factam 33. Deus impleverit filiis eorum, nempe nobis: excitato Iesu, sicut in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te. 34. Quod autem excitaverit eum ex mortuis, non reversurum posthac in corruptionem, sic dixit, Dabo vobis sancta David fidelia. 35. Propterea et alibi dicit: Non permittes Sanctum tuum videre corruptionem. 36. David quidem quum suae aetati inservisset, consilio Dei obdormivit, et appositus est ad patres suos, viditque corruptionem. 37. Quem autem Deus excitavit, non vidit corruptionem.

32. *Vobis evangelizamus.* Iam sibi munus et honorem Apostolicum vindicat, ut tanquam legitimus Dei minister audiatur. Legationis vero sibi iniunctae summam esse dicit, exhibitum suo saeculo fuisse, quod Deus olim promiserat. Paucis autem verbis multas res et magnas comprehendit. Primo significat nihil se novum vel a Lege et Prophetis alienum ingerere, sed eius doctrinae complementum patefacere, quam ipsi divinitus traditam esse fatebantur et persuasi erant: unde sequitur, non posse ab illis reiici quod proponit, quin foedus cum patribus a Deo sancitum, quantum in se erit, abrogent: deinde fidem Dei commendat, quia nunc demum re ipsa constet, nihil temere vel frustra olim fuisse pollicitum, sed praecipue magnitudinem extollit gratiae in Christo demum exhibitae. Notanda enim inter ipsos et patres comparatio, quum dicit adeptos esse quod promissum fuerat patribus: nam quo liberalius in ipsos effusa fuit Dei bonitas, eo foedior ipsorum ingratitudo futura est, si inaestimabile bonum aspernati fuerint aut fastidierint. Quid enim hoc aliud esset, quam thesaurum sibi ad manus porrectum adeoque in sinu depositum ad pedes abiicere, cuius spem procul ostensam reverenter amplexi sint patres, et tota vita patienter foverint? Sed quaeritur de iis qui sub Lege vixerunt, annon ipsi quoque promissionum fuerint compotes? Respondeo, talem eiusdem inter nos gratiae societatem esse, quae tamen longam distantiam non impediat. Sed Paulus hoc unum intelligit, suspensam quodammodo fuisse eorum fidem, donec Christus apparuit, in quo omnes Dei promissiones sunt Etiam et Amen: sicut docet II. Corinth. 1, 19. 20. Eiusdem ergo regni coelestis haeredes sumus, et consortes spiritualium bonorum, quibus Deus filios ornat: amoris etiam sui gustum illis Deus in praesenti vita praebuit, sicuti eum nunc gustamus. Sed Christus, qui vitae aeternae et bonorum omnium substantia est, illis tantum promissus erat, nobis datus est: et eum tanquam procul absentem expetebant, nos praesentem obtinemus.

33. *Filiis eorum, nempe nobis.* Certum est de naturalibus filiis loqui Paulum, qui originem a sanctis patribus ducebant, quod ideo notandum est, quia fanatici quidam omnia ad allegorias trahentes nullam hic generis, sed solius fidei rationem habendam somniant. Tali autem commento sacrum Dei foedus exinaniunt, ubi dicitur: Ero Deus tuus et seminis tui. Sola, inquiunt, fides est, quae efficit Abrahae filios. Ego autem contra excipio, Qui Abrahae filii nascuntur secundum carnem spirituales quoque censeri Dei filios, nisi sua infidelitate degenerent. Rami enim natura sancti sunt, quia ex sancta radice progeniti, donec vitio suo profanescant (Rom. 11, 16.). Et certe consilium Pauli est, Iudaeos ad Christum allicere: quod ut fiat, privilegio discerni eos et eximi ab ordine vulgari oportet. Neque inde sequitur quod odiose obiectant nebulones isti, carnali semini alligatam esse Dei gratiam: quia etsi haereditaria fuit posteris Abrahae vitae promissio, multos tamen privavit sua incredulitas. Facit ergo fides, ut ex magna turba in filiis pauci censeantur: per fidem vero Deus suos segregat. Atque illa duplex est electio, cuius ante memini. Altera totius gentis peraeque communis, quia prima Dei adoptio totam Abrahae familiam complectitur. Altera quae restringitur ad arcanum Dei consilium et fide tandem sancitur, ut penes homines rata sit. Rite ergo Paulus Iudaeis praestitum esse contendit, quod patribus Deus promiserat: nam ipsis quoque promissum fuerat, sicut Zacharias in suo cantico personat (Luc. 1, 73.), Iusiurandum quod iuravit Abrahae patri nostro, daturum se nobis etc. Neque tamen obstat gentis illius dignitas, quin simul in totum mundum se diffundat Christi gratia, quia sic primogenitus primum occupat honoris gradum, ut secundum tamen locum relinquat fratribus. Nam quod veteri populo abdicato vacua Ecclesiae possessio extraneis relicta fuit, nova colligendae ex gentibus Ecclesiae coepit esse occasio: quodsi ille in fide stetisset, in communem honoris societatem adiunctae fuissent gentes.

Suscitato Christo. Hic suscitandi verbum meo iudicio latius patet quam ubi paulo post repetitur. Neque enim tantum dicit Christum resurrexisse a mortuis, sed divinitus ordinatum, et quasi manu Dei productum in lucem, ut Messiae partes impleret, sicut passim docet Scriptura, excitari a Domino Reges et Prophetas: nam verbum ἀναϛῆσαι hoc sensu interdum capitur. Haec autem ratio me movet, quod Deus filium suum in mundum mittendo promissionem olim servis suis datam exhibuit ipso effectu.

Sicut et in Psalmo secundo. Tametsi in numero consentiunt graeci codices, non tamen praetereundum quod Erasmus admonet, multos ex veteribus Psalmum primum legisse. Et fieri potest ut Lucas ita scripserit: nam qui hodie secundus Psalmus habetur, non sine ratione primus vocari potuit, quando Psalmum primum probabile est a scribis et sacerdotibus, quorum opera in unum corpus collecti sunt Psalmi, prooemii vice fuisse additum. Neque enim ascribitur nomen auctoris: et tantum ad Legem Dei meditandam hortatur. Sed in ea re non multum est momenti. Hoc enim praecipuum est, ut sciamus quam proprie et quo modo ad praesentem causam Paulus testimonium ex Psalmo sumptum accommodet. Non negamus Davidem illic, quum se undique peti videret et plus esse in hostibus suis potentiae et roboris, quam ut par esset resi-

stendo, Dei praesidium opponere, quem sibi regnandi esse auctorem sciebat. Sed quum figura esset veri Messiae, scimus in eius persona nobis adumbrata esse, quae nonnisi in Messiam solide competunt. Et contextus satis evincit non simplicem nudamque gratiarum actionem, quae regno Davidis conveniat, sed altius illic vaticinium contineri. Vix enim centesimam gloriae partem, quam illic praedicat, Davidem in sua vita libasse satis notum est: qua de re plura diximus supra in caput 4. Nunc propius intueamur verba. Vocantur quidem reges in commune filii Dei, Psal. 82, 6. Sed quum Dei consilium sit, Davidem regibus aliis praeferre et eximere illorum numero, hic honoris titulus κατ᾽ ἐξοχὴν illi prae aliis omnibus tribuitur: non quod tantus honor proprie in persona eius resideat, quia hoc modo angelis quoque praestantior esset, ut habetur ad Hebr. 1, 4. Itaque Christi respectu, cuius imago erat, tam magnifice ornatur ut eum Deus non vulgarem, nec aliquem ex multis, sed quasi unigenitum filium agnoscat. Sequitur probatio, Quia Deus ipsum genuerit, quum regnum stabilivit in eius manu: neque enim hominum industria id factum est, sed Deus invictam manus suae virtutem e coelo exseruit, unde palam constaret ipsum divino consilio regnare. Ergo genitura ista cuius meminit ad hominum sensum vel notitiam referri debet: nempe quod palam tunc cognitum est, genitum fuisse a Deo, quum mirabiliter regni solium praeter omnium spem conscendit, et coelestis Spiritus virtute innumeras fregit conspirationes, quia regnare non poterat nisi gentibus omnibus vicinis sub iugum coactis, quasi subacto quodam mundo. Nunc ad Christum veniamus. Non prodiit certe in mundum sine testimonio, quo se Filium Dei probaret: conspicua enim fuit eius gloria, qualis decebat unigenitum Dei, sicut habetur Io. 1, 14. et passim iactat se Deum habere testem ac vindicem huius honoris. Genuit ergo Deus Christum, quum ei certas notas insculpsit, unde vera et expressa illius effigies et filius agnosceretur. Neque tamen hoc obstat, quominus Christus sapientia sit ab aeterno Patre ante tempus genita, sed illa arcana est generatio: nunc autem praedicat David manifestatum fuisse hominibus. Ita relatio est ut diximus ad homines, non ad Deum quia quod absconditum in Dei corde erat hominibus palam innotuit. Et elegans est figura, quod non minus clare testata sancitaque fuit Christi divinitas, quam si ante hominum oculos genitus a Deo foret. Scio Augustini argutiam plerisque magis placere, quod *hodie* perpetuum notetur. Atqui ubi Spiritus ipse Dei interpres suus est, et quod per Davidem dixerat per os Pauli exponit, nobis fas non est alium sensum comminisci. Caeterum, quum eodem Paulo teste (Rom. 1, 4.) Christus in potentia manifestatus fuerit Filius Dei, quum resurrexit a mortuis, colligimus hoc primarium fuisse coelestis excellentiae specimen, et tunc Pater vere eum in lucem extulit, ut mundus ipso genitum esse sciret Quamvis ergo suscitari Christus a Deo coeperit, quando prodiit in mundum, resurrectio tamen quasi iusta et plena suscitatio fuit: quia quum prius exinanitus esset forma servi accepta (Phil. 2, 7.), tunc victor mortis et dominus vitae emersit, ut nihil ad maiestatem Dei Filio et quidem unigenito dignam illi deesset.

34. *Non reversurum posthac.* Alterum nunc membrum attexit, Christum semel excitatum a mortuis ut aeternum vivat, quemad-

modum Paulus docet Rom. 6, 10. Non amplius moritur, nec amplius mors illi dominabitur: quia vivit Deo. Perquam enim tenuis et frigida esset fiducia ex Christi resurrectione concepta, si adhuc interitus aut ulla mutatio eum maneret. Ergo ingressus esse dicitur regnum Dei, ut perpetuo vivens suos quoque aeterna felicitate donet. Nam quia nobis resurrexit Christus potius quam sibi, perpetuitas vitae, quam illi Pater contulit, ad nos omnes extenditur ac nostra est. Videtur tamen locus Iesaiae (55, 3.), qui hic adducitur, ad probandam Christi immortalitatem nihil facere, Dabo vobis sancta David fidelia. Sed non ita est: nam quum de redemptione Davidi promissa loquatur Iesaias, et eam stabilem ac fixam fore asserat, hinc rite colligimus immortale Christi regnum, in quo fundata est aeternitas salutis. Graecos autem interpretes sequutus est Paulus, quum *Sancta* pro Misericordiis posuit: חסיד quod mansuetum, benignum et clementem significat Graeci solent Sanctum reddere. Ideo hoc loco חסדי David verterunt Sancta Davidis, quum potius intelligat Propheta promissam Davidi gratiam. Sed hoc rudibus et infirmis concessit Paulus, qui graecae lectioni magis assueti erant: praesertim quum vis testimonii alibi sita esset. Hoc enim in summa vult Paulus, Si aeterna est gratia, quam Deus se in Filio daturum pronuntiat, vitam Filii similiter aeternam esse, nec mutationi obnoxiam. Tenenda est enim regula, quod omnes Dei promissiones in Christo sunt Etiam et Amen (II. Cor. 1, 20.), ac proinde vigere nequeant nisi eas vivificet.

35. *Non permittes Sanctum tuum.* Hic locus a Petro etiam adductus fuit in prima concione, quam supra retulit Lucas cap. 2, 27., ubi eum exposui: illuc igitur lectores se referant. Tantum hoc breviter attingam, duas voces hebraicas pro sepulcro poni a Davide, ut tritae sunt apud eum repetitiones, quarum prior deducta est a concupiscendo, quia sepulcrum tanquam gurges insatiabilis omnia devoret: altera vero a corruptione, secundum hanc etymologiam fideliter graece expressus est sensus Davidis, notatur enim sepulcri qualitas, quum mortuum cadaver recipit et quasi absorbet, ut illic putrescat et tandem consumptum pereat. Id in Christum solum competere affirmat Paulus, quod servatus a corruptione immunis fuerit: nam quod eius corpus in sepulcro fuit conditum, nihil propterea iuris habuit in ipsum corruptio, quum illic integrum non secus atque in lecto iacuerit, usque ad diem resurrectionis.

36. *David quum aetati suae inservisset.* Ne quis obiiceret illic agi de Davide, mature occurrit Paulus, non convenire hoc omni ex parte Davidi, cuius cadaver putredine in sepulcro consumptum fuit. Restat ergo, quia singulare sit istud Christi privilegium, de eo vaticinatum in Spiritu fuisse Davidem. Interea notanda est inter membra et caput proportio: nam sicuti plena et absoluta huius vaticinii veritas in Christo solo tanquam in capite exstitit, ita in singulis membris iuxta cuiusque modum et ordinem locum habet. Quum autem in hunc finem resurrexerit Christus, ut corpus nostrum humile conformet corpori suo glorioso (Phil. 3, 21.): hac lege pii in foveam descendunt, ut eorum corpora putredo non absumat. Ergo secundum spem futurae liberationis David iure praedicat, se corruptionem non visurum: neque enim

corruptio penitus censeri debet, cui parata est melior instauratio: ideo enim putrescunt fidelium corpora, ut beatam incorruptionem suo tempore induant. Sed hoc non obstat, quin longe dispar sit capitis et membrorum conditio, et nos Filium Dei procul et lente subsequamur. Nunc videmus utrumque esse verum et congruenter dici, quod David et reliqui fideles quatenus suo capiti conformes futuri sunt non sint visuri corruptionem, et tamen unus Dei Filius in solidum a corruptione liber et immunis fuerit. Notanda est loquutio, quum dicit Davidem *aetati suae inservisse*, vel hominibus sui temporis: secus distinguit vetus interpres, et quaedam graeca exemplaria suffragantur, nempe quod David aetate sua servierit Dei voluntati: quae lectio tametsi probabilis est, non tamen facit ut a diversa avellar, neque vero supervacuum est vel frigidum, obdormisse Dei voluntate vel consilio: quia significat, Deum in morte Davidis non fuisse oblitum illius vaticinii, acsi diceret, non sine Dei consilio Davidis corpus in sepulcro iacuisse donec resurgeret, ut suspensus indueret prophetiae effectus usque ad Christum. Si non displicet quod profero, hinc monemur quorsum homines vivant in mundo, ut scilicet alii alios mutua communicatione iuvent. Neque enim sibi quisque natus est, sed inter se quasi sacro nexu colligatum est humanum genus. Ergo nisi leges naturae evertere libeat, meminerimus non privatim nobis vivendum esse, sed proximis nostris. Sed quaeritur, annon curanda sit etiam posteritas? Respondeo, piorum quidem ministerium posteris etiam utile esse: quemadmodum hodie sentimus Davidem mortuum plus nobis prodesse, quam magnam eorum partem qui nobiscum vivunt: verum simpliciter intelligit Paulus, fideles toto vitae cursu proximis se et sua officia impendere, mortem vero illis esse quasi metam, quia tunc perfuncti sunt, quum eos Dominus e mundo evocat. Summa est, saeculi nostri habendam primo esse rationem, ut fratribus nostris serviamus, quibuscum vitae societas nobis est: secundo autem dandam esse operam, ut ministerii nostri fructus ad posteros quoque redundet. Quum hanc legem servis suis praescribat Deus; non potest excusari eorum temeritas, qui mortuos fingunt pro nobis orare, et Ecclesiae non minus servire, quam dum viverent.

Consilio Dei obdormivit. Poterat simpliciter dicere Paulus, mortuum fuisse Davidem: addit *consilio Dei*, ut sciamus in Prophetae persona non fuisse completum, quod in Psalmo legitur. Monemur tamen similiter praefixam divinitus nobis esse vitae et mortis metam, quemadmodum Psal. 90, 3. habetur, Emittis homines, et transire facis, postea dicis, Revertimini filii hominum. Quin etiam hoc scite docet Plato, aequum esse ut nonnisi Dei arbitrio migrent homines e terra, cuius manu in ea tanquam in statione ad tempus locati sunt. Ideo autem de morte Davidis verba faciens nominatim consilii Dei meminit, ut sciamus non fortuitam illi accidisse corruptionem, quasi Deus sui promissi oblitus foret, sed Dei providentia factum, ut vaticinium alio transferendum esse scirent fideles. *Dormire et apponi ad patres*, formulae sunt loquendi notiores et magis tritae quam ut expositionem requirant.

38. Notum ergo sit vobis, viri fratres, quod per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur: 39. Et ab omnibus, a quibus non potuistis in Lege Mosis iustificari, in hoc omnis, qui credit, iustificatur. 40. Videte igitur, ne eveniat super vos, quod dictum est in Prophetis: 41. Videte contemptores, et admiramini et evanescite: quia opus ego facio in diebus vestris, opus cui non credetis, si quis enarret vobis.

38. *Notum ergo sit vobis.* Postquam modum exposuit, quo parta est salus per Christum, nunc de eius officio virtuteque disserit. Atque hoc summum est caput, quid nobis bonorum attulerit Christi adventus, et quid ab eo sperandum sit tenere. Quanquam autem uno verbo Lucas attingit, Paulum de Christi beneficiis concionatum esse, non est tamen cur quisquam dubitet, res tantas pro sua dignitate graviter et splendide tractatas esse. Hoc verbo *notum* sit vobis, significat Paulus nihil obstaculo fore praeter socordiam, quominus res tam clara et aperta illis innotescat: ideoque absurdum esse, ut fideles lateant quae per Christum exhibita fuerunt Dei beneficia. Missus enim est cum sonoro Evangelii praeconio, quod exaudire fides nostra debet, ut certam bonorum eius possessionem adeat: qualis enim sit tenendum est, ut eo vere fruamur. Primo loco ponitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus reconciliat: eam, quum toti populo suo annuntiari velit Deus, omnibus necessariam esse demonstrat. Neque enim unum vel alterum Paulus alloquitur, sed quicunque Antiochiae Iudaei erant. Primo igitur loco habendum est, nos omnes inimicos esse Deo per peccata (Col. 2, 13.). Unde sequitur, arceri omnes a regno Dei et morti aeternae esse addictos, donec in gratiam nos recipiat Deus gratuita peccatorum remissione. Hoc etiam notandum est, Deum ignoscere nobis peccata, et propitium reddi per mediatorem, quia extra eum sicuti nulla est expiatio, ita neque venia aut solutio reatus. Haec fidei nostrae rudimenta sunt, quae in Philosophorum scholis minime discuntur, Totum genus humanum damnatum esse, et peccatis obrutum: nullam esse in nobis iustitiam quae Deo nos conciliet: unicam spem salutis in eius misericordia residuam esse, dum nos gratis absolvit, manere autem sub reatu nisi qui ad Christum confugiunt, et in eius morte expiationem quaerunt a peccatis.

39. *Et ab omnibus.* Tacite praevenit, quod videri poterat superiori doctrinae adversum: nam quotquot erant Legis ceremoniae, totidem erant ad consequendam peccatorum remissionem exercitia. Iudaeis ergo promptum erat excipere, Si solus hic Deum nobis propitiat abolitis peccatis, quorsum tot ablutiones et piacula, quibus hactenus ex Legis praescripto usi sumus? Ergo ne Iudaeos remorentur Legis ceremoniae, Christum Paulus praestare docet quod illae non poterant: non quod tam breviter et concise loquutus fuerit Paulus, neque enim spes erat, Iudaeos subito abiecta legalis iustitiae fiducia ad Christum venturos, sed summam eorum quae iusto ordine tunc docuit Lucas satis habuit perstringere. Sensus autem est, sublatum a mediatore fuisse ob-

staculum illud Iudaeis in quo haerebant. Lex quidem ceremonialis, paedagogia esse debuerat, quae ad Christum eos manu duceret: ritus omnes a Deo praecepti adminicula erant iuvandae et promovendae eorum fidei data, sed ut praeposterè sacra Dei instituta corrumpere hominibus mos est, ceremoniis viam sibi obstruebant et ianuam fidei claudebant, ne venirent ad Christum. Iustitiam se in sacrificiis habere putabant, baptismis acquiri veram munditiem, Deum sibi placatum esse ubi externis pompis defuncti erant: in summa, relicto corpore inanes umbras apprehendebant. Nihil quidem inutile vel lusorium instituerat Deus in Lege: quare ceremoniae fida erant et indubia testimonia remissionis peccatorum, neque enim mentitus fuerat Deus his verbis, Sacrificet peccator, et expiabitur eius iniquitas. Verum ut Christus erat finis Legis, et coeleste exemplar tabernaculi (Rom. 10, 4.) ita ceremoniarum omnium ab eo pendebat vis et effectus: unde conficitur, evanidas fuisse umbras eo remoto. Vere ergo Paulus detrahit Legi iustitiae causam, ut Christo ascribat. Nunc Pauli (Hebr. 8, 5.) consilium tenemus, quod scilicet a falsa et perversa Legis fiducia abstrahere voluerit Iudaeos, ne vento inflati putarent se non indigere Christi auxilio, vel externam duntaxat felicitatem in eo quaererent.

Iustificari in Lege. Locus hic facile demonstrat, quid valeat alibi passim Iustificandi verbum: nempe liberari et absolvi. Mentio de peccatorum remissione facta erat, eam negavit Paulus aliter obtineri quam Christi gratia. Ne quis obiiceret suppetere in Lege remedia, respondet, illis omnibus nihil efficaciae subesse. Sensus ergo clarus est, Non posse iustificari a peccatis in Lege, quia ritus legales non iusta nec legitima pretia erant ad solvendum reatum, nihil per se ad promerendam iustitiam valebant, nec iustae compensationes erant ad placandum Deum. Negari certe nisi improbe non potest, quin iustificatio ista remissioni peccatorum annexa, sit tanquam eius obtinendae modus et ratio. Quid enim agit Paulus nisi ut dictum illud, Christi beneficio peccata nobis remitti, confirmet contraria obiecta diluens? Probat autem, Quia neque piacula, neque ritus omnes Legis nos a peccatis iustificent. Iustificatur ergo per Christum, qui a reatu et iudicio aeternae mortis, quibus obnoxius erat, gratis solvitur. Haec est fidei iustitia, dum nos pro iustis habet Deus peccata non imputando. Sola haec vocis proprietas refutandis Papistarum cavillis sufficit, qui nos non venia nec gratuita acceptione, sed habitu et iustitia infusa contendunt esse iustos. Quare hunc Pauli contextum non patiamur ab illis indigne et sceleste lacerari, quum dixit nos iustificari ab omnibus, ut nobis constet peccatorum remissio. Iam vero sciendum est, Christo opponi Legem Mosis, tanquam praecipuum potiundae iustitiae medium, si quod aliud vel diversum a Christo fuisset. Paulus quidem de ceremoniis disputat, sed notandum est, nihil in illis fuisse omissum, quod ad peccata expianda iramque Dei placandam faceret. Caeterum nulla ex omnibus ceremoniis Legis fuit, quae non obstringeret hominem peccati reatu, quasi novum chirographum, sicuti docet Paulus (Col. 2, 14.). Quid igitur? certe testari voluit Deus, unica Filii sui morte iustificari homines, quia ipsum qui peccatum non noverat pro nobis peccatum fecit, ut in eo nobis esset iustitia (II. Cor. 5, 21.). Unde sequitur, quicquid satisfactionum commenti sunt homines ad spoliandum honore suo

Christum tendere. *In Lege et in Christo* tantundem valent atque per Legem et per Christum secundum phrasin hebraicam.

Ab omnibus. Hac particula refellitur impium Papistarum commentum, quo tradunt nonnisi originale peccatum et actualia, quae ante Baptismum commissa sunt, pure et gratuito per Christum remitti, alia redimi satisfactionibus. Atqui Paulus clare pronuntiat, toto vitae progressu nos per Christum iustificari a peccatis. Tenendum enim memoria est, Iudaeis mandatos fuisse Legis ritus, ut tam eorum utilitas quam usus quotidie in Ecclesia vigeret, hoc est, ut re ipsa sentirent Iudaei, non frustra assidue iterari expiationes et lavacra. Eorum omnium si veritas et substantia reperitur in Christo, sequitur, non aliud delendis peccatis esse piaculum, quam eius mortem. Alioqui inter hanc et veteres figuras analogia non constaret. Papistae nos ad poenitentiam et claves revocant: quasi vero ceremoniae legales non fuerint meditandae poenitentiae exercitia, quasi etiam non illis annexa fuerit clavium potestas. Sed talibus adminiculis adiuta fuit piorum fides, ut ad unicam Mediatoris gratiam confugerent. Fixum ergo maneat, iustitiam qua donamur in Christo non unius diei esse vel momenti, sed perpetuam, ut sacrificium mortis eius nos quotidie reconciliet Deo.

Omnis qui credit. Declarat Paulus quomodo potiantur homines iustitia Christi: nempe quum fide illam recipiunt, quod autem impetrat fides, nullis operum meritis consequimur. Quare non ambigua est Pauli sententia, Iustificari nos sola fide: quam tamen Papistae non minus obstinate quam acriter oppugnant. Interea quid valeat Credendi verbum tenere convenit, quod Papistis reddit insipidum ignorantia. Sunt quidem et alia Christi beneficia, quae fide percipimus: nam Spiritu suo nos regenerans imaginem Dei in nobis instaurat, et vetere homine crucifixo nos refingit in vitae novitatem. Sed Lucas satis habuit unum hoc exprimere, quomodo in gratiam cum Deo redeant homines, a quo alienati sunt per peccatum, quia inde ad reliqua facilis est transitus.

40. *Videte ne superveniat.* Quia negotium illi erat cum praefractis hominibus, vel saltem multi in turba permixti erant durae cervicis, quasi malleo vellet eorum contumaciam mollire, doctrinae addit obiurgationem: nam si morigeri et ad parendum faciles fuissent Iudaei, suaviter procul dubio conatus fuisset eos ad Christum allicere. Sed eum vel torpor vel pervicacia illorum coegit, ut vehementius excandesceret: sicuti ad Dei tribunal citandi sunt omnes, quibus gratia Christi contemptui est, atque horribile mortis aeternae iudicium illis denuntiandum est. Adhuc quidem locum significat esse poenitentiae, quum ad cavendum hortatur: simul tamen admonet, nisi mature caveant, non procul abesse horribilem Dei vindictam.

Quod dictum est in Prophetis. Locus qui citatur, ex primo capite Habacuc sumptus est, sed quia prophetiae omnes in unum corpus aut volumen collectae erant, Paulus dicit *in prophetis* scriptum esse.

41. Neque ad verbum recitat verba Habacuc, quae sic habent, Aspicite in gentibus, et videte, et admiramini, et obstupescite: quia opus fiet in diebus vestris, quod nemo credet quum narrabitur. Paulus dicit *videte contemptores:* ut sciant Iudaei vindictam,

quae semel eorum patribus inflicta fuit, contemptoribus Verbi communem esse, acsi diceret, Deus hodie non minoris aestimat verbum suum, cuius contemptum semel tam severe ultus est. Ergo Prophetae denuntiatio ad omnes aetates pertinet, ne sperent contemptores, se quam alii experti sunt vindictam posse nunc effugere. Superbiebant templo, iactabant se esse Dei populum, impio fastu elati spernebant minas omnes. Ergo Paulus illis in memoriam reducit, quid Deus per Prophetas suos contemptoribus minetur.

Opus in diebus vestris. Sensus est, Qui Dei verbo fidem habere detrectant manum eius sensuros, ut tandem poenis convicti serio loquutum esse agnoscant. Vulgari proverbio dicitur, Stultorum experientiam esse magistram. Sic Dominus re ipsa impios coarguit, ut malis domiti eius virtutem fateri incipiant. Quale autem poenae genus denuntiat? quia verbo, inquit, meo non creditis, exemplum in vos edam, quod sit omnibus incredibile: quibus verbis intelligit, se poenas de illis sumpturum, quae incutiant mundo horrorem. Nam ut monstrum est detestabile adversus Deum rebellio, ita non mirum est, si poenarum monstra ex se gignat. Cavendum ergo ne, si Dei verbo fidem abrogemus, potentiorem quam sensus omnes nostri capiunt sentiamus eius manum, et quidem usque ad totius mundi stuporem ac pavore ipsi quoque attoniti reddamur. Habacuc de clade vaticinatur per Chaldaeos inflicta, sed poena, qua Dominus Evangelii sui contemptum ultus est, longe fuit atrocior: quare ad timendum Deum et amplexandum reverenter eius verbum assuescamus, ne quid tale nobis eveniat.

42. Egressis autem ex Synagoga Iudaeis, hortabantur Gentes, ut intermedio Sabbato loquerentur ipsis verba. 43. Dimissa vero Synagoga, sequuti sunt multi ex Iudaeis et religiosis Proselytis Paulum et Barnabam, qui colloquentes cum ipsis suadebant, ut manerent in gratia Dei. 44. Et quum venisset Sabbatum, prope tota civitas congregata fuit ad audiendum sermonem Dei. 45. Videntes autem Iudaei turbas, repleti sunt aemulatione, et contradicebant his, quae a Paulo dicebantur, contradicentes et blasphemantes.

42. 43. *Egressis e Synagoga.* Potest etiam legi *e Synagoga Iudaeorum*, et forte aptius. Probabile enim est, fuisse egressos priusquam coetus difflueret: idque ex contextu colligitur, quia paulo post subiicit Lucas, soluta Synagoga quosdam ex Iudaeis sequutos fuisse Paulum et Barnabam. Sensus ergo est, Iudaeis adhuc conventum suum habentibus Paulum et Barnabam fuisse egressos, et tunc rogatos a gentibus, ut interea sibi operam navarent: postea quosdam ex Iudaeis et Proselytis ad Paulum venisse tum studio discendi, tum profitendae fidei suae gratia. Vetus interpres et Erasmus, quum transtulerunt Sequenti Sabbato, non assequuti sunt Lucae mentem: nam quum hic de gentibus agatur, non est mihi verisimile, Sabbatum eligere quo Paulum et Barna-

bam audiant. Iudaeis enim status erat dies ille, sed gentibus non minor aliis diebus opportunitas: quorsum ergo votum suum et preces in octavum diem differrent? quin potius audire Paulum cupiunt, dum illi vacat et ferias habet cum Iudaeis. Ita dum adveniat Sabbatum, Dominus otiosos esse non sinit, praesentem in qua se exerceant materiam in gentibus offerens.

Loquerentur verba. Reddidi quod est apud Lucam, quanquam articulus τὰ sumi potest pro τὰ αὐτὰ, ut aliis quibusdam locis. Tunc sensus est, Rogatos fuisse, ut illa hebdomade iisdem de rebus apud gentes dissererent. Porro dum primam quamque occasionem avide occupant gentes, Iudaei fastidio pleni quod illis propositum est negligunt: nisi quod ex illis quidam Paulo et Barnabae se adiungunt. Nominatim Proselytos exprimit Lucas: qui quum Legis doctrinam amplexi essent et Deum Israel colerent, non turgebant eo fastu, qui Iudaeis longinquam stirpem iactantibus obstabat.

43. *Qui colloquentes.* Sensus ambiguus est: potest enim ad Iudaeos et Proselytos referri, quod Paulum et Barnabam hortati fuerint, ne deficerent animis, sed cordate perstarent in Dei gratia. Nec vero illis deerat occasio: parata enim illis certamina videbant ideoque strenua constantia opus esse ad sustinendos adversae factionis impetus. Quare optime id congruet, quod proficiendi studio accensi Paulum et Barnabam animare ad pergendum studuerint. Si ad Paulum et Barnabam referas, sensus erit, Non repulsos ab illis fuisse qui venerant, sed benigne et comiter exceptos, et pia exhortatione confirmatos esse, ut perstarent in suscepta gratia. Caeterum nomen *gratiae* primo Evangelii fidem, deinde quae inde nobis proveniunt bona complectitur: vel ut brevius loquar vocationem in spem aeternae salutis.

44. *Et quum venit Sabbatum.* Confluxus populi testimonio est, intermedio illo Sabbato Paulum et Barnabam non cessasse, nec vanum fuisse in gentibus eorum laborem: sic enim praeparata fuerant populi studia, ut cuperent omnes rem totam certius cognitam habere, quod fore sperabant, si inter Iudaeos discussa foret. Coniicere enim licet, quamvis aliquo suavi gustu pellecti essent, nondum tamen solide persuasos fuisse, ut Evangelii doctrinam sine controversia reciperent, sed inter spem et desiderium suspensos venisse in Synagogam.

45. *Repleti sunt.* Non novum est, propius admota Evangelii luce accendi impiorum rabiem: praesertim ubi progressum sanae doctrinae vident, maiore impetu furoris prosiliunt ad resistendum. Dubium autem est, an *zeli* nomine intelligat Lucas, prava aemulatione fuisse percitos, ut se Paulo et Barnabae opponerent, ut ambitio tam invidiae quam contentionum omnium mater est: an vero Zelum accipiat pro Indignatione inde concepta, quod dolebant populo Dei aequari gentes. Hoc enim valde indignum ducebant, ut sacer doctrinae thesaurus, qui propria erat filiorum haereditas, quasi ad pedes omnium iaceret.

Contradicentes et blasphemantes. Repugnandi ardore provecti ad blasphemias tandem prosiliunt. Atque huc amentiae impios fere adigit Satan, ut rationibus victi et fracti magis ac magis obdurescant, et scientes volentesque blasphemias demum evomant in Deum et veritatem: quo magis sollicite cavendum est, quum no-

his simpliciter proponitur Dei veritas, ne si contradicendi libido nos abripiat in illud praecipitium statim ruamus.

46. Sumpta autem libertate (vel, fiducia) Paulus et Barnabas dixerunt, Vobis primum necesse erat annuntiare sermonem Dei. Postquam autem reiicitis eum, et non dignos iudicatis vos vita aeterna: ecce, convertimur ad Gentes. 47. Sic enim mandavit nobis Dominus: Posui te in lucem Gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terrae. 48. Audientes autem Gentes gavisae sunt, et glorificabant sermonem Domini: et crediderunt, quotquot ordinati erant ad vitam aeternam. 49. Disseminabatur autem verbum Domini per totam regionem. 50. Iudaei autem instigaverunt religiosas mulieres et honestas, et primores urbis, et suscitarunt persequutionem adversus Paulum et Barnabam, et eiecerunt eos e finibus suis. 51. Illi autem, excusso pulvere pedum in eos, venerunt Iconium. 52. Disciouli vero repleti sunt gaudio et spiritu sancto.

46. *Sumpta autem libertate.* Ostendit Lucas adeo fractos non fuisse servos Christi hostium contumacia, ut liberius propterea in eos invehi rursum coeperint: nam etsi eos iam pupugerant acri stimulo, tamen adhuc illis aliquantum parcebant, nunc vero quum obstinate Christum reiici ab illis vident, vicissim excommunicant eos et abdicant a regno Dei. Docemur autem hoc exemplo non esse extrema severitate utendum nisi adversus deploratos. Caeterum quo audacius ad opprimendam veritatem exsulant reprobi, eo plus fiduciae sumere nos decet. Servos enim Dei invicta Spiritus constantia munitos esse oportet, ne unquam diabolo vel eius ministris cedant, sicuti Deus Ieremiam fronte ferrea iubet cum reprobis confligere.

Vobis primum necesse erat. Ingratitudinis eos accusat quod, quum ex omnibus populis a Deo electi essent, quibus se Christus offerret, tantum beneficium maligne respuant. Priore autem membro commemorat honoris et excellentiae gradum, in quem eos extulerat Deus: postea sequitur exprobratio, quod sponte abiiciant tantam gratiam, unde concludit iam tempus esse, ut Evangelium transferatur ad gentes. Quod dicit *primum* illis oportuisse praedicari, proprie ad tempus regni Christi spectat: sub Lege enim ante Christum exhibitum Iudaei non tantum primi erant, sed soli. Ideo regnum sacerdotale, et peculium Dei Moses ipsos vocabat (Exod. 19, 5. 6.). Sed ea lege tunc penes ipsos solos praeteritis gentibus residebat Dei adoptio, ut Christi adventu praeferri adhuc gentibus oportuerit. Nam etsi mundum Patri reconciliavit Christus, priores tamen ordine fuerunt, qui iam propinqui erant Deo et ex eius familia: ille ergo legitimus ordo fuit, ut Ecclesiam Apostoli colligerent primum ex Iudaeis, deinde ex gentibus, sicuti supra cap. 1, 8. et aliis locis visum est: ita gen-

tium societas ius primogeniturae non tollebat Iudaeis, quin semper in Ecclesia Dei excellerent. Secundum hanc rationem dicit Paulus, Dei iustitiam manifestari in Evangelio primum Iudaeis, deinde Graecis. Tanta gratiae magnitudo, qua dignatus fuerat ipsos Deus, peccati gravitatem exaggerat, dum reiiciunt quod tam benigne offertur. Ideo subiicit, ipsos ferre de se iudicium, quod vita aeterna indigni sint, nam quum Evangelii reiectio iustitiae Dei abnegatio sit, non opus est alio iudice qui incredulos damnet.

Postquam autem reiicitis. Non videtur apte ratiocinari Paulus, nam primum, ut gentes admitterentur in spem salutis, non erat necesse Iudaeos inde excludi: deinde hoc potius congruebat ut Iudaei Evangelium amplexi secundum locum gentibus cederent. Paulus autem perinde loquitur, acsi coalescere simul non possent in unum corpus, nec Evangelium pervenire ad gentes posset nisi a Iudaeis reiectum. Iam vero antequam expertus esset talem contumaciam, nonne gentium ordinatus erat Apostolus? cur ergo nunc demum ad gentes se convertit, quasi earum vocatio ex electi populi infidelitate pendeat? Respondeo, emphasin esse in verbo *convertimur*, significat enim se iam aversum esse a Iudaeis, ut gentibus se totum addicat. Si in gradu suo stetissent illi, non sequuta esset talis conversio, sed Iudaeis in gremium receptis continua serie gentes simul traxisset, et pariter utrosque complexus esset. Nunc quum Iudaei tergum obvertant seque subducant ab eius ministerio, non potest uno intuitu eos cum gentibus recipere. Itaque illis valere iussis curam suam ad gentes transferre cogitur. Ergo nisi se alienassent Iudaei ab Ecclesia, talis fuisset gentium vocatio, qualem Prophetae describunt: Apprehendent in illa die septem alienigenae pallium hominis Iudaei, ac dicent, Ambulabimus vobiscum, quia Deus apud vos est: nunc autem novo et accidentali modo vocatae sunt gentes, quia Iudaeis reiectis ingressae sunt in vacuam possessionem. Debuerant Iudaeis aggregari, sed postquam illi exciderunt atque exterminati sunt, in eorum locum substitutae sunt. Ita mors illorum fuit gentium vita, ut inquit Paulus (Rom. 11, 12. 15. 24.) et abscisis naturalibus ramis oleastri in sanctam radicem insiti sunt: donec tandem illos quoque Deus in pristinam radicem insitos in vitam restituat, ut undique collectus Dei Israel servetur (Ies. 49, 6.).

47. *Sicut praecepit.* Locus sumptus est ex Ies. 49., ubi tamen Deus Filium suum potius alloquitur quam Apostolos: sed notandum est, multa quae Christo Scriptura tribuit pertinere ad eius ministros, multa dico, non omnia: sunt enim elogia quaedam propria Christi personae, quibus ministros ornare impium esset sacrilegium. Christus iustitia nostra vocatur: quia solus victima fuit expiatrix, et morte sua placavit nobis Patrem et postea resurrexit, ut devicta morte vitam aeternam nobis acquireret. Ergo tota salutis nostrae substantia in Christi persona substitit, sed quatenus agit per suos ministros partes illis suas resignans, sua quoque elogia cum illis communicat. In hoc ordine est Evangelii praedicatio. Solus quidem a Patre nobis praefectus est doctor, sed ab eo suffecti sunt pastores et ministri, qui tanquam ex ore eius loquantur. Ita in solidum manet penes eum auctoritas, et in suis ministris nihilominus auditur. Scite ergo Paulus Iesaiae testimonium ad se accommodat, ubi de publicando Evangelio agitur.

Posui te in lucem. Videtur illic talis vocatio gentium praedicari, quae veteris populi abdicationem minime secum trahat. Potius enim Iudaeis, qui prius domestici fuerant, extraneos associat Deus. Parum est, inquit, ut mihi sis minister in Israele docendo, quia te constitui in lucem gentium. Deus certe initium suae Ecclesiae a filiis Abrahae facere videtur, et deinde manum porrigere gentibus, ut eandem Ecclesiam uno fidei consensu utrique efficiant. Atqui sic vaticinium adducit Paulus, quasi impleri non potuerit nisi abiectis Iudaeis. Gentibus enim accensam Christi lucem significat, ex quo illi in tenebras mortis coniecti sunt. Respondeo, hoc necessario ex contextu non posse evinci, quod affirmet Paulus non ante illuminandas fuisse gentes, quam lumen Iudaeis esset exstinctum. Potest enim hic esse sensus, Quando vosmet privastis aeterna vita, non est quod putetis Dei gratiam profanari, si vobis posthabitis suscipimus gentium curam: neque enim solis vobis datus est Messias, sed toti mundo destinatus est in salutem, sicuti scriptum est, Posui te in lucem gentium, etc. Quanquam si propius expendas Prophetae locum, illic inclusam veteris populi abiectionem reperies. Deus enim se gloriosum et magnificum in Christi ministerio fore pronuntiat, quamvis Israel non colligatur, postea subiicit quasi explicationis loco, Christi virtutem minime ad unum populum restrictum iri, quia ad extremos usque terrae fines lux eius radios emissura sit in salutem. Videtur haec vocationis gentium occasio a Paulo notari, quia scilicet, quum apud Iudaeos materiam se exercendi non inveniret, suam operam penitus gentibus addixit. In verbis Prophetae hoc obiter notandum est quod salus luci subiicitur, secundum illud Christi dictum (Io. 17, 3.): Haec est vita aeterna, nosse te verum Deum, etc. Nam si una Dei cognitio salvifica nobis est, unica similiter ab interitu aeternae mortis resurrectio est, nos ab ignorantiae tenebris ereptos illuminari in Christi fidem.

48. *Audientes autem gentes.* Materia gaudii gentibus fuit, quum audirent non repente se vocari ad spem salutis, quasi non prius fuisset hoc divinitus decretum, sed nunc demum impleri, quod multis ante saeculis praedictum fuerat, neque enim vulgaris erat fidei confirmatio, quod salus illis Christi adventu promissa fuerat, unde etiam factum est, ut maiore desiderio et reverentia Evangelium amplecterentur. *Glorificare* sermonem Dei bifariam exponi potest, vel quod agnoverint verum fuisse Iesaiae vaticinium, vel quod propositam sibi doctrinam fide amplexae sint. Certe notatur plena subscriptio, quia nihil amplius disceptant vel ambigunt conspecta Pauli victoria. Et certe tunc debito honore prosequimur Dei sermonem, quum nos illi obedienter fide subiicimus: sicuti maiore affici probro non potest, quam quum illi abrogatur fides. Caeterum videmus ut gentes non impedierit contumacia quam in Iudaeis cernebant, quominus Christo nomen darent. Eadem animi magnitudine, dum impii sua obstinatione viam nobis obstruere conantur, eorum superbiam spernere et calcare oportet.

Et crediderunt. Expositio est proximi membri, meo saltem iudicio. Qualem enim gloriam verbo Dei tribuerint Lucas ostendit. Caeterum notanda est restrictio, quum refert, credidisse non ad unum omnes, sed qui ordinati erant ad vitam. Minime

autem dubium est, quin Lucas τεταγμένους vocet, qui gratuita Dei adoptione electi erant. Ridiculum enim cavillum est, referre hoc ad credentium affectum, quasi Evangelium receperint qui animis rite dispositi erant: nam ordinatio ista nonnisi de aeterno Dei consilio potest intelligi, nec dicit Lucas fuisse ad fidem ordinatos, sed ad vitam: quia Deus suos ad vitae aeternae haereditatem praedestinat. Docet autem hic locus, fidem ab electione Dei pendere. Et certe quum totum hominum genus coecum sit et contumax, haerent in natura nostra morbi isti, donec Spiritus gratia corrigantur: correctio autem nonnisi ex fonte electionis fluit. Nam quod ex duobus qui promiscue eandem doctrinam audiunt, alter docilem se praebet, alter perstat in sua malitia, non ideo fit quod natura differant, sed quia priorem illuminat Deus, alterum pari gratia non dignatur. Fide quidem efficimur filii Dei (Gal. 3, 26.), et fides, quantum ad nos spectat, salutis est ianua et principium, sed altior est Dei respectus: neque enim eligere nos incipit, ex quo credimus, sed adoptionem suam quae occulta erat fidei dono obsignat in cordibus nostris, ut manifesta et rata sit. Nam si hoc solis Dei filiis peculiare est, eius esse discipulos, sequitur non pertinere ad quoslibet Adae filios. Nihil mirum igitur, si non omnes promiscue Evangelium recipiant: quia tametsi externa hominis voce omnes ad fidem invitat coelestis Pater, non tamen efficaciter vocat per Spiritum suum, nisi quos servare decrevit. Iam si fidei et salutis causa est Dei electio, qua nos ad vitam ordinat, nihil dignitati vel meritis residuum fit. Teneamus ergo quod dicit Lucas: Prius ordinatos fuisse ad vitam, qui fide insiti in Christi corpus arrham et pignus adoptionis suae in Christo recipiunt. Unde etiam colligimus quid per se valeat Evangelii praedicatio: neque enim fidem in hominibus reperit, nisi quia Deus quos elegit intus vocat, et qui prius sui erant ad Christum trahit. Iisdem verbis simul docet Lucas, fieri non posse ut quisquam ex electis pereat. Dicit enim, Credidisse non unum vel paucos ex electis, sed quotquot electi erant: quamvis enim nobis ignota sit Dei adoptio, usquedum eam fide percipimus, in arcano tamen eius consilio dubia vel suspensa non est, quia omnes quos pro suis habet Filii sui praesidio tutelaeve commendat, qui in finem usque fidelis manebit custos. Utrumque membrum cognitu necessarium est: quum electio fide superior statuitur, non est quod sibi quicquam in ulla salutis suae parte homines arrogent: nam si fides in qua consistit salus, quae nobis gratuitae Dei adoptionis testis est, quae nos Christo coniungit et vitam eius facit nostram, qua Deum cum sua iustitia possidemus, qua denique recipimus sanctificationis gratiam, extra nos fundata est in aeterno Dei consilio: quicquid habemus bonorum gratiae Dei, quae nos ultro praevenit, acceptum ferri necesse est. Rursum, quia multi perplexis ac spinosis imaginationibus se implicant dum salutem suam in abdito Dei consilio scrutantur, discamus ideo fide approbari Dei electionem, ut se mentes nostrae ad Christum convertant tanquam electionis arrham, nec aliam certitudinem quaerant, quam quae nobis in Evangelio patefacta est. Sufficiat, inquam, nobis hoc sigillum, quod quisquis credit in Filium Dei unigenitum vitam aeternam habet (Io. 3, 36.).

49. *Divulgabatur sermo Domini.* Hic progressum Evangelii refert Lucas: in quo apparet quam vera sit Christi parabola, quum fermento simile esse dicit (Luc. 13, 21.). Supra habuimus magnum fuisse populi concursum, ut per totam urbem sparsum verae doctrinae semen fuerit: nunc dicit Lucas latius diffusum esse, per totam scilicet regionem.

50. Interea commemorat, non sine sudore et molestia id esse factum. Laeta igitur et auspicata fuerunt exordia vocationis gentium, nec potuit Satan cursum gratiae Dei impedire: sed interim Paulum et Barnabam, quos Deus athletas in arenam produxerat, certare oportuit. Notandum est autem quod dicit Lucas, *mulieres* religiosas et honestas cum primoribus urbis impulsas esse ad persequendos Christi servos. Fuit enim hoc non leve scandalum rudibus et qui vixdum in Christo geniti erant, quum viderent Christo adversum esse, quicquid virorum et mulierum in pretio habebatur et laude dignum erat secundum homines. Magna populi turba Christum receperat, sed turba et hominum duntaxat quisquiliae. Ex opposito stabant primores urbis, qui splendore suo ignobile et obscurum vulgus facile obruebant. Suspectam quoque, imo odiosam reddere doctrinam poterat, quod piae in speciem et honestae matronae adversus eam infestae erant. Si insurgerent e lustris vel cauponis homines nequam, improbi, et flagitiosi, si scortorum greges e lupanari erumperent, nullum esset Evangelii dedecus, quin potius inde clarior elucesceret eius dignitas, nunc quid potest venire infirmis in mentem, nisi doctrinam, quae tales habet adversarios, minime a Deo esse? Necesse ergo fuit non modo fideles, qui adhuc teneri et novicii erant, a Domino confirmari, ne fides eorum labasceret, sed etiam manum Paulo et Barnabae porrigi, ne fracti desisterent. Caeterum hoc exemplo nos doceri voluit Deus, fortiter resistendum esse talibus offendiculis, et cavendum ne inanes virtutum larvae oculos nobis praestringant, ne Christi gloriam in Evangelio relucentem cernamus. Quicquid enim virtutum et honestatis in hominibus fingi potest, meram hypocrisin esse certum est, ubi se Christo opponunt. Quanquam fieri potest ut, qui ad tempus inconsiderate adversus Christum feruntur, postea resipiscant, statuendum tamen est, quacunque sanctitatis specie fulgeant, qui resistunt Evangelio, neque solido Dei timore esse praeditos, nec aliud quam fallacem umbram esse quicquid virtutum ostentant: nec vero frustra Christo tribuitur hoc elogium, quod revelet ex multorum cordibus cogitationes (Luc. 2, 35.).

Religiosas. Qualis vero religio esse potuit, ubi nulla verbi Dei reverentia erat? Notandum est, quatuor esse hominum genera: sicut numero pauci sunt, qui sincere et ex animo Deum colant, ita pauci sunt qui apertum crassumque eius contemptum profiteantur. Illi iam duo sunt ordines. Maior autem pars nec prorsus religione caret, neque aliena est prorsus a communi Dei cultu, sed tamen frigide et defunctorie quasi cum Deo ludentes, si ad vivum examinentur, nihilominus profani sunt: qualiter hodie multorum impietas sub ceremoniis et fucata cultus Dei professione utcunque tegitur. Ita saeculis omnibus exstiterunt histrionici Dei cultores, quorum tota sanctitas erat in gesticulationibus et inanibus pompis. Pauli aetate non secus atque hodie in paucis qui-

busdam eminebat peculiare pietatis studium, quorum etsi impura erat religio et fictum cor, fallax et duplex, zeli tamen sui licet inconsiderati respectu utcunque religiosi censentur. Sed hinc apparet, quid valeat nuda religio, quae inconsulto fervore cultores suos ad oppugnandum Dei regnum opprimendamque eius gloriam praecipitat. Porro credibile est matronas istas, quamvis non prorsus Iudaismo dedissent nomen, nec Legis doctrina imbutae forent, fuisse tamen semiiudaeas, atque inde factum esse, ut patrocinium gentis tam libenter susciperent. Sic enim teste Paulo circumaguntur captivae mulieres oneratae peccatis.

51. *Excusso pedum pulvere.* Exsecrationis symbolum fuisse apud Iudaeos colligere etiam ex Christi mandato licet, Matth. 10, 14. Luc. 9, 5. et 10, 11: neque enim probabile est, Christum signo incognito voluisse suos uti, quum eius consilium esset, crassis et professis doctrinae suae contemptoribus terrorem incutere. Porro hoc modo testatum fieri volebat, tam abominabiles Deo esse impios, ut sollicite cavendum sit nobis, ne quid habeamus cum ipsis commune, ne qua ex eorum immunditie contagio ad nos usque penetret. Dicuntur quidem scelerati omnes terram, cui imprimunt pedum vestigia, polluere, sed nusquam praecepit Dominus tanta exsecratione alios quam verbi contemptores reiici. Si quis adulter aut scortator, si quis periurus, si quis ebriosus, si quis homicida excommunicandus erat, non fuisset adhibitum hoc symbolum. Apparet ergo quam intolerabilis sit Deo verbi sui contemptus, quia dum pulverem e pedibus excuti iubet, perinde est acsi pronuntiet, Satanae esse mancipia et homines perditos ac deploratos, dignosque qui e terra exterminentur, quare haec tanta severitas nos ad Evangelii reverentiam erudiat. Docentur etiam Verbi ministri, quanto zeli fervore asserenda illis sit Verbi maiestas, ne frigide eius contemptum dissimulent.

52. *Discipuli repleti gaudio.* Bifariam exponi potest hoc membrum, gaudio et Spiritu repletos esse: per hypallagen hoc modo, gaudio Spiritus aut quod idem valet gaudio spirituali, quia nulla conscientiae serenitas, quies, laetitia, nisi ex Spiritu Dei: qua ratione Paulus regnum Dei esse dicit iustitiam, pacem, et gaudium in Spiritu (Rom. 14, 17.): vel ut nomen Spiritus alias virtutes et dona sub se contineat. Mihi tamen magis arridet, gaudio fuisse repletos: quia Spiritus sancti gratia in illis regnabat, quae sola vere et in solidum ita nos exhilarat, ut supra totum mundum alte efferamur. Spectandum enim est quid voluerit Lucas, adeo scilicet non turbatos aut perculsos fuisse fideles gravibus illis offendiculis, doctorum suorum ignominia, urbis perturbatione, terroribus ac minis, discriminum etiam impendentium metu, ut fortiter tam falsae sanctimoniae quam potentiae splendorem altitudine fidei suae despicerent. Et sane, si in Deo rite fundata erit fides nostra et in eius verbo penitus radices egerit, Spiritus denique praesidio ut decet probe sit munita, etiam toto mundo tumultuante pacem et gaudium spirituale in animis nostris fovebit.

CAPUT XIV.

1. Factum est autem Iconii, ut simul intrarent Synagogam Iudaeorum, et loquerentur sic, ut crederet magna multitudo tam Iudaeorum quam Gentium. 2. Qui vero increduli erant Iudaei, suscitarunt et malitia infecerunt animos Gentium contra fratres. 3. Multum ergo tempus versati sunt, confidenter se gerentes in Domino, qui testimonium reddebat sermoni gratiae suae, dans ut signa et prodigia fierent per manus eorum. 4. Divisa est autem multitudo civitatis: et alii quidem stabant a Iudaeis, alii vero ab Apostolis.

1. Proximo capite exposuit Lucas, quomodo suam apud gentes legationem Paulus et Barnabas aggressi sint. Porro infelix et male auspicatum initium videri poterat, quod non modo Antiochia expulsi, sed etiam obstinata quorundam malitia coacti fuerant pulverem e pedibus excutere: verum quamvis duriter uno in loco accepti non tamen cedunt, quia reputant ea lege se fuisse vocatos a Domino, ut mundo et Satana repugnante munus suum exerceant. Videmus ergo non tantum ad docendum paratos venisse, sed etiam ad certandum armatos, ut per medios conflictus animose pergerent in publicando Evangelio: et certe quod semel Ieremiae dictum est (1, 19.) cunctis Dei prophetis et ministris commune est: Pugnabunt contra te, sed non praevalebunt. Iam quocunque pulsi fugiant, eandem secum afferunt animi praesentiam: unde apparet non ad unum modo certamen fuisse instructos, sed ad continuam militiam, quod nunc prosequitur Lucas. Primo narrat Iconium venisse, et simul addit non quaesisse illic portum aliquem, ubi taciti quiescerent, sed synagogam ingressos esse, acsi nihil incommodi perpessi essent. Particulam *κατὰ τὸ αὐτὸ*, quum Graecis significet Simul vel eodem tempore, ad Iudaeos potius quam ad Paulum et Barnabam refero. Sic igitur interpretor, non quod ambo simul ingressi sint, sed quod turbam sequuti sint solenni et praefixo tempore conventus. Unde colligimus non clam loquutos fuisse cum paucis hominibus, sed in magna populi frequentia: quo suam fiduciam et alacre studium testantur, tantum abest ut invidiam fugitent, aut periculum formident.

Ut crederet magna multitudo. Quemadmodum Spiritus virtutem in Paulo et Barnaba prius ostendit Lucas, ita nunc alteram Dei gratiam in prospero quem experti sunt successu laudat, neque enim fructu caruit una solum ab illis habita concio, sed multos peperit Dei filios, tam ex Iudaeis quam ex gentibus. Si unus et alter vel pauci credidissent, fuisset iam non poenitendum operae pretium, sed Dominus longe melius eos confirmat, dum tam uberem doctrinae suae fructum temporis momento colligunt. Sciebant enim non tam voce sua, quam Spiritus virtute conversa fuisse tot hominum corda ad credendum: unde etiam statuere poterant, se extenta Dei manu protegi, quod ad sumendam fiduciam non parum valebat.

2. *Qui vero increduli erant.* En iterum nova illis persequutio oboritur, et quidem a Iudaeis: erant enim veluti faces ad inflammandos gentium animos. Nam gentes credibile est susque deque tulisse, quum Evangelium praedicaretur, nisi flabellis illis accensae fuissent ad resistendum. *Κακῶσαι* hic interpretor, maligno affectu inficere vel impellere ad nocendum. Fratrum nomine meo iudicio comprehendit Lucas pios omnes: nempe vexatos fuisse quicunque Evangelio accesserant, quasi perniciosa aliqua secta se extulisset ad spargenda dissidia, ad turbandam urbis pacem, ad concutiendum statum publicum. Si quis tamen ad Paulum et Barnabam restringere malit, non admodum repugno.

3. *Multum ergo tempus.* Narrat hic Lucas non cessisse urbe Paulum et Barnabam simulac viderunt aliquos sibi esse adversos. Nam quum dicit audacter ipsos egisse, innuit oblatam illis fuisse metus causam. Unde colligimus stetisse intrepidos, et quidem rara animi magnitudine duxisse pro nihilo discrimina omnia, donec violenter coacti sunt alio migrare. Particula *ἐπὶ κυρίῳ* varie exponi potest: vel quod in causa Domini fortiter se gesserint, vel quod freti eius gratia inde sumpserint animum. Sequutus sum quod magis receptum erat, illos se libere et fortiter gessisse in Domino: hoc est, non propriis viribus sed eius gratia adiutos. Continuo post exprimit, qualiter animati fuerint in Domino: nempe quia in signis et miraculis doctrinam suam comprobabat. Nam quum inde agnoscerent Dominum sibi adesse et propinquam ad ferendas suppetias esse eius manum, merito ad strenue agendum incitabantur. Verum speciem unam notando alias non excludit: Dominus enim aliis modis eos ad fiduciam erexit et stabilivit in constantia, sed videtur Lucas de miraculis nominatim loquutus esse, quia in illis Deus virtutem suam coram toto populo palam exserebat. Ergo non parum fiduciae Paulo et Barnabae accessit, quum Dominus eorum doctrinam a contemptu ita assereret. Porro notanda est loquutio, quod Dominus testimonium reddiderit Evangelio in miraculis: docet enim quisnam verus sit miraculorum usus. Hic quidem primus est finis, ut nobis Dei potentiam et gratiam demonstrent: sed quia sinistri ac perversi sumus eorum interpretes, ne trahantur in abusum et corruptelam, nunquam fere Deus a verbo suo patitur ea disiungi. Nam si quando absque eius verbo edita fuerunt miracula, primum id raro accidit, deinde perquam exiguus inde profectus sequutus est. Utplurimum vero miracula edidit Deus, quibus ipsum non simpliciter, neque in nuda eius maiestate, sed in Verbo mundus agnosceret. Ita hoc loco dicit Lucas miraculis sancitum fuisse Evangelium, non tantum ut confusa aliqua religio occuparet hominum animos, sed ut praeeunte Pauli doctrina adducerentur ad purum Dei cultum. Unde colligere promptum est, quam stulte faciant Papistae, dum nudis miraculis mundum a Dei et Evangelii reverentia abducere conantur. Tenendum enim est principium istud, Non alio spectare quaecunque a Deo unquam profecta sunt miracula, nisi ut Evangelio constet plena et solida auctoritas. Nunc videndum est an Evangelium mortuos invocare iubeat, idolis suffitum facere, transferre ad Sanctos ficticios Christi gratiam, votivas peregrinationes suscipere, comminisci profanos cultus, quorum nusquam mentio fit in verbo Dei. Atqui nihil minus Evangelio

consentaneum, quam ut superstitiones istae locum habeant: unde sequitur, ex Evangelii fulturis machinas ad ipsum oppugnandum perperam a Papistis exstrui. Eodem spectat quod dicit Lucas, Dominum dedisse ut per manus servorum suorum fierent miracula: quibus verbis admonet hos fuisse tantum ministros, qui Domino praebuerunt suum obsequium, fuisse vero illum auctorem, qui eorum manu et opera usus est. Quare proprie loquendo, non dicemus Pauli et Barnabae fuisse miracula, sed Dei unius, qui sic operatur per homines, ut eorum ministerio suam gloriam obscurari nolit. Notandum praeterea Evangelii elogium quod hic ponit Lucas, ut nobis magis amabile reddatur. Sermonem enim gratiae vocans suavissimo gustu nos imbuit, quoniam illic mundo salus offertur per Christum: ac subaudienda est antithesis cum Lege, in qua proponitur sola maledictio. Meminerimus ergo in hunc finem Deum in Evangelio nobis loqui, ut se nobis reconciliet ac propitium esse testetur. Nec obstat quod reprobis odor est mortis in mortem, quia eius naturam vitio suo non mutant. De signis et prodigiis lege quae diximus capite secundo.

4. *Divisa est multitudo.* Sequitur nunc catastrophe, quod scinditur in duas partes civitas: et tandem Paulus et Barnabas plebis tumultu coacti alio discedunt. Si quaeritur origo dissidii, ex Evangelio certe manavit: cui tamen nihil magis contrarium est quam discordias parere, sed facit hominum pravitas, ut Evangelium quod unitatis vinculum esse debuerat, simulac in medium prodit, turbarum sit occasio: quare ubi schisma aliquod emergit, antequam damnemus qui videntur esse auctores, prudenter expendere decet cui imputanda sit culpa. Audimus hic urbem unam schismate fuisse divisam, ex quo pars aliqua ad Christum adducta est. Hoc pronuntiat Dei Spiritus in laudem, non in probrum Pauli et Barnabae. Eadem hodie quoque regula tenenda est, ne falsa invidia gravetur Evangelium, si non omnes pariter ad Deum adducit, sed improbi contra tumultuantur. Miserum quidem est, homines alios ab aliis divisos cernere: verum sicuti maledicta est unitas, quae nos omnes a Deo separat, ita praestat centies discessionem a toto mundo paucos facere, et interim redire cum Deo in gratiam, quam ut perpetuum cum eo dissidium habentes mundi pacem rediman.

5. Quum autem factus esset impetus Gentium et Iudaeorum, una cum eorum principibus, ad vim ipsis inferendam, et eos lapidandos: 6. Re cognita, fugerunt in urbes Lycaoniae, Lystram et Derben, et regionem undique vicinam: 7. Atque ibi evangelizabant. 8. Quidam autem homo apud Lystros sedebat captus pedibus, qui claudus fuerat ab utero matris suae, neque unquam ambulaverat. 9. Hic audivit Paulum loquentem: qui eum intuitus, et videns quod fidem haberet, se salvum fore, 10. Dixit voce magna, Surge super pedes tuos rectus. Ille autem exsilivit, et ambulabat.

5. Observa quousque sustinuerint sancti Christi athletae. Non fugantur solo hostium obiectu, sed ubi fervet seditio et instat lapidationis periculum: etiamsi multos habeant doctrinae suae faventes, non ultra tendunt, sed memores sententiae Christi (Luc. 21, 19.), qua fideles admonet ut in patientia possideant animas suas, hostium furorem declinant. Tametsi autem fugiunt, ne temere se praecipitent in mortem, constantia tamen eorum in Evangelio praedicando satis declarat, eos non horruisse periculum: subiicit enim Lucas in aliis etiam locis evangelizasse. Hic rectus est timendi modus, quum se ultro non obiiciunt servi Christi hostibus mactandos, ab officio tamen non desistunt: nec eos impedit metus, quominus Deo vocanti pareant, adeoque si opus sit per mortem ipsam pergant ad munus suum exsequendum.

8. *Homo quidam apud Lystros.* Miraculum unum refert Lucas, quod probabile est unum fuisse ex multis, sed propter eventum memorabilem, solum eius facta fuit mentio: mox enim videbimus quid acciderit. Circumstantias recenset Lucas, quae divinam potentiam clarius illustrent, quum dicit Hominem nunquam ambulasse et fuisse claudum ab utero matris, sola autem Pauli voce repente ante omnium oculos fuisse sanatum, et agilem cruribus emortuis fuisse motum, ut sine difficultate exsilierit.

9. *Audivit Paulum loquentem.* Auditus primo loco ponitur, ut sciamus fidem, quam mox laudabit Lucas, ex Pauli doctrina fuisse conceptam. Audito itaque Paulo sanitatem speravit. Sed quaeritur, an specialiter hoc illi fuerit promissum: neque enim quidvis protinus sperare nos Deus iubet, dum aeternam salutem offert in Evangelio. Respondeo, fuisse hunc singularem et extraordinarium Spiritus motum in claudo, qualis vicissim in Paulo fuit, quum illius fidem agnovit ex solo intuitu. Fieri poterit ut Evangelium multi recipiant, neque tamen a morbis, quibus laborant, curentur: sed quum Deo specimen gratiae suae in claudo edere decretum esset, animum eius ante paravit ac capacem reddidit huius accessionis. Quare in communem regulam hoc trahi non debet, quod se claudus sanatum iri credidit, sed peculiaris fuit ad recipiendum sanationis donum praeparatio. Et haec etiam fidei species particularis est, quae dat locum miraculis, qua plurimi ex filiis Dei carent, qui tamen adoptionis Spiritu praediti sunt.

In quem intuitus Paulus. Scimus quam ambigua res sit et fallax hominis vultus: non potuit igitur certum inde iudicium de fide fieri, quae solum habet Deum testem, sed quemadmodum iam admonui, arcano Spiritus instinctu patefacta fuit Paulo claudi fides, sicuti ille unus dux et magister Apostolis fuit ad edenda miracula.

10. *Dixit magna voce.* Plerique vetusti codices et fidei maxime probatae addunt, Dico tibi in nomine Christi Iesu, et certe videmus, quam sollicite celebrarint Apostoli in omnibus miraculis Christi nomen: ideo mihi verisimile est expressum fuisse a Luca, quod tamen vulgo nunc in codicibus impressis non habetur. Quod postea subiicit Lucas claudum exsiliisse, non tantum ad virtutis divinae commendationem valet, sed tam prompta obsequendi alacritas testimonio fuit, rite fuisse a Domino praeparatum, ut iam animo ambularet, quum adhuc mortui essent pedes. Quanquam

surgendi celeritas magis conspicuam reddiderit Dei virtutem, quo etiam consilio Paulus vocem extulit, quo melius turbam afficeret subita mutatio.

11. Porro turbae quum vidissent, quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonice dicentes, Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos. 12. Vocabantque Barnabam, Iovem: Paulum vero, Mercurium, eo quod ipse dux esset sermonis. 13. Sacerdos vero Iovis, qui erat ante urbem ipsorum, tauros et coronas ad portas afferens, volebat cum turbis sacrificare.

11. *Porro turbae.* Haec historia locuples est testis, quanta sit hominum ad vanitatem propensio: non protulerat ex abrupto vocem illam Paulus, Surge, sed concioni de Christo habitae velut clausulam addiderat: populus tamen suis idolis laudem miraculi ascribit, acsi de Christo verbum non audisset. Non est quidem adeo mirum, barbaros homines ad superstitionem, quam a pueris imbiberant, subito miraculi conspectu delapsos esse, sed hoc vitium passim nimis usitatum est adeoque nobis ingenitum, ut operum Dei perversi interpretes simus. Hinc tam crassa in Papatu superstitionum deliria, quod arreptis temere miraculis doctrinae non auscultant: quo nos magis et attentos esse et sobrios decet, ne Dei virtutem, quae in salutem nobis affulget, sensu carnis corrumpere, quod tam proclive est, nobis contingat. Nec vero mirum est, si pauca tantum et ad breve tempus miracula edi Dominus voluerit, ne hominum libidine traherentur in finem prorsus contrarium: quia minime aequum est ut nomen suum mundi ludibrio subiiciat, quod fieri necesse est, ubi quod proprium eius est ad idola transfertur, aut increduli ad fingendos vitiosos cultus eius opera depravant, dum posthabito verbo numen quodlibet arripiunt a se confictum.

Dii similes hominibus. Opinio erat praesumpta ex veteribus fabulis, quae tamen ipsae originem a veritate duxerant. Nugis istis referti sunt Poetarum libri, deos saepe visos esse in terris sub hominum forma: quod tamen credibile est non fuisse de nihilo confictum, sed potius homines profanos, quod olim de angelis tradiderunt sancti Patres, ad fabulas transtulisse. Et fieri potest ut Satan, quum homines haberet obstupefactos, variis praestigiis illuserit. Hoc quidem certum est, quicquid Dei erat, ubi ad infideles transiit, fuisse pravis eorum figmentis vitiatum. Idem et de sacrificiis sentiendum, in quibus ab initio Deus fideles suos exercuit, ut haberent externa pietatis et divini cultus symbola. Increduli vero postquam alienos sibi deos commenti sunt, sacrificiis abusi sunt ad sacrilegum eorum cultum. Lycaones insolitam virtutem cernentes in sanato claudo, divinum esse opus statuunt: recte hactenus, perperam vero, quod ex consueto errore in Paulo et Barnaba falsos sibi deos fabricant. Quid enim causae est, cur praeferant Barnabam Paulo, nisi quod puerile de Mercurio deorum interprete figmentum, quo iam imbuti erant, sequuntur? Quo exemplo monemur, quantum malum sit, erroribus tenera aetate

assuescere: quod eradicari ex animis adeo facile non est, ut ipsis quoque Dei operibus, quibus corrigi decuerat, magis obdurescant.

13. *Sacerdos etiam Iovis.* Tametsi non exprimit Lucas, quo affectu tam sedulus fuerit hic sacerdos, probabile tamen est, quum spes uberrimi quaestus esset oblata, avaritia fuisse impulsum, magna enim spes lucri illi in futurum tempus affulgebat, si passim vulgatus esset rumor, Iovem illic apparuisse: nam inde sequuta protinus fuisset opinio, Iovi Lystrense templum esse cordi prae aliis. Ubi autem hominum animos talis implevit superstitio, nullis sumptibus ad offerenda donaria parcitur. Sponte quidem huc mundus propendet, sed deinde accedunt sacrifici quasi flabella. Nec dubium etiam quin totam plebem impulerit ambitio, ut sub Iovis nomine victimas Paulo tam cupide offerre vellet, ut illustrior esset urbis suae fama et nobilitas. Hinc tanta Satanae ad fallendum licentia, dum sacrifici captando lucro plagas tendunt, populum vero oblectat errorum confirmatio.

14. Porro quum audissent Apostoli Barnabas et Paulus, diruptis vestibus suis irruerunt in turbam clamantes. 15. Ac dicentes, Viri, cur haec facitis? Nos quoque homines, iisdem quibus vos malis obnoxii sumus, annuntiantes vobis, ut ab iis rebus vanis convertamini ad Deum viventem, qui fecit coelum et terram et mare, et quaecunque in ipsis sunt. 16. Qui aetatibus praeteritis passus est, omnes Gentes suis ipsarum viis ambulare. 17. Quanquam non sine testimonio se reliquit benefaciens, dans nobis e coelo pluvias et tempora fructifera, replens alimentis et laetitia corda nostra. 18. Et haec dicentes vix sedarunt turbas, ne ipsis immolarent.

14. *Quum audissent Apostoli.* Quod laceratis vestibus insiliunt Paulus et Barnabas in mediam turbam, in eo apparet quanto gloriae Dei zelo flagrarent: verbis non contenti, quo possunt impetu sacrificii apparatum conturbant. Fiet quidem interdum ut honorem, qui modum excedit, recusent etiam hypocritae: verum simulata modestia simplices magis invitant. In Paulo et Barnaba nihil tale: nam et verbis et toto corporis gestu palam ostendunt, cultum quem exhibebant Lystrenses adeo sibi non placere, ut in summa exsecratione habeant. Haec sancta est iracundia, qua Dei servos ardere decet, quoties eius gloriam hominum sacrilegiis violari cernunt ac labefactari. Nec sane aliter quisquam sincere ac bona fide serviet Deo, nisi illum zelotypiae affectum induerit, de quo loquitur Paulus secundae ad Corinthios 11, 2., ut in asserenda Domini sui gloria non minus animosi sint ac strenui, quibus ecclesiae suae curam mandavit, quam maritus studiose vigilat pro uxoris castitate. Prudenter ergo cavendum, ne honorem deferri nobis sinamus, qui Dei gloriam obscuret: quin potius simulatque apparet aliqua gloriae Dei profanatio, ebulliat hic fervor, cuius exemplum habemus in Paulo et Barnaba. Quanquam autem

hoc zelo praeditos imprimis Ecclesiae doctores esse oportet, nemo tamen est piorum, qui non acriter excandescere debeat, ubi Dei cultum pollui videt aut alio transferri, quia de omnibus scriptum est, Zelus domus tuae comedit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me. Quodsi sancti homines carne adhuc circumdati tantopere idololatriam abominati sunt, qualiter hodie affectos esse putamus exutos omni carnis affectu? Eorum nominibus et personis quum abutitur mundus ad suam superstitionem, gratum illis officium esse sibi persuadet, sed magnopere fallitur. Primi enim contra suos cultores insurgent ac re ipsa ostendent, nihil sibi unquam pluris fuisse, quam ut integer uni Deo suus cultus maneat. Adde quod illis nulla potest maior iniuria fieri, quam ubi honor Deo ereptus in eos transfertur: quod fieri necesse est, simulac divinum illis aliquid affingitur. Quod narrat Lucas, Paulum et Barnabam vestes suas lacerasse, satis ex aliis Scripturae locis patet, morem hunc et ritum in communi fuisse usu apud Orientales, quoties vel magnum moerorem, vel detestationem externo gestu exprimere vellent. Quum Lucas Barnabam Apostolum cum Paulo vocat, nominis significationem longius extendit quam ad primarium ordinem, quem instituit Christus in sua Ecclesia: qualiter Paulus Andronicum et Iuniam inter Apostolos insignes facit. Proprie autem loquendo Evangelistae erant non Apostoli: nisi forte quia Paulo additus erat collega Barnabas utrumque in pari officii gradu statuimus, ita Apostoli titulus vere in ipsum competet.

15. *Viri, cur haec facitis*? Incipiunt ab obiurgatione, ut res poscebat: deinde ostendunt quorsum fuerint missi. Postea concionantur de unico Deo, et admonent ipsum fuisse mundo incognitum: postremo quo fortius ex cordibus evellant diaboli fallacias, docent excusatione carere hanc ignorantiam. Prima ergo pars concionis est obiurgatio, qua damnantur Lystrenses, quod homines mortales praepostere Dei loco adorent. Quanquam videtur frigida esse, quae ab ipsis affertur ratio: inde enim colligere promptum foret, non esse illicitum eorum cultum, quos humanis miseriis mors exemit. Hoc modo intactae starent gentium omnium superstitiones, quae in deorum numerum non solebant nisi mortuos referre. Eodem etiam colore suam idololatriam Papistae fucarunt, qui mortuorum ossa, lignum et lapides potius adorant quam vivos et spirantes homines. Respondeo, Paulum et Barnabam ex re praesenti sumpsisse hoc argumentum, Nos miseri sumus homines: falso igitur et absurde fingitis esse deos, et pro diis colitis. Si in genere de idololatria tractetur, haec erit perpetua eius damnandae ratio et sola abunde sufficiet, Deo uni solidum deberi pietatis cultum, ideoque profanari simulac creaturis ulla ex parte tribuitur, sive angeli sint, sive homines sive stellae. Sed occasio saepe feret, ut multa in speciem unam idololatriae dicantur, quae aliis non conveniant, et tamen ad causam praesentem non parum valebunt: quemadmodum Paulus et Barnabas, homines se fatendo aerumnis variis obnoxios aptam rationem habebant coarguendo populi furori.

Annuntiamus vobis. Argumentum a repugnantibus: nam hic ostendunt prorsus diversum fuisse adventus sui finem, ut superstitiones scilicet tollerent, quae hactenus grassatae fuerant. Per-

inde enim est acsi dixissent, Movet vos atque afficit miraculum? verbis igitur habete fidem. Summa autem nostrae legationis est, ut fictae omnes divinitates, quibus antehac delusus fuit mundus, deleantur ac pereant. Haec autem generalis est doctrina, qua non modo praesentem insaniam compescunt, sed quasvis superstitiones reprehendunt, et quicquid omnino a vera pietatis regula alienum erat. Nam procul dubio vanum appellant quicquid sibi ex proprio sensu commenti erant homines. Atque haec definitio tenenda est, quod vana sit omnis religio, quae a puro et simplici Dei verbo recedit ac degenerat. Verbi quidem non fit expressa mentio, quia sermo illis erat ad gentes, sed quia non aliter rite colitur Deus quam ex eius praescripto, sequitur ex Pauli verbis, simulac deflectunt homines ab eo cultu, quem Deus mandavit ac probat, stulte inani et inutili labore fatigari: nihil enim veri aut solidi habet religio, nisi in qua solus Deus eminet. Atque hinc factum est, ut nunquam in maiori orbis parte viguerit sincera et integra pietas: nam in hoc sudatum est duntaxat, ut vetus idololatria tolleretur, alterum vero interea neglectum est, ut relictis idolis se ad unum Deum homines colligerent. Interdum quidem idoli nomen mutarunt in nomen Dei, sed eo praetextu fovebant nihilominus vetustos errores, quibus corrigendis danda fuerat opera. Sic Galli sacrifici magnae Cybeles coelibatum genuerunt: Nonnae vel Moniales subrogatae sunt Vestalibus: Pantheo successit Pantagion: ceremoniis oppositae sunt ceremoniae non absimiles. Tandem invecta deorum turba, quos putarunt fore legitimos, si Sanctorum titulis larvati essent. Hoc modo non purgantur corruptelae, nec profana et sordibus plena stabula vertuntur in templa Dei, sed Dei nomen miscetur profanis inquinamentis, et Deus ipse in sordidum stabulum inducitur. Quare meminerimus non tantum in eam partem incubuisse Apostolos ut idololatriam, quae prioribus saeculis grassata erat, everterent, sed profligatis omnibus vitiis etiam in posterum cavisse, ut pura vigeret religio.

Qui fecit coelum. Scimus docendi ordinem ita ferre, ut initium fiat a rebus magis notis. Quum apud gentiles sermonem haberent Paulus et Barnabas, frustra tentassent eos statim adducere ad Christum: ergo ab alio capite ipsos incipere oportuit, quod a communi sensu minus remotum esset, ut eo confesso postea ad Christum transirent. Occupatae erant Lystrensium mentes illo errore, plures esse deos: Paulus et Barnabas contra unum esse mundi opificem ostendunt. Sublata illa ficticia deorum multitudine, factus iam erat transitus ad secundum membrum, ut docerent qualis esset Deus ille, coeli et terrae conditor. Hodie diversa est nobis ratio cum Papistis: fatentur unum esse Deum et Scripturam admittunt: restat igitur ut illis probemus ex Scriptura, qualis sit Deus et qualiter coli ab hominibus velit.

16. *Praeteritis saeculis.* Quia obiicere poterant Lystrenses, Deum illum fuisse hactenus ignotum, occupant Paulus et Barnabas ac fatentur quidem omnes errasse in tenebris, et totum humanum genus coecitate fuisse percussum, verum negant ex perversa mundi ignorantia debere praeiudicium fieri. Erant duo non parva obstacula incredulis, longa temporis antiquitas et consensus omnium fere gentium: utrumque hic diruunt Paulus et Barnabas. Si multis saeculis erratum est, inquiunt, ac vagatus est mundus sine ra-

tione et iudicio, ne ideo vobis minoris sit Dei veritas quum afful-get: nam quum aeterna sit nec mutetur, minime aequum est longam annorum praescriptionem illi opponi. Nihilo plus esse patrocinii in hominum numero contendunt: non est, inquiunt, quod vos a recta via impediat totius mundi conspiratio. Invaluit in omnibus populis coecitas, sed Deus nunc vobis illucet. Aperiendi igitur sunt oculi, neque in tenebris torpendum est, etiamsi in illis antehac demersi fuerint omnes populi.

Vias suas. Si tantum dixisset homines hallucinatos esse usque ad tempus illud Dei permissu, iam inde colligere promptum esset, universos nihil posse aliud quam errare, quamdiu a Deo non reguntur. Longe tamen expressius loquitur, dum errores appellat Vias hominum: nam hinc perspicue docemur, quid in tenenda salutis via valeat prudentia et sensus humanae mentis. Ambularunt, inquit, in viis suis omnes populi, hoc est, in tenebris et morte vagati sunt: perinde est acsi restare in toto mundo negaret ullam verae rationis scintillam. Una igitur verae pietatis regula est, ut abiecta omni ingenii sui fiducia se totos Deo subiiciant fideles: neque enim aliae nunc sunt viae hominum quam olim, et omnium temporum exempla doceant quam misere coecutiant, quibus verbum Dei non praelucet, quamvis se existimant reliquos perspicacia superare. Statim ab initio mundi maior pars ad varias superstitiones et pravos cultus delapsa est. Unde id? nisi quia proprias imaginationes sequi libuit? quum diluvio videri posset repurgatus orbis, statim relapsus est in eadem vitia: ergo nihil magis exitiale quam prudentiae nostrae inniti. Caeterum cur passus sit Deus tamdiu mundum errare, causa hic a Paulo et Barnaba non redditur: et certe sola Dei voluntas non secus nobis aestimanda est ac summa lex aequitatis. Deo quidem optima semper factorum suorum ratio constat, sed quia nobis saepe est abscondita, nostrum est reverenter arcana eius consilia mirari. Fatendum quidem est, tali interitu dignum fuisse mundum: sed cur unius saeculi potius quam aliorum misertus fuerit Deus, non alia potest adduci ratio, nisi quia sic illi visum est, ideo tempus plenitudinis vocat Paulus (Gal. 4, 4.) quod promulgando Evangelio divinitus praefixum est, ne alia quaeratur opportunitas. Et memoria tenendum quod (supra 1, 7.) habuimus, non esse nostrum scire momenta et articulos temporum, quae Pater in suo arbitrio posuit. Ita refellitur Papistarum cavillum, dum fieri non posse contendunt, ut Ecclesiam passus sit Deus tam longo tempore errare. Nam unde, quaeso, fluxerunt gentes nisi ab arca Noe, ubi singularis quaedam erat Ecclesiae puritas? posteritas etiam sancti Sem, una cum aliis degeneravit: imo Israel, selectum Dei peculium, ipse quoque ad multum tempus relictus fuit. Quare nihil mirum est, si Deus sub regno Christi eadem qua olim coecitatis poena verbi sui contemptum ultus est.

17. *Non tamen sine testimonio.* Tollunt hic Paulus et Barnabas gentibus ignorantiae praetextum. Quantumvis enim sibi in propriis figmentis placeant homines, tandem erroris convicti ad asylum confugiunt, nullam sibi debere culpam imputari, sed Deum potius fuisse crudelem, qui ne sibilo quidem revocare dignatus sit quos perire cernebat. Hanc frivolam obiectionem Paulus et Barnabas anticipant, quum admonent Deum ita latuisse, ut testi-

monium interea sibi ac suae divinitati redderet. Videndum tamen quomodo haec duo inter se conveniant: nam si de se testatus est Deus, non passus est quantum in se erat mundum errare. Respondeo, genus hoc testimonii cuius fit mentio tale fuisse, quod homines excusatione privaret, non autem sufficeret in salutem. Verum enim est illud Apostoli, Fide intelligi aptata fuisse verbo Dei saecula (Hebr. 11, 3.): atqui fides non ex nudo et coeli et terrae intuitu concipitur, sed ex verbi auditu: unde sequitur, non posse nisi verbi directione ad salvificam Dei notitiam homines adduci. Neque tamen hoc obstat, quominus etiam absque verbo reddantur inexcusabiles, qui tametsi naturaliter luce privati propria tamen malitia coecutiunt, quemadmodum docet Paulus primo ad Rom. capite.

Dans pluvias et tempora fructifera. Deus quidem a principio se per verbum toti generi humano patefecit: sed Paulus et Barnabas ostendunt nullam fuisse aetatem, quam non prosequutus sit Deus suis beneficiis, quae testari possent mundum eius imperio regi: quia autem pluribus saeculis sepulta fuerat lux doctrinae, ideo tantum dicunt naturalibus argumentis ostensum fuisse Deum. Caeterum probabile est, magnificentiam operum Dei quibus decebat elogiis ipsos ornasse, sed Lucae summas rerum attingere satis fuit. Neque tamen intelligo subtiliter et Philosophico more disseruisse ipsos de naturae arcanis: sermo enim erat apud indoctum vulgus. Ideo simpliciter proponere oportuit, quod rudissimis quibusque notum erat. Sumunt tamen principium hoc, in naturae ordine certam et claram esse Dei manifestationem, quod pluviis irrigatur terra, quod eam solis calor vegetat, quod tanta frugum copia quotannis nascitur, inde certo colligi aliquem esse Deum, qui omnia gubernat: neque enim proprio motu aguntur coelum et terra, multo etiam minus fortuito. Restat igitur, ut hoc admirabile naturae artificium Dei providentiam palam ostendat, et qui mundum aeternum esse dixerunt, non loquuti sunt ex animi sui sensu, sed maligna et barbara ingratitudine conati sunt obruere Dei gloriam: in quo suam impudentiam prodiderunt.

Implens cibo et laetitia. In eo magis convincitur hominum impietas, si Deum non agnoscant, quod non tantum oculis eorum subiicit gloriae suae testimonia in suis operibus, sed omnia etiam in eorum usus destinat. Cur enim sol et stellae in coelo lucent, nisi ut suum ministerium praebeant hominibus? Cur pluvia e coelo cadit? Cur terra producit fructus suos, nisi ut ad alimenta hominibus suppetant, quibus vescantur? Hominem ergo non posuit Deus in terra, ut sit tanquam in theatro otiosus operum suorum spectator, sed dum omnibus coeli et terrae opibus fruitur, ut in celebranda Dei largitate se exerceat. Nunc vero in multiplici rerum copia eum non affici tanta Dei bonitate, annon plus quam foeda est pravitas? Implere corda cibo nihil aliud est quam alimenta largiri, quae votis hominum satisfaciant. Laetitiae nomine significant Paulus et Barnabas Deum pro immensa sua indulgentia plus largiri hominibus, quam postulet eorum necessitas: acsi dictum esset, cibum dari hominibus non tantum quo reficiant vires, sed quo etiam corda sua exhilarent. Si quis obiiciat, contingere plerumque, ut homines famelici potius gemant quam saturi laetentur: respondeo, id fieri praeter naturae ordinem, quando scilicet

Deus propter hominum peccata manum suam restringit. Sponte enim ad nos assidue flueret Dei liberalitas, qualem hic Barnabas et Paulus praedicant, nisi eam arcerent vitiorum nostrorum obstacula. Neque tamen unquam tanta exstitit sterilitas, qua prorsus exaruerit benedictio in hominibus pascendis. Recte quidem dictum est a Propheta (Psal. 81, 11.), Aperi os tuum, et replebo illud, ut sciamus nos esurire propria culpa, dum beneficentiam coelestem non admittimus: sed quamlibet simus restricti, perrumpit tamen ad indignos paternus Dei amor. Praesertim universitas humani generis testis est, nunquam cessare Dei beneficia, in quibus Pater nobis apparet.

18. *Haec dicentes sedarunt.* Prius dixerat Lucas non verbis tantum usos esse, sed etiam cum impetu irruisse in turbam: nunc addit illa vehementia vix repressum esse populi furorem, unde apparet quam vesanus et indomitus sit mundi ardor in idololatriam. Nam si deos credunt, cur fidem non habent eorum sermoni, quo falsum a se honorem repellunt? sed hoc morbo laborant omnes idololatrae, quod iugum excutere subinde parati sunt, nisi eorum arbitrio subiaceat religio. Quare non mirum est si Prophetae saepe commemorent, non secus rapi homines in coecum superstitionum affectum, quam pecudes in libidinem suam feruntur.

19. Supervenerunt autem Antiochia et Iconio Iudaei, a quibus persuasae turbae quum lapidassent Paulum, eiecerunt eum extra urbem, existimantes mortuum esse. 20. Circumdatus autem a discipulis surrexit, et ingressus est urbem: et postridie cum Barnaba exivit Derben. 21. Et quum evangelizassent huic urbi, et multos formassent discipulos, reversi sunt Lystram et Iconium et Antiochiam, 22. Confirmantes animas discipulorum, et exhortantes, ut in fide manerent, et quod per multas afflictiones oporteat nos ingredi in regnum Dei.

19. *Supervenerunt.* Difficile est Paulo et Barnabae compescere populum, quominus sacrificet: nebulones autem statim nullo negotio persuadent, ut lapidetur Paulus, quem nuper deificabant. Unde apparet, quanto propensior sit ad superstitionem mundus quam ad veram Dei obedientiam, et quam arrogans sit superstitio, quae semper in ordinando Dei cultu vult dominari. Servi Domini non aliud quaerunt, nisi ut in eius obsequium homines adducant, quae unica est salus et felicitas. Nullam sibi dominationem vindicant, lucrum non venantur, eos tamen mundus ferre nequit: nam omnes fere obstrepunt, subinde etiam oriuntur tumultus. Qui tantopere sunt in Deum contumaces plus quam credulos se praebent impostoribus, seque eorum tyrannidi cupide subiiciunt. Sic Papae permissum fuit pro suo arbitrio illudere, nec modo serviliter premere miseras animas, sed crudeliter etiam torquere. Quicquid praeciperet, obedienter receptum fuit: et hodie quantumvis impossibiles ferat leges, nemo tamen mussitare audet. Suave interea Christi iugum pauci admittunt. Ergo in hac historia gra-

phice nobis pingitur mundi pravitas. Poterat cum omnium plausu regnare Paulus sub Mercurii titulo, non vult esse Deus: quia fideliter Christo servit, lapidatur. Laudatur autem eius constantia, ut eam imitemur. Mirabiliter quidem a Domino servatus est, sed quantum ad ipsum spectat, crudelissimum mortis genus pertulit. Ergo perinde habenda est haec lapidatio, quam et in secunda ad Corinth. (11, 25.) commemorat, acsi tunc occisus esset. Porro non dubium est, quin tumultuose in eum insurrexerit vulgus. Ita quicquid violentiae improbi Christi servis inferant, nulla habetur quaestio: silent leges, iudicia cessant, magistratus torpet, omne patrocinium subducitur.

20. *Quum circumdedissent.* Tametsi Paulum nemo defenderit, Lucas tamen ostendit pios fuisse de eius vita sollicitos: verum sibi temperasse, ne quid magno cum periculo sine profectu tentarent, quando opitulari nisi clanculum non poterant. Et sane videndum semper est quid nobis Dominus in manum dederit: si quem ego ex ripa videam in medio gurgite, nec possim manum porrigere naufrago, quid mihi restat nisi ut Domino commendem? si autem spes aliqua sit iuvandi, tunc periculum subire oportet. Non dicemus ergo, per ignaviam desertum fuisse Paulum a discipulis, quum nihil opis vel subsidii in illis positum esset. Amorem vero et curam testantur, quum proiectum circumdant.

Profecti sunt Derben. Hinc palam apparet, non sine miraculo servatum esse Paulum, quod, postridie quam eiectus pro mortuo fuerat, quasi recens et integer viam arripit: unde etiam colligitur, quam invictum contra mala omnia fuerit eius pectus. Neque enim secessum petit, ubi instar emeriti militis otio fruatur: sed etiam repetit loca, in quibus paulo ante male tractatus fuerat. Primum tamen narrat Lucas plantatam fuisse apud Derbenses ecclesiam: postea subiicit, Paulum et Barnabam ad ecclesias quas instituerant reversos esse, ut confirmarent discipulos. Quo significat non consistere verbi usum in simplici eruditione, qua tantum doceatur auditor, sed valere etiam ad confirmationem fidei monendo, exhortando et coarguendo. Nec vero suis ministris tantum mandat Christus ut doceant, sed etiam ut hortentur: et Paulus (II. Tim. 3, 16.) utilem esse Scripturam praedicat non modo ad docendum, sed etiam ad exhortandum. Quare ne se defunctos putent pastores, quum probe imbuerint populum recta scientia, nisi in hanc quoque partem incumbant. Rursum fideles verbum Dei non negligant, quasi supervacua esset eius lectio vel praedicatio: quia nemo est, qui non assidua confirmatione opus habeat.

22. *Et exhortantes.* Haec praecipua fuit confirmandi ratio, quod discipulos qui Evangelium amplexi erant et profitebantur exhortando incitant ad pergendum: multum enim abest, quin prompti et strenui ad officium simus, ut decebat. Ideo stimulis opus habet nostra pigritia, et frigus nostrum calefieri necesse est. Caeterum quia suos exerceri vult Deus variis certaminibus, admonet Paulus et Barnabas discipulos, ut parati sint ad ferendas tribulationes. Admonitio valde necessaria, militandum esse in hoc mundo, ut pie sancteque vivamus. Si nihil negotii facesseret nobis caro, si nihil machinaretur Satan, si nullis offendiculis nos improbi turbarent, non adeo molestum esset perseverare, quoniam illa suavis esset ambulatio per mollem et amoenam

viam: sed quia undique et singulis momentis innumeri surgunt insultus, qui nos ad defectionem sollicitent, inde nascitur difficultas et ideo tam rara constantiae virtus: ergo ut in finem usque perstemus, comparatos esse nos ad militiam decet. Caeterum non solum hic mentio fit de persequutionibus, quas nobis hostes exsertis gladiis et ignibus accensis intentant, sed nomine tribulationum complectitur Lucas omnes aerumnas, quibus obnoxia est piorum vita: non quod soli fideles miseri sint quia haec communis est bonorum et malorum conditio, unde et celebre illud proverbium, Optimum esse non nasci, proximum vero quam citissime mori. Sed quum saepe impiis parcat Deus et eos rebus prosperis saginet, erga filios suos austerior est ac durior: nam praeter communes molestias multis incommodis peculiariter urgentur, ac talibus exercitiis ipsos Dominus humiliat, carnem eorum ne lasciviat sub ferula continens: expergefacit ne sopiti in terra iaceant. Accedunt deinde probra et contumeliae impiorum: nam oportet esse quasi mundi catharmata. Ridetur eorum simplicitas, impiis vero in Deum ludibriis maxime uruntur: postremo improborum libido in apertam violentiam erumpit. Ita cum multis tribulationibus luctari necesse habent, nec fieri potest quin tota eorum vita inter tot hostes valde infesta sit et inquieta. Sed haec optima consolatio est, et quae ad confirmandos animos abunde sufficit, Hac via licet difficili et aspera transitum esse in regnum Dei: nam hinc colligimus feliciores esse piorum miserias, quam sint omnes mundi deliciae. Meminerimus ergo primum hanc legem nobis esse positam, ut multas aerumnas feramus, sed addamus simul et hoc ad mitigandam acerbitatem, quod per eas deducimur in regnum Dei. Porro futilis et stulta est eorum garrulitas, qui hinc colligunt patientiam esse opus salutis aeternae meritorium, quando hic non disputatur de salutis causa, sed qualiter suos in hoc mundo tractare Deus soleat: consolatio autem addita est, non quae operum dignitatem vel meritum extollat, sed tantum ad erigendas piorum mentes ne sub crucis onere deficiant. Promiscue ut dictum est, multis malis subiectum est hominum genus. Atqui reprobis suae afflictiones nihil aliud sunt quam inferorum atrium: sanctis vero in faustum laetumque finem cedunt, adeoque salutis sunt adiumenta, quia communicant cum Christo. Notandum est quod Paulus et Lucas plurali numero non contenti diserte exprimunt, Multas tribulationes, ne quis una et altera vel saltem paucis defunctum se putans tandem succumbat. Statuant ergo fideles, sibi per continuas aerumnas pergendum esse: deinde parati sint non ad unum modo persequutionis genus, sed ad diversas species: nam etsi cum quibusdam mitius agit Deus, nemini tamen suorum ita suaviter indulget, ut a tribulationibus sit prorsus immunis.

23. Quum autem suffragiis creassent illis presbyteros per singulas Ecclesias, precati cum ieiuniis commendarunt eos Domino, in quem crediderant. **24.** Et transeuntes per Pisidiam, venerunt in Pamphyliam. **25.** Et quum loquuti essent Pergae sermonem, descenderunt in Attaliam: **26.** Atque inde navigarunt Antiochiam, unde fuerant commissi gratiae

Dei ad opus, quod impleverant. 27. Quum autem illuc venissent, congregata Ecclesia narrarunt, quanta fecisset illis Deus, et quod Gentibus aperuisset ostium fidei. 28. Versati autem sunt illic non exiguum tempus cum discipulis.

23. *Quum creassent presbyteros.* Hinc apparet non sufficere, homines semel rite imbutos esse pietatis doctrina ac tenere fidei summam, nisi continuos faciant progressus. Ideo Christus non tantum Apostolos misit qui Evangelium spargerent, sed iussit etiam institui pastores, ut perpetua esset ac in quotidiano usu Evangelii praedicatio. Hunc ordinem a Christo positum observant Paulus et Barnabas, quum singulis ecclesiis assignant pastores, ne post suum discessum cesset ac sileat doctrina. Proinde docet hic locus, ecclesiam non posse ordinario ministerio carere, nec Christianos coram Deo censeri, nisi qui toto vitae cursu libenter sunt discipuli. Presbyteros hic vocari interpretor, quibus iniunctum erat docendi munus: fuisse enim quosdam duntaxat morum censores, ex Paulo apparet (I. Tim. 5, 17.). Iam quum dicit Lucas, singulis ecclesiis praefectos fuisse, hinc discrimen inter eorum et Apostolorum munus colligitur. Apostolis enim nusquam erat certa statio, sed ad fundandas subinde novas ecclesias huc illuc cursitabant. Pastores autem propriis ecclesiis singuli fuerunt addicti et quasi locati ad praesidium.

Suffragiis creassent. Verbum Graecum χειροτονεῖν significat aliquid manibus sublatis decernere, qualiter in comitiis populi fieri solet. Scriptores tamen ecclesiastici nomen χειροτονίας alio sensu usurpant: nempe pro solenni ordinationis ritu, qui in Scripturis vocatur Manuum impositio. Porro hac loquendi forma optime exprimitur legitima in creandis pastoribus ratio. Presbyteros eligere dicuntur Paulus et Barnabas. An soli hoc privato officio faciunt? quin potius rem permittunt omnium suffragiis: ergo in pastoribus creandis libera fuit populi electio, sed ne quid tumultuose fieret, praesident Paulus et Barnabas quasi moderatores. Sic intelligi debet Laodicensis Concilii decretum, quod vetat plebi electionem permitti.

Precati cum ieiuniis. Duplex fuit illis precandi finis et ratio: prior, ut Deus Spiritu prudentiae et discretionis eos dirigeret ad optimos quosque et maxime idoneos homines eligendos. Neque enim tanta se prudentia instructos esse noverant, quin possent falli nec tantum fidebant suae diligentiae, quin scirent praecipuas partes in Dei benedictione esse positas: ut quotidie videmus errare hominum iudicia, ubi non adest coelestis gubernatio et in nihilum diffluere eorum labores, ubi non adest Dei manus. Haec vera sunt piorum auspicia, Spiritum Dei invocare, qui eorum consiliis praesideat. Quodsi in negotiis omnibus tenenda est haec regula, quoties de Ecclesiae gubernatione agitur quae tota ab eius arbitrio pendet, sollicite cavendum est, ne quid nisi ipso duce et praeside tentemus. Secundus autem finis precandi fuit, ut Deus necessariis donis instrueret qui electi essent pastores. Magis enim ardua res est tale munus fideliter exsequi ut oportet, quam ut sufficiant humanae vires. Ergo hac quoque in parte Dei suppetias Paulo et Barnaba auctoribus implorant. Adduntur ieiunia, tan-

quam adminicula ad excitandum precum ardorem. Scimus enim quale sit alioqui nostrum frigus, non quod perpetuo necesse sit ieiunos ad preces accedere, quandoquidem et saturos Deus ad gratiarum actionem invitat, verum ubi aliqua urget necessitas ut solito ardentius oremus, valde utile est hoc incitamentum. Iam vero exposuimus quam seria res sit pastorum electio, in qua scilicet de tuenda Ecclesiae sanitate agitur. Quare non mirum est, si Lucas scribit extraordinarias preces fuisse interpositas. Atque hunc ieiunii usum et alios observare operae pretium est, ne fingamus ut Papistae opus esse meritorium, vel in eo statuamus cultum Dei, quum per se nihil sit nec quicquam momenti apud Deum habeat, nisi quatenus alio refertur.

Commiserunt eos Domino. Hinc primo colligimus, quantam Paulus et Barnabas curam habuerint eorum salutis, qui ipsorum cura et labore conversi erant ad Dominum. Testantur etiam, in hac carnis infirmitate pluribus periculis obnoxios esse homines, quam ut stabilis futura sit propria virtute eorum fides: hoc ergo unicum esse praesidium, si perpetuo custodiat Dominus quos semel recepit. Caeterum quum dicit Lucas commendatos fuisse Deo in quem crediderant, non parum hinc fiduciae ad nos redit, quia hoc proprium Deo munus assignat, servare et tueri quicunque vera fide verbum eius amplexi sunt.

24. *Transeuntes Pisidiam.* Iam diximus Paulum et Barnabam venisse Antiochiam Pisidiae: nunc redituri Antiochiam Syriae, unde dimissi fuerant, transeunt per Pamphiliam, quae media erat regio versus Taurum montem. Perge autem et Attalia vicinae sunt urbes. Quod autem in altera tantum sermonem eos fecisse narrat Lucas, coniicere inde licet, non ubique oblatam illis fuisse docendi occasionem, quam nullibi negligere vel praetermittere soliti sunt.

26. *Unde commissi fuerant.* Poterat dicere Lucas constitutos illic fuisse gentium Apostolos, sed verborum circuitu clarius exprimit neque humanitus fuisse dimissos, nec eos propriae virtutis fiducia quicquam agressos esse, sed totam expeditionem una cum sucessu Deo illius auctori fuisse permissam. Eorum ergo praedicatio non fuit humanum opus, sed divinae gratiae. Et nomen Gratiae tam ad Spiritus virtutem et efficaciam, quam ad reliqua omnia favoris signa refertur, quia gratuitum est quicquid donorum in servos suos confert Deus. Sic autem resolvi potest oratio: Deum fuisse precatos, ut gratiam suam exsereret ad promovendos servorum suorum labores.

27. *Convocata ecclesia narrarunt.* Quemadmodum solent qui ex legatione reversi sunt rationem actorum reddere, ita Paulus et Barnabas Ecclesiae referunt totam profectionis suae summam, ut inde pateat quam fideliter versati sint in officio: simul ut ad gratias Deo agendas, sicut res ipsa amplam materiam dabat, hortentur fideles. Ideo non dicit Lucas ipsos celebrasse res suas gestas, sed quaecunque Dominus per ipsos gesserat. Ad verbum est, Cum ipsis: sed iuxta phrasin linguae hebraicae tantundem valet acsi dictum esset, In illis vel Per illos, vel Erga illos: vel simpliciter, Illis in Dativo. Ideo non dicit Lucas σὺν αὐτοῖς, sed μετ᾽ αὐτῶν. Quod ideo admoneo, ne quis imperitus partem laudis Paulo et Barnabae ascribat, quasi in opere fuerint Dei socii, quum potius

unicum faciant omnium quae praeclare egerant auctorem. Subiicit continuo post Lucas, quod aperuisset Dominus gentibus ostium fidei. Quamvis enim ad gentes missi essent, rei tamen novitas admiratione non carebat, nec subita tantum mutatio Iudaeos reddebat attonitos: sed quia portentum illis erat, impuros et alienos a regno Dei homines sancto semini Abrahae misceri, ut pariter unam Dei Ecclesiam constituerent, nunc ipso eventu docentur, non frustra illis datos fuisse Apostolos. Porro ostium fidei gentibus apertum dicitur, non tantum quia externa voce praedicatum illis fuerit Evangelium, sed quia Spiritu Dei illuminatae efficaciter ad fidem vocatae sint. Aperitur quidem nobis regnum coelorum externa Evangelii praedicatione, sed nemo ingreditur, nisi cui manum Deus porrigit: nemo accedit, nisi intus a Spiritu trahatur. Ergo ab effectu demonstrant Paulus et Barnabas, probatam Deo fuisse et ratam suam vocationem, quia gentium fides perinde ac sigillum foret manu Dei insculptum eius sanciendae causa, quemadmodum Paulus loquitur ad Rom. (16, 25.) et secundae ad Corinth. (3, 7.).

CAPUT XV.

1. Et quidam, qui descenderant a Iudaea, docebant fratres, nisi circumciderentur secundum ritum Mosis, non posse salvos fieri. 2. Quum autem orta esset seditio, et disceptatio non modica Paulo et Barnabae contra eos, ordinarunt ut Paulus et Barnabas, et quidam alii ex ipsis ascenderent ad Apostolos et Presbyteros Hierosolymam super quaestione hac. 3. Ac illi quidem missi ab Ecclesia transierunt Phoenicen et Samariam, narrantes conversionem Gentium, et attulerunt gaudium magnum omnibus fratribus. 4. Quum autem venissent Ierusalem, excepti fuerunt ab ecclesia et Apostolis et Presbyteris, ac nuntiarunt quaecunque fecerat Deus cum ipsis. 5. Surrexerunt autem quidam ex secta Pharisaeorum, qui crediderant, dicentes quod oporteret circumcidi ipsos, et annuntiare servandam esse Legem Mosis.

1. Quum Paulus et Barnabas variis pugnis contra professos Evangelii hostes strenue defuncti essent, iam narrare incipit Lucas domestico bello fuisse tentatos. Ita oportuit modis omnibus probari eorum doctrinam et ministerium, quo melius constaret divinitus esse instructos contra omnes Satanae et mundi insultus. Neque enim vulgaris accedit eorum doctrinae confirmatio, quod tot machinis concussa nihilominus steterit, nec abrumpi potuerit tot abstaculis eius cursus. Itaque Paulus in hunc finem magnifice praedicat se foris pugnas, intus vero terrores esse expertum

(II. Cor. 7, 5.). Praecipue haec historia notatu digna est. Tametsi enim natura omnes crucem et quamvis persequutionis speciem horremus, plus tamen ab intestinis dissidiis est periculi, ne animos nostros frangant vel debilitent. Quum violento impetu tyranni ruunt, metuit quidem caro, et quicunque spiritu fortitudinis praediti non sunt trepidant toto corde: sed tunc conscientias nulla tentatio proprie attingit, agnoscitur enim quasi fatalis Ecclesiae conditio. Sed dum contingit fratres simul confligere et Ecclesiam intra se tumultuari, fieri non potest quin turbentur atque etiam labascant infirmae mentes, ac praesertim ubi certamen est de doctrina, quae una sacrum est vinculum fraternae unitatis. Denique nihil est quod Evangelio magis incommodet, quam intestinae discordiae, quia non modo percellunt debiles conscientias, sed ansam maledicendi impiis porrigunt. Quare diligenter notanda est haec historia, ut sciamus non esse novum exemplum, si inter eos, qui idem profitentur Evangelium, exoriuntur tamen aliquae concertationes de doctrina, dum homines ventosi, nomen, cuius insana cupiditate ardent, non aliter possunt acquirere quam sua figmenta ingerendo. Certum quidem est, sicuti unus est Deus, ita unam esse eius veritatem: ideo Paulus, dum hortari vult fideles ad mutuum consensum, hoc utitur argumento, Unus Deus, una Fides, unum Baptisma, etc. (Ephes. 4, 6.) Sed quum videmus emergere improbos homines, qui et Ecclesiam factionibus scindere conantur, et Evangelium ipsum adulterinis commentis aut vitiare aut suspectum reddere, notum esse nobis debet Satanae artificium. Ideo Paulus alibi haereses in medium prodire dicit, ut qui probati sunt manifesti fiant (I. Cor. 11, 19.). Et certe Dominus miro consilio eludit Satanae vafritiem, quod talibus experimentis suorum fidem examinat, et verbum suum ornat praeclara victoria, facitque ut magis dilucida niteat veritas, quam obtenebrare conati sunt improbi. Sed omnes historiae circumstantias, quae a Luca notantur, expendere convenit.

Qui descenderant a Iudaea. Hic praetextus plurimum etiam apud bonos valebat tunc ad fallendum. Hierosolyma non abs re in summo honore apud omnes ecclesias erat, quia non secus ac matrem colebant ac reverebantur: nam ex eo fonte Evangelium quasi per rivos deductum fuerat. Veniunt isti impostores, Apostolos obtendunt, se nihil afferre iactant quod non ab illis didicerint. Hoc fumo saltem perstringunt oculos imperitis, leves autem et improbi cupide oblatum colorem arripiunt. Perturbatio Ecclesiae, quasi tempestas, bonos alioqui et moderatos concutit, ut cogantur titubare. Notanda igitur haec Satanae vafrities, quod sanctorum nominibus abutitur, ut fucum simplicibus faciat, qui hominum reverentia occupati de re ipsa inquirere non audent. Non exprimit quidem Lucas, quo affectu impulsi fuerint isti nebulones, verisimile tamen est κακοζηλίαν in causa fuisse, ut se Paulo et Barnabae opponerent: sunt enim morosa quaedam ingenia, quibus nihil placet, nisi suum. Hierosolymae circumcisionem et alios Legis ritus viderant servari: quocunque veniant, nihil possunt novum aut diversum ferre, quasi unius Ecclesiae exemplum reliquas omnes certa lege obstringat. Etsi autem tales praepostero zelo feruntur ad movendas turbas, intus tamen sua eos sollicitat ambitio et contumacia quaedam instigat. Interea habet Satan quod cupit,

ut fumorum obiectu confusae piorum mentes, vix nigrum ab albo discernant. Cavenda igitur primum haec pestis, ne legem alii aliis ex suo more perscribant, ne unius ecclesiae exemplum communis regulae praeiudicium sit: deinde adhibenda altera cautio, ne hominum personae rei et causae disquisitionem vel impediant vel obscurent. Nam si Satan se transfigurat in angelum lucis (II. Cor. 11, 14.), et si sanctum Dei nomen sacrilega audacia saepe usurpat, quid mirum est si eadem improbitate sanctorum virorum nominibus illudat? Exitus tandem ostendet, Apostolis nihil minus fuisse in animo, quam ut iugum Legis imponerent gentibus: hac tamen fallacia obrepere tentabat Satan. Sic plerumque contingit, ut qui oppugnant Christi doctrinam, servorum eius titulo se insinuent. Unum itaque remedium est, integris iudiciis ad rem ipsam quaerendam accedere: scandalo etiam occurrere nos decet, ne fideles Dei servos ideo inter se confligere putemus, quia eorum nomina mentitur Satan, ut umbras quasdam terrendis simplicibus in certamen committat.

2. *Quum orta esset seditio.* Haec non levis tentatio fuit, quod tracti sunt Paulus et Barnabas in tumultuosum certamen. Iam in solo dissidio plus satis erat mali, sed longe atrocius malum est, dum eousque fervere incipit contentio, ut hostiliter pugnare cogantur cum fratribus. Adde infamiam, qua se gravari videbant apud imperitos et simplices, acsi pacem Ecclesiae turbarent sua pervicacia: sic enim fieri solet ut servi Christi, postquam iniuste vexati fuerint ac in bonae causae defensione fidelem navarint operam, tandem post omnes molestias quicquid est invidiae sustineant. Invicta igitur animi magnitudine praeditos esse oportet, ut sinistros rumores qui de illis sparguntur despiciant. Ideo gloriatur alibi Paulus, se per seditiones progressum esse (II. Cor. 6, 5.). Caeterum tenenda est ea moderatio Christi servis, ut ab omni discordia quantum in se est abhorreant: si quando turbas et contentiones excitat Satan, sedare eas conentur, nihil denique non agant fovendae unitatis causa. Sed rursum ubi impetitur Dei veritas, nullum pro eius defensione certamen refugiant nec dubitent se fortiter opponere, quamvis coelum terrae misceatur. Nos vero hoc exemplo moniti, quoties oriuntur in Ecclesia tumultus, discamus prudenter, quorum culpa id accidat discernere, ne fideles Christi ministros temere damnemus: quorum potius laudanda est gravitas, quod tam violentos Satanae impetus interriti excipiunt. Deinde succurrat mirabili Dei providentia cohibitum fuisse Satanam, ne Pauli doctrinam pessumdaret: nam si permissum illi esset nocere quantum volebat, diruta et eversa gentium fide concidisset praedicatum a Paulo Evangelium, ac gentium vocationi clausa fuisset ianua. Tertio discamus, mature obviam eundum esse dissidiis quibuslibet, ne in contentionum flammam erumpant, quia nihil aliud captat Satan dissentionum flabellis, quam ut totidem incendia excitet: sed rursus, quum videmus primam Ecclesiam tumultuatam et optimos quosque Christi ministros seditionibus exercitos fuisse, si nunc idem nobis usu veniat, ne trepidemus quasi in re nova et inopinata, sed exitum a Domino petentes, qualem tunc dedit per turbulentos motus, eodem fidei tenore pergamus.

Nisi circumcidamini. His verbis Lucas statum quaestionis breviter definit, nempe quod impostores illi conscientias obstringere

vellent necessitate servandae Legis. Sola quidem Circumcisio hic nominatur, sed ex contextu facile patet, eos de tota Lege servanda movisse controversiam. Caeterum quia Circumcisio velut solennis erat initiatio in alios omnes Legis ritus, ideo per synecdochen tota Lex sub una parte comprehenditur. Non negabant isti Pauli hostes, Christum esse Messiam: sed quum illi nomen darent, simul retinebant veteres Legis ceremonias. Prima specie videri poterat error tolerabilis. Cur ergo non dissimulat Paulus saltem ad exiguum tempus, ne conflictu Ecclesiam quatefaciat? de rebus enim externis erat disceptatio, de quibus nimis acriter litigare Paulus ipse alibi vetat. Verum tres fuerunt graves causae, quae eum ad reclamandum cogerent. Nam si necessaria est Legis observatio, operibus alligatur salus hominum, quam in sola Christi gratia fundatam esse, ut tranquilla et quieta sit fides, oportet. Quum ergo videret Paulus gratuitae fidei iustitiae legalem cultum opponi, silere fas non erat, nisi vellet Christum prodere: nam quum adversarii negarent, salvum fore quenquam nisi qui Legem Mosis servaret, hoc modo salutis gloriam Christo ereptam ad opera transferebant, et concussa fiducia miseras animas inquietudine vexabant: deinde non erat res parvi momenti, spoliare fideles animas libertate per Christi sanguinem parta. Tametsi interior spiritus libertas Patribus nobiscum fuit communis, scimus tamen quid Paulus dicat, nempe inclusos fuisse sub puerili Legis custodia, ut a servis parum differrent (Gal. 4, 1. 2.): nos vero post Christum manifestatum solutos Legis paedagogia, quasi finito tutelae tempore, liberius agere. Tertium huius doctrinae vitium fuit, quod tenebras offunderet Evangelii luci, vel saltem interponeret velut obscuras nubes, ne plenum fulgorem emitteret sol iustitiae Christus. In summa, brevi actum fuisset de Christianismo, si talibus initiis cessisset Paulus. Certamen ergo suscipit, non pro externo carnis praeputio, sed pro gratuita hominum salute: deinde, ut pias conscientias a maledictione Legis et aeternae mortis reatu absolvat: postremo, ut remotis omnibus obstaculis, quasi liquido et sereno coelo, refulgeat claritas gratiae Christi. Adde quod gravem Legi iniuriam faciebant nebulones illi, quum rectum ipsius usum impie corrumperent. Genuinum Legis officium fuit, paedagogi instar pueros ad Christum manuducere: ergo non poterat peius adulterari, quam dum eius praetextu minuebatur Christi virtus et gratia. Hoc modo inspiciendi sunt nobis omnium quaestionum fontes, ne silentio nostro prodamus Dei veritatem, quoties eam recta peti Satanae insidiis videmus, nec flectantur ullis periculis, vel probris et calumniis mollescant nobis animi: quia constanter asserenda est pura religio, etiamsi coelum terrae misceri debeat (II. Tim. 2, 24.). Servos quidem Christi minime pugnaces esse decet: itaque si qua exorta fuerit contentio, eam sedare et componere sua moderatione potius studebunt, quam ut classicum protinus canant: deinde sedulo cavebunt a supervacuis et inanibus pugnis, nec exagitabunt levis momenti controversias, sed ubi viderint Satanam eousque insolescere, ut integra iam religio manere nequeat nisi obviam eatur, colligant animos necesse est et surgant ad resistendum, nec dubitent pugnas quamlibet odiosas obire. Plausibile quidem est nomen Pacis, sed maledicta est pax quae tanta iactura redimitur, ut nobis pereat Christi doctrina, qua sola in pium et

sanctam unitatem coalescimus. Papistae hodie magnam nobis invidiam conflant, quasi per nos excitati fuerint exitiales tumultus, quibus mundus concutitur: sed nobis prompta est defensio, atrociores fuisse in Deum blasphemias, quibus coarguendis operam dedimus, quam ut fas fuerit tacere. Proinde nos minime esse culpandos, quia certamen de ea causa suscepimus adversus homines, pro qua bellandum esset quum ipsis angelis. Clamitent ipsi ut libuerit, nobis sufficit Pauli exemplum, ne frigidi vel lenti simus in tuenda pietatis doctrina, quum eam totis viribus labefactant Satanae ministri: neque enim vesana eorum intemperies constantiam servorum Dei superare debet. Quum se ferventer opponeret Paulus pseudoapostolis, ex conflictu demum exarsit seditio: neque tamen propterea sugillat eum Spiritus Dei, quin potius fortitudinem quam sancto viro contulerat iusta laude prosequitur.

Statuerunt ut ascenderent. Remedium hoc suggessit Spiritus Dei ad tumultum pacandum, qui latius magna cum pernicie alioqui grassari poterat: unde etiam docemur, quaerendas semper esse rationes discordiis sedandis aptas et commodas: quia tantopere pacem commendat Deus, re ipsa ostendant fideles per se non stare, quominus tranquilla sit Ecclesia. Prior quidem ordine apud eos semper erit veritas, pro qua asserenda nullos horrebunt tumultus: fervorem tamen suum ita temperabunt, ne quem recusent probae concordiae modum, imo ultro excogitent quascunque poterunt vias, et ingeniosi sint in illis quaerendis. Haec igitur nobis mediocritas tenenda est, ne immodica zeli vehementia abrepti ultra iustos limites efferamur. Animosos enim esse nos decet in patrocinio verae doctrinae, non praefractos, nec temerarios. Discamus ergo duas istas virtutes, quas in Paulo laudat Spiritus Dei coniungere. Dum in arenam pertrahitur ab improbis, cordate se offerre non dubitat, sed oblatum remedium placide admittens facile demonstrat, quam non sit pugnandi cupidus. Alioqui enim iactare licebat, nihil se morari Apostolos ac pertinaciter in eo insistere, sed non permisit studium pacis, illorum iudicium fugere. Adde quod rudibus et infirmis iniecta fuisset sinistra opinio, si praecise duos homines ab omnibus Christi servis disiunctos esse vidissent. Minime autem negligenda est piis doctoribus ista fovendae fidei ratio, ut sibi consensum cum Ecclesia esse ostendant. Non pendebat quidem Paulus a nutu Apostolorum, ut sententiam mutaret, si illos expertus esset sibi adversos, ut qui ne angelis quidem cessurus erat, quemadmodum gloriatur primo ad Galatas capite (v. 8): sed ne calumniarentur impii, hominem esse nimis sibi addictum et superbum et cum indigno omnium contemptu sibi placentem, se, ut aequum erat et toti Ecclesiae utile, ad reddendam doctrinae suae rationem obtulit. Deinde certa victoriae fiducia coram Apostolis se sistebat, quod probe teneret quale futurum esset eorum iudicium, nempe qui eodem regebantur Spiritu. Quaeri tamen potest, quonam consilio Antiocheni Paulum et Barnabam ad reliquos Apostolos miserint: nam si apud ipsos tantum valebat horum reverentia, ut dubii penderent, donec pronuntiassent in hanc vel illam partem, evanida et prorsus nulla hactenus fuerat eorum fides. Sed facilis est responsio: Quum scirent omnes pariter Apostolos ab uno Christo cum iisdem mandatis esse missos, et eodem Spiritu donatos esse, certo fuisse persuasos de successu: nec du-

bium est, quin profectum sit hoc consilium a viris probis et cordatis, quos minime latebat Petri et Iacobi nomen falso a nebulonibus obtendi. Quare ab illis nihil fuit aliud quaesitum, nisi ut bonam causam suo suffragio iuvarent Apostoli. In eundem finem collectae sunt omnes sanctae Synodi ab initio, ut graves et in Dei verbo rite exercitati homines controversias dirimerent, non pro suo arbitrio, sed ex Dei auctoritate. Hoc notare operae pretium est, ne quem Papistae ventosis suis clamoribus percellant, qui, ut Christum obruant cum suo Evangelio et totam exstinguant pietatis lucem, nobis obtrudunt Concilia, quasi quaelibet hominum definitio pro coelesti oraculo habenda sit. Atqui, si hodie suos consessus haberent sancti Patres, uno ore clamarent, nihil sibi minus licuisse vel etiam fuisse in animo, quam tradere quicquam nisi Christo verba praeeunte, qui illis unicus sicut et nobis magister fuit. Omitto quod abortivis tantum Conciliis nituntur Papistae, quae nihil praeter crassam inscitiam et barbariem spirant: sed optima quaeque et selectissima in eum ordinem cogi necesse est, ut subiaceant verbo Domini. Exstat dura Gregorii Nazianzeni querimónia, quod nullius unquam Concilii bonus fuisset exitus. Quicquid unquam excellentiae floruit et viguit in Ecclesia, negari non potest quin centum post annis pessum ire coeperit. Ergo si nunc superstes esset sanctus ille vir, quam stomachose repelleret Papistarum naenias? qui sine ullo pudore larvarum praestigias ingerunt pro legitimis Conciliis et quidem in eum finem, ut facessat verbum Dei, simulac definierint pauci bardi et stolidi homines, quod ipsis libuit.

3. *Deducti ab ecclesia.* Quod communi ecclesiae nomine adiuncti fuerunt Paulo et Barnabae comites, qui eos officii causa deducerent, colligere inde licet, pios omnes ab eorum parte stetisse, nec aliter statuisse quam sibi communem esse cum illis causam: quare eodem animo decreta fuit ab illis Pauli et Barnabae profectio, quo ab his suscepta est, ut scilicet turbulentos istos spiritus compescerent, qui falso Apostolos iactabant. Quod paulo post subiicit, narrasse in transitu fratribus de admirabili gentium conversione, testimonio est non timide venisse Hierosolymam, sed quod antea docuerant, tunc quoque secure fuisse professos. Non ergo veniunt tanquam causam dicturi apud suos iudices, sed ut communi sententia utrinque comprobent, quod divinitus mandatum erat de abrogandis ceremoniis. Etsi enim Apostolorum iudicium non spernebant, quia tamen sciebant neque sibi, neque illis aliter statuere licere de causa, reos fieri minime decuit: inde gratulandi fiducia. Huc accedit gaudium piorum, quo et Pauli doctrinae et gentium vocationi subscribunt.

4. *Suscepti sunt ab ecclesia.* Ecclesiae nomine intelligit plebem ipsam et totum corpus: deinde peculiarem locum Apostolis et Presbyteris assignat, a quibus praesertim excepti fuerunt Barnabas et Paulus. Porro quoniam Apostolis non erat fixa statio Hierosolymae, sed huc vel illuc subinde migrabant, quocunque eos vocabat occasio, habebat ecclesia illa suos Presbyteros, quibus commissum erat ordinarium ecclesiae regimen: quid autem differat munus unum ab altero, alibi exposuimus (supra 14, 23.). Apparet autem, quam fraterna in Apostolis et Presbyteris fuerit humanitas, quod non tantum comiter excipiunt Paulum et Barna-

bam, sed audito laboris eorum successu Dei gratiam praedicant. Formam loquendi iterum repetit Lucas, quam proximo capite habuimus, quum dicit eos narrasse, quaecunque Deus cum illis fecisset: in qua tenendum est memoria quod prius dixi, Deum non statui cooperarium, sed illi ascribi solidam operis laudem. Fecisse ergo dicitur cum Paulo et Barnaba, quod per ipsos fecit, sicuti misericordiam nobiscum facere dicitur, ubi miseriis nostris succurrit.

5. *Quidam de factione Pharisaeorum.* Non temere exprimit Lucas genus hominum, qui Paulum etiam Hierosolymae turbare vel impedire conati sunt. Probabile autem est, malum ex illo fonte ortum esse et nunc clarius exprimi a Luca, ex eadem secta, unde prodierant pravae illius dissensionis auctores, nunc quoque flabella erumpere: quamvis enim nomen dedissent Christo, manebant tamen prioris ingenii reliquiae. Scimus quantus in Pharisaeis fastus esset, quanta confidentia, quale supercilium, quorum omnium fuissent obliti, si vere Christum induissent, quemadmodum in Paulo nihil Pharisaeismi residuum erat: sed bona pars habitum pertinaciae contraxerat ex longa consuetudine, quem protinus excutere non ita facile erat. Quum maxime inter illos regnaret hypocrisis in externos ritus, qui sunt vitiorum integumenta, plus iusto intenti erant: inflabat etiam eos superbia, ut tyrannice alios omnes subiicere cuperent suis placitis. Utroque morbo quam impotenter laborent monachi, plus satis notum est. Unde etiam nihil illis ferocius ad opprimendam Ecclesiam, nihil ad spernendum Dei verbum improbius vel protervius: quin etiam multos videmus ex antris illis egressos abiecta cuculla, nunquam tamen dediscere, quos illic imbiberunt mores.

6. Conveneruntque Apostoli ac Presbyteri, ut dispicerent de hoc negotio, 7. Quum autem magna disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis, quod ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, ut per os meum audirent Gentes verbum Evangelii, et crederent. 8. Et qui cordium cognitor est Deus, testimonium praebuit illis, dans eis Spiritum sanctum, sicut et nobis: 9. Nihilque discrevit inter nos et illos, quum fide purificasset corda illorum. 10. Nunc ergo, quid tentatis Deum, ut imponatur iugum super cervices discipulorum, quod neque Patres nostri, neque nos portare potuimus? 11. Sed per gratiam Domini nostri Iesu Christi credimus, nos habere salutem, quemadmodum et illi.

6. *Convenerunt Apostoli et Presbyteri.* Non dicit Lucas totam Ecclesiam congregatam, sed eos qui doctrina et iudicio pollebant, et qui ex ratione officii huius causae legitimi erant iudices. Fieri quidem potest, ut coram plebe habita fuerit disputatio, sed ne ad tractandam causam vulgus promiscue fuisse admissum quispiam putaret, Lucas diserte Apostolos et Presbyteros nominat,

sicut magis idonei erant cognitores. Caeterum sciamus, formam hic et ordinem in cogendis Synodis divinitus praescribi, quum exorta est aliqua controversia, quae aliter componi nequit, nam quum multi quotidie insurgerent adversus Paulum, sola haec disceptatio, ex qua ingentis ruinae periculum instabat, et quae iam progressa erat usque ad hostiles pugnas, eum Hierosolymam pertraxit.

7. *Quum autem magna disceptatio.* Quum delecti essent graves viri et publici Ecclesiae doctores, ne inter eos quidem statim convenire potuit: unde apparet, quomodo iam tunc per hominum infirmitatem Dominus Ecclesiam suam exercuerit, quo humiliter sapere disceret. Adde quod in coetu illo, cui praeerat, passus est varie agitari praecipuum doctrinae Christianae caput, ne miremur si quando pios alioqui et doctos homines imperitia labi in errorem contingat: quidam enim non ita acuti erant, ut perspicerent causae magnitudinem. Ita quum Legem servandam iudicant, Legis zelo inconsiderate abrepti non vident, in quam profundum labyrinthum conscientias aliorum et suas praecipitent. Circumcisionem esse putabant aeternum et inviolabile symbolum divini foederis: eadem erat de tota Lege opinio: quare in hoc maxime insistit Petrus, ut statum quaestionis demonstret, qui plerisque erat incognitus. Est autem bimembris eius oratio: nam primum ex auctoritate Dei contendit, non esse cogendas gentes ad servandam Legem: secundo loco docet, everti totam hominum salutem, si laqueus hic conscientiis iniectus fuerit. Prior ergo pars in qua recitat, se divinitus fuisse missum ad docendas gentes, et Spiritum sanctum super illas delapsum esse, huc spectat: non temere ab hominibus abrogatas fuisse Legis ceremonias, sed eius abrogationis Deum esse auctorem. Ubi autem in medium adducta est Dei auctoritas, omnis exempta est dubitatio: quia haec tota nostra sapientia est, Dei imperio acquiescere et eius nutum pluris facere quam omnes rationes. Nunc Petri verba expendere convenit, quibus probat divinitus hoc gentibus esse datum, ut liberae sint a iugo Legis.

Vos scitis. Testes illos appellat, ne de re obscura vel ambigua quispiam putet eum verba facturum. Nota omnibus historia erat: quod reliquum erat, eos in clara luce coecutire ostendit, quod opus Dei rite non considerent, imo quod pridem non didicerant quod palam monstratum fuerat. Antiquos dies vocat initium Evangelii praedicati, acsi diceret, Pridem: quasi a prima Ecclesiae origine, ex quo Christus populum aliquem colligere sibi coepit.

Elegit Deus in nobis. Verbum Eligendi statuere et decernere significat: quanquam simul complectitur Petrus tam gratuitam Dei electionem, quam delectum, quo gentes in populum suum cooptabat. Elegit ergo, hoc est, quasi habito delectu, ut gratuitae adoptionis specimen ederet in gentibus, voluit, ut per os meum audirent Evangelii doctrinam. Particula *In nobis* tantundem valet atque in conspectu nostro, vel nobis testibus, vel in medio nostri. Significat enim se nihil narrare nisi familiariter illis cognitum, utpote quod coram ipsis gestum esset. Loquutio est tam Graecis quam Hebraeis satis trita: nisi forte cum aliis resolvere libeat, Me elegit ex hoc nostro coetu.

Et crederent. Hoc sigillum fuit sanciendae gentium vocationi. Oraculo iniunctum erat Petro docendi munus, sed fructus qui provenit ex doctrina ministerium eius nobilitat, et authenticum ut loquuntur reddit. Nam quum peculiari Spiritus gratia in fidem illuminentur electi, nullus erit doctrinae profectus, nisi quatenus virtutem suam Dominus in ministris exseret, intus eorum qui audiunt mentes docendo et intus trahendo corda. Ergo quum iuberet Deus ad gentes perferri Evangelii doctrinam, eas sibi dicavit, ne amplius profanae essent: sed tunc demum numeris omnibus perfecta fuit solennis consecratio, dum earum cordibus per fidem insculpsit adoptionis suae notam. Quae continuo post sequitur sententia, exegetice sumenda est: visibiles enim Spiritus gratias, quarum meminit, fidei annectit Petrus, ut certe nihil aliud erant quam eius accessio. Ergo quum gentes absque circumcisione et ceremoniis in populum Dei insertae sint, colligit Petrus perperam illis necessitatem servandae Legis imponi. Videtur tamen minus firmum esse electionis argumentum, quod Spiritus sanctus super eas delapsus sit: erant enim eius generis dona, ex quibus ratiocinari non liceret, illos in ordine piorum censeri: solus autem est regenerationis Spiritus, qui filios Dei ab alienis discernit. Respondeo, quamvis dono linguarum et similibus vani alioqui homines praediti fuerint, Petrum tamen sumere pro confesso quod notum erat, Deum in Cornelio et eius cognatis gratuitam suam adoptionem visibili Spiritus gratia obsignasse, acsi digito filios suos monstraret.

8. *Cognitor cordium.* Hoc epitheton ex praesentis causae circumstantia Deo accommodat: subestque tacita antithesis, Quod homines externae puritati magis addicti sunt, quia iudicant ex crasso et terreno suo sensu, Deus autem corda inspicit. Admonet igitur Petrus praepostere humano sensu iudicium fieri de hac causa, quum sola interior cordium puritas hic aestimanda sit, quae nobis occulta est: atque hoc modo frenum iniicit nostrae temeritati, ne plus nobis quam par sit sumentes Dei iudicio obstrepamus, acsi diceret, Si tibi ratio testimonii quod illis Deus reddidit non apparet, cogita quantum inter te et illum intersit: te enim pro crasso tuo ingenio detinet externus splendor, quem facessere oportet, dum ad coeleste tribunal venitur, ubi spiritualis de cordibus habetur cognitio. Caeterum generalis interim doctrina tenenda est, quod oculi Domini non fucosas operum pompas, sed cordis integritatem aspiciant, sicuti habetur Ieremiae 5, 3. Quod vetus Interpres et Erasmus transferunt, Deum novisse corda, non satis exprimit quod graece dicit Lucas. Nam Deum vocans καρδιογνώστην, eum opponit hominibus, qui ab externa magis specie utplurimum iudicant: ideoque προσωπογνῶσται vocari possunt, si cum Deo conferantur.

9. *Nihilque discrevit.* Discrimen quidem erat, quod gentiles repente ex praeputio admissi fuerant in foedus vitae aeternae, quum Iudaeos circumcisio praeparasset ad fidem: sed intelligit Petrus utrosque pariter allectos esse a Deo in spem eiusdem haereditatis, et in parem honoris gradum fuisse evectos, ut Dei filii essent ac Christi membra, sanctum denique Abrahae semen genusque sacerdotale ac regium. Unde sequitur non sine sacrilegio immundos posse haberi, ex quo sibi in peculium elegit ipsos Deus,

et in sacra templi sui vasa dicavit. Diruta enim maceria, qua inter se divisi erant, gentes adiunxit Iudaeis, ut in corpus unum coalescerent: atque ut ita loquar circumcisionem miscuit praeputio, ut tam domestici quam extranei unum sint in Christo, et unam Ecclesiam efficiant, nec sit amplius vel Iudaeus vel Graecus.

Quum fide purificasset. Respondet hoc membrum superiori epitheto quod Deo aptavit, acsi diceret Deum, qui cordium est cognitor, intus purgasse gentes, quum eas dignatus est sua adoptione, ut spirituali munditia praeditae essent: sed addit praeterea puritatem hanc in fide sitam esse. Docet ergo primum gentibus absque ceremoniis constare veram sanctitatem, quae apud Dei tribunal sufficiat: deinde hanc docet fide obtineri et ex ea manare. Eodem modo colligit Paulus (Rom. 4, 10.), non obstare homini praeputium, quin iustus et sanctus reputetur coram Deo, quia in Abrahae persona iustitiam sequuta est circumcisio, et ordine temporis fuit posterior. Verum hic exoritur quaestio, An diversa fuerit olim Patrum puritas ab ea, quam nunc Deus gentibus contulit: videtur enim diserte Petrus hac nota discernere gentes a Iudaeis, quod sola cordis munditia contentae nullo Legis subsidio indigeant. Respondeo, non substantia, sed forma duntaxat alteros ab alteris differre. Interior enim cordis mundities semper a Deo respecta fuit: tantum in hoc datae fuerunt ceremoniae veteri populo, ut fidem eius adiuvarent. Ita mundities quoad figuras et exercitia temporalis fuit usque ad Christi adventum, cui nunc inter nos non est locus, quemadmodum idem ab initio ipso mundi usque ad finem manet verus Dei cultus, nempe spiritualis: in forma tamen visibili magnum est discrimen. Nunc videmus non ceremoniis consequutos fuisse Patres iustitiam aut puros fuisse coram Deo, sed cordis munditia: ceremoniae enim per se ad eos iustificandos nihil habebant momenti, sed adminicula erant duntaxat, quae per accidens ut ita loquar purgabant, ut tamen eadem veteribus fuerit nobiscum veritas. Iam Christi adventu quicquid adventicium erat evanuit, ideoque discussis umbris superest nuda et simplex cordis puritas. Hoc modo facile solvitur nodus, quem Iudaei inexplicabilem esse putant. Circumcisio vocatur foedus aeternum aut saeculi (Gen. 17, 13.): negant igitur fuisse abolendam. Si quis excipiat, non referri hoc ad visibile symbolum, sed potius ad rem signatam probe responsum fuerit: sed alia est solutio, quam dixi, Quum Christi regnum quaedam fuerit mundi renovatio, nihil esse absurdi, si finem omnibus Legis umbris imposuerit, quandoquidem Legis perpetuitas in Christo fundata est. Venio nunc ad secundum membrum, ubi Petrus gentium puritatem in fide constituit. Cur non dicit, Perfectione virtutum aut vitae sanctimonia, nisi quia aliunde hominibus contingit iustitia quam ex se ipsis? nam si recte iusteque vivendo homines sibi iustitiam acquirerent vel natura mundi essent, coram Deo concideret haec Petri sententia. His ergo verbis palam Spiritus pronuntiat, totum humanum genus pollutum et sordibus inquinatum esse: deinde, non posse aliter abstergi sordes quam per Christi gratiam. Nam quum fides remedium sit, quo nobis gratis succurrit Deus, tam communi omnium naturae, quam propriis cuiusque meritis opponitur. Quum dico pollutionis damnari totum humanum genus, intelligo, nos ex utero nihil afferre praeter meras sordes, nec

quicquam esse in natura nostra rectitudinis, quod nos Deo conciliet. Egregiis quidem dotibus ornata fuit hominis anima in prima sua origine, sed peccato sic vitiatae sunt omnes eius partes, ut ne gutta quidem puritatis amplius in ea resideat: quaerenda est igitur extra nos munditiés. Nam si quis excipiat, Operum meritis recuperari posse, nihil absurdius est quam perversae naturae affingi merendi facultatem. Superest ergo ut alibi quaerant homines, quod intus apud se nunquam invenient. Et certe fidei officium est, quod proprium habet Christus in nos transferre, et gratuita communicatione efficere nostrum. Ita inter fidem et Christi gratiam mutua est relatio: neque enim nos purificat fides, tanquam virtus aut qualitas animis infusa, sed quia munditiem in Christo oblatam percipit. Notanda est etiam loquutio, quod Deus corda purificaverit, qua et Deum fidei auctorem facit Lucas, et munditiem docet esse eius beneficium. In summa, conferri hominibus per Dei gratiam significat, quod sibi dare ipsi nequeunt. Sed quum dictum sit, fidem a Christo sumere quod in nos transfundat, nunc videndum est, quomodo nos purificet Christi gratia ut Deo placeamus. Duplex autem est purgandi modus, quod Christus peccata nostra, quae semel sanguine suo expiavit, quotidie delendo puros iustosque in Patris conspectum nos offert ac sistit: deinde, quod carnis cupiditates Spiritu suo mortificans nos in sanctitatem reformat. Utrumque sub his verbis libenter amplector, quia non unam tantum purgationis speciem attingit Lucas, sed totam eius perfectionem absque Legis ceremoniis constare docet.

10. *Nunc ergo, quid tentatis.* Altera pars concionis, qua demonstrat Petrus, quam exitialis sit illa doctrina, quam ingerere volebant Pauli hostes: nempe quae desperatione obrueret pias omnes animas. Infert quidem ac colligit ex priore membro, tentari Deum, si cogantur gentes ad necessitatem servandae Legis, sed altius provehitur et ad ipsum causae fontem penetrat. Hactenus enim ratiocinatus est, fieri gentibus iniuriam, si plus ab illis exigatur quam velit Deus, et quum eas sancto populo aequaverit et adoptionis honore dignatus sit, indignum esse et absurdum, eas reiici atque ita restringi eius liberalitatem: unam denique fidem illis satis esse, quamvis ceremoniis careant. Nunc vero altius principium sumit, Qui hominum salutem alligant Legis operibus, nihil eis bonae spei reliquum facere: quin potius in horribilem interitum praecipitari totum mundum, si non aliter quam Legem servando salutem consequi possit. Quibus hoc argumentis probet, mox suo loco videbimus. Quantum ad verba spectat, quum variis modis tentari Deum Scriptura dicit, significat hoc loco Petrus, Deum quasi data opera provocari, dum plus oneris imponitur hominibus, quam sint ferendo, eiusque potentiam circumscribi, dum astringitur iugum quod ipse laxat: quod nihil aliud est quam naturae repugnando, ut loquuntur, gigantes aemulari.

Ut imponatur iugum cervicibus. Simplex est sensus verborum, tentari Deum, quum plus imponitur oneris conscientiis, quam ferre queant; atque hoc quidem modo graviter caeditur animarum salus, quandoquidem hoc modo necesse est ipsas desperatione obrui, quod sine exitio fieri nequit, sed nihilo magis ferenda est quae Deo fit iniuria, dum ei ius suum eripitur, ne sit liber in nobis liberandis. Caeterum de solis ceremoniis eum non loqui, ex re

ipsa facile colligitur. Erat, fateor, dura et laboriosa veteris paedagogiae servitus, sed nimis absurdum foret, vocari Iugum importabile, et scimus externa rituum observatione non Sanctos modo, sed etiam hypocritas plerosque rite exacteque esse defunctos. Quin etiam Legi morali satisfacere non usque adeo difficile foret, si corporali tantum obsequio contenta non exigeret spiritualem iustitiam. Manus enim et pedes frenare multis datum est, sed ita moderari omnes affectus, ut tam in anima quam in corpore perfecta regnet abstinentia et puritas, hoc vero plus quam est arduum. Quare ridiculi sunt qui Petri verba restringunt ad ceremonias, quibus exprimitur hominum imbecillitas ad praestandam cordis iustitiam, quae non modo longe superior est eorum viribus, sed naturae prorsus contraria. Fefellit scilicet eos, qui sic sentiunt una ratio, quod de solis ceremoniis mota quaestio fuerat: sed non venit illis in mentem, Petrum attentius, ut decebat, pruprudentiusque considerasse, qualem secum labyrinthum error in speciem levis traheret. Negabant pseudoapostoli quenquam salutem consequi posse, nisi qui ceremonias servaret. Si operibus alligatur hominum salus, non amplius in Christi gratia fundata erit: atque ita concidet gratuita reconciliatio. Iam quum impares sint hominum vires servandae Legi, omnibus incumbit maledictio, quam illic Deus transgressoribus denuntiat: atque ita desperatio omnes manebit, quum se videant reos aeternae mortis a Lege peragi. Haec forte pseudoapostoli callide tenebant, sed Petrus ad fontem ipsum penetrat, ut mortiferum doctrinae illius venenum eruat in lucem: atque ita nobis agendum est, quoties impios errores oblique insinuat Satan. Hodie quibusdam videmur nimis contentiosi, quum tantopere pugnamus, non esse pro mortuis orandum: nam et mos vetustissimus est, nec multum apparet in speciem periculi, quamvis supervacuae fundantur preces, imo plausibile est dogma, quia praetextum habet humanae pietatis. Sic porro iudicant imperiti homines, quia fontem ipsum non inquirunt. Nam si admittimus pro mortuis orandum esse, simul hoc recipiendum erit, poenas nunc solvere Dei iudicio, quod in hac vita pro peccatis non satisfecerint: atqui hoc modo vis expiationis per Christum peractae ad hominum opera transfertur: deinde evertitur rite precandi regula, si hominibus licet fortuito precari absque Dei verbo: haec etiam maior est absurditas, quam ut praeteriri debeat. In summa, nunquam rectum de ulla quaestione iudicium feretur, nisi fonte penitus excusso deductae fuerint omnes consequentiae, quas secum trahit quae in controversiam venit doctrina. Ideo non mirum si Petrus, ut pseudoapostolos extrahat e suis latebris, generaliter disputat de tota Lege, quia nihil quam rem ipsam, quae occulta erat simplicibus, aperit ut videant omnes, quam exitialis sit doctrina quae et Christi gratiam exstinguit, et animas demergit in horrendae desperationis abyssum.

Neque nos, neque patres nostri. Non disputat tantum Petrus, quid opere ipso praestiterint homines, sed quid praestare potuerint: nec de vulgo hominum tantum loquitur, sed de sanctis Patribus. Quum ab istis neget potuisse ferri Legis iugum, constat Legem observatu impossibilem esse. Scio dictum Hieronymi passim ita receptum esse, ut sit quasi indubium axioma, Si quis dixerit impossibile esse servare Legem, anathema sit: sed nulla ho-

minis vox audienda est, quae Spiritus Dei sententiae repugnet. Audimus quid hic per os Petri Spiritus pronuntiet, non de hominum voluntate et operibus, sed de facultate et potentia. Consentit et Paulus, affirmans fuisse Legi impossibile nobis conferre vitam, quatenus infirma erat per carnem. Certe si quis Legem implere possit, promissam illic vitam reperiet: at quum neget Paulus vitam posse haberi ex Lege, sequitur altiorem illic requiri iustitiam, quam quae ab homine praestari possit. Fateor quidem Hieronymnm facultatem implendae Legis non dare in solidum naturae viribus, sed partim etiam Dei gratiae: quemadmodum postea explicat, ut homo fidelis Spiritus gratia adiutus dicatur posse Legem implere. Sed neque illa mitigatio vera est: nam si naturae vires tantum expendimus, non tantum impares erunt homines ferendo Legis iugo, sed ne unum quidem digitum movere poterunt ad praestandam minimam Legis partem. Et certe si verum est illud, Cogitationes omnes humanae mentis pravas esse a pueritia (Gen. 8, 21.): Omnes carnis sensus Deo esse inimicos (Rom. 8, 7.): Neminem esse qui Deum requirat (Psal. 14, 3): et quae in eandem sententiam frequenter in Scriptura occurrunt, praesertim quae Paulus adducit ad Romanos 3, 11., non debilis tantum et mutila erit hominis facultas ad Legem implendam, sed ad inchoandam prorsus nulla. Statuendum igitur est, etiam fideles, postquam Spiritu Dei regeniti iustitiae Legis student, dimidium tamen ac longe minus dimidio praestare, non totum. Neque enim de Epicuro vel profanis hominibus hic Petrus verba facit, sed de Abraham, de Mose aliisque sanctis Patribus, quotquot unquam fuerunt in mundo perfectissimi: et tamen istos dicit Legis oneri succubuisse, quia vires eorum opprimeret. Odiose obiicitur, affici Spiritum Dei contumelia, quum eius gratiae et auxilio detrahitur implendae Legis facultas, sed prompta est solutio: quia non disserimus, quid valeat Spiritus gratia, sed quid valeat gratiae mensura, quam Deus unicuique suorum in hac vita partitur. Semper enim reputare convenit quid se facturum promittat Deus, nec temere quaeramus an fieri possit, quod ipse nunquam fore et quod se nolle fieri testatur. Promittit fidelibus Spiritus gratiam et auxilium, quo repugnent concupiscentiis carnis et ipsas subigant, non tamen penitus aboleant. Promittit gratiam qua ambulent in vitae novitate, non tamen currant tanta celeritate, quantam Lex postulat. Vult enim tota vita sibi esse obnoxios, ut ad veniam petendam confugiant. Si Dei consilium et praescriptum ab eo ordinem ab eius virtute disiungere fas non est, stultum est ac futile cavillum, quo nos gravare conantur adversarii, quum nos iactant Dei potentiae detrahere: potius Deum ipsi transformant, quum eius consilium contendunt posse mutari. Olim quoque eadem calumnia premebant Augustinum Pelagiani. Respondet, etiamsi possibile sit Legem impleri, sibi tamen sufficere, quod a nemine unquam impletam fuisse, neque ad finem usque mundi impletum iri Scriptura testetur, quibus verbis se ab importuna eorum argutia explicat. Sed non fuit haesitandi causa, quin libere et diserte concederet, quod Spiritu sancto auctore poterat: limitanda enim est Spiritus gratia, ut cum promissionibus conveniat. Porro iam ostendimus, quousque se promissiones extendant. De eo certe controversiam nullus movet, possitne Deus si velit homines reddere perfectos,

sed impie delirant quicunque eius potentiam separant a consilio, cuius clarum habent testimonium in Scriptura. Quid velit Deus et quid statuerit facere, centies palam demonstrat: ultra progredi sacrilegium est. Hieronymum, ut sui anathematis fulmen Petro et Paulo infligeret, philosophica ratio impulit: quod leges attemperari debeant ad eorum facultatem quibus feruntur. Quam ut locum habere fateor in legibus humanis, ita quoad Dei Legem valere nego, quae in exigenda iustitia non respicit quid valeat homo, sed quid debeat. Quanquam hic difficilior occurrit quaestio, Annon in hunc finem lata fuerit Lex, ut homines cogeret ad Dei obsequium: frustra autem hoc fieret, nisi ad eam servandam dirigeret fideles Spiritus Dei, et scrupulum eximere videtur solennis illa Mosis contestatio, quum se praecepta Iudaeis dare admonet, non quae legant, sed quae opere compleant, Deuteronomii 30, 12: unde colligimus, iugum data Lege fuisse Iudaeis impositum, quod eos Deo subiiceret, ne viverent suo arbitrio. Respondeo, Legem duobus modis censeri iugum. Quatenus enim frenat carnis libidines et normam tradit pie recteque vivendi, aequum est ut filii Dei cervices huic iugo subiiciant: sed quatenus exacte praescribit quidnam debeamus Deo, nec vitam promittit nisi addita conditione perfecti obsequii, rursus maledictionem denuntiat, si qua in parte erratum fuerit: iugum est importabile. Dicam paulo clarius: simplex bene vivendi doctrina, qua nos ad se Deus invitat, iugum est quod ultro subire nos omnes decet: nihil enim magis absurdum, quam Deum non praeesse hominum vitae, sed eos absque freno vagari ut libuerit. Minime ergo recusandum est Legis iugum, si simplex eius doctrina consideretur, sed Legem aliter, ut ita dicam, qualificant istae sententiae, Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Levit. 18, 5.): item, Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quae scripta sunt (Deut. 27, 26.): ut iugum importabile esse incipiat. Quamdiu enim non promittitur salus nisi perfectae Legis observantiae, et in iudicium vocatur quaevis transgressio, de genere humano prorsus actum est. Secundum hanc rationem Petrus tentari Deum asserit, quum Legis onus conscientiis imponit hominum arrogantia. Non enim vult negare, quin regendi sint homines Legis doctrina, et ita concedit iugo subesse: verum quia Legis officium est non simpliciter docere, sed etiam aeternae mortis reatu humiliare homines, qualitatem illam doctrinae annexam reputans, contendit non debere Legis iugo constringi piorum animas, quia hoc modo necesse foret in aeternum interitum demergi. Caeterum ubi non modo adest Spiritus sancti gratia, quae nos gubernet, sed gratuita peccatorum remissio, quae nos liberet a maledictione Legis et absolvat, tunc impletur illud Mosis (Deut. 30, 11), Mandatum non esse supra nos: tunc quoque sentimus quam suave sit iugum Christi, et onus eius leve. Quia enim Dei indulgentia nobis remitti scimus, quod pro carnis infirmitate deest, alacriter et sine molestia suscipimus quod iniungit. Quare modo exemptus sit Legis rigor, non tolerabilis solum erit Legis doctrina, sed laeta quoque et suavis: nec recusandum erit frenum, quod placide nos moderatur, non autem durius urget quam expediat.

11. *Per gratiam Iesu Christi.* Duo ista inter se ut contraria comparat Petrus: spem habere salutis in Christi gratia, et sub iugo Legis esse: quae comparatio Christi iustificationem maxime

illustrat, quandoquidem inde colligimus, fide iustificari qui liberi et soluti a Legis iugo salutem in Christi gratia quaerunt. Porro iugum Legis ex duplici fune complexum esse prius dixi: prior est, Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Levit. 18, 5.): alter, Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus praeceptis (Deut. 27, 26.). Redeamus ad membrum contrarium. Si non aliter salutem consequimur ex Christi gratia, quam ablato Legis iugo, sequitur nec salutem nobis in Legis observantia sitam esse, nec Legis maledictioni obnoxios esse quicunque in Christum credunt. Nam si gratia salvus esse posset qui iugo Legis adhuc est implicitus, inepta esset Petri ratiocinatio, quam constat a repugnantibus deductam esse, hoc sensu, Salutem speramus ex Christi gratia: ergo Legis iugo non sumus subiecti. Nisi dissidium esset inter Christi gratiam et eius iugum, fucum faceret Petrus: quare necesse est, discedere a Legis iustitia quicunque vitam in Christo reperire expetunt. Neque enim repugnantia haec ad doctrinam spectat, sed ad iustificandi causam. Quo etiam refellitur eorum commentum, qui Christi gratia nos iustificari exponunt, quia nos Spiritu suo regenerans vires ad implendam Legem conferat. Qui hoc imaginantur, etsi videntur paululum laxare Legis iugum, utroque tamen eius fune ligatas tenent animas. Semper enim vigebit haec promissio, Qui fecerit haec, vivet in ipsis: ab altera parte maledictio incumbet omnibus, qui Legem non exacte impleverint. Quare longe aliter definienda est Christi gratia, in quam salutis fides recumbit, quam illi somnient, nempe ut sit gratuita reconciliatio, sacrificio mortis eius parta: vel quod idem valet, gratuita peccatorum remissio, quae Deum placando ex hoste vel severo et implacabili iudice propitium Patrem nobis reddit. Fateor quidem nos Christi gratia regenerari in vitae novitatem, sed ubi de salutis fiducia agitur, sola in mentem venire debet gratuita adoptio, quae cum peccatorum expiatione et venia coniuncta est. Nam si in rationem veniunt opera, ut iustitiam nobis aliqua saltem ex parte conficiant, minime ruptum erit Legis iugum: atque ita concidet vel solvetur Petri antithesis.

Sicut et illi. Hic testatur Petrus, licet Patribus imposita esset quoad externam speciem servitus Legis, solutas tamen et liberas fuisse conscientias: quo diluitur absurditas, quae pias mentes non parum alioqui turbare poterat. Nam quum aeternum sit et idem vitae foedus, quod Deus ab initio ad finem usque mundi cum servis suis pepigit, absurdum esset et minime tolerabile, diversam et aliam salutis obtinendae rationem hodie tradi, quam quae olim Patribus fuerit. Affirmat ergo Petrus optimum nobis esse cum Patribus consensum, quia illi non minus quam nos spem salutis reposuerint in Christi gratia. Atque ita Legem Evangelio, quod ad finem doctrinae spectat, concilians Iudaeis tollit offendiculum, quod sibi ex dissidio fingebant. Unde apparet, Legem non fuisse datam Patribus, ex qua salutem quaererent, nec additas fuisse ceremonias, quarum observatio iustitiam in illis acquireret, sed totius Legis unicum fuisse finem, ut abiecta operum fiducia spes suas omnes in Christi gratiam conferrent. Quo etiam clare refellitur eorum delirium, qui veterem populum terrenis bonis contentum putant de coelesti vita nihil cogitasse: atqui Petrus socios eiusdem fidei nobis Patres facit, et communem utris-

que salutem assignat. Et sunt tamen quibus fanaticus homo Servetus cum tam foedis sacrilegiis arrideat. Notandum praeterea est, quod veterum fidem semper fuisse in Christo fundatam docet Petrus, quando neque alibi unquam inveniri vita potuit, neque alia fuit ratio, qua pervenirent homines ad Deum. Convenit ergo hic locus cum illo Apostoli dicto, Christus heri, et hodie, et in saecula (Hebr. 13, 8.).

12. Tacuit autem tota multitudo, et audiebant Barnabam et Paulum narrantes, quae Deus edidisset signa et prodigia inter Gentes per ipsos. 13. Postquam vero conticuerunt illi, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me: 14. Simeon narravit, quemadmodum primum Deus visitaverit, ut sumeret ex Gentibus populum in nomine suo. 15. Et huic consonant verba Prophetarum, sicut scriptum est: 16. Post haec revertar, ac rursus aedificabo tabernaculum David, quod collapsum est, et diruta eius instaurabo, et erigam illud: 17. Ut requirant, qui reliqui sunt homines, Dominum, et omnes Gentes, super quas invocatum est nomen meum: dicit Dominus, qui facit haec omnia. 18. Nota a saeculo sunt Deo omnia opera sua.

12. *Tacuit tota multitudo.* His verbis significat Lucas, Spiritum Dei sic regnasse in coeto illo, ut rationi protinus cesserint. Fervebat prius inter illos dissertatio: nunc postquam Dei consilium exposuit Petrus et de quaestione ipsa disseruit secundum Scripturae doctrinam, sedato protinus omni strepitu quiescunt et silent, qui nuper inconsiderate errorem tuebantur. Haec viva est legitimi Concilii effigies, ubi sola Dei veritas simulac in medium prodiit, finem affert omnibus controversiis. Et sane ad sedandas omnes discordias satis est efficax, ubi Spiritus praesidet: quia hic rursum idoneus est rector tam ad gubernandas eorum linguas, qui praeire aliis debent, quam ad reliquos in obsequium cogendos, ne sibi nimium addicti sint, sed deposita pertinacia morigeros se Deo praebeant. Nec dubium est quin fuerint pauci aliqui praefracti, ut in magna turba fieri solet: praevaluit tamen Dei veritas, ut silentium, cuius meminit Lucas, illustre fuerit testimonium communis obedientiae. Fuerat autem haec non vulgaris Petri moderatio quod, singulos in medium afferre passus quicquid habebant, sententiam suam, ne aliis praeiudicio foret, eousque distulit, donec ultro citroque agitata esset disceptatio.

Audiebant Barnabam et Paulum. Colligere ex his verbis licet, non ante fuisse cum silentio auditos: nam quum maior pars perperam admissas fuisse ab illis in Ecclesiam profanas gentes persuasa esset, nihil quod dixissent, nisi correcta hac falsa opinione, exceptum fuisset aequis auribus, sed omnia in sinistram partem rapta. Videmus quantum venenum sit alienatio de nihilo concepta, quae sic occupat hominum mentes, ut aditus omnes obstruat veritati: hinc discimus quam verum sit illud, Omnia sana

sanis. Nihil enim tam salubre est, quod non vitiosi affectus convertant in noxam. Caeterum huc spectat Pauli et Barnabae narratio, ut suum inter gentes Apostolatum Deo probatum fuisse demonstrent, quandoquidem miraculis, quae sunt eius velut sigilla, confirmatus ac sancitus fuerat.

13. *Respondit Iacobus dicens.* Plerique ex vetustis Ecclesiae Scriptoribus, Iacobum hunc unum ex discipulis fuisse putant, cognomine Iustum et Obliam, cuius indignam caedem refert Iosephus libr. Antiquit. 20. Sed utinam in cognoscendo homine magis laborassent veteres, quam in celebranda fabulosis encomiis ignoti hominis sanctimonia. Puerile commentum est, quod soli fas fuisse dicunt ingredi in Sancta Sanctorum: nam si in illo ingressu aliqua suberat religio, fecisset praeter Dei Legem qui non erat summus Sacerdos: deinde hoc modo umbratilem templi cultum fovere superstitiosum erat. Alias similes naenias omitto. Plurimum autem falluntur, quod unum ex duodecim Apostolis fuisse negant. Fateri enim coguntur eum esse, quem tam honorifice Paulus (Gal. 2, 9.) celebrat, ut primum illi tribuat locum inter tres Ecclesiae columnas. Certe nunquam ita excelluisset supra Apostolos quispiam ordine inferior: nam eum Paulus ornat Apostoli titulo. Nec auditu dignum est, quod affert Hieronymus, generale illic esse nomen, quum ex professo tractetur ordinis dignitas, quatenus aliis Ecclesiae doctoribus Christus Apostolos praetulit. Ad haec colligere ex hoc loco promptum est, non vulgari in pretio fuisse habitum, quandoquidem Petri verba suo suffragio sic confirmat, ut in eius sententiam omnes discedant. Et infra cap. 21, 18 iterum videbimus, quantum Hierosolymae valuerit eius auctoritas. Id factum esse putant veteres, quod loci esset Episcopus: atqui probabile non est, fideles ordinem a Christo positum suo arbitrio mutasse. Quare non dubito quin fuerit Alphaei filius et consanguineus Christi: quo sensu etiam vocatur frater. Episcopus Hierosolymae fuerit neone, in medio relinquo, neque ad rem magnopere facit, nisi quod hinc clare refellitur Papae impudentia, quod ex Iacobi potius quam Petri auctoritate Concilii decretum statuitur. Et certe Eusebius initio secundi libri, Iacobum, quisquis ille tandem fuerit, Apostolorum Episcopum vocare non dubitat. Eant nunc Romanenses et Papam suum universae Ecclesiae caput esse iactent, quia Petri successor est, qui alterum sibi praeesse passus est, si Eusebio creditur.

Viri fratres, audite me. Duobus praecipuis membris constat Iacobi oratio. Nam primum confirmat gentium vocationem testimonio Prophetae Amos, deinde admonet, quid factu utile sit ad fovendam inter fideles pacem et concordiam, ut tamen salva maneat gentibus libertas, nec Christi gratia obscuretur. Quod Petrus hic vocatur Simeon, fieri potest ut nomen hoc varie tunc pronuntiatum fuerit. Quod dicit Deum visitasse ut sumeret populum ex gentibus, refertur ad Dei misericordiam, qua dignatus est in suam familiam asciscere extraneos. Dura quidem est loquutio, sed quae utilem continet doctrinam, quia Deum auctorem vocationis gentium facit, et eius beneficium esse pronuntiat, quod censeri in eius populo coeperint, ubi dicit ab eo susceptas: sed ulterius progreditur, dum visitasse dicit ut susciperet. Sensus enim est, quo tempore aversae erant gentes a Deo, clementer

fuisse ab eo respectas, quia nihil aliud possumus quam longius subinde ab eo recedere, donec nos paternus eius aspectus ultro praeveniat.

In nomine suo. Vetus interpres habet Nomini suo, quod fere idem valet, quanquam praepositio ἐπὶ transferri aliter potest: nempe Propter nomen suum, vel Super nomine suo. Nec male quadrabit sensus, Fundatam in Dei nomine aut virtute esse gentium salutem: nec Deo fuisse aliud propositum in earum vocatione quam sui nominis gloriam. Quod tamen magis usitatum erat retinui, nempe quod illas annumerans populo suo censeri nomine suo voluerit, quemadmodum paulo post dicetur, invocari eius nomen super omnes, quos in Ecclesiam suam aggregat. Adverbium temporis πρῶτον bifariam exponi potest: si legas Primum, ut habent vetus Interpres et Erasmus, sensus erit, Cornelium et alios fuisse quasi primitias, a quibus exorsus sit Deus gentium vocationem: sed potest comparative etiam sumi, quod iam editum fuerat specimen adoptionis gentium in Cornelio et eius cognatis, priusquam Barnabas et Paulus Evangelium gentibus publicarent. Atque hic posterior sensus magis mihi probatur.

15. *Huic consonant verba Prophetarum.* Videmus nunc, ut nihil sibi sumpserint Apostoli pro imperio, sed reverenter sequuti sint quod verbo Dei praescriptum erat, neque gravati sint vel sua dignitate alienum duxerint, se profiteri Scripturae discipulos. Notandum hinc quoque est, vigere adhuc doctrinae Propheticae usum, quam phrenetici quidam ab Ecclesia exterminare cuperent. Prophetas plurali numero testes citans, quum unum duntaxat locum adducat, talem significat inter eos consensum esse, ut quod ab uno dictum est commune sit omnium testimonium, quia uno omnes ore et singuli quasi in omnium persona loquantur, vel potius Spiritus Dei loquatur in omnibus. Adde quod simul collecta erant Prophetarum omnium oracula, ut corpus unum efficerent: quare merito et apte Prophetis communiter ascribi potuit, quod ex parte aliqua libri universi sumptum erat.

16. *Post haec revertar.* Quia non citatur ad verbum locus, qualis exstat apud Prophetam, videndum est quid discrepet: quanquam necesse non est anxie excutere, quid sit in verbis diversum, modo constet vaticinium apposite ad rem praesentem congruere. Postquam instaurationem tabernaculi Davidis promisit Deus, se quoque facturum addit, ut possideant Iudaei reliquias Edom. In toto illo contextu nihildum apparet, unde elici queat gentium vocatio: sed quod continuo post sequitur apud Prophetam, de reliquiis gentium super quas invocabitur Dei nomen, aperte ostendit unam fore ex Iudaeis et gentibus Ecclesiam, quia quod tunc solis Iudaeis peculiare erat promiscue utrisque datur. In eodem enim honoris gradu gentes collocat Deus cum Iudaeis, dum super illas *invocari* vult nomen suum. Olim sub Davide Idumaei vicinique populi Iudaeis subiecti erant, sed quum tributarii essent populo Dei, extranei nihilominus erant ab Ecclesia. Hoc igitur novum et insolitum, quod illos Deus sancto populo accenset, ut pariter vocetur omnium Deus, quando ita omnes inter se honore aequari certum est. Unde facile patet, quam bene praesenti instituto conveniat Prophetae testimonium. Nam instaurationem collapsi tabernaculi promittit Deus, in qua gentes obediant regno Davidis, non modo ut tributum pendant vel arma

induant ad regis imperium, sed ut communem habeant Deum et sint una eius familia. Moveri tamen potest quaestio, cur vaticinium hoc citare maluerit quam multa alia, quae magis luculentam rei, de qua agitur, probationem continent: cuius generis multa a Paulo citantur (Rom. 15, 9. 10. 11.). Respondeo, primum Apostolos in congerendis Scripturae locis minime ambitiosos fuisse, sed in hoc unum simpliciter fuisse intentos, quod illis satis superque erat, nempe ut suam doctrinam probarent ex verbo Dei sumptam esse; deinde illustrius hoc esse vaticinium Amos dico, quam vulgo putetur. De instauratione domus agitur, quae collapsa erat: miserabilem eius ruinam describit Propheta. Ergo quae mox subiicitur promissio, erigendum esse rursus solium, ex quo reges ex posteris David gentibus imperent, proprie ad Christum spectat. Itaque erecto Christi regno, sequi necesse est quod a Propheta simul dicitur, Invocandum esse Dei nomen super gentes. Iam videmus non temere selectum fuisse hunc locum a Iacobo: nam si aliter non potest constitui Christi regnum, quam si Deus passim invocetur per totum orbem, et gentes coalescant in sanctum eius populum, absurdum est eas arceri a spe salutis et medium parietem concidere oportet, quo separati alii ab aliis sub Lege fuerant. Hunc enim finem inter alios habebant ceremoniae, ut sanctum Dei populum a profanis gentibus discernerent. Nunc sublato discrimine ceremonias quoque abrogari convenit. Primum verbum *revertar* non habetur apud Prophetam, sed mutatio status, quam denuntiat, ita optime exprimitur.

Tabernaculum David quod collapsum est. Non abs re deformis illa regiae domus vastitas et ruina ante oculos ponitur a Propheta: nisi enim persuasum fuisset piis, regno Davidis in nihilum redacto venturum tamen esse Christum, qui res perditas non modo restitueret in suum ordinem pristinum, sed regni gloriam incomparabili successu ad coelos usque eveheret, centies quotidie desperassent. Reversi ab exsilio Babylonico assiduis et innumeris cladibus prope ad interitum confecti fuerant. Postea quod residuum erat paulatim intestinis discordiis absumptum fuit. Imo quum Deus miseris rebus succurreret, species opis, quam ferebat, quaedam erat desperationis materia: nam imperium, quod sibi sumpserant Maccabaei, tunc ablatum fuit a tribu Iuda. Has ob causas sedulo inculcat Spiritus Dei per Prophetam, non ante venturum esse Christum, quam ubi perierit regnum Davidis, ne salutem in rebus afflictissimis desperent. Sic Iesaias (11, 1.) exoriturum surculum pronuntiat ex contempto et ignobili trunco: et nos etiam meminerimus, mirificam hanc rationem Deum tenere in restituenda Ecclesia, ut eam ex ruinis aedificet. Docet praeterea hic locus, quaenam vera sit et proba Ecclesiae constitutio, nempe quum in sublime evectum est solium Davidis et eminet solus Christus, ut omnes in eius obsequium conveniant. Quum sacrilega sua tyrannide Ecclesiam oppresserit Papa, se tamen Ecclesiae titulo venditat, imo ad obruendam sanae doctrinae lucem fucum ex inani Ecclesiae titulo facit. Verum si ad iustam inspectionem ventum fuerit, facilis est tam crassi ludibrii refutatio, quia deiecto Christo solus ipse imperium occupat. Verbo quidem fatetur se Christi vicarium, sed re ipsa Christum in coelos specioso exsilio ablegans totam eius potestatem ad se trahit. Neque enim aliter regnat

Christus quam Evangelii sui doctrina, quae ab hoc exsecrabili idolo pedibus nefarie calcatur. Nos vero meminerimus, hunc fore legitimum inter nos Ecclesiae statum, si omnes ad unum summo regi Christo pareamus, ut sit unum ovile et unus pastor.

17. *Ut requirant qui reliqui sunt.* Exegetice addidit Iacobus istud Requirere, quod apud Prophetam non legitur: nec tamen supervacuum est, quia, ut censeamur in Dei populo et ipse nos pro suis agnoscat, vicissim nos ad eum quaerendum animatos esse oportet. Et probabile est, quae Iacobus nativa lingua inter Iudaeos disseruerat, Lucam summatim complexum esse: unde factum est, ut Prophetae verbis admixta sit rei expositio. Pro gentium reliquiis, quas ponit Amos, Lucas ex Graeca translatione, quae magis familiaris erat, substituit reliquos hominum, eodem sensu: nempe quod purgandis mundi sordibus praecessura sit resectio, quemadmodum accidit. Atque haec doctrina ad nostram quoque aetatem accommodanda est: nam quia deterior est mundi corruptio, quam ut in Christi obsequium totus concedat, variis tribulationum flabellis eventilat quisquilias et zizania, ut ad se tandem colligat quod residuum manebit.

18. *Nota a saeculo sunt.* Prolepsis ad diluendum novitatis odium. Subita enim mutatio suspecta esse poterat, eaque occasione turbabat infirmas mentes: itaque occurrit Iacobus admonens hoc non fuisse novum Deo, tametsi repente praeter hominum opinionem acciderit. Quoniam Deus ante mundum creatum praeviderat quid facturus esset, gentiumque vocatio in arcano eius consilio recondita fuerat. Unde sequitur, non esse aestimandam ex hominum sensu. Porro Iacobus ad Prophetae verba respicit, ubi asserit Deum, qui haec omnia facturus erat, esse Prophetiae quoque auctorem. Sensus ergo est, quum loquatur Deus per Prophetam, tunc certe, imo ab ultima aeternitate praevidit, nec praeputium, nec quicquam aliud sibi fore obstaculo, quin gentes in suam familiam alleget. Interea subest generalis exhortatio, ne ingenii sui modulo metiantur homines Dei opera, quorum ratio saepe illi soli nota est: quin potius exclament cum stupore, vias eius esse investigabiles, et iudicia eius nimis profundam esse abyssum (Rom. 11, 33.).

19. Propter quod ego censeo, non esse obturbandum his, qui ex Gentibus convertuntur ad Deum: 20. Sed scribendum ad eos, ut abstineant ab inquinamentis simulacrorum, et scortatione, et suffocato, et sanguine. 21. Moses enim ab aetatibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui ipsum praedicent, quum in synagogis per omne Sabbatum legitur.

19. *Non obturbandum esse.* Negat ceremoniarum dissidio arcendas ab Ecclesia esse gentes, quae divinitus admissae erant. Videtur tamen secum pugnare, quum negat exhibendam illis esse molestiam, et tamen certos quosdam ritus praescribit. Facilis solutio est, quam fusius deinde persequar: primum nihil ab illis exigit, quod non fraternae concordiae deberent: deinde, nihil eorum

conscientiis turbae vel inquietudinis afferre poterant haec praecepta, postquam sciebant se coram Deo esse liberos, et sublata erat falsa illa et perversa religio, quam iniicere conati fuerant pseudoapostoli. Quaeritur nunc, cur haec solum quatuor Iacobus gentibus iniungat. Tradunt quidam ex vetusto Patrum more fuisse id petitum, qui non solebant foedus percutere cum ullo populo, quem possent cogere in suum obsequium nisi sub hac pactione. Sed quia eius rei non profertur idoneus aliquis auctor, ego dubiam ac suspensam relinquo. Caeterum probabilis ratio apparet, cur de idolothytis, sanguine, et suffocato peculiariter mandarint. Res quidem erant per se mediae, sed quae speciale aliquid haberent praeter alios Legis ritus. Scimus quam severe Dominus fugere iubeat, quae cum externa fidei professione pugnant, et quibus aliqua inest idololatriae species vel suspicio. Ergo ne qua in gentibus haereret superstitionis macula, et ne quid in illis cernerent Iudaei cum puro Dei cultu minus consentaneum, non mirum est, si cavendi scandali gratia iubentur ab idolothytis abstinere. Verbum quo utitur Lucas, ἀλίσγημα, quamvis profanationem significat: ideo receptam versionem non mutavi, quae habet Inquinamenta. Sed interdum pro victimis capitur: qui sensus non male Iacobi consilio quadraret, et forte simplicius erit ac magis genuinum, ita exponere in praesenti loco: quia ubi paulo post idem decretum repetet Lucas, ponet Idolothyta. Quod ad sanguinem et suffocatum pertinet, ab illorum esu non tantum Mosis Lege (Deut. 12, 23.) prohibiti erant Iudaei, sed statim post diluvium lex toti mundo lata fuerat, unde factum est, ut qui non prorsus erant degeneres abhorrerent a sanguine: non Iudaeos tantum dico, sed multos ex gentibus (Gen. 9, 4.). Fateor quidem et illud temporale fuisse praeceptum, sed tamen quod latius quam ad populum unum patebat. Nihil ergo mirum si maior inde offensio nasci potuerit, cui mederi Apostolis visum est. Sed de scortatione difficilior nascitur quaestio, quia eam videtur Iacobus numerare inter res medias, a quibus scandali tantum respectu cavendum sit: sed alia fuit causa, cur scortationem reiiceret in eorum ordinem, quae per se non erant illicita. Quam effrenis passim grassata sit licentia scortandi, plus satis notum est: praesertim apud Orientales nimis invaluerat hic morbus, ut sunt magis ad libidinem propensi: certe nusquam alibi minus sancte culta fuit coniugii fides et pudicitia. Ad haec non de qualibet scortatione indifferenter meo iudicio hic agitur, ut sunt adulteria et vagae indomitaeque libidines, quibus publice violatur et corrumpitur omnis castitas, sed concubinatum ut loquuntur notari puto, cuius tantam consuetudinem sibi fecerant gentes, ut propemodum instar Legis foret. Quod ergo vulgarem corruptelam rebus per se non vitiosis annumerat Iacobus, in eo nihil absurdi: modo sciamus, nequaquam fuisse eius consilium, in eodem ordine locare quae longe inter se distant. Nam quod impuri homines suae foeditati inde praetextum captant, facilis est refutatio. Copulat, inquiunt, Iacobus cum scortatione esum sanguinis: sed an inter se comparat, ut res similes, saltem quae nihil habeant diversum? imo tantum respicit pravum et corruptum hominum morem, qui a prima naturae lege et ordine divinitus constituto desciverat. Quantum ad Dei iudicium pertinet, ex perpetua Scriptura doctrinae petenda

est eius cognitio. Quid autem Scriptura pronuntiet, minime ambiguum est: scortationem scilicet maledictam esse coram Deo et per eam foedari hominis animam, et corpus pollui sacrum Dei templum, et Christum lacerari: Deum quotidie de scortatoribus poenas sumere, et horrendum semel fore ultorem. Nullis certe lenociniis a scortationis patronis, quamlibet ingeniosi sint et facundi, tegetur eius foeditas tam graviter a coelesti iudice damnata.

21. *Moses enim habet.* Male hic locus meo iudicio expositus fuit ac tractus in contrarium sensum. Putant enim interpretes additum hoc fuisse a Iacobo, quia supervacuum esset quicquam praescribere Iudaeis, quibus familiaris erat Legis doctrina et singulis Sabbatis legebatur, atque hunc sensum eliciunt, Haec pauca a gentibus exigere contenti simus, quae ferendo Legis iugo assuetae non sunt: quantum ad Iudaeos pertinet, habent Mosen ex quo plura discant. Nonnulli etiam colligunt ex hoc loco, Circumcisionem cum suis appendicibus hodie quoque servandam esse Iudaeis: sed inscite ratiocinantur, etiamsi vera esset illa, quam retuli, expositio. Verum longe aliud voluit Iacobus: nempe fieri non posse admonet, ut tam cito quasi uno impetu aboleantur ceremoniae, quia iam a multis saeculis assueti essent Iudaei Legis doctrinae, et Moses suos haberet praecones: ideo redimendam ad breve tempus concordiam esse, donec paulatim clarius innotesceret libertas per Christum parta: hoc est quod vulgari proverbio dicitur, ceremonias veteres sepeliendas fuisse cum aliquo honore. In translatione agnoscent graecae linguae periti postremum illud membrum, Quum in Synagogis per omne Sabbatum legatur, a me non temere fuisse mutatum: nempe vitandae ambiguitatis causa.

22. Tunc visum est Apostolis et Presbyteris cum tota ecclesia, delectos viros ex ipsis mittere Antiochiam cum Paulo et Barnaba, Iudam cognomine Barsabam, et Silam, viros primarios inter fratres, 23. Missis per manus eorum literis in hanc formam: Apostoli et Presbyteri et fratres, his qui sunt Antiochiae et in Syria et Cilicia fratribus, qui sunt ex Gentibus, Salutem. 24. Quoniam audivimus, quod quidam ex nobis egressi turbarunt vos verbis, labefactantes animas vestras, iubentes vos circumcidi et servare Legem, quibus non mandaveramus: 25. Visum est nobis unanimiter congregatis, delectos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba et Paulo, 26. Hominibus, qui exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi. 27. Misimus ergo Iudam et Silam, qui et ipsi vobis sermone referent eadem. 28. Visum est enim Spiritui sancto et nobis, ne quid amplius imponeremus vobis oneris, quam haec necessaria: 29. Ut abstineatis ab his, quae immolata sunt simulacris, et sanguine, et suffocato, et scortatione: a quibus si conservaveritis vos ipsos, bene facietis. Valete.

22. *Placuit Apostolis.* Non absque singulari Dei gratia sedata fuit illa tempestas, ut causa probe discussa in consensum verae doctrinae omnes descenderent. Plebis etiam modestia hinc colligitur, quod postquam Apostolis et reliquis doctoribus iudicium permisit, nunc quoque subscribit eorum decreto: vicissim quoque Apostoli suae aequitatis specimen dederunt, quod nihil statuerunt de communi piorum omnium causa nisi adhibito populo. Nam certe ex pastorum superbia nata est haec tyrannis, ut quae ad communem totius Ecclesiae statum pertinent, excluso populo, paucorum arbitrio, ne dicam libidini, subiecta sint. Prudenter vero Apostoli et Presbyteri Iudam et Silam mittendos censuerunt, quo res minus suspecta esset. Scimus quam difficile sit compescere improborum calumnias, satisfacere plerisque nimium morosis, leves et imperitos continere, conceptos errores abstergere, odia sanare, contentiones placare, abolere falsos rumores. Dixissent forte Pauli et Barnabae hostes, elicitas blanditiis esse literas, novum aliquod cavillum excogitassent, turbati protinus fuissent rudes et infirmi. Ubi vero cum literis assunt viri primarii, qui graviter de tota re coram disserant, eximitur omnis sinistra suspicio.

24. *Quidam a nobis egressi.* Videmus ut nulla fuerit apud sanctos homines personarum acceptio, quae sana rectaque iudicia semper corrumpit. Fatentur nebulones ex suo grege fuisse, neque tamen illis indulgent, vel pravo favore inclinant ad tegendum eorum errorem: quin potius illos libere damnando ne sibi ipsis quidem parcunt. Ac primum detrahunt illis larvam illam, qua abusi fuerant ad fallendum. Iactabant se Apostolorum mentem tenere: eos Apostoli in fallaci isto praetextu vanitatis coarguunt, dum negant se quicquam tale mandasse: deinde multo severius ac durius eos accusant, quod turbaverint Ecclesiam et animas labefactarint. Hoc enim modo exosos et detestabiles reddunt piis omnibus, quia admitti nequeant nisi in exitium. Caeterum ideo labefactare dicuntur animas falsi doctores, quoniam eas veritas Dei aedificat: atque ita generalem doctrinam còntinet ista loquutio, Nisi sponte animas nostras velimus trahi praecipites, ne amplius templa sint Spiritus sancti et earum ruinam appetamus, summopere cavendos esse qui nos a puro Evangelio abducere moliuntur. Quod dicunt de servanda Lege nonnisi ad ceremonias spectat: quanquam memoria semper tenendum est, de ceremoniis ita fuisse tractatum, ut in eo cardine et iustitia et salus hominum verteretur. Illas enim servari pseudoapostoli iubebant, quasi iustitiam Lex conferret salusque penderet ex operibus.

25. *Dilectis nostris Barnaba et Paulo.* Laudes istas opponunt calumniis, quas Paulo et Barnabae aspergere pseudoapostoli tentarant. Ac primum ad tollendam dissidii opinionem, quae multorum animos occupaverat, consensum sibi esse testantur: deinde Paulum et Barnabam a fervore zeli ac plus quam virili magnitudine commendant, quod non dubitaverint animas suas pro Christo exponere. Atque haec eximia virtus est in Evangelii ministro, et quae non parum laudis meretur, si non modo ad exsequendum docendi munus gnavus fuerit et impiger, sed oblatum quoque mortis discrimen pro asserenda doctrina subire paratus fuerit. Sicuti talibus documentis probat Dominus suorum fidem et constantiam, ita quasi virtutis insignibus eos nobilitat, ut in Ecclesia sua excel-

lant. Ideo Paulus (Gal. 6, 17.) stigmata Christi, quae in corpore suo gestabat, instar clypei praefert ad repellendos nebulones, qui eius doctrinae molesti erant. Tametsi autem plerisque strenuis et cordatis Evangelii doctoribus non contingit, pro Evangelio usque ad vitae periculum certare, quia res non postulat, hoc tamen non obstat, quin suis martyribus auctoritatem Christus conciliet, quoties in memorabiles conflictus eos producit. Interea quibus nulla est bellandi necessitas, parati tamen sint ad fundendum sanguinem, si quando ita Deo visum fuerit. Caeterum Pauli et Barnabae fortitudinem non praedicant Apostoli, nisi in bona causa: quia si satis esset intrepide adire pericula, nihil a tumultuosis et phreneticis, nihil a gladiatoribus differrent Christi Martyres. Laudantur ergo Paulus et Barnabas, non quod simpliciter se obiecerint periculis, sed quod mortem pro Christi nomine non refugerint. Forte etiam Apostolis consilium fuit oblique perstringere nebulones illos, qui nihil unquam pro Christo passi ex umbra sua et deliciis prodierant ad turbandas ecclesias, quae animosis Christi militibus tanti constiterant.

28. *Visum est Spiritui sancto ac nobis.* Quod se adiungunt Apostoli et Presbyteri Spiritui sancto comites, in eo nihil sibi seorsum attribuunt, sed perinde valet haec loquutio acsi dicerent, sibi ducem ac praesidem fuisse Spiritum, seque eo dictante statuisse quod scribunt. Haec enim loquendi ratio satis usitata est Scripturae, ut post expressum Dei nomen ministros quoque secundo loco subiiciat. Quum dicitur populus credidisse Deo ac Mosi servo eius (Exod. 14, 31.), non laceratur fides, quasi partim Deo, partim homini mortali se addixerit. Quid ergo? nempe quum populus Deum haberet unicum fidei suae auctorem, ministro eius a quo erat inseparabilis fidem adhibuit. Nec vero aliter credere Deo poterat quam doctrinam a Mose propositam amplexando, sicuti prius repudiato spretoque Mose Dei iugum excusserant. Quo etiam refellitur eorum improbitas, qui fidem plenis buccis iactantes Ecclesiae ministerium impie non minus quam superbe contemnunt. Nam ut sacrilega esset partitio, si fides vel in minimo articulo separatim ab homine penderet, sic ludibrio Deum palam habent, qui praeteritis ministris, per quos loquitur, illum se magistrum recipere simulant. Negant igitur Apostoli ex suo cerebro fabricasse quod gentibus tradunt decretum, sed tantum fuisse Spiritus ministros, ut Dei auctoritate commendent, quod ab ipso profectum fideliter per manus tradunt. Ita Paulus quum Evangelii sui meminit, non obtrudit novum Evangelium, cuius ipse sit architectus, sed quod sibi commissum fuit a Christo praedicat. Insulsi vero Papistae, qui ex his verbis probare volunt penes Ecclesiam residere aliquid propriae auctoritatis: imo secum ipsi aperte pugnant. Quo enim praetextu errare Ecclesiam non posse contendunt, nisi quia immediate a Spiritu sancto regitur? ideo clamose iactant Spiritus esse oracula, quae nos eorum figmenta esse coarguimus. Stulte ergo urgent particulam hanc, Visum est nobis: quia si quicquam censuerint Apostoli seorsum a Spiritu, concidet primum illud axioma, Nihil a Conciliis decerni praeter Spiritus dictata.

Praeter haec necessaria. Huius vocis praetextu superbe triumphant Papistae, quasi hominibus liceat ferre leges, quae neces-

sitatem conscientiis imponant. Sub poena, inquiunt, peccati mortalis servandum est, quicquid mandat ac praecipit Ecclesia: quia quod decernunt Apostoli, necessario servandum esse pronuntiant. Atqui expedita est tam futilis cavilli solutio: neque enim ultra viguit haec necessitas, quam periculum erat scindendae unitatis. Ita proprie loquendo accidentalis fuit ista necessitas vel extrinseca: quae scilicet non in re, sed tantum in cavendo offendiculo sita erat. Quod ex decreto statim abrogato clarius patet: nam de rebus per se necessariis leges oportet esse perpetuas. Atqui legem hanc, simulac cessavit tumultus et contentio, scimus a Paulo refixam esse, ubi docet nihil esse immundum, et quibuslibet vesci cibis, etiam qui idolis essent immolati, liberum ac licitum facit (Rom. 14, 14. I. Cor. 10, 25.). Quare ex hac voce inanem praetextum captant ad ligandas conscientias, quum necessitas, de qua nunc agitur, nonnisi ad homines respectum habuerit in externo usu, ne scandalum inde nasceretur, coram Deo autem intacta constaret libertas. Frustra etiam ex toto loco conficere nituntur datam esse Ecclesiae potestatem, quicquam praeter Dei verbum statuendi. Leges quas visum est praeter Dei verbum condidit Papa, quibus Ecclesiam regeret, nec eas decem aut viginti, sed immensa congerie, ut non modo tyrannice animas premant, sed dira sint ad eas excruciandas tormenta. Ut eiusmodi saevitiam excusent conducticii Papae rabulae, obiiciunt Apostolos quoque vetuisse gentibus, quod Dei verbo vetitum non erat. Ego vero Apostolos nego quicquam ad verbum Dei addidisse: quod minime obscurum erit, si modo ad eorum consilium attendere libeat. Nuper admonui, nihil minus in animo illis fuisse, quam perpetuam figere legem, qua obstrictos haberent fideles. Quid igitur? nempe quod fovendae inter ecclesias fraternae paci et concordiae aptum erat remedium adhibent, ut se ad tempus accommodent gentes Iudaeis. Atqui si aliud quicquam, hoc certe ex Dei verbo esse fatebimur, ut in rebus mediis dominetur inter nos caritas: hoc est, ut earum rerum, quae per se liberae sunt, externus usus ad caritatis regulam flectatur. In summa, si caritas est perfectionis vinculum et finis Legis, si Dei mandatum est ut mutuae unitati studeant fideles, et quisque proximis serviat in aedificationem: nemo tam rudis est, qui Dei verbo contineri non prospiciat, quod hic praecipiunt Apostoli: tantum suo tempori accommodant universalem regulam. Succurrat praeterea quod prius attigi, politicam fuisse legem, quae nullum conscientiis laqueum iniiceret, nullum induceret ficticium Dei cultum, quae duo vitia in humanis traditionibus Scriptura passim damnat. Atque ut demus, quod tamen vanissimum est, non esse ex Dei verbo quod in illo Concilio decretum fuit, nihil tamen id Papistis suffragatur. Liceat Conciliis aliquid praeter expressum Dei verbum ex Spiritus revelatione decernere: nempe nonnisi legitimis Conciliis tribuenda erit haec auctoritas. Concilia ergo pia et sancta fuisse probent, quorum nos decretis volunt subiicere. Sed partem hanc, quia initio capitis tractata fuit, nunc longius non prosequar. Quod ad praesentem locum abunde sufficit, teneant lectores, Apostolos ex verbi Dei finibus minime egredi, dum externam pro temporis ratione legem statuunt, qua Ecclesias inter se concilient.

30. Illi ergo dimissi venerunt Antiochiam, et congregata multitudine reddiderunt epistolam. 31. Quam quum legissent, gavisi sunt super consolatione. 32. Iudas autem et Silas, quum essent et ipsi Prophetae, multo sermone adhortati sunt (vel, consolati sunt) fratres, et confirmaverunt. 33. Commorati autem illic ad tempus, dimissi sunt cum pace a fratribus ad Apostolos. 34. Visum est autem Silae ibidem manere. 35. Paulus vero et Barnabas demorabantur Antiochiae, docentes et evangelizantes cum aliis etiam compluribus sermonem Dei.

30. *Congregata multitudine.* Haec fuit legitima agendi ratio, ut totam plebem ad audiendam epistolae lectionem admitterent: nam si quid controversiae acciderit in fidei doctrina, iudicium quidem doctis et peritis et in Scriptura exercitatis deferri aequum est ac maxime pastoribus rite ordinatis. Quia tamen omnium pariter interest, quid tenendum sit certo cognoscere, cum tota Ecclesia fraterne communicare debent ipsi doctores, quid ex verbo Dei statuerint. Nihil enim sancto et Christiano ordini minus consentaneum, quam populi corpus non secus ac porcorum gregem a communi doctrina arcere, ut fieri solet sub tyrannide Papatus. Quia enim Papa et cornuti Episcopi populum non sperabant fore unquam satis morigerum, donec in crassam inscitiam reductus esset, hoc finxerunt optimum esse fidei compendium, nihil sciendo pendere ex eorum placitis. Contra vero tenenda est mediocritas, ut legitimae praefecturae salvae maneant, et vicissim populo sua maneat libertas, ne serviliter opprimatur.

31. *Gavisi sunt super consolatione.* Quum adeo brevis sit epistola et nihil praeter nudam narrationem contineat, qualis inde consolatio redire potuit ad fideles? Atqui notandum est, non parvam in eo consolationis materiam fuisse, quod agnito Apostolorum consensu tum singuli pacati fuerunt, tum omnes ex dissidio redierunt in gratiam. Quum falso sparsus esset rumor, Apostolos omnes Paulo et Barnabae adversos esse, quosdam nimis credulos concusserat: multi dubiis animis fluctuabantur, improbi hac occasione ad maledicendum abutebantur, alios curiositas et novitatis amor titillabat, alii etiam ab aliis divisi erant. Nunc dum primae ecclesiae iudicium congruere vident cum Pauli et Barnabae doctrina, quod filiis Dei maxime optabile est, obtinent, ut stabiliti in recta fide ac inter se unanimes quietis mentibus mutuo pacem colant.

32. *Iudas quoque et Silas.* Hac de causa missi fuerant duo isti fratres, ut vocis quoque suae testimonium literis adderent. Alioqui neque tam breves et concisas literas de re tanta missuri erant Apostoli, et de fidei mysteriis aliquid attigissent, et ad pietatis studium prolixius essent hortati. Iam narrat Lucas plus aliquid praestitisse, nempe quod dono prophetiae instructi ecclesiam in genere aedificaverint: acsi diceret, non tantum in praesenti causa fideliter officio suo esse defunctos, sed docendo etiam et hortando utilem impendisse ecclesiae operam. Notandum autem est, quod ecclesiam hortatos esse dicit, eo quod Prophetae erant:

neque enim id omnibus datum est tam praeclarum obire munus. Itaque cavendum est, ne quis temere fines suos transiliat, quemadmodum admonet Paulus, I. Cor. 7, 20 et Eph. 4, 1. Ut se intra acceptae gratiae mensuram singuli contineant. Quare non frustra peculiare docendi munus esse commemorat Lucas, ne quis vel ambitione, quum facultas desit, vel inconsiderato zelo, vel stulta alia cupiditate emergere cupiens ecclesiae ordinem turbet.

Prophetae erant. Quum varias significationes habeat nomen, non sumitur hoc loco pro vatibus, quibus res futuras praedicere datum esset, quia parum opportune interpositum esset hoc elogium, ubi alia de re agitur: sed intelligit Lucas, eximia mysteriorum Dei intelligentia Iudam et Silam fuisse praeditos, ut essent probi Dei interpretes, quemadmodum et Paulus I. Cor. 14, 3., quum de prophetia disserit et aliis omnibus donis praefert, non adducit in medium vaticinia vel praedictiones, sed ab hoc fructu commendat, quod doctrina, exhortatione, et consolatione Ecclesiam aedificet. In hunc modum Lucas exhortationem assignat Prophetis quasi praecipuam officii partem.

33. *Dimissi sunt cum pace.* Hoc est, quum discederent, fratres valedicendo bene illis precati sunt, ut fieri inter amicos solet. Est autem synecdoche in hoc membro: quia ex duobus alter tantum Hierosolymam reversus est. Et in contextu mox subiicitur correctio, quod visum Silae fuerit illic manere: sed quum ambos coniungit Lucas, tantum docere vult ante pacatam fuisse ecclesiam, quam illi de reditu cogitarint. Tandem addit Paulum et Barnabam, quamdiu Antiochiae fuerunt, intentos fuisse ad docendum et in hoc opere assiduos, et tamen locum aliis compluribus simul dedisse. Ex quo apparet idem sine aemulatione omnibus fuisse studium, et in medium contulisse suas operas ut prodessent: quanquam de aliis compluribus consulto videtur facta mentio, ne putemus ecclesiam illam Pauli et Barnabae discessu fuisse desertam, quae doctorum copia florebat. Ad haec celebratur iterum Dei benedictio, quae in ecclesia illa mox reviguit, in qua tristissimam dissipationem Satan per suos nuper molitus fuerat.

36. Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Revertentes iam visitemus fratres nostros per omnes civitates, in quibus annuntiavimus sermonem Domini, quomodo se habeant. 37. Barnabas autem consulebat, ut assumeret Ioannem, cognomento Marcum: 38. Paulus autem deprecabatur, ne is, qui defecisset ab ipsis ex Pamphylia, nec ivisset cum eis in opus, simul assumeretur. 39. Tam acris autem fuit inter eos disceptatio, ut alter ab altero discederet: et Barnabas quidem, assumpto Marco, navigaret in Cyprum. 40. Paulus autem allecto Sila profectus est, traditus gratiae Dei a fratribus. 41. Perambulabat autem Syriam ac Ciliciam, confirmans ecclesias.

36. *Invisamus fratres.* In hac historia primo notandum est, quam sedulo Paulus pro ecclesiis quas instituit sit sollicitus. Uti-

liter quidem Antiochiae laborat, sed quia Apostolum se divinitus ordinatum meminit, non unius tantum loci pastorem, vocationis suae cursum tenet: deinde, sicuti minime decebat uni loco esse affixum, ita omnibus, quos in Domino genuit, se obstrictum esse cogitat, ideo sua opera eos fraudare non vult. Adde quod inchoatum in illis locis opus negligi non poterat, quin paulo post difflueret. Colligere tamen promptum est, in Antiochena ecclesia Paulum haesisse, donec compositum rite videret eius statum et concordiam stabilitam. Experimur enim, quantum habeant momenti primariae ecclesiae ad alias minores retinendas: si quis in obscuro pago oriatur tumultus, vel si quid offendiculi incidat, non tam late spargitur rumor, nec vicini usque adeo moventur. Verum si quis locus excellit, nunquam labascet sine magna ruina, vel saltem quin longe lateque minora aedificia concutiat. Ergo Paulus Antiochiae ad tempus subsistens aliis ecclesiis prospexit: atque ita in hoc exemplo non minus eius prudentia, quam sedulitas nobis spectanda est, quia non minus saepe nocet immodicus satagendi fervor quam ignavia pastorum.

Quomodo se habeant. Noverat Paulus in tanta hominum levitate, atque ut eorum ingenium in vitia proclive est, raro stabile et diuturnum manere, si quid rectè inter illos constitutum fuerit: praesertim vero facile collabi ecclesias vel degenerare, nisi assidue excolantur. Nihil quidem aeque firmum sub coelo esse decebat ac spirituale fidei aedificium, utpote cuius stabilitas in coelo ipso fundata est, sed pauci sunt, in quorum animis vivas penitus radices agat verbum Domini: ideo rara in hominibus firmitas. Deinde etiam qui ancoram suam in Dei veritate fixam habent, non desinunt tamen variis iactationibus esse obnoxii: quibus etsi non evertitur eorum fides, confirmatione tamen qua fulciatur opus habet. Ad haec videmus, quibus machinis impetat Satan, et quibus artificiis clam diruere conetur nunc totas ecclesias, nunc fidelium unumquemque. Non ergo abs re Paulus anxie de suis discipulis metuit, ne se aliter gerant quam optandum sit, et ideo mature cupit occurrere, si quid incommodi ortum sit, quod sine inspectione fieri non potest.

37. *Barnabas autem consulebat.* Triste hic dissidium narrat Lucas, et quod horrorem piis omnibus incutere merito debeat. Sacrata erat coelesti oraculo Pauli et Barnabae societas. Sub hoc iugo, cui Dominus eos alligaverat, diu concordes laboraverant: multis documentis praeclarum experti erant Dei favorem. Imo admirabilis ille successus, cuius antehac meminit Lucas, illustris erat Dei benedictio. Quum tot persequutionum tempestatibus toties fuissent prope obruti, et innumeri hostes tam acriter subinde illos urgerent, quum intestina etiam seditio passim contra eos arderet, adeo non fuerant divulsi, ut tunc maxime probatus fuerit eorum consensus. Nunc levi de causa, et quae nullo negotio transigi poterat, sacrum illud vocationis divinae vinculum abrumpunt. Hoc certe accidere non potuit sine ingenti piorum omnium perturbatione. Quum tam violentus fuerit in sanctis istis viris contentionis impetus, qui per multos annos se ad rerum omnium tolerantiam assuefecerant, nobis quid accidet, quorum affectus nondum ita in Dei obsequium subacti absque modestia subinde lasciviunt? Quum levis occasio eos distraxerit, qui inter adversas ten-

tationes unitatem sancte coluerant, quam facilis erit Satanae aditus ad eos distrahendos, quibus vel nullum vel frigidum est fovendae pacis studium? Barnabam, cui nihil magis honorificum erat quam esse Pauli comitem, ut instar filii erga patrem se gereret, tam pertinaciter respuere illius consilium, quantae superbiae fuit? In Paulo vicissim humanitas forte a quibusdam desiderari posset, quod fido coadiutori non condonaverit hoc erratum. Monemur itaque hoc exemplo, nisi acriter intenti sint servi Christi ad cavendum, multas patere Satanae rimas, quibus ad turbandam inter eos concordiam obrepat. Sed iam causa ipsa discutienda est: sunt enim qui dissidii culpam nimio Pauli rigori ascribant, et primo auditu probabiles sunt quas afferunt rationes. Reiicitur Ioannes Marcus, quia se a Pauli comitatu subduxerat: atqui non desciverat a Christo. Iuvenis ad crucis tolerantiam nondum assuefactus domum ex itinere reversus erat. Aetati dandum erat aliquid veniae: tiro molestiis inter initia succubuerat, non propterea futurus erat tota vita ignavus miles. Iam quum reditus ad Paulum insigne poenitentiae testimonium sit, minime humanum videtur eum reiicere. Indulgentius enim tractandi sunt, qui ultro poenas sumunt de suis delictis. Erant etiam aliae causae, quae Paulum ad clementiam flectere deberent. Domus Ioannis Marci celebre erat Ecclesiae hospitium, mater in gravissima persequutione fideles exceperat: quum saeviret Herodes et fureret totus populus, illic haberi solebant sacri conventus, ut antea retulit Lucas (supra 12, 12). Certe parcendum tam sanctae et cordatae mulieri fuerat, ne eam immodicus rigor alienaret. Filium optabat Evangelio praedicando addictum esse: nunc ob unum leve erratum eius operam respui, quantopere illi acerbum esse potuit? nunc ubi non solum culpam deprecatur Ioannes Marcus, sed re ipsa corrigit, speciosum colorem habet Barnabas cur ignoscat. Colligere tamen ex contextu licet, probatum ecclesiae fuisse Pauli consilium. Proripit enim se Barnabas et cum suo comite in Cyprum navigat: fratrum nulla fit mentio, acsi furtim illis insalutatis abisset. Paulum autem fratres suis votis commendant gratiae Dei: unde apparet stetisse ab eius parte ecclesiam. Quod deinde virtutem sui Spiritus in benedicendo Paulo Deus exserit, felicique gratiae suae successu prosequitur eius labores, Barnabam vero relinquit quasi sepultum, probabile inde argumentum sumi potest, illi placuisse tale severitatis exemplum edi. Et certe longe gravius erat Ioannis Marci peccatum, quam vulgo putetur: non defecerat quidem a fide Christi, vocationis tamen suae desertor erat et apostata. Res ergo erat pessimi exempli, si mox in vocationem iterum receptus esset, a qua desciverat: hac lege suam operam Christo devoverat, ut amplius liber non esset, nec sui iuris. Nihilo illi magis licuit fallere hac in parte fidem datam, quam uxori maritum vel filio patrem relinquere licet: nec vero infirmitas perfidiam excusat, qua violata fuerat vocationis sanctitas. Ac notandum est, non prorsus fuisse reiectum a Paulo: fratris loco eum habebat, modo plebeio ordine contentus esset. Ad publicum docendi munus admittere recusabat, unde turpiter exciderat sua culpa. Multum autem interest, praecisene arceatur a venia qui peccavit, an illi tantum publicus honos negetur: quanquam fieri potest ut modum uterque excesserit, ut bonam alioqui causam saepe accidentia vitiant. Recte Pau-

lus et pro iure disciplinae utiliter comitem admittere nolebat, cuius semel expertus fuerat inconstantiam, sed quum Barnabam pertinacius videret instare, cedere poterat eius voto. Pluris quidem esse nobis debet veritas, quam totius mundi gratia, sed prudenter expendere convenit, quantum ponderis sit in re de qua agitur. Nam si in re nihili vel nullius aedificationis suam constantiam quis ostentet, acuat se ad certamen, nec tueri ad extremum desinat quod semel placuit, stulta erit et perversa obstinatio. Fuit etiam media aliqua ratio, qua Paulus aliquid daret collegae sui importunitati, nec tamen a veritate deflecteret. Non debuit Marco blandiri, nec dissimulare eius peccatum, sed religio nulla obstabat, quin libere sententiam suam professus vinci tamen se pateretur in ea causa, quae nec sanae doctrinae, nec salutis hominum iacturam secum trahebat: quod ideo admoneo, ut discamus etiam in optimis causis studio nostro moderari, ne ultra modum efferveat.

CAPUT XVI.

1. Pervenit autem Derben et Lystram: et ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius cuiusdam mulieris Iudaeae fidelis, patre autem Graeco. 2. Hic testimonium bonum habebat a fratribus, qui Lystris erant et Iconii. 3. Hunc voluit Paulus secum proficisci, et assumptum circumcidit, propter Iudaeos, qui erant in illis locis: sciebant enim omnes, quod pater eius esset Graecus. 4. Quum autem pertransirent civitates, servanda illis tradebant placita, quae decreta erant ab Apostolis et Presbyteris, qui erant Hierosolymae. 5. Itaque ecclesiae confirmabantur fide, et abundabant numero quotidie.

1. Narrare iam incipit Lucas, quales Pauli fuerint progressus, post eius et Barnabae divortium. Ac primo quidem refert Lystris assumptum ab eo fuisse Timotheum comitem: verum ut sciamus nihil temere vel minus consulto fecisse Paulum, diserte exprimit Lucas, probatum fuisse Timotheum fratribus, eiusque pietatem fuisse testatam: sic enim ad verbum loquitur. Atque ita quem alibi delectum Paulus in cooptandis ministris haberi iubet, nunc ipse observat. Neque enim probabile est, iam tunc editas fuisse prophetias, quibus a Spiritu Timotheum fuisse insignitum alibi testis est Paulus (I. Tim. 1, 18.). Sed videtur in eo aliquid esse discrimen, quod Lucas dicit Timotheum boni inter fratres fuisse nominis: Paulus autem vult eum bene audire apud extraneos, qui in episcopum eligitur (I. Tim. 3, 7.). Respondeo, praecipue spectandum esse piorum iudicium, ut soli sunt idonei testes, et soli ex Dei Spiritu recte et prudenter discernunt: impiis vero nihilo plus tribuendum esse quam coecis. Ergo pietatis sanctae-

que vitae aestimationem ex Sanctorum arbitrio et suffragiis fieri debere apparet, ut dignus episcopatu censeatur, quem suis elogiis commendant. Hoc tamen etiam secundo loco requiri fateor, ut eundem laudare cogantur increduli, ne eorum probris et maledicentiae obnoxia sit Dei Ecclesia, si turpis famae hominibus regendam se permittat.

3. *Circumcidit propter Iudaeos.* Diserte exprimit Lucas non fuisse circumcisum Timotheum, quia necesse foret, vel quia signi illius duraret adhuc religio, sed ut Paulus scandalum vitaret. Habitus ergo fuit hominum respectus, quum res coram Deo libera esset: quare Circumcisio Timothei non fuit Sacramentum, quale datum fuerat Abrahae et eius posteris, sed ceremonia media et indifferens, quae tantum ad fovendam caritatem, non ad pietatis exercitium valebat. Iam quaeritur, an Paulo symbolum inane usurpare licuerit, cuius significatio et vis abolita erat. Videtur enim res esse lusoria, ubi ab instituto Dei disceditur: atqui Circumcisio divinitus tantum ad Christi usque adventum mandata erat. Ad hanc quaestionem respondeo, Circumcisionem ita cessasse Christi adventu, ut tamen usus non statim plane abolitus fuerit, sed liber maneret, donec clarius patefacta Evangelii luce omnes agnoscerent, Christum esse finem Legis. Atque hic tres gradus notandi sunt. Primus est, sic abrogatas fuisse Legis ceremonias exhibito Christo, ut neque amplius spectarent ad Dei cultum, nec rerum spiritualium figurae essent, nec ulla esset utendi necessitas. Secundus vero, liberum fuisse earum usum, donec clarius innotesceret Evangelii veritas. Tertius, non licuisse fidelibus eas retinere, nisi quatenus earum usus in aedificationem faceret, nec inde foveretur superstitio. Quanquam libera illa, quam dixi, utendi facultas exceptione non caret, quia ceremoniarum diversa erat ratio: neque enim eodem Circumcisio loco erat, quo sacrificia quae expiandis peccatis ordinata erant. Quare Paulo circumcidere Timotheum licuit: victimam pro peccato offerre fas minime fuisset. Hoc quidem generale est, totum legalem cultum, quia temporalis erat, cessasse Christi adventu quoad fidem et conscientiam. De usu autem sic habendum est, medium et impiorum libertati relictum esse ad breve tempus, quatenus fidei confessioni adversus non erat. Notanda est temporis brevitas, de qua loquor, nempe usque ad claram Evangelii manifestationem, quia crasse hallucinantur hac in parte docti quidam homines, quibus videtur Circumcisio locum adhuc habere apud Iudaeos, quum doceat Paulus supervacuam esse, ubi per Baptismum consepulti sumus Christo (Col. 2, 11, 12.). Rectius veteri proverbio dictum fuit, Sepeliendam Synagogam cum honore. Nunc superest dicendum, quatenus indifferens fuerit Circumcisionis usus. Ex ratione libertatis id facile patebit. Quia nondum innotuerat passim gentium vocatio, Iudaeis dandum erat aliquid praerogativae: donec ergo melius cognitum esset, adoptionem a genere Abrahae ad omnes gentes esse transfusam, licuit prout ferebat aedificatio signum discretionis retinere. Nam quum Titum circumcidere noluerit Paulus, idque recte factum esse praedicet (Gal. 2, 3.), sequitur hanc ceremoniam non promiscue, nec sine delectu fuisse liberam. Ergo spectanda fuit aedificatio et publica Ecclesiae utilitas. Quia Titum circumcidere non poterat, quin puram Evangelii doctrinam proderet, seque ex-

poneret hostium calumniis, abstinuit a libero ceremoniae usu, quem sibi in Timotheo permisit, quum Ecclesiae utilem esse cerneret. Hinc facile perspicitur, quam horrenda in Papatu grassetur confusio. Immensus illic est ceremoniarum acervus: quorsum id, nisi ut pro uno veteris templi velo centum obtendant? Deus quas praeceperat ceremonias abrogavit, quo illustrior fulgeret Evangelii veritas: homines novas inducere ausi sunt, et quidem nullo servato modo. Accessit deinde pravum commentum, valere eas omnes ad cultum Dei: tandem sequuta est diabolica meriti fiducia. Nunc quum satis constet, tales ceremonias nec vela esse, nec sepulcra quibus tegitur Christus, sed foetida potius stercora, quibus obruta est sincera fides et religio, qui promiscue faciunt liberum earum usum, longe plus Papae arrogant quam Deus Legi suae concedat. De Missa et similibus spurciciis, quae manifestam in se idololatriam continent, dicere nihil attinet.

Sciebant hoc omnes. Hoc fuisse Pauli consilium admonet Lucas, Timotheo accessum patefacere ad Iudaeos, ne ab eo tanquam ad homine profano abhorrerent. Noverant, inquit, omnes patrem esse eius Graecum: ergo quia nulla erat matrum potestas in liberos, satis persuasi erant non fuisse circumcisum. Hic obiter observent Lectores, quam misera tunc fuerit populi Dei servitus. Eunica Timothei mater ex tenuibus reliquiis erat, quas Iudaei quoque ipsi prodigii loco habebant, et tamen homini incredulo in coniugium data, liberos suos Deo sacrare non audebat, saltem ut illis externum gratiae symbolum daret: nec tamen propterea destitit filium suum a puero sancte in Dei timore veroque cultu instituere. Exemplum sane feminis imitandum, quas tyrannico imperio deterrent mariti, ne liberos et familiam caste in vera pietate contineant. Graecus hic pro gentili trito Scripturae more sumitur.

4. *Tradebant servanda placita.* His verbis significat Lucas, quam studiosus pacis fuerit Paulus. Optimum tunc fovendae inter ecclesias concordiae vinculum erat, servare quod per Apostolos fuerat transactum: in eo quum diligens est Paulus, bona fide cavet, ne quid oriatur turbae sua culpa. Meminerimus autem id fuisse temporale, quia, ubi videt cessare scandali periculum, penitus eclesias exonerat, et posthabito decreto liberum facit quod illic vetuerant Apostoli. Neque tamen ea abrogatione quod statuerant Apostoli rescindit ac violat, vel contemnit ipsos auctores, quia minime illis consilium fuerat, sancire perpetuam legem, sed tantum mitigare ad breve tempus, quod infirmas conscientias laedere poterat, quemadmodum superiori capite fusius disserui: quo satis arguitur Papistarum stultitia, dum graviter nos accusant quod Paulo simus longe dissimiles, quia, contemptis ut loquuntur Ecclesiae decretis, solo Dei verbo regi volumus piorum conscientias, non autem subiici arbitrio hominum. Sed quemadmodum iam dixi, nihil minus Paulo venit in mentem quam necessitatis laqueum conscientiis iniicere: non enim a se ipso dissentit, quum alibi clamat, Omnia munda mundis: item, Qui firmus est, vescitur quibuslibet: item, Regnum Dei non est esca et potus: item, Esca nos non commendat Deo: item, Omne quod in macello venditur edite, nihil interrogantes propter conscientiam (Tit. 1, 15., Ro. 14, 2. 17., I. Cor. 8, 18., I. Cor. 10, 25.), sed uno verbo conciliat quae

possent alias videri parum consentanea, quum abstinere ab idolothytis iubet propter alterius conscientiam. Interea sedulo cavet, ne hominum legibus pias animas obstringat. Nos ergo hodie nihil a Paulo diversum tentamus. Caeterum nimis crasse illudunt Papistae leges suas cum Apostolorum decretis comparando. Nullum finxerant Apostoli novum Dei cultum, nullum novum spirituale regimen erexerant, sed pacis studio hortati fuerant gentes, ut Iudaeis aliquid concederent: ut leges suas isto praetextu excuset Papa, prius totas mutari necesse erit. Nos vero, quum spiriritualem Dei cultum statuant Papistae in humanis commentis, et ius unius Dei ad homines transferant qui dominentur in animas, fortiter repugnare cogimur, nisi perfido silentio prodere velimus partam Christi sanguine gratiam. Iam quid cum tribus decretis ad sublevandos infirmos positis simile habet immensa legum congeries, quae non tantum miseras animas obruit sua mole, sed fidem quoque absorbet? Nota est Augustini querimonia ad Ianuarium, quod iam tunc nimio traditionum onere perperam gravata esset Ecclesia: an illi, obsecro, tolerabilis esset hodierna servitus, quae fere centuplo durior est?

5. *Ecclesiae confirmabantur.* Hinc colligimus fuisse veluti parergon et accessorium, ut vocant, quod de Apostolorum placitis attigit Lucas: nam longe alium Paulinae doctrinae profectum et fructum commendat, quum ecclesias dicit confirmatas fuisse fide. Sic ergo res externas composuit Paulus, ut praecipue in Regnum Dei, quod Evangelii doctrina constat et externo ordine altius est ac praestantius, intentus foret. Ergo de placitis illis facta est mentio, quatenus ad concordiam intererat, ut sciremus sancto viro eam fuisse curae: sed superiore gradu locatur religio et pietas, cuius unicum fundamentum est fides, quae rursus ipsa in purum Dei verbum recumbit, nec pendet ab hominum legibus. Iam hoc exemplo nos incitat Lucas ad continuos fidei progressus, ne inter principia torpor aut proficiendi neglectus obrepat. Exprimitur etiam augendae fidei ratio, quum nos scilicet Dominus servorum suorum opera sollicitat, sicuti tunc Pauli et eius comitum opera usus est. Quum mox subiicit, numero quoque auctas esse, alterum quidem praedicationis fructum commendat: simul tamen innuit, quatenus fide proficiunt qui primi sunt vocati, plures ad Christum adducere, acsi propagine fides latius ad alios serperet.

6. Quum autem peragrassent Phrygiam et Galaticam regionem, vetiti a Spiritu sancto loqui sermonem in Asia, 7. Profecti in Mysiam tentabant ire in Bithyniam: et non permisit eis Spiritus. 8. Quum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem. 9. Et visio per noctem conspecta est Paulo, Vir Macedo quidam erat stans et deprecans eum, ac dicens: Profectus in Macedoniam succurre nobis. 10. Ut autem visionem vidit, statim quaesivimus ire in Macedoniam, certo confirmati, quod nos vocasset Dominus ad evangelizandum ipsis.

6. *Quum peragrassent Phrygiam.* Hic recitat Lucas, quam sedulo et graviter incubuerit Paulus cum suis comitibus in officium docendi: dicit enim per varias regiones Asiae minoris iter fecisse spargendi Evangelii causa. Sed rem unam imprimis memoratu dignam refert, quod vetiti fuerint a Spiritu Dei in quibusdam locis verbum de Christo facere. Quod ad ornandum Pauli Apostolatum non parum valet, sicut procul dubio ipse ad pergendum non vulgariter animatus fuit, quum Spiritum Dei sibi viae et actionum ducem esse agnosceret. Quod autem sine discrimine, quocunque ventum erat, se ad docendum parabant, id faciebant pro sua vocatione et ex Dei mandato: nam sine exceptione ad promulgandum inter gentes Evangelium missi erant, sed Dominus consilium suum in gubernando eorum cursu, quod prius occultum erat, in ipsis temporum articulis patefecit. Quaeritur tamen, Si nusquam docuit Paulus nisi manuducente Spiritu, qualis hodie erit Ecclesiae ministris vocationis suae certitudo, qui nullis oraculis redduntur certiores, quando loquendum sit vel tacendum? Respondeo, Quum tam late pateret provincia Pauli, opus illi fuisse singulari directione Spiritus. Non unius loci vel paucarum urbium creatus erat Apostolus, sed mandatum acceperat promulgandi per Asiam et Europam Evangelii, quod erat in mari vastissimo navigare. Quare non est quod miremur, in illa confusa amplitudine Deum quasi porrecta manu signum illi dedisse, quorsum tendere eum vel quousque progredi vellet. Sed altera hic nascitur magis difficilis quaestio, cur Dominus in Asia vetuerit Paulum loqui, et in Bithyniam venire passus non sit. Nam si responsum fuerit, indignas fuisse gentes istas salutis doctrina, rursum excipere licebit: Cur Macedonia dignior? Qui nimium sapere appetunt, causas huius discriminis assignant in hominibus, quod Dominus quosque dignetur suo Evangelio, ut ad fidei obsequium propensos videt: sed ipse longe aliter pronuntiat, nempe se palam apparuisse his, a quibus non fuit quaesitus, et his loquutum esse, qui de eo non interrogabant. Unde enim docilitas et obsequendi animus, nisi ex eius Spiritu? certum igitur est, alios aliis suo merito non praeferri, quum natura peraeque omnes a fide aversi sint. Ideo nihil melius quam liberam Deo potestatem relinquere, ut gratia sua dignetur aut privet quos visum est. Et certe ut gratuita est aeterna eius electio, sic gratuita vocatio censenda est quae illinc fluit, ac minime in hominibus fundata est, quando nihil cuiquam debet. Quare sciamus, ex uno merae gratiae fonte prodire nobis Evangelium. Neque tamen Deo ipsi iusta ratio deest, cur certis quibusdam offerat suum Evangelium, alios autem praetereat: sed rationem illam dico in arcano eius consilio latere. Interim sciant fideles, aliis posthabitis gratis se fuisse vocatos, ne quod unius Dei misericordiae est ad se trahant. In reliquis autem, quos nulla manifesta causa Deus reiicit, profundam iudicii eius abyssum, quam inquirere fas non est, mirari discant. Caeterum Asiae nomen hic pro ea parte capitur, quae sic proprie dicta est. Quum dicit Lucas, tentasse Paulum et eius comites in Bithyniam venire, donec prohibiti sunt a Spiritu, ostendit non fuisse oraculis directos nisi quum necesse foret, ut in rebus dubiis et perplexis Dominus suis adesse solet.

9. *Visio per noctem.* Noluit Dominus Paulum in Asia diutius morari, quia eum in Macedoniam trahere volebat. Trahendi autem modus exprimitur a Luca, quod illi vir Macedo nocte apparuerit: ubi notandum est, non eundem semper revelationis modum fuisse a Domino servatum, quia diversae species ad confirmationem melius conveniunt. Non dicitur autem haec visio oblata fuisse per somnium, sed tantum nocte: sunt enim nocturnae quaedam visiones, quae tamen vigilantibus occurrunt.

Succurre nobis. Haec loquutio commendat ministerium quod Paulo iniunctum erat: nam quum Evangelium sit potentia Dei in salutem, dicuntur eius ministri auxilium pereuntibus ferre, ut a morte ereptos in vitae aeternae haereditatem adducant (Rom. 1, 16.). Atque hic non levis stimulus esse debet piis doctoribus ad incitandum studii ardorem, dum se miseras animas revocare audiunt ab interitu et opem ferre aliis perditis, ut salvi fiant. Rursum docentur populi omnes ad quos Evangelium perfertur, eius ministros non secus ac liberatores reverenter amplecti, nisi Dei gratiam maligne respuere velint. Neque tamen sic ad homines transfertur hoc elogium, ut vel minima laudis suae parte spolietur Deus, quia etsi per ministros salutem confert, unus tamen eius auctor est, acsi manus suas extenderet ad auxilium ferendum.

10. *Certo confirmati.* Hinc colligimus non fuisse nudam visionem, sed confirmatam Spiritus testimonio. Spectris enim et visionibus saepe ad suas praestigias abutitur Satan, ut incredulis illudat. Ita fit ut nuda visio suspensam relinquat hominis mentem, sed quae vere divinae sunt, eas Spiritus certa nota obsignat, ne vacillent vel haesitent, quos Dominus vult habere certo sibi addictos. Bruto apparuit cacodaemon, eum ad infelix illud proelium invitans quod Philippis transegit: eodem scilicet in loco, ad quem postea vocatus fuit Paulus. Verum ut longe dissimilis fuit causa, ita prorsus aliter Dominus cum servo suo egit, ut illi scrupulum omnem eximeret, non autem relinqueret pavore attonitum. Iam in Paulo et comitibus certitudinem mox sequutum est parendi studium: nam simulac tenent acciri se a Domino, ad profectionem se accingunt. Participii, quod hic ponitur (συμβιβάζοντες), activa est terminatio: quum autem multa significet, non dubito quin Lucas hoc loco intelligat, Paulum et reliquos, quum hanc visionem adiungerent superioribus oraculis, certo persuasos esse, divinitus in Macedoniam se vocari.

11. Quum ergo solvissemus a Troade, recto cursu venimus in Samothraciam, et postero die Neapolin: 12. Et inde Philippos, quae prima est partis Macedoniae civitas, colonia. Eramus autem in eadem urbe diebus aliquot commorantes: 13. Et die Sabbatorum egressi sumus ex urbe iuxta flumen, ubi solebat esse precatio, et sedentes loquebamur mulieribus, quae convenerant. 14. Quaedam autem mulier nomine Lydia, purpurarum venditrix, civitatis Thyatirorum, colens Deum, audivit: cuius Dominus aperuit cor, uti intenderet his, quae dicebantur a Paulo. 15. Quum au-

tem baptizata esset et domus eius, deprecata est dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam et manete. Et adegit nos.

11. Haec historia quasi in speculo demonstrat, quam acriter fidem et patientiam suorum Dominus exercuerit arduas difficultates obiiciens, quibus superandis nonnisi singularis constantia par fuisset. Talis enim refertur Pauli ingressus in Macedoniam, qui visioni fidem abrogare potuerit. Sancti homines, relicto quod habebant in manibus opere, celeriter mare traiiciunt, acsi tota gens Macedonum opis petendae causa cupide obviam ventura esset: nunc adeo non respondet spei successus, ut omnes fere loquendi aditus praeclusi sint. Primum urbem ingressi neminem illic reperiunt, cui operam suam impendant: coguntur ergo in agrum exire, ut in recessu et solitudine loquantur. Nec illic quoque virum unum nancisci possunt, qui aurem praebeat ipsorum doctrinae: unam tantum mulierem acquirunt discipulam Christo, et eam quidem alienigenam. Quis non dixisset profectionem illam stulte et malis auspiciis susceptam, quae tam infeliciter cedebat? Sed ita Dominus, sub humili infirmaque specie opera sua peragit, quo illustrior tandem ipsius potentia eniteat, praesertim exordia regni Christi sic componi oportuit, ut crucis humilitatem saperent. Observanda autem est Pauli et comitum eius constantia, qui tam adversis initiis non perculsi tentant nihilominus, si qua se praeter spem vel minima occasio offerat. Et certe contra quaevis obstacula luctari oportet servos Christi, nec cedere difficultatibus, quin pergant in crastinum, si hodie nullus laboris fructus apparet: non enim est cur feliciores Paulo esse postulent. Quum dicit Lucas in ea urbe fuisse commoratos (διατρίβοντες), quibusdam magis placet, quod contulerint vel disputaverint: sed altera versio simplicior est et contextus eo nos ducit, quia paulo post ostendet Lucas, Lydiam fuisse primitias ecclesiae: et coniicere promptum est, Apostolos egressos esse, quod nulla in urbe ianua illis aperta erat.

13. *Die Sabbatorum.* Non dubium est quin secessum quaesierint Iudaei, quum precari vellent, quia tunc passim eorum religio in summo odio esset. Deus autem eorum exemplo docere nos voluit, quanti nobis esse debeat fidei professio, ne scilicet eam invidiae aut periculi metu deseramus. Habebant quidem multis in locis Synagogas, sed Philippis, quae colonia romana erat, publicos agere conventus non licuit. Ergo in secretum angulum confugiunt, ut procul arbitris Deum precentur: neque hoc tamen ipsum invidia carebat, quae molestiam illis et discrimen potemat creare, sed Dei cultum otio suo et commodo praeferunt. Porro Lucam de Iudaeis loqui, et Sabbati nomine colligitur: deinde, quum Lydiae pietatem commendet, Iudaeam oportet fuisse. Nec vero longa disputatione opus est, quum sciamus capitale fuisse Graecis et Romanis, Sabbatum celebrare vel suscipere ritus Iudaicos. Iam tenemus, non superstitionis causa delectam fuisse fluminis ripam a Iudaeis, in qua precarentur, sed frequentiam hominum et populi oculos fugisse. Si obiiciat quispiam, cur non domi suae privatim quisque orabat, responsio in promptu est, solennem hunc

fuisse precandi ritum testandae pietatis causa, atque ut a gentium superstitionibus remoti mutuo se hortarentur ad unius Dei cultum, et acceptam a patribus religionem inter se foverent. Quantum ad Paulum et eius comites spectat, qui novi hospites erant, non tam precandi causa venisse illuc credibile est, quam quod profectum aliquem sperabant: erat enim opportunus docendi locus procul a strepitu, et attentiores ad Dei verbum esse decebat, qui precandi causa illuc convenerant. Diem Sabbatorum pro Sabbato posuit Lucas: ubi Erasmum sequutus transtuli, Solebat esse precatio, vetus Interpres habet, Videbatur. Et verbum νομίζεσθαι Graecis utrumque significat: sensus tamen praesenti loco aptior est, ex more habitam illic fuisse precationem.

Loquebamur mulieribus. Vel ad coetus tantum muliebres destinatus erat locus ille, vel apud viros frigebat religio, ut saltem tardius adessent. Utcunque res habeat, videmus sanctos homines nullam occasionem negligere, quia non gravantur solis mulieribus offerre Evangelium. Porro quum mihi verisimile sit, viris et mulieribus communes illic fuisse preces, viros a Luca praetermissos fuisse arbitror, quia vel audire gravati sunt vel nihil profecerint audiendo.

14. *Mulier nomine Lydia.* Si a paucis mulieribus auditi essent, hoc tamen erat quasi per angustam rimam penetrare: nunc vero dum una tantum cum attentione et profectu audit, annon videri potuit obstructus esse Christo ingressus? Atqui postea ex illo tenui surculo prodiit nobilis ecclesia, quam Paulus praeclaris encomiis celebrat: fieri tamen potest, ut quasdam habuerit socias Lydia, quarum nulla fit mentio, quod ipsa longe praecelleret. Quod autem una haec mulier se docilem praebuit, Lucas causam non assignat, quod acutiori fuerit ingenio quam aliae, vel aliquam a se ipsa praeparationem habuerit, sed dicit cor eius apertum fuisse a Domino, ut Pauli sermoni intenderet. Laudaverat nuper eius pietatem, et tamen non potuisse comprehendere Evangelii doctrinam ostendit nisi illuminatione Spiritus: quare videmus non fidem modo, sed omnem intelligentiam spiritualium rerum peculiare esse donum Dei, nec quicquam proficere ministros loquendo, nisi interior Dei vocatio simul accedat. Cordis nomine interdum Scriptura mentem intelligit, sicuti quum Moses dicit, Non dedit tibi Dominus hactenus cor ad intelligendum. Ita et hoc loco non modo significat Lucas instinctu Spiritus adductam fuisse Lydiam, ut cordis affectu amplecteretur Evangelium, sed illustratam fuisse eius mentem, ut intelligeret. Hinc discamus eum esse stuporem eamque coecitatem hominum, ut audiendo non audiant, videndo non videant, donec novas aures et novos oculos illis Deus formet. Caeterum notanda est loquutio, Apertum fuisse cor Lydiae, ut voci externae doctoris intenderet: nam ut sola praedicatio nihil aliud est quam mortua litera, ita vicissim cavendum est ne falsa imaginatio, aut species arcanae illuminationis a Verbo nos abducat, unde fides pendet et in quo recumbit. Multi enim ut gratiam Spiritus amplificent, ἐνθουσιασμοὺς nescio quos sibi fingunt, ut nullus supersit externi verbi usus: atqui tale divortium fieri non patitur Scriptura, quae hominum ministerium cum arcano Spiritus afflatu coniungit. Nisi aperta fuisset mens Lydiae, literalis futura erat Pauli praedicatio: Deus tamen non illi nudas tan-

tum revelationes inspirat, sed reverentiam verbi sui, ut vox hominis, quae alioqui in aërem evanuisset, in mentem coelesti luce donatam penetret. Facessant ergo fanatici homines, qui praetextu Spiritus externam doctrinam respuunt: tenendum est enim temperamentum quod hic statuit Lucas, nihil nos ex solo Verbi auditu consequi absque Spiritus gratia, et Spiritum nobis conferri, non qui Verbi contemptum pariat, sed potius qui eius fidem mentibus nostris instillet ac cordibus inscribat. Iam si causa quaeritur, cur unius tantum mulieris cor aperuerit Deus, ad illud principium redire necesse est, Credere quotquot praeordinati sunt ad vitam. Nam timor Dei, qui apertam et explicitam Christi notitiam praecesserat in Lydia, ipse quoque gratuitae electionis fructus fuit. Thyatiram geographi urbem Lydiae esse tradunt, sitam in ripa Hermi fluminis, et illi quondam nomen fuisse Pelopiae: sunt tamen qui Phrygiae attribuant, alii Mysiae.

15. *Quum esset baptizata.* Hinc apparet, quam efficaciter brevi temporis momento Deus operatus sit in Lydia. Neque enim dubium est, quin vere amplexa fuerit Christi fidem eique nomen dederit, antequam Paulus ipsam ad Baptismum admitteret. Merae hoc promptitudinis specimen: sanctus etiam zelus et pietas in eo se proferunt, quod suam familiam simul Domino consecrat. Et certe commune hoc piis omnibus studium esse debet, ut eiusdem fidei socios habeant, quibus praesunt: nam indignus est qui censeatur inter Dei filios, et aliis cum imperio praesit, quisquis regnare domi suae volens in uxorem, liberos, servos et ancillas, Christo nullum dare locum curabit. Sic ergo domum suam instituere quisque fidelium studeat, ut sit Ecclesiae imago. Non habuit, fateor, Lydia in manu suorum omnium corda, ut quoscunque vellet suo arbitrio converteret ad Christum, sed Dominus pio eius studio benedixit, ut morigeros haberet domesticos. In hoc quidem, sicuti iam diximus, incumbere decet pios omnes, ut arceant a suis domibus omne superstitionum genus: deinde, ne profanas habeant familias, sed eas contineant sub timore Domini. Sic Abraham fidelium pater secum omnes servos circumcidere iussus est, et laudatur a cura instituendae domus suae. Porro si officium hoc a patrefamilias exigitur, multo magis a principe, ne sinat quantum in se est Dei nomen in ditione sua profanari.

Deprecata est dicens. Vim adiurationis habet quod dicit, Si me iudicastis fidelem: acsi diceret, ego per fidem quae Baptismi sigillo a vobis approbata est, vos obtestor, ne hospitium repudietis. Caeterum testata quidem est Lydia tam ardenti voto, quam serio et cupide Evangelium amaret. Interea non dubium est, quin talem illi affectum Dominus indiderit, quo magis animaretur Paulus ad pergendum, non tam quia liberaliter et benigne excipi se videret, quam quod inde iudicium facere licebat de profectu doctrinae. Fuit ergo ista non mulieris solum, sed Dei invitatio ad Paulum eiusque comites retinendos: quo etiam pertinet quod sequitur, coactos fuisse a Lydia, quasi Deus in mulieris persona manum illis iniiceret.

16. Accidit autem euntibus nobis ad precationem, ut puella quaedam habens spiritum Pythonis occurreret nobis;

quae quaestum magnum praestabat dominis suis divinando. 17. Haec subsequuta Paulum ac nos, clamabat dicens, Isti homines servi Dei excelsissimi sunt, qui annuntiant nobis viam salutis. 18. Hoc autem faciebat multis diebus. Paulus autem aegre ferens, et conversus spiritui dixit, Praecipio tibi in nomine Iesu Christi, ut exeas ab ea. Et exiit eadem hora. 19. Videntes autem domini eius, quod abiisset spes quaestus sui, apprehensum Paulum et Silam traxerunt in forum ad Principes. 20. Et offerentes eos magistratibus, dixerunt, Hi homines conturbant urbem nostram, quum sint Iudaei: 21. Et annuntiant instituta, quae non licet nobis suscipere, neque servare, quum Romani simus. 22. Et concurrit turba adversus eos: ac magistratus, scissis vestibus eorum, iusserunt virgis caedi.

16. Prosequitur Lucas Ecclesiae incrementa: etsi enim non statim verbo id exprimat, facile tamen colligitur ex contextu, adductos fuisse complures ad fidem, vel saltem auctam aliquo numero fuisse Ecclesiam: nec vero frustra coetus frequentabat Paulus precationis tempore. Simul tamen refert Lucas abruptum fuisse hunc cursum a Satana, nempe quia Apostoli, postquam virgis caesi fuerant, et in carcerem coniecti, urbe tandem coacti fuerint migrare. Quicquid tamen machinatus fuerit Satan, videbimus in fine capitis collectum fuisse aliquod ecclesiae corpus, antequam discederent.

Habens Spiritum Pythonis. Fabulati sunt Poetae serpentem, cui Pythonis nomen erat, confectum fuisse Phoebi sagittis. Ex hoc figmento natum est aliud, ut arrepticios Pythonis spiritu afflari dicerent: forte etiam in honorem Apollinis sic vocatae sunt Phoebades, et Lucas receptum loquendi morem sequitur, quia vulgi errorem tradit, non autem quo instinctu divinaverit puella. Certum enim est, sub larva Apollinis diabolum lusisse, ut idololatriae omnes et fallaciae in eius officina fabricatae sunt. Atqui mirari posset quispiam diabolum, cuius impulsu puella clamabat, tam honorifici praeconii fuisse auctorem, quo Paulum et Silam et alios ornabat. Nam quum sit mendacii pater, quomodo ab eo prodire potuit veritas? deinde, qui factum est ut sponte locum daret Christi servis, a quibus regnum eius destruebatur? quomodo consentaneum est, plebis animos ad audiendum Evangelium praeparasse, cuius tam infestus est hostis? Nihil certe illi magis proprium est, quam avertere mundum a Dei verbo, cui nunc audientiam conciliat: unde tam subita mutatio vel insolitus motus? Verum diabolus sic mendacii pater est, ut fallaci veritatis praetextu se ipsum tegat. Egit igitur callido artificio aliam personam, quam ferret eius natura, ut occulte penetrando magis noceret, ac proinde quod mendacii pater vocatur, non ita accipere convenit, quasi semper aperte et sine fuco mentiatur, quin potius ab eius obliquis insidiis cavendum est, ne veri colorem obtendens inani specie nos decipiat. Videmus etiam ut quotidie simili artificio utatur: quid enim magis

speciosum Papae titulis, quibus se non adversarium Christi, sed vicarium iactat? quid solenni ista praefatione magis plausibile, In nomine Domini, Amen? Scimus tamen veritatem, dum ita obtenditur a falsariis Satanae ministris, esse corruptam ac mortifera tabe infectam. Duplex quum sit Satanae ratio oppugnandi Evangelii, nempe quod aliquando via aperta grassatur, interdum vero mendaciis se insinuat, duas quoque habet mentiendi species, vel dum falsis doctrinis et crassis superstitionibus verbum Dei evertit, vel dum se amicum verbi astute simulans quasi per cuniculos obrepit: imo nunquam est nocentior hostis, quam dum se transformat in angelum lucis. Iam tenemus quorsum spectaret tam splendidum elogium, quo Paulum et eius comites extulit: nempe quia non tam commodum illi erat, bellum ex professo gerere cum Evangelio, occultis artibus tentavit labefactare eius fidem. Nam si admissum fuisset a Paulo illud testimonium, nullum amplius discrimen inter salvificam Christi doctrinam et Satanae ludibria fuisset: implicitus mendacii tenebris fuisset Evangelii fulgor, atque ita exstinctus. Sed quaeritur, cur tantum licentiae Deus Satanae permittat, ut veris quoque divinationibus deludat ac fascinet miseros homines: nam omissis, quas de eius perspicacia nonnulli agitant, argutis disputationibus hoc pro confesso sumo, nonnisi Dei permissu vaticinia de rebus occultis vel futuris proferre. Videtur autem hoc modo Deus homines male providos exponere ad eius fallacias, ut sibi cavere nequeant: nam quum divinam virtutem spirent vaticinia, necesse est quoties in medium prodeunt, reverentia tangi hominum animos nisi Deum contemnant. Respondeo, nunquam Satanae tantum divinitus permitti, nisi ut poena de ingrato mundo sumatur, qui tam cupide mendacium appetit, ut sponte malit decipi quam veritati obedire. Est enim universale illud malum, de quo conqueritur Paulus, primo ad Romanos capite, Quod homines Deum naturaliter ex mundi opificio cognitum non glorificent, ac veritatem eius iniuste supprimant: tantae ingratitudinis iusta est merces, quod Satanae frenum laxatur, ut variis praestigiis eos in ruinam praecipitet, qui maligne se a Dei luce avertunt. Quoties ergo Satanae divinationes legis, cogita iustam Dei vindictam. Iam si tam severe ulciscitur Deus lucis suae contemptum in gentibus profanis, quae non alio quam coeli et terrae magisterio edoctae sunt, quanto atrociorem merentur poenam, qui patefactam sibi in Lege et Evangelio puram salutis doctrinam scientes ac volentes suffocant? quare nihil mirum, si tam licentiose Satan suis fallaciis per tot saecula mundum dementaverit, ex quo impie contempta fuit Evangelii veritas, quae perspicue innotuerat. Sed obiicitur rursum, nullos eximi periculo, quum falsae divinationes ita volitant: neque enim boni minus quam mali, dum obtenebrata est veritas, obnoxii esse videntur Satanae decipulis. Responsio facilis est, etiamsi promiscue omnibus laqueos tendat Satan, pios tamen servari Dei gratia, ne irretiantur una cum aliis: clarior etiam distinctio in Scriptura traditur, quod Dominus hoc modo probat suorum fidem et pietatem: reprobos autem excoecat ut pereant, quemadmodum digni sunt. Ideo Paulus diserte exprimit non dari Satanae efficaciam erroris, nisi in eos qui Deo obsequi et veritatem amplecti recusant, ad (II. Thessal. 2, 11. 12.). Quo etiam satis coarguitur scelerata eorum impietas, qui profanum omnis doctri-

nae contemptum hoc praetextu excusant: quo nos vertemus, inquiunt, quum tot ac tam variis artibus ad fallendum polleat Satan? praestat igitur omni religione solutos vivere, quam exitium nobis accersere religionis studio. Nec vero hunc metum serio causantur, sed quum nihil magis cupiant, quam sine ullo Dei metu secure pecudum more vagari, quodvis illis effugium placet, modo ne qua eos religio obstrictos teneat. Equidem fateor Satanam innumeris modis sacro Dei nomine non minus callide quam improbe abuti, nimisque verum esse proverbium illud quod peperit nobis Papatus, In nomine Domini incipit omne malum: sed quum Dominus pronuntiet se Doctorem esse humilium, et pollicitus sit, propinquum se fore rectis corde, quum Paulus doceat, verbum Dei esse gladium Spiritus, quum testetur eos, qui probe fundati sunt in fide Evangelii, non esse amplius obnoxios hominum imposturis, quum Petrus Scripturam vocet Lucernam ardentem in loco caliginoso, quum nos minime frustrari queat benigna ista Christi invitatio, Quaerite, invenietis: pulsate, aperietur vobis: quicquid moliatur Satan et quascunque tenebras offundere conentur pseudoprophetae, timendum non est, ne Spiritu prudentiae et discretionis nos deserat, qui Satanam suo arbitrio compescit, et nos per verbi sui fidem de illo facit triumphare.

18. *Paulus aegre ferens.* Fieri potest ut initio Paulus neglexerit puellae clamorem, quia sperabat pro nihilo habitum iri, et maluisset sponte evanescere: sed continua repetitio taedium illi demum affert, quia amplius dissimulare non poterat, quin eius silentio et patientia magis insolesceret Satan. Deinde non temere in hanc prohibitionem erumpere debuit, donec certo sciret Dei virtute se esse instructum: nam sine Dei imperio futilis et irrita Pauli imprecatio fuisset. Atque id notandum est, ne quis Paulum nimiae festinationis damnare audeat, quod tam fervide congressus est cum immundo spiritu: neque enim molestiam ac indignationem concepit, nisi quia videbat Satanae astum invalescere nisi mature occurreret, nec quicquam tentavit nisi Spiritus impulsu, nec manum conseruit nisi coelesti virtute armatam. Videtur tamen sibi non constare, quum alibi (Phil. 1, 18.) praedicet se laetari, quacunque tandem occasione promoveri Evangelium videat, etiam per improbos homines, et qui data opera studebant ipsum reddere exosum. Respondeo, hic diversam fuisse rationem, quia putassent omnes, colludere puellae daemonium cum Paulo: ita non modo suspecta fuisset Evangelii doctrina, sed recidisset in merum ludibrium. In hunc finem etiam Christus iussit daemonium obmutescere, quum tamen passus interdum fuerit nomen suum per homines indignos celebrari (Marc. 1, 25.; Luc. 4, 35.).

Praecipio tibi in nomine. Notanda est loquendi forma: nam sicuti futurus erat duplex miraculi usus, nempe ut innotesceret virtus Christi, deinde ut testatum fieret nihil ei commune esse cum Satanae praestigiis, ita Paulus, imperium et potestatem soli Christo deferens, nonnisi ministrum se esse declarat: deinde palam opponit Christum daemonio, ut ex conflictu omnes agnoscant hostile esse inter ipsos dissidium. Nam expergefieri multos utile fuit, qui dediti fuerant tam crassae imposturae, ut bene purgati ad sanam fidem concederent.

19. *Videntes autem.* Idem diabolus, qui nuper suis illecebris blande Paulum captabat per os puellae, nunc in rabiem eius dominos concitat, ut eum ad mortem rapiant:, ita scilicet nova persona indutus tragoediam agit, quia prior lusus successu caruerat. Etsi autem fervor zeli quo excanduerat Paulus persequutionis turbinem movit, non tamen propterea vitio vertendus est, nec vero miraculi poenituit ipsum Paulum, ut infectum esse cuperet quod factum erat, quia sibi probe conscius erat, quo impulsu diabolum expulisset a puella: quo docemur, non temere damnanda esse recte facta et si quid ex Dei mandato susceptum est, quamvis eventus infelix sequatur, quia tunc Deus suorum constantiam examinat, donec laetior finis et magis prosper omnem tristitiam discutiat. Quantum ad homines spectat, causam exprimit, Lucas cur ita in Paulum insanierint, nempe quia spes turpis lucri evanuerat. Caeterum, quamvis sola avaritia perciti Evangelium eiusque ministros oderint, obtendunt tamen pulcrum colorem, quod illis doleat convelli publicum statum, violari leges receptas et pacem turbari. Ita quamvis improbe et nequiter se gerant hostes Christi, aliquas semper peccandi causas excogitant: imo etiamsi clare appareat prava eorum cupiditas, ferrea tamen fronte semper aliquid ingerunt ad tegendam suam turpitudinem. Ita hodie quicunque ex Papistis sunt acerrimi zelotae legis suae, nihil tamen in animo habent praeter suum quaestum vel dominationem. Deierent per omnia sacra licet, pio affectu se cogi, res tamen ipsa clamitat, zelum eorum accendi ex frigore culinae, et eius flabellum esse ambitionem. Nam sunt vel famelici canes, quos voracitas instigat, vel rabidi leones, qui nihil praeter saevitiam spirant.

20. *Isti homines turbant urbem.* Versute composita fuit haec criminatio ad gravandos Christi servos: nam ab una parte obtendunt romanum nomen, quo nihil erat magis favorabile. Rursum ex nomine iudaico, quod tunc infame erat, conflant illis invidiam: nam quantum ad religionem, plus habebant Romani affinitatis cum aliis quibuslibet quam cum gente iudaica. Homini enim romano licebat sacra facere vel in Graecia vel in Asia aliisque regionibus, ubicunque vigebant et idola et superstitiones. Scilicet secum facile consentiebat Satan, quamvis varias formas indueret: quae autem sola erat religio in mundo, Romanis habebatur detestabilis. Tertiam calumniam ex crimine seditionis concinnant: turbari enim pacem publicam obtendunt a Paulo et eius comitibus. Eodem titulo odiose traductus fuit Christus (Luc. 23, 5.), et nunc ad creandum nobis odium nihil magis plausibile habent Papistae, quam dum clamitant non alio spectare doctrinam nostram quam ad turbas miscendas, ut tandem foeda sequatur rerum omnium confusio. Sed hanc falsam infamiam, Christi et Pauli exemplo fortiter nos spernere decet, donec malitiam hostium nostrorum in lucem producat Dominus et impudentiam refellat.

21. *Instituta quae non licet.* Praeiudicio nituntur ne causa veniat in disputationem, qualiter et Papistae hodie nobiscum agunt, Hoc in generali Concilio decretum est: magis recepta est opinio, quam ut fas sit dubitare: hoc diutius usus approbavit, hoc plus quam mille saeculorum consensu sancitum est. Sed quorsum haec omnia, nisi ut Dei verbo nihil auctoritatis relinquant? Iactantur hominum placita, interim Dei Legibus ne extremus quidem locus

conceditur. Quatenus valere debeant haec praeiudicia, ex praesenti loco statuere licet. Praeclarae erant leges romanae, sed religio non aliunde quam ex solo Dei verbo pendet: ideo in hac causa semper attente videndum, ut hominibus in ordinem coactis una praevaleat Dei auctoritas, sibique quicquid excellit in mundo subiiciat.

22. *Concurrit plebs.* Quum narrat Lucas factum esse populi concursum, simulac tumultuati sunt pauci homines nihili, nempe quaestuarii praestigiatores, et quorum sordes plus satis notae erant, admonet quanta intemperie feratur mundus adversus Christum. Est quidem commune omnibus populis ac fere perpetuum vitium stultitia et levitas, sed in eo se prodit mira vis Satanae, quod, qui modesti sunt et sedati in aliis causis, de nihilo repente effervent seque indignissimis quibusque socios adiungunt, ubi oppugnanda est Dei veritas. Nihilo plus moderationis in ipsis iudicibus fuit, siquidem reputamus, quaenam fuerint illorum partes. Debebant enim sua gravitate compescere populi furorem et violentiae acriter se opponere, debebant suo praesidio tegere innoxios: atqui eos tumultuose arripiunt, et laceratis vestibus indicta causa nudos virgis caedi iubent. Deploranda sane hominum pravitas, qua factum est ut omnia fere mundi tribunalia, quae iustitiae sacraria esse debebant, impia et sacrilega Evangelii oppugnatione polluta fuerint. Quaeritur tamen quorsum fuerint in carcerem coniecti, quum iam de illis sumpta esset poena: carcer enim custodiae causa institutus est. Nempe hoc genere correctionis usi fuerunt, donec amplius cognoscerent: atque ita videmus inhumanius tractari servos Christi quam adulteros, latrones, et alios quosvis sceleratos. Unde clarius perspicitur vis illa Satanae in concitandis hominum animis, ut nullam iudicii speciem colant in persequendo Evangelio. Etsi autem durior est piorum conditio in tuenda Christi veritate, quam impiorum in suis sceleribus: praeclare tamen cum illis agitur, quod in omnibus quas perferunt iniuriis gloriose coram Deo et angelis triumphant. Sustinent probra et ignominias, sed quia noverunt Christi stigmata plus habere pretii et dignitatis in coelo quam vanas et fumosas terrae pompas: quo magis improbe et contumeliose eos vexat mundus, eo uberior illis suppetit gloriandi materia. Nam si Themistocli tantum honoris habitum est a profanis scriptoribus, ut praetulerint eius carcerem iudicum tribunali et curiae, quanto magis honorifice sentire nos decet de Filio Dei, cuius causa agitur, quoties Evangelii causa persequutionem sustinent fideles? Tametsi ergo plagas Dominus infligi Paulo et Silae ab iniquis iudicibus passus est, non tamen dedecus illis inuri permisit, quod non cederet in maiorem gloriam, nam quum reliquiae sint passionum Christi, quaecunque pro Evangelii testimonio ferendae nobis sunt persequutiones, quemadmodum Princeps noster crucem, quae maledicta erat, convertit in currum triumphalem, sic etiam carceres et patibula suorum ornabit, ut illic de Satana et impiis omnibus triumphent.

Laceratis vestibus. Quia recte transtulerat vetus Interpres, male Erasmus mutavit, quod suas vestes lacerarint magistratus. Hoc enim tantum voluit Lucas, tumultuose caesos fuisse sanctos homines neglecto iudicii legitimo ordine, ac manus tanto impetu iniectas esse, ut lacerarentur vestes. Hoc autem nimis alienum

fuisset a more romano, iudices publice conscindere vestes suas in foro, praesertim quum de ignota tantum religione quaestio esset, cuius cura non magnopere eos tangebat: sed nolo prolixius de re certa litigare.

23. Quumque multas plagas eis inflixissent, coniecerunt eos in carcerem, praecipientes custodi carceris, ut in tuto custodiret eos. 24. Qui quum tale praeceptum accepisset, coniecit eos in carcerem interiorem, et pedes eorum strinxit ligno. 25. Media autem nocte Paulus et Silas orantes laudabant Deum. Exaudiebant autem eos, qui vincti erant. 26. Subito vero terrae motus factus est magnus, ita ut concuterentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt omnia ostia, et omnium vincula soluta sunt. 27. Experrectus autem custos carceris, quum videret ianuas carceris apertas, evaginato gladio se ipsum erat interfecturus, existimans aufugisse vinctos. 28. Clamavit autem Paulus voce magna, dicens, Ne quid feceris tibi ipsi mali: universi enim hic sumus.

23. *Ut in tuto custodiret.* Quod tam sedulo iubent magistratus Paulum et Silam servari, factum est eo consilio, ut cognoscerent amplius de causa: motus enim sedandi causa virgis eos ceciderant. Atque hoc est quod nuper dixi, tam coeco impetu mundum furere contra Evangelii ministros, ut nullum severitatis modum servet. Caeterum ut nobis ad exemplum valde potest cognoscere, quam indignis modis olim excepti fuerint Christi testes, ita non minus cognitu utile est, quod statim subiicit Lucas de eorum fortitudine et tolerantia. Nam quum vincti erant compedibus, dicit eos orando laudasse Deum: unde apparet, neque contumeliam qua affecti fuerant, neque plagas quae urebant ipsorum carnem, neque foetorem profundi carceris, neque periculum mortis quod instabat obstitisse, quominus alacriter et laetis animis gratias agerent Domino. Tenenda quidem est generalis regula, non posse nos rite precari ut decet, quin simul Deum laudemus. Nam etsi nascitur precandi studium ex sensu nostrae inopiae vel malorum, ideoque cum dolore et anxietate animi fere coniunctum est, sic tamen fideles moderari oportet suos affectus, ut Deo non obstrepant. Sic legitima precandi ratio duos affectus coniungit in speciem contrarios: sollicitudinem et tristitiam ex sensu necessitatis quae nos premit, et laetitiam ex obedientia qua nos subiicimus Deo, et ex spe quae propinquum ostendens portum in ipso naufragio nos recreat. Talem formam nobis praescribit Paulus ad Philipp. 4, 6., Petitiones, inquit, vestrae cum gratiarum actione innotescant apud Deum. Sed in hac historia notandae sunt circumstantiae. Quamvis enim acerbus esset plagarum dolor, quamvis molestus esset carcer, quamvis grave esset periculum, quando non desinunt Paulus et Silas Deum laudare, hinc colligimus, quam constanter animati fuerint ad crucem ferendam. Sic antea retulit

Lucas gavisos fuisse Apostolos, quod digni essent habiti, pro nomine Domini contumeliam pati (supra 5, 41.).

25. *Exaudiebant eos.* Sciendum est clara voce precatos esse Paulum et Silam, ut fiduciam bonae conscientiae testatam aliis facerent, qui in eodem carcere inclusi erant. Poterant enim vel tacito cordis gemitu vota pro more concipere, vel submissis verbis orare Dominum. Cur igitur vocem extollunt? certe non id faciunt ambitiose, sed ut profiteantur, se causae bonitate fretos intrepide confugere ad Deum. Ergo in eorum precibus inclusa fuit fidei confessio, quae ad commune exemplum pertinebat et ad considerandum miraculum tam maleficos quam insularii domum praeparavit.

26. *Terrae motus factus est.* In hoc visibili signo edendo primum voluit Dominus servis suis consulere, ut clarius agnoscerent, exauditas fuisse suas preces: aliorum tamen respectum quoque habuit. Poterat sine terrae motu eximere Paulum et Silam compedibus et ianuas aperire, verum accessio illa non parum ad confirmationem eorum valuit, quod Deus in eorum gratiam aërem et terram concuteret: deinde oportuit custodem carceris et alios sentire Dei praesentiam, ne fortuitum esse miraculum putarent. Nec vero dubium est, quin Dominus specimen tunc virtutis suae ediderit quod saeculis omnibus prodesset, ut sibi propinquum fore certo statuant fideles, quoties subeunda erunt certamina et pericula pro defensione Evangelii. Interea neque eundem semper tenorem servat, ut se praesentem esse testetur manifestis signis, neque legem illi praescribere fas est: nam et ideo manifestis miraculis tunc adiuvit suos, ut nos hodie occulta eius gratia contenti simus: qua de re plura diximus in caput secundum.

27. *Excitatus custos carceris.* Mortem sibi consciscere volebat, ut supplicium anteverteret: ridicula enim fuisset defensio, sponte apertas fuisse ianuas carceris. Sed quaeri potest, quum videat Paulus in eo spem fugae esse positam, si se ille occidat, cur obsistit? videtur enim hoc modo liberationem divinitus oblatam respuere: imo videtur merum fuisse ludicrum, quod Deus custodem expergefieri voluit, ne quis esset usus miraculi. Respondeo, spectandum hic esse eius consilium: neque enim Paulum, Silam et reliquos solvit compedibus, nec ideo ianuas aperuit ut liberos inde statim emitteret, sed ut patefacta manus suae virtute obsignaret Pauli et Silae fidem, apud alios vero illustre redderet nomen Christi. Sic ergo Pauli et Silae votis respondet, ut se demonstret satis potentem esse ad eos liberandos, quoties visum fuerit: nec quicquam sibi posse obstare quin penetret non modo usque in carceres, sed etiam in sepulcra ut suos a morte eripiat. Petro ianuas carceris aperuit in alium finem, ut visum fuit cap. 12, 10., sed nunc, quum alia illi ratio ad manum esset servandi Paulum et Silam, non tam in praesentia eos educere voluit per miraculum quam in posterum confirmare. Deinde memoria repetendum est quod nuper dixi, pertinuisse carceris apertionem ad alios, ut multis testibus notum esset Deum favere doctrinae, quae iam iniusto praeiudicio gravata erat. Sensit hoc procul dubio Paulus, ideoque solutus ex vinculis pedem loco non movit. Liberum erat illi effugere: cur cessat? an quia contemnit Dei gratiam? an quia irritum facere velit miraculum sua pigritia? Nihil horum probabile est:

unde colligimus fuisse divinitus retentum, sicuti Dominus animos suorum dirigere solet in rebus perplexis, ut sequantur interdum scientes, interdum ignari quod factu opus est, nec metas suas transiliant.

29. Postulatoque lumine irrupit, ac tremefactus procidit Paulo et Silae ad pedes. **30.** Et productis illis foras ait, Domini, quid me oportet facere, ut salvus fiam? **31.** Illi vero dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, et salvus eris tu et domus tua. **32.** Et loquuti sunt et sermonem et omnibus, qui erant in domo eius. **33.** Et assumptis illis in illa hora noctis abluit plagas: et baptizatus est ipse et omnes domestici illius continuo. **34.** Quumque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam: et exsultavit, quod cum universa domo sua credidisset Deo.

29. *Tremefactus procidit.* Non minus timore subactus fuit hic custos ad praestandum Deo obsequium, quam miraculo praeparatus: hinc apparet quam utile sit hominibus deiici ex sua superbia, ut se Deo subiicere discant. Obduruerat in suis superstitionibus: sprevisset igitur alto animo quicquid a Paulo et Sila dictum foret, quos etiam probrose in arctiores carceris angustias detruserat, nunc timor docilem ipsum reddit ac mansuetum, quoties ergo nos percellet Dominus vel aliqua consternatione tanget, hoc sciamus fieri, ut in ordinem ex nimia altitudine cogamur. Sed mirum est, non reprehendi quod prociderit ad illorum pedes: qui fit enim ut dissimulet Paulus, quod Lucas prius retulit (supra 10, 26.) Petrum in Cornelio minime tulisse? Respondeo, Paulum ideo parcere custodi, quia scit non superstitione, sed divini iudicii metu inductum ut se ita humiliet. Erat species venerationis satis trita: praesertim vero Romanis solenne erat, quum vellent suppliciter aliquid petere vel deprecari veniam, ad eorum genua procumbere, quibus erant supplices. Nulla ergo fuit causa cur excandesceret Paulus contra hominem simpliciter a Deo humiliatum. Nam si quid fuisset contra Dei gloriam admissum, non erat oblitus eius zeli, quem prius apud Lycaones ostenderat: itaque ex eius silentio colligimus, in hac specie adorationis nihil pietati vel Dei gloriae fuisse contrarium.

30. *Domini, quid me oportet facere.* Ita consilium petit, ut simul testetur se fore obedientem. Hinc videmus serio fuisse tactum, ut ad capessenda eorum iussa paratus esset, quos paucis ante horis inhumaniter vinxerat. Saepe impii visis miraculis, etsi ad momentum expavescunt, statim tamen redduntur obstinatiores ut Pharaoni contigit: saltem minime domantur ut se Deo addicant. Hic autem custos agnita Dei potentia non modo paulisper territus fuit, ut mox ad priorem ferociam rediret, sed se Deo obedientem et sanae doctrinae cupidum ostendit. Sciscitatur de modo obtinendae salutis: unde clarius apparet, non evanido Dei timore fuisse subito concussum duntaxat, sed vere humiliatum, ut eius ministris discipulum se offerret. Sciebat non alia de causa fuisse

coniectos in carcerem, nisi quia vulgarem religionis statum convellerent: nunc ad eorum doctrinam paratus est attendere, quam prius contempserat.

31. *Crede in Dominum Iesum.* Brevis et in speciem ieiuna, sed tamen plena est haec salutis definitio, ut in Christum credatur. Habet enim unus Christus omnes beatitudinis et aeternae vitae partes in se inclusas, quas nobis per Evangelium offert: fide autem recipimus, quemadmodum disserui cap. 15, 9. Duo autem hic notanda sunt: primo Christum esse unicum fidei scopum: ideo nihil quam vagari hominum mentes, quum ab eo declinant. Itaque nihil mirum, si tota Papatus theologia immane sit chaos et horribilis labyrinthus, quia neglecto Christo sibi in vanis et ventosis speculationibus indulgent. Deinde notandum est, postquam fide amplexi sumus Christum, id unum sufficere ad salutem. Sed posterius membrum quod mox subnectit Lucas, melius fidei naturam exprimit. Iubent Paulus et Silas custodem carceris in Filium Dei credere: an praecise in hac una voce subsistunt? Imo sequitur apud Lucam in contextu, ipsos annuntiasse sermonem Domini. Videmus ergo, ut fides non levis sit vel arida opinio de rebus ignotis, sed liquida distinctaque Christi cognitio ex Evangelio concepta. Absit rursum Evangelii praedicatio, nulla iam restabit fides. In summa, Lucas fidem cum praedicatione et doctrina coniungit, et postquam de fide breviter loquutus est, exegetice refert verum et legitimum credendi modum. Ideo pro figmento implicitae fidei, de quo balbutiunt Papistae, teneamus fidem verbo Dei implicitam, quae nobis Christi virtutem explicet.

33. *Baptizatus est ipse et omnes qui domi erant.* Iterum commendat Lucas pium zelum custodis, quod totam suam domum consecraverit Domino: in quo etiam refulget Dei gratia, quod totam familiam repente in pium consensum adduxerit. Simul vero notanda est insignis mutatio. Nuper sibi mortem consciscere volebat, quod putaret Paulum et alios fugisse: nunc deposito metu sponte domum illos adducit. Ita videmus ut fides ad strenue agendum animet, quibus prius nihil erat cordis. Et sane quum metu et dubitatione torpeamus, nulla est melior fiduciae materia quam posse omnes curas in sinum Dei coniicere, ut nullum nos periculum ab officio praestando deterreat, dum exitum a Deo speramus qualem ipse utilem fore providerit.

34. *Exsultavit quod credidisset.* Prius externa fidei praedicatio laudata fuit in custode: nunc interior fidei fructus describitur. Quum hospitaliter excepit Apostolos, nec poenam exhorruit quin benigne eos domi suae tractaret, contra quam iniunctum fuerat a magistratu, testatus est non otiosam esse suam fidem. Gaudium autem, de quo loquitur hic Lucas, singulare bonum est, quod singuli ex sua fide percipiunt. Nullum mala conscientia gravius est tormentum: nam incredulos, tametsi stuporem sibi modis omnibus inducere conantur, quia tamen cum Deo pacem non habent, trepidare necesse est. Quodsi praesentes cruciatus non sentiunt, imo vesana et effreni licentia bacchantur, nunquam tamen tranquilli sunt, nec sereno gaudio potiuntur. Sincerum ergo et stabile gaudium nonnisi ex fide est, quum fruimur Deo propitio. Hac ratione dicit Zacharias, Gaude et exsulta, filia Sion, Ecce Rex tuus venit. Imo passim in Scriptura hic tribuitur fidei effectus,

quod animas exhilaret. Sciamus ergo fidem non inanem, nec mortuam imaginationem esse, sed vivum gratiae Dei sensum, qui solidum ex certitudine salutis gaudium affert: cuius expertes esse impios aequum est, qui et Deum pacis fugiunt et omnem iustitiam conturbant.

35. Quum vero dies ortus esset, miserunt magistratus apparitores, dicentes, Dimitte homines illos. 36. Nuntiavit autem custos carceris sermones hos Paulo, Miserunt magistratus, ut dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace. 37. Paulus autem dixit eis, Caesos nos publice indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem: et nunc occulte nos eiiciunt? Non profecto: sed veniant ipsi ac nos educant. 38. Nuntiaverunt autem magistratibus apparitores verba haec, qui timuerunt audito, quod Romani essent. 39. Et venientes deprecati sunt eos: et eductos rogabant, ut egrederentur ex urbe. 40. Egressi autem e carcere, introierunt ad Lydiam: et visis fratribus consolati sunt eos, et profecti sunt.

35. *Quum dies ortus esset.* Quaeritur unde tam subita consilii mutatio in iudicibus: pridie iusserant Paulum et Silam vinciri compedibus, quasi atroces de illis poenas sumpturi, nunc impune abire permittunt. Saltem si eos audiissent, poterat eos causae cognitio ad mansuetudinem et sanam mentem reducere, apparet autem quum res adhuc in eodem esset statu, sponte ad poenitentiam fuisse adductos. Respondeo, hic nihil aliud narrari, quam quod fere accidere solet, ubi semel mota est seditio: non enim plebis tantum animi ebulliunt, sed rectores quoque abripit tempestas. Perverse id quidem: notum est enim illud Virgilii,

Ac veluti magno in populo quum saepe coorta est
Seditio, saevitque animis ignobile vulgus,
Iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat,
Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent arrectisque auribus astant:
Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

Ergo nihil minus decet, quam fervente tumultu iudices una cum populo excandescere: sed ita fieri solet. Ergo quum viderent plebis motum decuriones illi, satis putarunt esse causae cur Apostolos virgis caederent: nunc vero coguntur cum pudore et dedecoris nota levitatis suae poenas dare. Forte etiam dum inquirunt de origine tumultus, deprehendunt circulatores in culpa esse, proinde comperta Pauli et Silae innocentia sero eos absolvunt: quo exemplo monentur quicunque praesunt, quantopere cavenda sit nimia festinatio. Rursum videmus, quam secure sibi delicta condonent magistratus, quorum tamen satis sibi conscii sunt, praesertim ubi negotium est cum ignotis et obscuris hominibus. Dum liberum exitum Paulo et Silae concedunt isti, non ignorant factam

illis prius esse iniuriam: sufficere tamen putant, si non pergant ad extremum usque in illos esse iniusti et crudeles. Ῥαβδοῦχοι nominantur apparitores a bacillis quos gestabant, quum lictorum insignia essent secures virgis alligatae.

Caesos nos publice. Duo sunt defensionis capita, quod saevitum sit in corpus hominis romani: deinde, quod id factum sit praeter iuris ordinem. Paulum fuisse civem romanum postea videbimus. Erat autem lege Porcia, legibus Semproniis, deinde multis aliis severe cautum, ne cui vitae et necis in civem romanum potestas esset nisi populo. Mirum tamen videri posset, quod non ius suum Paulus asseruerit, antequam virgis caesus esset: nam iudicibus honestum excusationis colorem praetendere licebat ex eius silentio, verum probabile est in medio tumultus fervore non fuisse auditum. Si quis excipiat nunc serum et intempestivum remedium ab ipso quaeri, imo stultum et inane captare solatium, quum postulat ut veniant ipsi magistratus, hic quoque in promptu est responsio: non erat quidem Pauli conditio inde futura melior, sed notandum est, nihil minus illi fuisse propositum, quam ut consuleret privato suo commodo, sed ut piis omnibus aliquid levationis in posterum afferret, ne tanta licentia auderent grassari magistratus in bonos et innoxios fratres. Quia illos iam sibi tenebat obnoxios, ius suum ad fratres iuvandos transtulit, ut ipsis parceretur. Haec fuit expostulandi causa: atque ita Paulus oblata occasione prudenter usus est, sicuti nihil negligendum quod ad frenandos hostes valeat, ne tantum sibi licentiae sumant in opprimendis aut vexandis insontibus, quando neque frustra nobis Dominus eiusmodi adminicula ad manum porrigit. Meminerimus tamen si qua in re laesi fuerimus, non retaliandas esse iniurias, sed tantum dandam esse operam, ut cohibeamus eorum libidinem, ne aliis similiter noceant.

38. *Timuerunt quod Romani essent.* Non moventur altero capite, quod perperam in homines innoxios saevierint nulla interposita cognitione, et tamen gravior erat illa exprobratio. Sed quia nullum vindicem timebant ex hominibus, Dei iudicio non movebantur: hinc fit ut secure praetereant quod de iniustitia obiectum erat, tantum sibi metuunt a securibus romanis propter violatam libertatem in civis corpore, sciebant hoc summis praesidibus esse capitale, quid ergo coloniae unius decurionibus futurum erat? Talis est impiorum metus, quia stupidam habent conscientiam coram Deo: sibi in omnibus peccatis prolixe indulgent, donec immineat ultio ab hominibus.

40. *Visis fratribus.* Rogati fuerant ut statim abirent, sed habenda fuit fratrum ratio, ne tenerum adhuc Evangelii semen periret: nec dubium est quin diutius mansuri fuerint, si fuisset illis permissum, sed imperiosae erant et armatae magistratuum preces, quibus parere coguntur. Interea necessarium officium non negligunt, quin fratres cohortentur ad constantiam. Quod autem recta se contulerunt ad Lydiam, indicio est, quum aucta esset ecclesia, etiam in magno numero feminam illam primas tenuisse, quod ad sedulitatem in officiis pietatis attinet: idque inde clarius liquet, quod in eius aedes convenerunt omnes pii.

CAPUT XVII.

1. Quum autem iter fecissent per Amphipolin et Apolloniam, venerunt Thessalonicam, ubi erat Synagoga Iudaeorum. 2. Secundum consuetudinem autem suam Paulus introivit ad eos, et per Sabbata tria disserebat eis e Scripturis, 3. Adaperiens et allegans, quod Christum oportuerit pati et resurgere a mortuis: et quod hic sit Christus, Quem ego, inquit, annuntio vobis. 4. Et quidam ex eis crediderunt, et adiuncti sunt Paulo et Silae, et religiosorum Graecorum multitudo magna, mulieresque primariae non paucae.

1. *Venerunt Thessalonicam.* Cur Amphipoli et Apolloniae, quae tamen erant urbes non obscurae, sicuti ex Plinio constat, nihil tentarit Paulus incertum nobis est: nisi quod Dei Spiritum sequutus est ducem, atque ex re etiam praesenti, prout se occasio dabat, loquendi vel tacendi consilium cepit: et forte tentavit illic quoque prodesse, sed quia nullo profectu, ideo tacetur a Luca. Quod autem Philippis caesus et vix elapsus e magno periculo Thessalonicae Christum praedicat, inde apparet quam infracto fuerit corde ad tenendum vocationis suae cursum, et quam intrepidus fuerit ad nova subinde pericula obeunda. Haec tam invicta animi fortitudo et infatigabilis crucis tolerantia satis demonstrat, non humanitus Paulum laborasse, sed coelesti Spiritus virtute fuisse instructum. Haec quoque admirabilis eius patientia fuit, quod ingressus ad Iudaeos, quorum tamen indomitam pervicaciam toties expertus erat, eorum saluti consulere perrexit. Sed quia sciebat Christum Iudaeis datum esse in salutem, et se hac lege creatum Apostolum, ut Iudaeis primum, deinde et gentibus poenitentiam et fidem praedicaret, successum laboris sui Domino commendans, eius mandato quamvis non magna spe profectus obtemperat. Prius quidem visus est dixisse ultimum vale Iudaeis, quum dicebat (supra 13, 46.), Vobis quidem oportebat primum indicare regnum Dei, sed quia non recipitis, ecce convertimur ad gentes: sed illa durior sententia restringi debet ad eum coetum, qui impie repulerat oblatum sibi Evangelium, seque indignum Dei gratia reddiderat. Erga gentem vero ipsam non desinit Paulus legatione sibi commissa fungi: quo exemplo docemur, tanti debere nobis esse Dei vocationem, ne qua hominum ingratitudo impediat, quin pergamus eorum salutem curare, quamdiu nos illis Dominus destinat ministros. Credibile autem est, fuisse iam statim primo Sabbato aliquos qui respuerent sanam doctrinam, sed non obstitit illorum pravitas, quin rediret aliis Sabbatis.

2. *Disserebat e Scripturis.* Primo refert Lucas, quaenam fuerit disputationis summa: nempe Iesum, filium Mariae, Christum esse olim promissum in Lege et Prophetis, qui mortis suae sacrificio expiavit peccata mundi, et resurrectione sua iustitiam ac vi-

tam attulit: deinde, quomodo probaverit quod docebat. Hoc secundum membrum priore loco tractandum sumamus. Dicit Lucas ipsum disputasse ex Scripturis: ergo nonnisi ex ore Dei petendae sunt fidei probationes. Si de rebus humanus sit disceptatio, tunc habeant humanae rationes locum: in fidei vero doctrinae sola Dei auctoritas regnare debet, atque ab ea pendere nos convenit. Fatentur quidem hoc omnes, acquiescendum esse uni Deo: sed interea pauci sunt qui loquentem in Scripturis audiant. Atqui si valet inter nos istud axioma, Scripturam a Deo profectam esse, non aliunde sumenda erat vel docendi vel discendi regula. Unde etiam apparet, quam diabolico furore agantur Papistae, quum negant ex Scripturis posse quicquam certi colligi, atque ideo contendunt, standum esse hominum placitis. Quaero enim an legitima fuerit necne disputandi ratio, quam tenuit Paulus: pudeat saltem eos, plus reverentiae habitum fuisse verbo Domini in gente incredula, quam hodie apud eos obtineat. Iudaei Paulum admittunt et ferunt e Scripturis disputantem: hoc pro mero ludibrio ducit Papa cum suis omnibus, dum Scriptura in medium adducitur, quasi flexiloquus sit illic Deus et vanis ambagibus ludat. Huc accedit quod hodie multo plus lucis in Scripturis exstat, et illic certior refulget Dei veritas quam in Lege et Prophetis: nam in Evangelio sol iustitiae Christus pleno fulgore nos irradiat: quo minus tolerabilis est blasphemia, dum certitudinem adhuc detrahunt Papistae verbo Dei. Nos vero sciamus, ut non alibi fundata esse potest fides quam in verbo Domini, ita in omnibus controversiis nonnisi eius testimonio standum esse.

3. *Adaperiens.* Hic summam vel subiectum, ut loquuntur, disputationis describit, ac duo membra ponit de Christo: Quod eum oportuerit mori et resurgere, et quod sit filius Mariae qui crucifixus erat. Quum de Christo agitur, tria in quaestionem veniunt, An sit, quis sit, et qualis sit. Si Paulo negotium fuisset cum gentibus, necesse fuisset altius sumere exordium, quia de Christo nihil audierant: nec profani homines concipiunt, sibi opus esse aliquo Mediatore. Apud Iudaeos vero, quibus promissus erat Mediator, caput hoc dubitatione carebat: quare Paulus quod omnium consensu receptum erat, quasi supervacuum omittit. Caeterum, quia nihil difficilius erat quam Redemptorem agnosci a Iudaeis Iesum crucifixum, ideo incipit Paulus ab hac parte, Christum oportuisse mori, ut crucis offendiculum e medio tollat, neque tamen putandum est, eum recitasse nudam historiam, sed principium indubium sumit, causas fuisse monstratas, cur Christum oportuerit pati et resurgere: nempe quia de ruina generis humani, de peccato et eius poena, de iudicio Dei et aeterna qua impliciti sumus omnes malectione concionatus sit. Nam et huc nos Scriptura revocat, quum mortem Christi praedicit. Sicut Iesaias non simpliciter moriturum esse Christum dicit, sed diserte exprimens (53, 5. 6.), Quia omnes erravimus, et quisque in viam suam declinavit mortis causam assignat, quod posuerit Deus super ipsum nostras omnium iniquitates, quod castigatio pacis nostrae sit super eum ut livore eius sanemur, quod peccata expiando acquisierit nobis iustitiam. Ita et Daniel (9, 24.) vim et fructum mortis commemorat, quum dicit Obsignandum esse peccatum, ut succedat aeterna iustitia. Et certe nulla aptior vel efficacior

ratio est ad probandum Christi officium, quam dum homines malorum suorum sensu humiliati nihil spei reliquum esse vident, nisi Christi sacrificio reconcilientur. Tunc deposita superbia suppliciter amplexantur eius crucem, cuius ante eos pudebat ac pigebat. Ergo ad eosdem hodie fontes venire nos decet, ex quibus Paulus mortis et resurrectionis Christi probationem deduxit. Illa autem definitio plurimum lucis attulit secundo capiti. Non tam facile erat Paulo evincere, et certo colligere filium Mariae esse Christum, nisi prius edocti essent Iudaei, qualis Redemptor sperandus foret. Ubi vero illud constat, tantum superest ad Christum applicare quae Scriptura Mediatori tribuit. Caeterum haec fidei nostrae summa est, ut filium Mariae sciamus Christum et Mediatorem illum esse, quem Deus ab initio promisit: deinde teneamus, quorsum mortuus sit et resurrexerit, ne fingamus nobis terrenum aliquem regem, sed in eo spiritualem iustitiam et omnes salutis partes quaeramus. Quod utrumque dicitur Paulus ex Scripturis probasse, sciendum est Iudaeos nondum ita fuisse stupidos, nec tanta etiam impudentia praeditos, ut hodie sunt. Potuit ex sacrificiis et toto legali cultu Paulus argumenta sumere, quae hodie Iudaei canino rictu excipiunt. Quam indigne lacerent ac corrumpant alios Scripturae locos, satis notum est: tunc vero aliqua illis restabat ingenuitas, aliqua etiam Scripturae reverentia eos tenebat, ut non prorsus essent indociles: hodie velamen super cor eorum positum est (II. Cor. 3, 15.), ut in clara luce nihilo plus quam talpae videant.

4. *Quidam ex eis crediderunt.* Hic videmus fructum Paulinae disputationis. Palam quidem omnibus probavit Iesum esse Christum, qui Patrem nobis sua morte placavit, et cuius resurrectio vita est mundi: aliqui tamen solum ex Iudaeis credunt, reliqui coecutiunt in clara luce et surdis auribus repellunt certam et testatam veritatem. Hoc quoque notatu dignum est, quod quum ex Iudaeis pauci crediderint magna Graecorum multitudo, qui longe remotiores erant, ad fidem accessit. Quorsum a pueritia dicas imbutos fuisse doctrina Legis, nisi ut a Deo ipso magis alieni forent? Iam ergo documenta eius coecitatis, quam illis saepius denuntiant Prophetae, in illis Deus edere coeperat. Foedus tamen suum non esse irritum in eo declarat, quod saltem aliquos ex illo populo ad se colligit, ut in reliquiis gratuito servatis luceant electionis scintillae. Docet etiam Lucas non eatenus tantum fidem habuisse Pauli verbis, ut frigido assensu subscriberent, sed serium affectum testatos fuisse, quod Paulo et Silae sese adiunxerunt tanquam comites, atque ingenua Evangelii professione in se provocarunt gentis suae odia. Quid enim sibi vult haec adiunctio, nisi quod professi sunt, sibi probari quam tradebat doctrinam et se a partibus eius stare? nihil enim fidei magis adversum, quam si agnita Dei veritate suspensi tamen et medii haeremus. Si quis exponere malit, quod Paulo et Silae adhaeserint discendi studio, ut domi familiarius institui possent, inde etiam vivus fidei ardor apparet: et semper illud manet fixum, Neminem vere Christo credere, nisi qui se illi addicit et libere concedit sub eius signum.

Religiosorum hominum graecorum multitudo. Hi quia imbiberant pietatis rudimenta, propiores erant regno Dei quam alii,

qui semper iacuerant in superstitionum coeno. Quaeritur tamen unde religio Graecis, qui impiis erroribus et deliriis fascinati Deo prorsus carebant, quemadmodum Paulus docet ad Ephes. 2, 12. Sed sciendum est, quocunque locorum expulsi fuerant Iudaei, dispersum fuisse aliquod pietatis semen, et odorem purioris doctrinae fuisse diffusum. Sic enim admirabili Dei consilio misera eorum dissipatio in contrarium finem versa erat, ut vagos et palantes in erroribus ad rectam fidem aggregaret. Etsi autem multis pravis commentis apud eos quoque vitiata erat religio, quia tamen plerosque gentilium taederet suae amentiae, hoc compendio ad Iudaismum alliciebantur, Nihil tutius esse unius Dei cultu. Graecos ergo religiosos intellige, qui aliquem veri et legitimi cultus Dei habebant gustum, ut crassis idololatriis non amplius essent dediti. Quanquam, ut dixi, probabile est, levem duntaxat et obscurum fuisse gustum, qui a vera institutione procul distaret: quare improprie Lucas tam honorificum titulum illis tribuit. Sed quemadmodum Spiritus Dei interdum fidei nomine dignatur rude aliquod fidei tirocinium vel solam praeparationem, ita hic vocantur Religiosi, qui idolis valere iussis unum Deum agnoscere coeperant. Etsi autem confusa illa vel obscura persuasio minime per se religio censeri meretur: quia tamen gradus est, per quem ad Deum propius acceditur, a consequenti ut loquuntur nomen sumit. Imo coecus et superstitiosus Dei timor interdum vocatur religio: non quia sit, sed καταχρηστικῶς ad notandum discrimen inter qualemcunque Dei cultum et crassum et Epicureum contemptum. Interea sciamus, veritatem et sanam verbi Dei doctrinam pietatis regulam esse, ut nulla sit sine vera intelligentiae luce religio.

5. Zelo autem commoti Iudaei increduli, et assumptis quibusdam circumforaneis viris perversis, et coacta turba concitaverunt urbem: et cingentes domum Iasonis, quaerebant eos producere ad populum. 6. Illis autem non inventis, trahebant Iasonem et quosdam fratres ad principes civitatis, clamantes, Hi, qui terrarum orbem turbarunt, huc etiam venerunt: 7. Quos clanculum excepit Iason: et hi omnes contra Caesaris decreta faciunt, regem alium dicentes esse Iesum. 8. Concitaverunt autem turbam et magistratus civitatis, audientes haec: 9. Et accepta satisfactione ab Iasone et a caeteris, dimiserunt eos. 10. Fratres vero confestim per noctem emiserunt Paulum simul et Silam in Beroeam, qui quum advenissent, abierunt in Synagogam Iudaeorum.

5. *Zelo autem commoti.* Videmus ut nusquam sine certamine Paulus regnum Christi erexerit. Simul enim atque aliquis emersit doctrinae fructus, subortae sunt persequutiones. Sed quia cum Satana et mundi pravitate bellandum sibi esse noverat, non tantum ad omnes insultus obduruerat, sed magis acuebatur, ut animosius pergeret: proinde eius exemplo contentos hoc uno esse decet Christi servos, si laborem suum vident non infructuosum

prorsus esse, ut hac mercede quasvis persequutiones compensent. Caeterum docet hic locus, zelum quo feruntur et ardent increduli nihil quam rabiosum esse impetum, quia non regitur Spiritus prudentia, neque etiam rectitudine vel aequitate. Etsi autem ipsi in excusationem praepostero suo zelo semper obtendunt Dei nomen, clare tamen demonstrat haec historia, intus regnare meram hypocrisin, et omnes cordis eorum recessus virulenta malitia refertos esse. Iactabant isti Pauli hostes, se vindices esse divinae Legis, nec sibi nisi pro eius defensione odium vel contentionem esse cum Paulo. Cur ergo improbos omnes armant, et cum illis conspirant ad movendum tumultum? Cur etiam apud profanum magistratum eadem invidia Evangelium gravant, quae in Legem redundare poterat? Talis certe factio clare demonstrat, nihil minus quam Dei studio adductos in Paulum excanduisse. Quorsum enim obsident domum Iasonis, et tumultuose contendunt Paulum inde extrahere, nisi ut lapidandum populo obiiciant? Scimus ergo cacozeliam, quae in superstitiosis hominibus fervet, semper hypocrisi et malitia infectam esse. Inde etiam fit ut ad saevitiam sine ullo modo prorumpat.

Assumptis quibusdam circumforaneis. Graecum nomen, quo utitur Lucas (ἀγοραίων), ignavos et nihili homines significat, qui nihil habentes quod domi agant vel curent per forum otiosi vagantur, vel homines audaces et famelicos, qui ad periuria, ad miscendas turbas, et quodvis facinus operam suam locare parati sunt: unde iterum perspicitur male sibi conscios fuisse, qui ad hominum perditorum suffragium ultro confugerint. Nam quum illis faveret magistratus, quid eos ad movendam illam tempestatem impulit, nisi quia successum non sperabant nisi rebus turbatis? Describit autem Lucas, quomodo a talibus flabellis excitata fuerit seditio, nempe quod turmatim plebem concitaverint, et quasi per circulos sparserint suum venenum, donec ad vim inferendam sufficerent: quod artificium seditiosis nimis commune esse experiuntur urbes obnoxiae huic morbo.

6. *Hi qui terrarum orbem.* Haec est Evangelii conditio, ut illi imputentur tumultus, quos in illius oppugnationem Satan concitat. Haec quoque hostium Christi improbitas est, ut in sanctos et modestos doctores regerant turbarum culpam, quarum ipsi sunt auctores. Certe non in hunc finem praedicatur Evangelium, ut homines ad mutuos conflictus accendat, sed potius ut Deo reconciliatos in pace contineat. Quum nos illic Christus ad se benigne invitet, Satan et impii tumultuantur. Paulo igitur et Silae in promptu erat defensio, sed oportuit hanc falsam infamiam ipsos ad tempus subire, et quantisper non audiebantur tacitos devorare. Et Dominus eorum exemplo monere nos voluit, non cedendum esse calumniis nec sinistris rumoribus, quin fortiter in asserenda veritate perstemus, parati in recte factis male audire. Quare facessat perversa quorundam sapientia, qui ut falsum crimen refugiant, Christum et Evangelium non dubitant perfida sua moderatione prodere: acsi eorum fama pretiosior esset quam Pauli et similium, imo quam sacrum Dei nomen, quod a blasphemiis immune non est.

7. *Hi omnes contra decreta Caesaris.* Secundum accusationis caput, quod maiestatem imperii romani violent. Grave et odio-

sum crimen, sed nimis impudenter confictum. Christi regnum, quod spirituale est, erigere studebant Paulus et Silas. Hoc Iudaei sciebant fieri sine ulla romani imperii iniuria. Sciebant nihil illis minus fuisse propositum, quam ut publicum statum labefactarent, vel ius suum eriperent Caesari, sed colorem hunc malitiose obtendunt quaerendae invidiae causa. Non tanti erat apud Macedones religio, praesertim iudaica, ut eius causa homines ignotos protinus ad caedem raperent: praetextum igitur laesae maiestatis arripiunt Iudaei, ut sola criminis invidia innoxios obruant. Nec hodie desinit Satan stringendis hominum oculis tales fumos spargere. Optime norunt Papistae et coram Deo satis superque convicti sunt, plus quam vanum esse quod nobis obiectant, Convelli a nobis totam politiam, dissipari leges ac iudicia, regum potestatem everti: non tamen eos pudet, ut totum mundum nobis infensum reddant, nos publici ordinis hostes mentiri. Notandum enim est, quod non tantum insimulant Iudaei, violata fuisse Caesaris edicta, quod aliquid in religione ausi fuerint novare Paulus et Silas, sed quia alium esse dixerint Regem. Hoc crimen prorsus ficticium erat. Caeterum, si quando tyrannicis edictis, quae debitum Christo honorem et cultum Deo praestare vetant, resistere nos cogit religio, tunc quoque iure testari licet, non violari a nobis regum potestatem: neque enim ita in sublime evecti sunt, ut gigantum more Deum ex suo solio detrahere moliantur. Vera erat illa Danielis excusatio, Adversus regem nihil deliqui, quum tamen nefario edicto non paruisset: neque enim iniuriam fecerat homini mortali, quia illi Deum praetulerat. Sic nos bona fide principibus solvamus sua tributa, ad civile quodvis obsequium parati simus: verum si suo gradu non contenti excutere nobis velint Dei timorem et cultum, non est cur illos a nobis sperni quisquam dicat, quia pluris est nobis Dei imperium et maiestas.

8. *Concitaverunt turbam.* Videmus quam inique actum sit cum sanctis viris: quia nullus defensioni locus dabatur, facile fuit eos quamvis insontes opprimi. Videmus etiam non esse novum, ut popularis impetus quasi tempestas ipsos quoque magistratus abripiat: praesertim ubi peregrinos et ignotos attingi iniuria, a quibus nihil mercedis sperant, quia gratis periclitari nolunt. Neque enim tunc curatur ratio vel aequitas, nec suscipitur causae cognitio, sed alius alium impellit nullo reclamante, et confuse geruntur omnia, sicuti dum ad incendium aliquod curritur. Caeterum factum est singulari Dei beneficio, ut mox sedatus fuerit tantus ardor: nam simulac magistratus profitentur se de causa cognituros, plebs residet, accipitur satisdatio, tandem res evanescit.

10. *Emiserunt Beroeam.* Hinc apparet exiguo tempore frugiferum fuisse laborem Pauli: quamvis enim ipsum et Silam fratres emittant, hoc tamen officio se periculo eorum et cruci voluntarios adiungunt comites. Incredibilis autem Pauli constantia, quod toties gentis suae contumaciam et malitiam expertus nunquam tamen tentare desinit, an aliquos ad Christum adducere liceat. Nempe quum se Iudaeis et gentibus obstrictum esse sciret, nulla hominum iniquitas a sua vocatione eum abducere potuit. Sic omnibus Christi servis contra mundi malitiam luctandum est, ne iugum excutiant quibuscunque provocentur iniuriis.

11. Hi autem nobilitate praestabant inter Thessalonicenses, qui receperunt sermonem cum omni animi promptitudine, quotidie scrutantes Scripturas, an haec ita se haberent. 12. Et multi quidem ex illis crediderunt, et graecae mulieres honestae, et viri non pauci: 13. Quum autem cognovissent Thessalonicenses Iudaei, quod et Beroeae annuntiatus esset a Paulo sermo Dei, venerunt et illuc commoventes turbas. 14. Statimque tunc Paulum emiserunt fratres, ut iret ad mare: Silas autem et Timotheus remanserunt ibi. 15. Porro qui prosequebantur Paulum, deduxerunt eum Athenas usque. Et accepto mandato ad Silam et Timotheum, ut quam celerrime ad ipsum venirent, profecti sunt.

11. *Nobilitate praestabant.* Redit Lucas iterum ad Thessalonicenses. Discessu Pauli videri poterat sepulta esse Christi memoria: et certe mirum est, illud pauxillum lucis quod vix emicuerat non fuisse prorsus exstinctum, et non exaruisse sanae doctrinae semen, quod assidua irrigatione opus habebat ut surgeret. Atqui post digressum Pauli, apparuit quam efficax et fecunda fuisset eius praedicatio: nam qui pietatis tantum rudimenta gustaverant, proficiunt nihilominus eo absente, et se in continua Scripturae lectione exercent. Primo autem dicit Lucas fuisse eos ex primariis familiis. Nobilitas enim cuius meminit non ad animum, sed ad gentem refertur. Quibusdam magis placet Beroeenses conferri Thessalonicensibus, quia εὐγενεστέρους dicit, non in superlativo εὐγενεστάτους. Atqui Graecis receptam ac tritam esse puto loquendi formam, quae latinis auribus esset durior. Adde quod paulo ante dixerat, primarias feminas credidisse Thessalonicae, et huius urbis cives postponi Beroeensibus probabile non videtur. Triplex autem ratio est, cur generis praestantiam in illis commemoret Lucas. Scimus quam aegre ex alto descendant homines, quam rarum sit magnis, qui in mundo excellunt, deposito fastu subire crucis ignominiam et in humilitate gloriari, sicuti Iacobus praecipit (1, 10.). Raram ergo Spiritus Dei efficaciam commendat Lucas, quum istis nobilibus carnis dignitatem obstaculo fuisse negat, quin Evangelium amplexi sese ad ferendam crucem pararent, et Christi opprobrium praeferrent mundi gloriae. Secundo testatum nobis facere voluit Lucas, Christi gratiam ad quosvis ordines patere: quo sensu dicit Paulus (I. Tim. 2, 4.), Deum velle omnes homines salvos fieri, ne pauperes et obscuri, quamvis dignatus eos fuerit Christus priore loco, ianuam divitibus praecludant. Videmus ergo simul aggregari nobiles et plebeios, honoris gradu praestantes et contemptos in unum Ecclesiae corpus coalescere, ut omnes ad unum sese humilient, Dei vero gratiam extollant. Tertio videtur Lucas causam notare, cur tam multi accesserint, atque ita brevi propagatum fuerit Thessalonicae Christi regnum: nempe quia istud non vulgare adminiculum fuit, quod homines primarii et genere illustres viam aliis monstrarent, quia vulgus utplurimum auctoritate movetur. Etsi autem haec minime idonea fidei et pietatis fultura

esset, Deo tamen novum non est, incredulos adhuc in errore palantes ad se per obliquas vias adducere.

Receperant sermonem. Hoc primum nomine Thessalonicenses laudat, quod prompto et alacri studio Evangelium receperint: deinde, quod sedula inquisitione quotidie fidem suam confirmarent. Ita ipsorum pietas et fides initio a promptitudine laudatur, in suo autem progressu a constantia et fervent proficiendi studio. Et certe hic primus est ad fidem ingressus, ut prompti simus ad sequendum, et abdicato proprio carnis sensu dociles nos Christo et morigeros praebeamus. Hoc etiam elogio Paulus Thessalonicenses ornans Lucae narrationi suffragatur (I. Thess. 2, 13.). Quantum ad secundum membrum attinet, non spernenda est virtus haec sedulitas, ad quam intentos fuisse praedicat Lucas fideles in fidei suae confirmationem: multi enim qui principio ebulliunt, statim se ignaviae dedentes, dum nulla profectus cura tanguntur, qualecunque fidei semen perdunt. Sed duo hic obiici possunt absurda: nam arrogantiae esse videtur, quod inquirunt ut diiudicent, et a promptitudine cuius nuper meminit valde alienum. Deinde quum inquisitio dubitationis signum sit, sequitur nulla fide ante fuisse praeditos, cui semper est annexa πληροφορία et certitudo. Ad primam obiectionem respondeo, non sic debere accipi Lucae verba, quasi iudicium sibi sumpserint Thessalonicenses vel disceptaverint, an recipienda esset Dei veritas: tantum Pauli doctrinam exigebant ad Scripturae amussim, non secus atque aurum igne probatur. Scriptura enim vere lydius est lapis, ad quem examinandae sunt omnes doctrinae. Si quis excipiat hoc genus examinis fore ambiguum, quum saepe obscura sit Scriptura et in varios sensus flectatur, dico simul adhibendum esse iudicium Spiritus, qui non abs re vocatur Spiritus discretionis. Caeterum duce ac directore Spiritu non aliunde quam ex Scripturis iudicium facient fideles de qualibet doctrina. Atque hoc modo refellitur sacrilegum illud Papistarum dicterium, quia nihil certo colligi possit ex Scripturis, fidem ex sola Ecclesiae determinatione pendere. Nam quum Thessalonicenses laudat Spiritus Dei, in eorum exemplo regulam nobis praescribit. Frustra autem inquisitio fieret ex Scripturis, nisi satis haberent lucis ad nos docendos. Stet igitur fixum axioma, nullam doctrinam fide esse dignam, nisi quam in Scripturis fundatam esse deprehendimus. Quicquid pro sua libidine effutiverit Papa, vult sine controversia ab omnibus recipi: atqui, an superior censebitur Paulo, in cuius praedicationem inquirere discipulis licuit? Ac notemus non de larvato aliquo Concilio hoc dici, sed de parvo hominum coetu: unde melius apparet singulos ad legendam Scripturam vocari. Sic etiam cum fidei promptitudine non pugnat disquisitio: nam simulac auscultat quispiam et discendi cupidus se attentum praebet, iam propensus ac docilis est, etiamsi non statim plane assentiatur. Exempli gratia, Profitebitur ignotus doctor veram se doctrinam afferre: accedam ad audiendum paratus, et animus in obedientiam veritatis compositus erit: expendam nihilominus interea qualis sit doctrina, neque amplectar nisi certam et a me agnitam veritatem. Atque hoc optimum est temperamentum, ubi Dei reverentia devincti libenter et placide audimus, quod nobis proponitur tanquam ab ipso profectum: interea tamen cavemus ab hominum imposturis, nec se animi nostri coeco levi-

tatis impetu ad quidvis temere credendum praecipitant. Ergo inquisitio cuius meminit Lucas non eo tendit, ut lenti simus et difficiles ad credendum, sed potius promptitudo cum iudicio media inter levitatem et contumaciam statuitur. Nunc solvenda est secunda obiectio, Dubitationi contraria est fides: qui inquirit dubitat: ergo sequitur Thessalonicenses, quum de Pauli doctrina inquirunt, fide adhuc fuisse vacuos. Atqui fidei certitudo confirmationem non impedit: Confirmationem voco, dum magis ac magis cordibus nostris obsignatur Dei veritas, quae tamen prius dubia non erat. Exempli gratia, Audiam ex Evangelio me Christi gratia Deo reconciliatum esse, et peccata mea sacro eius sanguine expiata: proferetur testimonium quod mihi fidem faciat: postea si penitius excutiam Scripturas, occurrent subinde alia testimonia, quae non modo iuvabunt fidem meam, sed augebunt ac stabilient, ut accedat plenior certitudo. Similiter quoad intelligentiam ex Scripturae lectione proficit fides. Si quis rursum excipiat, parum auctoritatis tribuere eos doctrinae Pauli, qui ex Scripturis disquirunt, an ita res habeat, respondeo, tales esse fidei profectus, ut interdum ex Scripturis quaerant, de quo iam divinitus persuasi sunt, et habent interius Spiritus testimonium. Et Lucas non fidem omnibus numeris absolutam in Thessalonicensibus praedicat, sed tantum commemorat, qualiter initiati fuerint Christo, et quales in fide fecerint progressus, donec solidum pietatis aedificium inter eos exstaret.

12. *Et multi quidem crediderunt.* Non refertur ad proximam sententiam, quasi illi quorum meminit delectu habito credere coeperint: esset enim illud absurdum. Sed intelligit Lucas, quia multi illorum exemplo accesserint, auctam fuisse in illa urbe Ecclesiam. Et hactenus quidem primordia Thessalonicensis ecclesiae retulit Lucas, ne quis subito et violento Pauli discessu putaret eius labores periisse: nisi enim valde fallor, hoc consilio antequam ad exsilium Beroeense veniret, fructum quem in altera urbe protulerat eius praedicatio interposuit.

13. *Cum cognovissent Iudaei.* Videmus quam implacabile Evangelii odium Iudaeos huc illuc rapuerit: neque enim solum, quum illis coram offertur Christus domi, rabiose ipsum eiiciunt, sed quum alibi audiunt praedicari, tanquam furiis perciti illuc advolant. Sed non tam unius gentis furor hic nobis considerandus est, quam desperata Satanae malitia, qui suos ad turbandum Christi regnum perdendamque hominum salutem instigat, et illis quasi flabellis ad excitandos motus utitur. Quare sciamus, quum tot hodie fidis Christi ministris furiosi hostes se opponunt, non bellum ab hominibus moveri, sed Satanam mendacii patrem haec omnia machinari, ut Christi regnum evertat. Quodsi non eadem semper erit proeliandi forma, nunquam tamen desinet Satan, quos fideliter Christo servire novit, vel aperto marte, vel insidiis, vel domesticis etiam certaminibus fatigare.

16. Paulus autem quum Athenis eos exspectaret, incandescebat spiritus eius in ipso, quum videret idololatriae deditam civitatem. 17. Disputabat igitur in Synagoga cum Iu-

daris et religiosis, et in foro quotidie cum his, qui in ipsum inciderant. 18. Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi disceptabant cum eo, et quidam dicebant, Quid sibi vult hic spermologus dicere? Alii vero, novorum daemoniorum videtur annuntiator esse, quod Iesum et resurrectionem annuntiaret eis. 19. Et cum apprehensum ad Martium vicum duxerunt dicentes, Possumusne scire, quae sit ista nova, quae a te profertur, doctrina? 20. Nova enim quaedam ingeris auribus nostris. Volumus ergo scire, quidnam velint haec esse. 21. Athenienses autem omnes, et qui illic versabantur hospites, ad nihil aliud vacabant, nisi ad dicendum vel audiendum aliquid novi."

16. *Incandescebat.* Tametsi Paulus, quocunque venerat, strenue exsequebatur quod sibi iniunctum sciebat esse docendi munus, Lucas tamen Athenis magis fuisse accensum refert, quia videbat idololatriam magis illic quam vulgo in aliis locis regnare. Erat quidem totus mundus idolis tunc refertus, nusquam purus Dei cultus, ubique vero innumera superstitionum portenta: sed Athenas Satan dementaverat prae aliis urbibus, ut maiore insania ferrentur homines ad impios suos et perversos ritus. Atque hoc notatu dignum est exemplum, Urbem quae sedes ac domicilium erat sapientiae, fons omnium artium, mater humanitatis, coecitate et dementia alias omnes superasse. Scimus quibus encomiis uno consensu acuti doctique homines eam celebraverint: et ipsa sibi usque adeo placebat, ut barbaros duceret, quoscunque non expoliverat. Atqui Spiritus sanctus totum mundum ignorantiae damnans ac stuporis, illos omnes liberalis scientiae magistros insolito furore fascinatos fuisse dicit: unde colligimus, quid in rebus divinis valeat hominum acumen. Nec dubium est, quin Deus Athenienses passus fuerit in extremam vecordiam prolabi, ut documento essent omnibus saeculis, totam humanae mentis perspicaciam literis et doctrina adiutam, ubi ad Dei regnum ventum est, nihil quam desipere. Habebant haud dubie suos praetextus, quibus ficticios suos cultus, quantumvis praeposteros ac vitiosos excusarent. Et tamen certum est, non modo puerilibus et frivolis nugis lusisse, sed crassis foedisque praestigiis pudendum in modum fuisse delusos, non secus acsi communi sensu privati prorsusque hebetes ac bruti forent. Sicuti autem discimus, qualis ab humano sensu religio prodeat, ac hominum sapientiam nihil aliud quam errorum omnium officinam esse, ita sciamus, Athenienses sua superbia ebrios turpius reliquis errasse. Vetustas urbis illos inflabat, amoenitas et pulcritudo, ut deos inde genitos esse iactarent. Quum ergo Deum e coelo detraherent, ut facerent urbis suae indigenam, aequum fuit usque ad ultimos inferos demergi. Quicquid sit, aeterna infamia hic a Spiritu Dei notatur humanae sapientiae vanitas, quia ubi praecipuam habuit sedem, illic densiores fuerunt tenebrae: grassata est maxime idololatria, et Satan maiore licentia mentes hominum suis ludibriis circumegit. Nunc veniamus ad

Paulum. Dicit Lucas, quum urbem cerneret idololatriae sic addictam, spiritum eius fuisse accensum: ubi non simplicem indignationem illi tribuit, nec tantum dicit offensum tali spectaculo, sed exprimit insolitum fervorem sanctaeque iracundiae, qui zelum eius acuit, ut se ferventius ad opus accingeret. Atque hic duo observanda sunt. Nam quod excanduit Paulus, quum videret impie profanari Dei nomen, et purum eius cultum corrumpi, eo testatus est sibi nihil esse pretiosius Dei gloria. Atque hunc zelum magis inter nos vigere decebat, quemadmodum habetur in Psalmo, Zelus domus tuae comedit me. Est enim communis piorum omnium regula, ut quoties patrem suum coelestem dedecore affici vident, graviter urantur: sicuti pium virum Loth, quia mederi foedissimis sceleribus non poterat, Petrus tradit excruciasse cor suum (II, 2, 8.). Doctores autem prae aliis fervere decet: quemadmodum Paulus (II. Cor. 11, 2.) se zelotypum esse dicit, ut Ecclesiam in vera castitate retineat. Qui vero contumeliis non tanguntur, nec eas secure modo dissimulant, sed prorsus negligunt, inter eius filios minime censeri merentur, cui non saltem tantum honoris deferunt atque terreno patri. Secundo notandum est, non ita excanduisse, ut desperatione fractus concideret: qualiter videmus plerosque adeo non incalescere, si quando vident Dei gloriam impie violari, ut dolorem et gemitum profitendo tamen magis profanescant cum reliquis quam eos corrigere studeant. Interim obtendunt ignaviae suae speciosum colorem, quod nolint sine profectu tumultuari. Irritos enim putant fore suos conatus, si contra violentam populi conspirationem luctentur. Paulus vero non solum taedio non frangitur, vel difficultati succumbit ut docendi munus abiiciat, sed acriore stimulo pungitur ad pietatem asserendam.

17. *Cum Iudaeis et religiosis.* Ordinarium Paulo erat ubicunque Synagogas habebant Iudaei, illinc facere exordium et Christum suae genti offerre. Secundus inde gradus ad gentiles erat, qui gustata Legis doctrina, quamvis nondum vera pietate rite imbuti essent, colebant tamen Deum Israel, et discendi cupidi non respuebant, quae ex Mose et Prophetis scirent desumpta esse. Quia autem talis docilitas ingressus erat ad fidem, imo quoddam fidei initium, honorifico titulo eos dignatur Spiritus, qui primis tantum rudimentis leviter aspersi proprius ad verum Deum accesserant: Religiosi enim vocantur. Sed meminerimus hac nota discerni ab aliis, ut in nihilum redigatur tota mundi religio. Vocantur spiritualiter Dei cultores, qui nomen dederunt Deo Israel: illis solis tribuitur religio: ergo nihil aliis fit reliquum praeter ignominiam atheismi, utcunque in superstitionibus anxie se torqueant. Et merito: quicquid enim splendoris ostentent idololatrae, si excutiatur interior eorum affectus, nihil illic reperietur praeter horribilem Dei contemptum, merumque esse fucum patebit, quod se idolis blandiri simulant.

18. *Disceptabant cum eo.* Nunc subiicit Lucas certamen fuisse Paulo cum Philosophis: non quod data opera eos fuerit aggressus, quum sciret ad rixas tantum et cavillationes natos esse, sed praeter animi sui consilium ad talem conflictum raptus fuit: sicuti pios doctores Paulus ipse armis spiritualibus instructos esse iubet, quibus veritatem fortiter defendant, si qui se hostes contra

opponunt (Tit. 1, 9.). Neque enim semper in arbitrio nostro est, eligere quibuscum agamus, sed Dominus saepe homines praefractos et importunos surgere patitur, qui nos exerceant, et ex quorum contradictione melius veritas eluceat. Nec dubium est, quin Epicurei pro solita sua protervia vexarint sanctum virum, Stoici etiam argutis suis captionibus freti contumaciter insultaverint. Exitus tamen ostendet, eum sophistice non disputasse, nec abreptum fuisse ad inutiles λογομαχίας, sed modestiam quam alibi praecipit servasse: ac nobis omnino sic agendum est, ut futiles argutias parce et graviter refutando, quod solidum est proferamus, semperque cavendum est periculum, ne ambitio vel ostentandi ingenii libido nos superfluis et profanis contentionibus involvat. Porro duas sectas commemorat Lucas, quae quum ex diametro inter se essent oppositae contrariis tamen vitiis laborabant. Epicurei non tantum spernebant bonas et ingenuas artes, sed ex professo oderant. Eorum philosophia erat, Solem fingere bipedalem, mundum ex atomis conflatum, atque ita ludendo admirabile artificium, quod in mundi fabrica cernitur, delere. Si centies convicti forent, nihilo plus verecundiae erat quam in canibus. Quamvis uno verbo concederent esse deos: fingebant tamen otiari in coelo et vocare lautitiis, solaque ignavia beatos esse. Mundum sicuti divinitus creatum esse negabant, quemadmodum nuper attigi, ita res humanas temere volvi fingebant, non gubernari coelesti providentia. Voluptas illis erat summum bonum: non obscoena quidem et effrenis, sed tamen quae suis illecebris homines iam sponte ad carnis indulgentiam propensos magis ac magis corrumperet. Animarum immortalitas instar fabulae illis erat. Ita fiebat, ut liberaliter corporibus indulgere permitterent. Stoici, quamvis Dei providentiae mundum subesse dicerent, postea tamen absurdo figmento vel potius delirio adulterabant illud suae doctrinae caput: neque enim fatebantur Deum consilio, iustitia et virtute mundum regere, sed labyrinthum fabricabant ex causarum complexu, ut Deus ipse fati necessitate constrictus cum coeli machina violenter ferretur: qualiter Poetae Iovem suum aureis compedibus alligant, quia ipso aliud agente dominentur fata. Quamvis summum bonum locarent in virtute, quid esset vera virtus minime tenebant, et homines inflabant superba confidentia, ut se Dei spoliis ornarent. Etsi enim ab omnibus exinanita est Spiritus sancti gratia, nullius tamen sectae fastuosior iactantia fuit. Non alia illis fortitudo quam ferrea immanitas. Ergo admirabilis vis Spiritus in Paulo fuit, qui medius inter tales belluas, quae illum huc et illuc distrahere tentabant, firmus in solida Evangelii sinceritate stetit, et fixo pede tam caninam petulantiam prioris sectae, quam fastum et subdolas alterius captiones sustinuit. Caeterum hinc clarius adhuc perspicimus, quam male cum coelesti sapientia carnis prudentia conveniat. Etsi enim totum vulgus Evangelio infensum erat, Philosophi tamen in eius oppugnatione duces vel antesignani fuerunt. Nam in illis praecipue exstitit quod Paulus (I. Cor. 1, 21.) ipse de carnis sapientia praedicat, Cruci Christi esse inimicam: ut nemo idoneus ad discenda Evangelii rudimenta esse queat, nisi qui se illa prius abdicaverit.

Alii dicebant. Duas hominum species proponit Lucas: ambas quidem valde remotas a pietate, quarum tamen una est longe de-

terior. Qui iterum audire cupiunt quod novum appellant, primum non recto discendi studio, sed vana curiositate aguntur: deinde parum honorifice sentiunt de verbo Dei, quod profanae novitatis loco habent. Quia tamen aures praebent et quidem animis suspensi, donec res melius comperta fuerit, non prorsus sunt desperati. Alii vero superbe respuendo quod offertur, imo contumeliose damnando ianuam salutis sibi praecludunt. Nam ex ingenti fastu erupit hoc convicium, quid sibi vult spermologus iste? Quia neque audire dignantur Paulum, et contumeliose repudiant, acsi quispiam trivialis esset nugator. Adde quod non inconsiderato zelo abhorrent ab eius doctrina, sed ex professo calcant quod de religione affertur, licet adhuc incognitum: quia pudet ex homine obscuro quicquam discere, qui se hactenus gloriati fuerant totius esse orbis magistros.

Novorum daemoniorum annuntiator. Daemonia non in malam partem accipiunt, ut Scriptura solet, sed pro Diis minoribus aut Geniis, quos censebant inter summum Deum et homines esse medios, quorum multa subinde fit mentio apud Platonem. Quantum ad summam rei spectat, notandum est nova illis daemonia videri, quae Paulus de Christo et resurrectione dixerat: unde colligimus, his maxime notis discerni fidem nostram a gentium superstitionibus, quod proponit Christum unum Mediatorem, quod ab eo solo petendam esse salutem docet, quod in eius morte expiationem quaerere iubet, qua reconciliemur Deo, quod Spiritu eius renovari ac refingi homines docet, qui ante profani erant et peccato mancipati, ut iuste sancteque vivere incipiant: deinde quod a talibus exordiis, quibus spirituale esse Dei regnum constat, tandem in spem futurae resurrectionis mentes nostras attollit. Nam de aliis etsi non pure disserant Philosophi, aliquid tamen attingunt, quin etiam de vita aeterna et immortalitate animae multus apud eos sermo: de fide vero, quae gratuitam in Christo reconciliationem ostendit, et regeneratione, qua Spiritus sanctus imaginem Dei in nobis instaurat, de invocatione Dei, de ultima resurrectione, perpetuum silentium.

19. *Ad Martium vicum duxerunt.* Tametsi iudiciale forum erat, non tamen significat Lucas tractum in ius fuisse Paulum, ut causam diceret coram Areopagitis, sed illuc fuisse adductum, ubi maior solebat esse populi frequentia, ut publice in celebri conventu seria haberetur disputatio. Atque ut demus ductum fuisse Paulum ad tribunal, exitus tamen ostendit non fuisse oblatum iudicibus, sed libere quasi pro concione loquutum esse. Caeterum, quod paulo post subiicitur de natura et moribus Atheniensium, satis ostendit curiositatem eorum fuisse in causa, ut talis audientia daretur Paulo, ut tam celebris locus illi ad praedicandum Christum pateret, ut tam multi accurrerent. Nam alibi crimen fuisset capitale, coacto populi coetu concionari in foro vel loco publico: illic vero, quia ob immodicum novitatis studium patebat nugigerulis garriendi licentia, Paulo data fuit libertas, ut de fidei mysteriis rogatus dissereret.

21. *Ad nihil aliud vacabant.* Duo vitia, quae recenset Lucas, perpetuo fere simul cohaerent. Raro enim contingit, ut qui rerum novarum cupidi sunt, non sint iidem et garruli: verissimum enim est illud Horatii, Percunctatorem fugito, nam garrulus idem

est. Et certe videmus curiosos similes esse doliis pertusis: utrumque porro vitium ex otio natum erat, non tantum quia Philosophi disputando totos dies terebant, sed quia vulgus ipsum nimis ad res novas proclive erat: nec quisquam erat tam sordidus illic opifex, qui non se ingereret ad ordinandum Graeciae statum. Et certe quod hic dicit Lucas, uno consensu testantur omnes fere Graeci Latinique scriptores, nihil vel cupidius vel levius vel protervius illo populo. Quamobrem nunquam in ea urbe, quae tamen scientiarum omnium magistra erat, certum potuit constitui regimen. Itaque in summa potentia, non tamen diuturna fuit libertas: neque unquam satagendi et tumultuandi modum fecerunt, donec se et totam Graeciam perderent. Rebus etiam collapsis non destiterunt a sua audacia: ideo Cicero eorum stultitiam ridet, quod non minus ferociter decreta sua tunc edebant, quam quum Graeciae imperio potiebantur. Iam etsi inter homines curiosos exigua erat spes profectus, Paulus tamen occasionem non neglexit, si quos forte ex magna turba lucrifacere Christo posset: nec vero haec vulgaris fuit Evangelii gloria, in loco urbis nobilissimo et quasi theatro communi refellere et palam coarguere ficticios omnes cultus, qui ad hunc usque diem illic regnaverant.

22. Stans autem in medio Martii vici, ait, Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video. 23. Praeteriens enim et contemplans religiones vestras, inveni et aram, in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis. 24. Deus qui fecit mundum, et omnia quae in eo sunt, hic coeli et terrae, quum sit Dominus, non in manufactis templis habitat: 25. Nec manibus humanis colitur indigens aliquo: quum ipse det omnibus vitam et halitum per omnia.

22. *Viri Athenienses.* Concionem hanc Pauli in quinque membra partiri licet. Tametsi enim breviter tantum attigit Lucas, quae ille multis verbis disseruit, summam tamen complexum fuisse non dubito, ut nullum ex praecipuis capitibus praetermiserit. Primum superstitionis insimulat Paulus Athenienses, quod deos suos fortuito colant: deinde naturalibus argumentis quis et qualis sit Deus ostendit, et quo modo rite colatur. Tertio invehitur in hominum stuporem, qui, quum in hunc finem creati sint, ut opificem ac factorem suum agnoscant, oberrant tamen quasi coeci in tenebris: quarto admonet nihil esse absurdius, quam Deum statuis vel picturis figurare, quum mens hominis vera sit eius imago: tandem ad Christum et mortuorum resurrectionem quinto loco descendit: quatuor enim illa capita generatim tractare operae pretium fuit, antequam ad fidem Evangelii descenderet.

Quasi superstitiosiores. Δεισιδαιμονίαν Graeci saepe in bonam partem accipiunt: interdum tamen immodicum metum significat, quo se anxie torquent superstitiosi homines, dum sibi fabricant inanes scrupulos. Sensus autem huius loci videtur hic esse, quod modum excedant Athenienses in colendo Deo, vel quale opus

esset temperamentum non teneant: acsi diceret, inconsiderate eos facere, quod se fatigent per obliquos circuitus. Hoc quantum ad vocem spectat: de re sic habendum est. Omnes Atheniensium cultus hac una ratione vitiosos esse probat, quia, incerti quosnam colere deos debeant, fortuito et temere suscipiant varios ritus, et quidem modo non adhibito. Nam quod ignotis diis altare erexerant, signum erat nihil ipsos tenere certi: habebant quidem ingentem deorum turbam, de quibus multa fabulabantur, sed dum illis permiscent ignotos deos, hoc ipso fatentur nihil de vera Divinitate se habere compertum. Porro quisquis sine ulla certitudine Deum colit, sua tantum figmenta colit Dei loco: quantumvis sibi placeant creduli, nulla tamen sine scientia et veritate religio vel Deo probatur, vel sancta et legitima censeri debet. Imo quantumvis superbiant, quia tamen perplexi haerent in suis conscientiis, necesse est suo ipsorum iudicio convictos teneri. Superstitio enim semper trepida est ac subinde aliquid novi excudit. Videmus ergo, quam misera sit eorum conditio, qui certam veritatis lucem non habent, quia et apud se semper fluctuantur, et coram Deo ludunt operam. Notandum tamen est, incredulos, dum nunc voluntaria pertinacia se excoecant, nunc inter varios et multiplices aestus feruntur, secum ipsos pugnare: saepe non modo sibi delicias faciunt, verum si quis contra eorum ineptias mutire audeat, crudeliter in eum saeviunt. Sic eos fascinat diabolus, ut nihil putent esse melius quam quod ipsis arridet. Interea si quis obiectus sit scrupulus, si quis surgat impostor, si quod novum delirium emergat, non modo dubii alternant, sed sponte huc et illuc se raptandos offerunt. Unde apparet, neque iudicio, neque tranquillo mentis statu in recepto colendi Dei usu acquiescere, sed torpere ebriis similes. Atqui tali stupore magis tolerabilis est anxietas, quae incredulos sibi placere non patitur: denique quanquam non semper meticulosa est superstitio, variis tamen erroribus implicita mentes inquietat et coecis tormentis pungit. Hinc factum erat, ut Athenienses deos ignotos cum domesticis miscerent, quos sibi putabant notos esse, quia vana opinione eos finxerant. Inde enim apparet inquietudo, quod se nondum defunctos fatentur, ubi popularibus diis litarunt, qui a maioribus traditi erant, et quos vocarunt indigetas et patrios. Ideo Paulus, ut convellat quicquid falsae persuasionis infixum erat eorum animis, hoc axioma sumit, Nescire ipsos quid colant, nec habere certum aliquod numen: nam si quem omnino Deum novissent, eo contenti nunquam delapsi fuissent ad ignotos, quandoquidem una veri Dei cognitio abolendis omnibus idolis sufficit.

23. *Ignoto Deo.* Facile quidem recipio aram hanc diis omnibus peregrinis dicatam fuisse: non tamen concedo quod dicit Hieronymus, Paulum sancta vafritie, quod de pluribus scriptum erat, traxisse ad unum Deum: nam quum passim vulgata esset inscriptio, non fuit certe astutiae locus. Cur ergo pluralem numerum mutavit? certe non ut circumveniret Athenienses, sed quia res ita ferebat, dixit se afferre doctrinam de quodam Deo ignoto. Postquam autem eos falli praefatus est, quod nescirent quisnam colendus esset Deus, et in magna deorum congerie non haberent certum aliquod numen, nunc se insinuat et favorem conciliat suae doctrinae, quia iniquum erat, reiici vel respui quod in me-

dium proferebatur de novo deo, cui iam sese addixerant: et longe praestaret prius habere cognitum quam temere adorare. Hoc modo iterum redit Paulus ad principium illud, Non posse Deum rite ac pie coli, donec patefactus fuerit. Sed hic moveri potest quaestio, Quomodo cultum Athenis Deum fuisse dicat, qui omnes cultus repudiat a Legis suae praescripto alienos: imo idololatriam esse pronuntiat, quicquid absque verbo suo comminiscuntur homines? Si nullum cultum Deus ratum habet nisi consentaneum verbo suo, quomodo hanc laudem Paulus hominibus sine modo deliris tribuit, quod Deum coluerint? Nam Christus Samaritanos damnans, hoc uno principio nititur et contentus est, quod sine scientia Deum adorent (Io. 4, 22.): tamen Deum se Abrahae colere iactabant. Quid ergo de Atheniensibus dicendum erit, qui sepulta exstinctaque veri Dei memoria, in eius locum Iovem, Mercurium, Palladem, totamque illam colluviem substituerant? Respondeo, Paulum hic minime laudare quod fecerant Athenienses, sed ex eorum affectu, quamvis vitiosus fuerit, liberam docendi materiam captare.

24. *Deus qui fecit mundum* Consilium Pauli est, docere qualis sit Deus. Porro quia illi negotium est ac sermo cum hominibus profanis, probationem sumit ab ipsa natura: Scripturae enim testimoniis frustra pugnasset. Hoc propositum sancto Apostolo fuisse dixi, ut Athenienses ad verum Deum adduceret: nam Divinitatem aliquam esse persuasi erant, tantum corrigenda erat praepostera religio. Unde colligimus per flexuosas ambages errare mundum, imo in labyrintho versari, quamdiu regnat confusa de natura Dei opinio. Nam haec demum vera pietatis regula est, distincte tenere, quisnam sit Deus quem colimus. Si quis de religione in genere tractare velit, hoc erit primum caput, esse aliquod numen, cui debetur cultus ab hominibus: sed quia id controversia carebat, Paulus ad secundum caput descendit, Debere ab omnibus figmentis discerni verum Deum. Ita exordium facit a definitione Dei, ut inde probet, quomodo sit colendus, quia alterum ex altero dependet: unde enim tot praeposteri cultus, tantaque in illis subinde augendi temeritas, nisi quia Deum sibi proprio arbitrio omnes fabricarunt? Nihil autem magis proclive, quam adulterare purum Dei cultum, ubi homines ex suo sensu et ingenio Deum aestimant: quare ad destruendos omnes vitiosos cultus nihil aptius est, quam hoc exordium sumere, Qualis sit Dei natura. Sic etiam ratiocinatur Christus, Io. 4, 24: Deus spiritus est: ergo cultores non alios probat, nisi qui spiritualiter eum colunt. Et sane non subtiliter disputat de arcana Dei essentia, sed ab operibus demonstrat, quaenam utilis sit eius cognitio. Quid autem inde colligit Paulus, quod Deus creator est mundi, opifex et dominus? nempe eum non habitare in templis manufactis. Nam quum ex creatione mundi constet ultra coeli et terrae fines diffusam esse iustitiam Dei, sapientiam, bonitatem et potentiam, sequitur nullis locorum spatiis includi ipsum posse. Videtur tamen supervacua fuisse haec demonstratio, quod exceptio in promptu foret, statuas et imagines locari in templis ad testandam Dei praesentiam, neminem vero tam crassum esse, quin Deum omnia implere sciret. Respondeo, verum esse quod paulo ante admonui, idololatriam secum pugnare. Deos se precari dicebant increduli ad eorum simulacra: sed nisi Dei numen ac virtutem alligassent

simulacris, an inde sperassent auxilium? an illuc suas preces et vota direxissent? hinc etiam factum est, ut templum unum aliis esset sanctius. Delphos currebant, ut inde peterent Apollinis oracula: Minerva Athenis sedem et domicilium habebat. Videmus nunc Pauli verbis falsam opinionem perstringi, qua semper fere delusi fuerunt homines, quod Deum carnalem fingebant. Hic primus est aditus in rectam Dei notitiam, si extra nos egredimur, nec ipsum metimur mentis nostrae captu: imo nihil de eo pro sensu carnis nostrae imaginamur, sed statuimus eum supra mundum, et a creaturis discernimus: a qua sobrietate totus semper mundus procul abfuit, quia ingenita est hominibus haec pravitas, ut Dei gloriam suis figmentis deforment. Nam ut sunt carnales et terreni, habere volunt qui naturae suae respondeat, deinde pro sua audacia figurant qualem possunt capere. Talibus figmentis corrumpitur sincera et liquida Dei cognitio: imo eius veritas, sicut dicit Paulus (Rom. 1, 25.) vertitur in mendacium. Quisquis enim supra mundum non conscendit, inanes umbras et spectra apprehendit Dei loco. Porro nisi fidei alis evehimur in coelum, nos in propriis cogitationibus evanescere necesse est: nec mirum est, gentiles crassis istis praestigiis fuisse delusos, ut Deum e coelesti suo solio detractum mundi elementis includerent, quum idem Iudaeis acciderit, quibus tamen Deus spiritualem suam gloriam patefecerat. Neque enim frustra eos obiurgat Iesaias (66, 1.), quod Deum includant templi parietibus. Et hoc vitium saeculis omnibus inter eos grassatum esse, colligitur ex concione Stephani, quam Lucas (supra 7, 49.), retulit. Si quis Iudaeos, quorum crassitiem exagitat Spiritus sanctus rogasset, numquid putarent Deum suum templo esse inclusum, fortiter negassent tam crasso errore se teneri. Sed quia neque supra ocularem templi conspectum mentibus surgebant, et templo confisi Deum quasi sibi devinctum esse gloriabantur, merito Spiritus eos arguit, quod eum templo non secus ac hominem mortalem alligent: est enim illud verum quod iam dixi, superstitionem sibi esse contrariam et in varias imaginationes diffluere. Nec vero hodie alia suppetit Papistis defensio, quam qua olim gentiles et Iudaei suos errores utcunque fucare vel tegere conati sunt. In summa, superstitio Deum in templis manufactis habitare fingit, non quod tanquam in ergastulis captivum tenere velit, sed quia Deum carnalem somnians numen idolis affingit, et Dei gloriam ad externas species transfert. Verum si Deus in templis manufactis non habitat, quorsum tot Scripturae locis testatus est Deus, se inter Cherubim sedere et templum sibi esse aeternam quietem? (II. Regg. 19, 15., Psal. 80, 2., ibid. 132, 12. 14.). Respondeo, sicuti loco affixus non erat, ita nihil illi fuisse minus propositum, quam populum suum terrenis symbolis affigere: quin potius ad eos descendit, ut sursum ad se attolleret. Ideo perperam templo et arca abusi sunt, quos earum rerum intuitus sic occupavit, ut subsisterent in terra, et a spirituali Dei cultu discederent. Hinc videmus longum fuisse discrimen inter praesentiae divinae symbola, quae sibi homines temere finxerunt, et quae fuerunt divinitus ordinata: quia deorsum semper inclinant homines, ut Deum apprehendant carnali modo, Deus autem verbi sui ductu sursum eos attollit. Tantum intermedia

symbola adhibet, quibus familiariter tardis hominibus se insinuat, donec gradatim in coelos conscendant.

25. *Nec manibus humanis.* Eadem quae nuper de templo soluta est quaestio, nunc de ceremoniis obiici potest: videtur enim quod Paulus damnat in gentium ritibus ad cultus Legis Mosaicae posse transferri. Sed non difficilis est solutio, quod Dei cultum fideles nunquam in ceremoniis proprie constituerint, sed tantum adminicula esse duxerint, quibus pro sua infirmitate se exercerent. Quum Deo mactarent pecudes, offerrent panem et libamina, luminaria accenderent, pietatem in his rebus sciverunt non esse positam, sed talibus rudimentis adiuti ad spiritualem Dei cultum semper intuiti sunt, et illum unum habuerunt in pretio. Et Deus pluribus locis aperte clamitat, nihil externum aut visibile se morari, ceremonias per se nullius momenti habendas, nec se aliter quam fide, pura conscientia, precibus et gratitudine coli. Quid porro gentiles: nempe quum erigerent statuas, thus adolerent, ludos ederent, ac sternerent pulvinaria sua idolis, se optime pietatis officiis defunctos putarunt. Subsannant quidem non modo interdum Philosophi, sed etiam poetae vulgi ineptias, quod perperam in ceremoniarum pompa et splendore Dei cultum statuat. Ut innumera testimonia omittam, notum est illud Persii:

Dicite, Pontifices, in sacro quid facit aurum?
Nempe hoc, quod Veneri donatae a virgine puppae.
Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messalae lippa propago,
Compositum ius fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, et incoctum generoso pectus honesto?
Haec cedo, ut admoveam templis, et farre litabo. [al. admoveant.]

Nec dubium est, quin Deus tales voces profanis hominibus expresserit, quae ignorantiae praetextum tollerent. Sed facile apparet, eos qui sic loquebantur ad communem insaniam statim relapsos esse, imo nunquam penetrasse in eorum animos, quid hoc sibi vellet: nam etsi fateri coguntur qui perspicacia supra vulgus pollent, nudas ceremonias nullo esse in pretio, haec tamen illis fiducia nunquam excutitur, quin sibi persuadeant illas partem esse divini cultus. Proinde quo diligentius talibus ludicris incumbunt, se pietatis officiis probe defungi non dubitant. Quod ergo ceremoniis aliisque externis rebus Deum placari existimant cuncti mortales a summo ad infimum, propriisque operibus erga eum defungi volunt, id refutat Paulus. Ratio etiam additur, quod, quum sit coeli et terrae Dominus, nulla re indiget: quod, quum vitam et halitum largiatur hominibus, nihil vicissim recipere ab ipsis possit. Quid enim de suo afferant, qui bonorum omnium indigi nihil habent nisi ex gratuita eius beneficentia? imo qui nihil sunt nisi ex mera eius gratia, mox in nihilum redigendi, si spiritum quo vivunt subducat: unde sequitur non modo socordes, sed nimis superbos esse, si se cum operibus manuum suarum ad Deum colendum ingerunt. Nam quod eleemosynas et caritatis officia pronuntiat sacrificia esse boni odoris, a praesenti causa discerni debet, ubi tantum de ceremoniis agitur, quas increduli Deo spiritualis cultus vice obtendunt. Per vitam et halitum notatur vita spiritualis vel animalis, ut loquuntur. In clausula senten-

tiae, tametsi hodie quidam graeci codices in hanc lectionem consentiunt, *κατὰ πάντα*, hoc est, per omnia, mihi tamen videtur melius quadrare, quod reddidit vetus Interpres, *καὶ τὰ πάντα*, et omnia: quia et clarius est et pleniorem doctrinam continet. Inde enim melius colligitur homines nihil habere proprium. Et suffragantur etiam graeca quaedam exemplaria.

26. Fecitque ex uno sanguine omne genus hominum, ut inhabitaret super universam faciem terrae, definivitque praestituta tempora, et terminos habitationis eorum. 27. Ut quaererent Deum, si forte palpent eum et inveniant: quamvis non longe absit ab unoquoque nostrum. 28. In ipso enim vivimus, movemur, et sumus, sicut et quidam vestratium poetarum dixerunt: Nam huius progenies etiam sumus. 29. Genus ergo quum simus Dei, non debemus existimare, auro, vel argento, vel lapidi sculpto arte et cogitatione hominis numen esse simile.

26. *Fecitque ex uno sanguine.* Iam Paulus quorsum conditum fuerit humanum genus Athenienses admonet, ut hoc modo invitet atque hortetur ad considerandum vitae suae finem. Haec sane turpis est hominum ingratitudo, quum vita communi fruantur omnes, non reputare quorsum Deus illis vivere dederit. Atqui belluinus hic stupor maiorem partem occupat, ut minime reputent, cur in mundo locati sint, nec illis in mentem veniat coeli terraeque opifex, cuius bona ingurgitant. Ergo Paulus postquam disseruit de natura Dei, hanc admonitionem opportune inserit, debere homines sedulo ad Dei notitiam attendere, quia ideo conditi sunt et ad hunc finem nati. Breviter enim hanc illis vivendi causam assignat, ut Deum quaerant. Porro quia non una in mundo religio vigebat, sed distractae erant gentes in varias sectas, varietatem istam ex corruptela natam esse admonet. Huc enim spectat meo iudicio quod dicit, ex uno sanguine fuisse omnes creatos. Debuerat enim consanguinitas et eadem generis origo vinculum esse mutui inter eos consensus: atqui religio est, quae maxime conciliat homines vel dissociat. Unde sequitur, a natura descivisse qui ita in religione et Dei cultu sunt discordes, quia, ex quocunque oriundi sunt loco, vel quamcunque mundi plagam incolant, unus tamen omnium est fictor et pater, qui uno consensu ab omnibus quaerendus est. Et certe neque locorum distantia, neque fines regionum neque morum diversitas, neque ulla divortii inter homines causa Deum sui dissimilem facit. In summa docere voluit, naturae ordinem fuisse violatum, quum religio inter eos divulsa fuit, ac dissipationem, quae inter ipsos apparet, testimonium esse eversae pietatis, quia a Deo communi patre defecerint, ex quo omnis cognatio dependet.

Ut inhabitaret. Perstringit suo more Lucas concionis Paulinae summam. Caeterum minime dubium est, quin Paulus ostenderit primum, homines quasi in theatro hic esse positos, ut sint operum Dei spectatores, deinde verba fecerit de providentia Dei, quae in

tota mundi gubernatione se profert: nam quum dicit Deum praeordinatá tempora definire et terminos habitationis, intelligit eius manu et consilio hunc mundum regi, non autem fortuito volvi res humanas, sicuti profani homines somniant. Atque ita ex paucis Lucae verbis colligimus, Paulum res maximas complexum esse: nam quum dicit, Prius ordinata fuisse ab eo tempora, testatur, illi fuisse decretum ante conditos homines, qualis futura esset eorum conditio. Quum varias fieri in terra inclinationes cernimus, quum occurrunt regnorum interitus, terrarum mutationes, urbium ruinae, gentium excidia, vel fatum vel fortunam stulte imaginamur in his rebus dominari: atqui Deus hoc loco per os Pauli testatur, prius suo consilio fuisse fixum, quam diuturnum cuiusque populi statum esse vellet, et quibus finibus singulos contineri. Quodsi certum illis tempus statuit et fixit regionum limites, non dubium est, quin totum vitae ipsorum cursum disposuerit. Notandum autem, quod Paulus non modo nudam praescientiam et frigidam speculationem, ut inscite faciunt plerique, Deo tribuit, sed eorum quae accidunt causam statuit in eius consilio et nutu: non enim dicit solum praevisa tempora, sed προτεταγμένα, hoc est, disposita quo placuit ordine. Quum vero simul addit, Deum ab initio definisse quae ante ordinaverat, sensus est, ipsum manus suae virtute exsequi quae consilio suo decrevit, secundum illud, Deus noster in coelo omnia quae voluit fecit (Psal. 115, 3.). Nunc videmus, sicuti in castris sua cuique turmae et decuriae distincta est statio, ita in terra locatos esse homines, ut singuli populi suis finibus contenti sint, et in ipsis populis suum quisque domicilium incolat. Caeterum quamvis grassata subinde fuerit ambitio, multi prava cupidine incensi fines suos transilierint, nunquam tamen effecit hominum libido, quin Deus ex arcano suo sanctuario omnes eventus moderatus sit. Nam etsi tumultuando in terra videntur coelum aggredi, ut Dei providentiam evertant, coguntur tamen velint nolint eam potius stabilire. Sciamus ergo per varios turbarum circuitus ita volvi mundum, ut Deus in finem quem statuit omnia tandem referat.

27. *Ut quaererent Deum.* Duo sunt huius sententiae membra, nempe quod hominis officium sit Deum quaerere: deinde, quod Deus ipse obviam prodeat, et se tam manifestis signis conspicuum reddat, ut nulla sit nobis ignorantiae excusatio. Meminerimus ergo vita hac perperam abuti et terrae habitatione indignos esse, quicunque ad Deum quaerendum studia sua non applicant, acsi singulae brutorum animalium species ab inclinatione sibi naturaliter indita desciscerent, quod merito monstrosum duceretur. Et certe nihil absurdius est quam ut auctorem suum ignorent, qui in hunc maxime usum intelligentia donati sunt. Praecipue vero notanda est Dei bonitas, quod tam familiariter se insinuat, ut palpari a coecis quoque possit: quo magis pudenda est et minus tolerabilis hominum coecitas, qui in tam clara et perspicua manifestatione nullo praesentiae Dei sensu tanguntur. Quocunque vertant oculos sursum ac deorsum, necesse est ut in vivas et quidem innumeras divinae potentiae, sapientiae, bonitatis imagines incurrant: neque enim obscure suam gloriam adumbravit Deus in mundi opificio, sed tam illustres notas ubique inculpsit, ut a coecis quoque palpando agnosci possent: unde colligimus homines non coecos

modo esse, sed stupidos, quando tam praeclaris documentis adiuti nihil proficiunt. Hic tamen suboritur quaestio, numquid naturaliter ad veram et liquidam Dei notitiam pervenire queant homines: innuit enim Paulus nonnisi per eorum ignaviam stare, quominus sentiant Deum praesentem, quia ut oculos claudant, ipse tamen sit quasi palpabilis. Respondeo, talem eorum ignorantiae et stupori pravitatem mixtam esse, ut recti iudicii expertes sine vero sensu praetereant, quaecunque in coelo et terra gloriae Dei signa palam refulgent: imo quum vera Dei cognitio singulare sit ipsius donum, et fides, qua sola rite cognoscitur, nonnisi ex Spiritus illuminatione procedat, sequitur, sola natura duce non posse illuc penetrare mentes nostras. Nec sane Paulus de hominum facultate hic disserit, sed tantum admonet esse inexcusabiles, dum in tam clara luce coecutiunt, sicuti loquitur primo ad Romanos capite. Quamvis ergo in Deo investigando deficiant hominum sensus, nullum tamen culpae praetextum habent, quod, quum se attrectandum praebeat, manent tamen attoniti. Qua de re plura diximus capite decimo quarto.

Quamvis non longe absit. Quo magis constringat hominum pravitatem, Deum longis ambagibus vel laborioso itinere quaerendum esse negat, quia illum quisque in se ipso inveniet, si modo attendere velit: qua experientia convincimur, culpa non carere nostram hebetudinem, quam tamen ex Adae labe contraximus. Quamvis enim nullus mundi angulus aliquo gloriae Dei testimonio vacuus sit, nihil tamen opus est extra nos egredi, ut eum apprehendamus: sua enim virtute intus unumquemque nostrum sic afficit, ut prodigio similis sit nostra stupiditas, quod eum sentiendo non sentimus. Hac ratione quidam ex Philosophis hominem vocarunt μικρόκοσμον, quod prae aliis omnibus creaturis specimen sit gloriae Dei innumeris miraculis refertum.

28. *In ipso enim.* Fateor Apostolos iuxta hebraicam phrasin particulam *in* saepe accipere loco *per:* sed quia loquutio haec, Quod in Deo vivamus, magis emphatica est ac plus exprimit, eam mutare non placuit: neque enim dubito quin significet Paulus, nos in Deo quodammodo contineri, quia sua in nobis virtute habitat. Atque ideo sese a creaturis omnibus Deus ipse nomine Iehovae separat, ut sciamus proprie loquendo ipsum esse solum: nos vero in eo subsistere, quatenus suo nos Spiritu vegetat et sustinet. Nam per omnes mundi partes diffusa est vis Spiritus, quae tueatur eas in suo statu, coelo et terrae vigorem quem cernimus, animantibus etiam motum suppeditet: non qualiter phrenetici homines deorum plena esse omnia nugantur, imo lapides esse deos, sed quia admirabili Spiritus sui vigore et instinctu Deus, quaecunque ex nihilo condidit, conservat. Caeterum hic peculiariter fit hominum mentio, quia dixerat Paulus non procul illis quaerendum esse Deum, quem intus habent. Porro quum vita hominum excellentior sit motu, et motus essentiae praestet, quod praecipuum erat Paulus summo loco posuit, ut gradatim ad essentiam descenderet, hoc sensu, Non modo nulla nobis nisi in Deo vita suppetit, sed ne motus quidem: imo nec essentia, quae utroque est inferior. Dico vitam in hominibus praecellere, quia non modo sensum et motum habent cum brutis pecudibus communem, sed ratione et intelligentia praediti sunt. Quare merito Scriptura

singulare istud donum, quo nos Deus ornavit, proprio elogio seorsum celebrat. Ita apud Ioannem, ubi de universa creatione facta est mentio, seorsum non abs re additur, vitam fuisse lucem hominum. Nunc videmus omnes, qui Deum ignorant, se ipsos nescire: quia Deum non modo in eximiis mentis suae dotibus praesentem habent, sed in ipsa essentia, quia nonnisi in Deum competit esse, reliqua omnia in eo subsistunt. Hic etiam locus docet, non ita semel conditum fuisse mundum a Deo, ut postea ab opere suo discederet, sed virtute eius stare, et eundem esse perpetuum gubernatorem qui semel creator fuit. Haec nobis assidua vegetatio probe meditanda est, ut singulis momentis veniat Deus nobis in mentem.

Quidam vestratium poetarum. Citat hemistichion ex Arato, non tam auctoritatis causa, quam ut pudorem Atheniensibus incutiat: tales enim poetarum sententiae non ex alio fonte, quam a natura et communi ratione fluxerunt. Nec vero mirum est Paulum, cui sermo erat apud homines incredulos et verae pietatis ignaros, poetae testimonio uti, in quo exstabat eius notitiae confessio, quae naturaliter humanis mentibus indita est ac insculpta. Longe dissimilis est Papistarum ratio: sic enim hominum testimoniis nituntur, ut Dei oraculis opponant, nec modo Hieronymum, vel Ambrosium, et reliquos sanctos Patres fidei magistros statuunt, sed putidis suorum Paparum responsis non secus obstringere nos volunt, acsi Deus loquutus foret: quin etiam Aristoteli tantum dare auctoritatis veriti non sunt, ut in scholis prae illo silerent Apostoli et Prophetae. Nunc ut ad praesentem sententiam revertar, non dubium est quin de Iove loquutus fuerit Aratus, nec tamen Paulus, quod ille inscite dixerat de suo Iove, ad verum Deum accommodans in alium sensum detorquet. Nam quia naturaliter aliquo Dei sensu imbuti sunt homines, ex illo fonte vera principia hauriunt. Tametsi autem, simulac eorum mentibus obrepit Dei cogitatio, mox in pravis figmentis evanescunt, atque ita purum semen degenerat in corruptelas, prima tamen generalis Dei notitia interim in ipsis manet. In hunc modum quod de Iove ficticio habetur apud Virgilium, Iovis omnia plena, ad verum Deum transferre nemo sanae mentis dubitet. Imo Virgilius, quum exprimere vellet Dei potentiam, errore falsum nomen supposuit. Quod attinet ad sensum verborum, fieri potest quod finxerit Aratus, particulam aliquam Divinitatis inesse hominum mentibus, qualiter fabricati sunt Manichaei animas ex Dei traduce. Sic quum dicit Virgilius de mundo, Spiritus intus alit totosque infusa per artus Mens agitat molem — magis Platonico more philosophatur quam pure intelligat, arcana Dei inspiratione mundum sustineri: sed hoc commentum obstare Paulo non debuit, quominus verum axioma retineret, quamvis corruptum esset hominum fabulis, homines esse genus Dei, quia naturae praestantia divinum aliquid referant: hoc est quod Scriptura docet, nos ad imaginem Dei ac similitudinem creatos esse. Docet quidem eadem Scriptura multis locis, fide nos et gratuita adoptione effici Dei filios, quum in corpus Christi inserimur, et Spiritu regeniti incipimus esse novae creaturae: sed quemadmodum Spiritum ipsum propter multiplices eius gratias variis nominibus insignit, ita non mirum est, diversis modis filiorum nomen accipi. Promiscue vocantur omnes mortales Filii, quia

mente et intelligentia propius ad Deum accedunt, sed quoniam fere deleta est in ipsis Dei imago, ut vix tenues lineae appareant, iure hoc nomen ad fideles restringitur, qui Spiritu adoptionis donati coelestem Patrem rationis luce, iustitia et sanctitate referunt.

29. *Genus ergo quum simus.* Colligit Deum non posse pictura vel sculptura figurari, quum exstare in nobis voluerit suam effigiem. Anima enim, in qua proprie insculpta est imago Dei, pingi non potest: tanto igitur absurdius est velle Deum pingere. Nunc videmus, quantam Deo iniuriam faciant quicunque corpoream illi faciem affingunt, quando hominis anima, quae vix exiguam scintillam immensae Dei gloriae refert, nihil tale admittit. Porro quum certum sit, Paulum hic in communem gentium omnium superstitionem invehi, quia Deum sub corporeis figuris colere voluerint, tenenda est generalis doctrina, perperam et impie transfigurari Deum, et eius veritatem in mendacium converti, quoties visibili aliqua specie repraesentatur eius maiestas: sicuti docet idem Paulus primo ad Romanos capite. Tametsi autem omnium aetatum idololatris non defuerint sui praetextus, non tamen illis temere a Prophetis semper obiectum est, quod nunc obiicitur a Paulo, Deum fieri similem ligno et lapidi vel auro, quum ex mortua et corruptibili materia imago illi fabricatur. Simulacris usae sunt gentes, ut pro sua ruditate propinquum sibi Deum melius conciperent: atqui quum immenso spatio supra mentis nostrae captum emineat Deus, quisquis eum tentat mente sua apprehendere, prava et fallaci imaginatione deformat eius gloriam: quare nefas est quicquam de eo proprio sensu comminisci. Deinde quod deterius est, satis constat, non alia de causa erigi Deo statuas ab hominibus, nisi quia carnale aliquid de ipso concipiunt: in quo ignominia afficitur. Hodie quoque nihilo magis excusabiles sunt Papistae: quoscunque enim fucos inducant ad colorandas imagines, quibus Deum exprimere conantur, quia tamen eodem sunt impliciti errore, quo veteres, urgentur Prophetarum testimoniis. Quod autem easdem olim excusationes obtenderint ethnici, quibus hodie se tegere conantur Papistae, ex illorum libris satis notum est. Itaque quorundam sannas non effugiunt Prophetae, quasi nimiam affingant illis crassitiem, imo falsis criminationibus eos onerent: verum omnibus probe expensis reperient, qui recte iudicabunt, quaecunque captarint effugia etiam acutissimi quique, hac tamen amentia fuisse correptos, Deo rite litari apud simulacra. Ubi cum Erasmo nos vertimus Numen, Lucas τὸ θεῖον in neutro genere posuit, pro Divinitate scilicet. Quum Paulus Deum similem esse negat auro, vel argento, vel lapidi, et deinde subiicit Sculpturae artis vel inventionis humanae, excludit materiam et formam, et simul damnat quaevis hominum figmenta, quae veram Dei naturam deformant.

30. Et tempora quidem huius ignorantiae quum hactenus dissimulaverit Deus, nunc denuntiat omnibus hominibus, ut ubique resipiscant. 31. Et quod statuit diem, in quo iudicaturus est orbem terrarum in iustitia, per eum virum, quem definivit, fide omnibus praestita, quum eum excitavit

a mortuis. 32. Quum autem audissent resurrectionem mortuorum, alii quidem ridebant, alii vero dixerunt, Audiemus te de hoc iterum. 33. Sic Paulus exivit de medio eorum. Quidam tamen viri adhaerentes ei crediderunt: in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis.

30. *Et tempora quidem huius ignorantiae.* Quia rectum esse vulgo creditur, quod et longo usu receptum est et publico omnium consensu approbatum, poterat obiici Paulo, Quid tu nunc convellis quae usque ab initio mundi continua tot aetatum serie recepta fuerunt? et cui persuadeas totum mundum fuisse tamdiu deceptum? sicuti nullum est tam foedum abominationis genus, quod non confidant Papistae hoc clypeo probe munitum. Hanc quaestionem anticipat Paulus ideo homines tamdiu errasse admonens, quia manum e coelo Deus non porrexerit, ut in viam reduceret. Videri absurdum potest, homines ratione et iudicio praeditos in re maxima tam crasse et turpiter hallucinari: atqui Paulus significat, nullum fore hominibus errandi modum, donec illis subveniat Deus. Iam vero cur non citius adhibuerit remedium, non aliam causam assignat, quam eius beneplacitum, ut loquuntur. Et certe cur Deus lucem doctrinae suae repente accenderit, quum quatuor annorum millibus passus esset homines in tenebris vagari, ratio a nobis comprehendi non potest: saltem quum eam taceat Scriptura, pluris hic sit sobrietas quam praepostera sapientia. Deum enim cogere in ordinem nituntur, quod plus quam indignum est et cum natura ipsa pugnat, quicunque illi non permittunt suo unius arbitrio tacere vel loqui. Deinde qui eius prudentia arcanoque consilio non erunt contenti, eos obstrepere Paulo necesse est, qui aperte docet ignorantiam in mundo grassatam esse, quamdiu eam dissimulare Deo placuit. Alii secus interpretantur, Deum ignorantiae pepercisse, quasi conniveret punire nolens: sed tale commentum prorsus alienum est a mente Pauli et consilio, cui minime propositum fuit extenuare hominum culpam, sed Dei gratiam quae repente affulserat magnificare: et ex aliis locis falsum esse coarguitur, quia, qui sine lege peccaverint, sine lege nihilominus peribunt (Rom, 2, 12.). In summa, nihil aliud sibi volunt verba Pauli, quam coecitati addictos fuisse homines, donec se illis patefecit Deus: cur autem non citius tenebras discusserit, non esse nimis audacter vel curiose exigendam causam, sed quicquid illi placuit, rectum et aequum debere nobis sine controversia videri. Etsi enim dura est ista loquutio, dissimulante Deo homines multis saeculis misere fuisse delusos, eius tamen providentiae acquiescere nos decet. Quodsi quando obrepet inanis et perversa plus quam fas est sciendi cupiditas, statim veniat in mentem quod pluribus locis docet Paulus, mysterium fuisse a saeculis absconditum, quod gentibus lux Evangelii subito affulsit (Rom. 16, 25. Eph. 3, 9.), atque hoc specimen esse multiplicis Dei sapientiae, quae omnes hominum sensus absorbet. Meminerimus deinde non levari hominum culpam, quia Deus eorum errores sanare noluerit, quandoquidem eos semper convictos tenebit propria conscientia, ne iustam

damnationem effugiant. Et Paulus non ut crimen in Deum transferret, sed ut ansam praecideret curiosis et noxiis quaestionibus, dixit, connivente Deo mundum errasse. Atque hinc discimus, quam reverenter et modeste cogitandum sit de providentia Dei: ne quis scilicet audeat, ut superba est hominum natura, exigere a Deo operum suorum rationem. Porro haec admonitio non minus hodie nobis utilis est, quam illius saeculi hominibus. Pro magno absurdo habent renascentis Evangelii hostes, quod Deus sub Papae apostasia tamdiu passus fuerit homines errare, quasi vero, ut nulla ratio appareat, non perinde ad hominum inscitiam nunc illi dissimulare licitum fuerit atque olim. Maxime vero notandum est in quem finem hoc dicatur, ne scilicet nos impediat superioris temporis ignorantia, quominus loquenti Deo statim obsequamur. Putant plerique speciosum se habere errandi colorem, modo Patres habeant socios, vel patrocinium captent ex longa consuetudine: imo libenter et cupide hoc captant effugium, ne Dei verbo obediant. Paulus vero petendam a Patrum ignorantia excusationem esse negat, ubi nos Deus alloquitur, quia etsi illi coram Deo non sunt innoxii, socordia tamen nostra minus est tolerabilis, si in meridie coecutimus, et clangente Evangelii tuba surdi vel sopiti iacemus.

Nunc denuntiat omnibus. His verbis admonet Paulus, praebendas esse aures Deo simulac loquitur, quemadmodum scriptum est, Hodie, si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra (Psal. 95, 7. 8.). Minime enim excusabilis est eorum contumacia, qui, dum eos benigne ad se Deus invitat, hanc occasionem praetereunt (Hebr. 3, 7. 8.). Interea colligimus ex hoc loco, in quem finem praedicetur Evangelium, nempe ut Deus a prioris vitae erroribus nos ad se colligat: ergo quoties auribus nostris insonat vox Evangelii, sciamus Deum nos hortari ad poenitentiam. Notandum etiam, quod Deo loquentis personam tribuit, quanquam id faciat per homines: neque enim plena aliter Evangelio auctoritas constat, quantam coelestis veritas meretur, nisi dum illum prophetici muneris praesidem respicit fides nostra et ab eius ore pendet.

31. *Quia statuit diem.* Additur mentio extremi iudicii ad excutiendum torporem. Scimus enim quam difficile sit hominibus abnegare se ipsos: itaque violenter ad poenitentiam cogi necesse est, quod melius fieri non potest, quam dum citantur ad Dei tribunal, et proponitur horribile illud iudicium, quod nec contemnere, nec effugere licet. Meminerimus ergo tunc demum vigere poenitentiae doctrinam, quum homines, qui naturaliter sibi blandiri cuperent, divini iudicii metu expergefiunt: nec alios esse idoneos Evangelii doctores, nisi qui praecones sunt summi Iudicis vel apparitores, qui reos ad dicendam causam pertrahunt, ac impendentem vindictam denuntiant, perinde acsi in eorum esset manu. Nec frustra additur particula, *in iustitia*, vel *iuste*. Tametsi enim verbotenus fatentur omnes, Deum esse iustum Iudicem, videmus tamen, quas sibi utplurimum delicias faciant: neque enim ultra suam notitiam vel sensum rationem exigere Deo permittunt. Significat igitur Paulus nihil vanis blanditiis proficere homines, quia non praeiudicabunt hoc modo Dei iustitiae, quae abominationem coram Deo esse ostendit quod altum videtur hominibus, quia non placita mortalium, sed quam dictavit formulam sequetur.

Per virum quem definivit. Non dubium est, quin Paulus plura de Christo verba fecerit, ut scirent Athenienses ipsum esse Filium Dei, per quem allata fuerat salus mundo, et cui data erat omnis potestas in coelo et in terra: alioqui ad persuadendum ieiuna fuisset oratio qualis hic legitur, sed Lucas summam concionis breviter perstringere satis habuit. Probabile tamen est prius de gratia Christi loquutum esse Paulum, ac hominum Redemptorem ante praedicasse, quam iudicem constitueret: verum quia saepe contemptui habetur Christus, dum se Redemptorem offert, nunc denuntiat Paulus semel ultorem fore tam impii contemptus, quia per eum iudicandus sit terrarum orbis. Verbum ὁρίζειν tam ad arcanum Dei consilium quam ad externam manifestationem potest referri: quia tamen prior expositio magis recepta est, ego eam libenter amplector, quod scilicet Deus aeterno suo decreto Filium mundi iudicem ordinaverit, idque ut discant reprobi, qui Christi imperium recusant, se inviolabili Dei decreto frustra reluctari. Caeterum, quia nihil magis remotum est a communi hominum sensu, quam Deum iudicaturum in hominis persona, subiicit Paulus hanc Christi dignitatem, quae difficilis esset creditu, resurrectione eius fuisse approbatam. Debet quidem ea reverentia apud nos pollere unica Dei voluntas, ut eius decretis sine mora quisque pro se subscribat, sed quia saepe obiici solet ignorantiae praetextus, ideo Paulus diserte admonet, Christum sua resurrectione ostensum palam fuisse mundi Iudicem, et patefactum fuisse hominum oculis quod Deus ante apud se de illo decreverat. Caput enim hoc doctrinae, quod paucis verbis concise attingit Lucas, copiose a Paulo tractatum fuit: non uno verbo tantum retulit Christum a morte resurrexisse, sed de resurrectionis eius virtute, ut par erat, simul disseruit. Quorsum enim resurrexit Christus, nisi ut primitiae esset resurgentium (I. Cor. 15, 23.)? et nos quorsum resurgemus, nisi in vitam aut mortem? unde sequitur, Christum sua resurrectione declaratum esse ac probatum mundi Iudicem (infr. 26, 23.).

32. *Alii ridebant.* Hinc videmus, quam supina sit hominum securitas, quos nec Dei tribunal, nec ipsa summi Iudicis maiestas ullo metu percellit. Diximus quidem hunc acerrimum esse stimulum, quo punguntur hominum animi ad Deum timendum, ubi ante oculos iudicium eius ponitur, sed tam ferrea est in contemptoribus durities, ut quod dicitur de reddenda semel vitae ratione, quasi fabulosum ludibrio habere non dubitent. Non est tamen cur a iudicii praeconio, quod illis iniunctum est, supersedeant Evangelii ministri. Rideant licet impii: haec tamen, quam eludere conantur, doctrina ipsos constringet, ut tandem cum suo laqueo frustra se luctatos esse sentiant. Nec vero mirum est, derisam fuisse Athenis hanc Paulinae concionis partem: est enim mysterium humanis mentibus absconditum, de quo ne summis quidem Philosophis aliquid unquam in mentem venit: nec aliter comprehendi a nobis potest, quam dum fidei oculos ad immensam Dei potentiam attollimus. Nec tamen infructuosa fuit Pauli concio, quia ex auditoribus aliqui fuerunt, qui proficere cuperent. Dum enim profitentur se velle iterum audire, significant, licet nondum plane sint persuasi, tamen gustum se aliquem habere, qui ad proficiendi studium eos sollicitet. Certe hoc desiderium fastidio contrarium fuit.

34. *In quibus et Dionysius.* Quum tantum unum virum et mulierem nominet Lucas, apparet exiguum initio numerum fuisse credentium: alii enim, quorum meminit, manebant velut medii, quia neque aspernabantur in totum Pauli doctrinam, sed neque tam serio tacti erant, ut se illi discipulos adiungerent. Dionysium prae aliis nominat Lucas, quia non vulgari inter suos cives auctoritate erat praeditus: proinde verisimile est, Damarin quoque fuisse primariam feminam. Porro ridiculum est, quod ex iudice Papistae fecerunt astrologum: sed hoc eorum partim inscitiae, partim audaciae imputandum est, quibus quum ignotus esset Areopagus, quidvis fingendi licentiam sibi sumpserunt. Nimis vero crassa est eorum barbaries, qui libros de Coelesti et Ecclesiastica hierarchia, ac Divinis nominibus, huic Dionysio ascribunt. Coelestis enim hierarchia non modo multis insulsis et monachalibus nugis referta est, sed etiam multis absurdis commentis et impiis speculationibus scatet. Libri autem de Ecclesiastica hierarchia, se multis postea saeculis compositos fuisse clamitant: quum iam ceremoniarum congerie adulterata esset Christianismi puritas. Liber autem de Divinis nominibus, licet quaedam non prorsus aspernanda contineat, argutias tamen magis spirat quam solidam pietatem.

CAPUT XVIII.

1. Post haec Paulus digressus Athenis venit Corinthum. 2. Et nactus quendam Iudaeum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, et Priscillam uxorem eius (eo quod praecepisset Claudius, omnes Iudaeos Roma decedere), accessit ad eos: 3. Et quia eiusdem erat artificii, mansit apud eos, et operatus est: erant autem tabernaculorum opifices. 4. Disputabat autem in Synagoga per omne sabbatum, suadebatque Iudaeis pariter et Graecis. 5. Quum autem venissent e Macedonia Silas et Timotheus, coarctabatur spiritu Paulus, testificans Iudaeis Christum esse Iesum.

1. Haec historia vel uno isto nomine memorabilis est, quod primordia continet ecclesiae corinthiacae, quae sicuti merito celebris fuit, tum propter hominum multitudinem, tum propter eximias dotes quibus ornati erant, ita crassis pudendisque vitiis laboravit. Porro hic Lucas ostendit, quanto eam labore quantisque periculis et difficultatibus Paulus acquisierit Christo. Quam populosa urbs fuerit Corinthus, quam propter nobile emporium opulenta deliciisque addicta fuerit, satis notum est. Sumptuosam vero et luxu refertam fuisse testatur vetus proverbium, Non omnibus adire Corinthum datum est. Quum illuc ingreditur Paulus, quid obsecro spei concipere potest? Homuncio est incognitus, nullius facundiae vel splendoris, nihil opum vel potentiae ostendens. Quod immensus ille gurges fiduciam eius et propagandi Evangelii studium

non absorbet, hinc colligimus mirifica Spiritus Dei virtute fuisse instructum, et simul Deum coelesti, non humano modo per eius manum operatum esse. Quare non frustra iactat Corinthios sigillum esse apostolatus sui (I. Cor. 9, 2.). Bis enim coeci sunt, qui non agnoscunt in tam humili et contempta agendi ratione clarius refulsisse Dei gloriam: et ipse non ambiguum invictae constantiae specimen edidit, quum omnium ludibriis vexatus, ut erat contemptibilis apud superbos, recubuit tamen in unius Dei praesidium. Sed operae pretium est singulas circumstantias notare, ut eas ordine Lucas prosequitur.

2. *Iudaeum nomine Aquilam.* Haec non levis fuit tentatio, quod neminem invenit Paulus Corinthi, qui eum hospitio exciperet, praeter Aquilam bis exsulem. Nam quum oriundus esset ex Ponto, relicta patria mare traiecerat, ut Romae habitaret: illinc rursum abire coactus fuerat Claudii Caesaris edicto. Quum tanta, inquam, esset urbis commoditas, tanta copia, tam amoenus situs, tam multi etiam illic essent Iudaei, Paulus non magis idoneum reperit hospitem, quam hominem ex patria simul et alieno solo profugum. Si cum ingressu tam sordido conferimus ingentem fructum, qui statim ex eius praedicatione emersit, longe illustrior reddetur Spiritus Dei potentia. Perspicere etiam licet, quomodo singulari consilio Dominus in suam gloriam et piorum salutem vertat, quae videntur carni adversa et infausta. Nihil exsilio miserius secundum carnis sensum: atqui longe optabilius Aquilae fuit fieri Paulo socium, quam vel Romae vel in patria summos quosque magistratus gerere. Felix igitur ista Aquilae calamitas nos admonet, Dominum melius saepe nobis consulere, dum nos durius affligit, quam si nobiscum summa indulgentia ageret, et dum per dura exsilia circumagit, ut ad coelestem quietem nos deducat.

Iudaeos omnes Roma decedere. Valde acerba illius gentis conditio tunc fuit, ut mirum sit, non omnes fere discessisse a cultu Dei. Sed hoc magis mirum, quod contra Caesaris tyrannidem praevaluit religio in qua educati fuerant: ubi vero Christus, sol iustitiae, luxit, pauci ad eum conversi sunt. Neque tamen dubito, quin Dominus consulto huc illuc per varias molestias agitari passus fuerit, quo libentius, imo avidius redemptionis oblatae gratiam reciperent, sed maior pars, ut fieri solet, in suis malis obstupuit: pauci, ut Aquila et eius uxor, se dociles praebuerunt sub Dei ferulis. Si tamen verum narrat Suetonius, Christiani nominis odio expulsi sunt: atque ita magnam partem exacerbare magis potuit calamitas, quod falso rei substituebantur religionis, cui infesti erant, occasione.

3. *Eiusdem erant artificii.* Docet hic locus Paulum, antequam Corinthum veniret, solitum fuisse manibus operari: neque id animi gratia, sed ut victum sibi labore manuario quaereret. Ubi artem primum didicerit, nescitur: Corinthi tamen praecipue laborasse, ex eius testimonio constat. Rationem vero exprimit, quod pseudoapostoli, ut astute se insinuarent, gratis docebant: noluit igitur sanctus vir illa in parte illis cedere, ne Christi Evangelium probro subiiceret (I. Cor. 9, 12. 15.). Caeterum colligere ex hoc loco promptum est, quocunque venisset, donec in assiduo docendi labore occuparetur, artem suam factitasse, ut inde victum quaere-

ret. Chrysostomus, dum Paulum sutorem fuisse tradit, nihil affert dissentaneum a Luca, quoniam tunc ex pellibus confici tentoria solebant.

4. *Disputabat in Synagoga.* Mirum est, unde obrepserit quod legitur in latinis codicibus, Interpositum fuisse a Paulo Christi nomen: nisi quod forte lector quispiam generalis sententiae defectum supplere voluit. Duo enim hic Lucas distincte ponit, nempe quod disputaverit Paulus apud Iudaeos: deinde, quod post Silae et Timothei adventum apertius Christum profiteri coeperit. Etsi autem probabile est, statim ab initio de Christo verba fecisse, quia omittere non potuit praecipuum coelestis doctrinae caput, id tamen non obstat, quominus diversa illi fuerit disputandi ratio. *Πείθειν* igitur, hoc est suadere, accipio pro eo quod est paulatim inducere. Significat enim meo iudicio Lucas, quum Iudaei frigide et insulse Legem tractarent, Paulum de corrupta perditaque hominis natura, de necessitate gratiae, de Redemptore promisso, de modo obtinendae salutis loquutum esse, ut illos expergefaceret: haec enim apta est et concinna ad Christum praeparatio. Deinde quum subiicit, Coarctatum fuisse Spiritu ut Iesum doceret, Christum esse, sensus est, maiore vehementia fuisse impulsum, ut libere palamque de Christo dissereret. Ita videmus Paulum non semel omnia, neque eodem momento protulisse, sed temperasse suam doctrinam, prout occasio ferebat. Et quoniam utilis hodie quoque est ea moderatio, fidos doctores prudenter expendere convenit, unde exordium faciant, ne praepostera confusaque ratio impediat ipsius doctrinae progressum. Porro etsi in Paulo satis erat fervoris, novo tamen addito subsidio redditum fuisse animosiorem, absurdum non est: non quod pudore vel sociorum fiducia animum collegerit, sed quia quodammodo e coelo has suppetias sibi missas esse reputabat. Caeterum Coarctatio Spiritus (*συνείχετο τῷ λόγῳ*) non accipitur pro violento impulsu et extrinseco, ut loquuntur, quemadmodum Phoebades et homines fanatici diabolico furore abripi solebant, sed ad solitum Spiritus Dei instinctum, qui in Paulo vigebat, plus accessit fervoris, ut nova Dei virtute impulsus fuerit, et tamen sponte sequutus sit Spiritum ducem. Quod Paulus testatus est, Iesum esse Christum, sic interpretor: Quum de Redemptoris officio probe docuisset Iudaeos, Scripturae testimoniis palam fecisse, hunc esse qui sperandus erat, quoniam in eum competerent quaecunque Lex et Prophetae Christo tribuunt. Non ergo simpliciter asseruit, sed, quasi solenni testificatione interposita, Iesum filium Mariae evicit esse illum Christum, qui futurus erat Dei et hominum Mediator, ut mundum ab interitu in vitam restitueret.

6. Contradicentibus autem illis et blasphemantibus, excutiens vestimenta dixit ad eos, sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, posthac ad Gentes vadam. 7. Et migrans inde, intravit in domum cuiusdam nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus contigua erat Synagogae. 8. Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum tota domo sua,

multique Corinthiorum audientes credebant, et baptizabantur. 9. Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere: sed loquere, et ne taceas. 10. Propterea quod ego sum tecum, et nullus manum tibi iniiciet, ut noceat, quoniam populus est mihi multus in hac urbe. 11. Sedit autem ibi annum et sex menses, docens eos sermonem Domini.

6. *Contradicentibus.* Ferebant utcunque Paulum Iudaei, donec ad claram Christi praedicationem ventum esset. Hic vero erupit rabies, ac notanda est loquutio, quod scilicet a contradictione ad blasphemias usque prosiliunt. Sic enim utplurimum accidit, dum sibi tantum licentiae permittunt homines, ut gradatim diabolus ad maiorem eos amentiam inflammet: quo magis sollicite cavendum est, ne qua nos prava libido ad oppugnandam veritatem sollicitet, praesertim nos horribile istud iudicium terreat, quo adversus omnes rebelles fulminat Spiritus sanctus per os Pauli. Neque enim quod Paulus excussis vestibus signum detestationis protulit, humana vel privata fuit indignatio, sed zelus a Deo in corde eius accensus, imo Deus eum excitavit vindictae suae praeconem, ut scirent hostes, Verbi non impune sibi cessuram contumaciam. De hoc exsecrationis symbolo aliquid dictum fuit 13. capite ad v. 51: illinc petant lectores. Summa est, gravius Deum offendi verbi sui contemptu, quam ullis sceleribus: et certe deplorati sunt prorsus homines, ubi unicum malorum omnium remedium conculcant, vel longe profligant. Iam sicut tolerabilis Deo non est rebellio contra verbum suum, ita nos maxime exacerbare debet. Hoc intelligo, dum velut ex professo impii in certamen cum Deo descendunt, et quasi se ad resistendum armant, quasi coelesti tuba ad conflictum nos vocari, quia nihil turpius, quam nobis cessantibus impios Deo palam insultare, et quidem usque ad probra et blasphemias.

Sanguis vester. Denuntiat illis Dei vindictam, quia sint inexcusabiles: neque enim ullam culpae partem alio transferre queunt, postquam spreta Dei invitatione conati sunt exstinguere vitae lumen. Quum igitur exitii sui culpam sustineant, simul poenam daturos asserit. Se vero mundum fore dicens, officio defunctum se esse testatur: notum est quid Dominus apud Ezechielem (3, 18.) ministris suis omnibus praecipiat: Si non annuntiaveris impio, ut se convertat, sanguinem eius e manu tua requiram. Paulus ergo, quia per ipsum minime steterat, quominus resipiscerent Iudaei, se omni reatu secure liberat. His autem verbis monentur doctores, nisi rei sanguinis esse velint coram Domino, pro virili satagendum esse; ut errantes in viam reducant, nec quicquam sinant per inscitiam perire.

Ad gentes vadam. Quamvis summa alioqui fuisset in Iudaeis docilitas, debuit tamen Paulus docendis gentibus operam impendere, quibus ordinatus erat Apostolus et minister: sed hic transitum exprimit, quo se Iudaeis contumacibus prorsus subduceret. Haec enim illi docendi ratio fuit, ut a Iudaeis exordium faciens gentes in fidei societatem illis coniungeret, atque ita promiscue

ex utrisque unum efficeret Ecclesiae corpus: ubi inter Iudaeos ablata erat spes profectus, solae gentes restabant. Sensus est igitur, propria haereditate spoliandos esse ac privandos, ut ad gentes transferatur: atque ita vulnerari, partim ut metu perculsi, imo confusi redirent ad sanam mentem, partim ut gentium aemulatio ad poenitentiam eos stimularet. Verum quia insanabiles erant, in hoc tantum valuit ignominia, ut in desperationem ruerent.

7. *Migrans inde intravit.* Non ideo mutavit Paulus domicilium, quod habebat cum Priscilla et Aquila, quod eum contubernii taederet, sed quo se familiarius insinuaret gentibus: nam hunc Iustum, cuius meminit Lucas, hominem gentilem potius quam Iudaeum fuisse suspicor. Nec obstat synagogae vicinitas: dispersi enim erant Iudaei, ut illis minime daretur certa urbis regio ad habitandum. Imo videtur data opera domum synagogae contiguam elegisse Paulus, quo magis pungeret Iudaeos. Hanc sententiam confirmat elogium quod iusto ascribitur, nempe fuisse Dei cultorem. Etsi enim apud Iudaeos non ita vigebat sincera religio, quia tamen Dei cultum omnes profitebantur, videri poterat pietas communiter locum habere in tota gente. Quia autem apud gentiles rarum erat Deum colere, si quis propius ad veram pietatem accesserat, illi tribuitur singulare hoc testimonium, quod idololatriae opponitur. Corinthios etiam, quos paulo post Lucas commemorat, e gentibus fuisse existimo. Ne tamen prorsus omni fructu caruisse putemus laborem Pauli apud Iudaeos, ex illis duos recenset Lucas qui crediderint, Crispum et Sosthenem: de quibus etiam Paulus loquitur prioris ad Corinth. 1. capite: nam in salutatione Sosthenem sibi collegam associat, Crispum deinde a se baptizatum fuisse dicit. Archisynagogum interpretor, non qui solus praeesset, quia et Sosthenes eodem paulo post titulo ornatur, sed unum ex primariis.

9. *Dixit autem Dominus.* Etsi Paulum merito ad pergendi constantiam animare poterat doctrinae suae fructus, quum aliquos quotidie Christo lucrifaceret, accedit tamen ad eius confirmationem coeleste oraculum: unde colligimus, proposita illi fuisse magna certamina, et acriter variis modis fuisse agitatum. Neque enim temere unquam sua oracula Dominus profudit, nec Paulo quotidianum fuit habere visiones, sed hoc remedii genere usus est Dominus, quum id necessitas exigeret, et res ipsa ostendit, ingentem negotiorum molem incubuisse sancto viro, sub qua non modo sudaret, sed etiam prope fatisceret, nisi fuisset novo subsidio erectus ac recreatus. Nec vero frustra commemorat suum adventum fuisse contemptibilem, et illic in timore et tremore se versatum esse (I. Cor. 2, 3.). Equidem sic statuo, mirabilem Spiritus efficaciam, qua iam ante praeditus erat Paulus, oraculo fuisse adiutam. Porro quum visiones a somniis Scriptura distinguat, quemadmodum ex Num. 12, 6. patet, Visionis nomine significat Lucas, quum in ecstasin raptus esset Paulus, obiectam illi fuisse certam speciem, ex qua Dei praesentiam agnosceret. Certe Deum aliquo signo apparuisse, dubium non est.

Noli timere. Ostendit haec exhortatio, Paulo fuisse timendi causam: nam rebus tranquillis et laetis supervacuum esset metum corrigere, ac praesertim in homine tam voluntario et alacri. Porro quum Dominus, ut servum suum habeat fideliter et strenue

officio fungentem, a metu cohibendo incipit, hinc colligimus purae et liberae Evangelii praedicationi magis adversum nihil esse quam pusilli animi angustias. Et sane experientia ostendit, nullos esse fidos et cordatos Verbi ministros, quibus obstat hoc vitium: eos vero demum rite ad docendum esse comparatos, quibus datum est animi fortitudine superare quodvis discrimen: qua ratione ad Timotheum (II, 1, 7.) scribit; non esse datum Evangelii praeconibus spiritum timiditatis, sed potentiae, et dilectionis, et sobrietatis. Notanda igitur est ista verborum connexio, Nè timeas, sed loquere, quae perinde valet acsi dictum esset, Non te impediat metus quominus loquaris. Caeterum quia non prorsus elingues nos reddit timiditas, sed constrictos tenet, ne pure et ingenue quod opus est loquamur, utrumque Christus breviter attigit: Loquere, inquit, et non taceas: hoc est, ne dimidio tantum ore, ut fertur vulgari proverbio. Atque his verbis praescribitur communis regula Verbi ministris, ut simpliciter et sine fuco vel simulatione exponant, quicquid Dominus Ecclesiae suae vult esse notum, imo nihil dissimulent, quod ad Dei aedificationem vel profectum valeat.

10. *Propterea quod ego sum.* Prior ratio, cur Paulus subacto metu secure et intrepide munus suum peragere debeat, quod Deum habet stantem a parte sua: cui respondet gloriatio Davidis, Si ambulavero in medio umbrae mortis, nihil timebo mali, quia tu mecum es: item, Si me circumstent castra, etc. (Psal. 23, 4., ibidem 27, 3.). Quaeritur, annon alibi quoque Deum praesentem sensisset, sicuti variis in locis eius auxilium saepius expertus erat. Generalis enim et perpetua est promissio, Ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi (Matth. 28, 20.), nec diffidere fas est, quoties eius vocationi obsequimur, quin nobis affuturus sit. Sed Domino infrequens non est, quod se in omnibus negotiis facturum promisit ad species accommodare, dum res ita postulat: et scimus, ubi in rem praesentem ventum est, desiderato auxilio nos magis affici. Adde quod ista duo membra simul cohaerent, Ego tecum sum, et Nemo tibi nocebit. Accidit enim interdum ut nobis auxilietur Deus, et tamen opprimi nos in speciem sinat, ut Paulum ne in morte quidem ipsa deseruit: hic vero peculiarem manus suae tutelam promittit, qua regatur ab hostium impetu. Sed quaeritur, an Paulo necessaria talis confirmatio fuerit, quem ad pericula quaevis obeunda voluntarium esse decebat. Quid enim si fuisset moriendum, an ideo timori succumbere licuit? Respondeo, si quando pronuntiet Deus salvos et incolumes ad tempus fore servos suos, id minime obstare, quin se ad mortem fortiter obeundam comparent: sed quemadmodum inter utile et necessarium distinguimus, ita notandum est, promissiones quasdam esse, quibus si careant fideles penitus deficere necesse est, alias autem supperaddi, quum ita expedit: quibus sublatis, quia nihilominus constat Dei gratia, non concidit piorum fides. In hunc modum securus iubetur esse Paulus, quia hostes illum non attingent: quodsi opprimendus tunc fuisset illorum violentia, trepidationi minime cessisset. Verum hinc quoque illi animum et audaciam crescere voluit Deus, quod periculi expers futurus erat. Si quando nobis eousque indulget Dominus, non spernendum esset tale infirmitatis nostrae solatium: interim ad vitiosos omnes carnis

metus calcandos, nobis hoc unum sufficiat, quamdiu sub eo militamus, non posse nos ab eo deseri. Quum autem dicitur, Nemo insurget ut tibi noceat, non intelligit Dominus illum a vi et tumultu immunem fore, quem deinde capitaliter aggressi sunt Iudaei, sed sensus est, irritos fore eorum conatus, quia ex illorum manibus salvum eripere Deus statuerat. Itaque ut victoria potiamur, alacriter pugnandum.

Quoniam populus. Secunda fiduciae sumendae ratio, quod magnam et populosam ecclesiam illic excitare Deus velit: quanquam dubium est, an hoc membrum ex proximo pendeat. Apte enim fluit hoc modo contextus: Quoniam Pauli opera et manu Deus magnam ecclesiam colligere decrevit, minime passurum ut eius laborem hostes abrumpant, acsi dixisset, Ego tibi succurram, ne populo meo desis, cui te ministrum destinavi. Ego quidem hanc expositionem libenter amplector, non adduci in medium rationes diversas, quae seorsum legendae sint, sed ita distingui, ut inter se cohaereant. Porro Dominus populum suum vocat, qui, licet merito tunc alienus posset censeri, quia tamen scriptus erat in libro vitae et mox in familiam cooptandus, non improprie ornatur hoc titulo. Scimus enim extra gregem ad tempus vagari multas oves, sicut ovibus multi lupi permixti sunt. Ergo quos Dominus paulo post acquirere sibi decrevit, respectu futurae eorum fidei in populo suo iam agnoscit. Sed meminerimus, inseri in Christi corpus, qui aeterna Dei adoptione ad illud pertinent, sicuti scriptum est, Tui erant, et tu mihi eos dedisti.

11. *Sedit illic annum.* Nusquam alibi legimus, tam longam moram Paulum sponte traxisse: et tamen ex duabus eius epistolis apparet, non modo innumeras molestias illi fuisse tolerandas, sed ex superbia et ingratitudine populi multa indigna perpessum esse. Ita videmus, nullam fuisse militiae partem, in qua non mire Dominus eum exercuerit. Colligimus etiam, quam ardua sit et laboriosa Ecclesiae aedificatio, quum in iaciendis unius fundamentis praestantissimus architectus tantum temporis consumpserit: neque enim opus a se completum fuisse iactat, sed alios a Domino submissos, qui super fundamentum suum exstruerent: sicuti postea dicit, se quidem plantasse, Apollon vero rigasse (1. Cor. 3, 6.).

12. Porro quum Gallio proconsulatum Achaiae gereret, insurrexerunt uno animo Iudaei in Paulum, et adduxerunt eum ad tribunal, 13. Dicentes, Contra Legem hic suadet hominibus colere Deum. 14. Quum autem Paulus iam pararet aperire os, dixit Gallio ad Iudaeos, Si qua iniuria esset aut facinus malum, o Iudaei, merito vos sustinerem. 15. Si vero quaestio est de sermone et nominibus et lege vestrate, vos ipsi videritis: iudex enim horum nolo esse. 16. Et amovit eos a tribunali. 17. Apprehensam autem omnes Graeci Sosthenem, principem Synagogae, percutiebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curae erat.

12. *Quum Gallio.* Vel mutatio proconsulis Iudaeis addidit animos, ut audacius insolescerent, ut improbi ac protervi homines rebus novis ad tumultuandum abuti solent, vel propitium sibi iudicem fore confisi quietem et silentium integri anni subito ruperunt. Summa autem accusationis est, quod perversum Dei cultum inducere conetur Paulus contra Legem. Iam quaeritur, Legemne Mosis, an ritus imperio romano usitatos designent. Quia hoc posterius frigidum mihi videtur et coactum, illud magis amplector, Paulum hoc crimine gravasse, quod cultum divinitus in Lege divina praescriptum violaret, idque novitatis exprobrandae consilio. Ac iure quidem damnandus foret Paulus, si tale aliquid tentasset: sed quum certo certius sit, perfide et scelestе sanctum virum fuisse calumniatos, malam causam honesto praetextu tegere studuerunt. Scimus, quam severe praecipiat in Lege Dominus, qualiter a suis coli velit: ergo ab ea regula discedere, sacrilegium est. Sed quum Legi nihil unquam addere vel detrahere in animo habuerit Paulus, iniuste trahitur in hoc crimen: unde colligimus, quamlibet iuste et inculpate se gerant fideles, falsam tamen infamiam non effugere, donec ad se purgandos admissi fuerint. Atqui non modo indigne et mendaciter traductus fuit Paulus ab adversariis, sed quum refellere eorum impudentiam et falsa probra diluere vellet, praecisus illi fuit sermo a Proconsule. Itaque a tribunali sine ulla defensione discedere coactus est. Causae vero cognitionem repudiat Gallio, non odio Pauli, sed quia de religione cuiusque provinciae ius dicere non erat ex officio Praesidis. Nam quum ad suos ritus cogere non possent Romani gentes sibi subiectas, ne tamen viderentur probare quod ferebant, suos magistratus vetabant hanc iurisdictionis partem attingere. Hinc videmus, quid faciat verae pietatis ignorantia in ordinando cuiusque reipublicae vel imperii statu. Hoc praecipuum esse fatentur omnes, ut vigeat et floreat religio. Iam ubi cognoscitur verus Deus, certaque tenetur eius colendi regula, nihil magis aequum est, quam quod sua Lege praecipit Deus: nempe ut qui praesunt cum potestate, contrariis superstitionibus abolitis, purum veri Dei cultum asserant. Sed quum Romani fastu solum et pertinacia ritus suos servarent, nulla autem illis constaret certitudo, ubi nulla erat veritas, hoc sibi optimum compendium fore putarunt, si provincialibus liberum vivendi morem permitterent. Atqui nihil magis absurdum, quam hominum arbitrio Dei cultum permittere: quare non sine causa mandavit Deus per Mosen, ut rex proprium sibi Legis volumen describi curaret (Deut. 17, 18.), quo scilicet probe edoctus fideique suae certior maiore animo tuendum susciperet, quod rectum esse certo sciebat.

15. *De sermone et nominibus.* Male digesta est verborum congeries, sed Gallio ita de Lege divina contemptim loquitur, acsi iudaica religio verbis tantum et supervacuis quaestionibus constaret: et sane, ut gens erat rixosa, minime dubitandum est, quin multi se ipsos et alios supervacuis nugis turbarent. Imo audimus, quid illis exprobret Paulus pluribus locis, praesertim in epistola ad Titum (1, 24. 3, 9.). Excusatione tamen dignus non est Gallio, qui una cum eorum curiositate sacram Dei Legem subsannat. Nam ut frivolis logomachiis ansam praecidere oportuit, ita rursum,

ubi de cultu Dei agitur, sciendum est, non de verbis certari, sed rem tractari omnium maxime seriam.

17. *Apprehensum omnes Graeci Sosthenem.* Hic est Sosthenes, quem Paulus honorifice socium sibi adiungit initio prioris epist. ad Corinth. Quanquam autem nulla eius mentio antea facta fuit inter fideles, probabile tamen est, unum tunc fuisse ex Pauli comitibus et advocatis. Quaenam autem furia Graecos impulit, ut in eum violenter omnes irruerent, nisi quod filiis Dei quasi fatale est, mundum habere adversum et infensum causa incognita? Quare non est, cur hodie nos turbet ista indignitas, dum videmus undique miseram Ecclesiam oppugnari. Ad haec humani ingenii pravitas quasi in tabula nobis pingitur: ut demus merito exosos passim fuisse Iudaeos, cur tamen iracundiam suam Graeci potius in Sosthenem convertunt hominem modestum, quam in auctores tumultus, qui Paulo sine causa molesti erant? Nempe haec ratio est, quod ibi non reguntur homines Dei Spiritu, quasi arcano naturae instinctu rapiuntur ad malum. Fieri tamen potest, ut Sostheni tam fuerint infesti, credentes improbis hominibus praebuisse hospitium ad seditionem movendam.

Neque quicquam eorum Gallioni curae fuit. Cessatio ista non tam Proconsulis ignaviae imputari debet quam Iudaicae religionis odio. Optassent Romani sepultam esse veri Dei memoriam: atque adeo quum omnibus Asiae et Graeciae idolis vota nuncupare et solvere apud eos licitum foret, Deo Israel sacra facere capitale erat. Denique in communi superstitionum omnium licentia nonnisi vera religio excipiebatur: hinc fit ut ad Sosthenis iniurias dissimulet Gallio. Professus nuper erat se iniurias, si quae factae essent, vindicaturum: nunc hominem innoxium ante tribunal suum verberari patitur. Unde ista tolerantia, nisi quod Iudaeos omnes mutuis vulneribus concidere cuperet, ut simul exstingueretur religio? Sed quum per os Lucae Spiritus Gallionis incuriam damnet, quia hominem iniuste afflictum suo praesidio non sublevat, longe minus excusabiles se fore sciant magistratus nostri, si conniveant ad iniurias et maleficia, si malorum petulantiam non cohibeant, si non porrigant manum oppressis. Quodsi ignavos et desides manet iusta damnatio, quam terribile impendet iudicium perfidis et malignis, qui malis causis favendo et indulgendo sceleribus, quasi erecto vexillo, impunitatis flabella sunt ad incitandam nocendi audaciam?

18. Paulus vero deinde commoratus dies multos, valedicto fratribus abnavigavit in Syriam, comitantibus eum Priscilla et Aquila, quum sibi totondisset caput in Cenchreis: habebat enim votum. 19. Devenitque Ephesum, ubi eos reliquit. Ipse vero ingressus Synagogam, disputabat cum Iudaeis. 20. Rogantibus autem eis, ut plus temporis maneret apud eos, non annuit: 21. Sed valedixit illis, dicens, Oportet me omnino festum, quod instat, agere Hierosolymis: sed iterum revertar ad vos Deo volente. Et solvit Epheso.

22. Cumque descendisset Caesaream, ascendissetque et salutasset ecclesiam, descendit Antiochiam. 23. Et commoratus illic aliquantum temporis profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem ac Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

18. *Commoratus dies multos.* In eo se profert Pauli constantia, quod terrore non fugatur, ne rudes adhuc infirmosque discipulos subito et immaturo discessu conturbet. Saepius alibi legimus, quum flagrarent in eum persequutiones, statim fugisse: qui fit ergo, ut Corinthi subsistat? Nempe quum videret sua praesentia stimulari hostes, ut in totam ecclesiam saevirent, non dubitavit suo discessu pacem et quietem fidelibus redimere: nunc autem ubi frenatam eorum malitiam videt, ne gregi Dei noceant, eos irritare mavult quam cedendo novam ferociendi occasionem dare. Porro haec tertia fuit profectio, quam Paulus Hierosolymam suscepit. Damasco enim profectus semel ascendit, ut Apostolis innotesceret (Gal. 1, 18.): secundo autem missus est cum Barnaba, ut controversiam transigeret de ceremoniis. Nunc qua de causa tam longum et laboriosum iter confecerit, unde mox reverti in animo habebat, non refertur a Luca.

Quum sibi totondisset caput. De Aquila an de Paulo id dicatur, incertum est: neque magnopere interest. Quanquam de Paulo libenter interpretor, quia mihi verisimile est hoc Iudaeis, ad quos venturus erat, dedisse. Certe votum ceremoniale non fuisse privatim ab eo conceptum, ut Deo cultum aliquem praestaret, pro confesso sumo. Sciebat, temporale fuisse quod sub Lege mandaverat Deus veteri populo: nos vero scimus, quam sedulo doceat, regnum Dei non esse situm in externis illis elementis, et quam acriter illorum abrogationem urgeat. Absurdum sane fuisset ea religione, qua alios omnes solvebat, suam ipsius conscientiam obstringere. Se igitur totondit non alium ob finem, nisi ut Iudaeis adhuc rudibus, necdum rite edoctis, se accommodaret: quemadmodum testatur, ut eos qui sub Lege erant lucrifaceret, se voluntariam Legis, a qua liber erat, subiectionem obiisse (I. Cor. 9, 20.). Si quis obiiciat, non licuisse votum simulare, quod non ex animo conceperat, responsio in promptu est, quoad purificationis substantiam nihil eum ficte egisse, ceremoniam vero, quae adhuc libera erat, adhibuisse, non quasi Deus talem cultum exigeret, sed ut rudibus aliquid concederet. Ideo ridiculi sunt Papistae, dum hinc vovendi exemplum eliciunt. Paulum nulla ad vovendum religio induxit, isti vero ficticium Dei cultum in votis locant. Paulum temporis ratio cogebat ad servandos legales ritus: isti non aliud proficiunt, nisi ut Christianam Ecclesiam, cui pridem sua constat libertas, superstitione implicent. Longe enim aliud est, obsoletas ceremonias in usum revocare, quam eas adhuc superstites tolerare, donec paulatim in desuetudinem abierint: omitto quod clericalem suam tonsuram Papistae frustra et inepte cum purificationis symbolo comparant, quod Deus in Lege probaverat. Sed quia minime necessaria est longior refutatio, nobis hoc unum sufficiat, Paulum ut infirmos Christo adduceret, saltem ne eos

offenderet, voto se obligasse, quod sciebat coram Deo nullius esse momenti.

19. *Ingressus synagogam.* Quod vestem suam in signum detestationis Corinthi excusserat, non ideo factum esse docet hic locus, quod totam gentem abiiceret, sed quos perditae obstinationis iam expertus erat: nunc de integro ad Ephesios accedit, periculum facturus an plus apud ipsos obedientiae reperiret. Porro mirum est quod, quum ex Lucae relatu appareat, in hac Synagoga placidius quam alibi usquam fuisse auditum, atque etiam rogatum fuisse ut maneret, eorum tamen precibus morem non gesserit. Hinc certo coniicere promptum est quod prius dixi, gravem illi fuisse causam, cur Hierosolymam celeriter ascenderet. Ipse etiam properandum sibi esse ostendit, dicens, Oportet me festum quod instat Hierosolymis agere. Nec dubium est, quin rebus diligenter illic compositis discesserit, cum bona eorum pace et venia: et ex Lucae verbis colligere licet, excusationem fuisse acceptam, ne eos offenderet repulsa. Caeterum notare operae pretium est, ubi spes profectus oblata est solito melior, tanquam Dei manu ad alia atque alia negotia nos trahi, ut discamus nos eius arbitrio regendos tradere.

Festum quod instat. Quod de voto nuper attigi, ad diem quoque festum pertinet: neque enim pietatis officio erga Deum volebat Paulus defungi, sed conventum celebrare, in quo plus prodesse poterat quam aliis anni temporibus. Quanti enim faceret dierum discrimen, vel una epistola ad Galatas locuples est testis (Gal. 4, 10.). Notandum vero est, quod de reditu nihil promittit, nisi hac exceptione interposita, Si Domino placuerit. Fatemur quidem omnes, non posse nos nisi eius ductu vel digitum unum movere, sed quia tantum arrogantiae in hominibus passim regnat, ut quidvis praeterito Deo statuere non modo in futurum tempus, sed etiam in multos annos audeant, meditanda nobis saepe est haec religio et sobrietas, ut discamus consilia nostra Dei arbitrio et providentiae subiicere: ne, si deliberemus, ut solent qui fortunam sibi videntur sub manu habere, iustas demus temeritatis nostrae poenas. Etsi autem non tanta est in verbis religio, quin liberum nobis sit dicere, hoc vel illud facturos, utile tamen est formulis loquendi assuescere, quae nos commonefaciant gressus omnes nostros dirigi a Deo.

22. *Quum descendisset Caesaream.* Quanquam uno verbo recitat Lucas, Paulum Hierosolymae salutasse ecclesiam, certum est tamen magna aliqua necessitate illuc fuisse pertractum. Et tamen ex contextu colligere licet, non diu substitisse Hierosolymae: forte quia successus rerum, quas agitabat, spei eius et voto non respondit. Porro iter eius in reditu non otiosum nec sterile fuisse declarat, dicens confirmasse omnes discipulos, haud dubie non parva molestia, quia per multos circuitus deflectere coactus est: nam particula καθεξῆς continuam seriem designat. Iam qua ratione vocentur discipuli, qui Christo nomen dederunt et fidem Evangelii professi sunt, alibi diximus (supr. 9, 36.): quia scilicet nulla est sine recta institutione pietas. Habebant quidem illi suos pastores sub quibus proficerent, sed quo maior erat Pauli auctoritas, et quo excellentiore spiritu pollebat, ex eius transitu non parva ac-

cessit confirmatio, praesertim quum in fundamentis omnibus illis ecclesiis princeps fuisset architectus.

24. Iudaeus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, devenit Ephesum, potens in Scripturis. 25. Hic erat institutus in via Domini, et fervens Spiritu loquebatur, et docebat diligenter ea, quae sunt Domini: sciens tantum Baptisma Ioannis. 26. Atque hic coepit libere loqui in Synagoga. Quem quum audissent Priscilla et Aquila, assumpserunt illum, et exactius ei exposuerunt viam Dei. 27. Quum autem vellet ire in Achaiam, exhortati fratres scripserunt discipulis, ut susciperent illum. Qui quum venisset, contulit multum iis, qui crediderant per gratiam. 28. Vehementer enim Iudaeos revincebat publice, ostendens per Scripturas, Iesum esse Christum.

24. *Iudaeus quidam.* Hoc Dei providentiae merito tribuendum est, quod dum Epheso Paulus abire cogitur, in eius locum submissus est Apollos, qui iacturam absentiae illius sarciret. Huius autem hominis quale fuerit principium tenere refert, quum apud Corinthios etiam fuerit Pauli successor, ac tam praeclare se gesserit fidelemque et strenuam operam navarit, ut Paulus eum quasi singularem collegam honorifice celebret. Ego plantavi, inquit, Apollos rigavit: item, Haec in me et Apollo transfiguravi (I. Cor. 3, 6. 4, 6.). Duobus autem primum elogiis eum commendat Lucas, quod eloquens esset ac potens in Scripturis: zelum deinde fidemque et constantiam adiiciet. Etsi autem vere negat Paulus, regnum Dei in sermone esse positum, et ipse facundiae laude caruit, non est tamen sermocinandi dexteritas, qualem hic praedicat Lucas, spernenda: praesertim ubi nulla pompa vel ostentatio ex verborum splendore captatur, sed sine fuco et ambitione, sine ampullis et curioso artificio rem quae agitur diserte explicare satis habet, qui docendi personam sustinet. Eloquentia caruit Paulus: voluit scilicet Dominus, primario Apostolo hanc virtutem deesse, quo splendidior in rudi et incondito eius sermone vis Spiritus fulgeret. Et tamen ea loquendi facultate instructus erat, quae ad illustrandum Christi nomen et asserendam salutis doctrinam sufficeret. Caeterum ut varia est ac multiplex donorum Spiritus distributio, non obstitit Pauli infantia, si ita vocare libet, quominus disertos sibi ministros Deus eligeret. Porro ne eloquentiam Apollo profanam vel inanem et futilem fuisse quis putaret, Lucas cum maiori eam virtute coniunctam fuisse dicit: nempe quod potens fuerit in Scripturis. Quo verbo non tantum interpretor, probe et solide fuisse in Scripturis exercitatum, sed vim earum et efficaciam tenuisse, ut illis armatus in omnibus pugnis esset superior. Atque haec meo iudicio Scripturae potius quam hominis laus est, quod tum ad veritatem asserendam, tum ad refellendas Satanae fallacias satis superque valeat.

25. *Hic erat institutus.* Cum hoc elogio parum congruere videtur quod paulo post subiicit Lucas, eum tantum novisse Baptisma Ioannis: sed posterius hoc membrum vice correctionis additum est. Interea facile haec duo inter se conveniunt, quod tenuerit Evangelii doctrinam, quia et Redemptorem sciebat mundo esse exhibitum, et de gratia reconciliationis probe sincereque edoctus erat, et tamen nonnisi Evangelii rudimentis imbutus fuerit, quatenus ferebat Ioannis institutio. Ioannem enim inter Christum et Prophetas quasi medium fuisse scimus, et de eius officio tum pater Zacharias in suo Cantico, tum angelus ex Malachiae (3, 1.) vaticinio disserit. Certe quum facem Christo praetulerit et eius virtutem magnifice exposuerit, merito dicuntur eius discipuli habuisse Christi notitiam. Ad haec observatu digna est loquutio, Scivisse Baptisma Ioannis: nam inde colligimus, quisnam verus sit Sacramentorum usus, ut scilicet nos in certum aliquod doctrinae genus initient, vel quam semel amplexi sumus fidem sanciant. Certe a doctrina avelli, nefas est et impia profanatio: quare ut rite administrentur Sacramenta, vocem coelestis doctrinae illic resonare necesse est. Quid enim est Baptismus Ioannis? Totum eius ministerium complectitur Lucas hoc nomine: non tantum quia Baptismo annexa est doctrina, sed etiam quia eius fundamentum et caput est, sine qua inanis et mortua ceremonia foret.

Fervens Spiritu loquebatur. Hic alia laude ornatur Apollos, quod sancto zelo flagraverit ad docendum. Doctrina sine zelo vel gladius est in manu furiosi, vel frigida et sine usu iacet, vel pravae ostentationi servit. Videmus enim ex hominibus doctis alios ignavos torpere alios, quod deterius est, ambitione iactari alios, quod omnium est pessimum, contentionibus et rixis turbare Ecclesiam. Insipida ergo erit doctrina, in qua non vigebit zelus. Caeterum meminerimus, Scripturae scientiam priore loco positam esse a Luca, quae esset zeli moderatio. Scimus enim multos inconsiderate fervere, quemadmodum Iudaei perverso Legis studio contra Evangelium insaniebant: et hodie videmus, quam furioso impetu aestuent Papistae, quos temere concepta opinio instigat. Assit ergo scientia moderatrix, quae zelum regat. Iam vero fervor dicitur fuisse causa diligentiae, eo quod Apollos sedulo ad docendum incubuit: quodsi vir ille nondum exacte perfecteque in Evangelio edoctus tam sedulo et libere Christum praedicavit, quid sibi excusationis fore sperant, quibus clarius et plenius innotuit quod adhuc illum latebat, nisi conentur pro sua virili Christi regnum promovere? Fervorem Spiritui ideo attribuit Lucas, quod rarum est ac peculiare donum: neque enim interpretor, Apollo mentis suae instinctu fuisse concitatum, sed Spiritus sancti impulsu.

26. *Quem quum audisset.* Quam sibi addicti non sint Aquila et Priscilla, nec alienae virtuti invideant, hinc apparet, quod familiariter et privatim tradunt homini facundo quae deinde in publicum proferat: non pollebant eadem gratia qua ille, et forte in coetu fuissent contempti. Porro quem vident tam eloquentia quam Scripturae usu melius instructum, cupide adiuvant: ita ut sileant ipsi, solus ille audiatur. Rursum non vulgaris fuit modestia Apollo, qui se non tantum ab opifice manuario, sed etiam a femina doceri et expoliri passus est. Potens erat in Scriptura et

illis longe superior, sed quoad complementum regni Christi extremam ei manum apponunt, qui videri poterant non satis idonei ministri. Videmus etiam, tunc non tam alienas fuisse a verbo Dei mulieres, ut eas Papistae habere volunt, quandoquidem unum ex primis Ecclesiae doctoribus a femina videmus fuisse institutum. Memoria tamen quod dixi tenendum est, Priscillam domi et inter privatos parietes functam fuisse hoc magisterio, ut praescriptum a Deo et a natura ordinem minime labefactaret.

27. *Quum vellet in Achaiam.* Quo consilio Achaiam petere vellet Apollos, non exprimit Lucas: privato tamen commodo non fuisse illectum, sed quod uberior in propagando Evangelio fructus illic se ostenderet, ex contextu colligimus, eo quod sua exhortatione ipsum magis incitaverint fratres et currenti addiderint calcar: quod profecto non erant facturi nisi ex communi Ecclesiae bono. Erat enim absurdum, nisi melior oblata esset compensatio, precibus suis alio ablegare hominem, cuius fideli opera iam usi fuerant et in posterum sciebant opus sibi fore. Scripsisse autem Ephesios fratres Achaicis intelligo, non tantum ut hominem hospitaliter exciperent, sed ut ad munus docendi admitterent. Haec vere sancta est commendatio, dum optimum quemque testimonio suffragioque nostro evehere studemus, ne Spiritus sancti dona, quae apud singulos deposuit in Ecclesiae aedificatione, sepulta iaceant.

Quum venisset. Hoc fratribus qui iam fecerant experimentum praevisum fuerat, dum hortati sunt, ut se ad iter animo conceptum accingeret. Quod autem contulisse dicit fidelibus, duobus modis accipere licet, vel quod suppetias tulerit minus bene instructis, et eos adiuverit in frangenda hostium pervicacia: neque enim cuiusvis erat, habere in promptu arma ad subeundum difficile contra veteranos hostes certamen, qui nisi coacti nunquam cessissent: vel quod illis fuerit subsidio, ne eorum fides contradictione hostium perculsa labasceret, quod plerumque accidere infirmis solet. Ego utroque modo adiutos fuisse interpretor, ut ducem habentes peritum et exercitatum superiores essent in conflictu, deinde ut nova fultura stabiliretur eorum fides, ut esset extra vacillandi periculum. Videtur praeterea notare Lucas, strenuitate eius et constantia fratres fuisse adiutos, dum publice cum Iudaeis disputasse commemorat: erat enim hoc zeli et fiduciae signum, lucem non fugere. Quod habetur in sententiae clausula, Per gratiam, vel cum proximo verbo Crediderunt cohaeret, vel referri debet ad subsidium quod fratribus attulit. Prior interpretatio nihil habet difficultatis: sensus enim erit, fideles illuminatos fuisse Dei gratia, ut crederent, acsi dixisset, fratres, qui Dei beneficio iam ad fidem vocati sunt, in melius fuerint provecti. Videtur tamen alter contextus magis quadrare, quod Apollos gratiam, qua praeditus erat, cum fratribus communicando eos adiuverit. Ita Per gratiam tantundem valebit atque secundum mensuram gratiae acceptae.

28. *Iudaeos revincebat.* Hinc apparet quorsum spectaret facultas illa, quod potens esset Apollos in Scripturis: nempe quia valida illi et efficax probatio suppetebat coarguendis hostibus. Breviter etiam exponitur status disputationis, Iesum esse Christum. Controversia enim apud Iudaeos hoc carebat, Promissum esse Christum liberatorem, sed illis non facile erat persuadere, Iesum filium Mariae hunc esse Christum, per quem oblata esset salus.

Oportuit igitur Apollo sic disserere de officio Christi, ut Scripturae testimonia probaret in filio Mariae impleta esse, atque inde Christum esse colligeret. Testis est praeterea hic locus, utilem esse Scripturam non modo ad docendum, sed etiam ad frangendam eorum obstinationem, qui sponte non sequuntur: neque enim satis firma esset fides nostra, nisi clara illic exstaret eorum demonstratio, quae ad salutem cognitu necessaria sunt. Certe si Lex et Prophetae tantum habebant lucis, ut inde perspicue probaverit Apollos, Iesum esse Christum, quasi rem digito monstraret, hoc saltem efficere debet Evangelii accessio, ut ex tota Scriptura plena Christi cognitio petatur. Quare detestabilis est in Deum contumelia, quod Papistae Scripturam obscuram esse et ambiguam insimulant. Quorsum enim loquutus esset Deus, nisi liquida invictaque in eius verbis se proferret veritas? Quod autem inde inferunt, standum esse Ecclesiae auctoritati, neque ex Scriptura disputandum esse cum haereticis, abunde a Luca refellitur eorum cavillum: nam quum nihil Iudaeis fuerit pertinacius, minime timendum est, ne, quibus armis fretus illos convicit, eadem nobis adversus quoslibet haereticos sufficiant, utpote quae nobis victoriam conferunt adversus diabolum, errorum omnium principem.

CAPUT XIX.

1. Factum est autem, quum Apollos esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, et repertis quibusdam discipulis dicit ad eos, 2. An Spiritum sanctum accepistis, postquam credidistis? At illi dixerunt ad eum, Imo, neque an sit Spiritus sanctus audivimus. 3. Et ait ad illos, Quo igitur baptizati estis? Illi vero dixerunt, Ioannis Baptismate. 4. Dixit autem Paulus, Ioannes quidem baptizavit Baptismo poenitentiae, populo loquens, in eum qui venturus esset post ipsum ut crederent: hoc est in Christum Iesum. 5. His auditis baptizati sunt in nomen Domini Iesu. 6. Et quum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur linguis, et prophetabant. 7. Erant autem omnes viri fere duodecim.

1. Refert hic Lucas Pauli reditu non modo confirmatam et auctam fuisse Ecclesiam apud Ephesios, sed miraculo simul ornatam: quod illic rudibus et noviciis quibusdam discipulis collatae sunt visibiles Spiritus gratiae. Porro essentne urbis incolae an novi hospites, nescitur, nec magnopere nostra interest. Iudaeos quidem fuisse minime dubium est, quia Ioannis Baptisma receperant: probabile etiam est, habitasse Ephesi, quando illic Paulus eos reperit.

2. *An Spiritum sanctum accepistis.* Clausula historiae ostendit, non de Spiritu regenerationis, sed de specialibus donis, quae Deus

initio Evangelii in communem Ecclesiae aedificationem, quibus visum erat, varie distribuit, hic a Paulo haberi sermonem. Sed iam ex hac Pauli interrogatione oritur quaestio, Fueritne tunc passim communis omnibus Spiritus: nam si paucis quibusdam dabatur, cur eum coniungit cum fide, acsi individua esset connexio? Forte non gregarii fuerunt homines, vel quia in mediocri numero erant, hoc est duodecim, quaerit Paulus an omnes donorum Spiritus sint expertes. Ego tamen sic existimo, oblatos in conspectum gentium non fortuna, sed Dei consilio fuisse tot Iudaeos uno tempore, et quidem discipulos, hoc est, ex grege fidelium, qui sibi tamen hactenus summam Evangelii gloriam, quae in spiritualibus donis conspicua erat, faterentur fuisse ignotam, ut per eos illustraretur Pauli ministerium. Neque enim probabile est, tam paucos Ephesi relictos esse discipulos ab Apollo, et fuissent ab eo rectius instituti, ex quo ipse a Priscilla et Aquila viam Domini exacte didicerat. Quin etiam fratres, quorum prius meminit Lucas, alios ab istis fuisse non dubito. In summa, ubi videt Paulus homines istos profiteri Christi nomen, ut de eorum fide certius habeat examen, rogat an Spiritum sanctum acceperint. Hoc enim fuisse insigne gratiae Dei ad sanciendam doctrinae fidem apparet ex Paulo ipso, ad Galat. 3, 2. Velim scire ex vobis, Spiritum sanctum ex Legisne operibus an ex auditu fidei acceperitis.

An Spiritus sanctus sit non audivimus. Qui fieri potuit, ut homines Iudaei de Spiritu nihil audierint, de quo ubique clamant Prophetae, et cuius elogiis referta est Scriptura? Certe hinc colligimus, neque generaliter loquutum esse Paulum de Spiritu, et istos, ut rogati erant, negare, sibi cognitas esse visibiles illas gratias, quibus Deus regnum Filii sui ornaverat. Nescire ergo se fatentur, an Deus largiatur eiusmodi dona: ideo in voce Spiritus metonymia est, atque hunc sensum confirmat, quodsi prorsus negassent, se quicquam scire de Spiritu Dei, tam crassum errorem, imo prodigiosum, Paulus tacitum minime tulisset. Dum quaerit, in quem igitur finem, vel quomodo baptizati sint, subindicat, ubicunque Christus solide praedicatus esset, gratias etiam visibiles refulsisse, ut tale decus Ecclesiis omnibus commune foret. Quare non abs re miratur Paulus, fideles eius gloriae Christi esse ignaros, quam tunc volebat Deus ubique esse conspicuam, et mox addita correctione monet, non esse manendum in illis quae imbiberant rudimentis, quia Ioannis officium fuerat, discipulos Christo formare.

4. *Ioannes quidem.* Huc spectat Pauli admiratio, ut isti homines suae ruditatis convicti ad altiores progressus aspirent. Ioannem de Christo venturo concionatum esse dicit: emisit ergo discipulos ex carceribus, ut in stadio currentes ad Christum nondum manifestatum tenderent: quare, ne sibi placeant isti et fastidiose ulteriorem profectum recusent, procul adhuc a meta abesse ostendit. Nam homines defectus sui sensus incitat, ut appetant quod sibi deest. Huc redit summa acsi dixisset Paulus, Priusquam glorificatus est Christus, non viguit ista eius potentia in mundo: suo tandem in coelum ascensu voluit, ut regnum suum sic floreret: multo igitur minus, dum adhuc in cursu legationis suae esset Ioannes, effusae fuerunt Spiritus gratiae, quae nunc sedere ad Patris dexteram Christum testantur, quandoquidem tunc nondum palam se mundo Redemptorem patefecerat. Scitote ergo, vobis

ultra pergendum esse, quia procul abestis a meta. Ita diserte fidem piorum, qui a Ioanne edocti erant, debuisse in Christum venturum respicere docet, ne isti homines in principiis subsistant. Caeterum hinc quoque docemur, Baptismum Ioannis poenitentiae et remissionis peccatorum fuisse symbolum, nec aliud hodie Baptismi nostri esse ab illo discrimen, nisi quod exhibitus est Christus, et in morte eius ac resurrectione impleti sunt omnes salutis nostrae numeri: adeoque ad suum effectum perductus fuit Baptismus, quia et ex illo quem dixi mortis et resurrectionis fonte manat poenitentia, et eodem refertur fides, ut gratuitam iustitiam inde petat. In summa clare ostendit Paulus, illum fuisse Baptismum regenerationis et renovationis, sicut est noster. Quia autem et purgatio et vitae novitas a solo Christo manat, in eius fide fundatum fuisse dicit, quibus etiam verbis monemur, hinc pendere totam vim Baptismi, ut fide in Christo apprehendamus quicquid figurat: tantum abest ut quicquam deroget Christi gratiae exterius signum.

5. *His auditis baptizati sunt.* Quoniam apud veteres invaluerat opinio, diversos fuisse Baptismos Ioannis et Christi, non fuit illis absurdum baptizari de integro, qui Baptismo Ioannis tantum praeparati erant. Sed quod illa diversitas falso et perperam ab illis credita fuerit, hinc patet, quod eiusdem adoptionis, eiusdem vitae novitatis, quas hodie in Baptismo nostro percipimus, pignus fuit ac tessera. Itaque non legimus denuo fuisse a Christo baptizatos, qui a Ioanne ad eum transibant. Adde quod Baptismum suscepit Christus in carne sua, ut illo visibili symbolo se nobiscum sociaret: atqui si fictiçia illa diversitas admittitur, excidet nobis ac peribit singulare hoc beneficium, quod Baptismum habemus cum Filio Dei communem. Nec vero longa refutatione opus est: quia, ut diversos Baptismos esse persuadeant, in quo differat alter ab altero prius ab illis ostendi necesse est. Atqui utrinque respondet optima similitudo, et partium omnium symmetria et conformitas, quae fateri cogit, eundem esse Baptismum. Nunc vero quaeritur, an eum repetere fas fuerit: et furiosi homines nostra aetate hoc testimonio freti Anabaptismum invehere conati sunt. Quidam Baptismi nomen pro nova institutione accipiunt: quibus ideo non assentior, quod eorum expositio, ut coacta est, effugium sapit. Alii negant iteratum fuisse Baptismum: quia perperam baptizati forent ab aliquo Ioannis stulto aemulatore. Sed quia nihil habet coloris eorum coniectura, imo potius innuunt verba Pauli veros et germanos fuisse Ioannis discipulos, et Lucas honorifice vocat discipulos Christi, neque huic quoque sententiae subscribo, et tamen iteratum fuisse nego aquae Baptismum, quia non aliud sonant verba Lucae, quam Spiritu fuisse baptizatos. Primum minime novum est, Baptismi nomen ad dona Spiritus transferri, sicuti capite 1. et 11. vidimus, ubi dicebat Lucas, quum Christus visibilem Spiritus missionem Apostolis promitteret, Baptismum vocasse. Item quum Spiritus descenderet super Cornelium, Petrum recordatum fuisse verborum Domini, Baptizabimini Spiritu sancto, deinde videmus hic nominatim agi de donis illis visibilibus, et ea conferri cum Baptismo. Quod autem continuo post sequitur, Ubi manus illis imposuit, venisse Spiritum, exegetice additum esse interpretor: est enim modus loquendi Scripturae frequens et fami-

liaris, rem breviter proponere, et mox clarius explicare. Quod ergo propter brevitatem erat obscurius, Lucas melius exprimit et fusius explicat, dicens impositione manuum Spiritum illis datum fuisse. Si obiiciat quispiam, Baptismi nomen, ubi pro Spiritus donis ponitur, non simpliciter, sed cum adiectione sumi, respondeo, ex contextu satis patere Lucae mentem: deinde, Lucam alludere ad Baptismum, cuius meminerat. Et certe si de symbolo externo accipias, absurdum erit, fuisse illis datum, nulla meliore doctrina interposita. Sin vero metaphorice, de institutione durior adhuc erit loquutio, et non quadraret narratio, Postquam fuerant edocti, Spiritum sanctum descendisse super eos. Porro ut hanc manuum impositionem Sacramentum fuisse fateor, ita inscitia lapsos esse dico, qui ad perpetuam imitationem traxerunt: nam quum inter omnes conveniat temporalem fuisse gratiam, quae illo symbolo exhibita fuit, perversum est ac ridiculum, ablata veritate signum retinere. Alia est Baptismi et Coenae ratio, quibus Dominus ea dona nobis esse exposita testatur, quorum fruitio ad finem usque mundi Ecclesiae constabit. Quare perpetua Sacramenta sedulo et prudenter a temporariis discernere oportet, ne inanes et ludicrae larvae inter Sacramenta locum occupent. Quod manuum impositione usi sunt veteres, ut fidei professionem in adultis sancirent, non improbo: modo ne tali ceremoniae annexam Spiritus gratiam quis putet, quemadmodum facit Hieronymus contra Luciferianos. Papistae autem nulla venia digni sunt, qui vetusto ritu non contenti putidam unctionem obtrudere ausi sunt, quae non tantum esset Baptismi confirmatio, sed dignius etiam Sacramentum, quo fideles perfici nugantur, qui prius tantum semipleni erant, quo armantur ad pugnam, quibus tantum remissa prius erant peccata: has enim exsecrabiles blasphemias evomere non dubitarunt.

8. Introgressus autem Synagogam, libere loquebatur ad tres menses, disputans et suadens de regno Dei. 9. Quum autem quidam indurarentur, ne crederent, male loquentes de via coram multitudine, digressus ab illis segregavit discipulos, quotidie disputans in schola Tyranni cuiusdam. 10. Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes, qui habitabant in Asia, audirent sermonem Domini Iesu, Iudaei simul et Graeci. 11. Virtutesque non vulgares edebat Dominus per manus Pauli: 12. Ita ut etiam super infirmos deferrentur a corpore eius sudaria et semicinctia, et recederent ab eis morbi, et spiritus mali egrederentur.

8. *Introgressus synagogam.* Hinc colligimus Paulum exorsum fuisse a piorum coetu, qui iam Christo nomen dederant: deinde venisse in synagogam, ut reliquos Iudaeos, quibus nondum innotuerat Christus, vel saltem a quibus nondum receptus erat, in unum Ecclesiae corpus colligeret. Dicit autem Paulum libere egisse, ut sciamus non ideo usque ad tres menses auditum, quod astute tegeret Evangelii doctrinam, vel se insinuaret per obscuras ambages: mox etiam fiduciae specimen exprimit Lucas referens,

eum disputasse et suasisse de regno Dei. Scimus autem hoc nomine saepe notari instaurationem illam quae promissa erat Patribus, et praestanda Christi adventu. Nam quum extra Christum deformis et confusa sit omnium dissipatio, non frustra hoc venturo Messiae tribuerunt Prophetae, fore ut regnum Dei in mundo constitueret. Iam vero regnum hoc, quia nos a defectione sub Dei obsequium reducit et ex inimicis facit filios, primum gratuita peccatorum remissione constat, qua nos sibi reconciliat Deus et adoptat in populum: deinde vitae renovatione, qua nos ad imaginem suam conformat. Disputasse et suasisse dicit, significans, ita Paulum disseruisse, ut probaret solidis rationibus quae in medium afferebat: deinde auditoribus piarum exhortationum stimulos addidisse, ut ianuam regno Dei aperirent. Nullae enim argutiae nos Deo morigeros reddent, nisi piis admonitionibus flectamur.

9. *Quum indurarentur.* Nusquam tam placide et aequis auribus auditum fuisse Paulum legimus a Iudaeis, sicut Ephesi priore suo adventu: nam quum alii tumultuose eum abigerent, ab his rogatus fuit ut diutius maneret. Nunc postquam ad tres menses regnum Dei apud eos erigere conatus est, prodit se multorum impietas et contumacia. Dicit enim Lucas fuisse induratos: et certa haec vis est coelestis doctrinae, ut reprobos vel in furorem convertat, vel magis obstinatos reddat, non sua id quidem natura, sed per accidens, ut loquuntur, quia dum urgentur a veritate, erumpit occultum virus. Addit Lucas, eos maledixisse viae coram populo! nam huc tandem se proiiciunt Evangelii contemptores, ut quod nolunt amplecti hostiliter apud alios oppugnent, neque id alio consilio, nisi quod cupiunt, si fieri possit, omnes habere eiusdem impietatis socios. *Viae* nomine quodlibet institutum intelligi satis notum est: hic autem ad Evangelium Christi refertur. Iam dicit Lucas Paulum ab illis digressum, segregasse discipulos: quo exemplo monemur, ubi deploratae et insanabilis pervicaciae facimus periculum, non amplius ludendam esse operam. Ideo admonet Paulus ipse Titum (3, 10.), ut haereticum hominem post unam vel alteram admonitionem devitet: nam indigna contumelia afficitur verbum Dei, si porcis et canibus prostituitur. Simul etiam consulere infirmis decet, ne pravis obtrectationibus et sanae doctrinae calumniis labefactetur eorum pietas. Discipulos ergo segregavit Paulus, ne suo foetore hirci ovium gregem inficerent: deinde, ut ingenua professio vigeret inter puros Dei cultores.

Quotidie disputans. Ostendit hic locus, quam assidua fuerit Pauli sedulitas in docendo, et nimis esse morosos vel delicatos, quibus statim discendi taedium obrepit. Videmus enim quam pauci ad audiendum prompti paratique quotidie accedant. Etsi autem peculiarem gerebat gregis domestici curam, quem velut in ovile collegerat, non tamen opera sua privat extraneos, sed cursum disputandi continuans periculum facit, num quos reperiat dociles. Scholam Tyranni vocat, non qui tunc potitus fuerit imperio: nam Romani in tota Asia dominabantur, sed credibile est, gymnasium fuisse olim exstructum sumptibus Tyranni et urbi donatum. Loco igitur publico, qui conditoris nomen habebat, usi sunt fideles ad conventus suos agendos.

10. *Omnes qui habitabant.* Non significat Lucas, illuc Asiaticos venisse ut Paulum audirent, sed praedicationis odore per-

fusam fuisse totam Asiam, et semen longe lateque dispersum, ut eius labor non uni tantum urbi, sed remotis etiam locis fructuosus esset: atque id saepe fit, ut Dei veritas, dum uno in loco praedicatur, longe lateque diffusa personet, ubi audiri non potest vox ipsius ministri, quia traditur de manu in manum, et alii aliis sunt doctores. Neque enim sufficeret unus homo, nisi propagandae fidei pro se quisque intentus foret.

11. *Virtutes non vulgares.* Virtutes appellat frequenti Scripturae usu miracula, quae documenta erant extraordinariae Dei potentiae. Refert autem Pauli apostolatum istis insignibus fuisse ornatum, quo certior constaret eius doctrinae auctoritas. Trita enim loquutio est, Quod per manum hominis signa edantur. Ita laus eorum Deo uni ascribitur tanquam auctori, homo autem in ordinem cogitur ut minister. Atque ut miracula magis amplificet, dicit sudaria et semicinctia delata fuisse ad aegrotos, quorum tactu fuerunt sanati. Quorsum haec Paulo facultas data fuerit, non obscurum est, nempe ut se verum Christi Apostolum probaret, fidem conciliaret Evangelio suumque ministerium sanciret. Atque hic memoria repetere convenit, quae supra de legitimo miraculorum usu habuimus. Quod etiam Pauli sudariis sanavit Deus aegrotos, huc spectabat, ut, qui nunquam hominem viderant, reverenter nihilominus absentis doctrinam amplecterentur, quo magis insulsi sunt Papistae, qui locum hunc ad suas reliquias detorquent, quasi vero sua sudaria miserit Paulus, quae in eius honorem oscularentur venerabundi homines, sicuti in Papatu calceos et braccas Francisci, Rosae cingulum, Sanctae Margaritae pectinem, ac similes nugas adorant. Imo potius res vilissimas delegit, ne qua ex pretio vel splendore superstitio nasceretur. Hoc enim fuit eius consilium, integram Christo gloriam in solidum vindicare.

13. Tentaverunt autem quidam e circumeuntibus Iudaeis exorcistis invocare super eos, qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum, quem Paulus praedicat. 14. Erant autem quidam filii Scevae Iudaei, principis Sacerdotum septem, qui hoc faciebant. 15. Respondens autem spiritus malus dixit, Iesum novi, et Paulum scio: vos autem, qui estis? 16. Et insiliens in eos homo, in quo erat daemonium malum, et dominatus eis invaluit contra eos, ita ut nudi et vulnerati effugerent de domo illa. 17. Hoc autem innotuit omnibus Iudaeis simul et Graecis, qui habitabant Ephesi. Et incidit timor super omnes illos, et magnificabatur nomen Domini Iesu.

13. Quo certius appareat miraculis illis, quorum nuper facta est mentio, confirmatum fuisse apostolatum Pauli, docet nunc Lucas, quum falso quidam nomen Christi obtenderent, gravem de tali abusu sumptam fuisse poenam: unde agnoscimus, non alium in finem editas fuisse virtutes per manum Pauli, nisi ut testatum omnibus fieret, fideliter ab eo Christum praedicari Dei potentiam,

quando non solum Dominus eas a pura Evangelii doctrina separari passus non est, sed tam severe ultus est eos, qui praepostere eas ad suos exorcismos trahebant: unde rursum colligitur, quaecunque Christi nomen obscurant miracula praestigias esse diaboli, falsarios autem esse, qui vera Dei miracula alio trahunt, quam ut sanciatur pura religio.

Quidam exorcistae. Non dubito quin munus hoc ex stulta aemulatione prodierit. Deus suam potentiam inter Iudaeos variis modis exercere solitus erat, et Prophetis olim usus fuerat ministris ad fugandos daemones: hoc praetextu exorcismos sibi finxerunt, atque hinc temere erectum est extraordinarium munus sine Dei mandato. Potest etiam fieri, ut Deo sic ordinante aliquid perfecerint, non quod faveret praepostere, sed ut patriam religionem libentius colerent usque ad Christi adventum. Sub regno Christi fecit prava ambitio, ut Christiani cum Iudaeis certarent. Creati sunt enim hominum arbitrio exorcistae: deinde, ut semper in deterius prolabi solet superstitio, hoc clericis suis omnibus commune esse voluit Papa, qui ad maiorem gradum permovendi erant. Postquam enim facti sunt ostiarii, extemplo illis coniuratio daemonum mandatur, ipsa autem experientia plane se ridiculos faciunt. Fateri enim coguntur, inanem et sine effectu se titulum conferre: nam ubi facultas, qua diabolos adiurent? et ipsi exorcistae manifesto ludibrio suscipiunt munus quod nunquam exerceant. Sed hoc scilicet iure accidit, ut nullus sit errorum finis, ubi a verbo Dei disceditur. Quantum ad istos spectat, colligimus fuisse vagos errones et homines circumforaneos, quales hodie multi cernuntur in Papatu: dicit enim circumivisse, quo verbo significat huc et illuc, prout fallendi occasio dabatur, flexisse iter.

Adiuramus vos per Iesum. Verisimile est, impostores istos confugisse ad Christi nomen, ut novam potestatem acquirerent, quam prius fallaciter iactaverant, vel quia cessaverat facultas qua praediti fuerant, ut tenebras obducerent Evangelio. Duplex autem fuit huius invocationis vitium: nam quum alieni sint a Pauli doctrina, sine fide eius praetextu abutuntur quasi ad magicas incantationes: deinde, quod non est in hominum manu, sibi absque vocatione Dei usurpant. Legitima autem nominis Dei et Christi invocatio est, qui fide dirigitur, nec excedit vocationis metas. Quare monemur hoc exemplo, ne similes demus sacrilegii poenas, nihil nisi praelucente Dei verbo esse tentandum. Dominus ipse nos ad preces invitat. Quicunque miraculorum dono praediti non sunt, se intra istas metas contineant: nam Apostoli, quum spiritus immundos exire imperio cogebant, Deum habebant auctorem, ac sciebant ministerio, quod iniunxerat, fideliter se defungi.

16. *Insiliens in eos homo.* Tribuitur homini quod per ipsum diabolus effecit. Tantae enim violentiae par non fuisset, ut septem robustos iuvenes sauciatos et vestibus nudatos proiiceret. Quomodo autem diabolus in hominibus habitet, certo definire non licet, nisi quod statui potest antithesis inter Dei Spiritum et Satanae. Nam quemadmodum Paulus docet, nos esse Dei templa, quia Spiritus Dei habitat in nobis, sic rursum dicit, Satanam efficaciter agere in omnibus incredulis. Sciendum tamen est, Lucam hic de singulari habitandi modo agere, cum scilicet ita Satanae frenum laxatur, ut totum hominem occupet. Porro tale specimen

edere voluit Deus, ut suam virtutem ostenderet non esse inclusam in sonitu vocis, nec fas esse Filii sui nomen ad superstitiones trahi. Quum autem Satanae permittit nobis illudere, sciamus gravius nos puniri, quam si nos in carne vulneraret. Fallax enim miraculorum species horribile fascinum est ad dementandos incredulos, ut in altiores tenebras mergantur, quia Dei lucem respuerunt.

17. *Incidit timor.* Fructus eius vindictae, quam de impio nominis Christi abusu Deus sumpserat, quod religio omnibus iniecta est, ne doctrinam contemnerent, cuius se acerrimum fore vindicem Deus insigni documento ostenderat, et in Christi reverentiam fuerunt adducti. Praeterquam enim quod omnibus suis iudiciis ad hunc profectum nos Deus invitat, ut peccandi metum nobis incutiant, peculiariter in hoc exemplo commendata fuit maiestas Christi, et Evangelii auctoritas sancita, quo gravior poena manet impostores, qui suis incantationibus Christi nomen scientes profanant, ne sibi impunitatem tam crassi sacrilegii promittant. Quod dicit *innotuisse omnibus*, tantundem valet atque Vulgo aut passim. Significat enim rem fuisse celebratam populi sermone, quo apud plures inclaresceret Christi nomen.

18. Multique ex iis, qui crediderant, veniebant, confitentes et annuntiantes facta sua. 19. Multi autem ex iis, qui curiosas artes exercuerant, comportatos libros exusserunt coram omnibus, et supputatis pretiis illorum, repererunt pecuniae quinquaginta millia. 20. Ita potenter crescebat sermo Domini et confirmabatur. 21. His autem expletis, proposuit Paulus in Spiritu, transita Macedonia et Achaia, ire Hierosolymam, dicens, Postquam fuero ibi, oportet me et Romam videre. 22. Missis autem in Macedoniam duobus ex ministrantibus sibi, videlicet Timotheo et Erasto, ipse remansit ad tempus in Asia.

18. *Multi qui crediderant.* Eius timoris de quo loquutus est, indicium unum profert Lucas. Re ipsa enim testati sunt, serio Dei timore penitus se esse affectos, qui ultro superioris vitae delicta confessi sunt, ne sua dissimulatione intus foverent iram Dei. Scimus quam aegre extorqueatur ab iis, qui peccarunt, vera et ingenua confessio: nam quum sua existimatione nihil pretiosius habeant homines, pluris semper illis est pudor quam veritas, imo quantum in se est sua probra tegere conantur. Ergo voluntaria haec confessio, testis poenitentiae ac timoris fuit: nemo enim nisi divini iudicii sensu probe tactus hominum probris et ignominiae se subiiciet, iudiciumque sponte in terra subibit, ut reatu solvatur in coelo. Quum dicit *multos*, hinc colligimus non eandem fuisse omnium causam: potest enim fieri ut isti exulceratas diu conscientias habuerint, sicuti multi plerumque occultis et intestinis vitiis laborant. Quare non communem omnibus legem praescribit Lucas, sed exemplum proponit quod sequantur, qui simili opus habent medicina. Quorsum enim isti facta sua confessi sunt, nisi ut

poenitentiae suae testimonium ederent, et consilium levationemque peterent a Paulo? Diversa fuit eorum ratio, qui etiam peccata sua confessi sunt, quum ad Baptismum Ioannis accederent: nam hoc modo profitebantur, se non ficte initiari in poenitentiam. Hic autem ab una specie docet Lucas, quo modo Dei reverentia tacti fuerint fideles, ubi Deus severitatis suae exemplum illis proposuit. Quo maior est Papistarum impudentia, qui hunc suae tyrannidi fucum inducunt. Quid enim auricularis eorum confessio huic exemplo affine habet? Primum, fideles quam misere ante susceptam fidem decepti fuissent a Satana, productis in medium quibusdam exemplis, confessi sunt: Papae autem lege factorum dictorumque et cogitationum omnium enumeratio exigitur. Hos semel legimus confessos esse: Papae lex quotannis, ut minimum, repeti iubet. Isti sponte prodierunt: Papa necessitate omnes obligat. Lucas multos venisse dicit, non omnes: in lege Papae nulla exceptio. Isti coram fidelium coetu se humiliarunt: Papae longe aliud mandatum, ut clanculariis susurris in aurem proprii sacerdotis obmurmuret peccator. En, quam dextre Scripturam ad probandas suas fallacias accommodent.

19. *Qui curiosas artes.* Non tantum de magicis praestigiis loquitur Lucas, sed de frivolis et inanibus studiis, quorum maior pars hominum nimis utplurimum cupida est: περίεργα enim ponit, quo nomine comprehendunt Graeci quaecunque solidam in se utilitatem non continent, sed per varios circuitus hominum mentes et studia inutiliter abducunt. Talis est astrologia iudiciaria, quam vocant, et quicquid divinationum sibi in futurum tempus fabricant stulti homines. Libros autem exurunt, ut sibi et aliis in posterum praecidant ansam errandi. Et quod eos pretii magnitudo à iactura non revocat, eo melius pietatis suae studium probant. Ergo ut nuper verborum confessio, ita nunc realis, ut ita loquar, a Luca describitur. Caeterum, quum ἀργύριον Graeci accipiant pro qualibet monetae specie, incertum est, sestertios an denarios Lucas designet. Quia tamen certo constat, expressam ab eo summam fuisse, ut sciremus forti animo contemptum fuisse lucrum a fidelibus, non dubito, quin denarios vel aliquod etiam praestantius numismatis genus intelligat. Denariorum vero quinquaginta millia circiter novem millia librarum Franciae monetae efficiunt.

20. *Potenter crescebat.* Particula κατὰ κράτος significat, non vulgares fuisse verbi progressus, acsi diceret, in illis incrementis apparuisse raram efficaciam ac solito maiorem. Crescendi verbum ad hominum numerum refero, acsi dixisset, novis quotidie discipulis collectis auctam fuisse Ecclesiam, quia late propagatur doctrina. Sermonem vero in singulis fuisse confirmatum interpretor, quod scilicet in Evangelii obedientia et pietate magis magisque proficerent, atque altiores radices ageret eorum fides.

21. *Proposuit in spiritu.* Consilium huius profectionis Spiritus instinctu susceptum fuisse a Paulo intelligit, ut sciamus totam eius vitam ad Dei arbitrium fuisse compositam: ideo autem Spiritum habuit suarum omnium actionum praesidem, quod et se Deo regendum addixit, et pependit ex eius ductu. Nec refert quod sequitur paulo post, spe sua fuisse frustratum in ipso itineris successu. Saepe enim suos fideles moderatur Deus, de exitu ipsos celans: nam eousque vult sibi habere addictos, ut clausis oculis,

dum res perplexae sunt, quod per Spiritum suum illis dictavit sequantur. Porro omissa et neglecta sua commoditate ecclesiis prorsus fuisse addictum colligitur, quod Timotheo optimo et sibi omnium fidissimo, carissimo, denique aptissimo comite se privare maluit, quam non consuleret Macedonibus.

23. Accidit autem illo tempore tumultus non exiguus de via. 24. Nam quidam nomine Demetrius, faber argentarius, qui faciebat delubra argentea Dianae, praestabat artificibus non exiguum quaestum. 25. Quibus convocatis, et his qui similium rerum erant opifices, dixit, Viri, scitis, quod ex hoc opificio nobis suppetit facultas: 26. Et videtis et auditis, quod non solum Ephesi, sed paene per totam Asiam Paulus hic persuasit, et avertit multam turbam, dicens, quod non sint dii, qui manibus fiunt. 27. Non solum autem haec pars nobis in periculum venit, ne reprobetur: verum etiam ne magnae deae Dianae templum pro nihilo habeatur, futurumque sit, ut etiam destruatur maiestas eius, quam tota Asia et orbis colit. 28. His auditis repleti sunt ira, et exclamaverunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

23. *Tumultus de via.* De Viae nomine admoniti sint lectores, hic accipi pro eo quod Latini Sectam vocant, graeci philosophi αἵρεσιν: sed quia in ecclesia Dei, ubi fidei unitas regnare debet, nihil magis odiosum est vel etiam exsecrabile, quam suo quemque arbitratu eligere quod sequatur, nomen quod merito apud pios infame erat, Lucam fugisse existimo, et phrasi hebraica Viam posuisse pro Instituto. Quod vero ad rei summam pertinet, videmus quam mirifice servum suum Dominus exercuerit. Sperabat, quum se ad iter accingeret, Ecclesiam fore in suo discessu tranquillam, ecce autem subito exoritur tumultus, unde minime timebat. Caeterum in Demetrio patet, quam noxia sit pestis avaritia: nam unus homo quaestus sui privati causa magnam urbem seditione turbare non dubitat. Opifices autem, qui velut faces ab eo accensae incendium ubique spargunt, nobis documento sunt, quam facile sit homines sordidos et ventri deditos ad quodvis facinus impellere, praesertim si ex illiberali quaestu in diem vivunt, et spes lucri illis eripitur. Porro in hac historia vivam cernimus temporis nostri effigiem. Tumultuatur Demetrius cum sua manu, quia, si tollatur superstitio, ex qua quaestum facere soliti sunt, opificium ipsorum concidet: ergo non secus ac pro vita sua depugnant, ne Demetrius opima praeda, alii quotidiano victu priventur. Hodie quis zelus Papam, cornutos Episcopos, Monachos, et totam Cleri Papalis colluviem instigat? imo quis eos exagitat furor, ut tam acriter Evangelio resistant? Iactant quidem se pro fide catholica certare: nec vero Demetrius honesto praetextu carebat, cultum Dianae obtendens. Verum res ipsa clamat, non tam pro aris ipsos quam pro focis pugnare, ut scilicet culinam habeant bene calentem. Foedas in Deum blasphemias, modo nihil

minuant ex eorum proventu, placide dissimulant: tantum in tuendis superstitionibus, quae ad farinas valent, sunt plus quam animosi. Proinde talibus exemplis admoniti vitae genus eligere discamus doctrinae Christi consentaneum, ne lucri cupiditas nos ad impium et nefarium certamen armet atque incitet: qui vero per inscitiam ac errorem, vel ad aliquod opificium vitiosum delapsi sunt, vel alia prava et impura vitae ratione sunt impliciti, tamen a sacrilega ista temeritate sibi caveant. Quantum vero ad pios doctores spectat, discant ab hoc exemplo, nunquam sibi defore adversarios, donec sui abnegatione totus mundus pacem offerat, quod scimus nunquam futurum. Quia Demetrio et argentariis quaestum praeripit doctrina Pauli, furiose prosiliunt ad eam delendam: annon idem facturi sunt, quibus Evangelium adversabitur? Atqui nemo est, cui non sit bellandi occasio: nam omnes carnis affectus Deo inimici. Ita fieri necesse est, ut quotquot in mundo regnant carnis cupiditates, totidem sint armati hostes ad resistendum Christo. Saepe quidem continget frenum divinitus iniici, ne improbi tumultuentur vel aperte saeviant: quisquam tamen subactus non est ad ferendum iugum Christi, semper invisum eius Evangelium habebit. Ita statuendum est, piis et fidis doctoribus cum multiplici hostium copia semper negotium fore. Demetrii cupiditas palam apparet: interim tamen sciendum est, Satanae fuisse flabellum, qui modis omnibus Pauli doctrinam labefactare quaerens hoc idoneum organum reperit. Iam quum Satanam sciamus implacabilem esse Christi et veritatis hostem, putamusne illi unquam defore ministros, qui eius impulsu vel aperta saevitia insaniant, vel clandestinis artibus moliantur Evangelii ruinam, vel evomant odii sui virus, vel saltem fremendo et obstrependo hostile aliquod signum praebeant?

25. *Ex hoc opificio.* Hic turpiter malitiam suam prodit Demetrius. Privato commodo aliquatenus consulere licet: verum eius causa turbare publicam pacem, ius et fas pervertere, sese proiicere ad vim et caedes, quod iustum ac rectum est data opera exstinguere conari, id vero nimis flagitiosum est. Statum causae hunc esse fatetur Demetrius, quod Paulus deos esse negat, qui hominum manibus fiunt. Sitne hoc verum necne, non inquirit: sed lucrandi cupiditate excoecatus ad opprimendam veram doctrinam fertur. Eadem coecitas illum ad violenta remedia praecipitat. Opifices quoque, quia sibi ab inopia et fame timent, non minore impetu ruunt: venter enim surdus ac coecus est, ut aequitatem nullam admittat. Quo magis sibi quisque nostrum suspectus esse debet, ubi de privata utilitate et lucro agitur, ne discrimen omne iusti et iniusti, turpis et honesti tollat cupiditas eadem, quae istos ad insaniam impulit.

27. *Non solum haec pars.* Primum hoc praepostere, quod secundo tandem loco religionis curam habet Demetrius, quia nihil magis absurdum est quam ventrem deae praeferri: sed hoc quoque vanum est, quod cultum Dianae periclitari obtendit. Nam si ex Pauli doctrina nihil passus esset damni, domi quievisset, de cultu Dianae nec ipse fuisset anxius, nec aliis molestus. Unde ergo tanta sedulitas tantusque satagendi fervor, nisi ex plaga domestica? quia vero non satis honestam nec probabilem sibi ac suis pugnandi causam fore videbat, asciticio colore fucare studet. Ergo ut ma-

lenocinio dedecus tegat, religionis titulum, qui plausibilis est, obducit. Ita impii, quantumvis proterve contra Deum insurgant, impudenter tamen inde captant honestos praetextus: verum Deus illudi sibi non sinit, quin potius ex suis subterfugiis protrahit eos in lucem. Non alio teste opus est ad refutandam Demetrii hypocrisin, quia se ipsum propria voce iugulat, dum privatae iacturae dolorem prodit. Nec absimilis est hodie Papistarum ratio: plenis quidem buccis se fidei catholicae, et sanctae matris Ecclesiae patronos esse iactant, sed de suo zelo sic praefati in ipsa causae actione culinae nidorem toto gutture spirant. Nobis vero si animus est, pietatis causam pure et serio agere, nostra commoda obliviscamur, ut Dei gloria primas teneat. Sic enim sensus omnes perstringit suis illecebris utilitatis species, ut per quodvis nefas errando nobis tamen blandiamur, quantisper nobis privatim consulere propositum est.

Quam tota Asia et orbis colit. Indignum Demetrio videtur pessum ire Dianae maiestatem, quam totus orbis suspicit et adorat, atque hoc superstitiosis omnibus commune perfugium est, multitudinis consensum obtendere. Vera autem religio magis solidam fulturam quam in hominum arbitrio postulat. Hodie nihil magis simplices ac imperitos retinet, nisi quod errores passim usu receptos abiicere non audent, quia quod pluribus placuit quamvis stulte et temere pro legitimo habendum esse fingunt: unde et solum nomen consuetudinis contra Deum ipsum audacter obtrudere non dubitant. Nobis vero longe aliam regulam Dominus praescribit, ut scilicet sua unius auctoritate contenti nec hominum opinionem, nec usum nostrum, nec multarum gentium consuetudinem moremur.

29. Et impleta est civitas tota confusione: et impetum fecerunt uno animo in theatrum, correpto Gaio et Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli. 30. Paulo autem volente intrare ad populum, non permiserunt discipuli. 31. Quidam autem et ex Asiae primoribus, qui erant amici eius, miserunt ad eum rogantes, ne se daret in theatrum. 32. Alii quidem igitur aliud clamabant: erat enim concio confusa, et plerique nesciebant, qua ex causa convenissent. 33. De turba autem protraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudaeis. Alexander autem, manu silentio postulato, volebat rationem reddere populo. 34. Quem ut cognoverunt, Iudaeum esse, vox orta est una omnium ferme ad duas horas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

29. Hic populi naturam quasi in tabula depictam nobis Lucas proponit. Quemadmodum si incendium mille simul domos corripiat, ita momento uno totam urbem seditio pervasit: ubi autem talis semel concitata est tempestas, non facile sedatur. Quum vero malum hoc vitare nequeant Christi servi, invicta constantia munitos esse decet, ut populares motus intrepidi sustineant, nec turbentur quasi re nova aut insolita, quum vident populum esse turbulentum. Sic Paulus ipse alibi (II. Cor. 6, 5.) gloriatur, se

infracto animo per medias seditiones pergere. Interim optimo solatio verbi sui ministros, dum sic inter varias procellas et aestus iactantur, Dominus sustentat et optima fiducia stabilit, quum se gubernacula tenere Ecclesiae suae testatur: neque id modo, sed omnium turbinum ac fluctuum esse moderatorem, ut eos simulac visum fuerit componat. Ergo sciamus, quasi in mari tempestuoso nobis esse navigandum: imo hanc infamiam nobis subeundam esse, quasi turbas ipsi concitemus, nec quicquam nos a recto officii cursu abducat. Ita pergendo duriter quidem vexabimur; sed naufragio saltem nos submergi Dominus non sinet. Videmus praeterea, licet confusa sit seditio, populum tamen semper in deterius ruere, sicuti nunc Ephesii Gaium et Aristarchum rapiunt, Alexandrum repellunt insanis clamoribus. Unde id, nisi quod regnum occupat in ipsis Satan, ut malae causae potius faveant? Est etiam alia ratio, quod conceptum ex falsa delatione praeiudicium mentes occupat, ne de causa inquirere sustineant.

30. *Paulo autem volente.* Pauli constantiam modestiae coniunctam cernere licet. Quum tuto latere possit, ultro se in discrimen obiicere paratus est. Neque tamen eorum consilium recusat sequi, quibus rerum status melius compertus erat. Si retentus non esset, temeritati imputari non debuit, quod facere statuerat. Seditio nulla eius culpa flagrabat: cur vitam suam non opponeret? praesertim de meliore eventu non desperans. Sed ubi dissuadent fratres et amici rerum periti, modestia est laude digna, quod proposito suo pervicaciter non insistit.

33. *Protraxerunt Alexandrum.* Credibile est Alexandrum hunc non emissum fuisse a Iudaeis, ut communem gentis causam ageret, sed quod eum cuperent populo mactandum obiicere. Interim Iudaei nomen eum sic invisum reddidit, ut tumultuose respuerunt quicquid pro re et causa dicturus erat, imo in tanto fervore non procul a mortis discrimine abfuit. Porro an is sit Alexander de quo alibi (I. Tim. 1, 20. et II. Tim. 4, 14.) meminit Paulus, incertum est: coniectura tamen mihi videtur probabilis. Quodsi credimus eum esse, discamus ab hoc formidabili exemplo sollicite ambulare, ne in similem defectionem abripiat nos Satan. Nam qui martyrio propinquus erat, perfidum et sceleratum apostatam factum esse videmus.

34. *Magna Diana Ephesiorum.* Clamosa quidem, sed sine ulla soliditate fuit confessio, quae ex fide cordis non manabat. Unde enim ista, quam praedicant, Dianae magnae divinitas, nisi quod tanquam mente alienati quem semel imbiberunt errorem furenter defendunt? Alia est verae pietatis ratio, ut corde credamus ad iustitiam, deinde sequatur oris confessio ad salutem. In eo differt bacchantium intemperies, et insana omnium fanaticorum pervicacia a Martyrum constantia et zelo. Et tamen pudenda est nostra ignavia, si minus ingenui strenuique sumus in professione certae fidei, quam illi in putido suo errore. Audimus enim quid nobis per Davidem praescribat Dei Spiritus, Credidi, propterea loquar (Psal. 116, 10.).

35. Quum autem sedasset Scriba turbam, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat, Ephesiorum ci-

vitatem cultricem esse magnae deae Dianae, et a Iove delapsi simulacri? 36. Quum autem haec sint extra controversiam, oportet vos sedatos esse, et nihil praecipitanter agere. 37. Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumeliosos in deam vestram. 38. Quodsi Demetrius, et qui cum eo sunt artifices, habent adversus aliquem causam, conventus forenses aguntur, et Proconsules sunt: accusent invicem. 39. Si quid autem de rebus aliis quaeritis, in legitima concione dirimetur. 40. Nam periculum est, ne seditionis hodiernae rei fiamus, quum nulla subsit causa, unde poterimus reddere rationem concursus istius. Et quum haec dixisset, dimisit concionem.

35. Hic Lucas narrat sedatum ita fuisse tumultum, ut tamen praevaluerit apud insanientem populum superstitio, neque audita fuerit Dei veritas. Scriba enim, ut solent homines politici, satis habet, si possit quovis modo incitatam turbam placare. Interim causa ipsa opprimitur. Videbat procul dubio Demetrii malitiam, atque ut religionis praetextu ad privatum commodum abusus urbem turbasset, sed vulnus illud, quod imperitis occultum erat, non attingit. Interea sedandae contentionis causa extollit ficticium Dianae numen, et superstitiosum eius cultum asserit. Si tunc in theatro fuisset Paulus, centies morti se obtulisset, potius quam passus fuisset hac mercede se a periculo redimi. Etsi enim Scriba non ex eius mandato sic loquutus esset, in publico tamen coelestis doctrinae teste et praecone perfida fuisset dissimulatio. Pronuntiat Scriba, simulacrum quod colebant Ephesii delapsum e coelo esse, et Paulum eiusque comites nihil in ipsorum deam contumeliose loquutos esse: an tacere licuit, quin suo silentio fictam excusationem probaret? Hoc autem erat manus idololatriae dare: ergo non abs re Lucas praefatus est, retentum a fratribus fuisse Paulum ne in theatrum prodiret.

37. *Homines neque sacrilegos.* Vere quidem et recte sacrilegos esse negat, sed perperam continuo post speciem sacrilegii definit, probrose loqui adversus Dianam: nam quum omnis superstitio profana sit et polluta, sacrilegos esse consequitur, quicunque unius Dei honorem ad idola transferunt. Sed hic prudentia Scribae et ea quidem carnalis laudatur, non pietas. Tantum enim hoc spectabat, ut seditionis ardorem restingueret, ideo tandem concludit, Si quam privatam litem habeat Demetrius, esse iudicia et magistratus. Publica vero negotia in concione legitima, non turbulenta, quae magistratuum edicto convenerit, non quae unius hominis impulsu et libidine temere accurrerit, tractanda esse. Proconsules plurali numero dicit, non quod plures uno Asia haberet, sed quod Legati Proconsulum loco conventus interdum agebant. Iniecto etiam metu eos pacat, quia Proconsuli oblata erat occasio urbis male mulctandae.

CAPUT XX.

1. Postquam autem cessavit tumultus, vocatis ad se Paulus discipulis, complexusque illos, profectus est, ut iret in Macedoniam. 2. Quum autem perambulasset partes illas, et exhortatus eos fuisset multo sermone, venit in Graeciam. 3. Et ibi peractis mensibus tribus, quum essent illi structae insidiae a Iudaeis soluturo in Syriam, habebat in animo ut reverteretur per Macedoniam. 4. Comitatus est autem eum usque ad Asiam Sopater Beroeensis: Thessalonicensium vero Aristarchus et Secundus et Caius Derbaeus et Timotheus: Asiani vero Tychicus et Trophimus. 5. Hi quum praecessissent, exspectarunt nos Troade. 6. Nos vero abnavigavimus post diem Azymorum a Philippis, et venimus ad eos Troadem intra dies quinque, ubi demorati sumus diebus septem.

1. Narrat hoc capite Lucas, quomodo Paulus ex Asia solvens Hierosolymae adeundae causa rursus mare traiecerit. Etsi autem accurata meditatione dignum est quicquid in hac narratione scribitur, longa tamen expositione non indiget. Mirifica Dei virtute inter tempestuosos illos fluctus servatam fuisse Ecclesiam apparet: tenera adhuc et imbecillis erat Ephesi Ecclesia, fideles repentinum motum semel experti timere merito poterant, ne subinde exsurgerent similes procellae. Non dubium est quin aegre avulsus fuerit ab illis Paulus: quia tamen maior necessitas ipsum alio trahit, filios nuper genitos, vixdum emersos ab uno naufragio, relinquere in mari aestuoso cogitur. Ipsi vero, licet tristis et acerbus sit Pauli discessus, ne tamen aliis Ecclesiis faciant iniuriam, non retinent eum neque morantur. Ita videmus non sibi fuisse addictos, sed sua cura et studio complexos fuisse Christi regnum, ut in commune tam fratribus quam sibi consulerent. Haec exempla diligenter notanda sunt, ut in hac misera dissipatione, alii alios iuvare studeamus: quodsi quando nos spoliari utilibus praesidiis contingat, non tamen vacillemus, scientes Deum tenere navis nostrae gubernacula. Notandum autem quod Paulus non discedit insalutatis fratribus, quin potius eos in discessu confirmat: sicuti et de Macedonibus statim Lucas dicit, Paulum fuisse eos exhortatum multo sermone: hoc est non defunctorie, quasi sufficeret officii sui esse admonitos, sed quemadmodum alibi (II. Tim. 4, 2.) fieri iubet, usque ad importunitatem urgendo et penitus inculcando res cognitu necessarias, ne unquam intercideret memoria.

3. *Quum essent illi structae insidiae.* In variis modis et assiduis certaminibus servum suum Deus exercuit, ut in eo nobis exemplar proponeret infatigabilis constantiae. Non satis est eum difficilis ac longi itineris labore et molestia confici, nisi vitae quoque dis-

crimen ab insidiatoribus accedat. Hoc sibi ante oculos speculum ponant omnes Christi servi, ne unquam difficultatum taedio languescant. Paulus tamen quum iter alio flectens paratas sibi insidias declinat, simul ostendit, eatenus habendam nobis esse vitae rationem, ne temere nos proiiciamus in media pericula. Qui vero se illi comites adiungunt, non vulgare reddunt pietatis suae testimonium, ac videmus quam pretiosa fuerit eius vita fidelibus, dum ex diversis gentibus complures delecti comites eius causa duram et asperam expeditionem non sine magnis sumptibus suscipiunt. Dicit Lucas substitisse Paulum Philippis per dies Azymorum, quia tunc melior erat docendi opportunitas. Et quum adhuc ignota esset Legis abrogatio, cavendum fuit, ne festum diem negligendo a rudibus putaretur Dei contemptor: quanquam mihi praecipue videtur quaesita ab eo docendi opportunitas, quia tunc attentiores erant Iudaei ad discendum.

7. Uno autem die Sabbatorum, quum convenissent discipuli ad frangendum panem, Paulus disserebat eis, profecturus postridie: protraxitque sermonem usque ad mediam noctem. 8. Erant autem lucernae multae in coenaculo, ubi erant congregati. 9. Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, quum degravaretur somno profundo, disserente diu Paulo, magis depressus somno decidit ex tertio coenaculo deorsum, et sublatus est mortuus. 10. Quum descendisset autem Paulus, incubuit super eum, et complexus dixit, Ne turbemini, anima enim eius in ipso est. 11. Quum vero ascendisset, fregissetque panem et degustasset, diu colloquutus usque ad diluculum, ita profectus est. 12. Adduxerunt autem puerum viventem, et refocillati sunt non mediocriter. 13. Nos autem conscensa navi solvimus Asson, inde excepturi Paulum: sic enim ordinaverat, ipse per terram iter facturus.

7. *Uno autem die.* Vel primum diem hebdomadis, proximum Sabbato intelligit, vel unum quodpiam Sabbatum: quod posterius mihi videri posset magis probabile hac ratione, quod dies ille ad conventum habendum ex more aptior fuit: sed quum Evangelistis non sit novum, ex linguae hebraicae usu *unum* ponere loco *primi* (Matth. 26, 1. et Lucae 24, 1. et Io. 20, 1.) optime conveniet, Postridie Sabbati habitam fuisse concionem. Porro de quolibet die hoc exponere nimis frigidum esset: quorsum enim Sabbati mentio, nisi ut temporis opportunitatem et delectum notet? Verisimile quoque est, exspectatum fuisse a Paulo Sabbatum, ut pridie discesssus sui facilius discipulos omnes in unum locum aggregaret. Est autem dignus observatu omnium fervor, quod neque Paulum ad mediam usque noctem, quum tamen se ad iter accingeret, docere piguit, neque alii discendi taedio affecti sunt:

neque enim alia causa protrahendi longius sermonis quam studium auditorii et attentio.

Ad frangendum panem. Quamvis interdum Hebraeis *panis fractio* convivium domesticum significet, hoc tamen loco de sacra Coena duabus rationibus adductus interpretor. Nam quum ex sequentibus colligere promptum sit, non parvam hominum multitudinem illic fuisse collectam, coenam privata in domo potuisse instrui, consentaneum non est: deinde narrabit postea Lucas, Paulum non coenae tempore, sed post mediam demum noctem, panem sumpsisse. Huc accedit, quod non vescendi causa cibum dicit cepisse, sed tantum ut gustaret. Sic igitur statuo: Sacrae Domini Coenae inter ipsos celebrandae indictum fuisse diem solennem, qui futurus erat omnibus commodior. Ut autem longioris absentiae silentium utcunque sarciret Paulus, solito longius sermonem extendit. Quod de magno hominum numero dixi, inde colligitur, quod multae in coenaculo accensae erant lucernae: quod certe non pompae, neque ostentationis causa, sed necessitate fiebat, ubi enim nullus est usus, ambitio est ac vanitas quae homines facit sumptuosos. Porro lampadibus fulgere totum locum decuit, ne qua flagitii vel dedecoris suspicio in sanctum illum coetum caderet: adde et alteram coniecturam, si vacuum fuisset coenaculum, passuros non fuisse qui aderant, ut super fenestram sederet Eutychus. Turpis enim spernendae ac respuendae coelestis doctrinae fuisset licentia, quum pateret alibi locus, ad fenestram secedere.

9. *Quum degravaretur somno.* Nihil video esse causae, cur adolescentis somnolentiam tantopere et tam acriter exagitent quidam interpretes, ut dicant temporis sui poenam morte luisse. Quid enim mirum, si nocte intempesta cum somno luctatus tandem succubuit? Quod autem invitus et praeter spem correptus fuerit et oppressus sopore, hinc coniicere licet, quod se ad quietem non composuerat. Idoneum somno locum captare ignaviae signum fuisset: ad fenestram vero sedentem somno obrui, quid aliud est quam citra culpam naturae infirmitati cedere? quemadmodum si ex inedia deliquium animi vel ex nimia fatigatione contingat. Qui terrenis curis demersi contemptim ad Verbum accedunt, qui cibo et vino referti soporem inde contrahunt, qui in rebus aliis vigiles oscitanter audiunt Verbum, merito eorum somnolentia damnabitur: Eutychum vero disertis verbis Lucas absolvit, quum dicit gravi somno post mediam demum noctem depressum cecidisse. Porro voluit Dominus non tantum somno, sed morte huius adolescentis expergefacere suorum fidem, ut alacrius Pauli doctrinam reciperent et animis penitus infixam tenerent. Fuit quidem initio non levis tentatio, sed quae vel constantissimum quemque vehementer percellere potuit: quis enim Christum praesidere putaret in eo coetu, ex quo miser homo sese casu in mortem praecipitat? quis non potius divinae maledictionis hoc putaret esse signum? sed Dominus statim adhibito remedio suorum mentes omni perturbatione exemit.

10. *Incubuit super eum.* Scimus Apostolos in edendis miraculis interdum externos quosdam ritus interposuisse, quibus gloriam ad Deum auctorem referrent: quod autem nunc super adolescentem incubuit Paulus, non alio fine factum esse existimo, nisi

ut se ad peccandi studium incitaret. Perinde agit acsi se misceret cum mortuo: et forte ad Elisaei imitationem hoc factum est, de quo idem narrant sacra historia (II. Reg. 4, 34.). Vehementia tamen affectus eum magis impulit quam Prophetae aemulatio. Ea enim coniunctio magis eum stimulat, ut toto animi affectu a Domino eius vitam deprecetur. Sic ubi mortui cadaver complectitur hoc gestu significat, se vivificandum Deo offerre; atque ex textu colligere licet, non prius discessisse a complexu quam illi redditam esse vitam cognovit.

Nolite turbari. Notandum est, hac praecipue de causa Paulum fuisse sollicitum, ne tristis ille eventus piorum fidem concuteret ac turbaret eorum animos. Interea Dominus extremum, quem Paulus habuit Troade, sermonem quasi insculpto sigillo apud eos sancivit. Quum dicit animam in ipso esse, non negat fuisse mortuum, quia miraculi gloriam hoc modo exstingueret, sed sensus est, vitam illi redditam esse Dei gratia. Quod postea sequitur, magna consolatione affectos esse, non restringo ad gaudium, quod ex adolescente recuperato ceperunt, sed confirmationem fidei simul complector, quum Deus tam praeclarum illis amoris sui specimen dedisset.

13. *Nos conscensa navi etc.* Cur iter terra facere maluerit Paulus, incertum est: an quia molesta illi foret navigatio, an ut in transitu fratres viseret: ego valetudinis causa mare tunc fugisse arbitror. Laudanda vero eius humanitas, quod comitibus suis pepercit: cur enim a se dimisit, nisi ut molestia levaret? Ita videmus comitate et officiis ipsos inter se vicissim certasse. Illi prompti et obsequentes ad ministerium, Paulus autem adeo non rigidus exactor, ut quae parati erant obsequia praestare ultro et benigne remitteret, imo utilitate sua posthabita quod illis futurum erat solatio mandaret. Asson urbem Troadi attribui a Geographis satis notum est. Eadem teste Plinio dicta fuit Apollonia. Coloniam Aetolorum fuisse tradunt.

14. Quum autem convenissemus Asson, recepto eo venimus Mitylenen. 15. Et inde navigantes, sequenti die venimus contra Chion: postridie vero appulimus Samon, et commorati Trogyllii venimus Miletum. 16. Proposuerat enim Paulus praeternavigare Ephesum, ne tempus tereret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecostes ageret Hierosolymis. 17. A Mileto autem missis Ephesum nuntiis, accersivit Presbyteros Ecclesiae. 18. Qui quum pervenissent ad ipsum, dixit eis, Vos scitis a primo die, quo ingressus sum in Asiam, quomodo vobiscum per omne tempus fuerim, 19. Serviens Domino cum omni animi humilitate, cumque multis lacrimis et tentationibus, quae mihi acciderunt ex insidiis Iudaeorum; 20. Ut nihil suffugerim eorum, quae essent in rem vestram, quin vobis annuntiarem, et docerem vos publice ac per singulas domos, 21. Testificans

Iudaeis simul et Graecis, quae in Deum est, poenitentiam, et fidem, quae est in Dominum nostrum Iesum Christum.

16. *Proposuerat enim Paulus.* Dubium non est quin magnas et graves habuerit festinandi causas: non quod diei religio tantum apud illum valeret, sed quia ad dies festos undique advenae Hierosolymam confluere solebant. Quum in tanta hominum frequentia se nonnihil profecturum speraret, occasioni deesse noluit. Sciamus ergo legalem cultum non fuisse in causa, ut tantopere properaret, sed Ecclesiae aedificationem fuisse illi propositam: partim ut fidelibus narraret propagatum fuisse Christi regnum, partim ut, si qui essent adhuc alieni a Christo, eos lucrifaceret, partim ut improborum hominum calumnias refelleret. Notandum tamen est, ipsum interea reliquis Ecclesiis consulere. Presbyteros enim Ephesinos Miletum accersens se Asiam non negligere ostendit. Quod autem vocati conveniunt, non modo concordiae sed modestiae quoque signum est: etsi enim plures erant, uni tamen Christi Apostolo, quem singularibus donis sciebant excellere, morem gerere ipsos non piget. Porro Seniores dici, non qui provectae essent aetatis, sed qui praeessent Ecclesiae, ex contextu clarius patebit. Est autem usitatum fere omnibus linguis, ut Senes ac Patres vocentur, qui ad alios regendos praefecti sunt, etiamsi non semper aetas respondeat.

18. *Vos scitis.* In hac concione praecipue huc insistit Paulus, ut quos Ephesi creaverat Pastores, suo exemplo hortetur ad munus suum fideliter peragendum: sic enim rite agitur censura, et hic doctrinae acquiritur auctoritas, quum nihil verbis praescribit doctor, quod non re ipsa ante praestiterit. Paulum vero suas virtutes praedicare, minime absurdum fuit. Nihil quidem minus tolerabile est in Christi servis quam ambitio et vanitas, sed quum omnibus probe cognita esset modestia et humilitas sancti viri, minime timendum fuit, ne in suspicionem iactantiae incurreret, praesertim quum necessitate coactus fidem et diligentiam suam proferret aliis in exemplum. Magnifice quidem labores suos, patientiam, fortitudinem, et reliquas virtutes praedicat: sed quorsum? Certe non ut plausum reportet ab auditoribus, sed ut acriores sancta sua exhortatio aculeos habeat, et penitus infixa haereat ipsorum animis. Alter etiam illi fuit scopus, ut sua integritas in posterum valeret ad doctrinae commendationem. Citat autem oculatos testes, ne videatur de rebus ignotis verba facere. Oculatos dico, qui non modo comperta habebant omnia, sed purum quoque nullisque affectibus corruptum iudicium.

19. *Serviens Domino.* Commemorat primo, non modo quantas difficultates sustinuerit, sed maxime suam humilitatem, coniunctam cum mundi contemptu et probris aliisque afflictionibus: acsi diceret, non se honorifice vel cum plausu fuisse exceptum, sed sub contemptibili crucis forma versatum inter eos. Est autem haec non levis probatio, quum non deficimus, quamvis nos videamus indigno mundi fastu calcari: distinctius tamen singula notanda sunt. *Servire Domino* hic accipitur non pro Deum colere in sanctitate et iustitia, quod piis omnibus commune est, sed publicum munus exsequi significat. Non loquitur ergo Paulus, ut unus quilibet privatus homo, sed qui datus esset Ecclesiae minister: atque

ita testatur, se Apostolatu sibi commisso cum humilitate et modestia defunctum esse, tum quod suae infirmitatis conscius sibi diffideret, tum quod muneris excellentiam cogitans se longe imparem duceret, tum quod libenter se subiiceret ab subeundam crucis Christi ignominiam. Humilitas enim ista tam ventosae confidentiae quam altitudini opponitur. Lacrimas deinde adiungit, quas certamina, varii Satanae insultus, impiorum ferocia, intestini Ecclesiae morbi et scandala exprimebant: tandem addit, se trepidam vitam egisse inter Iudaeorum insidias, seque illis tentatum fatetur, ut ferreus non erat, licet non succubuerit. Neque enim suam infirmitatem fateri pudet. Scopus autem est, ne similibus molestiis succumbant quos alloquitur, atque ut omni ambitione vacui reverenter et sollicite munus suum exerceant, neque tantum aequo animo patiantur se ab hominibus contemni, sed in se ipsis quoque abiecti sint, quia nunquam ad Christi obsequium rite erit compositus, qui sublime aliquid spirabit. Et quoniam diuturna esse non potest virtutis simulatio, ut eum sincere et ex animo se ita gessisse constet, triennii constantiam in medium profert, quo aequalem et eundem tenorem servaverat. Scitis, inquit, qualis fuerim per omne tempus a primo usque die. Haec vera demum est servorum Christi probatio, non mutari pro variis inclinationibus temporum, sed manere sui similes, et rectum semper cursum tenere.

20. *Nihil dissimulaverim.* Fidem suam in docendo ac diligentiam tribus nominibus commendat, quod solide et integre discipulos instituerit, ut nihil omitteret quod faceret in ipsorum salutem, quod generali praedicatione non contentus singulis etiam prodesse studuerit: tertio loco brevem totius doctrinae suae summam recitat, quod eos ad fidem in Christum et poenitentiam hortatus sit. Iam quum nobis exemplar probi fidique doctoris depingat, quicunque suam operam Domino probare cupiunt, eos propositam Ecclesiae aedificationem habere convenit, sicut alibi Timotheum reputare iubet (I. Tim. 4, 7. 8.), quae sint utilia, ut illis tradendis insistat: et sane Scriptura, ad cuius normam omnis docendi ratio exigenda est, imo quae sola est recte docendi methodus, non argutas speculationes continet, quae sub umbra et in otio delectant, sed teste eodem Paulo (II. Tim. 3, 17.), tota utilis est, ut hominem Dei perfectum reddat. Sed tale aedificandi studium praescribit Paulus, ut nihil omittat pastor, quantum in se est, quod utile sit cognitu. Perversi enim sunt magistri, qui sic detinent in primis rudimentis discipulos, ut nunquam ad veritatis notitiam perveniant. Et certe non dimidia tantum ex parte nos instituit Dominus in verbo suo, sed perfectam modisque omnibus completam sapientiam tradit. Unde apparet, quam impudenter se Verbi ministros iactent, qui non modo populi ignorantiam suo silentio tegunt et fovent, sed etiam connivent ad crassos errores ac impias superstitiones, qualiter hodie plerique in Papatu scintillas quidem emittunt sanae doctrinae, sed tenebras ignorantiae discutere non audent, et quum eos impediat pravus carnis timor, obtendunt populum non esse solidioris doctrinae capacem. Equidem fateor non omnia simul posse tradi, et imitandam esse Pauli prudentiam, qui se ad rudium captum accommodavit: sed qualis est ista moderatio, dum coecos in foveam sinunt ruere, dum mi-

seras animas sub Antichristi tyrannide relinquunt, et quum vident grassari idololatriam, corrumpi Dei cultum, Legem violari, sacra denique omnia profanari, vel silentio praetereunt tam foedam confusionem, vel parce et obscure ac fugitantium more subindicant? Notandum est igitur Pauli verbum, dum se subterfugisse negat, quominus annuntiaret quaecunque populo erant utilia: nam hinc colligimus, puram et ingenuam sanae doctrinae professionem requiri a Christi servis, in qua nihil sit flexuosum, ac nihil minus eos decere, quam obliquas insinuationes et astuta dissimulatione implicitas.

Publice et per domos. Hoc est secundum caput, quod non tantum omnes in coetu docuerit, sed domatim singulos prout cuiusque necessitas ferebat. Neque enim hac lege ordinavit pastores Christus, ut tantum in commune Ecclesiam doceant in publico suggestu, sed singulas oves curent, vagas et palantes reducant in ovile, fractas et luxatas consolident, aegrotis medeantur, debiles et infirmas sublevent: saepe enim frigebit communis doctrina, nisi privatis monitionibus iuvetur (Ezech. 34, 2. 4.). Quare minime excusabilis est eorum negligentia, qui habita una concione, quasi pensum solverint, in reliquum tempus securi degunt, acsi in templo vox eorum inclusa foret, quum inde egressi prorsus obmutescunt. Monentur etiam discipuli, siquidem in Christi grege censeri velint, locum esse dandum pastoribus, quoties ad eos accedent, nec privatas admonitiones esse refugiendas. Ursi enim potius sunt quam oves, qui pastorum vocem nonnisi in theatro audire dignantur: domi autem moneri et reprehendi non sustinent, imo ferociter repellunt tam necessarium officium.

21. *Testificans Iudaeis.* Nunc ad tertium caput descendens paucis doctrinae suae summam complectitur, quod scilicet omnes ad fidem et poenitentiam hortatus sit, sicuti prius dictum est, Evangelium duabus iis tantum partibus constare. Unde etiam colligimus, ubi vera Ecclesiae aedificatio proprie consistat, cuius incumbit cura et onus pastoribus, et quorsum applicare deceat nostrum omne studium, si cupimus utiliter in schola Dei proficere. Iam diximus profanari Dei verbum, dum eius lectores se in frivolis quaestionibus occupant: verum ut non sit vaga et erratica eius lectio, tenendus est hic duplex scopus, quem nobis Apostolus praefigit. Nam quisquis alio deflectet, multum satagendo nihil aliud quam in circulo ambulabit. Testificandi verbo maiorem vehementiam exprimit, acsi dixisset, se attestando commendasse, ne residua esset ignorantiae excusatio: alludit enim ad morem forensem, ubi testificatio ad tollendam omnem dubitationem interponitur, sicuti non tantum docendi, sed etiam urgendi sunt homines, ut salutem in Christo amplexentur et se Deo addicant in vitae novitatem. Tametsi autem nulli se defuisse affirmat, Iudaeos tamen statuit priori loco: quia sicuti honoris gradu gentibus eos Dominus praetulerat, ita Christum illis eiusque gratiam offerri oportuit, donec penitus desciscerent.

Poenitentiam erga Deum. Primum notanda est fidei et poenitentiae distinctio: quas perperam et inscite nonnulli confundunt, poenitentiam dicentes esse partem fidei. Fateor equidem disiungi non posse, quia neminem Spiritu fidei illuminat Deus, quem non simul in novam vitam regeneret: discerni tamen necesse est, sicuti

hoc loco facit Paulus. Poenitentia enim est conversio ad Deum, quum nos totamque vitam nostram in eius obsequium componimus: Fides autem gratiae nobis in Christo exhibitae receptio est. Nam huc spectat tota religio, ut sanctitatem ac iustitiam colentes pure serviamus Domino: deinde ne ullam salutis nostrae partem aliunde quam ab ipso petamus, neve alibi quaeramus quam in solo Christo. Ergo poenitentiae doctrina pie vivendi regulam continet, nostri abnegationem, carnis nostrae mortificationem, vitaeque coelestis meditationem exigit. Sed quia natura corrupti sumus omnes, alieni a iustitia et ab ipso Deo aversi, deinde quia Deum, quem scimus nobis infensum esse, fugimus, modum tam reconciliationis gratuitae, quam obtinendae novae vitae nobis proponi necesse est. Ergo nisi fides accedat, frustra de poenitentia verba fient: imo poenitentiae doctores, qui neglecta fide tantum in vita formanda et bonorum operum praeceptis insistunt, nihil aut quamminimum distant a profanis philosophis. Tradunt quomodo vivendum sit: sed quum homines relinquant in sua natura, nulla inde sperari potest restitutio in melius, donec in spem salutis perditos invitent, mortuos vivificent promissa peccatorum venia, ostendant Deum gratuita adoptione pro filiis amplecti, qui prius Satanae erant mancipia, Spiritum regenerationis a Patre coelesti petendum esse doceant, pietatem, iustitiam, et rectitudinem ab ipso bonorum omnium fonte hauriendam esse: atque hinc sequitur invocatio, quae in legitimo Dei cultu primas tenet. Videamus nunc, ut individuo nexu inter se cohaereant poenitentia et fides. Fides enim est quae Deum nobis conciliat, non tantum ut nobis propitius sit, a mortis reatu nos absolvens, peccata non imputando: sed etiam ut Spiritu suo carnis nostrae sordes repurgans in imaginem suam nos reformet. Poenitentiam non ideo priore loco nominat, quod tota praecedat fidem, quum pars eius ex fide emanet eiusque sit effectus, sed quia poenitentiae initium praeparatio sit ad fidem. Initium voco nostri displicentiam, quae metu irae Dei serio tactos ad quaerendum remedium nos impellit.

Fidem in Christum. Non abs re Christum Scriptura passim nobis in fidei scopum, et ut vulgo loquuntur obiectum proponit. Dei enim maiestas per se altior est, quam ut ad eum conscendant homines: ergo nisi medius occurrat Christus, Deum quaerendo sensus omnes nostri evanescent. Deinde quatenus Iudex mundi est, fieri non potest quin eius aspectus absque Christo nos terrore exanimet. Deus autem non tantum in Christo sua imagine se nobis repraesentat, sed paterno suo favore nos recreat et modis omnibus in vitam restituit. Nulla enim est salutis nostrae portio, quae non in Christo reperiatur: mortis suae sacrificio peccata nostra expiavit, poenam sustinuit ut nos absolveret, sanguine suo nos mundavit, sua obedientia placavit iram Patris, resurrectione acquisivit nobis iustitiam. Mirum ergo non est quod diximus, fidem debere in Christi intuitu prorsus esse defixam.

22. Et nunc ecce ego alligatus Spiritu proficiscor Hierosolymam, quae in ea obventura sint mihi ignorans, 23. Nisi quod Spiritus sanctus per singulas urbes testificatur,

dicens quod vincula et afflictiones me manent. 24. Verum nihil mihi curae est, nec vita ipsa pretiosa est mihi ipsi, ut absolvam cursum meum cum gaudio et ministerium, quod accepi a Domino Iesu ad testificandum Evangelium gratiae Dei. 25. Et nunc ecce ego scio, quod posthac non videbitis faciem meam, vos omnes, per quos transivi praedicans regnum Dei. 26. Quapropter contestor vos hodierno die, quod mundus ego sum a sanguine omnium. 27. Non enim subterfugi, quominus annuntiarim omne consilium Dei vobis.

22. *Et nunc ecce ego.* Iam plenius declarat, quorsum de sua integritate disseruerit: quia scilicet nunquam eum postea visuri erant. Magnopere autem referebat exemplar, quod illis ad imitationem divinitus erat propositum, semper ante eorum oculos versari, eoque mortuo superstitem manere eius memoriam. Scimus enim, quam facile homines a pura institutione degenerent. Caeterum, quamvis scire se neget quid sibi Hierosolymae eventurum sit, quia tamen pluribus vaticiniis admonitus erat, vincula sibi illic parata esse, quasi iam ad mortem accinctus spem reditus sui paulo post abscindit: neque tamen sic loquendo ipse secum dissidet. Consulto quidem dubitanter praefatur, ut molliat quod futurum erat acerbius: vere tamen affirmat, sibi adhuc esse incognitos rerum eventus, quia de toto progressu non constabat illi certa et specialis revelatio.

Alligatus Spiritu. Quidam exponunt obstrictum fuisse Ecclesiis, a quibus iniunctum illi fuerat munus perferendi eleemosynas: mihi tamen potius videtur, notari interior Spiritus sancti vis et impulsus: non quod ἐνθουσιασμῷ correptus fuerit, ut mentis compos non esset, sed quia certior redditus de voluntate Dei arcanum Spiritus ductum vel instinctum sponte vel placide sequebatur. Perinde igitur valet loquutio acsi diceret, Facere aliter nequeo, nisi contumax esse velim ac rebellis Deo, qui me velut Spiritu suo devinctum illuc trahit. Nam ut se a temeritate excuset, Spiritum profectionis suae auctorem et ducem esse testatur. Sed utinam arrepticii plerique, qui sibi a Spiritu dictari iactant quicquid tulerit eorum phantasia, tam familiariter Spiritum haberent cognitum ut Paulus, qui tamen non dicit, motus omnes suos vel impulsus esse a Spiritu, sed id quasi singulare in una re contigisse praedicat. Multa enim saepe homines stulte et inconsiderate suscipiunt, quae deinde pertinaciter exsequuntur, quia levitatis eos pudet. Non tantum autem significat, profectionem se iusta causa suscipere quam dictat Spiritus Dei, sed sibi omnino esse necessarium, quia nefas sit contra luctari. Porro discamus sancti viri exemplo, non calcitrare adversus Spiritum Dei, sed nos illi obedienter regendos tradere, ut nos quasi devinctos pro suo arbitrio agat, nec tamen violenter trahamur. Nam si reprobi, qui Satanae mancipati sunt, ad eius impulsum non sponte modo sed etiam cupide feruntur, quanto magis in filiis Dei haec ἐθελοδουλεία?

23. *Nisi quod Spiritus sanctus.* Hoc de arcanis oraculis non intelligo, sed praedictionibus quas passim ex Prophetis audiebat.

Plus autem dignitatis habet haec loquutio ad commendanda vaticinia, quam si homines ipsi, qui loquuti sunt, testes citentur. Sic enim sua constat verbo Dei auctoritas, quum agnoscimus eius Spiritum esse auctorem, licet ministri sunt homines. Iam quum idem Spiritus, qui Paulum de vinculis et afflictionibus praemonet, simul alligatum teneat, ne recuset se illi subiicere, hinc docemur, quicquid discriminum nobis instet, non ideo nos absolvi, quin parendum sit Dei mandatis et eius sequenda vocatio. Frustra igitur sibi delicias faciunt, qui recte agendi modum statuunt, quatenus sine molestia id licet, et incommoda, damna, mortis denique periculum excusationis loco obtrudunt.

24. *Nihil mihi curae est.* Sic animis comparatos esse pios omnes ac praesertim Verbi ministros decet, ut posthabitis omnibus ad Dei obsequium recto cursu properent. Praestantius quidem Dei donum est vita quam ut contemni debeat, utpote in qua ad imaginem Dei conditi sumus, ut beatam illam immortalium meditemur, quae nobis est in coelis reposita: in qua iam variis documentis se nobis patrem exhibet Deus. Sed quia instar stadii ordinata nobis est, properare semper ad metam convenit, obstaculaque superanda sunt, ne quid nos in cursu impediat vel moretur. Turpe enim est coeco vivendi amore sic nos teneri, ut propter vitam perdamus vivendi causas: et hoc exprimunt Pauli verba. Neque enim simpliciter vitam suam ducit pro nihilo, sed eius respectum obliviscitur, ut cursum suum absolvat, ut ministerium suum compleat, quod a Christo accepit: acsi diceret, se nullo vivendi desiderio teneri, nisi ut Dei vocationi satisfaciat, ideoque non sibi grave fore vitae dispendium, modo ad functionis suae metam divinitus sibi praescriptam morte accedat. Notandum autem quod dicit, *cum gaudio:* significat enim nulla tristitia vel moerore hoc adimi fidelibus, quin hilariter vivant et moriantur Domino. Altius enim est ac magis reconditum bonae conscientiae gaudium, quam ut molestiis externis vel ullo carnis dolore excutiatur: alacrius exsultat, quam ut obruatur. Notanda etiam est Cursus definitio: nempe quod sit ministerium a Domino acceptum. De se quidem loquitur Paulus, sed exemplo suo docet errare omnes, qui Dominum cursus sui non habent praesidem: unde sequitur illius vocationem cuique nostrum recte vivendi normam esse. Nec vero aliter statuere licet, probari a Domino quod agimus, nisi ad eius arbitrium composita sit vita nostra: praecipue in Verbi ministris requiritur haec certitudo, ne quid suscipiant nisi Christo auctore. Nec vero dubium est quin Paulus hac nota, ut plerumque solet, Apostolatum suum insigniens, eius fidem confirmet. Evangelium gratiae Dei vocat ab effectu vel fine: est tamen hoc rarae commendationis elogium, quod Evangelio Dei gratia et salus ad nos perferatur. Nostra enim summopere interest, scire Deum illic inveniri propitium.

25. *Et nunc ecce scio.* Quod tectius insinuaverat, nunc palam eloquitur. Diximus autem eo consilio spem illis abstulisse sui reditus, quo tenacius eorum memoriae infigeret suas exhortationes. Scimus enim quantum energiae habeant extremae discedentium vel morientium voces: voluit etiam hac praemonitione cavere, ne penderent ab eius praesentia atque ita taedio collabe-

retur eorum fides. Regnum Dei iterum vocatur Evangelii doctrina, quae regnum Dei in hoc mundo inchoat homines renovando in imaginem Dei, donec tandem in ultima resurrectione compleatur.

26. *Quapropter vos contestor*. Perinde valet acsi dixisset, Vos appello testes, vel Coram Deo et Angelis vos attestor. Hoc autem non tam facit sua causa, quam ut officii legem maiori auctoritate illis praescribat. Continet porro hic locus brevem summam rite probeque docendi, et doctores ipsos vehementi severaque sanctione hortatur, ut in suum munus gnaviter incumbant. Quaenam igitur tenenda est Pastoribus docendi ratio? primum non suo arbitrio aestiment, quid proferre in medium et quid omittere utile sit, sed uni Deo arbitrium eius rei deferant. Ita humanis commentis non patebit in Ecclesiam Dei ingressus: deinde non sumet sibi mortalis homo lacerandae vel mutilandae Scripturae audaciam, ut hoc vel illud quoad visum fuerit delibet, quaedam obscuret, multa supprimat, sed quicquid in Scripturis patefactum est, licet prudenter et tempestive pro aedificatione populi, simpliciter tamen et sine fuco tradet, ut decet fidum et ingenuum Dei interpretem. Prudentiam adhibendam esse dixi: quia spectanda est semper utilitas, modo absit vafrities, in qua multi nimis sibi placent, dum ad suas methodos inflectunt Dei verbum, et philosophiam nescio quam ex Evangelio et suis figmentis mixtam nobis fabricant, quia scilicet magis plausibilis est haec mixtura. Inde nobis liberum arbitrium, inde operum merita, inde providentiae et gratuitae electionis Dei abnegatio. Est autem quod nuper diximus observatu dignum, consilium Dei, cuius meminit hic Paulus, inclusum esse in eius verbo, nec alibi quaerendum. Multa enim in hac vita celamur, quorum plena manifestatio differtur ad eum usque diem, quo Deum sicuti est, facie ad faciem novis oculis videbimus. Dei ergo voluntatem annuntiant qui fideliter enarrant Scripturam, ac inde populum in fide, in timore Domini, et omnibus pietatis exercitiis instituunt. Quemadmodum autem nuper diximus, hac sententia damnari eos, qui philosophice disputando, ne quid remotum tradant a communi hominum sensu ac proinde odiosum, Scripturae puritatem fermentis suis corrumpunt, ita graviter in eos fulminat Paulus, qui metu crucis et persequutionum aenigmatice tantum loquuntur.

Mundus sum a sanguine. Non dubito quin ad Ezechielis locum (3, 18. 20.) respexerit, ubi Deus Prophetam suum, nisi bona fide hortatus sit impios ad poenitentiam, reum fore sanguinis denuntiat: nam hac lege pastores Ecclesiae suae praeficit, ut si quid perit eorum negligentia, ratio ab ipsis reposcatur: imo nisi absque fuco et ambagibus ostendant salutis viam, ut illis imputetur errantium interitus. Valde autem stupidos esse oportet, quibus torporem non excutit tam severa comminatio. Quo magis se prodit Epicurea Papalis cleri impietas: ubi quum magnificos titulos crepent, de reddenda tot pereuntium animarum ratione nihilo plus cogitant, quam si nullus sederet in coelo Iudex, nec minus putida est eorum improbitas coram toto mundo, quod deglutiendis tantum ovibus intenti Pastorum nomen usurpant. Porro quam caras habeat animas ostendit Dominus, tam atroces de Pastorum ignavia poenas exigens ob illarum exitium: atqui videmus,

quam vilis sit permultis sua salus, in quius cura socium se adiungere Deus non gravatur.

28. Attendite igitur vobis et cuncto gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos ad regendam Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo. 29. Ego enim hoc novi, quod ingressuri sint post discessum meum lupi graves in vos, non parcentes gregi. 30. Et ex vobis ipsis emergent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se. 31. Propter quod vigilate, memores quod per triennium nocte et die non cessaverim, cum lacrimis monere unumquemque. 32. Et nunc commendo vos, fratres, Deo et sermoni gratiae ipsius, qui potens est superstruere, et dare vobis haereditatem inter sanctificatos omnes.

28. *Attendite igitur.* Nunc sermonem ad eos accommodat et multis rationibus ostendit, sedulo vigilandum ipsis esse, nec se tantopere esse sollicitum, nisi quia sic flagitat necessitas. Prima ratio est, quod gregi cui praefecti sunt obstrictam habeant fidem: secunda, quod non ab homine mortali, sed a Spiritu sancto vocati fuerint ad hoc munus: tertia, quod non vulgaris sit honor, Dei Ecclesiam regere: quarta, quod illustri documento testatus sit Dominus, quo in pretio habeat Ecclesiam, quum proprio sanguine eam redemit. Quod ad primum spectat, non tantum iubet eos gregi attendere, sed primum sibi ipsis: neque enim aliorum salutem sedulo unquam curabit, qui suum negliget, et frustra alios incitabit ad pie vivendum, qui nullum ipse pietatis studium prae se feret, imo gregi studium operamque suam non impendet, qui sui obliviscitur, quum sit ipse pars gregis. Ergo ut de grege sibi commisso sint solliciti, admonet Paulus, ut privatim singuli in Dei timore se contineant: sic enim futurum erat, ut fidem gregi debitam persolverent. Diximus enim Paulum a vocatione ratiocinari, quod Ecclesiae Dei, cui praesunt, addicta sit eorum opera, acsi diceret, Ex quo creati sunt Pastores, non esse sui iuris, sed publice cuncto gregi obligatos.

Spiritus sanctus posuit episcopos. Ipso nomine admonet velut in specula locatos esse, unde pro communi omnium salute excubias agant, sed praecipue in hoc insistit Paulus, quod non humanitus ordinati sint, sed illis a Deo mandata sit Ecclesiae cura. Quo maior ab illis exigitur religio, quia difficilis apud summum illud tribunal futura sit ratio. Nam quo praestantior est eius Domini cui servimus dignitas, naturaliter plus illi reverentiae deferimus: ipsa autem reverentia studium nostrum acuit. Porro quanquam ab initio eligi hominum suffragiis voluit Dominus Verbi ministros, regimen nihilominus Ecclesiae semper sibi vindicat, non modo ut ipsum agnoscamus unicum eius Praesidem, sed etiam ut sciamus incomparabilem salutis thesaurum nonnisi ab ipso prodire. Fraudatur enim sua gloria, si vel fortuito casu, vel hominum arbitrio, vel industria putamus Evangelium ad nos deferri.

Hoc autem peculiariter Spiritui Paulus tribuit, per quem Deus Ecclesiam suam gubernat, et qui divinae vocationis arcanus unicuique testis est in sua conscientia. De voce Episcopi breviter hoc notandum est, omnes Ephesinos Presbyteros indifferenter a Paulo sic vocari: unde colligimus secundum Scripturae usum, nihil a Presbyteris differre Episcopos, sed vitio et corruptela factum esse, ut qui primas tenebant in singulis civitatibus, Episcopi vocari coeperint. Vitium dico, non quod unum aliquem in singulis collegiis eminere malum sit, sed quia haec audacia minime tolerabilis est, dum homines Scripturae nomina ad suum morem flectendo Spiritus sancti linguam mutare non dubitant.

Ad regendam Ecclesiam. Verbum Graecum ποιμαίνειν Pascere significat: verum apta similitudine transfertur ad quodvis regimen. Diximus autem, hoc tertium esse argumentum a muneris excellentia, sicuti alibi idem Paulus Timotheum admonet, ut videat, quomodo ipsum oporteat versari in domo Dei, quae est Ecclesia Dei vivi, columna et stabilimentum veritatis (I. Tim. 3, 15.): acsi diceret, non esse locum segnitiae in tam ardua provincia, et minus esse excusabiles, quos Deus familiae suae oeconomos constituit, quo altior est ille honoris gradus, nisi tantae dignationi respondeant, hoc est, nisi sedulo incumbant in suas partes. Iam si divinitus et a Spiritu sancto non creantur Episcopi nisi ad pascendam Ecclesiam, ridicula est Papatus Hierarchia, in qua Episcopi inani titulo superbientes pascendi munus ne simulatione quidem attingunt.

Quam acquisivit. Quarta ratio, qua Pastores ad munus suum diligenter exercendum stimulat Paulus, quod Dominus non vulgare pignus sui erga Ecclesiam amoris dederit, proprium sanguinem pro ea fundendo. Unde apparet quam sit illi pretiosa: et certe nihil est quod vehementius urgere debeat. Pastores ut alacriter officio suo incumbant, quam si reputent commissum sibi esse sanguinis Christi pretium: nam hinc sequitur, nisi fideliter suam operam Ecclesiae impendant, non modo illis imputari perditas animas, sed sacrilegio esse obstrictos, quod sacrum Filii Dei sanguinem profanaverint, et redemptionem ab ipso partam exinanierint, quantum in se est. Est autem immanis huius sceleris atrocitas, si nostra ignavia non tantum vilescat mors Christi, sed eius quoque fructus aboleatur et pereat. Dicitur autem acquisita esse a Deo Ecclesia, ut sciamus eam sibi velle integram manere, quia aequum est, ut possideat quos redemit. Simul tamen memoria tenendum est, totum humanum genus Satanae esse mancipatum, donec ex eius tyrannide nos Christus asserat in haereditatem Patris nos colligens. Caeterum quia in speciem dura est loquutio qua utitur Paulus, videndum est quo sensu dicat, Deum suo sanguine acquisisse Ecclesiam. Nihil enim absurdius, quam corporeum vel mortalem fingere Deum. Verum ita loquendo commendat in Christo personae unitatem: quia enim distinctae sunt in Christo naturae, Scriptura interdum quod cuiusque proprium est seorsum commemorat: sed dum proponit nobis Deum in carne manifestatum, humanam eius naturam non separat a Deitate. Quia tamen rursum sic unitae sunt in Christo duae naturae, ut personam unam constituant, improprie aliquando quod vere in unam competit ad alteram transfertur: sicuti hoc loco sanguinem Deo tribuit Paulus,

quia homo Iesus Christus, qui suum pro nobis sanguinem fudit, etiam Deus erat. Haec loquendi figura veteribus dicta est idiomatum communicatio, quod naturae unius proprietas alteri aptetur. Dixi autem hoc modo clare exprimi unam Christi personam, ne ipsum duplicem fingamus, quod olim a Nestorio tentatum est: neque tamen imaginanda nobis est duplicis naturae confusio, qualem inducere conatus est Eutyches, vel qualem Hispanicus canis Servetus hoc tempore fabricavit, cui Deitas Christi nihil aliud est quam humanae naturae spectrum, quod semper in Deo lucidum fuisse somniat.

29. *Ego enim scio.* Iam a necessitate quoque, quae acerrimus stimulus est, hortatur Paulus Ephesios, ut attente vigilent: graves enim luporum incursus instare admonet. Est quidem hoc quasi perpetuum Ecclesiae fatum, ut a lupis infestetur: quare nunquam dormiendi tempus est. Verum quo plures et nocentiores irrumpunt, eo attentiores a pastoribus excubias agi convenit. Nam interdum aliquid molestiae relaxat Deus, ut placide et quiete grex pascatur: ac sicuti nitido et sereno coelo tutius in agris pascuntur oves, nubilo autem et obscuro aëre plus est periculi, ita Ecclesiae Dei nonnulla interdum quasi serenitas conceditur, postea turbulentum succedit tempus, quod luporum insidiis aptius est. Sensus ergo Pauli est, maiore vigilantia opus esse quam hactenus, quod maiora pericula immineant. Sed quaeritur unde haec Paulo notitia: primo dubium non est, quin eius praesentia multum ad lupos arcendos vel fugandos valuerit, nec vero mirum est, si virtus Spiritus, quae in Christi ministris refulget, impios cohibeat, ne virus suum proferre audeant, imo si coelestis ille fulgor multas Satanae tenebras discutiat. Ergo quum sciret Paulus repressam fuisse ad tempus sua opera Satanae malitiam, quid futurum sit a suo discessu facile divinat: quanquam probabile est, certiorem fuisse a Domino redditum Spiritu prophetiae, ut per eum deinde alii commonefierent, sicuti videmus factum esse. Utcunque res habeat, quoties discedunt probi et fidi pastores, metuendum a lupis esse discamus, quos a caulis arcere vel attentissima custodia illis difficile est.

30. *Ex vobis ipsis emergent.* Exaggerat mali gravitatem eo quod intus pars sit luporum, adeoque sub titulo pastorum se occultans nocendi occasionem exspectet: simul etiam exponit, quid sit a lupis illis metuendum, nempe gregis dissipatio, dum Ecclesia a fidei unitate abstracta in sectas dividitur. Neque enim lupi sunt omnes qui minus officio respondent, sed saepe sunt mercenarii, genus non adeo pestiferum. Doctrinae autem corruptio capitalis est ovium clades. Iam tertio loco fons et origo huius mali notatur, quod discipulos abducere post se volent: ambitio igitur omnium hereseon est mater. Tunc enim viget verbi Dei sinceritas, ubi communi studio pastores discipulos Christo colligunt, quia hic solus est integer Ecclesiae status, ut ille unus audiatur Magister: quare et perverti salutis doctrinam et salutem gregis pessum ire necesse est, ubi regnat magisterii cupiditas. Sicuti autem docet hic locus, omnes fere doctrinae corruptelas ex hominum superbia manare, dum quisque eminere appetit plus quam liceat, ita rursus ex eodem colligimus, vix fieri posse, quin ambitiosi a recta puritate deflectant et adulterent Dei verbum. Nam quum huc ten-

dat pura Scripturae tractatio, ut solus excellat Christus: sibi autem nihil arrogare possint homines, quin tantundem detrahant Christi gloriae, sequitur sanae doctrinae esse corruptores, quicunque sibi addicti sunt et propriae gloriae student, quae totum Christum obscurat: quod etiam confirmat Dominus ipse, Ioannis 7, 18. Porro *surgendi* verbo, quo utitur, significat, iam lupos illos fovere clandestinam perniciem, donec occasione sibi data erumpant. Caeterum optime occurrit hic locus horribili scandalo, quod omnibus saeculis ad turbandas infirmas conscientias obiecit Satan. Si externi et professi hostes Evangelium oppugnant, minus hoc consternat pias mentes, quam si e medio Ecclesiae sinu intestini prodeant hostes, qui repente classicum canant, vel qui perfide sollicitent populum ad defectionem: et tamen hac tentatione Deus Ecclesiam suam ab initio exercuit, et hodie exercet. Quare hoc propugnaculo munita sit fides nostra, ne labascat, si quando contigerit, pastores induere luporum rabiem. Graves fore lupos denuntiat, quo plus incutiat formidinis: deinde pravorum dogmatum fore auctores, idque ut sibi discipulos acquirant, quia fieri vix potest, quin ambitio puritatem Evangelii adulteret. Hinc etiam apparet, quam frivola sit Papistarum gloriatio de continua successione. Nam quum ostendere nobis promptum sit, cornutas illas bestias nihil minus esse quam quod haberi volunt, modis omnibus convicti ad hoc tamen confugiunt asylum, continua serie Apostolis successisse: quasi vero non etiam isti successerint, a quibus cavendum Paulus admonet. Quum ergo Deus vel ad probandam suorum constantiam, vel iusto iudicio lupos sub pastorum persona grassari saepe permittat, non in solo nomine et loco consistit auctoritas, nec quicquam habet momenti successio, nisi fides et integritas simul assint. Quodsi excipiant Papistae, non competere in se luporum nomen, ad peragendum eius rei examen unum Pauli verbum erit quasi lydius lapis: Ut abducant, inquit, post se discipulos. Quorsum autem tota Papalis religio, nisi ut hominum libido pro Dei verbo dominetur? discipulos autem non habet Christus, ubi non censetur solus Magister.

31. *Propter quod vigilate.* Iterum suo exemplo eos ad diligentiam hortatur Paulus, quanquam simul periculi metum coniungit: acsi diceret, summa attentione opus esse ad cavendum, indignum vero esse ipsos fatigari, qui per triennium viderint infractam illius tolerantiam. Lacrimas etiam suas commemorat, quae exhortationibus non parum efficaciae addebant. Quod dicit, se monuisse unumquemque, tam ad plebem quam ad Presbyteros referri potest: nam quia sermonem habere statuerat toti Ecclesiae communem, perinde loquitur acsi adesset totum corpus. Si tamen ad Pastorum ordinem restringere quis malit, sensus erit, non tantum praesenti oratione accendi eorum studia, sed aequum esse, ut memoria tot exhortationum apud ipsos vigeat, quas per triennium assidue inculcaverat cum lacrimis: mihi tamen videtur magis consentaneum, de omnibus, verba fieri.

32. *Commendo vos Deo.* Precationem interserit, quod in oratione pathetica videri absurdum non debet: neque enim Rhetorum more concionem in partes digerere curavit, quum vehementiae affectuum, quibus ardebat, nulla verba sufficerent. Magnis de rebus et arduis disseruerat, quae humanam facultatem

longe excederent. Ideo ad preces se convertens sermonis filum paulisper abrumpit, quanquam voti magis expressio est, quam directa precatio, acsi dixisset, esse quidem ipsos impares tanto oneri, sed se optare illis novas e coelo suppetias, quibus freti superiores cunctis tentationibus evadant. Dubium vero non est, quanquam solos Pastores alloquitur, hac tamen precatione totam Ecclesiam complecti: primum commendat eos Deo, deinde sermoni gratiae eius. Est tamen unica commendatio, sed modum exprimere voluit Paulus, quo tueri solet Dominus suorum salutem, quam Petrus (I. Petr. 1, 5.) docet fide custodiri: atque eius custodiae ratio a Verbo dependet, ne inter tot discrimina periclitetur. Magni autem refert, quomodo nos Deus servare velit, cognoscere: quia enim abscondita est nobis eius maiestas, donec verbo suo ad nos accedit, dubii circumspicimus. Ergo simulac nos servandos suscipit, verbum suum proponit organum custodiendae salutis nostrae: quo sensu addidit epitheton Gratiae, genitivus enim more hebraico effectum designat, ut tutius acquiescerent fideles in Verbo, ubi Deus favorem suum exserit. Haec expositio simplex et apta est: nam quod de Christo quidam accipiunt nimis est coactum.

Qui potens est superstruere. Participium δυνάμενος, quo utitur Paulus, Deum, non sermonem eius refert. Haec autem consolatio ideo addita est, ne infirmitatum suarum sensu animos despondeant: quamdiu enim circumdati sumus carnis vitiis, similes sumus inchoato aedificio. Fundatos quidem esse in Christo oportet pios omnes, sed multum abest quin omnibus numeris completa sit eorum fides. Imo licet fundamentum stabile maneat, quaedam interdum partes aedificii nutant ac labascunt: quare et assidua structura et novis subinde fulturis opus est. Interea desperandum esse Paulus negat, quia Dominus opus suum mutilum relinquere nolit, sicuti etiam ad Philipp. 1, 6. docet, Qui coepit in vobis bonum opus, perficiet usque in diem Domini Iesu: cui etiam respondet illud Psalmi 138, 8., Opus manuum tuarum non deseres. Quod mox additur de haereditate vitae, ad fruitionem ipsam spectat. Simulac nobis affulsit Christus, transimus quidem a morte ad vitam, et fides ingressus est in regnum coelorum: nec vero frustra nobis datus est Spiritus adoptionis, sed hic promittit Paulus fidelibus continuam gratiae accessionem, donec possessionem cernant haereditatis, ad quam vocati sunt, quae iam in coelo illis est reposita. Potentiam Dei nominat, non qualiter eam solemus imaginari absque effectu, sed quae vulgo actualis dicitur. Sic enim fideles apprehendere ipsam decet, ut sit illis ad manum instar clypei, quem omnibus Satanae insultibus opponant. Quemadmodum Scriptura docet, nobis in Dei virtute satis esse praesidii, ita meminerimus, non alios esse fortes in Domino, nisi qui abdicata liberi sui arbitrii fiducia in eum recumbunt, quem solum Paulus merito superstruere posse testatur.

33. Argentum et aurum, aut vestem nullius concupivi. 34. Imo ipsi scitis, quod usibus meis et iis qui mecum sunt, suppeditarunt manus hae. 35. Omnia ostendi vobis, quod sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse ver-

borum Domini Iesu, quoniam ipse dixit, Beatum est dare potius quam accipere. 36. Et quum haec dixisset, positis genibus suis oravit cum omnibus illis. 37. Magnus autem fletus coortus est omnium, et ruentes in collum Pauli, osculabantur eum, 38. Dolentes maxime ob sermonem, quem dixerat, quod amplius faciem eius non essent visuri. Et deduxerunt eum ad navem.

33. *Argentum et aurum.* Sicuti nuper disseruit, quam noxia sit pestis ambitio, ita nunc ab avaritia cavendum esse admonet, seque rursus in exemplum proponit, quod nullius bona concupiverit, quin potius victum sibi comparaverit manuum labore: non quod absque erogatione ad eum alendum suffecerit, sed quia operibus manuariis incumbens pepercerit ecclesiis, ne quo eas sumptu gravaret, quantum in se erat. Notandum est, quod non modo se rapuisse negat, ut plerumque famelici homines importune praedas extorquent, sed ab omni mala cupiditate purum se fuisse dicit: unde colligimus, neminem probum fore Verbi ministrum, quin non idem sit pecuniae contemptor. Et certe videmus, nihil magis esse commune, quam ut in hominum gratiam corrumpant Dei verbum, quicunque turpiter lucro dediti sunt, quod vitium Paulus alibi severe in Episcopis damnat (I. Tim. 3, 3.).

34. *Imo scitis.* His verbis non imponit praecise legem, quam semper omnes Verbi ministri servare necesse habeant: neque enim ita se imperiose gessit, ut quod Dominus servis suis concessit ipse auferret, quin potius multis locis ius suum illis asserit, ut de publico alantur (Matth. 10, 10. I. Cor. 9, 14.). Huc etiam accedit, quod victum et vestitum sibi ministrari a pluribus Ecclesiis passus est, nec vero praesentis tantum operae mercedem libere accepit, sed quum egeret Corinthi, alias Ecclesias se praedatum esse dicit, ut suae inopiae succurreret (II. Cor. 11, 8.). Non ergo simpliciter edicit pastoribus, ut vitam suam labore manuario sustentent, sed continuo post declarat, quatenus eos hortetur ad imitationem sui exempli, nempe ut suscipiant infirmos. Non negabant illi Corinthii debitam mercedem, sed quum gratuita opera se venditarent falsi apostoli et inde popularem auram captarent, noluit Paulus illis hac in parte cedere, nec illis ansam praebere calumniandi, sicut ille praedicat I. Cor. 9, 15. et secundae 11, 10. Cavendum igitur esse admonet, ne offendiculum detur infirmis, et ne labefactetur eorum fides. Nam suscipere infirmos tantundem valet atque eorum ruditati aliquid per indulgentiam concedere, sicut Rom. 14, 1.

Meminisse verborum Domini. Nusquam haec sententia ad verbum legitur, sed alias non absimiles referunt Evangelistae, ex quibus hanc Paulus elicere potuit: deinde scimus, non omnia Christi dicta fuisse scriptis prodita. Repetit autem illam generalem doctrinam de pecuniae contemptu, cuius hoc verum est specimen, quum quis ad dandum propensior est quam ad accipiendum. Nec politice tantum loquutus est Christus, quasi ideo beati sint liberales, quia suis beneficiis alios habent obstrictos, species autem sit servitutis aliquid debere: sed altius respexit, quod qui pauperibus ero-

gat foeneratur Domino (Proverb. 19, 17.), quod fidi sint ac probi Dei oeconomi, qui depositam apud se copiam fratribus communicant, quod nulla re propius ad Deum accedunt homines quam beneficentia. Haec quoque liberalitatis elogia apud profanos auctores leguntur, et bona pars mundi fatetur vera esse, sed asini, ut est in proverbio, auribus annuunt: nam vita communis ostendit, quam pauci persuasum habeant, nihil magis esse optabile quam ut fratribus iuvandis nostra impendamus. Quo maiore studio meditanda est Christi discipulis haec felicitas, ut ab alieno quantum poterunt abstinentes ad dandum se assuefaciant, neque id superbo animo, quasi miserum sit ipsos cuiquam esse obnoxios, vel prava ambitione, ut sibi alios obligent, sed tantum ut se libenter exerceant in officiis caritatis, ac testatam hoc modo faciant adoptionis suae gratiam.

36. *Positis genibus.* Primas quidem in precibus obtinet interior affectus, sed externa signa genuflexio, capitis retectio, manuum levatio, duplicem habent usum: prior est ut membra omnia exerceamus in Dei gloriam et cultum, deinde ut hoc quasi adminiculo exercitetur nostra pigritia. Accedit in solenni et publica precatione tertius usus, quia pietatem suam hoc modo profitentur filii Dei, et alii alios mutuo accendunt ad Dei reverentiam. Sicut autem manuum levatio fiduciae et ardentis desiderii symbolum est, ita humilitatis testandae causa in genua procumbimus. Caeterum orando concionem prius a se habitam obsignavit, quia nullus nisi ex Dei benedictione sperari potest doctrinae profectus: quare si quod operae pretium docendo, monendo et hortando facere cupimus, semper accedat haec clausula, nempe ut in preces desinamus.

37. *Magnus fletus.* Non mirum est singulari affectu hunc sanctum virum prosequutos fuisse pios omnes: nam eum negligere, quem Dominus tanta donorum praestantia ornaverat, nimis crassae ingratitudinis fuisset. Praecipua autem flendi causa fuit, ut Lucas notat, quod eum amplius non essent visuri. Suam enim et totius Asiaticae ecclesiae vicem non frustra dolebant, quam privatum iri videbant inaestimabili thesauro. Caeterum quum eorum lacrimas quasi sincerae pietatis testes laudet Spiritus per os Lucae, eorum temeritatem damnat, qui ferream et immanem constantiam exigunt a fidelibus. Falsum enim est quod somniant, nonnisi ex vitio oriri affectus, qui naturaliter a Deo nobis sunt ingeniti. Quare non in eo sita est perfectio fidelium, ut affectus omnes exuant, sed ut eos ex iustis tantum causis suscipiant et moderentur.

CAPUT XXI.

1. Quum autem factum esset, ut solvissemus avulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, et sequenti die Rhodum, et inde Pataram: 2. Et nacti navem, quae traiiciebat in Phoenicem, ea conscensa solvimus. 3. Quum autem coepisset nobis apparere Cyprus, relicta ea ad sinistram, navigavimus

in Syriam, ac venimus Tyrum: nam huc navis exponebat onus. 4. Repertisque discipulis mansimus ibidem diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Hierosolymam. 5. Et expletis diebus profecti ibamus, deducentibus nos omnibus, una cum uxoribus et filiis, donec essemus extra urbem: et positis genibus in litore, precati sumus. 6. Et invicem valedicto conscendimus navem: illi autem redierunt ad sua.

1. Breviter recenset Lucas navigationis cursum, neque id ad fidem modo historiae, ut sciamus quid quoque loco gestum sit, sed ut invictam et heroicam Pauli fortitudinem secum expendant lectores, qui tam longis ac flexuosis molestisque itineribus iactari maluit, ut suam operam Christo impenderet, quam suae quieti consulere. Quod dicit avulsos fuisse vel abstractos, non simpliciter ad locorum distantiam refertur, sed quia fratres in litore steterunt, quoad intuitu suo navem, qua Paulus et comites vehebantur, prosequi licuit. Portus ad quos applicuit navis ideo nominat, ut sciamus commodam et tranquillam fuisse navigationem. De urbium, quas recenset, situ consulantur Geographi: satis mihi est indicasse Lucae consilium.

4. *Repertisque discipulis.* Tametsi exiguus erat credentium numerus, illuc tamen secundum Prophetarum vaticinia pervenerat aliquod Evangelii semen (Ies. 23, 18.), ne Tyrus a Dei benedictione prorsus immunis foret. Hic etiam, ut aliis locis superioribus, Christianos vocat Lucas discipulos, ut sciamus, non alios censeri in Christi grege, nisi qui fide eius doctrinam amplexi sunt. Est enim lusoria illa et mendax professio, nomen Christo dare, nec tenere quid doceat vel loquatur. Observent autem lectores, non alia de causa Paulum Tyri substitisse per dies septem, nisi ut illos confirmaret. Ita videmus, quocunque venisset, nullam bene agendi occasionem neglexisse.

Dicebant per Spiritum. Nempe cum sermonis approbatione, ut sciret Paulus Spiritu prophetico ipsos loqui. Non levis certe tentatio, ne susceptam profectionem absolveret, cuius Spiritus sanctus erat dissuasor. Fugiendae vero crucis color apprime speciosus, si apud eum valuisset privatae salutis ratio, quasi Dei manu retrahi: pergere tamen non desinit quo se a Domino vocatum sciebat. Hic tamen nascitur quaestio, quomodo per Spiritum dissuadeant fratres, quod Paulus testatus est, arcano illius impulsu se facere? An Spiritus sibi contrarius est, ut Paulum, quem intus ligatum tenuit, nunc absolvat? Respondeo, diversa esse Spiritus dona, ut non mirum sit, qui prophetiae dono pollent, iudicio vel fortitudine interdum destitui. Fratribus istis, quorum meminit Lucas, quid futurum sit Dominus revelavit: interea vero, quid expediat et quid postulet vocatio Pauli, nesciunt, quia non eousque extenditur doni mensura. Consulto autem servum suum Dominus admonitum voluit, partim ut longa meditatione ad quidvis subeundum instructior accederet, partim ut illustrior esset eius constantia, dum certior de tristi eventu per vaticinia factus sciens tamen et volens ad quidvis ferendum properat.

5. *Cum uxoribus et filiis.* Hoc fuit non vulgare amoris testimonium, quod Paulum etiam cum uxoribus et liberis extra urbem comitati sint. Idque partim hoc consilio retulit Lucas, ut eorum pietatem iusto elogio laudaret, partim ut doceret Paulo honorem, quo dignus erat, fuisse habitum, unde etiam colligimus, nihil fuisse illi minus in animo, quam ut commodis suis consuleret: quando tanta benevolentia, quae manendi dulcis esse illecebra poterat, a suo cursu non fuit impeditus. Notanda etiam est solennis precandi consuetudo in maioribus negotiis, et quod divinitus edocti de periculo magis ad orandum accenduntur.

7. Nos vero navigatione explicita a Tyro descendimus Ptolemaidem: et salutatis fratribus, mansimus diem unum cum illis. 8. Postridie vero nos, qui cum Paulo eramus, profecti venimus Caesaream. Et ingressi domum Philippi Evangelistae, qui erat unus e septem, mansimus apud eum. 9. Huic autem erant filiae virgines quatuor prophetantes. 10. Et quum permaneremus dies complures, advenit quidam a Iudaea Propheta, nomine Agabus. 11. Is quum venisset ad nos, tulit cingulum Pauli, et alligans sibi pedes ac manus, dixit, Haec dicit Spiritus sanctus, Virum, cuius est cingulum hoc, sic alligabunt Hierosolymae Iudaei, tradentque in manus Gentium. 12. Quum autem audissemus haec, rogabamus et nos et caeteri, qui loci illius erant, ne ascenderet Hierosolymam. 13. Tunc respondit Paulus, ac dixit, Quid facitis flentes et affligentes cor meum? Ego vero non solum vinciri, sed et mori paratus sum Hierosolymis pro nomine Domini Iesu. 14. Quum vero persuaderetur, acquievimus dicentes: Domini voluntas fiat.

7. Ptolemaide quoque exceptum fuisse Paulum a fratribus breviter refert Lucas. Est autem urbs Phoeniciae maritima, non procul a Iudaeae finibus, a qua non longum Paulo et comitibus iter fuit Caesaream usque. Sed de regionum et urbium situ plura si volent lectores petant a Geographis. Porro Caesareae usos fuisse dicit hospitio Philippi, quem Evangelistam vocat: licet unus esset e septem Diaconis, ut visum est cap. 6, 5. Diaconiam illam fuisse temporale munus, hinc coniicere promptum est, quod Philippo alioqui liberum non fuisset, relicta Hierosolyma Caesaream migrare. Hic autem non proponitur, quasi voluntarius officii desertor, sed cui excellentior provincia mandata erat. Evangelistae, meo iudicio, inter Apostolos et Doctores medii erant: munus enim obibant Apostolis proximum, ut passim Evangelium praedicarent, nec praeficerentur certae stationi: tantum honoris gradus erat inferior. Nam Paulus Ecclesiae ordinem describens (Eph. 4, 11.) sic eos Apostolis substituit, ut ostendat latiorem campum docendi illis datum esse quam Pastoribus, quorum opera certis locis addicta

est. Ergo Diaconiam ad tempus Hierosolymae exercuit Philippus, quem postea idoneum esse censuit Ecclesia, cui Evangelii thesaurus crederetur.

9. *Quatuor filiae.* Hoc in laudem Philippi additum est, non modo ut sciremus bene compositam fuisse eius domum, sed Dei quoque benedictione claram et nobilem: neque enim vulgare donum fuit, quatuor habere filias prophetiae spiritu omnes praeditas. Hoc autem modo nobilitare Evangelii primordia voluit Deus, quum viros et mulieres excitavit, qui res futuras praedicerent. Iam annis compluribus cessaverant fere inter Iudaeos vaticinia, quo erectiores vel magis experrecti essent animi ad audiendam novam Evangelii vocem: quum ergo repente quasi postliminio reversa esset prophetia, perfectioris status signum fuit. Eadem tamen videtur fuisse ratio, cur paulo post desierit: nam Deus populum veterem variis praedictionibus sustinuit, donec Christus adventu suo finem vaticiniis omnibus afferret. Novum ergo Christi regnum hoc ornatu decorari oportuit, ut omnes agnoscerent, adesse promissam illam Dei visitationem: brevi autem duntaxat tempore florere, ne semper suspensi essent fideles, vel curiosis ingeniis occasio daretur quaerendi subinde novum aliquid vel comminiscendi. Scimus enim, quum iam ablata esset illa facultas, exstitisse tamen multos fanaticos, qui se prophetas esse iactarent. Ac fieri etiam potest, ut hominum pravitas Ecclesiam hoc dono privaverit: verum una illa causa sufficere debet, quod Deus vaticinia tollendo finem et complementum in Christo adesse testatus sit. Caeterum, quomodo functae sint puellae istae prophetandi officio, incertum est, nisi quod sic illas moderatus est Spiritus Dei, ut ordinem a se positum non turbaret. Quum autem publicam in Ecclesia personam gerere feminis non permittat, credibile est, eas domi vel in privato loco extra communem coetum prophetasse.

10. *Quidam Propheta.* Quamvis clare non exprimat Lucas, ego tamen hunc Agabum fuisse coniicio, cuius mentio prius facta fuit cap. 11, 28, qui famem praedixit sub Claudii Caesaris imperio futuram. Dum vero eum Prophetae elogio celebrat Lucas, sicuti nuper Philippi quatuor filias, non promiscuum sed peculiare fuisse donum innuit. Nunc videndum est, quorsum persequutio quae instabat, per Agabum rursus ostensa fuerit. Quod ad Paulum attinet, iam satis superque admonitus fuerat. Itaque non dubito, quin aliorum causa haec confirmatio accesserit, quia Dominus ubique illustria reddere volebat servi sui vincula: partim ut scirent omnes, in certamen sponte ipsum descendisse, partim ut cognoscerent, divinitus ordinatum esse athletam, qui pro Evangelio pugnaret. Utile certe invictae constantiae exemplum fuit, quum sciens et volens hostium violentiae se obiiceret: nec minoris hodie quoque nostra refert, confirmari eius apostolatum voluntaria hac nec minus constanti vitae devotione.

11. *Virum cuius est cingulum.* Usitatum Prophetis fuit, symbolis repraesentare quae dicebant, nec vero proprio impulsu, sed Spiritus mandato sua vaticinia adhibitis signis confirmarunt: ut quum Iesaias (20, 2.) nudus incedere iubetur, Ieremias (27, 2. et 32, 7.) iugum collo suo alligare, vendere agrum et emere, Ezechiel vero (12, 5.) clanculum perfodere domus suae parietem, qua nocte sarcinas exportet. Haec et similia vulgo ludicra videri poterant, sed

idem Spiritus, qui symbola aptabat suis verbis, intus tangebat piorum corda, acsi iam in rem praesentem forent adducti: ita Pauli comites non aliter affecit hoc spectaculum, cuius meminit Lucas, quam si ipsum serio vinctum oculis suis conspicerent. Hoc artificio postea tentarunt pseudoprophetae fucum facere simplicibus, ut Satan fere est Dei simia, et eius ministri servos Dei aemulantur. Zedekias cornua sibi fecit, quibus Syriam ventilandam promitteret. Ananias Ieremiae iugum abrumpens falsam spem liberationis populo fecit. Talibus praestigiis reprobos deludi passus est Deus, ut de eorum incredulitate poenas exigeret. Sed quum nulla subesset Spiritus efficacia, fidelibus nihil obfuit eorum vanitas. Hoc quoque notatu dignum est, quod mutum spectaculum non proponit Agabus, sed Verbum annectit, quo doceat fideles ceremoniae usum et finem.

12. *Rogabamus et nos.* Quia non eadem omnibus erat revelatio, non mirum est diversas fuisse sententias. Quum enim scirent sancti isti homines, in unius hominis vita aut morte multum esse positum, nolebant eum temere periclitari. Et laudabile est eorum studium, quod Paulum retinendo publicae Ecclesiae saluti consulere optarent. Sed eo plus laudis rursum meretur Pauli constantia, dum in vocatione Dei inflexibilis manet: neque enim eum latebat, quantum ex suis vinculis perturbationis accidere posset. Verum quia nota est Dei voluntas, quae unica erat in capiendis consiliis regula, ut eam sequatur, susque deque reliqua omnia habet. Et certe ita nos Dei arbitrio decet esse affixos, ut nulla utilitas, nulla rationis species a simplici eius obsequio nos dimoveat. Dum expostulat Paulus cum fratribus, quod flendo cor suum affligant, satis ostendit ferreum se non fuisse, quin amore ad συμπάθειαν induceretur. Vulnerabant igitur cor eius piorum lacrimae, sed ea mollities minime ipsum flexit, quin aequabili tenore ad Deum sequendum pergeret: sic ergo nobis colenda est erga fratres humanitas, ut praevaleat semper Dei nutus. Iam suo responso iterum declarat Paulus, nonnisi mortis contemptu paratos fore Christi servos ad praestandum officium: nec probe unquam animatos fore ad vivendum Domino, nisi qui vitam suam pro testimonio veritatis libenter deponent.

14. *Acquievimus dicentes.* Si putassent temere ipsum ruere ad mortem, non ita acquievissent. Cedunt igitur, ne resistant Spiritui sancto, a quo intelligunt Paulum regi. Nam quod ante ex ore Pauli audierant, quasi Spiritus vinculis ipsum trahi, doloris perturbatio fletum illis excutit, sed ubi rursus docentur ita placere Deo, fas sibi esse non ducunt ulterius resistere. Atque hoc freno cohibendi sunt omnes nostri affectus, ne quid tam acerbum sit, vel triste, vel durum, quod non mitiget ac emolliat Dei voluntas. Nam quoties aliquid occurrit difficile vel asperum, parum honoris tribuimus Deo, nisi apud nos haec cogitatio praevaleat, illi parendum esse.

15. Post dies autem istos sublatis sarcinis conscendimus Hierosolymam. 16. Venerunt autem una quidam ex discipulis Caesarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur Mnasonem quendam Cyprium, antiquum disci-

pulum. 17. Et quum venissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres. 18. Postero autem die introivit nobiscum Paulus ad Iacobum, omnesque affuerunt Presbyteri. 19. Quibus salutatis narravit per singula, quae Deus fecisset inter Gentes per ministerium ipsius. 20. At illi quum audissent, glorificabant Dominum, dixeruntque ei, Vides, frater, quot millia sunt Iudaeorum, qui crediderunt, et omnes sunt studiosi Legis. 21. Audierunt autem de te, quod defectionem doceas a Mose omnes, qui inter Gentes sunt, Iudaeos, dicens non debere eos circumcidere filios, nec secundum instituta vivere. 22. Quid est ergo? Omnino oportet convenire multitudinem: audient enim te venisse. 23. Hoc ergo fac, quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se. 24. His assumptis purifica te cum illis, et impende super eos, ut radant caput, et sciant omnes, quod quae de te audierunt nihil sunt, sed ambulas et ipse custodiens Legem. 25. De his autem, qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, decernentes, ne quid huiusmodi observent, nisi ut caveant ab his, quae sunt idolis immolata, et sanguine, et suffocato, et scortatione.

15. *Sublatis sarcinis.* Declarant Pauli comites, quum Paulum conati sunt revocare a periculo, sibi communem potius Ecclesiae salutem fuisse curae, quam privatim cuique suam vitam: neque enim accepta repulsa eiusdem discriminis societatem demum fugiunt, et tamen plausibilis erat excusatio, nulla se lege astringi, ut unius hominis pertinacia ad mortem traherentur. Atque hoc est vere Deo subiicere nostros affectus, quum nullo metu terremur, quin pro se quisque nostrum promovere studeat, quod scimus illi placere. Clarius etiam apparet, quantus in aliis viguerit pietatis ardor, qui ultro se adiungunt et hospitem illi adducunt, quum tamen sibi iure timere possent a multis incommodis.

17. *Libenter exceperunt nos.* Ideo hoc commemorat Lucas, ut fratrum aequitatem commendet, qui fidem non habuerant sinistris rumoribus et calumniis. Quum multi malevoli et improbi quotidie alii super alios gravarent Paulum invidia, quia tamen de eius integritate Iacobus et collegae optime persuasi erant, non fuerunt ab eo alienati: nunc ergo ut Christi servum fraterne et comiter excipiunt, declarantque iucundum sibi esse eius adventum. Atque haec moderatio diligenter nobis servanda est, ne creduli nimium simus ad pravas delationes, praesertim ubi criminibus nobis incognitis vel dubiis onerantur, qui probitatis suae specimen aliquod nobis dederunt, et quos experti sumus fideliter Domino servire: quia nihil ad dissipandum Christi regnum aptius fore novit Satan, quam fidelium dissidia et simultates, obliquos sermones non desinit spargere, qui alios aliis invicem suspectos reddant,

Claudendae igitur sunt aures delationibus, ne quid de fidelibus Christi ministris credamus nisi bene compertum.

18. *Omnes affuerunt presbyteri.* Colligere licet ex hoc loco, quod iam decimo quinto capite habuimus: quoties tractandum erat serium aliquod negotium, Seniores convenire solitos fuisse, ut magis composita esset extra turbam consultatio. Paulo post videbimus, suo ordine populum quoque fuisse admissum, sed postquam interius consilium inter se habuerant Seniores.

19. Iam vero suam modestiam ostendit Paulus, dum se rerum gestarum auctorem non facit, sed laudem Deo tribuens se tantum vocat ministrum, cuius opera usus fuerit Dominus: sicuti fatendum est, quicquid praeclarum est ac laude dignum, non fieri propria nostra virtute, sed quatenus in nobis operatur Deus, praesertim vero ubi de Ecclesiae aedificatione agitur. Rursus apparet, quam procul ab invidia fuerint Seniores, dum ob laetos successus Deum glorificant. Caeterum, quia nullius Apostoli praeter Iacobum fit mentio, coniicere licet tunc spargendi Evangelii causa in diversas plagas fuisse profectos, ut ferebat ipsorum munus. Neque enim stationem illis Dominus assignaverat Hierosolymae, sed illinc facto exordio iusserat deinde Iudaeam, et demum alias orbis partes lustrare. Porro supra capite decimo quinto refutatus fuit eorum error, qui Iacobum hunc unum ex discipulis fuisse putant, quem Paulus inter tres Ecclesiae columnas numerat. Quanquam autem commune illi cum reliquis collegis mandatum erat, ego tamen non dubito sic inter se partitos esse, ut Hierosolymae resideret, quo solebant multi quotidie advenae confluere: id enim perinde erat acsi Evangelium longe lateque promulgasset in locis remotis.

20. *Vides, frater, quot millia.* Oratio est bimembris: primo enim commemorant Seniores, quum Legi addicti sint, quotquot ex Iudaeis conversi sunt ad Christum male affectos esse erga Paulum, quia putent in hoc totum incumbere ut Legem aboleat: deinde hortantur, ut suscepto voto solenni se ipsum purget, ne qua amplius haereat in ipso suspicio. Multitudinem credentium obiiciunt Paulo, quo plus illis concedat: nam si pauci fuissent praefracti homines, non tantopere fuisset commotus. Nunc vero immensum populum et totum Ecclesiae corpus negligere non licet. Dubium quidem non est, quin vitiosus fuerit zelus ille Legis, et certe Presbyteri satis indicant sibi non placere. Quamvis enim aperte non damnent, neque asperius conquerantur, quia tamen separant se ab illorum affectu, errare eos tacite fatentur. Si fuisset zelus secundum scientiam, ab illis incipere debebat: atqui non pugnant pro Lege ipsa, nec iustam eius reverentiam obtendunt, nec subscribunt eius zelatoribus, ut eos appellant: ergo et se aliud sentire innuunt, et populi superstitionem sibi non probari. Contra tamen occurrit, quod Paulum dicunt falsa infamia fuisse gravatum, deinde, quum satisfactionem ab eo exigunt, videntur zelum illum fovere. Respondeo, etiamsi aliqua ex parte verus erat rumor quo offensi fuerant Iudaei, fuisse tamen calumnia aspersum. Legis abrogationem docebat Paulus, ut tamen hoc modo non solum integra maneret eius auctoritas, sed ut sanctior esset: nam, ut septimo cap. dictum fuit, inanes essent ceremoniae, nisi earum effectus in Christo fuisset exhibitus. Ergo qui adventu Christi abolitas fuisse docent, adeo non sunt in Legem contumeliosi, ut potius eius veritatem confirment. Duo in

ceremoniis consideranda sunt: veritas, cui annexa est efficacia, deinde externus usus. Porro abrogatio usus externi, quam attulit Christus, inde pendet, quod ipse est solidum corpus, nec quicquam olim adumbratum fuit, cuius non exstet in eo complementum. Hoc a Legis defectione multum distat, monstrare legitimum eius finem, ut cessantibus figuris semper vigeat spiritualis earum veritas: quare videmus, pravos et iniquos fuisse interpretes, qui Paulo apostasiae crimen inurebant, quamvis ab externo Legis cultu revocaret fideles. Quod autem Paulum eo consilio votum nuncupare iubent, ut se probet Legis cultorem, non alio spectat, nisi ut testetur, se non abhorrere a Lege instar impii apostatae, qui iugum Domini excuteret ipse, et alios ad similem contumaciam impelleret.

21. *Non debere circumcidere.* Res quidem ita habebat. Paulus enim promiscue Iudaeis et gentibus libertatem docebat partam esse: nam istae sententiae apud eum generales sunt, Circumcisio nihil est (I. Cor. 7, 19.): item, Circumcisi sumus per Baptismum in Christo, non circumcisione manu facta (vel potius ἀχειροποιήτῳ Col. 2, 11.): item, Nemo vos iudicet in cibo aut potu aut in delectu festorum, quae sunt umbra futurorum: corpus autem in Christo (Col. 2, 16. 17.): item, Quicquid in macello venit, et quicquid apponitur edite, nihil interrogantes propter conscientiam (I. Cor. 10, 25.): item, Ne iterum iugo servitutis implicemini (Gal. 5, 1.). Quum sine exceptione passim sic loquutus esset, Iudaeos emancipabat a necessitate servandae Legis: et ne longior sim in hoc sermone, locus unus sufficiet, ubi Legem tutori comparat, sub cuius custodia vetus Ecclesia fuit quasi in aetate puerili, nunc autem cognita Christi gratia adolevisse, ut a ceremoniis libera sit: illic certe Iudaeos cum gentibus complectitur (Col. 2, 14.). Quum etiam dicit Chirographum Legis, quod situm erat in decretis, a Christo esse deletum et affixum cruci, non minus Iudaeos quam gentes a Ceremoniis liberat, quas illic decreta nominat. Sed quum praecise non abiiceret ceremonias, finem earum observationi impositum esse docens Christi adventu, non fuit illa defectio qualem fingebant malevoli. Nec certe Senioribus ignota erat libertas Pauli. Quum igitur rem probe teneant, tantum hoc volunt imperitis et rudibus testatum esse, Paulo nihil minus fuisse propositum, quam ut Iudaeos ad Legis contemptum induceret: quare non rem nudam intuentur, sed quale esset de Paulo plebis iudicium ex malignis delationibus scientes mederi cupiunt: quanquam nescio, an importunius quam aequum erat hoc a Paulo flagitaverint. Hinc autem apparet, quam praepostera sit hominum credulitas in excipiendis calumniis, et quam pertinaciter haereat semel temere concepta mala opinio. Non dubium est, quin Iacobus et collegae conati fuerint tueri Pauli famam, et mendacia, quae eius aestimationi nocebant, diluere. Obstare tamen nequeunt, quin Paulus male audiat, nisi forte ab initio, dum gratificari volunt suis popularibus, nimis fuerint remissi, ut postea non essent liberi.

22. *Oportet convenire multitudinem.* Genus verbi neutrum est, acsi dicerent, necesse est ut plebs conveniat. Absurdum enim fuisset tanti nominis Apostolum coram toto fidelium coetu non prodire: nam si lucem et populi conspectum fugisset, aucta fuisset

sinistra suspicio. Interea videmus, quam se modeste gesserint Seniores in fovenda concordia, dum populi offensam mature praeveniunt, nisi quod eius infirmitati forte nimis indulgent votum a Paulo exigentes. Caeterum haec in Ecclesia tenenda est moderatio, ut auctoritate quidem polleant, sed non superbe dominentur pastores, nec aspernentur reliquum corpus. Ordinum enim distinctio, quae vinculum est pacis, dissidii causa minime esse debet.

23. *Fac quod tibi dicimus.* Videntur quidem, ut nuper attigi, Seniores nimio gentis suae amore ad stultam indulgentiam fuisse delapsi. Sed liquidum eius rei iudicium ex circumstantiis pendet, quae nos hodie latent, illis autem perspectae erant. Totum fere corpus constabat ex Iudaeis, ut periculum non esset a scandalo gentium: nam in aliis regionibus haec discessionis causa erat, quod suo quisque mori addictus legem aliis volebat imponere: deinde Hierosolymae multa habebant invitamenta ad servandas Legis ceremonias, ut maior esset excusatio, si tardius eas desererent. Etsi autem vitio non carebat zelus ille, correctio tamen, ut erat difficilis, tam subita esse non potuit. Videmus ut vix longo demum tempore Apostolis revulsa fuerit haec superstitio, et quia novi quotidie discipuli ad fidem accedebant, alebatur pariter in omnibus infirmitas. Neque tamen negandum est, quin obstinationi coniuncta fuerit inscitia, quam tamen Presbyteri tolerarunt, ne violentis remediis gravius nocerent. An votum excesserint, in medio relinquo.

Votum habentes super se. Licet quatuor isti censeantur in numero fidelium, superstitiosum tamen eorum votum fuit: unde apparet multum Apostolis fuisse negotii in gente illa, quae non tantum diuturno usu in Legis cultu obduruerat, sed natura quoque valde pervicax erat fereque intractabilis. Quanquam fieri potest ut isti adhuc novicii fuerint, ideoque tenera necdum bene formata fuerit eorum fides: quare patiebantur doctores votum, quod temere per ignorantiam nuncupaverant, solvere. Quod ad Paulum spectat, quoniam non propria conscientia suscepit hoc votum, sed in eorum gratiam, quorum errori veniam dabat, diversa fuit eius ratio. Videndum tamen est, an haec una fuerit ex mediis ceremoniis, quas liberum esset fidelibus vel servare vel omittere. Videtur quidem habuisse quaedam admixta parum consentanea cum fidei professione. Sed quoniam finis erat gratiarum actio (ut supra cap. 18, 18. dictum fuit) et in ritu ipso nihil pugnabat cum fide Christi, non dubitavit Paulus testandae religionis suae causa hucusque descendere. Praestitit igitur Paulus quod de se alibi praedicat (I. Cor. 9, 20.), quia Legis sectatoribus socium se adiunxit, acsi ipse quoque Legi obnoxius foret. Omnibus denique omnia factus est, ut omnes lucrifaceret, nempe usque ad aras, ut se nullo sacrilegio sub praetextu caritatis pollueret. Solenne expiationis sacrificium adire non perinde illi fas fuisset. Hac autem parte divini cultus, quae in voto sita erat, indifferenter defungi licuit, modo id non religionis causa fieret, sed tantum ad infirmos sublevandos. Atqui neque illi consilium fuit hoc ritu Deum colere, nec obstrictam habuit conscientiam, sed libere se infirmis fratribus subiecit.

24. *Quae de te audierunt, nihil sunt.* Videntur Paulum ad simulationem inducere: nam neque de nihilo natus fuerat rumor,

quod a ceremoniis Iudaeos retraheret, nec ambulabat in observatione Legis, sed memoria tenendum est quod iam dixi, Paulo et Senioribus satis fuisse, si calumniam inique inustam diluerent, quod scilicet Legis esset apostata: brevi autem offerri poterat melior opportunitas, ut se purgando eos ab errore sensim retraheret. Nec vero utile erat, Paulum diu haberi Legis cultorem, quales vulgo tunc erant discipuli: nam hoc modo crassius velum ad obscurandam Christi lucem eorum oculis obductum foret. Quare sciamus Paulum non simulasse, sed sincere professum esse, nihil sibi odii esse adversus Legem, quin potius se reverenter de ea sentire. Impendere cum ipsis iubent, quia conferre solebant in commune, ut sacrificium simul offerrent.

25. *De iis autem qui crediderunt.* Hoc ideo addunt, ne qua obrepat suspicio, velle eos quam prius dederant libertatem gentibus, nunc tollere vel postulare, ut praeiudicio aliquo graventur. Sed interea videntur Iudaeos tenere sub iugo servitutis, a quo diserte solas gentes eximunt. Respondeo, quum par esset omnium conditio, idem iuris fuisse utrisque permissum, sed nullum de Iudaeis verbum fieri, qui adhuc suis observationibus ita addicti erant, ut sibi licere nollent quod licebat. Gentibus autem nominatim cavebant Apostoli, ne suo more Iudaei quasi profanos et impuros respuerent, qui nec circumcisi erant, nec in Legis cultu educati. Porro ne supervacua repetitione chartam onerem, quae ad huius decreti expositionem pertinent, ex cap. 15, 20. petant lectores.

26. Tunc Paulus assumptis viris, postero die purificatus cum illis intravit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio. 27. Dum autem septem dies iam paene essent expleti, quidam ab Asia Iudaei, quum vidissent eum in templo, conturbarunt totum populum, et iniecerunt ei manus, 28. Clamantes, Viri Israelitae, succurrite: hic est ille homo, qui adversus populum et Legem et locum hunc omnes ubique docet: insuper et Graecos induxit in templum, et profanavit sanctum locum hunc. 29. Viderant enim Trophimum Ephesium in civitate cum ipso, quem existimaverunt, quod in templum introduxisset Paulus. 30. Commotaque est civitas tota, et factus est concursus populi, et apprehensum Paulum trahebant e templo: statimque clausae sunt fores.

26. Quod astutiae Paulum quidam insimulant, quasi aliud prae se tulerit quam res habebat, supra improbavi: prope tamen coactum hoc dedisse fratrum precibus non inficior. Itaque plus coloris habet magisque, ut loquuntur, disputabile est, nimis fuisse facilem in obsequendo: neque tamen recipio quod volunt quidam, infeliciter cessisse Paulo, quod novam et insolitam personam in-

duens minus constanter quam pro suo more libertatem a Christo partam asseruerit. Fateor quidem saepe infausto eventu divinitus puniri stulta consilia, sed non video, cur hoc ad Paulum trahi debeat, qui voluntaria subiectione rudibus et minus probe edoctis se insinuare studuit, ut prodesset: non sponte quidem id facturus, sed quia fratribus cedere maluit quam suo iudicio stare. Porro semel admissus commode ad moderandum illum zelum transisset. Magnam potius laudem meretur eius humanitas, quod non modo in gratiam imperitae plebis comiter se demittit, sed eorum stultitiae morem gerit, quibus indigne et contra rationem suspectus fuerat. Iure cum ipsis expostulasset, quod contra eius aestimationem tam creduli fuissent: quod abstinet, mira est tolerantia: quod eos sibi tam sollicite conciliat, modestia est singularis. Adde quod in Iacobum et eius collegas potuit esse durior, quod non diligentius incubuerant ad purgandam errore plebem. Etsi enim certum est, fideliter eos docuisse, fieri tamen potest, ut templi conspectus et ipsa Legis sedes in vindicando libertatis usu eos impedierit. Atqui Paulus, sive ultro iure suo cedens, sive illos existimans melius videre quid expediat, ipsorum consilio acquiescit. Quod autem falsi Nicodemitae hoc Pauli exemplo perfidam suam simulationem fucare conantur, dum se omnibus Papatus inquinamentis polluunt, non longa refutatione indiget. Iactant hoc se dare infirmis fratribus, quasi vero quidvis sine delectu illis Paulus dederit. Si ex Legis praescripto Iudaei apud Iudaeos votum Deo solvendum susciperent nulla idololatria infectum, tunc se Paulo probarent similes: nunc quum crassis superstitionibus et palam impiis se involvant, idque fugiendae crucis studio, qualis ista est quam fingunt similitudo?

27. *Qui ex Asia erant Iudaei.* Certum est, hos nomini Christiano fuisse infensos: ita Paulus dum fidelibus placandis intentus est, in hostium furorem incurrit. Ac turbae quidem concitatores sunt Asiatici, sed eius odio ita corrupti erant totius populi animi, ut rabies facile ad omnes pervaserit. Docet autem hic locus, non adeo iniquis animis ferendum esse, si quando spes nos frustratur, nec consiliis nostris recto sanctoque affectu captis prospere succedit, ut actiones nostrae felicem habeant exitum: nihil nisi recta conscientia et ex Spiritu Dei tentandum est. Caeterum si ne tunc quidem ex voto res fluat, sustentet nos interior ille sensus, quod scimus Deo probari studium nostrum, licet hominum probris et derisui sit expositum: nec poeniteat nos mansuetudinis nostrae, si quando iniqua merces ab improbis rependitur.

28. *Viri Israelitae, succurrite.* Conclamant quasi in extremo discrimine et omnes ad opem ferendam vocant, acsi tota religio periclitetur: unde perspicimus, quam rabioso odio flagraverint adversus Paulum, tantum quia plenam et solidam in Christo reperiri veritatem admonens figuris legalibus finem impositum esse docebat. Iam quod Trophimo conspecto falsam opinionem concipiunt, hac praecipiti levitate magis produnt quam sint virulenti. Sacrilegii accusant Paulum: quo nomine? quia hominem incircumcisum in templum adduxerit. Atqui atrocissimum crimen homini innoxio ipsi falsa opinione conflarunt. Sic praepostera eorum audacia esse solet, qui praesumpta opinione feruntur. Nos vero discamus ex talibus exemplis, ab intemperie affectuum cavere, et

frenum levibus praeiudiciis non laxare, ne coeco impetu adversus innoxios ruamus.

30. *Commotaque est civitas.* Hic videmus plebis levitatem, quae Paulum antequam audierit iam pro damnato habet. Quod tumultuatur civitas in negotio pietatis, nihil mirum, sed hoc zeli perversi est ac insanae temeritatis, quod incognita causa adversus Paulum insurgit. Nam in hac naturae corruptione ad stultitiam accedit pravitas, ut nullo negotio sponte ad tuendam malam causam volitent, quos difficile esset multis cohortationibus ad recte agendum movere. Acerba quidem est haec conditio, ut paucorum instigatione totus mundus repente in nos armetur, sed quando ita Domino placet, hoc exemplo et similibus se ad quoslibet fluctus sustinendos quisque nostrum paret.

31. Quaerentibus autem illis eum occidere, nuntiatum est Tribuno cohortis, quod tota conturbata esset Hierosolyma, 32. Qui statim assumptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissent Tribunum et milites, cessaverunt percutere Paulum. 33. Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, et iussit alligari catenis duabus, et interrogavit, quisnam esset, et quid fecisset. 34. Alii autem aliud clamabant in turba. Et quum non posset certum cognosci prae tumultu, iussit eum duci in castra. 35. Quum autem venisset ad gradus, contigit ut portaretur a militibus, propter violentiam turbae. 36. Sequebatur enim multitudo populi clamans, Tolle eum. 37. Et quum coepisset induci in castra, Paulus dicit Tribuno, Licetne mihi loqui ad te? qui dixit, Graece nosti? 38. Nonne tu ille es Aegyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti et induxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum? 39. Dixit autem Paulus, Ego quidem homo sum Iudaeus, Tarsensis, non obscurae Ciliciae civitatis, civis. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum. 40. Et quum ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: et magno silentio facto, alloquutus est lingua hebraea, dicens.

31. *Quaerentibus illis eum occidere.* In eo certe vis Satanae apparet, quod populum eo furoris praecipitat, ut clausis templi foribus non contenti mediocri poena in Pauli necem conspirent. Hoc nos meditatum habere decet, pietatis hostes a Satana impelli, ne eorum rabies quantumvis saeva et tumultuosa nos conturbet. Ex opposito affulget mira Dei bonitas, dum repente Tribunum excitat, qui suppetias ferat vitae Pauli. Ipse quidem nihil tale cogitat, sed ad cohibendum popularem tumultum accurrit: verum eo clarius providentiae suae specimen edidit Dominus, quod sine humano consilio erepta fuit Pauli vita a tam praesenti discrimine.

Ita sinit fideles non modo laborare, sed fere obrui, ut eos maiore miraculo a mediis mortibus liberet. Tribunum cohortis improprie vocavit Lucas, quum singuli Tribuni millibus praeessent, quod etiam ex contextu liquet, ubi Centuriones dicit a Tribuno assumptos.

32. *Quum vidissent Tribunum.* Quos neque Dei maiestas, nec templi religio a furore compescere poterat, eos nunc flectit profani hominis reverentia: unde apparet barbara crudelitate magis quam zelo fuisse accensos. Iam quod catenis Paulum vincit Tribunus, eo satis ostendit, non venisse eius levandi causa. Hoc increduli fortunae tribuerent, sed Spiritus quasi in tabula nobis depinxit Dei providentiam inter confusos hominum motus regnantem. Tametsi autem hoc durum est, quod tam ignominiose tractatur sanctus Dei minister, laudanda tamen erit Tribuni aequitas, si cum Iudaeis conferatur. Catenas tanquam malefico et scelerato iniicit: vinctum tamen audire sustinet, quem illi verberibus trucidabant, nec de eo quicquam asperius consulit, nisi causa cognita. Imo haec optima fuit mitigandae saevitiae ratio, quod supplicium de Paulo mox sumptum iri sperabant.

34. *Alii aliud clamabant.* Modis omnibus se prodit tumultuantis populi amentia. Dissentaneos clamores in aërem iactant. Interea uno consensu deposcunt ad mortem, qui nullius delicti convictus erat. Interim non dubium est, quin sancti zeli specie excoecati fuerint: sed veros Dei zelotas, sicuti martyres, facit causae veritas probe cognita, impetus vero diabolicam vesaniam prodit. Quod hic castrorum fit mentio, sciendum est milites, qui ad urbis praesidium locati erant, locum habuisse vallatum et undique munitum, quem instar arcis tueri, et unde impetum arcere possent, si qua exorta esset seditio. Neque enim dubia populi fide et in urbe turbulenta tutum fuisset, in varia hospitia passim distribui. Locum autem editum fuisse inde colligimus, quod dicit Lucas, ubi ad gradus ventum est, portatum fuisse Paulum a militibus. Sive autem Paulum in sublime extulerint milites, ut eum salvum in stationem perducerent, sive prementis turbae violentia ita iactatus fuerit, non fuit hoc favoris officium: sed quo magis ardebat persequentium saevitia, Deus servo suo propitium se esse clarius monstravit vitae eius parcendo, ne si in tumultu occisus foret mors eius careret iusto suo fructu.

37. *Licetne mihi loqui?* Quod omnibus Dei servis agendum est, Paulus se ad defensionem causae suae obtulit. Danda enim opera est quoad licet, ut nota sit omnibus nostra integritas, ne quid ex nostra infamia dedecoris in Dei nomen redundet. Atqui dum quaerit Tribunus, an Paulus non sit Aegyptius ille latro, qui paulo ante hominum turbam ad defectionem impulerat, discamus, quamlibet modeste ac tranquille se gerant Christi ministri et ab omni culpa remoti sint, mundi tamen probra effugere non posse. Quod ideo notandum est, ut ad contumelias assuescamus, et bene agendo parati simus male audire. De Aegyptio interrogans Theudam magum non intelligit, ut falso multi putant: cuius supra 5, 36. meminit Gamaliel, et de quo plura Iosephus libr. Antiquit. 20. Praeterquam enim quod illic habuimus, tantum quadringentos homines a Theuda seductos fuisse, hic autem Tribunus quatuor millia numerat, et omnes dicit fuisse sicarios, etiam istud accedit,

quod sub Tiberii vel etiam Augusti Caesaris imperio factionem illam concitaverat Theudas, cuius tantum restabat obscurus rumor, quia repente immissa equitum turma deleta fuerat. In eo tamen mihi videtur hallucinari Iosephus, quod Cuspium Fadum prius refert missum a Claudio, deinde Theudam ab eodem oppressum addit, quum ante ostenderim, Claudio adhuc privato motum illum priorem fuisse concitatum. Quanquam in numero quoque longe a narratione Lucae dissidet, quum dicit circiter triginta millia fuisse pertracta in seditionem, nisi forte ita interpretamur, postquam profligatus fuit a Felice, cum quatuor millibus fugisse in desertum. Nimis vero absurdum fuisset, numerum decuplo maiorem fieri, sicuti imbellem turbam sicariorum nomine infamari: nam teste Iosepho simplex et credulum vulgus falsa pollicitatione delusit ille impostor, se Dei Prophetam esse iactans, qui transitum populo per medium Iordanem daturus esset. Caeterum idem Iosephus omnem dubitationem eximit, dum narrat ab Aegyptio propheta sub Felice praeside collectam fuisse hominum manum, et abductam in montem Olivarum, ex qua occisi sunt quadringenti, ducenti capti, reliquiae vero dissipatae. Recens erat historia: deinde quum elapsus esset seditionis auctor, et regio latronibus infesta, non abs re sciscitatur Tribunus, an Paulus, in quem ita omnium odia fervere videt, ille sit Aegyptius. Longius Tribuni et Pauli colloquium non narratur a Luca: probabile tamen est, quum ambobus communis esset graeca lingua, plures sermones ultro citroque fuisse habitos. Unde factum est, ut legitima purgatione allata permissum fuerit Paulo ad populum loqui: nunquam enim homini scelerato hoc daturus erat Tribunus, ut publice in urbe tam suspecta concionaretur.

CAPUT XXII.

1. Viri fratres et patres, audite meam, qua nunc apud vos utor, excusationem. 2. Quum autem audissent, quod hebraea lingua ipsis loqueretur, magis praestiterunt silentium. Et dicit, 3. Ego quidem sum vir Iudaeus, Tarsi natus in oppido Ciliciae, educatus vero in hac urbe ad pedes Gamalielis, institutus secundum exactam rationem Legis patriae, studiosus Dei, sicut et vos omnes estis hodie: 4. Qui hanc viam persequutus sum usque ad mortem, alligans ac tradens in custodias tam viros quam mulieres, 5. Sicut et Princeps Sacerdotum mihi testis est, et totus Seniorum ordo. A quibus etiam acceptis ad fratres epistolis Damascum pergebam, adducturus et illos, qui illic essent, vinctos Hierosolymam, ut punirentur.

1. Tametsi ex concionis exordio conlicere licet, quorsum tenderet Paulus, quia tamen abruptus fuit eius sermo, nescitur certo quid dicturus fuerit. Summa quidem eius partis quae recitatur haec est, Ipsum, quum recte et fideliter in Legis doctrina institutus foret, pium et religiosum coram mundo fuisse cultorem Dei: deinde infensum fuisse Christi Evangelio, ut inter praecipuos Legis vindices a sacerdotibus habitus fuerit: tertio, non temere provolasse ad novam sectam, sed oraculo coelesti domitum ac convictum dedisse nomen Christo: quarto, se non fuisse amplexum res ignotas, sed divinitus ordinatum sibi fuisse fidelem magistrum, a quo exacte omnia disceret: postremo, quum Hierosolymam esset reversus ac suis popularibus prodesse cuperet, sibi non fuisse a Deo permissum. Ita non temere nec gentis suae odio, sed Dei mandato salutis doctrinam procul ad externas nationes pertulisse.

Viri fratres et patres. Mirum quod deploratis Evangelii hostibus tantum adhuc honoris deferat: nam omne fraternae coniunctionis vinculum abruperant, et Dei gloriam opprimendo omni se dignitatis elogio exuerant. Sed quia Paulus tanquam unusquispiam ex populo hic loquitur, sine fictione tam amanter corpus ipsum, capita etiam honorifice compellat, et certe quia nondum palam facta erat eorum abdicatio, quamvis omni honore indigni essent, digna tamen erat divinae adoptionis gratia, quam Paulus in illis reverenter agnosceret. Fratres igitur et patres vocando non tam quid meriti sint respicit, quam in quem gradum ipsos Deus extulisset. Et tota oratio sic est composita, ut libere quidem et sine blanditiis, summisse tamen et placide illis satisfacere conetur. Ergo sic discamus homines colere et illis deferre honorem, ut Deo illibatum ius suum maneat. Quo magis detestabilis est Papae superbia, qui quum se ipsum Pontificem nullo Dei iussu, nullis Ecclesiae suffragiis creaverit, non modo omnes sibi honoris titulos arrogat, sed etiam tyrannidem, qua in ordinem cogatur Christus: quasi vero Deus homines extollendo, ius illis suum resignans, in terram procumbat.

2. *Quod hebraice loqueretur.* Hoc quidem usitatum est, dum permixta est linguarum varietas, ut libentius audiamus nativae linguae nostrae homines: sed alia peculiaris fuit Iudaeis causa, quod Paulum sibi finxerant generi suo ex professo infensum, ut linguam quoque ipsam odio haberet, vel erronem quempiam, qui ne linguam quidem didicisset eius gentis, ex qua se oriundum profitebatur. Nunc audito sermone patrio aliquid melius sperare incipiunt. Porro incertum est, hebraice an syriace loquutus fuerit Paulus: scimus enim, Iudaeis, post exsilium corruptam ac degenerem fuisse linguam, quum multa a Chaldaeis et Syris traxissent. Ego quidem coniicio, quia tam ad vulgus quam ad seniores sermonem habebat, recepto passim idiomate usum esse.

3. *Ego Iudaeus sum.* Ut omnia tunc apud Iudaeos confusa erant, multi errones et homines circumforanei, ut integumentum haberent suis maleficiis falso pro Iudaeis se venditabant: itaque Paulus, ut eiusmodi suspicionem a se avertat, a suis natalibus incipit: deinde se Hierosolymae notum esse docet, quia illic educatus fuerit a puero, quanquam hoc posterius non modo ad certitudinem dictum esse videtur, sed quia magni intererat hoc quoque cognosci, quam recte fuisset institutus. Indoctis hominibus

nihil est audacius ad turbandum: tunc vero sic collapsum erat Ecclesiae regimen, ut religio non modo sectis obnoxia esset, verum misere lacerata. Magistrum ergo suum designat Paulus, ne quis putet, nulla disciplina imbutum a cultu patrio recessisse: quemadmodum multi, quorum ingenium non excolitur doctrina, naturae suae obliviscuntur ac fiunt degeneres. Sed praecipue commemorat Paulus, se fuisse in Lege rite institutum, ut intelligant Iudaei, non inscitia ipsum, ut fieri plerumque solet, tumultuari et monstra eorum fingere. An hic sit Gamaliel, cuius ante facta fuit mentio, dubium est. Dicuntur autem ad pedes sedere discipuli (supra 5, 34. Luc. 10, 39.), quia, quum nondum firmo iudicio praediti sint, eam docilitatem et modestiam afferre debent, ut sensus suos subiiciant praeceptoribus et ab eorum ore pendeant. Sic Maria dicitur sedere ad pedes Iesu, quum docentem auscultat. Quodsi haec reverentia terrenis praeceptoribus debetur, quanto magis nos ad Christi pedes iacere convenit, ut ex coelesti solio loquenti dociles nos praestemus? Haec etiam loquutio pueros et adolescentes officii admonet, ne praefracti sint, vel stulta confidentia inflati adversus magistros efferantur, sed mansueto placidoque ingenio se ab illis formari sustineant.

Institutus in Lege patria. Vetus interpres ad verbum reddidit, Eruditus iuxta veritatem paternae legis: nisi quod ἀκρίβεια magis est exacta ratio quam veritas. Quaeritur tamen, quid sibi velit exquisita haec ratio, quum una et eadem omnibus esset forma Legis. Videtur mihi puriorem scientiae formam, qua fuerat imbutus, a vulgari institutione discernere, quae longius a nativo Legis sensu recesserat. Etsi autem tunc multis additamentis etiam inter optimos doctores vitiata erat Lex Domini, quia tamen inter multos prorsus adulterata erat religio, se in Lege patria probe et diligenter fuisse institutum, merito gloriatur Paulus: vel quod idem valet Exacte, ne quis putaret levi tantum gustu fuisse aspersum, ut unum quemlibet e vulgo. Sed quia multi probe edocti Epicureo nihilominus Dei contemptu referti sunt, testatur se fuisse zelotem Dei: acsi diceret, serium pietatis studium annexum doctrinae fuisse, ut minime in rebus sacris ludere voluerit, quemadmodum profani homines data opera quidvis miscent. Caeterum quia inconsideratus erat zelus, se pro illo tempore reliquis Iudaeis similem facit. Potest tamen hoc in bonam partem accipi, quod pridem non minus ex animo Deum coluerit, quam tunc illi.

4. *Hanc viam persequutus sum.* Hoc est secundum caput, fuisse inimicum Christi doctrinae, et quidem acrius aliis omnibus se invectum fuisse ad eam oppugnandam, donec manu Dei retractus fuit: cuius rei testes citat Principem sacerdotum et seniores. Itaque nulla residere potuit suspicio in tam subita mutatione. Quod sibi datas ad fratres literas dicit, referri debet ad Iudaeos, acsi gentiles vocasset, sed magis honorifico titulo mulcere eos voluit, in hoc enim incumbit Paulus, ut germanam suam ab illa gente et legitimam originem, deinde coniunctionis studium asserat.

6. Accidit autem mihi iter facienti, et appropinquanti Damasco circiter meridiem, ut subito de coelo circumfulgu-

raverit me lux multa. 7. Cecidique in terram, et audivi vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris? 8. Ego vero respondi, Quis es Domine? Dixitque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris. 9. Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt et exterriti sunt: vocem autem non audierunt eius, qui loquebatur mecum. 10. Tunc dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, et vade Damascum, et illic tibi dicetur, quae ordinata sunt tibi, ut facias. 11. Et quum non viderem prae gloria luminis illius, per manum deductus a comitibus, qui erant mecum, veni Damascum.

6. *Accidit etc.* Quoniam haec historia uberius cap. 9. exposita fuit, breviter tantum perstringam quae illic dixi. Hoc autem praesenti loco peculiare est et diversum, quod circumstantias suas recenset Paulus, quibus se probet divinitus conversum esse. Atque hoc tertium est membrum concionis: alioqui vel inconstantiae, vel temeritatis, vel alia probrosa nota non vacasset mutatio. Nihil enim minus ferendum, quam resilire ab incepto pietatis cursu, deinde mandata non explere. Ergo Paulus, ne cui suspecta sit sua conversio, docet pluribus miraculis in medium adductis, eius auctorem fuisse Deum. Noctu saepe micant fulgores, qui ex calidis terrae exhalationibus procreantur: hoc autem magis fuit insolitum, quod circiter meridiem subita lux non modo refulsit, sed instar fulguris ipsum circumdedit, ut prae terrore ex equo delapsus humi iaceret: aliud miraculum, quod vox e coelo personuit: aliud deinde, quod comites non peraeque ut ipse exaudiunt. Sequuntur demum alia, quod, postquam missus est Damascum, eventus oraculo respondet, quia obviam prodit Ananias: idem quod visus illi momento restituitur.

7. *Cecidi in terram.* Ut Pharisaica superbia inflatus erat Paulus, prosterni et quasi affligi oportuit, ut Christi vocem audiret. Non sprevisset quidem ex professo Deum, nec coeleste oraculum respuere ausus foret, nunquam tamen ad obsequium fidei compositus fuisset eius animus, si integer stetisset: violento ergo impetu deiicitur, ut sponte se humiliare discat. Porro in Christi verbis tantum brevis est obiurgatio, quae saevientis ferociam compescat. Interim ad nos eximia inde redit consolatio, quod Christus piorum omnium persona indutus, quicquid illis factum fuerat iniuriae, se passum esse conqueritur. Sicut autem nihil ad leniendam persequutionum acerbitatem suavius fingi potest, quam dum audimus Filium Dei non modo nobiscum, sed in nobis pati, ita rursum sanguinarii Evangelii hostes, qui nunc stupido fastu insultant miserae Ecclesiae, sentient quem vulneraverint.

9. *Qui mecum erant.* Discrepantiam, quae videtur esse in verbis Lucae, nullam esse, in altero loco ostendi. Dicebat illic Lucas, Pauli comites, quum starent attoniti, vocem audisse, neminem vidisse. Hic autem negat, auditam ab illis fuisse vocem eius qui loquebatur cum Paulo, quum lucem conspicerent: nempe vocem aliquam obscuram ab illis perceptam fuisse, absurdum non

est, ut tamen non discernerent sicuti Paulus ipse, quem solum obiurgatione sua compescere et domare volebat Christus. Audiunt igitur vocem, quia sonitus aures eorum verberat, ut sciant e coelo aliquem loqui, non audiunt vocem loquentis cum Paulo, quia non assequuntur quidnam dicat Christus. Fulgorem quoque vident in circuitu Pauli, sed neminem vident, qui vocem e coelo emittat.

10. *Quid faciam Domine?* Vox est hominis mansuefacti: atque haec vera est ad Dominum conversio, quum deposita animi ferocia subeundo ipsius iugo libenter collum subiicimus, paratique sumus quaevis eius iussa capessere. Ad haec, bene agendi initium est, interrogare os Domini. Frustra enim satagunt, qui sine eius verbo poenitentiam meditantur. Porro quod Christus Ananiam Paulo magistrum ordinat, non facit contumeliae causa, vel quod recuset eum docere, sed hoc modo externum Ecclesiae ministerium commendare vult et ornare. Atque in unius quidem hominis persona commune documentum nobis praebuit, ne gravemur ipsum audire loquentem hominum lingua. Eodem spectat quod mox sequitur, oculis captum fuisse, donec se discipulum offerens fidei suae humilitatem probasset. Non omnes quidem excoecat Deus quos vult illuminare, sed regula omnibus generalis praescribitur, Ut qui volunt ei sapere apud se stultescant.

12. Ananias autem quidam vir pius secundum Legem, testimonio probatus omnium illic habitantium Iudaeorum, 13. Veniens ad me, et astans, dixit mihi, Saul frater, accipe visum. Et ego eadem hora recepto visu vidi illum. 14. At ille dixit, Deus patrum nostrorum praeparavit te, ut cognosceres voluntatem suam, et videres Iustum, et audires vocem ex ore eius. 15. Quia eris testis illi apud omnes homines eorum, quae vidisti et audisti. 16. Et nunc quid cunctaris? Exsurge et baptizare, et ablue peccata tua, invocato nomine Domini.

12. *Ananias quidam.* Transit iam Paulus ad quartum caput: nempe quod non tantum miraculis attonitus nomen Christo dederit, sed in Evangelii doctrina rite et solide fuerit institutus. Iam admonui non fortuito casu, sed duce Christo Ananiam fuisse Paulo obvium. Quod autem legalis pietatis elogium illi tribuit, et dicit, probatum fuisse totius gentis testimonio, his verbis antevertit sinistram quam concipere poterant opinionem. Ut abhorrebant a gentibus, nunquam ab illis inde admissus fuisset doctor. Legis vero apostata prorsus detestabilis fuisset. Ergo testatur, Deum coluisse secundum Legem, et eius pietatem notam fuisse et laudatam inter omnes Iudaeos, ut minime suspectus esse debeat. Particula *secundum Legem* inscite a quibusdam ad sequentem contextum trahitur, quod fuerit secundum Legem probatus: potius enim hac nota a gentium superstitionibus discernitur Ananiae religio. Quanquam notandum est, non fieri legis mentionem ad stabilienda operum merita, quae opponantur Dei gratiae, sed omni sinistra suspicione eximitur Ananiae pietas apud Iudaeos. Quod

autem uno verbo visum Paulo restituit, inde apparet divinitus missum esse, quemadmodum supra admonui.

14. *Deus patrum nostrorum.* Sicuti nihil ad nos incitandos aptius est, ut alacriter ad Deum pergamus, quam ubi Deum agnoscimus gratuita sua bonitate nobis occurrere, ut ab interitu ad viam nos revocet, ita hinc orditur Ananias. Deus, inquit, te destinavit ut cognosceres voluntatem suam: sic enim Paulus admonetur, se a Deo respectum, quo tempore vagus et a sua salute prorsus adversus erat: atque ita Dei praedestinatio omnes praeparationes abolet, quas Sophistae imaginantur, quasi libero suo arbitrio homo anteverteret Dei gratiam. Deum Patrum vocando memoriam promissionum renovat, ut sciant Iudaei, coniunctam illis esse novam Pauli vocationem, ac minime a Lege deficere qui ad Christum transeunt. Ergo his verbis confirmat Paulus, quod prius in sua persona asseruit, se non esse transfugam a Deo Abrahae, et qui iam olim apud Iudaeos cultus fuerat, sed manere in veteri et patrio cultu, quem ex Lege didicerat. Quare ubi de religione agitur, discamus Pauli exemplo, non imaginari novum quempiam Deum, ut fecerunt Papistae et Mahometistae, atque ut haeretici omnes solent, sed retineamus Deum illum, qui se Patribus olim tum Lege, tum variis oraculis patefecit. Haec est vetustas in qua nobis manendum est, non qua frustra superbiunt Papistae, qui novicium sibi Deum fabricarunt, quum a legitimis Patribus descive rint. Idem hodie de Iudaeis dicendum, quorum religio quum a Lege et Prophetis aliena sit, deum quoque ficticium et degenerem esse oportet: nam qui olim Deus Abrahae et Patrum dici voluit, apparuit demum in Filii sui persona, ut nunc proprio elogio vocetur Pater Christi. Itaque qui Filium reiicit, neque Patrem habet, qui ab eo separari nequit. Admonet autem Ananias gratuita Dei electione factum esse, ut nunc Paulo illuceat Evangelii veritas: unde sequitur, non fuisse hoc adeptum sua industria, quod etiam rei experientia monstravit: nihil enim Paulo contumacius, donec eum Christus subegit. Causa autem et origo si quaeritur, ad Dei consilium, quo designatus est, nos revocat Ananias, et certe pretiosior res est, voluntatem Dei cognoscere, quam ut huc suo marte perveniant homines. Quod autem affirmat de Paulo Ananias, ad omnes transferri debet, fidei thesaurum non esse omnibus promiscue expositum, sed electis peculiariter offerri. Porro quaenam sit voluntas ista Dei, ex proximo membro clarius patet: multifariam enim multisque modis loquutus Deus per suos Prophetas, novissime in suo Filio voluntatem suam ac se totum solide patefecit (ad Hebr. init.).

Videres Iustum. Quum omnes fere graeci codices in masculinum genus consentiant, miror cur Erasmo magis placuerit, in neutro genere vertere, Quod iustum est: quem sensum vident lectores frigidum et coactum esse. Ego itaque non dubito, quin Iustus hic pro Christo sumatur, et concinne fluit hoc modo contextus, quia sequitur continuo post, Audias vocem ex ore eius. Constat autem hoc Sanctis omnibus summum fuisse votum, ut Christi conspectu frui liceret. Inde manavit illa Simeonis confessio, Nunc dimittis in pace servum tuum, Domine: quia viderunt oculi mei Salutare tuum. Haec igitur visio, cuius desiderio pios Reges et Prophetas flagrasse testis est Christus ipse (Luc. 2, 29.

10, 24.), non abs re tanquam singulare Dei beneficium extollitur. Caeterum quia parum vel nihil prodesset ocularis aspectus, quem multis scimus fuisse exitialem, auditum vocis adiungit. Finem ascribit Ananias, cur Deus tanto honore dignatus fuerit Paulum, nempe ut Filio suo publicus esset testis: atque eum ita praeparat, ut non modo sibi privatim discat, sed eo maiore studio proficiat, quia futurus est totius Ecclesiae doctor.

16. *Et nunc quid cunctaris?* Non dubium est, quin fideliter rudimentis pietatis Paulum imbuerit Ananias, neque enim verae fidei expertem baptizasset. Sed Lucas multa praeteriens summam breviter perstringit. Ergo quum intelligat Paulus, redemptionem promissam nunc in Christo exhibitam esse, merito Ananias Baptismo quicquam morae afferri debere negat. Caeterum quum dicit, Quid cunctaris? non obiurgat Paulum, neque tarditatis insimulat, sed Baptismi accessione magis amplificat Dei gratiam. Similem sententiam habuimus cap. 10, 47. Num prohibere quis potest, quominus aqua baptizentur qui Spiritu sancto donati sunt, sicut et nos? Quum autem addit, Ablue peccata tua, hac loquutione vim fructumque Baptismi exprimit, acsi dixisset, Ablue peccata tua Baptismo. Sed quoniam externo et corruptibili elemento ita plus tribui videtur quam par est, quaeritur, an Baptismus purgationis nostrae sit causa. Certe quum sanguis Christi unica sit a peccatis expiatio, et sicut semel in hunc finem effusus est, ita eius aspersione Spiritus sanctus per fidem nos assidue mundet, non potest hic honor ad symbolum aquae transferri sine Christi et Spiritus sancti iniuria: atque experientia demonstrat, quam propensi sint ad hanc superstitionem homines. Ideo multi pii homines, ne fidem subiiciant externo signo, vim Baptismi nimis extenuant. Sed modus tenendus est, ut Sacramenta cogantur in ordinem, ne obscurent Christi gloriam, et tamen non careant sua efficacia et usu. Quare hoc primo loco tenendum est, solum esse Deum qui nos a peccatis abluit Filii sui sanguine: ut autem efficax in nobis sit haec ablutio, ipsum agere arcana virtute Spiritus. Ergo quum de remissione peccatorum agitur, non alius quaerendus est eius auctor quam coelestis Pater: non alia materialis causa fingenda est, quam Christi sanguis. Ubi vero ad formalem causam venitur, primas quidem tenet Spiritus sanctus, sed accedit inferius organum, Evangelii praedicatio et Baptismus ipse. Caeterum, etsi solus Deus agit intrinseca Spiritus sui virtute, id tamen non obstat, quominus adhibeat suo arbitrio quae congruere novit instrumenta et media: non quod quicquam vel ex Spiritu suo vel ex sanguine Christi detractum in elemento includat, sed quia signum ipsum vult infirmitatis nostrae adminiculum esse. Quatenus ergo fidem nostram adiuvat Baptismus, ut remissionem peccatorum percipiat ex solo Christi sanguine, lavacrum animae vocatur. Ita ablutio, cuius meminit Lucas, non causam designat, sed ad sensum Pauli refertur, qui symbolo accepto peccata sua expiata esse melius cognovit. Quanquam hoc simul notandum est, non proponi in Baptismo nudam figuram, sed rei quoque exhibitionem simul annexam esse, quia nihil fallaciter Deus promittit, sed vere complet quod sub figuris significat. Rursus tamen cavendum, ne alligetur Dei gratia Sacramentis: neque enim quicquam prodest externa Baptismi administratio, nisi ubi ita Deo visum

est. Hinc etiam solvitur alia quaestio, quae moveri possit: nam quum testimonium haberet Paulus gratiae Dei, iam illi remissa erant peccata. Non igitur Baptismo demum ablutus est, sed novam gratiae quam adeptus erat confirmationem accepit.

Invocato nomine. Non dubium est quin Christum intelligat, non quod solius Christi nomen invocetur in Baptismo, sed quia ab ipso petere nos iubet Pater quicquid Baptismus figurat, nec alio tendit Spiritus operatio, quam ut nos mortis et resurrectionis eius faciat participes. Statuitur ergo Christus, ut in Baptismo emineat, sed quatenus nobis datus est a Patre, et quatenus gratias suas per Spiritum sanctum in nos effundit. Ita fit, ut invocatio nominis Christi Patrem et Filium in se contineat: quare non intelligit Ananias, voce tantum Christi nomen proferendum esse, sed precationem designat, qua testantur fideles, penes unum Christum esse externi signi effectum. Neque enim Sacramenta vel in se ipsis aliquam vim salutis inclusam habent, vel quicquam valent ex se ipsis. Quare hoc membrum velut correctio est superioris dicti, quia Ananias Paulum ab externi elementi fiducia diserte ad Christum ablegat. Ab hac regula quantum differant Papistae notum est, qui suis exorcismis affigunt gratiae causam, tantumque abest ut miseram plebem studeant ad Christum dirigere, ut Baptismo potius Christum obruant suisque exorcismis contaminent sacrum eius nomen.

17. Factum est autem quum essem reversus Hierosolymam, et orarem in templo, ut raperer extra me, 18. Ac viderem eum dicentem mihi, Festina, et exi velociter Hierosolyma: quoniam non recipient testimonium tuum de me. 19. Tum ego dixi, Domine, ipsi sciunt, quod ego coniiciebam in carcerem, et caedebam in singulis Synagogis eos, qui credebant in te. 20. Et quum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego quoque astabam, et consentiebam morti eius, et custodiebam vestimenta interficientium ipsum. 21. Et dixit ad me, Vade: quoniam ego ad Gentes procul mittam te. 22. Audiebant autem eum usque ad hoc verbum: tunc sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle de terra hominem talem: non enim convenit eum vivere.

17. *Factum est etc.* Haec non fuisset ultima clausula, nisi insanis clamoribus abruptus fuisset Pauli sermo. Facile tamen ex superiori contextu apparet eius consilium: tractare enim de suo ministerio incipit, ut ostendat, non sponte se migrasse a Iudaeis, quasi maligne illis suam operam subduceret, sed Dei mandato praeter spem et animi propositum fuisse tractum ad gentes. Venerat enim data opera Hierosolymam, ut cum gente sua communicaret depositam apud se gratiam: atqui Dominus spem profectus abscindens illum inde expellit. Duplex autem fuit offensio, cui mederi voluit Paulus: nam et profanari Dei foedus putabant, si gentes promiscue cum ipsis admitterentur in Ecclesiam; et gentem

superbam nihil peius habebat, quam alios sibi praeferri adeoque aequari. In eo igitur consistit Pauli defensio, quod paratus fuerit, quantum in se erat, se illis addicere, sed coactus deinde sit Dei mandato ad gentes transire, quia nolebat eum desidere inutilem Hierosolymae. Quod vertit Erasmus, Ut raperer extra me, graece ad verbum habetur, Ut essem in ecstasi: qua particula fidem oraculo facere voluit. Circumstantia etiam temporis et loci idem confirmat, quod illi Dominus oranti in templo apparuit, quae optima fuit ad audiendam Dei vocem praeparatio. De modo visionis, vide quae circa finem capitis 7. attigimus.

18. *Quia testimonium tuum.* Tametsi simplex Dei nutus abunde nobis ad praestandum obsequium sufficere debet, quo tamen ad sequendum promptior esset Paulus, rationem illi Christus assignat, cur eum Hierosolyma velit exire, quia scilicet nullum illic operae pretium facturus esset. Atqui in eum finem electus non fuerat, ut iaceret otiosus vel docendo nihil proficeret: quanquam haec violenta tentatio fuit, et qua duriter perculsum sancti hominis pectus fuisse credibile est. Paulo ante iniunctum illi munus fuerat Evangelii promulgandi, ut per totum orbem eius vox tonaret: nunc in ipso limine prohibetur, imo videtur damnari eius labor peculiari ignominia, dum eius testimonium repudiatur in odium, ut loquuntur, personae. Sed ita sanctum Domini servum humiliari oportuit, ut eius exemplo discerent omnes Evangelii doctores, se totos in Christi obsequium penitus addicere, ut ab uno loco exclusi mox alio transire parati sint, neque ob indigna fastidia despondeant animos vel ab officio desistant.

19. *Domine, ipsi sciunt.* Hac voce testatur Paulus, se non fuisse mente alienatum vel perplexum, quin illi constaret certa oraculi fides. Christum enim, quem nomine Domini compellat, procul dubio agnovit. Obiicit autem Paulus fieri vix posse, ubi tam repente mutatum viderint, quin eiusmodi spectaculum eos commoveat: unde colligit, se non infructuosum fore. Sic equidem ipse putabat, sed Christus praecise respondet, se aliam provinciam ei destinasse, et spem de Iudaeis frustra conceptam aufert. Quaeritur an fas Paulo fuerit, Christo rationes istas opponere: perinde enim est acsi, quod ille negavit futurum, probabile esse contendat. Respondeo, hoc Deum permittere Sanctis suis, ut familiariter in eius sinum exonerent suos affectus, praesertim ubi nihil aliud quam fidei suae confirmationem petunt. Si quis sibi sapiat, vel contumaciter recuset quod Deus praecipit, merito damnabitur eius arrogantia: verum singulari privilegio Deus fideles suos dignatur, ut modeste obiiciant quae possent eos a studio parendi retrahere, vel morari, quo liberiores et magis expediti totos se Deo permittant: sicuti Paulus, postquam edoctus est ita placere Domino, non responsat, neque contendit amplius, sed una illa exceptione contentus et ea supersedens ad profectionem sese accingit, quam fugitare visus fuerat. Interea quod tot miraculis non tanguntur Iudaei, indomabilis eorum pervicacia detegitur. Quae exprobratio haud dubie illos in furorem egit.

22. *Tolle de terra.* Hic narrat Lucas quam tumultuose interrupta fuerit Pauli concio: neque enim clamoribus modo eum obruunt, sed ad mortem eum postulant: ubi etiam clare apparet, quam phrenetica sit superbia. Tantopere sibi placebant Iudaei, ut

non modo prae se totum mundum despicerent, sed acrius pro sua dignitate certarent quam pro Lege ipsa, acsi tota religio in hoc cardine verteretur, ut genus Abrahae supra cunctos alios mortales excelleret. Ita nunc impotenter feruntur in Paulum, quia se missum ad gentes Apostolum dixerat: quasi Deum obstringat sua liberalitas ad ferendum numinis sui contemptum in sceleratis et ingratis, quos insignibus gratiis ornavit supra omnes alios. Nec mirum est, tantum in Iudaeis fuisse tunc ferociae, quum hodie modis omnibus attriti et ad extremas contumelias assuefacti, servili tamen fastu non desinant turgere. Sed isti sunt reprobationis fructus, donec reliquias secundum Pauli vaticinium Deus colligat (Rom. 11, 5.).

23. Vociferantibus autem eis, et proiicientibus vestimenta, et pulverem iactantibus in aerem, 24. Iussit Tribunus eum induci in castra, et imperavit eum flagris examinari, ut sciret, propter quam causam sic acclamarent ei. 25. Et quum astrinxissent eum loris, dixit astanti sibi Centurioni Paulus, Num hominem Romanum et indemnatum licet vobis flagellare? 26. Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum, et nuntiavit ei dicens, Quid facturus es? hic enim homo Romanus est. 27. Accedens autem Tribunus dixit illi, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam. 28. Et respondit Tribunus, Ego multa summa civitatem istam comparavi. Paulus vero dixit, Ego autem etiam natus sum. 29. Protinus ergo discesserunt ab illo, qui illum examinaturi erant. Tribunus quoque timuit, postquam rescivit quod Romanus esset, et quod vinxisset eum. 30. Postero autem die volens scire certum, qua ex causa accusaretur a Iudaeis, solvit eum a vinculis, et iussit principes Sacerdotum convenire, totumque concilium: et deductum Paulum stitit coram illis.

24. *Iussit Tribunus.* Prudenter hoc et recte Tribunus, quod Paulum subduxit e conspectu populi, quum eius praesentia animos plus satis iam commotos magis ac magis irritaret: nam ita sancti hominis vitae prospicit, et ex parte sedat populi amentiam. Sed quum flagris caedi iubet, de quo nullum audivit certum crimen, inique agere videtur: et tamen colore non caruit haec iniquitas, quod probabile erat, non sine causa totum populum conspirasse in unius hominis caput: vehemens igitur praesumptio locum dabat tam rigido examini. Sed notandum est hunc politicis hominibus morem esse, ut aequi sint iudices quatenus illis expedit: si autem alio vocet utilitas, huc illuc deflectant. Interea hanc pravitatem prudentiae titulo fucare illis satis est: quia generale illud principium tenent, non posse mundum absque iustitiae specie gubernari. Sed in singulis actionibus praevalet illa quam dixi astutia, ut quid utile sit potius expendant, quam quid aequum et rectum.

25. *Num hominem Romanum.* Primo ius civitatis allegat, deinde communi iure se tuetur. Quanquam autem in secundo capite plus erat ponderis, nempe fas non esse hominem indicta causa flagellari, nihil tamen profuisset, nisi magis commotus fuisset Centurio romani imperii honore: nihil enim tunc magis criminosum erat, quam violasse populi romani libertatem. Lex Valeria deinde lex Porcia, Sempronia et similes vetabant, ne quis in corpus civis romani animadverteret sine populi iussu. Ita sanctum erat privilegium, ut non modo capitale, sed inexpiabile crimen esse ducerent, caesum esse romanum civem. Itaque privilegio magis quam aequitate communi elapsus est Paulus, sed non dubitavit in bona causa hoc civitatis clypeo paratam sibi iniuriam repellere. Sciendum autem est, sic ius civitatis ab eo fuisse assertum, ut fides Tribuno fieret: quia temere creditum non fuisset eius verbis nisi probatione adhibita. Porro non fuit difficile homini satis cognito testes producere. Cur autem poenam virgarum, quam nunc sua denuntiatione praevenit, tacitus pertulerit Philippis, causam posuimus capit. 16, 37., quia in turba populari auditus non esset: nunc quia illi negotium est cum romanis militibus, qui moderatius et gravius se gerebant, occasione utitur.

26. *Hic homo Romanus est.* Mirari quis possit, tam credulum fuisse qui habendo examini praeerat, ut asseveret quasi de re comperta. Nam si Pauli dicto habenda fuit fides, poterat quivis maleficus hoc artificio poenam effugere. Sed haec fuit agendi ratio, qui se romanum civem asserebat, nisi cognitorem daret, vel legitime probaret se civem esse, puniebatur: capitale enim erat, falso ius civitatis obtendere, quare Centurio rem quasi dubiam ad Tribunum refert, hic vero, ut dictum est, statim ad cognitionem accurrit: tametsi autem non exprimit Lucas, quibus testimoniis civem romanum Paulus se probaverit, minime tamen dubium est, quin veritas bene comperta fuerit Tribuno, antequam eum laxaret.

28. *Ego multa summa etc.* Hoc refellendi causa obiicit Tribunus, acsi diceret, ius civitatis non ita vulgare esse et in medio positum. Qui fieri potest, inquit, ut tu, obscurus de gente Cilicum homo, hunc honorem adeptus sis, qui mihi magna pecunia constitit? Quod Paulus respondet, se natum esse, qui urbem nunquam viderat imo cuius pater nunquam illuc forte accesserat, non est quod quenquam turbet. Norunt enim romanae historiae periti quosdam in provinciis civitate fuisse donatos, si de republica bene meriti vel in bello, vel in aliis gravibus negotiis, hanc sibi mercedem a Proconsulibus rogarent: ita nihil absurdi est, natum fuisse romanum civem, qui tamen ex provincia remota oriundus nunquam in Italia pedem posuisset. Quaeritur tamen qui conveniat, Tribunum sibi timuisse, quod Romanum civem vinxisset, neque tamen solvisse ex vinculis nisi postridie. Fieri potest ut in crastinum distulerit, ne quod daret signum timoris. Ego tamen existimo, causam fuisse metus Tribuno, quod eius iussu vinctus fuerat Paulus ut flagris caederetur, quia hoc erat violare corpus civis romani et communem libertatem, custodiam vero carceris fuisse permissam.

CAPUT XXIII.

1. Intentis autem oculis in concilium, Paulus ait, Viri fratres, ego omni conscientia bona conversatus sum coram Deo usque in hodiernum diem. 2. Princeps autem sacerdotum Ananias praecepit astantibus sibi, ut percuterent os eius. 3. Tunc Paulus dixit ad eum, Percussurus est te Deus, paries dealbate. Et tu sedes iudicans secundum Legem, et Legem transgrediens iubes me percuti? 4. Qui vero astabant, dixerunt, Summo Sacerdoti Dei maledicis? 5. Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, quod Pontifex esset: scriptum est enim, Principi populi tui non maledices.

1. *Intentis autem oculis.* Orditur Paulus a testimonio bonae conscientiae, ut totus coetus intelligat, iniuste tam atroci crimine gravari, quasi Dei cultum evertere conatus esset. Fieri quidem potest ut per inscitiam labatur, qui alias nec Dei, nec religionis contemptor erit, sed Paulus initio hac tantum excusatione mollire voluit exasperatos animos, ut sibi audientiam faceret: nulla enim unquam admissa fuisset defensio, quamdiu opinio illa haesisset in sacerdotum animis, ipsum esse impium apostatam. Priusquam ergo ingrediatur in causam, crimen illud diluit: non modo ut sibi favorem conciliet a studio pietatis, sed etiam ut calumnias praevertat, vel saltem refellat iniqua de se praeiudicia, quibus videbat totum coetum infectum et corruptum esse. Quid praeterea dicturus fuerit, nescitur. Caeterum docet haec praefatio, neminem rite tractare pietatis doctrinam posse, nisi in eo regnet ac primas teneat timor Dei. Iam vero quamvis minus honorifice sacerdotes compellet, quam paulo ante pro gradibus castrorum, fraterni tamen nominis honorem adhuc illis tribuit, non quod eo digni sint, sed ut testetur alienationis causam minime oriri ex sua culpa.

2. *Princeps autem sacerdotum.* Non videtur Lucae narratio cum recepta historia congruere: nam de summis sacerdotibus illius temporis sic tradit Iosephus, Quadratum Syriae Proconsulem, quum a procuratione Iudaeae Cumanum abdicans iussit eum coram Caesare causam dicere, simul Ananiam summum Pontificem misisse vinctum, in cuius locum quis fuerit subrogatus non meminit: nisi quod probabile est, Ionathae honorem fuisse delatum, quem postea dicit dolo et perfidia Felicis Iudaeae praesidis, qui successor Cumani fuit, occisum esse. Nam quum Felix saepius ab eo admonitus indigne ferret hominis constantiam, cum Dora quodam pepigit, ut sicarios clam ad eum necandum immitteret. Tunc, eodem Iosepho teste, Rex Agrippa sacerdotium contulit Ismaeli Phabaei filio: sed quum ipse Romam missus a populo deprecationis cuiusdam causa retentus a Poppaea Neroris uxore foret, Agrippa Iosephum cognomine Chabi, Simonis filium, in illius locum sub-

stituit. Sed mox huius quoque pertaesus Ananum Anani filium constituit Pontificem: porro hoc postremum accidisse narrat, quo tempore post mortem Festi submissus est Albinus, qui in eius vicem succederet. Cur autem huic Anano Ananiae nomen quidam imponant, non video. Habet quidem aliquid coloris, quod Sadducaeus fuisse dicitur, item audax et ferox, ut qui Iacobum fratrem Domini absque legitima auctoritate lapidationi obiecerit: verum si fides habetur Iosepho, non potuit ille esse Ananias, cuius hic mentio fit a Luca, qui tunc demum creatus est sacerdos, quum iam elapsi essent anni complures, ex quo decesserat Felix ex provincia. Alia mihi coniectura in mentem venit. Floruit enim toto illo successu temporis Ananias quidam Pontifex, qui excepto honoris titulo fere primas in ordine tenebat. Et quia inter priorem Ananiam et Ismaelem vacuum aliquod tempus relinquit Iosephus, fieri potest ut hic summum sacerdotium obtinuerit intermedio illo tempore. Verum ut hoc non fuerit, constat ex Iosepho, Ananiam, qui in urbis expugnatione mortuus est, sub imperio Claudii Caesaris et Neronis summos sacerdotes qui tunc erant dignitate aequasse. Imo ita celebratur eius auctoritas, quasi penes ipsum fuerit summa gubernatio, quamvis alii gestarent honoris insignia. Deinde ἀρχιερεὺς promiscue vocatur, sicuti qui summo sacerdotio praediti erant. Nunc expendant lectores, annon hoc quoque loco nomen ἀρχιερέως primarium magis quam summum significet, ut saepe alias. Nam Evangelistae passim ἀρχιερεῖς nominant sacerdotes ex genere Aaron, ut a Levitis eos discernant, quibus inferior erat gradus sacerdotii. Adde quod Ananias ille, qui strenuus cordatusque habebatur, absentis Pontificis vices obire potuit. Caeterum quae ex Iosepho retulimus habentur partim libro Antiquit. 20. cap. 3. usque ad 8., partim libro 2. belli Iudaici.

Praecepit ut percuterent. Miram intemperiem videmus in hoc coetu grassatam esse. Nam quod isto impetu correptus fuit Pontifex, ut Paulum nulla de causa percuti iuberet, fecit procul dubio ex omnium consensu, imo ut gratiam ab insanis captaret. Sic autem Dominus impios a Satana raptari sinit, ut ab omni aequitatis et temperantiae specie excidant. Nam hypocritae cuperent aliquam moderationis speciem ostentare: nec vero dubium est, quin hic Pontifex prae se ferre conatus sit gravitatem sua persona dignam. Atqui Dominus excussit illi hanc larvam, ut ne plebeii quidem et gregarii hominis modestiam teneret, sed profunderet instar bestiae violentam ferociam. Interea videmus, quam foeda et horribilis tunc fuerit dissipatio Ecclesiae. Ananias concilio praesidens, quum deberet sua gravitate frenum iniicere aliis, omnis modestiae oblitus ad vim et immanitatem eos impellit. Nulla igitur tunc viguit ratio disciplinae, sed confusa regnavit barbaries. Nec mirum: nam se alienaverant a Deo, Christum abiecerant per summum ludibrium: tota religio inter ipsos venalis erat. Ergo in phreneticam amentiam, quae detestabilis esset profanis quoque hominibus, ruere oportuit, ut impietatis suae poenas darent in suo dedecore.

3. *Percutiet te Deus.* Non potest illam iniuriam silentio tegere Paulus, quin saltem expostulet gravibus verbis cum Pontifice, Deique vindictam illi denuntiet. Neque enim est imprecatio, ut satis constat ex graeco contextu, sed potius obiurgatio cum poenae

denuntiatione coniuncta. Si quis obiiciat, Paulum non servasse modestiam quam suis praecipit Christus, dum iubet, ubi in sinistram maxillam percussi fuerint, simul dextram quoque dare, facilis est solutio, Christum illis verbis non exigere, a suis silentium, quo alatur malorum improbitas et protervia, sed tantum frenare animos, ne impatienter ferant acceptam iniuriam. Vult Christus suos una iniuria accepta paratos esse ad ferendam secundam, atque hoc modo omnem vindictae cupiditatem reprimit: haec vera est et brevis tolerantiae definitio, quae fideles omnes decet, ne in iracundiam ebulliant, ne certent maleficiis, sed malitiam bonitate vincere studeant. Hoc autem minime prohibet, quin de iniuriis sibi factis querantur, coarguant impios et ad Dei tribunal ipsos citent, modo id faciant sedatis animis, deinde absque malevolentia et odio, quemadmodum hic Paulus ad Dei iudicium provocat, ne sibi placeat in sua tyrannide Pontifex. Accusat igitur eum, quod Legem violet, cuius beneficio potestatem se habere obtendit: unde colligit, non impune illi cessurum. Si quis impatientia victus tantum obmurmuret, culpa non vacabit: aperta autem et severa accusatio, si ab animo composito prodeat, fines a Christo positos non transgreditur. Si quis excipiat convicium esse admixtum, respondeo, semper videndum esse, quo animo proferantur verba. Christus reum concilii pronuntiat, qui tantum fratri suo dixerit Racha, qui autem dixerit Fatue, eum graviori iudicio subiicit: atqui si locus datur reprehensionibus, saepe durius loquendum est. Unde conficitur, non aliud fuisse Christi consilium, quam ut ab omni indignatione primum, deinde contumelia suos arceret. Absit ergo conviciandi affectus, atque ita non stultitiam modo in fratribus notare, sed eorum scelera, quum opus fuerit, licebit exprimere suis nominibus. Sic Paulus non sua causa loquutus est, ut verborum probro ulcisceretur Pontificis iniuriam, sed quia verbi Dei minister erat, facinus gravi et seria reprehensione dignum tacere noluit: praesertim quum utile esset, crassam Ananiae hypocrisin ex suis latebris in lucem extrahere. Ergo quoties nobis cum improbis est negotium, si bonam causam bene agere cupimus, danda opera est, ne quis irae motus in nobis ebulliat, ne qua vindictae cupiditas nos ad convicium incitet. Si autem in nobis regnet Spiritus mansuetudinis, licebit impios tanquam ex ore Dei, ut meriti sunt, tractare: sic tamen, ut appareat nos potius esse Prophetas, quam immodico fervore quicquam temere effutire.

4. *Qui astabant dixerunt.* Hinc apparet, eadem omnes intemperie laborasse. Cur enim non potius accusant Ananiam, quem videbant omnis modestiae oblitum barbaro more ad manus et verbera prorumpere? nam et hoc in commune illorum dedecus cedebat. Sed hoc solenne est hypocritis, ut in alios plus quam austeri censores ad sua peccata blande conniveant: deinde haec superbia coniuncta est cum tyrannide, ut subditis nihil prorsus licere velint qui dominantur, quidvis autem sibi permittant. Ita hodie in Papatu, quanto plus sibi licentiae indulget, ac securius lascivit impurus ille Clerus, totumque mundum suis sceleribus contaminat, eo rigidius compescit ac vinctas tenet populi linguas. Itaque si quis mutire ausus fuerit, modica libertas, non secus ac nefandum sacrilegium, immanes illorum clamores excitat.

5. *Nesciebam, fratres.* Quibus videtur haec Pauli excusatio figura carere, non satis ad contrarias obiectiones attendunt, quibus refellitur ipsorum error. Dicunt ignotum fuisse Paulo Pontificem, quia diu abfuerat: quasi vero hoc eum latuerit, sacerdotii honore pollere, qui in coetu praesideat. Nec vero tam obscurus erat Ananias, ut eius gradum nesciret Paulus. Sed eius verba ansam disputationi praecidunt, dum eum obiurgat quod, praetextu Legis sedem iudicis occupans, contra Legem intemperanter feratur. Agnovit ergo Paulus quem locum teneret, qui eum sua potestate abuti dixit. Alii commentum argutius excogitant, quod hic de homine loquutus non sit, sed de officio et publica persona: atqui primum coacta est expositio, quia, si Paulus sacerdotium reverebatur, homini qui illo praeditus erat debuit aliquid honoris deferre. Iam vero credibile non est, quum abolita esset adventu Christi sacerdotii maiestas, et sequuta adeo turpis profanatio, Paulum, quasi integra adhuc et legitima potestas vigeret, solito honore prosequutum fuisse qui tunc sub Pontificum titulo nullo iure dominabantur. Ego itaque Augustino subscribens non dubito, quin haec ironica sit excusatio. Nec obstat quod ministros veritatis decet simplex oratio. Quum enim duplex sit *ironiae* species: una, quae fallendi artificio tecta est, altera, quae sic figurate designat rem de qua agitur, ut acrius pungat: in hac secunda nihil est servis Christi indignum. Sensus ergo verborum est, Ego, fratres, in hoc homine nihil agnosco sacerdotale. Addit etiam testimonium ex 22. capite Exodi v. 28., ubi tametsi proprie de iudicibus loquitur Moses, extenditur tamen sententia ad quemvis ordinem legitimum. Omnis ergo dignitas, quae tuendae politiae causa instituta est, religiose coli debet ac in honore haberi. Quisquis enim contumeliose insurgit adversus Magistratum et eos, qui imperio vel honore praediti sunt, anarchiam appetit. Talis autem libido ad perturbationem ordinis spectat: imo humanitatem ipsam concutit. Ideo ab hoc crimine se purgat Paulus, sed ita ut Ananiam neget pro Dei Sacerdote habendum, qui totum Ecclesiae ordinem corrupit ac pervertit. Sed hic nascitur quaestio, annon parendum sit Principi, quamvis tyrannidem exerceat: nam si honore privandus non est, qui male officio fungitur, peccavit Paulus Pontificem honore spolians. Respondeo, inter civiles Magistratus et Ecclesiae praesules aliquid esse discriminis. Quamvis enim terreni vel civilis imperii confusa sit perversaque administratio, Dominus tamen subiectionem vult salvam manere: sed ubi spirituale regimen degenerat, solvuntur piorum conscientiae, ne iniustae dominationi pareant, praesertim si impii et profani sanctitatis hostes sacerdotii titulum falso ad evertendam salutis doctrinam praetexunt, sibique dominationem arrogant, qua Deus ipse in ordinem cogatur. Sic hodie Papae iugum excutere non modo licet fidelibus, sed etiam necesse est: quando aliter parere non possunt eius legibus, quam si a Deo deficiant.

6. Sciens autem Paulus, quod una pars esset Sadducaeorum et altera Pharisaeorum, exclamavit in concilio, Viri fratres, ego Pharisaeus sum, filius Pharisaei: de spe et re-

surrectione mortuorum ego iudicor. 7. Et quum hoc dixisset, facta est seditio inter Pharisaeos et Sadducaeos, et scissa est multitudo. 8. Nam Sadducaei quidem dicunt, non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisaei autem utraque confitentur. 9. Factus est autem clamor magnus: et surgentes qui de secta Pharisaeorum erant scribae, pugnabant dicentes, Nihil mali invenimus in homine isto, quodsi Spiritus loquutus est ei, aut Angelus, ne repugnemus Deo.

6. *Sciens autem.* Stratagema Pauli quod narrat Lucas videtur Christi servum minus decere. Astutia enim qua usus est simulatione implicita fuit, quae non procul a mendacio distabat. Statum causae suae dicit verti in resurrectione mortuorum: atqui scimus, de aliis rebus fuisse certamen, quod ceremonias abrogaret, quod gentes admitteret in foedus salutis. Respondeo, tametsi haec vera sunt, eum tamen non fuisse mentitum: neque enim aliis de rebus se accusatum fuisse negat, nec totam disceptationem in uno capite constituit hoc, sed vere profitetur ideo sibi infensos esse Sadducaeos, quod resurrectionem mortuorum asserat. Sciebat intestinis dissidiis laborare, qui in ipsum conspiraverant: sibi ipse quidem optime conscius erat, et facile fuisset bonam causam aequis iudicibus probare. Quia tamen videt tumultuose sibi obstrepi, nec patere defensioni suae aditum, hostes inter se committit: unde etiam palam fit, inscitia eos et coeco zelo raptari. Notandum est, igitur sic exorsum fuisse Paulum, ut ingenue et sincere totam causam exponere cuperet, nec astute refugisse puram et integram confessionem, qualis a Christi servis edenda esset: sed quia obstructus erat aditus, nec ulla audientia dabatur, extremo remedio usum esse, ut palam faceret, suos adversarios coeco odio praecipites agi. Exitus enim ostendit, non ratione ipsos vel iudicio adductos esse, quos mutuae discordiae alio transversos rapiunt. Nunc si quis sanae doctrinae lucem obscurans vafritiem suam excuset Pauli exemplo, facile refellitur: aliud est enim privatim sibi consulere cum veritatis iactura, aliud autem professos Christi hostes ab eius oppugnatione abducere, ut inter se confligant. Porro videmus impios, quamvis hostiliter inter se dissideant, ubi gerendum est bellum cum Evangelio, sua certamina oblivisci. Satan enim discordiarum pater, unum hunc consensum inter suos procurat, ut ad exstinguendam pietatem eadem sit illis mens et idem animus. Sic hodie videmus factiones, quae in Papatu fervent, tantisper quiescere, dum communibus studiis Evangelium opprimant: quo plus animi Christi discipulis esse convenit ad fovendam veritatem, ut simul coniuncti melius resistant. Hinc etiam colligimus, quale pacis genus nobis commendet Scriptura. Christus pacificos esse Dei filios pronuntiat (Matth. 5, 9.): atque hoc verum est, quatenus fieri potest eorum opera, ut omnes fraterne sub Domino coalescant. Sed id non obstat, quominus eiusdem Domini auspiciis velut tubae clangore impios excitemus, ut tanquam Midianitae se ipsos conficiant, modo huc et zeli simplicitas et Spiritus prudentia nos dirigant.

Una pars Sadducaeorum. Hic rursus velut in speculo conspicimus, quam deformis et confusa tunc fuerit Ecclesiae ruina. Fides Ecclesiae anima est: fidei nihil magis proprium quam consensus, nihil magis contrarium quam sectae. Id autem accidere necesse fuit, quum posthabito Dei verbo quisque ad sua figmenta discipulos traheret. Neque enim aliud sanctum est unitatis vinculum quam simplex et genuina Dei veritas: ab ea simulatque discessum, non mirum est, si homines quasi lacera membra huc illuc distrahantur. Ergo sectarum origo inter Iudaeos fuit Legis corruptela: quemadmodum simili poena Dominus in Papatu ultus est verbi sui profanationem, quum variis hominum figmentis corruptum foret. Quo magis timendum est, ne horrenda nobis, qui Evangelium obtendimus, instet dissipatio et luctuosior quam quae fuit in Papatu: cuius indicia quaedam apparent. Nec mirum est, quum tot modis iram Domini ingratitudo nostra provocet. Caeterum quamlibet multis naevis et maculis aspersa sit Ecclesiae facies, qualiscunque etiam deformitas in posterum accidat, haec nobis succurrat consolatio: sicuti Deo tunc curae fuit, Ecclesiam mirabiliter ab interitu eripere, ita eius gratia semper fore residuum aliquod semen. Fieri certe non potest, quin piis mentibus in rebus adeo confusis interdum obrepat aliqua desperatio, sed clypeum illum opponere mox discamus, Dominum, qui in tam densa errorum caligine, in tanta congerie superstitionum; in effreni sectarum licentia Ecclesiam suam apud Iudaeos servavit, hoc nunquam passurum, ut tota in orbe terrarum deleatur. Idem etiam accidit in Papatu: nam quum illic everso Dei cultu, oppressa salutis doctrina, deiecto Christi regno, palam regnaverit impietas, Deus tamen occultas reliquias servavit, et semper aliquid tritici latuit sub palea. Haec exempla simul conferre valde est utile. Hodie quum invehimur in Papatum, reclamant conducticii eius patroni, nihil esse absurdius quam fingi, Dei Ecclesiam pluribus saeculis fuisse prorsus exstinctam: quasi vero fingamus, nullum fuisse superstitem Deo populum, ubi ad defectionem prolapsi sunt, qui debebant purum Dei cultum asserere. Nos vero corruptam ab illis tyrannis Ecclesiam fuisse conquerimur, profanatum fuisse templum Dei, ut parum a porcorum hara differret, dissipatum fuisse gregem Christi dirutumque eius ovile: denique Ecclesiam fuisse absconditam ab hominum oculis, ut tamen electos suos Dominus licet dispersos agnosceret, et absconditos sub alis suis foveret. Quam stulte vero honorum titulis superbiant Papistae, hinc patet, quod olim iudaicam Ecclesiam non vulgus hominum vel aliqui privati, sed ipsi sacerdotes exitialibus dissidiis sciderunt. Quare non est, cur fortiter resistere dubitemus Papae et suorum omnium arrogantiae, quibuscum idem habemus certamen quod Prophetae et Apostoli cum aetatis suae sacerdotibus. Sicuti autem Sanctis viris non obstitit Ecclesiae reverentia, quominus impiam malorum sacerdotum tyrannidem vexarent, ita nos inanibus larvis terreri non decet, quibus se fallaciter venditant Papistae, quum tamen pietatis doctrinam abiecerint. Certum quidem est, populum tunc in tres sectas fuisse divisum, sed praeteritis Essenis, Pharisaeos tantum et Sadducaeos Lucas commemorat, quia sic ferebat eius institutum. Quanquam autem de nominibus vulgo recepta est opinio, priores a separatione vocatos esse, quod se a reliquo grege

propter fictam sanctimoniam eximerent, secundos vero a iustitia, quasi צדוקים: ego tamen, sicut alibi professus sum, magis eorum sententiae subscribo, qui Pharisaeos nomen ab interpretando traxisse volunt. Nam פרוש expositionem significat: unde et פרושים vocantur interpretes. Scimus autem Pharisaeos germana Legis et Prophetarum doctrina non contentos multa figmenta permiscuisse, quae sibi a patribus per manus tradita iactabant.

8. *Sadducaei quidem dicunt.* Quanquam tria capita ponit Lucas, in quibus dissentiebant istae sectae, paulo post tamen ad duo restringit, quia spirituum et angelorum eadem est ratio. Dicit ergo, Pharisaeos utraque confessos esse: nempe quod mortuos resurrectio maneat, et quod humani et angelici spiritus sint immortales. Hic autem declarat Lucas, quo sensu Apostolus Pharisaeum se professus fuerit: non quod omnibus eorum commentis subscriberet, sed in resurrectione mortuorum duntaxat. Scimus, quantopere pessimos eorum errores exagitet Christus: itaque addenda fuit exceptio, ne quis putaret Paulum se illis per omnia adiungere. Iam quod resurrectionem negabant Sadducaei, non est cur ideo putemus, in totum similes fuisse Epicureis: fatebantur enim mundum regi Dei providentia, et unicuique mercedem pro operibus rependi. Hac in parte paulo saniores erant Epicureis, sed nimis crassum delirium erat, iustitiae praemia et scelerum poenas in hac vita includere. Nam ut de Scriptura taceam, experientia palam ostendit, promiscue bonos et malos vel affligi multis aerumnis, vel benigne et indulgenter tractari, adeoque saepe deliciari impios, dum misere anguntur Dei cultores, ut habetur Psalmo 73, 4. Quare quisquis Dei iudicium ex praesenti hominum fortuna vel prospera vel adversa aestimat, a fide tandem ad Epicureum Dei contemptum excidere necesse est. Iam hic belluinus est stupor, acquiescere influxa et caduca vita, nec sapere supra terram: quo magis fugiendus est error ille non secus ac detestabile portentum. Etsi enim pietas terrenae quoque vitae promissiones habet, quia tamen miserrimi sumus, si subsistit spes nostra in mundo, ab hoc tirocinio incipere oportet Dei filios, ut in coelum oculos attollant, et ultimae resurrectionis gloriam assidue meditentur.

Neque angelum, neque spiritum. Tribus modis exponitur hic locus. Multi ad Spiritum sanctum referunt, quod minime consentaneum videtur. Nam etsi nihilominus in aliis erroribus excusabiles sunt Sadducaei, quia tamen Scriptura nomen Spiritus Dei toties inculcat, vix adducor ut credam, negasse ipsos quod leviter tantum et obscure Pharisaei credebant: nam neque horum de Spiritu sancto distincta erat fides, ut propriam Spiritus hypostasin agnoscerent in Dei essentia. Nonnulli angelum et spiritum synonyma esse volunt, quasi idem bis dicatur: sed quorsum attinebat, rem minime obscuram repetere? Decepit eos scilicet quod proxime sequitur membrum, ubi Lucas videtur non distinguere. Sed ratio ante adducta est: quod, quum eiusdem sint naturae et substantiae hominum animae et angeli, in eodem ordine ponuntur. Itaque non dubito quin verus Lucae sensus sit, angelos, deinde etiam quosvis spiritus fuisse negatos a Sadducaeis. Iam quum Paulus in hac parte doctrinae se Pharisaeum esse clamet, aperte damnat omnes fanaticos, qui hodie laborant simili errore. Sunt enim profani quidam et indocti homines, qui angelos et diabolos nihil quam

bonas et malas inspirationes esse somniant: et ne careant colore, fluxisse ab ethnicis dicunt quicquid Scriptura de bonis et malis angelis tradit, quum potius illa passim in mundo recepta opinio ex coelesti doctrina originem traxerit: sed ethnici acceptam a patribus doctrinam mendaciis suis inquinarunt. Quod ad hominum animas spectat, quia hodie etiam quidam male feriati homines animas evanescere in morte fingunt usque ad diem resurrectionis, eorum amentia similiter Lucae testimonio refutatur.

9. *Factus est clamor magnus.* Hic melius exprimitur illa seditio, cuius paulo ante meminit Lucas: nempe quod non tantum abierint in diversas sententias, sed clamoribus tumultuose certaverint: quare στάσις plus aliquid quam dissensionem significat. Porro docet hic locus, quid mali secum ferant dissidia: nam quia originem fere ab ambitione trahunt, inde homines facile ad contentionem prosiliunt: mox erumpit pertinacia. Ubi eo ventum est, quia nec iudicio nec moderationi locus relinquitur, nullum est amplius causae discrimen. Qui Paulum exsecrabantur, repente incipiunt esse eius patroni. Recte id quidem, si hoc iudicio facerent, sed quia in Sadducaeos feruntur, eorum odio accensi in Pauli causa coecutiunt. Quo magis cavendus nobis est pugnarum fervor, qui omnia perturbatione miscet.

Quodsi Spiritus. Hoc de Spiritu sancto haud dubie exponi debet. Caeterum nihil vel magis pie vel modestius dici potuit. Nam simulac doctrinam aliquam e coelo profectam esse constat, impie Deo repugnant, quicunque non eam amplectuntur. Sed unde tam subito scribis factus est Paulus Dei Propheta, quem suis manibus occidere parati fuissent, quem suo praeiudicio damnaverant, donec exarsit cum Pharisaeis dissidium? Porro sicuti hac voce quasi proprio gladio se iugularunt, ita eos nobis monitores esse Deus voluit, ne profecta e coelis oracula spernamus. Rursum tamen videmus suspensos haerere, qui serio ad auscultandum Dei sermonem attenti non sunt, et vacillare quoties aliquid in medium profertur, quia indigni sunt qui certam veritatem apprehendant. Quare si cupimus Spiritu discretionis gubernari studia, nos ad discendum applicemus.

10. Et quum magna seditio coorta esset, veritus Tribunus, ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere et rapere eum de medio illorum, ac deducere eum in castra. 11. Sequenti autem nocte assistens ei Dominus ait, Bono animo esto, Paule: ut enim testificatus es de me Hierosolymis, sic te oportet Romae etiam testificari. 12. Orto autem die collegerunt se quidam ex Iudaeis, et devoverunt se, dicentes neque esuros neque bibituros, donec occiderent Paulum. 13. Erant autem plures quam quadraginta viri, qui hanc coniurationem fecerant. 14. Qui accesserunt ad principes Sacerdotum ac Seniores, et dixerunt, Devotione devovimus nos ipsos nihil gustaturos, donec occidamus Paulum. 15. Nunc ergo vos significate Tribuno et concilio, ut cras

producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituros de eo: Nos vero priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum. 16. Quum autem audisset filius sororis Pauli insidias, venit et intravit in castra, nuntiavitque Paulo.

10. Iterum videmus, quam atrox malum sit contentio, quae ubi semel efferbuit tam violentos habet motus, ut etiam prudentissimi non sint sui compotes. Quare simulatque initium aliquod se ostendet, mature obviam ire studeamus, ne serum tandem remedium sit in cohibendo medio cursu, quia nullum incendium tam celeriter serpit. Tribunus autem, ut ordinatus erat providentiae Dei minister ad servandam Pauli vitam, rursus eum e faucibus mortis eripit per suos milites: nam etsi non alio consilio tam diligenter succurrit Tribunus, nisi ut graviores tumultus et caedes praeveniat, Dominus tamen e coelo praesidium servo suo destinans coecas manus illuc dirigit.

11. *Sequenti autem nocte.* Narrat Lucas oraculo confirmatum esse Paulum, ut in rebus adeo turbatis contra terribiles impetus infracto animo staret. Fieri certe non potuit, quin multi pavores eius animum percellerent, et simul in posterum tempus angeretur: quare oraculum minime supervacuum fuit. Debebant quidem superiora, quibus admonitus fuerat se Deo curae esse, sufficere ad fovendam eius spem, ac sustinendam ne labasceret: sed quia in magnis periculis novos subinde terrores ingerit Satan, quibus Dei promissiones in cordibus piorum, si obruere prorsus nequit, quasi nebulis obscuret, earum memoriam renovari opus est, ut fides novis fulturis adiuta firmius consistat. Summa autem est, ut Paulus se confidenter gerat, quia Romae quoque futurus sit Christi testis. Atqui frigida inanisque videtur haec consolatio, acsi diceretur, Ne timeas, quia longe durior conditio te manet. Satius enim fuisset secundum carnem, semel perire ac celeri morte defungi, quam longo temporis tractu in vinculis tabescere. Dominus liberationem illi non promittit, ac ne laetum quidem exitum. Tantum molestias, quibus iam plus satis urgetur, in longum tempus extrahit. Hinc vero melius colligimus, quantum in se momenti habeat haec fiducia, nos in miseriis nostris a Domino respici, licet non statim ad opem ferendam manum admoveat. Discamus ergo vel in extremis quibusque afflictionibus, in solo Dei verbo acquiescere: nec unquam deficiamus, quamdiu nos paterni sui amoris testimonio vivificat. Quia autem nunc e coelo non mittuntur oracula, nec per visiones Dominus ipse apparet, meditandae sunt nobis innumerae promissiones, quibus se propinquum nobis perpetuo fore testatur. Si expediat angelum ad nos descendere, hoc etiam confirmationis genus Dominus non negabit. Interea hic honor habendus est Verbo, ut eo solo contenti quod nobis promittit auxilium patienter exspectemus: adde, quod quibusdam nihil profuit angelos e coelo missos audire, Dominus autem non frustra Spiritu suo promissiones a se datas in cordibus fidelium obsignat. Interim sicuti eas non temere inculcat, sic fides nostra sedulo se exerceat in continua illarum recordatione. Nam si fidem Pauli necesse fuit novo subsidio erigi, nemo nostrum est qui non longe pluri-

bus subsidiis indigeat: simul tolerantia armandae sunt mentes, ut longos et perplexos molestiarum circuitus transcendant.

12. *Orto autem die.* Hac circumstantia ostendit Lucas, quam necesse fuerit Paulo novum et recens fidei robur colligere, ne trepidaret in maximo et subito discrimine: nam de tam desperato hostium suorum furore admonitus nihil statuere aliud potuit, quam actum esse de vita sua. Devotio haec, cuius meminit Lucas, species fuit anathematis. Causa devotionis erat, ne consilium mutare fas esset, vel retractare quod condixerant. Subest quidem semper in iureiurando tacita exsecratio, Si quis fallat vel peieret, sed interdum quo se magis obstringant homines, certas anathematis formas concipiunt, et capita sua diris devovent, quae incutiant insolitum terrorem. Caeterum docet haec historia, zelum ita sanguinarium esse in hypocritis, ut non reputent quid sibi liceat, sed quocunque tulerit libido, secure provolent. Demus Paulum sceleratum fuisse hominem et morte dignum: quis tamen privatis de eo poenas sumere permiserat? Iam si quis rogasset, cur tantopere odissent Paulum, in promptu quidem erat responsio, quia apostata esset ac schismaticus: sed huius rei stulta solum et ex incerto rumore concepta opinio eorum animos temere occupaverat. Eadem hodie coecitas et idem stupor Papistas instigat, ut in nobis perdendis nihil sibi illicitum putent. Ita eos excoecat hypocrisis, ut tanquam divinis et humanis legibus soluti zelo suo nunc ad perfidiam, nunc ad varias fraudes, nunc ad immanem saevitiam, denique ad quidvis audendum raptentur. Ad haec in hac historia perspicimus, quanta sit impiorum temeritas. Adhibita exsecratione iurant se non ante cibum capturos, quam Paulum occiderint, quasi vero in eorum manu esset illius vita. Quod ergo toties sibi uni vindicat Dominus in Scriptura, ut hominum quos creavit mortis et vitae sit arbiter (Deut. 32, 39.), id sibi usurpant isti phrenetici. Adde, quod non duo vel tres reperiuntur tantae amentiae socii, sed plures quam quadraginta: unde etiam discimus quanta sit hominum ad perverse agendum propensio, quando sic turmatim coëunt. Porro quum impotenter eos praecipitet Satan in suum ipsorum exitium, quam pudenda est nostra ignavia, quod pro asserenda Dei gloria vix digitum movemus? Tenenda quidem est moderatio, ne quid nisi ex Dei mandato tentemus, sed ubi nominatim Dominus nos vocat, nihil excusationis habet cessatio.

14. *Accesserunt ad Principes sacerdotum.* Quod tam scelestae et nefandae conspirationi subscribunt sacerdotes, hoc documento produnt, se nec ullo Dei timore tangi, nec ulla humanitate esse praeditos. Non modo probant, quod affertur de homine per insidias necando, sed latrocinii partem exsequi parati sunt, ut in sicariorum manus tradant, quem cupiunt quovis modo perditum. Quid enim aliud erat hominem e iudicis manibus ad necem rapere, quam latronum more in ipso iudicio grassari? Hoc certe tam praeposterum consilium nunquam probassent sacerdotes, si qua in illis fuisset gutta pii rectique affectus, imo sensus humani. Adde, quod per eos non stetit, quominus et toti populo et sibi magnam perniciem accerserent, sed ita perditam eorum impietatem, quae sub honoris fuco latebat, Dominus palam detexit.

16. *Filius sororis Pauli.* Hic videmus, ut impiorum consiliis Deus quasi ex transverso occurrat. Multa quidem sinit eos machi-

nari, et improbos etiam eorum conatus fluere, sed tandem ipso articulo demonstrat, se ex coelo ridere quicquid in terra satagunt homines. Non est prudentia, inquit Salomo (Prov. 21, 30.), non est consilium adversus Dominum: cui respondet illud Iesaiae 8, 10, Inite consilium, et dissipabitur: proferte verbum, et non stabit. Hoc in praesenti historia tanquam in speculo nobis considerandum proponitur. Res fere peracta erat, ut Paulus quasi devota victima postridie ad mactationem exiret: atqui Dominus ostendit fideli custodia munitam esse eius vitam, ut frustra quidvis moliantur homines. Nos vero non dubitemus, quin suam providentiam, cuius tunc specimen exhibuit, ad nos tuendos extendat: quia manet fixa promissio, Capillus non defluet ex capite vestro, etc. (Luc. 21, 18.). Ad haec, operae pretium est notare, saepe modis inopinatis ipsum agere solitum ad suos servandos, quo melius fidem nostram exerceat. Quis putasset retegendas esse per puerum insidias, quarum se solos conscios esse putabant coniurationis socii? Discamus ergo, quamvis nulla ordinaria nobis tuendae salutis ratio appareat, in Dominum tamen recumbere, qui viam per invia inveniet.

17. Accersito autem Paulus ad se uno ex Centurionibus, ait, Adolescentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod renuntiet illi. 18. Et ille quidem assumens eum, duxit ad Tribunum, et ait, Vinctus Paulus accersitum me rogavit, ut hunc adolescentem perducerem ad te, habentem aliquid, quod loquatur tibi. 19. Apprehensa autem manu illius, Tribunus secessit cum eo seorsum, et percunctatus est illum, Quid est, quod habes significandum mihi? 20. Ille autem dixit, Iudaei conspirarunt, ut rogarent te, uti crastino die educas Paulum in concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo. 21. Tu vero ne morem gesseris illis: insidiantur enim ei ex ipsis viri plures quadraginta, qui se ipsos devoverunt, ne vel edant vel bibant, donec interfecerint eum. Et nunc parati sunt exspectantes, dum promittas. 22. Tribunus igitur dimisit adolescentem, praecepitque ei, Ne cui effutias, quod haec indicaveris mihi. 23. Et accersitis duobus Centurionibus dixit, arate milites ducentos, ut eant Caesaream, et equites septuaginta, et lancearios ducentos, a tertia hora noctis: 24. Et iumenta parate, ut impositum Paulum salvum perducant ad Felicem Praesidem.

17. *Accersito etc.* Vitae quidem non ita cupidus erat Paulus, quin libenter ad mortem properaret, si ita visum esset Domino, sed quoniam ea lege se Christo servire agnoscit, ut illi non minus vivat quam moriatur, patefactum sibi periculum non negligit. Ac certo quidem persuasus est, Deum vitae suae esse custodem, sed non exspectat, dum manum exserat e coelo miraculi edendi causa: quin potius oblato sibi remedio utitur, divinitus sibi

ordinatum esse non dubitans. Sic omnibus Christi ministris agendum est, ut invicta constantia instructi, quatenus fert ipsorum vocatio, pericula non formident, nec tamen temeraria audacia proiiciant se in mortem. Secure invocent Dominum in mediis angustiis, neque tamen contemnant, quae ad manum occurrent subsidia. Alioqui iniuriam facient Deo, non modo ad eius promissiones surdi, sed modum liberationis sibi a Deo praefixum spernentes.

19. *Apprehensa manu illius.* Quod se tam facilem et humanum adolescenti praebuit Tribunus, quod manu eum deduxit in locum secretum, quod eum comiter audire sustinuit, Dei gratiae acceptum ferre oportet, qui se populo suo gratiam daturum promisit coram Aegyptiis (Exod. 3, 21.), qui solet mollire corda ferrea, feroces spiritus domare, et ad omnem humanitatem formare, quibus uti decrevit ad suos iuvandos. Poterat homo militaris ignotum adolescentem repellere, non minus quam respuere Pauli ipsius preces. Dominus ergo, qui hominum corda in manu habet, profanum hominem ad praestandam audientiam flexit. Profuit etiam ante scivisse, quam immaniter furerent adversus Paulum, ut misero et destituto homini libentius succurreret. Caeterum hoc exemplo monentur qui cum imperio praesunt, quanta sit virtus humanitas. Si difficilis ad eum fuisset accessus, per inscitiam Paulum Iudaeis necandum dedisset. Ita saepe Magistratus sua superbia, quod scilicet monitores admittere non dignantur, in multas et graves offensas incurrunt.

23. *Accersitis duobus Cent.* Hic vero clarius adhuc perspicitur Dei providentia. Etsi enim Tribuni consilium est, publicum motum praecavere, cuius ratio coram Praeside fuisset reddenda, exsequitur tamen consilium Dei in liberando Paulo. Cogendi enim erant milites, urbs praesidio nudanda, et sumptum aliquem exigebat expeditio. Sic ergo nobis consideranda est prudentia Tribuni, ut fides in coelum attollat oculos, Deumque intelligat arcano instinctu cor profani hominis dirigere, et eundem Paulo et militibus ducem esse itineris, ut ille Caesaream salvus perveniat. Hora tertia noctis finis erat primae vigiliae. Perinde igitur est acsi iubeat Tribunus, praesto adesse milites secunda vigilia. Lancearios vocat Lucas iaculatores, qui levius armati in alis collocabantur, quum legionarii milites statariae militiae aptiores forent.

25. Scriptis literis in hanc formam: 26. Claudius Lysias potentissimo Praesidi Felici salutem. 27. Virum hunc comprehensum a Iudaeis, quum iam prope esset, ut ab eis interficeretur, superveniens cum militibus eripui, cognito quod Romanus esset: 28. Volensque scire causam, ob quam accusarent illum, deduxi in concilium eorum, 29. Quem comperi accusari de quaestionibus Legis ipsorum, nullum dignum morte aut vinculis habentem crimen. 30. Et quum indicatum esset mihi de insidiis, quae homini a Iudaeis instabant, protinus eum misi ad te, denuntians etiam accusatoribus, ut quae habent adversus eum dicant apud te. Vale.

31. Milites vero, secundum quod sibi iniunctum erat, assumptum Paulum duxerunt per noctem Antipatridem. 32. Postridie autem dimissis equitibus, ut cum eo irent, reversi sunt in castra. 33. Illi quum venissent Caesaream, ac tradidissent epistolam Praesidi, stiterunt etiam Paulum coram ipso. 34. Quum legisset autem Praeses, et interrogasset, ex qua esset provincia, et cognovisset quod ex Cilicia, 35. Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui advenerint. Iussitque in praetorio Herodis custodiri eum.

25. *Scriptis literis.* Primo breviter monendi sunt lectores, qui in historiis versati non sunt, Felicem hunc fuisse Pallantis fratrem, qui, quum Caesaris esset libertus, summos urbis proceres opibus et potentia aequabat. Quin etiam praetoria ornamenta non absque pudendae foedaeque adulationis elogiis illi decrevit Senatus. Quum ergo Claudii fatuitate abutentes eius liberti romanum imperium suo arbitrio regerent, praesertim vero Narcissus et Pallas, nihil mirum si hic postremus fratrem suum Iudaeae imposuerit. Summa autem epistolae huc tendit, ut Paulum suo praeiudicio sublevet Tribunus, et de partis adversae iniuriis Felicem praemoneat fidemque illis deroget, quominus ad nocendum valeant.

27. *Virum hunc comprehensum.* Hoc de Iudaeis odiose dictum in Pauli favorem, quod homo romanus violenter pulsatus et propemodum interfectus ab illis fuerit: deinde a iure civitatis eum commendat, ut mitius tractetur. Porro ista commendatio neque precibus vel blanditiis elicita, neque pretio redempta fuit. Unde ergo factum dicemus, ut Tribunus homini obscuro et omnibus exoso gratis se tam benignum praebuerit, nisi quia Dominus illum servo suo patronum constituit? Videmus ergo ut infidelium quoque linguas et manus in suorum utilitatem gubernet.

29. *Quem comperi.* Hic Paulum crimine absolvit, pro sui iudicii captu scilicet. Sed notemus profanum hominem loqui: nam in populo Dei non leviore poena dignum est scelus, pravis et impiis dogmatibus pietatis doctrinam corrumpere, quam iniuria aliqua vel maleficio aequitatem et ius violare inter homines. Neque vero passi fuissent Romani convelli suas superstitiones vel commenticios deorum suorum cultus, sed quum illis Lex Dei nullo in pretio foret, imo quum exstinctam cuperent, minime apud eos criminosum erat, Mosi et Prophetis fidem abrogasse vel turbasse Ecclesiam falsis dogmatibus. Itaque lex erat ne Praesides de hoc negotio cognoscerent, sed ita provincialibus maneret sua religio, ut, si quid contra admissum esset, ne romani Magistratus vindicandum curarent. Haec ratio est, cur in crimine vel maleficio non deputet Tribunus, quaestiones movisse de Lege. Perperam autem hoc praetextu indocti homines, sibi et aliis turbandi licentiam concedi volunt. Longe aliter Dominus pronuntiat, qui violationem cultus sui severius ulciscitur, quam quasvis iniurias hominibus illatas. Et certe nihil absurdius est quam sacrilegiis impunitatem dare, quum furta plectantur. Caeterum ut a Tribuno iudaica religio negligitur, ita diluuntur Iudaeorum calumniae, quibus libenter gravassent Paulum.

30. *Quum indicatum esset mihi.* Secunda pars Epistolae, ubi odium in adversarios retorquet Tribunus, quod per insidias conati sunt Paulum interficere: unde etiam coniicitur, inique Paulo eos facessere negotium et tantopere infestos eius vitae. Nam si iure illum persequuti essent, causae bonitate confisi iudicio eum permitterent: nunc dum ad caedem confugiunt, eos ratione apparet destitui.

32. *Postero autem die.* Quanquam ante non expressit Lucas, militibus mandatum esse ut ex itinere redirent, certum tamen est, nonnisi ad eum locum, Paulo datos fuisse comites, ubi Tribunus Paulum in tuto fore sperabat: nocte enim clam fuerat egressus. Sciebat autem Tribunus, confecta itineris parte non esse amplius timendum, quia hostibus spes assequendi non esset: tutum vero non esse, partem praesidii longius ablegare.

CAPUT XXIV.

1. Post quinque autem dies descendit Princeps Sacerdotum Ananias cum Senioribus et Tertullo quodam rhetore, qui comparuerunt coram Praeside contra Paulum, 2. Et citato Paulo coepit accusare Tertullus, dicens: Quum in multa pace agamus per te, et multa restituantur in gente hac per tuam providentiam, 3. Et semper et ubique amplectimur, praestantissime Felix, cum omni gratiarum actione. 4. Sed ne diutius te detineam, oro te, ut audias nos paucis pro tua humanitate. 5. Nacti enim sumus virum hunc pestiferum et concitantem seditionem omnibus Iudaeis in universo orbe, et auctorem sectae Nazarenorum, 6. Qui etiam templum profanare conatus est: quem et apprehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare, 7. Sed superveniens Tribunus Lysias, cum magna vi eripuit eum e manibus nostris, 8. Iubens accusatores eius ad te venire, ex quo poteris ipse, inquisitione facta, de omnibus istis cognoscere, de quibus nos accusamus eum. 9. Adiecerunt autem et Iudaei, dicentes haec ita habere.

1. Quod Ananias Caesaream descendit Pauli accusandi causa, magis probabilem facit coniecturam, quam prius attuli de eius sacerdotio: nam expeditio ista summi Pontificis dignitate erat inferior. Fuit igitur alius quispiam tunc summus Pontifex: Ananias vero primarius Sacerdos, quum gubernacula teneret ac vir esset strenuus, legationem hanc obire oportuit. Turbam vero secum adducit, et quidem ex venerando Seniorum collegio, ut specie ipsa moveatur Praeses ad Paulum damnandum. Sed quum Paulus

dicendi artificio non uteretur, saltem nihil opus fuit rhetore conducto, qui verborum facundia cum eo certaret. Adde, quod e dignitate et hominum copia praestabant, ut facile illis esset, miserum hominem omnique auxilio desertum obruere. Signum ergo malae conscientiae fuit, quod magno rerum usu pollentes, in publicis negotiis exercitati, rerumque forensium periti, rhetores conducunt. Est quidem eloquentia donum Dei, fateor: sed in hac causa nihil quam merus fucus ad iudicem fallendum quaesitus est. Hoc autem ideo narrat Lucas, ut sciamus nihil omissum fuisse a Iudaeis, quo Paulum opprimerent: nec modo perverterent eius innocentiam, sed territo et confuso defensionem excuterent. Atque ita reputemus, mirifica Dei gratia factum esse, ut Paulus tam duros insultus intrepide sustinuerit. Quare si quando contingat, pium hominem solitarium a magno hostium numero obsideri, veniat haec historia in mentem, et animum a pavore colligat: sicuti etiam David suo exemplo nos hortatur, Si me circumstent castra, non timebo, quia tu mecum es. (Psal. 27, 3.)

2. *Quum in multa pace.* Praefatur extra causam Tertullus, quia Felicis prudentiam et virtutes laudat, quo sibi favorem conciliet. Putidum igitur et adulatorium exordium est: non quod eorum sententiae subscribam, qui Tertullum exagitant, quia blanditiis iudicem demulceat et sibi alliciat. Laudare enim iudicem non semper alienum est a recta et legitima agendi forma, ac posset hoc in utramque partem, ut vulgo loquuntur, disputari. Sed ego non aliud improbo, nisi quod palam vitiosum est. Falsis enim laudibus se oblique insinuat hic rhetor, ut rem ipsam de qua agitur, obscuret. Quorsum enim de pace et statu bene composito loquitur, nisi ut Felix Iudaeae salutem in Pauli damnatione sitam esse putans de causa non cognoscat? Ad haec ex Iosepho patet quam avare, crudeliter et libidinose in illa provincia se gesserit Felix. Iam praecesserat indigna et tragica caedes summi Pontificis Ionathae, quia se dissolutae eius tyrannidi opponere ausus fuerat: denique eodem fere tempore, importunis totius gentis querimoniis coactus est Claudius Caesar, submisso in eius locum Festo, illum revocare ad causam dicendam. Ergo videmus, quam turpiter et sine pudore mentitus fuerit hic rhetor. Quando autem succinunt omnes Pauli adversarii, videmus odio excoecatos et malitia communem patriae statum perfide prodere: nec quicquam habere pensi, modo Paulus ad necem dedatur. Ubi Erasmus vertit, Multa recte gerantur, vetus interpres propius accedere videtur ad mentem Lucae, qui dicit fieri κατορθώματα, quod tantundem valet ac Reformationes vel correctiones. Industriam ergo Felicis Tertullus commendat, quod a multis corruptelis Iudaeam purgaverit, multaque restituerit in melius, quae alioqui pessum ibant: quo scilicet cupidius morte unius hominis favorem gentis sibi acquirat, quam sciebat alioqui sibi esse infensam.

5. *Nacti enim sumus virum hunc.* Duplicem habet scopum Tertullus. Hoc imprimis captat, ut Paulus tradatur Iudaeis, quoniam iusta sit illorum cognitio, ubi de cultu Dei et Mosis Lege agitur. Sin vero hoc negatum fuerit, capitale crimen intentat, quod seditionem Paulus concitaverit in plebe. Sciebant, nullum esse magis odiosum crimen Romanis: ideo eius maxime infamia Paulum onerant. Ac id ipsum amplificat Tertullus, quum dicit

Paulum in toto orbe concitare Iudaeos. Sed mirum est cur addat, principem esse sectae Nazarenorum, quod in laude potius quam vituperio apud Iudaeos habitum fuisse scimus. Ego autem non eos (Nasiraeos) notari existimo, qui se legitimo et antiquo Legis ritu Deo consecrabant, sed tumultuosos illos sicarios, qui se etiam plausibili nomine vociferabant Zelotas: quae factio circiter illud tempus emersit, imo ex Iosephi historia colligitur, iam tunc fuisse grassatos. Alii Nazarenos pro Christianis poni sentiunt, quod ego non aegre admitto. Caeterum si prior expositio placeat, astute sectam opponit Paulo Romanis exosam. Nam quum zelotae illi eximii prae aliis censeri vellent Legis cultores, zeli praetextu quasi vexillum tollebant ad irritandos plebis animos. Interea boni isti libertatis suae zelotae praecipuis eius defensoribus non parcunt, modo illorum odio Paulum implicent. Nazaraeis quos dixi extra hanc causam tanquam animosis Legis vindicibus plausum dedissent: nunc quasi eorum contagio totum mundum inficiat, summum Paulo dedecus ex illorum societate aspergunt. Adde quod impudenter Paulum calumniantur: nemo enim eius rei suspectum ipsum habebat. Crimen ergo velut ex trivio arreptum et sine colore fictum non minus improbe quam malitiose in eum proiiciunt. Verum supina hac securitate, ut alibi diximus, hypocritae perrumpunt quidvis sibi licitum putantes, modo zeli fucum obtendant.

6. *Qui templum profanare conatus est.* Levis erat et paene frivola apud romanum Praesidem accusatio, qui optasset, funditus eversum esse templum. Sed quia nihil ad movendos tumultus aptius erat quam templi profanatio, astute illius Paulum insimulat: acsi diceret, minime per eum stetisse quin civitas tumultuaretur, ac prae se tulisse facem pessimi incendii, nisi obviam itum foret. Simul etiam illud alterum involvit, quia violata sit religio a Paulo, iudicium eius rei proprie ad Iudaeos spectare. Et hic de tribuno Lysia conqueritur, quod ipsis ius suum extorserit. Efficere ergo conatur, ut Praeses quod a Tribuno ereptum erat, illis restituat. Hoc quoque astutia non caret, quod Tribuno, qui humanius quam vellent sacerdotes se gesserat erga Paulum, fidem abrogat Tertullus suspectumque oblique reddit, quia palam trahere in crimen non audet. Sed quaeritur an sperare potuerint, tantum sibi deferri a Praeside, quum soli romani magistratus tunc de causis capitalibus cognoscerent. Respondeo, hic aequitatem simulare, acsi clementius Paulum tractare haberent in animo, quam dignus erat. Etsi enim de capite hominis sententiam non ferebant, permissa tamen illis erat modica castigatio, qualis erat virgarum. Interea non desinit Tertullus eum ad mortis supplicium postulare apud Praesidem.

8. *Inquisitione facta.* Aequa postulatio, ne Praeses ante iudicet quam re bene comperta, neve Paulum damnet nisi legitime convictum. Sed quomodo hac conditione litigare audent, quum sibi sint tam male conscii? Respondeo, habuisse testes ad manum: nec se ad probandum offerre nisi suo arbitrio, quanquam alius erat finis. Felicem enim sperabant talibus ampullis facile persuasum iri, ut reum quasi pro damnato eorum libidini subiiceret. In summa, quo se ferocius iactando insultaverint et maiore fiducia fuerint elati, hoc modo se fore victores putant: quia reo praeclusus erit ad defensionem omnis aditus. Ita confidenter iactant

calumniatores, se rem afferre probatam, ut oculos iudicibus perstringant.

10. Respondit autem Paulus, quum annuisset ipsi Praeses, ut diceret, Meliore animo pro me ipso causam dico, quum sciam, te a multis iam annis fuisse Iudicem huic genti: 11. Qui possis cognoscere, quod non plures sunt mihi dies quam duodecim, ex quo ascendi adoraturus Hierosolymam. 12. Et neque in templo invenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbae, neque in Synagogis, neque in urbe: 13. Neque probare possunt ea de quibus me accusant. 14. Confiteor autem hoc tibi, quod iuxta viam, quam vocant haeresin, sic colo patrium Deum, credens omnibus, quae in Lege et Prophetis scripta sunt: 15. Spem habens in Deum, fore quam et hi ipsi exspectant resurrectionem mortuorum, iustorum simul et iniustorum. 16. In hoc vero ipse studeo, sine offendiculo conscientiam habere erga Deum et erga homines semper. 17. Post annos autem plures accessi, eleemosynas exhibiturus in gentem meam, et oblationes: 18. In quibus compererunt me purificatum in templo, haud cum turba, neque cum tumultu. 19. Quidam autem ex Asia Iudaei, quos oportebat apud te praesto esse, et accusare, si quid haberent adversum me, 20. Aut hi ipsi dicant, si quid deprehenderunt in me iniquitatis, quum steti in synedrio, 21. Nisi de una hac voce, qua clamavi stans inter eos, De resurrectione mortuorum ego iudicor hodie a vobis.

10. *Respondit.* Status defensionis Paulinae in qualitate non versatur, sed inficiatur obiectum sibi crimen: non quod ipsum puderet Evangelii vel crucem refugeret, sed quia plenior fidei confessio locum tunc non habebat. Ergo omissa Evangelii causa, quam accusator non attigerat, simpliciter ad obiectas sibi calumnias respondet. Sed priusquam huc descendat, se libentius coram Felice causam agere praefatur, quia diu Iudaeae praefuerit: quod scilicet novus aliquis Praeses propter inscitiam forte perculsus esset tam atroci delatione. Non laudat Praesidis virtutes, sed gaudere se dicit, quod diuturnum usum habeat, ut magis composite iudicet. Atque haec sincera est ac ingenua defensionis ratio, rem verbis opponere. Perperam tamen videtur colligere Paulus, Felicem, quia iam a multis annis sit Praeses, posse cognoscere adventus sui tempus. Respondeo, hoc ideo dici, quia consentaneum sit moderatius eum agere, acsi diceret, Quia tu pridem assuefactus es ad eorum mores, minus timeo ne te circumveniant. Imperitia enim iudices reddere solet nimis credulos, et ad praeposteram festinationem impellere.

11. *Adoraturus.* Primo certum est, aliis de causis eum venisse, et postea hanc fuisse praecipuam fatebitur, ut eleemosynas fferret in subsidium inopiae fratrum. Sed facilis est excusatio, quod necesse non habuit rationem adventus sui reddere: tantum le polluta religione se in transcursu purgare voluit. Quare ut liud fuerit expeditionis susceptae consilium, hoc semper verum st, non alio animo venisse, nisi ut se Dei cultorem profiteretur, c sanctitatem quoque templi adoratione sua approbaret. Altera uaestio magis perplexa est, quomodo se dicat venisse adorandi ausa, quum iam abolita esset templi religio et sublatum omne empli discrimen. Hic quoque respondeo, quamvis suum consilium ion exponat, nihil tamen falsum simulare: neque enim Christi idelibus vetita erat in templo adoratio, modo ne sanctitatem loco ffigerent, sed libere nulloque locorum delectu puras manus tollerent (I. Tim. 2, 8.). Licuit Paulo quum Hierosolymam venisset, estandae pietatis suae causa templum ingredi, et illic solennes bire cultus divini ritus, quia a superstitione purus erat, modo ne xpiationes susciperet Evangelio contrarias. Non ergo eum impulit religio, ut Hierosolymam veniret ex Legis praescripto, quasi Sanctuarium facies Dei esset ut olim: ab adoratione tamen externa, quae apud homines pietatis testimonium foret, non abhorruit.

12. *Cum aliquo disputantem.* Nihil horum negare necesse habuit Paulus, si fecisset, quia defendere poterat recte factum. Unus fuerat e scribis qui quotidie disputabant, nec vero aut Lege aut usu prohibebantur, quin docendi causa se turmatim colligerent: mo in hunc finem per varia urbis loca dispositae erant Synagogae, n quibus suos conventus agerent: adde quod sciebat, tam a Christo quam Apostolis id esse factum. Retorquere etiam obiectum crimen in adversarios promptum erat, quibus hic mos erat quotidianus. Sed quia nihil aliud agitur in praesentia, nisi ut hostium calumnias refellat, et coarguat temere ac de nihilo impetum in se factum ab importunis hominibus, de iure, ut loquuntur, non disserit, sed tantum de facto. Praesertim in hoc incumbit, ut fumum illius calumniae discutiat, quod delatus fuerat tanquam turbae concitator. Ideo concludit se falso et iniuste accusatum, quia nunquam probabunt adversarii quae in iudicium adduxerant. Hoc ad absolutionem satis valere debuerat, improbis mendaciis onerari, in quo ne minima quidem haerebat suspicio.

14. *Confiteor autem.* Quia impietatem Paulo obiecerant et templi profanationem, nunc se ab utroque purgat, ut intelligat Felix, sola malevolentia impelli adversarios. Nam etsi falsa sit ac praepostera quae obtenditur religio, saepe tamen aliquid favoris apud homines parum attentos invenit eius studium: quare timendum erat ne Felix, si quid sinistri suspicatus esset de Paulo, non modo sacerdotum zelo ignosceret, sed etiam concederet quod petebant. Proinde hanc quoque accusationis partem diluit Paulus, et quidem eo modo, ut Evangelii fidem non attingat: quia tunc, ut diximus, nondum opportuna erat eius confessio. Sed quid hoc est, quod colere se Deum fatetur secundum viam, quam vocant haeresin? Quidam putant instar concessionis hoc esse additum, quia, quod iudicio et rectae electioni tribui debebat, in malam partem trahebant hostes: acsi dixisset Paulus, haeresin quidem vocari quam sequutus erat religionis formam, sed immerito. Atqui

quum neque apud Iudaeos neque apud gentes tunc infame esset illud nomen, probabile non est, apud profanum hominem de ea re causam dici, quam laudi potius quam vitio passim ducebant. Quum inter Christianos sermo est, detestabiles iubet haberi haereticos Spiritus Dei, et ab haeresibus cavendum esse docet, quia pestiferam Ecclesiae dissipationem afferant. Ergo in populo Dei, cuius salus in fidei unitate consistit, res minime ferenda est. Sed quia Iudaei tunc palam gloriabantur suis sectis, supervacua fuit illa quam nuper diximus excusatio. Restat igitur, vel ut se Pharisaeum esse intelligat, vel ut haeresin vocet Iudaicam religionem, vel absque sinistra nota Evangelii professionem, quia ab omnium gentium usu et consuetudine distinctae erant. Quando se prius Pharisaeum confessus est, nihil erit absurdi, si dicamus idem nunc repetere, praesertim quum paulo post de resurrectione mortuorum fiat mentio. Caeterum, quia primum hoc caput confessionem solum continet de cultu Dei patrii, mihi potius in genere notari videtur Iudaica religio, vel quae inde fluebat Christiana fides. Romanus civis erat Paulus, tamen ut oriundus erat a Iudaeis, fatetur se in religione manere quam a patribus didicerat. Atque huc pertinet adverbium similitudinis: rem enim notam demonstrat, nempe cultus speciem, cui addicti erant Iudaei. Dei patrii nominatim meminit, quia homini Romano, nisi origine Iudaeus fuisset, transire ad Legis doctrinam fas non erat. Adversarios etiam perstringit, a quibus tam crudeliter impetitur, quum tamen utrinque in unius Dei cultu consentiant. Ego, inquit, secundum morem a maioribus traditum non secus ac ipsi Deum colo. Nec obstat, quod a ceremoniis legalibus desciverat, contentusque erat spirituali Dei cultu. Satis enim habet Paulus impietatis maculam, quae in ipsum falso coniecta erat, abstergere. Itaque ridiculi sunt Papistae, qui Pauli suffragio quamlibet vetustatem probari fingunt. Nos, inquiunt, patrium Deum cum Paulo colimus, ut nobis consuetudo per manus est tradita: quasi vero vel ipsis iudicibus eundem clypeum Turcis et Iudaeis contra fidem Christi opponere sufficiat. At vero nihil minus propositum Apostolo fuit, quam religionem simpliciter in maiorum auctoritate fundare, et pietatem suam patrocinio tueri, quod omnibus gentium superstitionibus commune futurum erat: tantum os suis adversariis obstruere voluit. Interea pro confesso sumebat, patres, a quibus profecta erat Iudaica religio, probos et germanos fuisse Dei cultores, ut iure gloriari possent Iudaei non degeneres, patrium Deum quem colebant unicum esse coeli et terrae opificem, gentiles vero totius reliqui orbis deos inania esse figmenta.

Credens omnibus. Brevis expositio proximae sententiae: nam quia non simpliciter affirmaverat se Deum colere, sed addiderat particulam οὕτως, nunc definit quomodo Deum colat. Unde apparet eum sedulo cavere, ne se adventiciis, quae inter Iudaeos regnabant, superstitionibus implicet: quemadmodum si Papistis hodie quispiam nostrum respondet, se Deum colere quem profitentur, qualiter ex Lege et Evangelio sumus edocti. Hinc discamus, non coli rite Deum, ut grata ei sint nostra obsequia, nisi ex fide, quae unicum est pietatis fundamentum: neque enim ut se Dei servum probet, nudas ceremonias obtrudit, sed diserte ponit, se credere. Continet praeterea hic locus utilem doctrinam, hoc uni-

cum esse rectae et orthodoxae fidei fundamentum, Scripturae se subiicere et reverenter amplecti eius doctrinam. Porro hic Paulus Scripturam partitur in Legem et Prophetas, quo clarius demonstret, nihil se ab universali Ecclesiae consensu habere diversum.

15. *Spem habens in Deum.* Notanda est sermonis series: postquam enim Scripturae se credere professus est, nunc spem futurae resurrectionis subiungit, ut appareat, non carnis sensu vel ex hominum placitis, sed ex Dei verbo esse conceptam. Ita praecedit Scripturae reverentia, ut nos eius auctoritas devinctos teneat, et fidei exordium est: deinde sequitur eorum, quae illic Deus patefecit, cognitio certae spei coniuncta. Quod autem illos facit sibi socios, ad saniorem partem refertur: quanquam non dubium est, quin hoc artificio eos ex latebris elicere in apertam lucem coram Felice tentet, sicuti rursum ex clausula defensionis patebit. Caeterum generalis hic resurrectio asseritur contra quosdam fanaticos, qui eam ad Christi membra restringunt. Verum ut hoc loco Paulus omnes resurrecturos dicit, sic clara Christi voce promiscue citantur omnes, alii ad iudicium, alii ad vitam, Ioann. 5, 29.

16. *In hoc vero ipse studeo.* Nullus est ad studium recte sancteque vivendi acrior stimulus, quam spes ultimae resurrectionis, ut pluribus locis admonet Scriptura. Ideo Paulus alibi passim, dum efficaciter hortari vult fideles, ad eius memoriam ipsos revocat (Phil. 3, 20.). Quare non abs re hoc loco dicit, se hac fide subnixum operam dedisse, ut pure coram Deo viveret et iustitiam coleret inter homines. Et certe mala conscientia pro mille testibus satis est ad coarguendos stuporis homines, ut certo colligere liceat, non serio credere vitam aeternam, ad quam non aspirant. Conscientiam vocat ἀπρόσκοπον, quasi dicas inoffensam, ubi obstaculis removendis incumbunt servi Dei, quae eorum cursum impediunt. Duas autem conscientiae partes ponit. Nam est quidam interior mentis sensus, qui Deum solum respicit: inde postea nascitur fides et integritas, quam cum hominibus colimus. Demum ubi se constanter prosequutum esse dicit tam pietatem in Deo colendo quam iustitiam inter homines, significat eos vere sperare ultimam resurrectionem, qui bene agendo nunquam fatigantur: nam particula *semper* designat perseverantiam in cursu aequabili.

17. *Post annos autem complures.* Sensus est, iam a longo tempore non fuisse Hierosolymis, sed in aliis regionibus procul versatum esse, et longo temporis intervallo nunc venisse ad ferendas eleemosynas et sacrificium gratiarum actionis Deo offerendum. Unde etiam eorum inhumanitas et simul ingratitudo apparet, quod, quum modis omnibus favorem esset promeritus in tota gente, tam iniquam illi mercedem rependant. Hic vero locus superiorem exponit, ubi adorationis facta fuit mentio. Certum enim est, non ex professo venisse Paulum, ut in templo offerret: quia eius rei consilium nonnisi post suum adventum coepit. Sed tantum recitat, quid in eo deprehenderint Iudaei, quod ad causam praesentem praecipuum habebat pondus. Tandem quum dicit, se hoc agentem fuisse in templo deprehensum, et quidem prius solenni purgatione interposita, deinde quietum et nihil tumultus moventem, utrumque crimen iterum a se depellit. Purgatio enim testis erat, minime profanatum ab eo fuisse templum: deinde quum pacate ageret sine hominum turba, nulla erat tumultus suspicio.

20. *Quidam ex Asia etc.*. Defectiva est oratio: sensus tamen ambiguus non est, quod potius sine causa tumultuati sint illi Asiatici, quos abesse conqueritur, acsi diceret, Vos, qui tot crimina in me congeritis, quomodo res habeat non potestis asserere, sed rumorem temere creditum ad Praesidis tribunal affertis. Qui autem totius mali culpam sustinent, et qui fuerunt incendii flabella, non comparent. Postquam in alios crimen retorsit Paulus, nunc quasi collecta fiducia praesentes adversarios provocat, ut libere proferant, si quid habent compertum: quanquam in participio ςάντος ab Erasmo et veteri Interprete dissentio, vertunt enim in praesenti tempore, et συνέδριον de consessu Praesidis exponunt, quod mihi alienum videtur a mente Pauli. Sentit enim meo iudicio, se in illorum συνεδρίῳ fuisse paratum reddendae omnium rationi: tunc autem nihil fuisse ab illis cognitum quod criminari queant, quia ad unam solam vocem efferbuerint, quum dixit, de resurrectione mortuorum se iudicari, id est, non alia de causa se totum hoc molestiae subire, nisi quia resurrectionem speraret. Unde apparet, nunc excudi novam accusationem de nihilo, quia, si quid fuisset noxae, tunc minime tacuissent. Probabile quidem est, alios postea ultro citroque habitos fuisse sermones, et propius quasi manu conserta congressos esse, quia videbimus, alibi de Christo fuisse contentionem: sed Lucae tantum propositum fuit monstrare, quam probe se purgasset Paulus a falsis criminationibus accusatorum.

23. Auditis autem his Felix distulit illos, certo sciens, quae ad eam viam attinebant, dicens, Quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam causam vestram. 24. Iussitque Centurioni, ut custodiret Paulum, sineretque eum relaxari: et ne quem ex illius familiaribus vetaret, subministrare ei aut adire eum. 25. Post aliquot autem dies, quum advenisset Felix cum Drusilla uxore sua, quae erat Iudaea, accersivit Paulum, et audivit eum de fide, quae est in Christum. 26. Disputante autem illo de iustitia et temperantia, et de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, In praesentia abi: caeterum opportunitatem nactus accersam te. 27. Simul et illud sperans, fore ut pecunia sibi daretur a Paulo, ut solveret ipsum. Propter quod et frequenter accersens eum, loquebatur cum ipso. 28. Biennio autem expleto, accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiam praestare Iudaeis Felix, reliquit Paulum vinctum.

23. *His auditis.* Apparet Felicem, quamvis de causa nihil pronuntiaret, subolfecisse, nullo suo delicto gravari Paulum, sed sacerdotum malitia. Nam ubi narrat Lucas, in adventum Lysiae reiectam fuisse actionem, simul quasi rationis loco inserit, Praesidem exacte novisse quae ad viam spectabant: quibus verbis significari arbitror, vel iam longo usu fuisse exercitatum, ut sacerdotum morem teneret, et qualiter se gerere solerent: vel ex his, quae

ultro citroque dicta fuerant, perspexisse quam frivola esset accusatio. Idque confirmat humanior et magis remissa Pauli ipsius tractatio: nam eius curam Centurioni mandat, ut sit quasi in laxiore custodia. Alii uno contextu legere malunt in persona Felicis, Ubi venerit Lysias, qui melius tenet hanc causam, tunc iudicabo: sed ratione parum firma adhuc sensum hunc coactum eliciunt. Negant Viae nomen pro doctrina Legis usquam inveniri sine adiectione: atqui neque ego de Lege interpretor, sed de sectis, quarum nulli hospites ignari erant. Nemini certe dubium erat, quin animarum immortalitatem assererent Pharisaei. Quum ergo res vulgo trita esset, non mirum si a culpa Paulum absolvat Felix. Porro Viam pro cognitione facti accipere, durum esset. Praefectum vero maiorem Lysiae tribuere Legis peritiam, non video qui conveniat. Hinc autem illustrior eius innocentia redditur, quod de ea homo profanus tale praeiudicium statim tulit, ut ipsum quasi ex vinctorum ordine exemptum sineret familiariter invisi a suis eorumque officiis iuvari. Colligimus etiam ex hoc loco, non fuisse a suis comitibus et reliqua ecclesia desertum Paulum. Quorsum enim attinuit eius familiaribus aditum dari, nisi praesto essent, ostenderent se sollicitos cuperentque officio defungi? Discamus igitur hoc exemplo, quoad nobis liberum erit et facultas dabitur, non esse ullo solatii genere fraudandos Christi martyres, dum pro Evangelio laborant.

25. *Felix cum Drusilla.* De Felicis avaritia et corruptelis supra aliquid dictum est. Nunc quod ad uxorem eius Drusillam spectat, monendi sunt lectores, eam maioris Agrippae (de cuius foedo obitu narravit Lucas cap. 12.) fuisse filiam. Desponsa fuerat Epiphani, regis Antiochi filio: sed quum adolescens Iudaicos ritus suscipere abnueret, quod se facturum promiserat, frater eius minor Agrippa (cuius proximo capite fiet mentio) post mortem patris eam Azizo Emesenorum regi dedit uxorem, e cuius contubernio blanditiis Felicis abducta fuit. Nam hic singulari eius pulcritudine captus Simonem quendam Iudaeum, genere Cyprium, subornavit, qui suis lenociniis ad novas nuptias eam pelliceret. Perfectum est igitur, ut libidinosa mulier rupta coniugii fide contra Legem homini incircumciso nuberet. Caeterum, quamvis se inquinasset profano coniugio, coniicere tamen ex hoc loco promptum est, non prorsus deletum fuisse ex eius animo, quem ab infantia imbiberat, religionis sensum. Neque enim Felix audiendi Pauli cupidus fuisset, nec dignatus colloquio nisi in uxoris gratiam. Non exprimit hoc quidem Lucas, sed Drusillam nominans satis innuit, in eius gratiam vocatum fuisse Paulum, ut de Evangelio dissereret: quanquam eiusmodi apostatas curiositas potius quaedam titillat, quam sincerus discendi affectus sollicitet.

Audivit eum de fide. Testis est haec Pauli confessio, prius ipsum non tacuisse de Christo, quia sibi metueret, vel ut se subtraheret a crucis molestia, sed quia nondum maturum erat audientiae tempus. Quum ad tribunal reus citatus esset, de obiectis sibi criminibus respondere ipsum oportuit, ut postea liber et solutus foret ad profitendam Christi fidem: ergo ubi nunc apertam sibi dicendi ianuam cernit, Praesidis offensionem non formidat, nec discrimine terretur, ut astute dissimulet se esse Christianum. Itaque videmus, tam infracta constantia fuisse instructum quam provi-

dentia et iudicio, nec unquam Evangelii lucem ab eo fuisse consulto suppressam, sed duntaxat habitum temporis delectum. Iam hic mirabile Dei consilium notare operae pretium est, qui vult interdum reprobis Evangelium proponi, non ut inde quicquam proficiant, sed magis ut reddantur inexcusabiles. Satius fuisset Felici et Drusillae nunquam audivisse vocem de Christo, quia illis impune non cessit, oblatam salutis gratiam respuere vel cum fastidio negligere. Hoc praeterea notandum est, quosdam ingenito pietatis semine Evangelium expetere, quod auditum mox vel fastidiunt vel non sustinent. Interea Evangelii praedicatio, qualemcunque habeat successum, bonus et suavis odor est Deo, sive homines vivificet, sive occidat (II. Cor. 2, 15.).

26. *Disputante autem eo.* Sperabat Felix delectationem se capturum ex Pauli sermone, sicuti homines novarum rerum cupidi libenter argutis disputationibus aures suas pascunt: simul volebat uxoris desiderio absque sua molestia obsequi. Nunc sentire cogitur quam minime animo conceperat verbi Dei efficaciam, quae omnes illi delicias excutit. Ex vinculis disserit Paulus de iudicio Dei: qui in eum vitae et necis habebat potestatem, acsi coram Iudice suo staret, totus horrescit, nec aliud invenit solatium quam si eum e conspectu suo submoveat. Hinc primum discamus, quanta vis divini Spiritus, tum in corde tum in lingua Pauli viguerit: quia sibi in Christi nomine loquendum esse videt, non submisse agit, sed legatione sibi iniuncta quasi ex superiore loco magnifice fungitur, et se reum in vinculis teneri oblitus coeleste iudicium in Christi persona exercet. Iam vero quod ita pungitur cor Felicis hominis captivi voce, in eo quoque se exserit Spiritus maiestas quam extollit Christus: Spiritus ubi venerit, iudicabit mundum etc. et illa vis prophetiae, quam celebrat idem Paulus I. ad Corinth. 14, 24. Item impletur quod alibi dicit, Verbum Dei non fuisse cum eo alligatum: quod non modo libere et intrepide asseruit, sed quod efficaciter penetravit in corda hominum, et quidem in sua magnitudine superbientium, acsi e coelo fulminaret. Rursus notandum est, reprobos, licet eos percellat Dei iudicium, minime tamen solo illo terrore ad poenitentiam renovari. Afficitur quidem Felix, Deum fore mundi Iudicem audiens, sed tribunal eius, quod horret, simul fugitat, ut haec ficta sit tristitia, quae salutem minime operatur. Poenitentia ergo timorem requirit, qui et voluntarium generet peccati odium, et hominem Deo sistat, ut libenter sustineat eius verbo iudicari. Atque hoc veri profectus signum est, dum medicinam quaerit peccator, unde inflictum est vulnus. Praeterea docet hic locus, tunc ad vivum examinari homines Dei verbo, dum propositis in medium vitiis, quibus laborant, revocantur eorum conscientiae ad futurum iudicium. Paulus enim de iustitia et temperantia disserens Felicis ulcera acriter pupugit, quum et homo libidinosus esset ac prorsus dissolutae luxuriae, et ad iniquitatem proiectus.

27. *Sperans, ut pecunia.* Quamvis perspecta esset Felici Pauli integritas, ut eius damnationem Iudaeis vendere ipsum puderet, homo tamen avarus et corruptelis deditus, eum gratis absolvere noluit: hac de causa Paulum saepius accersit, ut suis blanditiis spem liberationis redimendae faciat. Sic enim se insinuant nummarii iudices, dum corruptelis volunt aditum dare. Unde col-

ligimus, evanidum fuisse metum, quem Felix ex disputatione Pauli cepit, quando eum spes lucri instigat cogitque ad eum vocandum, quem prae metu coactus fuerat a se ablegare. Quomodo pretium speravit Felix ex homine inope et destituto? non enim ille gurges modica praeda contentus fuisset. Mihi dubium non est, ut sagaces sunt et acuti qui ius habent venale, quum videret adeo strenue instare Iudaeos ad perdendum Paulum, aliquid procul de ipso subodoratum esse, nempe hominem esse non vulgarem, sed qui gratia polleret apud multos: quare non dubitavit, complures ex amicis sumptum libenter facturos, ut eum redimerent.

28. *Biennio autem expleto.* Quum sciret Paulus, mercenarium iudicem oblata pecunia sibi fore propitium, et satis longum tempus habuerit ad eam colligendam, probabile est, non solum pepercisse fratribus, sed etiam ab illo nundinationis genere abhorruisse, quo sanctitas politici ordinis indigne polluitur. Iam quum soleant Praesides, ubi e provincia decedunt, reos ex vinculis dimittere, quos nullo crimine obstrictos noverint, Felix contrariam ineundae gratiae rationem habuit. Conquesti saepius Iudaei fuerant de turpi eius quaestu, de rapinis, saevitia effrenique gubernatione. Tot querimoniis fatigatus Claudius Caesar illum ex Iudaea retrahebat. Quo sibi minus infestos habeat, Paulum relinquit vinctum. Ita innoxium Dei servum velut catharma pro suis maleficiis ad placandos sacerdotes substituit.

CAPUT XXV.

1. Festus ergo suscepta provincia, post triduum ascendit Hierosolymam ab urbe Caesarea. 2. Significaruntque illi Principes Sacerdotum ac primores Iudaeorum de Paulo, et rogabant eum, 3. Postulantes favorem adversus eum, ut accerseret eum Hierosolymam: insidias tendentes, ut interficerent eum in via. 4. Festus autem respondit, ut servaretur quidem Paulus Caesareae, se vero brevi illo profecturum. 5. Qui ergo inter vos, inquit, possunt, una descendant: et si quod est in hoc viro crimen, accusent eum. 6. Demoratus autem inter eos diebus amplius quam decem, descendit Caesaream: ac postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci. 7. Qui quum perductus esset, circumsteterunt, qui ab Hierosolymis descenderant Iudaei, multa et gravia crimina proferentes adversus Paulum, quae non poterant probare: 8. Ipso excusante, quod neque in Legem Iudaeorum, neque in templum, neque in Caesarem quicquam peccasset.

1. *Festus ergo.* Hic secunda actio nobis describitur, in qua non minus difficile certamen, nec levius discrimen subiit Paulus quam in priore. Quod in vinculis relictus fuerat, suspicari potuit Festus perplexam esse causam, ac inde facere iniquum praciudicium. Sed aliunde gravius periculum instabat. Scimus novos Praesides, ut gratiam captent a provincialibus, multa illis suo adventu solere largiri: ita credibile erat, Pauli mortem Festo non ingratum fore praeludium occupandi favoris. Nova igitur tentatione de integro impetitur sancti viri fides, acsi vana fuisset Dei promissio, in quam hactenus recubuerat: sed eo se clarius profert in eo liberando Dei gratia, quod praeter spem e faucibus mortis eripitur. Praeveniunt suis calumniis Praesidem Iudaei: nondum tamen de supplicio contendunt, sed tantum rogant, ne in alienum forum ad causam agendam trahantur. Quod in speciem aequum erat, ambitiose et magni beneficii loco flagitant. Qui fit ergo ut non impetrent, nisi quod divinitus retinetur animus Festi, ut illis constanter neget, quod postea concedere paratus fuit? Sicuti autem arcano providentiae suae freno Dominus tunc animum eius vinctum tenuit, ita quum illi permisit velle, ligavit manus, ne liberum esset exsequi quod volebat. Haec nos fiducia in periculis sustentet simulque sollicitet ad invocandum Deum, et mentes nostras tranquillet, quod Dominus opposita manu sua tam validam conspirationem frangens aeternum documentum suae in protegendis fidelibus potentiae exhibuit.

5. *Qui ergo inter vos.* Graece ad verbum habetur, Qui potentes sunt, vel possibiles (οἱ οὖν δυνατοί), sed intelligit, quibus erit commodum. Coniicere autem promptum est, molestiam et sumptus causatos esse et precatos esse, ne tot homines primarios ac quosdam etiam senio graves supervacuo itinere fatigaret Praeses: potius quod nullo negotio fieri poterat, iuberet Paulum a paucis custodibus abduci. Ergo ne gravari se querantur, hanc illis necessitatem remittit ac liberum facit, ut ex sua cohorte deligant quos volent. Interea satis declarat, se illorum criminationibus non habere fidem, atque integrum fore iudicem profitetur, qui nihil acturus sit nisi ex causae veritate.

6. Proximae sententiae diversa est etiam apud Graecos lectio. Quidam enim codices habent quod reddidit vetus Interpres, Dies *non* amplius octo vel decem. Si haec lectio placeat, sensus erit, Praesidem venisse paulo post Caesaream, ne praetextu longioris morae importunius ipsum urgerent Iudaei. Altera lectio, quae magis recepta est apud Graecos, diversum habebit sensum (om. voc. οὐ), quamvis diu satis futurus esset Hierosolymae ad cognoscendam causam, non tamen gessisse morem illorum precibus, qui volebant illuc Paulum attrahi, unde probabilis elicitur coniectura, de eorum insidiis fuisse iam edoctum.

7. *Multa et gravia crimina.* Quamdiu sub Lege vixerat Paulus, nota et celebris fuerat eius integritas: conversus deinde ad Christum singulare innocentiae exemplar fuerat. Videmus tamen, ut multis probris et atrocibus calumniis subiaceat, atque haec perpetua fere servorum Christi conditio est: quo magis animatos esse convenit, ut per infamiam et bonam famam constanter incedant, nec illis novum sit male audire, ubi bene egerint. Interim danda opera est, ut non tantum coram Deo sibi sint bene conscii, sed

instructi sint apud homines recta defensione, ubi locus et facultas datur. Neque enim sibi deest Paulus, sed innocentiae suae patrocinium falsis criminibus cordate opponit. Notemus praeterea, numquam posse impios compesci, quin bonis maledicant ac impudenter eos proscindant: referunt enim Satanae ingenium, cuius spiritu aguntur. Quod ergo iubemur os improbis obstruere, non ita accipi debet, quasi immunis futurus sit ab omni falsa obtrectatione quisquis se recte geret, sed ut vita nostra pro nobis respondeat et maculas omnes falsae infamiae diluat. Sic videmus Pauli adversarios, quamvis propitium haberent iudicem, frustra tamen maledixisse, quum suam innocentiam factis assereret. Et tamen verisimile est, non caruisse falsis testibus, neque in illis subornandis pigros fuisse, sed quia invictum robur Dominus servo suo inspirat, ut fulgore suae probitatis vanas eorum nebulas discutiat, pudefacti iacent et demum cum infamiae calumnia discedunt a iudicio. Caeterum Pauli defensio ostendit, quibus praecipue calumniis eum oppugnaverint Iudaei. Prius crimen erat impietas in Deum, quod Legem everteret ac templum pollueret: alterum, rebellio adversus Caesarem et Romanum imperium, quod ubique concitaret turbas. Utrumque ut dilueret adiutus fuit singulari Dei gratia, qui splendere facit suorum innocentiam instar aurorae.

9. Festus autem volens gratificari Iudaeis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, et ibi de his iudicari apud me? 10. Dixit autem Paulus, ad tribunal Caesaris sto, ubi oportet me iudicari. Iudaeis nullam iniuriam feci, sicuti et tu melius nosti. 11. Si enim iniuriam facio, vel dignum aliquid morte commisi, non recuso mori: si vero nihil est eorum, de quibus accusant me, nemo potest me illis donare. Caesarem appello. 12. Tunc Festus cum concilio colloquutus respondit, Caesarem appellasti? ad Caesarem ibis.

9. *Festus autem volens.* Sive aliquid de insidiis intellexerat Festus, quod coniicere promptum est, sive prorsus inscius erat, inique tamen agit cum Paulo, ac videmus quam flexibiles sint ad omnem corruptelam, quicunque non aguntur Dei Spiritu. Neque enim ex professo Festus Paulum contemnit vel odio habet, sed praevalet ambitio, forte etiam lucri cupiditas, ut in favorem adversae partis illum in mortis discrimen iniuste exponat. Probabile enim est, mercedis quoque odore fuisse allectum, ut tam benigne morem gereret sacerdotibus. Mirum tamen est, quomodo optionem Paulo concedat, ac non potius invitum pro imperio iubeat deduci. Certe colligimus metu retentum esse, ne ius romanae civitatis, quod valde odiosum erat crimen, infringeret. Studet tamen fallaciter inducere Paulum, ne Hierosolymae de se fieri iudicium recuset: neque enim eum latebat quod accidit, ius provocandi esse civi romano, ut sibi non liceret ulterius progredi. Interea per eum non stetit, quominus sceleratis latronibus mactandum obiiceret.

10. *Ad tribunal Caesaris sto.* Quia videt Paulus, se Praesidis ambitione Iudaeis proditum, ius romanae civitatis opponit. Modeste se submiserat, si quod iustum et aequum erat impetrasset: nunc quia sponte officium non facit iudex, necessitas sanctum virum cogit, ut se legum praesidio tueatur. Atque hac ratione rursus eum Dominus liberat, quum iam hostibus ad mactationem prope addictus foret. Quod autem ad tribunal Caesaris causam tractari postulat, non ideo profani et impii hominis cognitioni subiicit Evangelii doctrinam, sed fidei suae rationem ubique reddere paratus forum declinat, in quo nulla amplius speranda erat aequitas. Porro tametsi romanis civibus salvum manebat suum privilegium, erat tamen tunc mutata ratio, quoniam iudicium populi ad se transtulerant Caesares, acsi optimi publicae libertatis vindices et patroni forent.

Iudaeis illam iniuriam. Quoniam utplurimum, qui male sibi conscii sunt et diffidunt causae, ad exceptiones declinatorias confugiunt, hanc a se opinionem avertit Paulus. Et certe Christi ministris non minor testandae innocentiae quam servandae vitae cura esse debet. Si praecise negasset Paulus, causam se dicturum, triumphassent hostes, et in Evangelii dedecus obiecta illi fuisset malae conscientiae diffidentia. Nunc vero dum Praesidem ipsum testem suae integritatis citat, neque poenam recusat, si quid peccasse compertus fuerit, calumniis omnibus ansam praecidit. Ostendit ergo, se minime effugium captare tergiversando, sed asylum iustae defensionis quaerere, ubi iniuriam libere propulset, quando hactenus accusatores certarunt mera improbitate et petulantia, et nunc iudicium fugitantes ad carnificinam eum trahere moliuntur. Neque vero dissimulat, iniuste facere Praesidem, qui cum accusatoribus colludat, et simul cupiditatem eius quasi iniecto freno constringit, ne ultra progredi audeat.

11. *Caesarem appello.* Postquam professus est, se minime subterfugere, si qua in culpa deprehensus foret, humanis subsidiis libere utitur: quare nos, si quando similis necessitas contingat, superstitiosos esse non oportet, quin a legibus et ordine politico opem petamus, quia non frustra scriptum est, in laudem bonorum divinitus creari Magistratus (Rom. 13, 3. et I. Petri 2, 14.). Nec vero exhorruit Paulus sub iudice incredulo litigare: nam qui provocat, novam intendit actionem. Sciamus igitur Deum, qui iudicia constituit, suis quoque legitimum eorum usum permittere. Ideo perversi sunt interpretes, qui praecise damnari a Paulo Corinthios existimant, quod auxilium Magistratus implorent pro iuris sui defensione, quum manifestum vitium illic perstringat, quod scilicet nihil possent ferre damni, et nimis cupide litigantes Evangelium multis probris exponerent (I. Cor. 6, 1.).

12. *Festus colloquutus.* Mos Praesidibus erat, habere primarios aliquos cives in sua cohorte, qui in iudiciis assiderent, ne quid decernerent nisi ex consilii sententia. Porro non sine stomacho videtur hoc pronuntiasse Festus, quum interrogative dixit, Caesarem appellasti? quod scilicet inique ferret, sibi ereptam esse gratificandi licentiam, quanquam id in medio relinquo, quia nec multum habet momenti, et tantum coniectura nititur.

13. Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa Rex et Bernice descenderunt Caesaream, salutaturi Festum. 14. Et quum dies complures ibi commorarentur, Festus Regi retulit causam Pauli, dicens, Vir quidam est relictus a Felice vinctus, 15. De quo, quum venissem Hierosolymam, significarunt mihi Principes Sacerdotum et Seniores Iudaeorum, postulantes adversus eum iudicium: 16. Quibus respondi, Non est Romanis consuetudo, ob gratiam donare aliquem hominem, ut pereat, priusquam is qui accusatur praesentes habeat accusatores, et locum defensionis accipiat de crimine. 17. Quum ergo huc convenissent sine ulla dilatione, sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci virum. 18. De quo, quum stetissent accusatores, nullum crimen obiiciebant super hisce rebus, de quibus ego suspicabar: 19. Sed quaestiones quasdam de sua superstitione (vel, religione) habebant adversus eum, et de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus vivere. 20. Haesitans autem ego de hac quaestione rogavi, num vellet ire Hierosolymam, et illic iudicari super istis. 21. Quum autem Paulus appellasset, ut servaretur Augusti cognitioni, iussi servari eum, donec mitterem ad Caesarem.

13. *Et quum dies aliquot.* Longa hic narratio texitur in hunc finem, ut sciamus, quamvis abrupta esset causae actio, illustria tamen fuisse Pauli vincula, et interea ex carcere fuisse productum, ut coram celebri auditorio fidem suam profiteretur ac de Evangelio dissereret: deinde licet contemptus iacuerit, non fuisse tamen habitum pro scelerato, ne quid ex eius infamia decederet Christi gloriae, imo in carcere liberius fuisse eius praeconium in Evangelio promulgando, quam si in domo privata solutus vixisset.

Agrippa Rex et Bernice. Hunc Agrippam constat maioris Agrippae fuisse filium, cuius foeda mors et detestanda narrata fuit cap. 12. Hic autem quum mortuo patre in locum patrui creatus esset rex Chalcidis, postea ampliorem tetrarchiam obtinuit. Bernice, cuius fit mentio, germana erat eius soror, quae primum Herodi regi Chalcidis, patruo suo, nupta viduitatem ipso mortuo aliquamdiu coluit, sed parum honestam et pudicam: suspecta enim erat nimia eius familiaritas cum Agrippa fratre. Et quidem ut probrum incestus exstingueret, nupsit Polemoni Ciliciae regi. Rursus tamen libidini magis indulgens quam pudori, divortium ab eo fecit. Fratris fuisse uxorem nusquam ab historicis traditur, et Iosephus in Vita sua propriam illi ditionem in parte Galilaeae assignat. Credibile igitur est, quum ad flagitium obduruissent, contempta fama simul habitasse: interim tamen abstinuisse a coniugio, ne incestuosae nuptiae crimen proderent et simul augerent. Neque mirum est, quod honoris causa ad salutandum Praefectum Rex descendit, utpote qui precario tantum regnabat, pendebatque

a nutu et gratia Imperatoris romani, quae retinenda erat et fovenda per Praesidem.

14. *Quum dies complures.* Ergo quum post transactum aliquod tempus deesset sermonum materia, ut otiosi homines solent hinc inde accersere, de quibus fabulentur, iniecta fuit Pauli mentio: nam id notare voluit Lucas, quum dixit, per otium pluribus elapsis diebus Festum regi narrasse de quodam homine vincto. Quanquam autem hic et sacerdotum malitiam perstringit, et a sua parte miram aequitatem simulat, paulo post tamen reum ipsum purgando imprudens se ipsum damnat, dum fatetur provocandi fuisse causam, ne Hierosolymam traheretur. Caeterum Romanos laudando Festus iudicibus praescribit, quid ipsos deceat. Quodsi profanis hominibus id natura dictavit, probibendam a iudiciis esse omnem gratiam quae insontes opprimat, quantò intentius ab omni corruptela cavere debent iudices, quibus verbum Domini affulget?

18. *Nullum crimen obiiciebant.* Mirum est cur dicat Festus, non fuisse obiectum Paulo crimen quale exspectabat, quum reus seditionis actus fuerit: sed hinc iterum coniicere licet, imo aperte cognoscere, adeo futiles fuisse calumnias, ut in iudicii rationem venire non debuerint, perinde acsi quis convicium temere iactet. Ideo statum causae in Legis quaestionibus situm fuisse dicit. Videmus ergo ut discernat inter maleficia, quae puniri solebant legibus humanis, et controversiam, quae inter Paulum et Iudaeos agitabatur: non quod religio impune violari debeat, vel toleranda sit eorum protervia, qui Dei cultum suis figmentis pervertunt, sed quia romano homini curae non erat lex Mosis, ideo tam contemptim loquitur, quum illos certasse dicit de sua superstitione. Quanquam nomen δεισιδαιμονίας tam in bonam quam in malam partem accipitur apud Graecos, quia scilicet ubique recepti erant electicii falsorum deorum cultus: sed tamen sua nihil referre significat, qualis sit Iudaeorum religio. Nec mirum est quod homo ethnicus, qui pietatis regulam ex ore Dei petendam esse non didicit, inter purum Dei cultum et superstitiones discernere nesciat. Quo magis tenenda est nobis illa discretionis nota, Pietatem nullam esse nisi in fidei scientia fundatam, ne in tenebris palpemus. Adde quod tot prosperi successus romanos inebriabant, ut se putarent prae omnibus aliis Deo gratos esse: ut hodie Turcae ob multiplices victorias Christi doctrinae insultant. Deploranda quidem haec fuit indignitas, quod homo incredulus et idololatra medius sedebat iudex inter Iudaeos, iudicium de sacris Dei oraculis laturus pro sua ignorantia, sed culpa in adversariis Pauli tota haerebat, quibus susque deque fuit Dei maiestas, modo suo furori morem gererent. Paulo tamen ipsi nihil restabat aliud, nisi ut probra inique sibi obiecta dilueret. Sic hodie tametsi intestinae rixae, quibus inter se digladiantur Christiani, sacrum Christi nomen eiusque Evangelium infamant apud Turcas et Iudaeos, immerito tamen culpa imputabitur sacrae doctrinae defensoribus, qui coacti in arenam descendunt.

19. *De quodam Iesu.* Minime dubium est, quin graviter et qua decebat vehementia de Christi resurrectione Paulus disseruerit, sed Festus pro sua superbia rem indignam esse putavit, ad quam studium suum adiiceret. Non subsannat quidem aperte Paulum, sed satis ostendit, quam negligenter audierit de Christo loquen-

tem: unde perspicimus quantulum, imo quam nihil faciat praedicatio, nisi intus corda afficiat Spiritus Domini: perinde enim quicquid dicitur transiliunt impii, acsi quis fabulas narraret. Quare non est, quod hodie nos conturbet multorum securitas, quum Paulus nihil apud Festum profecerit. Caeterum testis est hic locus, multos in causae actione ultro citroque habitos esse sermones, de quibus Lucas non meminit. De Christo enim hactenus nihil attigerat, et tamen haec posterior narratio ostendit, Paulum serio de eius morte et resurrectione cum Iudaeis disputasse: quod fieri non potuit, quin de praecipuis Evangelii capitibus tractaret. Sic igitur coniicio egisse Paulum, ut refutatis Iudaeorum calumniis, quibus eum apud Praesidem gravare conati fuerant, velut occasionem nactus liberius de Christo loqui postea inciperet.

22. Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam et ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eum. 23. Postero autem die quum venisset Agrippa et Bernice cum multo apparatu, et introisset in auditorium cum Tribunis et viris principalibus civitatis, iubente Festo, adductus est Paulus. 24. Et dicit Festus, Agrippa Rex, et omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hunc hominem, de quo omnis multitudo Iudaeorum interpellavit me et Hierosolymis et hic, acclamantes, non oportere eum vivere amplius. 25. Ego vero comperi, nihil dignum morte eum admisisse. Et quia ipse provocavit ad Augustum, statui mittere eum. 26. De quo quid certum scribam domino, non habeo. Quapropter produxi eum ad vos, et maxime ad te, Rex Aprippa, ut examinatione facta habeam, quod scribam. 27. Absurdum enim mihi videtur mittere vinctum, et crimina de quibus accusatur non indicare.

22. *Volebam et ipse.* Hinc coniicere licet, Agrippam sic fuisse cupidum audiendi Pauli, ut tamen studium suum profiteri erubuerit, ne putaret Festus alia de causa quam ob salutationis officium venisse. Ac fieri quidem potest, ut non sola eum curiositas impulerit, ut Paulum audire cuperet, sed quia sperabat se profecturum ex eius sermone: quam tamen frigide appetat, hinc colligere promptum est, quod passus est multos dies effluere, quibus nullum desiderii signum ostendit, quia scilicet terrenis commodis, quae ducebat potiora, magis erat imbutus. Nec ante verbum facere ausus est vel curavit, quam ultro eum invitaret Festus. Ita producitur sanctus Christi minister in spectaculum, ut hospitem suum exhilaret profanus homo, nisi quod Agrippae et comitum eius consilio instrui vult Festus, ut diligentiam suam Caesari probet. Sed res arcana Dei providentia in alium finem conversa est: neque enim dubium est, quin longe lateque sparsus fuerit rumor, qui ad piorum confirmationem non parum valebat: ac fieri etiam potest ut tacti fuerint aliqui ex auditoribus, ac fidei semen

conceperint, quod postea suo tempore fructum protulit. Caeterum ut nemo illorum sincere et ex animo Christum amplexus fuerit, hic tamen non vulgaris fuit profectus, quod detecta hostium malitia sedati sunt imperiti, ne tanto odio contra Evangelium arderent: pudefacta fuit impietas, et fideles collecto novo vigore magis ac magis in Evangelio confirmati sunt.

23. *Postero autem die.* Non veniunt Agrippa et soror tanquam humiles Christi discipuli, sed pompam et splendorem afferunt, qui aures illis obturet oculosque perstringat, et credibile est, cum magnifico isto apparatu coniunctum fuisse parem animi fastum. Itaque mirum non est, si perducti non fuerint ad Christi obsequium. Videtur tamen ideo splendoris facta mentio a Luca, ut sciremus in magno conventu, et coram selectissimis testibus, qui auctoritate pollerent, factam Paulo copiam fuisse ac libertatem non modo agendae causae, quasi se reus defenderet, sed etiam promulgandi Evangelii. Prodit enim non aliter quam in doctoris persona, ut Christi nomen illustret. Ita ex eius vinculis erupit Dei veritas, quae libero et soluto cursu passim mox diffusa est, imo ad nos usque manavit. Voce φαντασίας intelligit Lucas quod vulgo dicimus Apparentiam: atqui ad spirituales Christi nuptias alius cultus est afferendus.

26. *Ut facta examinatione.* Nescitur an Praeses, Paulum coram absolvens, hoc artificio pellicere eum velit, ut a provocatione desistat. Credibile enim erat, facile posse induci, ut deposito metu se totum permitteret aequi iudicis cognitioni, praesertim si accederet amicum Agrippae suffragium. Quocunque fecerit animo, se proprio ore iniquitatis damnat, quod non dimiserit insontem, quem nunc ad Caesarem mittere pudet sine ulla criminis nota. Hoc quoque mirabili Dei providentia accidit, ut a Iudaeis ipsis praeiudicium fieret secundum Paulum. Astute forte Praeses elicere tentat, quid sentiant Rex et Primores urbis Caesareae, ut, si contingat Paulum absolvi, in eos exoneret invidiam: nolebat enim gratis infensos sibi habere sacerdotes, a quibus bona pars urbis Hierosolymae pendebat, et illud optimum erat compendium scribendi ad Caesarem, Agrippae auctoritatem interponere. Sed alio respexit Dominus, cuius est eventus moderari praeter spem hominum, ut discussis calumniarum nebulis liberior esset sanae doctrinae assertio.

CAPUT XXVI.

1. Agrippa vero ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temet ipso. Tunc Paulus extenta manu, pro se dixit, 2. Super omnibus, de quibus accusor a Iudaeis, Rex Agrippa, existimo me beatum, qui causam dicturus sim apud te hodie: 3. Quum tu maxime sis gnarus earum, quae apud Iudaeos sunt, et consuetudinum et quaestionum. Quapropter obsecro te, ut patienter me audias. 4. Itaque vitam quidem meam,

quam egi ab adolescentia, quae ab initio fuit in gente mea Hierosolymis, noverunt omnes Iudaei, 5. Qui prius noverant me ab initio, si velint testimonium ferre, quod secundum exquisitissimam sectam nostrae religionis vixerim Pharisaeus. 6. Et nunc ob spem repromissionis, quae ad Patres nostros facta est a Deo, sto iudicio subiectus. 7. Ad quam duodecim tribus nostrae, instanter nocte et die colentes Deum, sperant se perventuras: de qua spe accusor, Rex Agrippa, a Iudaeis. 8. Cur incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?

2. Diximus quo consilio productus fuerit Paulus in consessum illum, ut scilicet ex Agrippae et aliorum monitu scriberet Festus ad Caesarem. Ideo non simplici nec usitata defensionis forma utitur, sed ad docendum magis sermonem attemperat. Ponit quidem Lucas excusandi verbum, sed quod non male quadrat, ubi redditur doctrinae ratio. Porro quia expertus erat Paulus, quicquid ex Lege et Prophetis sumptum foret secure a Festo despici, se ad Regem convertit, quem magis attentum fore sperabat, ut qui alienus non erat a religione iudaica. Et quia hactenus apud surdos verba profuderat, nunc se habere gratulatur qui propter peritiam et usum recte iudicet. Caeterum ut Agrippae scientiam laudat, quod legitimus sit earum rerum cognitor, de quibus agitur, ita vicissim rogat ut patienter audire velit: minus enim excusabilis alioqui in eo neglectus foret ac fastidium. Quaestiones vocat doctrinae capita, quae tractari solebant inter scribas, apud quos subtilius excutiebatur religio. Consuetudinum verbo ritus intelligit, qui totius gentis communes erant. Summa est igitur, regem Agrippam neque doctrinae, neque ceremoniarum Legis ignarum esse. Illatio ista, quapropter rogo ut patienter me audias, sicuti iam attigi, quo quisque magis in Scripturae notitia profecit, eo magis attentum esse debere significat, ubi de religione quaeritur: nam quod intelligimus, minus molestiae nobis affert. Aequum vero est, de cultu Dei nos ita esse sollicitos, ne audire gravemur quae ad eius definitionem spectant, ac praesertim ubi iam principiis imbuti sumus, ut promptum nobis sit iudicium, si animos advertere libeat.

4. *Vitam quidem meam.* Nondum ingreditur in statum causae: sed quia falso traductus fuerat multisque criminibus oneratus, ne personae odio rex Agrippa causae sit infensus, suam innocentiam prius asserit. Scimus enim, ubi semel animos occupavit sinistra suspicio, sensus omnes quasi praeclusos teneri, ne quid admittant. Ergo nebulas pravae opinionis, quae ex falsis rumoribus collectae densataeque fuerant, initio Paulus abstergit, ut sibi audientiam apud puras et bene purgatas aures conciliet. Hinc perspicimus, causae necessitate Paulum fuisse compulsum, ut anteactam vitam laudaret. Caeterum non diu in ea parte moratur, sed statim ad resurrectionem mortuorum sibi transitum facit, dum se Pharisaeum fuisse commemorat. *Exactissimam* vero sectam dici interpretor, non sanctioris vitae respectu, sed quod in ea resideret magis ge-

nuina doctrinae sinceritas, maiorque luceret eruditio. Gloriabantur enim, se arcanam Scripturae intelligentiam tenere: et certe Sadducaei, quum se iactarent esse literales, obruta Scripturae luce in foedam crassamque inscitiam delapsi erant. Esseni vitae austeritate contenti doctrinae studium non magnopere curabant. Nec obstat quod Christus in Pharisaeos praecipue, tanquam omnium deterrimos Scripturae corruptores, invehitur (Matth. 23, 13.). Nam quum sibi ex arcano et recondito sensu ius interpretandae Scripturae vindicarent, hinc illa mutandi novandique audacia, cui Dominus succenset. Sed Paulus commenta illa, quae temere fabricata tyrannico rigore urgebant, non attingit: nam illi propositum erat, tantum de resurrectione mortuorum loqui. Quanquam enim Legem in multis partibus adulterassent, aequum tamen erat, ut in tuenda sana fide pluris esset eius sectae auctoritas, quam aliarum, quae longius a nativa puritate desciverant. Adde, quod de vulgari tantum iudicio loquitur Paulus, quod subtilioris scientiae colorem spectabat.

6. *Ob spem repromissionis.* Nunc in causam descendit, quod scilicet ob praecipuum totius fidei caput laboret. Etsi autem generaliter de resurrectione loquutus videtur, colligere tamen licet ex contextu, ab altiore principio exorsum esse, et eas circumstantias complexum esse, quae proprie spectabant ad fidem Evangelii. Reum se factum esse a Iudaeis conqueritur, quod spem promissionis ad Patres factae assereret. Exordium ergo istud fuit, atque adeo defensionis cardo, foedus quod Deus pepigerat cum Patribus ad aeternam salutem referri. Quare haec disputationis summa fuit, quod nulla esset Iudaeorum religio, nisi ad coelos essent attenti, et proinde oculus in Christum novae vitae auctorem dirigerent. Gloriabantur se ex omnibus terrae populis solos a Domino electos. Atqui nulla erat adoptionis utilitas, nisi Mediatore promisso freti in haereditatem regni Dei respicerent. Multo ergo plus concipere decet quam aperte exprimat Lucas. Et certe non alio spectat eius narratio, nisi ut sciamus de quibus disseruerit Paulus. Quid autem et quibus verbis subticet. Interea nostrum est ex brevi summa colligere, quae ad disputationem hanc pertinent, quae libere et ingenue coram Agrippa tractata fuit, ubi placide agendi facultas dabatur.

7. *Ad quam duodecim tribus etc.* Expostulat apud Agrippam, quod eo prolapsus sit Ecclesiae status, ut oppugnent sacerdotes communem spem omnium fidelium, acsi diceret, Quorsum suspirant eorum vota, quicunque ex gente nostra sollicite Deum colunt, noctesque et dies impendunt ad pietatis officia, nisi ut tandem ad immortalem vitam perveniant? Atqui idem est totius doctrinae meae scopus, quia ubi redemptionis gratia proponitur, simul aperitur ianua regni coelorum. Et quum praedico a mortuis excitatum salutis auctorem, primitias beatae immortalitatis offero in eius persona. Ita superior doctrinae confirmatio ex Dei verbo sumpta fuit, quum Patribus factam promissionem in medium adduceret: nunc secundo loco adiungit Ecclesiae consensum. Atque haec legitima est in asserendis fidei dogmatibus ratio, ut praeeat Dei auctoritas, deinde accedat Ecclesiae suffragatio. Quanquam simul prudenter habendus est verae Ecclesiae delectus, sicuti nos exemplo suo hic Paulus docet: quamvis enim sciret Ecclesiae lar-

vam contra se a sacerdotibus obtendi, intrepide tamen sinceros Dei cultores a sua parte stare affirmat, et illorum patrocinio contentus est. Nam quum duodecim tribus nominat, non permiscet omnes, qui secundum carnem ex Iacob erant progeniti, sed eos tantum intelligit, qui verum pietatis studium retinebant: neque enim consentaneum fuisset, promiscue laudare gentem ipsam a timore Dei, qui nonnisi in exiguo numero vigebat. In utroque praeposteri sunt Papistae, quia et hominum suffragiis obruunt verbum Dei, et mixtam ex indoctis vel impuris hominibus colluviem catholicae Ecclesiae titulo sine colore vel pudore insigniunt. Atqui ut cum verae Ecclesia nos sentire probemus, a Prophetis et Apostolis incipere convenit: deinde illis aggregandi sunt, quorum nota et testata est pietas. Si a nobis dissidet Papa cum suo Clero, non est quod magnopere simus anxii. Probatur autem religionis verus affectus ab assiduitate et vehementia, quod illo maxime tempore rarae virtutis fuit, dum miserrime affiictabantur Iudaei.

8. *Cur incredibile iudicatur etc.* Non dubito, quin et rationibus et Scripturae testimoniis asseruerit, quod de resurrectione et coelesti vita tradebat. Caeterum merito ad Dei potentiam revocat quos alloquitur, ne ex sensus sui modulo de illa iudicent. Nihil enim ad persuadendum magis difficile quam futura corporum instauratio, ubi in nihilum redacta fuerint: ergo quia mysterium est longe altius humano ingenio, meminerint fideles hic reputandum esse, quam late pateat immensa Dei virtus, non quid ipsi apprehendant, sicuti idem Paulus admonet ad Philipp. 3, 21. Nam ubi corpus nostrum humile transfigurandum dixit corpori Christi glorioso, continuo post addit, Secundum efficaciam, qua potest sibi subiicere omnia. Sed utplurimum maligni in Deum et iniurii sunt homines, qui longius extendi nolunt eius brachium, quam pertingat ipsorum sensus, ita quantum in se est operum eius magnitudinem, quae coelum et terram exsuperat, restringere cuperent ad suas angustias: contra vero Paulus, quod possit Deus, expendere nos iubet, ut supra mundum erecti ex omnipotentia illius, non imbecillo mentis nostrae captu, fidem resurrectionis concipere discamus.

9. Et ego quidem existimabam, me adversus nomen Iesu Nazareni multa repugnando facturum. 10. Quod et feci Hierosolymis, et multos Sanctorum ego carceribus inclusi, a principibus Sacerdotum potestate accepta: et quum occiderentur, detuli sententiam. 11. Et per omnes Synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: et amplius insaniens in eos, persequebar etiam in exteras usque civitates. 12. Quarum rerum studio quum irem Damascum cum auctoritate et permissu principum Sacerdotum, 13. Die medio, Rex, in via vidi e coelo supra splendorem solis lumen me circumfulgens, et eos qui mecum faciebant iter. 14. Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audivi vocem loquentem ad me, et dicentem hebraica lingua, Saul, Saul,

quid me persequeris? Durum est tibi contra stimulos calcitrare. 15. Ego autem dixi, Quis es, Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus, quem tu persequeris. 16. Sed exsurge, et sta super pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi, ut constituam te ministrum ac testem, et eorum quae vidisti, et eorum in quibus apparebo tibi, 17. Eripiens te a populo et gentibus, ad quas nunc te mitto. 18. Ut aperias oculos eorum, ut convertantur a tenebris ad lucem, et a potestate Satanae ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum, et sortem inter sanctificatos, per fidem quae est in me.

9. *Et ego quidem.* Nisi plura dixisset Paulus, quam hactenus recensuit Lucas, abrupta esset oratio: unde conficitur quod prius dixi, quum mentionem foederis Dei fecisset, de Christi officio et gratia disseruisse, ut res ferebat. Ideo autem conversionis suae historiam repetit, non tantum ut levitatis notam a se removeat, sed ut divinitus se vocatum testetur adeoque coelesti mandato coactum. Nam quod praeter animi propositum repente ex lupo in ovem conversus est, tam violenta mutatio non parum valet ad conciliandam doctrinae eius fidem. Ideo amplificat illum nocendi ardorem, quo ferebatur adversus Christi membra, et pertinaciam, cui penitus addictus erat. Si a prima pueritia imbutus esset Christi fide, vel ab homine aliquo edoctus sponte illam et sine repugnantia amplexus foret, illi quidem privatim certa fuisset sua vocatio, sed apud alios minus illustris: nunc vero quum obstinato et inflexibili furore ardens, non occasione aliqua adductus, nec persuasus ab homine mortali novam mentem induerit, manu Dei subactum fuisse apparet. Magnum ergo pondus habet ista antithesis, quod se prava confidentia elatum fuisse commemorat, ut se putaret Christi fore victorem: qua docere voluit, nihil minus quam ex animi sui sensu Christi se discipulum esse factum. Nomen Iesu Nazareni pro tota Evangelii professione hic accipitur, quam exstinguere statuerat Paulus, hoc modo bellum adversus Deum inscienter suscipiens.

10. *Quod et feci Hierosolymis.* Ab ipsis factis probat, quanto zeli impetu abreptus fuerit ad oppugnandum Christum, donec maior vis retraxit, ut cursum in oppositam partem flecteret. Porro huius vehementiae testes habebat suos adversarios, ut certo constaret subito fuisse mutatum: nec vero delatum illi fuisset hoc munus a sacerdotibus, nisi strenue in exercenda saevitia se gessisset, ac valde animosum esse oportuit, qui eorum furori satisfaceret. Notandum vero, quod fateri non erubuit Paulus, quam graviter in Deum peccasset, modo id cederet in Christi gloriam. Probrosum illi certe erat, coeco zelo correptum ad impias blasphemias compulisse qui Deo servire optabant, varias molestias exhibuisse bonis et simplicibus, sententiam tulisse de fundendo sanguine innoxio, denique cornua in coelum extulisse, donec prostratus fuit: sed existimationi suae non parcit, quin libenter dedecus suum proferat, modo inde clarius patefiat Dei misericordia. Quare in eius sermone nulla potuit haerere sinistra suspicio, quum nullum sui respectum habens ultro sibi in crimen imputat, ex

quibus laudem et plausum totius populi fuerat adeptus. Ideo et zelum suum, quem alii honore prosequebantur, insaniae damnat. Unde apparet, quam putida sit eorum ambitio, quos simpliciter fateri pudet, si quid per inscitiam et errorem peccarint: quamvis enim non prorsus excusent, extenuare tamen aut fucare ea conantur, in quibus suppliciter cum moerore et lacrimis veniam precari ipsos decebat. Atqui Paulus, quum retinere posset cordati hominis famam, maniacum se fuisse testatur. Id enim sibi vult participium quod usurpat Lucas (ἐμμαινόμενος v. 11.), quod multos blasphemare compulit. Hinc agnoscimus, fuisse in ipsis etiam credentium primitiis multas quisquilias, quum discipulos Christi professi, metu deinde fracti aut verberibus, non modo abnegaverint ipsum, sed etiam sacro eius nomini maledixerint: quanquam ipsa per se abnegatio atrocem blasphemiam continet.

13. *Die medio, Rex.* Huc spectat narratio, ut intelligat Rex Agrippa non inane fuisse spectrum, nec talem fuisse ecstasin, quae mentis sanitatem vel iudicium illi eriperet. Quamvis enim metu perculsus in terram ceciderit, distinctam tamen audit vocem: interrogat quisnam loquatur, responsum quod datur percipit: quae signa sunt mentis compositae. Hinc sequitur non temere variasse, sed pie sancteque paruisse coelesti oraculo, ne consulto rebellis Deo esse pergeret.

16. *Sed exsurge et sta.* Prostravit Christus Paulum ut eum humiliaret: nunc eum erigit, ac iubet bono esse animo. Ac nos etiam eius voce in hunc finem quotidie deiicimur, ut erudiamur ad modestiam: sed quos deiecit, mox comiter sublevat. Et non vulgaris est ista consolatio, quum se illi apparuisse pronuntiat Christus non ultorem, qui poenam exigat de eius amentia, de verberibus iniuste et crudeliter inflictis, de sanguinariis sententiis vel exhibita sanctis molestia, de impia Evangelii oppugnatione, sed propitium Dominum, qui eius opera uti velit, et quidem honorifico ministerio dignetur. Constituit enim ipsum testem eorum quae vidit, et quae postea visurus est. Haec iam memorabilis erat visio, ex qua didicerat Christum in coelo regnare, ne amplius proterve illum contemneret, sed agnosceret Dei Filium et promissum Redemptorem. Alias postea revelationes habuit, sicuti recitat II. Cor. 12, 1.

17. *Eripiens te a populo.* Hic armatur contra omnes metus, qui eum manebant, et simul praeparatur ad erucis tolerantiam. Quum tamen mox subiiciat, venturum esse Paulum, ut coecos illuminet, ut reconciliet Deo qui alienati ab ipso fuerant, ac perditis salutem restituat, mirum est cur non etiam fore promittat, ut vicissim laeti et faventes eum excipiant, quicunque tam praeclaris beneficiis fuerint affecti. Verum hic notatur mundi ingratitudo, quia vitae aeternae ministris contrariam prorsus mercedem rependat, sicuti phrenetici medicos suos hostiliter impetunt. Et monetur Paulus, quocunque venerit magnam eorum partem, quibus prodesse studebit, fore sibi infestam, ut exitium machinetur. Diserte autem exponit, se tam gentibus quam Iudaeis destinatum esse testem, ne sibi vitio vertatur, quod utrisque promiscue commune fecit Evangelium: nam hinc tam virulentum odium in eum con-

ceperant Iudaei, quod gentes sibi aequari indigne ferrent. Etsi autem zelo id facere simulabant, ne foedus, quod Deus pepigerat cum posteris Abrahae, ad exteros translatum profanaretur, mera tamen eos agebat ambitio, quod soli eminere, omnibus aliis in ordinem coactis, vellent. Caeterum in unius hominis persona ad officium animantur omnes pii doctores, ne ipsos impediat hominum malitia, quominus Dei gratiam miseris quamlibet indignis offerre pergant.

18. *Ut aperias oculos eorum.* Videtur Paulus, quod Dei proprium est sibi arrogans, nimium se efferre. Scimus enim, nonnisi a Spiritu sancto illuminari mentis oculos. Scimus, Christum unicum esse liberatorem, qui nos a Satanae tyrannide eripit. Scimus unum esse Deum, qui abolitis peccatis in sortem sanctorum nos cooptat. Sed hoc usitatum est, ut Deus honorem sibi uni debitum ad ministros transferat, non ut quicquam sibi deroget, sed ut commendet quam in ipsis exserit Spiritus sui efficaciam: neque enim ipsos ad opus mittit, ut mortua sint organa vel quasi fabulae actores, sed ut potenter operetur per ipsorum manum. Caeterum quod efficax est eorum praedicatio, ab arcana eius virtute pendet, qui agit omnia in omnibus et solus dat incrementum. Mittuntur ergo doctores, non qui frustra verba in aërem spargant, vel qui aures duntaxat inani sonitu feriant, sed qui vivificam lucem coecis afferant, reforment in Dei iustitiam hominum corda, et ratam faciant, quae Christi morte parta est, salutis gratiam. Sed horum nihil praestant, nisi quatenus per ipsos Deus operatur, ne inutilis sit eorum labor: ut tota laus penes ipsum solum resideat, sicuti ab eo manat effectus. Et ideo notandum est, quoties Scriptura tam honorifice externum ministerium extollit, non esse separandum a Spiritu, qui ipsum non aliter quam anima corpus vivificat. Nam aliis locis docet, quam nihil per se conferat. Ipsorum enim est plantare et rigare, incrementum vero dare solius Dei. Caeterum quia plerisque obstat sua ignorantia et malignitas, ne fructum qualem decebat ex Evangelio percipiant, notanda est haec descriptio, quae breviter et luculente incomparabilem illum thesaurum ante oculos explicat. Hic ergo scopus est Evangelii, ut liberati a coecitate mentis fiamus coelestis lucis participes, ut erepti a Satanae dominio convertamur ad Deum, ut gratuita peccatorum remissione donati sortem aeternae haereditatis consequamur inter sanctos. Huc defixos habere sensus oportet, quicunque in Evangelio rite proficere cupiunt: quid enim nobis proderit assidua eius praedicatio, cuius verum usum non tenebimus? Ac simul nobis describitur perfecta salutis nostrae ratio. Salutem se appetere omnes iactant, pauci autem attendunt, quomodo eos servare velit Deus: ergo locus hic, qui modum scite complectitur, instar clavis est ad reserandam coelorum ianuam. Praeterea sciendum est, his bonis, quae Christus per Evangelii sui fidem consequi nos testatur, naturaliter privari totum genus humanum. Ita sequitur, omnes esse coecos, quia fide illuminantur: omnes Satanae esse mancipia, quia per fidem asseruntur ex eius tyrannide: omnes Deo inimicos et aeternae morti obnoxios, quia fide remissionem peccatorum accipiunt. Ita nihil extra Christum et eius fidem nobis miserius: unde etiam apparet, quam nihil libero arbitrio et humanis meritis fiat

residuum. Quantum ad singulas partes spectat, illuminatio ad Dei notitiam refertur, quia tota nostra perspicacia mera est vanitas et densae tenebrae, donec ipse nobis per veritatem suam affulgeat. Latius patet quod deinde sequitur, *converti a tenebris ad lucem:* id enim fit, quum renovamur spiritu mentis nostrae. Itaque meo iudicio hoc membrum et posterius inter se cohaerent, Converti a potestate Satanae ad Deum: diversis enim loquendi formis exprimitur illa renovatio, quam fusius declarat Paulus ad Ephes. 2, 10. et 4, 23. Sequitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus gratis reconciliat, ut placatum nobis et propitium fore non dubitemus. Tandem complementum omnium ponitur ultimo loco vitae scilicet aeternae haereditas. Perperam uno contextu quidam legunt; Inter sanctificatos per fidem, quia particula haec ad totum complexum extenditur: ideo sensus est, fide nos venire in possessionem bonorum omnium, quae per Evangelium offeruntur. Fides autem proprie dirigitur in Christum, quia in ipso inclusae sunt omnes salutis nostrae partes, nec eas alibi quam in ipso quaerere Evangelium iubet.

19. Unde, Rex Agrippa, non fui inobediens coelesti visioni: 20. Sed his, qui sunt Damasci primum et Hierosolymis, et per omnem regionem Iudaeae, deinde et Gentibus annuntiavi, ut resipiscerent et converterentur ad Deum, opera facientes digna poenitentiae. 21. Horum causa Iudaei me in templo comprehensum tentarunt interficere. 22. Auxilium igitur nactus a Deo, usque in praesentem diem sto, testificans tum parvo tum magno, nihil aliud dicens, quam ea quae Prophetae praedixerant, futura esse, et Moses, 23. An passurus fuerit Christus, an primus ex resurrectione mortuorum lumen annuntiaturus sit populo et Gentibus. [alii al. et quid. mel.]

19. Nunc breviter admonet, quo consilio retulerit suae conversionis historiam: hoc est, ut testatum faceret Agrippae et reliquis, Deum se habere auctorem eorum omnium, quae sacrilegii et apostasiae Iudaei damnabant. Agrippam nominatim compellat, quia Festo et Romanis sciebat penitus ignotum esse, quid sibi vellet coelestis visio. Iam in ipsa doctrinae summa nihil esse apparet dissonum vel remotum a Lege et Prophetis: unde etiam oraculo maior astruitur fides, quo nihil docere iussus est Paulus nisi Scripturae consentaneum. Poenitentiae adiungitur conversio ad Deum, non tanquam diversum aliquid, sed ut sciamus, quid sit resipiscere: sicuti etiam contra hominum corruptela et pravitas nihil aliud est quam alienatio a Deo. Quia autem poenitentia res est interior et sita in cordis affectu, opera quae illam testentur secundo loco requirit Paulus, secundum illam Ioannis Baptistae exhortationem, Proferte fructus dignos poenitentia. Iam quum

Evangelium Christi omnes ad poenitentiam vocet, sequitur omnes, naturaliter vitiosos esse et corruptos, opusque habere mutatione. Docet similiter hic locus, inscite Evangelium pervertere, qui Christi gratiam a poenitentia separant.

21. *Tentarunt interficere.* Hic de hostium suorum iniquitate conqueritur, ut inde pateat malam causam ipsos agere mala conscientia: nam si quid peccasset Paulus, iure ipsum persequi licebat, et illic potior futura erat eorum conditio, quum gratia et auctoritate longe plus pollerent. Testatur ergo rabies ad quam prosiliunt, ratione eos destitui. Quod se Dei auxilio servatum dicit Paulus, ad confirmationem doctrinae suae valet: unde enim fit, ut manum illi porrigere dignetur ad opem ferendam, nisi quia ministrum suum agnoscit, et causam quam probat vult tueri? Adde quod Dei praesidio animari debuit, ut tanto constantius in officio pergeret: ingrati enim hominis fuisset, opem ferenti se subducere. Quo etiam exemplo docemur, quoties eripimur ex periculis, non ideo prorogari nobis vitam a Domino, quae deinde per ignaviam marcescat, sed ut alacriter officio nostro fungentes in eius gloriam mori singulis momentis parati simus, qui nos sibi reservavit. Neque tamen oblitus erat Paulus, quid Tribuno deberet: sed hic commendat Dei auxilium, ut non aliter debuisse fieri ostendat, quam ut reliquum vitae cursum illi impenderet, a quo liberatus fuerat, licet id contigisset hominis manu et opera.

22. *Testificans.* Dictum est alibi, plus esse testificari quam docere, acsi solennis inter Deum et homines contestatio fieret, ut sua constet Evangelio maiestas. Dicit autem, se magnis et parvis esse testem, ut sentiat rex Agrippa ad se quoque hoc pertinere, et quum minimis quibusque offertur salutis doctrina, minime id obstare, quominus etiam ad regum altitudinem conscendat. Eodem enim complexu Christus homines universos in sinum suum colligit, ut, qui prius in stercore iacebant, erecti in tantum honorem in gratuita eius bonitate glorientur, qui vero in alto honoris gradu locati sunt, sponte se humilient, nec graventur ex contemptibili et infimo vulgo habere fratres, ut ipsi filii Dei fiant. Sic primo ad Romanos v. 14., Stultis et sapientibus se debitorem esse commemorat, ne Romanis obstaculo sit sapientiae suae fiducia, quominus se eius doctrinae submittant. Hinc discamus, non esse in arbitrio doctoris, auditores sibi deligere: nec minus facere Deo iniuriam, quam iure suo fraudare homines, qui suam operam ad magnos restringunt, quos Deus parvis associat. Ad aetates hoc restringere, frigidum esset. Itaque non dubito, exceptionem tolli inter claros et ignobiles, quia neque illorum praestantiam reveritus fuerit Paulus, neque horum parvitatem fastidierit, quominus promiscue utrisque fidum doctorem praestaret.

Nihil aliud dicens. Primo notatu dignum est, quod Paulus, ut idoneos et classicos producat doctrinae suae testes, non eos ex hominibus assumit, sed Mosen citat et Prophetas, quibus indubia auctoritas data erat a Domino. Et certe hoc unum solide docendi principium est, nihil proferre nisi quod ex ore Dei prodiisse convenit. Deinde notare operae pretium est, praecipua fuisse disputationis capita, quae nunc attingit Lucas: hoc fuisse proprium Christi munus, morte sua expiare peccata mundi, resurgendo iu-

stitiam et vitam hominibus acquirere: fructum autem resurrectionis et mortis tam Iudaeis quam gentibus esse communem. Atqui quum nullum in Lege mortis vel resurrectionis clarum et literale, ut vocant, testimonium exstet, dubium non est, quin doctrinam habuerint per manus traditam a Patribus, ex qua discerent referre ad Christum omnes figuras. Et Prophetae, qui de Christo apertius vaticinati sunt, sicuti nonnisi ex fonte illo hauriebant, ita fidem fecerunt suo saeculo, nihil se novum vel alienum a Mose tradere. Iam vero aut suam apologiam non absolvit Paulus, aut illustriora testimonia collegit eorum omnium, in quibus professus fuerat, Mosen et Prophetas fuisse sibi auctores.

23. *Primus ex resurrectione.* Tempore quidem praecessit quorundam aliorum resurrectio: nempe si recipimus sanctos, quorum mentio fuit apud Evangelistas (Matth. 27, 52.), exiisse e sepulcris ante Christum, quod in raptum Enoch et Eliae competit. Sed *primum* hic vocat, sicut alibi, primitias resurgentium (I. Cor. 15, 23.). Itaque nomen hoc causam potius designat quam temporis ordinem: quia Christus resurgens mortis victor et vitae dominus emersit, ut perpetuo regnaret suosque faceret consortes beatae suae immortalitatis. *Lucis* nomine comprehenditur quicquid ad plenam felicitatem spectat, sicuti per tenebras mortem et omne miseriae genus Scriptura passim significat. Nec dubito quin Paulus ad Prophetarum dicta alluserit, Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, Ies. 9, 2.: item, Ecce tenebrae operient terram, et caligo populos: super te autem videbitur Dominus, Ies. 60, 2.: item, Ecce iis qui in tenebris sunt exorietur lumen, Ies. 42, 16.: item, Dedi te in lucem gentium, ibid. 42, 6. et 49, 6. Quod autem lux vitae e Iudaea latius diffundi ad gentes debuerit, ex compluribus oraculis patet.

24. Haec autem quum pro se diceret, Festus magna voce ait, Insanis, Paule, multae literae te ad insaniam convertunt. 25. Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis et sobrietatis verba eloquor. 26. Scit enim de his Rex, apud quem et libere loquor: latere enim eum nihil horum arbitror, neque enim hoc in angulo gestum est. 27. Credis, Rex Agrippa, Prophetis? Scio, quod credis. 28. Agrippa autem ad Paulum ait, Brevi persuades mihi, ut fiam Christianus. 29. Et Paulus ait, Optarim a Deo, et modica in parte et magna, non te modo, sed omnes etiam qui me audiunt, hodie esse tales, qualis ego sum, exceptis vinculis his. 30. Et haec eo loquuto, surrexit Rex ac Praeses et Bernice, et qui assidebant eis. 31. Et quum secessissent, loquebantur inter se, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste. 32. Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Caesarem.

24. *Festus magna voce.* Ostendit haec Festi acclamatio, quantum apud reprobos proficiat Dei veritas, dum scilicet quantumvis probe testata et conspicua eorum tamen fastu calcatur: nam quae ex Lege et Prophetis Paulus disseruerat, licet nihil haberent delirio affine, imo in optima ratione fundata essent, nihilominus insaniae tribuit, non quod aliquid videat absurdum, sed quia repudiat quaecunque non capit. Nihil stultius erat vel magis insulsum gentium superstitionibus, ut summos antistites merito puderet sua mysteria proferre, quorum ineptiae plus quam ridiculae erant. Festus in Pauli sermone reconditam eruditionem agnoscit: interim tamen quia Evangelium incredulis opertum est (II. Cor. 4, 3.), quorum mentes excoecavit Satan, putat hominem esse fanaticum, qui perplexas ambages involvat. Ita quamvis ridere et palam contemnere nequeat, adeo tamen non movetur, ut Paulum habeat pro homine arrepticio et insanae curiositatis. Hinc etiam fit, ut animum advertere non sustineat, ne se eadem implicet insania. Sicuti multi hodie a verbo Dei refugiunt, ne se demergant in labyrinthum, ac desipere nos putant, qui disputationes de rebus arcanis movendo nobis et aliis molesti sumus. Quare hoc exemplo admoniti petamus a Domino, ut patefacta nobis doctrinae suae luce simul eius gustu nos imbuat, ne sua obscuritate nobis reddatur insipida, ac tandem superbum fastidium in blasphemiam erumpat.

25. *Non insanio.* Non succenset Paulus, nec severius blasphemam Festi vocem exagitat, imo honorifice eum compellat: nam neque durior obiurgatio locum habebat, et venia danda erat hominis inscitiae, quum minime ex professo contra Deum insurgeret. Rationem etiam habebat personae: quamvis enim honore indignus esset, praeerat tamen cum imperio: neque tamen propterea cedit blasphemiae, quin verbo Dei suam gloriam asserat. Unde etiam perspicimus, posthabito sui respectu tantum de doctrina fuisse sollicitum: non enim iactat suum acumen, non contendit, nec laborat pro sua prudentia, sed hac una defensione contentus est, quod nihil doceat nisi verum et sobrium. Veritas porro imposturis et fallaciis quibuslibet opponitur: sobrietas frivolis speculationibus vel spinosis argutiis, quae tantum contentionum sunt semina. Occurrit quidem Paulus Festi errori, sed hinc colligere licet, quaenam sit proba docendi ratio, quae scilicet non modo pura est ab omnibus fallaciis, sed neque inebriat hominum mentes vanis quaestionibus, nec indulget stultae curiositati, nec intemperantem plus quam par est sciendi pruritum fovet, sed moderata est ad solidam aedificationem.

26. *Scit enim de his Rex.* Convertit se ad Agrippam, in quo plus erat spei. Ac primum quidem dicit, notam illi esse rerum historiam, sed statim eum ad Legem et Prophetas revocat. Neque enim multum proderat rem gestam tenere, nisi sciret, quae praedicta erant de Christo in persona Iesu crucifixi impleta esse. Quod vero de fide Agrippae non dubitat Paulus, non tam facit eius laudandi causa, quam ut Scripturam eximat ab omni controversia, ne in ipsis principiis subsistere cogatur. Sensus est igitur, Scripturam esse αὐτόπιστον, ut fas non sit homini Iudaeo, eius auctoritati vel minimum detrahere. Neque tamen illi blanditur

Paulus: quanquam enim Scripturam non reverebatur, ut pio homine dignum erat, hoc tamen a pueritia rudimentum imbiberat, ut persuasus esset, nihil praeter Dei oracula illic contineri. Quemadmodum vulgus hominum, etiamsi magnopere verbum Dei non curet, in genere tamen et confuse verbum Dei esse agnoscit, ut saltem religio prohibeat vel reiicere vel despicere.

28. *Agrippa autem ad Paulum.* Hoc saltem profecit Apostolus, ut confessionem non voluntariam exprimeret regi Agrippae: sicuti annuere solent, qui veritati amplius resistere nequeunt, vel saltem aliquod dare assensus signum. Significat quidem Agrippa, non libenter fore se Christianum, imo fieri nolle, se tamen refragando esse imparem, sed quodammodo invitum trahi. Unde apparet, quanta sit humani ingenii pervicacia, donec Spiritu Dei ad obsequium subigatur. Particulam ἐν ὀλίγῳ varie exponunt Interpretes. Valla putavit sic vertendum, Parum abest quin me Christianum facias. Erasmus reddidit, Modica ex parte. Simplicius vetus Interpres, In modico: quia saltem verbum verbo reddens liberum lectoribus iudicium permisit. Et certe ad tempus commode potest referri, acsi dixisset Agrippa, Statim vel uno momento facies me Christianum. Si quis excipiat, non quadrare Pauli responsum, facilis est solutio: nam quum ambigua esset loquutio, quod de tempore dictum erat, scite Paulus ad rem traxit. Quum ergo intelligeret Agrippa, se fere Christianum esse factum exiguo tempore, subiecit Paulus se cupere, ut tam ipse quam comites a parvis initiis ad maiores progressus conscenderent: neque tamen displicet ἐν ὀλίγῳ tantundem valere ac propemodum. Haec autem responsio testis est, quanto propagandae Christi gloriae zelo flagraverit sanctum viri pectus, dum vincula sibi a Praeside iniecta patienter sustinens eum cupit exitialibus diaboli laqueis exceptum, et tam ipsum quam alios eiusdem gratiae consortes ac socios sibi adiungere, molesta interim et probrosa sorte contentus. Notandum quod non simpliciter optat, sed a Deo, sicuti eius est nos ad Filium trahere, quia nisi intus docente eius Spiritu semper frigebit exterior doctrina.

29. *Exceptis vinculis.* Certum est, non tam dura vel tristia fuisse Paulo sua vincula in quibus saepe gloriatur, et quae honoris causa in medium profert, tanquam legationis suae insigne, sed rationem eorum habet, quibus fidem precatur sine molestia et cruce. Nam qui nondum in Christum credebant, longe aberant ab eo affectu, ut pro Evangelio certare parati forent. Et certe pios omnes hac mansuetudine praeditos esse convenit, ut crucem suam placide ferant, alios autem cupiant commode agere, et quantum in se est levare studeant omni molestia, quieti autem vel laetitiae minime invideant. Haec humanitas et moderatio ab eorum acerbitate longe remota est, qui mala sua aliis imprecando solatium inde petunt.

31. *Loquebantur inter se.* Quod absolvitur Paulus omnium sententia, in Evangelii non vulgare decus cessit. Et Festus reliquis assentiens se ipsum damnat, ut qui sua iniquitate in eas angustias Paulum coniecerat, sub specie mutandi loci eius vitam hostium insidiis prodendo. Tametsi autem videtur provocatio sancto viro damnosa esse, quia tamen hoc unicum illi a morte

effugium fuerat, quietus manet nec satagit, ut se ab illo laqueo explicet, non modo quia res iam non erat integra, sed quia *in visione* admonitus fuerat, se Romam quoque divinitus vocari (supra 23, 11.).

CAPUT XXVII.

1. Postquam autem decretum est, ut nos navigaremus in Italiam, tradiderunt et Paulum et quosdam alios vinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustae. 2. Conscensa autem nave Adramyttina, navigaturi iuxta loca Asiae solvimus, perseverante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi. 3. Sequenti autem die appulimus Sidonem, et Iulius humaniter tractato Paulo permisit, ut ad amicos profectus ab illis curaretur. 4. Et inde quum solvissemus, subnavigavimus iuxta Cyprum, propterea quod essent venti contrarii. 5. Et pelagus quod est contra Ciliciam et Pamphyliam emensi, pervenimus Myram, quae est Lyciae: 6. Et ibi nactus Centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, imposuit nos in eam. 7. Et quum multis diebus tarde navigaremus, vixque devenissemus contra Cnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretae iuxta Salmonem: 8. Et vix praeterlegentes eam, pervenimus in locum quendam, qui vocatur Pulcri Portus, cui vicina civitas Lasaea.

1. Navigatio Pauli a Luca nobis narratur hoc maxime consilio, ut sciamus Romam fuisse mirabiliter perductum Dei manu, et in ipso itinere multis modis illustrem apparuisse in eius dictis et factis Dei gloriam, quae magis ac magis eius Apostolatum sanciret. Traditur quidem ducendus cum aliis vinctis, sed Dominus postea longe ipsum a sceleratis et maleficis discernit, quibuscum illi communis erat vinculorum conditio. Quin etiam paulo post videbimus, ut eum Tribunus laxet, et quasi liberum habeat inter vinctos. Cohortem quam vocet Augustam Lucas nescio, nisi forte quae ante Caesarum monarchiam Praetoria solebat vocari. Nominatim vero dicit Lucas in navem Adramyttinam fuisse impositos, quia navigaturi erant prope litus Asiaticum: est enim Adramyttium urbs Aeoliae. Ex quo autem portu solverint, mihi incertum est, quia recta navigatio non fuisset versus Sidonem, nisi multum fallant topographicae tabulae: probabilis est coniectura, illuc fuisse

delatos, vel quia navis alibi non reperiebatur, vel quia ex illa regione sumendi erant vincti illi, quorum facta est mentio.

2. *Perseverante nobiscum.* Sic videtur Lucas unius hominis laudare constantiam, ut alios perstringat: nam plures comites eum Hierosolymam sequuti erant, ex quibus nunc duos tantum fuisse residuos videmus. Sed quia fieri potest, ut alios impedierint iustae causae, vel etiam eorum officium recusaverit Paulus, nihil in utramvis partem affirmo: nec vero absurdum est, ut peculiaris fuerit ratio, cur hunc prae aliis laudaret Lucas, quum tamen unus esset ex pluribus. Certe hominem fuisse divitem probabile est, qui triennii sumptus ferre potuerit relicta domo sua. Prius enim habuimus, multos ex primariis familiis Thessalonicenses Christum amplexos esse (cap. 17, 11.), Aristarchum vero et Secundum honoris causa Lucas recensuit venisse cum Paulo in Asiam (cap. 20, 4.). Hoc ergo quod certum est ac utile cognitu tenere sufficiat, exemplum sanctae patientiae nobis proponi, quod Aristarchus nullo taedio vel molestia fatigatur, quin sponte eandem cum Paulo fortunam subeat, et postquam affixus fuerat eius carceri per biennium, nunc mare traiiciat, ut ei quoque Romae ministret, non absque sinistra multorum exprobratione, praeter rei domesticae iacturam, tot sumptus incommoda.

3. *Permisit ut ad amicos etc.* In urbe ampla et maritima latebras Paulus nancisci poterat, sed vinctus oraculo tenebatur, ne se Dei vocationi subtraheret. Deinde quia tam humaniter cum eo egerat Centurio, ut amicis curandum permitteret, quem in navis paedore relinquere poterat, non debuit nec potuit sine turpi perfidia illius periculo vitae suae consulere: nec vero committendum ut cuiquam, a quo benigne habiti simus, nostra culpa humanitas sua sit fraudi. Tractum navigationis quam refert Lucas ex Geographis petant lectores: hoc solum admoneo, huc spectare quicquid dicitur, ut sciamus difficilem et tempestuosam fuisse navigationem, ex quo solverunt ex portu Sidonio, donec prope Melitam ventum est. Deinde longo tempore luctatos fuisse nautas cum adversis ventis, donec saevior procella invaluit, cuius exitus tandem fuit naufragium quod videbimus.

9. Multo autem tempore peracto, et quum iam esset periculosa navigatio, quod iam ieiunii quoque tempus praeteriisset, admonebat eos Paulus, 10. Dicens eis, Viri, video quod cum iniuria multoque damno non solum oneris et navis, sed etiam animarum nostrarum futura sit navigatio. 11. Centurio autem gubernatori et nauclero magis credebat, quam iis quae a Paulo dicebantur. 12. Et quum portus ineptus esset ad hibernandum, complures ceperunt consilium illinc solvendi, si quo modo possent pervenire Phoenicem, et illic hibernare. Is est portus Cretae spectans ad Africum et ad Chorum. 13. Aspirante autem Austro, rati se propo-

siti compotes, quum transgressi essent propius, praeterlegebant Cretam. 14. Sed non multo post coortus est contra ipsam ventus Typhonicus, qui vocatur Euroclydon. 15. Quumque correpta esset navis, nec posset obniti vento, datis flatibus nave ferebamur. 16. In insulam autem quandam devecti, quae vocatur Clauda, vix potuimus obtinere scapham: 17. Qua sublata, adiutoriis utebantur, succingentes navem, timentesque ne in Syrtim inciderent, demisso vase sic ferebantur. 18. Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequenti die iactum fecerunt: 19. Ac tertio die nostris manibus armamenta navis proiecimus. 20. Porro neque sole, neque sideribus apparentibus ad complures dies, et tempestate non exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostrae.

9. *Quum iam esset periculosa navigatio.* Non modo intelligit, ventos fuisse tunc contrarios, sed incommodum etiam anni tempus, quod clarius deinde exprimit, dicens Ieiunium praeteriisse. Hanc enim particulam exegetice additam esse puto ad notandum finem auctumni. Nec refert quod Centurioni et reliquis vectoribus ac nautis ignotum erat solenne illud ieiunii tempus, quod notatur a Luca: nam ex more populi Iudaici partes anni designat. Porro dubium non est, quin auctumnale esset ieiunium. Quanquam eorum opinioni non assentior, qui unum ex quatuor ieiuniis fuisse putant, quae sibi instituerant Iudaei post Babylonicum exsilium. Tertium enim, quod erat septimi mensis, quum prae aliis celebre non foret, utpote ob mortem Godoliae et cladem reliqui populi indictum, non simpliciter posuisset Lucas, sed adiecta distinctionis nota: deinde nescio an post reditum mos ille retentus a populo fuerit. Magis probabile est, festum expiationis intelligi, quo iubebat Dominus animas affligi per septem dies. Initium vero fiebat a decimo die mensis septimi (Levit. 16, 29.), cui nunc partim September, partim October respondet. Quum ergo iam Octobrem ingressi essent, non abs re dicitur periculosa tunc fuisse navigatio. Quodsi ad inediam referas, ut faciunt quidam, non video, quis sensus possit elici: erat enim adhuc in navi tritici copia, ut necessitate esurire non debuerint. Cur autem voluntarii ieiunii tempus diceret esse impletum? Ad haec ex contextu postea patebit, ideo monitos fuisse a Paulo ut interquiescerent, quia hiems instabat, cuius asperitas mare claudere solet. Quamvis enim consideret, Deum fore navis rectorem, nolebat tamen temere festinando eum tentari.

11. *Centurio autem.* Non reprehenditur Centurio, quod gubernatorem et nauclerum potius audierit quam Paulum. Quid enim egisset? Nam ut Pauli consilio aliis in rebus plurimum deferret, sciebat tamen, navigandi artem non tenere: ergo quod prudentis et modesti est hominis, a peritis et exercitatis regi se

patitur. Et ipsa necessitas huc eum prope cogebat: portus enim ad hibernandum erat incommodus. Nec vero suadebat gubernator, navem in altum proiici, sed ut in vicinum portum se conferrent, qui prope in oculis erat. Ita brevi molestia redimebatur hiemis transigendae commoditas. Neque tamen hoc frustra refert Lucas, sed ut sciamus, Paulum iam ab initio instructum fuisse praesentia Spiritus, ut melius videret quae utilia erant, quam magistri ipsi. Oraculone edoctus, an occulta inspiratione consilium hoc dederit, nescitur. Hoc quidem certum est, ad eius commendationem postea valuisse. Porro quum dicat (v. 13.), legisse Creticum litus, donec in diversam partem rapti sunt, iure Beza noster Interpretum hallucinationem reprehendit in voce ἆσσον, dum ex adverbio fecerunt urbis nomen.

15. *Quum correpta esset navis.* Hic Lucas accidisse narrat, quod solet in extremo discrimine, ut se ventis ferendos permitterent. Quum prius aliquatenus progressi sibi ex animi voto succedere putarent nautae, non dubium est, quin Pauli monitionem deriserint, ut mos est temerariis hominibus, quoties arridet fortuna, insolescere. Nunc deprehensi nimis seram audaciae suae poenam luunt: imo prope insulam appulsi non minus sibi metuunt ab impactione, quam prius a subversione navis. Et diligenter ea omnia persequitur Lucas, ex quibus colligere liceat, adeo atrocem et saevam fuisse procellam ac pertinaciter durasse, ut subinde novae mortes instarent. Simul etiam declarat, strenue usos fuisse omnibus remediis, quae naufragio mederi possent, nec mercibus vel armamentis pepercisse: unde cognoscimus, vivo periculi sensu coactos fuisse ad extrema. Et Lucas subiicit, tandem omnibus tentatis ipsos de sua salute desperasse. Et certe caligo coeli cuiusdam sepulcri instar erat: nec dubium est quin Dominus hoc modo liberationis gratiam, quae paulo post sequuta est, magis commendare ac notabilem reddere voluerit. Interea servum suum cum aliis laborare passus est, donec se putaret morti addictum. Non enim ante illi per angelum apparuit, quam videri posset de eius vita actum esse: quare non modo iactatum inter procellas fuit eius corpus, sed anima quoque duris et violentis tentationibus fuit concussa. Eventus tamen ipse ostendit, fide substitisse ne labasceret. Lucas quidem non refert eius preces, sed quia postea ipse recitat, angelum Dei, cui serviebat, sibi fuisse visum, probabile est, dum alii coelo et terrae maledicebant, suas preces sursum direxisse, et ita quietum fuisse, et composito animo exspectasse quid Deo placeret. Quod autem dicit ablatam fuisse spem salutis, non debet referri ad eius sensum, sed tantum ad humana media, acsi dixisset, ita res fuisse confusas, ut humanitus nulla salus restaret.

21. Quum autem multa fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum dixit, Oportebat quidem, o viri, mihi obtemperando non solvere a Creta, nec accersere nobis iniuriam hanc et iacturam. 22. Et nunc hortor, ut bono animo sitis. Iactura enim animae nulla erit ex vobis, sed tantum navis. 23. Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius

sum ego, quem et colo, 24. Dicens, Ne timeas, Paule, Caesari te oportet sisti. Et ecce donavit tibi Deus omnes, qui navigant tecum. 25. Propter quod bono animo estote viri. Credo enim Deo, quod sic erit, quemadmodum dictum est mihi. 26. In insulam autem quandam oportet nos incidere. 27. Sed postquam quarta decima nox supervenit, navigantibus nobis in Adria, circa medium noctis suspicabantur nautae, apparere sibi aliquam regionem. 28. Qui et demissa bolide repererunt passus viginti, ac pusillum inde digressi, rursum demissa bolide repererunt passus quindecim. 29. Timentesque ne in aspera loca inciderent, de puppi iactis ancoris quatuor, optabant diem oriri. 30. Nautis vero quaerentibus fugere e navi, quum demisissent scapham in mare, sub praetextu velut e prora ancoras extensuri, 31. Dixit Paulus Centurioni et militibus, Nisi hi in navi manserint, vos salvi fieri non potestis. 32. Tunc absciderunt milites funes scaphae, et passi sunt eam excidere.

21. *Quum multa fuisset inedia.* Quanquam diserte non exprimit Lucas, quomodo se nautae et milites gesserint, Paulum tamen satis clare ab illis discernit, narrans in medio eorum stetisse, ut collapsos eorum animos erigeret: neque enim ad hortandum idoneus est, nisi qui ipse est constantiae et fortitudinis exemplum. Porro hanc exhortationem distulit Paulus, donec omnes fere exanimes iacerent. Ex vulgari infidelium more coniicere promptum est, inter principia sine modo et temperamento fuisse tumultuatos. Inter clamores illos et strepitus nunquam moderata vox audita fuisset, nunc postquam satagendo et eiulando fessi attonitis similes resident, eos alloquitur Paulus. Ergo velut semimortuos languere oportuit, donec paulisper sedati essent placide, et cum silentio audirent probe monentem. Videtur tamen intempestive facere Paulus, dum eis stultitiam exprobrat, quia salvis rebus obtemperare suo consilio noluerint, quem sciebant rei nauticae imperitum, ut ipse quoque sibi conscius erat propriae inscitiae. Atqui si reputamus, quam aegre flectantur homines et formentur ad sanam mentem, apprime utilis fuit haec castigatio. Nulla erat Pauli auctoritas, quae illos moveret, nisi hoc testatum illis foret, infeliciter illis cessisse, quod eum prius neglexerant. Crudelis quidem est obiurgatio, quae nihil affert solatii: verum si addito remedio condiatur, iam ipsa est pars medicinae. Sic Paulus postquam attentos reddidit vectores et ab ipso eventu docuit habendam sibi esse fidem, ad bonum animum hortatur et salutem promittit. Hoc vero fiduciae non vulgaris signum est, quum dicit, oportuisse sibi obtemperari. Itaque his verbis testatur, nihil se temere attulisse in medium, sed quod divinitus praescriptum erat, illis mandasse. Nam etsi nulla tunc specialis revelatio ei data legi-

tur, sibi tamen arcanae Spiritus gubernationis conscius erat, ut intrepide monitoris partes suscipere posset, qui praeeuntem habebat Dei Spiritum. Unde melius patet, quod nuper attigi, Paulum ita praefando expergefacere vectores, ut attentius audiant quod dicturus est. Alioqui ridiculum fuisset, hominem naufragum eiusdem calamitatis sociis salutem promittere.

23. *Astitit enim mihi.* Ne temeritatis argui possit, quod tam secure omnibus salutem promittat, Deum testem ac auctorem adducit. Nec vero dubium est, quin certa illi constiterit visionis fides, ut a Satanae praestigiis nihil metueret. Quia enim sub revelationum specie saepe hominibus illudit ille mendacii pater, nunquam servis suis apparuit Deus vel per se vel per angelos, quin illustribus notis omnem dubitationis scrupulum eximeret, deinde Spiritu discretionis eos instrueret, ne quis fallaciis esset locus. Caeterum diserte Paulus nomen Dei sui celebrat apud homines profanos, non modo ut discant in Iudaea coli verum Deum, sed etiam agnoscant, eius cultorem Paulum ipsum esse. Sciebant omnes, cur coniectus esset in vincula: nunc quum e coelo ad eum angeli descendant, colligere promptum est, divinitus probari ipsius causam. Subest igitur in his verbis Evangelii commendatio. Interea videmus ut Paulus vinculis triumphet, dum tot hominibus minister est salutis et Dei interpres.

24. *Ne timeas, Paule.* Sedulo huc incumbit, ut uni Deo gloriam liberationis asserat, ne falso eam superstitiosi ad sua idola transferant: et hoc modo ad rectam fidem eos invitat. Verum hinc patet, quanta sit hominum pravitas, quod aures claudunt sanis et salubribus consiliis, et statim Dei gratiam, quamvis familiariter illis innotuerit, obliviscuntur, imo, quod deterius est, praesentem et sibi ante oculos positam non vident nec sentiunt. Utcunque autem maior pars ingrata fuerit, non tamen sine fructu patefactum fuit hoc oraculum, imo hoc ipsum profuit, reddi inexcusabiles qui sibi in fallaciis nimis indulgebant. Quod autem dictum fuit, oportere sisti Caesari, huc spectabat, ut pios magis confirmaret eius confessio, ubi admoniti essent, prodire a Deo testem asserendae Evangelii doctrinae certo destinatum, et in hunc usum servari.

Donavit tibi omnes animas. Videtur innuere Lucas, Paulum non modo pro se, sed pro aliis quoque orasse, ut omnes Deus e naufragio eriperet. Et certe probabile est, quum discrimen commune cerneret, non ita fuisse distentum vitae suae cura, ut alios negligeret, utpote quos cernebant eodem discrimine implicitos. Potest tamen fieri, ut Dominus sponte eius preces anteverterit. Nec vero novum est, eius benedictionem ad indignos extendi, qui aliquo societatis nexu fidelibus coniuncti sunt. Ita Sodomae pepercisset, si reperti illic fuissent decem probi homines. Hic quaeritur, quatenus impiis prosit Sanctorum integritas. Primum tollenda est Papistarum superstitio, qui dum audiunt in gratiam piorum malis benefieri, illos somniant mediatores, qui meritis suis mundo salutem impetrent. In eo autem bis stulti sunt et praeposteri, quod haec vivorum elogia trahunt ad mortuos, nec aliter quam eorum intuitu Deum sibi fore sperant propitium, ideoque patronos sibi asciscunt. Omitto quod Sanctorum merita extollendo gratuitam Dei bonitatem obscurant. Iam ut propositam quaestionem

solvamus, sic breviter habendum est: quum malis permixti sunt boni, utrisque promiscue accidere res adversas et prosperas, fieri tamen interdum, ut Dominus suis parcendo impios ad tempus cum ipsis sustineat: deinde plures esse causas, cur in gratiam fidelium malis et reprobis benefaciat. Domum Potipharis benedixit in gratiam Ioseph, ut illius animum ad praestandam huic sancto viro humanitatem flecteret. Suum erga Paulum favorem, multos homines servando incolumes, testatus est ut eius pietati testimonium redderet, ut inde elucesceret Evangelii maiestas. Caeterum tenere convenit, quaecunque Deus impiis beneficia largitur, tandem illis cedere in exitium, sicuti rursum fidelibus utiles sunt poenae, quas communiter cum reprobis sustinent. Intereà singulare hoc divini erga nos amoris pignus est, quod a nobis quasdam beneficentiae suae guttas defluere ad alios facit.

25. *Credo enim Deo.* Iterum inculcat Paulus, unde sibi tanta confidentia, ut intrepide inter innumeros maris gurgites ad portum affirmet omnes venturos, quia scilicet ita promisit Deus: quibus verbis exprimitur fidei natura, dum statuitur mutua inter ipsam et Dei verbum relatio, ut contra tentationum insultus animos sustentet. Caeterum non solum vectores suo exemplo ad credendum hortatur, sed quasi sponsoris partes suscipit, ut fidem oraculo conciliet. Quod mox subiicitur de insula, posterius signum est, unde post rei exitum clarius pateat, non fuisse hanc incertam navigationem: alias vectorum nihil intererat enatandi modum scire. Videmus ergo, ut Deus quam pollicitus est salutem insigniat, ne fortuita videri possit. Simul tamen notandum est, Deum illos tenere suspensos: partim ut fidem servi sui exerceat, partim ut omnes agnoscant Paulum a Spiritu sancto didicisse, quod humano sensu nondum comprehendi poterat. In ipso tamen contextu docet Lucas, ne sic quidem fuisse creditum eius verbis. Quod enim putabant nautae, sibi apparere aliquam regionem mediterraneam, minime consentaneum erat cum promissione de appulsu in insulam. Videmus ergo, ut vix tandem experientia coacti senserint, verum dixisse.

30. *Nautis vero quaerentibus.* Iam hac quoque in parte enituit in Paulo Spiritus sancti gratia, quod prudenter admonuit, retrahendos esse a fuga nautas. Cur non enim Centurio potius, vel alius quispiam e turba fraudem olfacit, nisi ut Paulus ad extremum usque liberationis sit minister? Sed mirum est, quod reliquos vectores salvos posse fieri negat, nisi retentis nautis: quasi vero Dei promissionem exinanire penes ipsos fuerit. Respondeo, Paulum hic de potentia Dei praecise non disputare, ut eam a voluntate et mediis seiungat: et certe non ideo fidelibus virtutem suam Deus commendat, ut contemptis mediis torpori et socordiae indulgeant vel temere se proiiciant, ubi certa est cavendi ratio. Deus Hiskiae pollicitus erat obsessae urbis liberationem: si portas aperuisset hostibus, annon Iesaias statim clamasset, Tu et te et urbem perdis? Neque tamen propterea sequitur, mediis vel adminiculis alligatam esse Dei manum, sed quum Deus hunc vel illum agendi modum ordinat, hominum sensus continet, ne praescriptas sibi metas transiliant.

33. Et quum dies inciperet apparere, hortabatur Paulus omnes sumere cibum, dicens, Dies hic decimus quartus est, quod exspectantes ieiuni permanetis nihil accipientes. 34 Propter quod hortor vos, ut sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram pertinet, quia nullius vestrum capillus de capite cadet. 35. Et quum haec dixisset, sumpto pane gratias egit Deo in conspectu omnium, et quum fregisset, coepit edere. 36. Porro animis iam recreati, omnes sumpserunt et ipsi cibum. 37. Eramus vero universae animae in navi ducentae septuaginta sex. 38. Et satiati cibo allevabant navem, eiicientes triticum in mare. 39. Quum autem dies esset, terram non agnoscebant: sinum vero quendam animadverterunt habentem litus, in quod cogitabant eiicere navem. 40. Et quum ancoras sustulissent, committebant se mari: simul laxatis iuncturis gubernaculorum, et, sublato artemone ad aurae flatum, tendebant ad litus. 41. Quum vero incidissent in locum bimarem, impegerunt navem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis vero solvebatur a vi undarum. 42. Porro militum consilium erat, ut vinctos occiderent, ne quis, postquam enatasset, aufugeret. 43. At Centurio, volens servare Paulum, prohibuit eos a consilio, iussitque, ut qui possent natare, abiicerent se primos, et in terram evaderent, 44. Caeterique partim in tabulis, partim in reliquiis navis: et sic factum est, ut omnes incolumes evaderent in terram.

33. *Et quum dies inciperet.* Quicquid coniiciant nautae, non vacillat Pauli fides, sed constanter in promissionem sibi datam recumbit: neque enim tantum hortatur ad sumendum cibum, ut ille in ultima desperatione sic loquutus fertur, Prandete milites, nam apud inferos coenabimus, sed in vaticinio suo persistens bono esse animo iubet. In eo se prodit vis fidei, dum ad patientiam nos armat, et contrarios insultus, quibus eam quatefacere molitur Satan, intrepide excipit ac propulsat. Sed quod dicit, per dies quatuordecim ieiunos mansisse, absurdum videri posset. Reperietur unusquispiam, qui inediam diutius ferat, sed de tanta multitudine vix credibile est. Responsio facilis est, ieiunium improprie vocari insolitam cibi abstinentiam: quia iusto convivio nunquam refecti fuerant per totum illud tempus, ut qui moerore anguntur fere ad cibum nauseant. Quia autem fastidii causa erat desperatio, iterum affirmat victuros, modo animos colligant. Fidum enim Verbi ministrum oportet non promissiones modo in medium afferre, sed consilium simul addere, ut homines Deum vocantem sequantur, non autem ignavi et hebetes sedeant. Porro sensus verborum est,

Deus vos servare decrevit: haec fiducia vos animare debet ac reddere alacres, ne ipsi vobis desitis.

35. *Sumpto pane.* Quo melius eos suo exemplo erigat, panem sumit ac vescitur. Gratias egisse Lucas refert, non tantum ex quotidiano more, sed quia ad fiduciae testimonium non parum id valebat. Dubium quidem non est, quin Paulus diligenter praestiterit in sumendo cibo quod aliis praecipit, sed nunc non tantum gratitudinem suam testatur, nec tantum petit ut cibum, quem sumpturus est, Deus sanctificet, verum intrepidus Deum vitae auctorem invocat, ut miseri illi, quos moeror constrictos tenebat, aliquid bonae spei conciperent. Et hoc saltem profecit, ut receptis animis cibum sumpserint, quibus curandae vitae oblivionem induxerat metus.

37. *Universae animae.* Primum ideo refertur hominum numerus, quo certius constet, neminem in turba periisse: non enim recenset Lucas, quot homines ad litus enatarint, sed quot tunc fuerint in navi: deinde ut illustrius reddatur miraculum. Humanitus enim accidere vix potuit, ut ducenti septuaginta sex ex naufragio in terram evaderent ad unum omnes: nam praeter nautas paucos nandi peritos fuisse, probabile est. Tametsi autem sumpto cibo paululum refectae erant vires, diuturno tamen taedio et moerore sic confecti erant, ut mirum fuerit, movendis brachiis agiles fuisse. Iam vero reputandum est, quantopere sint tumultuati, quum vix contingat viginti aut triginta homines sic natare in periculo, quin alii alios collidant vel obruant. Manum ergo suam palam exseruit Deus, quum sine exceptione numerati sunt omnes in litore, qui se in mare proiecerant.

38. *Satiati cibo.* Haec circumstantia ostendit, commotos demum fuisse Pauli sermone. Nondum illuxerat, ut scire possent, essetne vicinus aliquis portus. Quod tamen reliquum est tritici proiiciunt in mare allevandae navis causa. Hoc non erant facturi, nisi plus apud eos quam antea valuisset Pauli auctoritas. Verum ut instabiles sunt increduli omnes, facile mox evanuit ex eorum animis illa persuasio.

41. *Impegerunt navem.* Tunc vero et Paulum lusisse Deus videri potuit, et ipse nugando socios naufragii vana spe lactasse: sed Deus prosperiore successu errorem mox discussit. Ita scilicet, ubi fracta et soluta est navis, frangi et liquescere oportuit omnium animos, ut desperatio miraculi gloriam augeret. Sic enim opera sua moderari solet Deus, ut multis se obstaculis ingerentibus speciem difficultatis nobis praebeat. Hoc modo sensus nostros ad maiorem intentionem acuit, ut tandem discamus, quamvis toto mundo luctante minime impediri, quominus victor emergat. Haec ratio est, cur maluerit Paulum et alios fracta navi naufragos trahere, quam navem integram perducere ad litus.

42. *Porro militum etc.* Nimis saeva ingratitudo fuit: quum vitam bis aut ter Paulo deberent milites, eum occidere cogitant, in cuius gratiam aequum fuisset aliis parcere. Allata illis per ipsum fuerat salus, non secus ac per angelum Dei salutare ex ore eius consilium audierant, exanimes eodem die recreaverat: nunc crudeliter perdere non dubitant, a quo toties et tot modis fuerant liberati. Quare si contingat, iniquam nobis mercedem referri pro

beneficiis, non est cur nos turbare debeat hominum ingratitudo, quae plus quam vulgaris est morbus. Caeterum non modo in Paulum vitae suae ministrum ingrati sunt, sed foeda simul incredulitas et divinae gratiae oblivio se prodit. Nuper amplexi erant oraculum illud, donatas esse Paulo animas: nunc ubi illo exstincto salvi esse volunt, quid aliud quam Deo resistere conantur, ut praeter eius voluntatem a morte ipsi se eripiant? Ergo gratia, quam coacti gustaverant in summa desperatione, iam illis effluxit: nec amplius quicquam sapit, ex quo vicinus portus apparet. Nos vero admirabile Dei consilium tam in servando Paulo, quam in promissione sua implenda expendere convenit, dum eos ipsos adducit in terram, per quos non stetit, quominus irrita esset eius promissio. Ita plerumque certare solet eius bonitas cum hominum malitia. Sic tamen impiis est misericors, ut eorum poenam in idoneum tempus differens a reatu minime eos eximat, imo poenae gravitate tantam compensat tolerantiae suae moram.

CAPUT XXVIII.

1. Et quum evasissent, tunc cognoverunt, quod Melite insula vocaretur. 2. Barbari vero praestabant non vulgarem humanitatem nobis. Accensa enim pyra recipiebant nos omnes propter imbrem, qui imminebat, et propter frigus. 3. Quum vero congregasset Paulus sarmentorum multitudinem, et imposuisset in ignem, vipera e calore prorepens invasit manum eius. 4. Ut vero viderunt Barbari pendentem bestiam de manu eius, inter sese dicebant, Omnino homicida est homo hic, quem servatum e mari ultio non sinit vivere. 5. Et ille quidem excussa vipera in ignem, mali nihil passus est. 6. At illi existimabant futurum, ut incenderetur ac concideret repente mortuus. Diu autem illis exspectantibus, et intuentibus nihil mali illi accidere, mutata mente dicebant, illum esse deum.

1. Initio capitis triste illud spectaculum describitur, quum tot homines madidi, spumis etiam marinis lutoque foedati, frigore etiam rigidi, aegre ad litus reptarunt: perinde enim id erat, acsi e mari eiecti forent ad diversum mortis genus. Narrat deinde Lucas humaniter a barbaris fuisse exceptos, accensam fuisse pyram, ut vestes siccarent ac membra frigore languida foverent: tandem ab imbre fuisse protectos. Itaque haec officia laudando suam grati-

tudinem ostendit Paulus: et merito celebratur tanta erga ignotos liberalitas, cuius rara exstant in mundo exempla. Quanquam autem barbaris etiam gentibus in tali necessitate aliquem misericordiae affectum extorquet communis natura, dubium tamen non est, quin Melitensium animos ad clementiam Deus flexerit, ut firma rataque foret sua promissio, quae mutila videri poterat, si cui exitiale fuisset naufragium.

3. *Vipera invasit.* Iam eventus probaverat, verum et indubium Dei Prophetam esse Paulum: nunc Deus, ut eum in terra sicut nuper in mari nobilitet, superiora oracula novo miraculo obsignat, atque ita eius Apostolatum apud Melitenses sancit. Quamvis autem non multi inde profecerint, resplenduit tamen etiam apud incredulos Evangelii maiestas: apud vectores etiam oraculorum, quae non satis reveriti fuerant, haec magna fuit confirmatio. Nec vero casu erupit ex sarmentis vipera, sed Dominus, quod in Evangelii sui gloriam fore videbat, eam ad mordendum Paulum arcano suo consilio direxit.

4. *Ut viderunt barbari.* Passim receptum omnibus saeculis iudicium istud fuit, qui gravius aliquid paterentur atroci aliquo crimine esse implicitos. Nec vero de nihilo concepta fuit haec persuasio, quin potius a recto pietatis sensu fluxit. Deus enim, ut mundum inexcusabilem redderet, hoc omnium animis voluit esse infixum, aerumnas et res adversas, praecipue vero insignes clades irae suae et iustae in peccata ultionis esse documenta. Itaque quoties occurrit memorabilis aliqua calamitas, simul in mentem venit, graviter offensum esse Deum, qui tam severe et duriter iudicium exerceat. Nec vero unquam impietas eousque invaluit, quin hoc principium omnes retinerent, Deum, ut se mundi Iudicem ostenderet, notabiles poenas sceleratis infligere. Sed hic quoque error fere semper grassatus est, quod sine exceptione sceleris damnarunt omnes, quos durius videbant tractari. Deus vero, etsi hominum peccata rebus adversis semper castigat, non tamen aequaliter quas quisque meritus est poenas in praesenti vita exigit: et interdum piorum afflictiones non tam poenae sunt, quam probationes fidei et patientiae exercitia. Ideo falluntur, qui sibi universalem regulam constituunt, ut ex rebus prosperis vel adversis unumquemque aestiment. Hic status fuit disceptationis inter Iobum et eius amicos, quum illi reprobum et Deo exosum hominem esse contenderent, quem Deus affligeret: ille vero contra exciperet, pios interdum cruce humiliari. Quare ne in hac parte hallucinemur, duo nobis sunt cavenda. Prius est, ne ex solo eventu de hominibus ignotis coecum et praeceps feramus iudicium: nam quia promiscue bonos et malos affligit Deus, imo saepe reprobis parcens gravius suos flagellat, ut rite iudicemus, aliunde quam a poenis incipere convenit: nempe ut de vita et factis quaeramus. Si quis adulter vel blasphemus, vel periurus, vel latro, si quis in libidines proiectus, si quis fraudator, si sanguinarius plectitur, Deus quasi digito suum iudicium nobis demonstrat. Si nullum nobis scelus apparet, nihil melius est quam iudicium de poena suspendere. Altera cautio est, ut finem exspectemus: neque enim simulatque percutere coeperit Deus, manifestum nobis est eius consilium, quin potius dissimilis exitus tandem declarat, longe distare coram

Deo, qui poenarum similitudine videntur in hominum oculis coniuncti. Si quis obiiciat, non frustra in Lege toties repeti, miserias omnes privatas et publicas Dei esse flagella, fateor quidem id esse verum, sed tamen obstare nego, quin parcat Deus ad tempus quibus velit, quamvis omnium sint deterrimi, alios autem quorum mediocris est culpa gravius puniat. Nostrum interea est, quod ἐπὶ τὸ πολὺ contingit non facere perpetuum. Videmus nunc in quo decepti fuerint Melitenses, nempe quod, nulla vitae habita quaestione, Paulum iudicant esse nefarium hominem, tantum propter viperae morsum: deinde quod fine non exspectato sententiam praecipitant. Interea notandum est, execranda monstra esse, qui divini iudicii sensum ex cordibus suis evellere conantur, qui nobis omnibus naturaliter insitus est et barbaris etiam ferisque hominibus insidet. Quod caedis potius quam alterius cuiuspiam sceleris reum faciunt Paulum, hanc rationem sequuntur, quod homicidium maxime semper detestabile fuerit.

Ultio non sinit vivere. Impium esse colligunt, quia emersum ex mari ultio persequitur. Fingebant autem ultricem deam Iovis solio assidere, cui nomen vulgo impositum fuit Δίκη: crasse id quidem, ut homines purae religionis ignari, non tamen sine tolerabili significatione, acsi pinxissent Deum mundi Iudicem. Caeterum hac voce discernitur ira numinis a fortuna, atque ita asseritur iudicium Dei contra coecos omnes casus. Intelligunt enim Melitenses, conspicuum coelestis vindictae signum esse, quod Paulus iam servatus tamen salvus esse non potest.

5. *Excussa vipera.* Excussio viperae signum est compositi animi. Scimus enim, quantopere hominem perturbet ac debilitet metus: neque tamen omni metu vacuum fuisse Paulum intelligas. Non enim fides nos reddit stupidos, quemadmodum fanatici in umbra et extra teli iactum imaginantur. Sed quanquam fides sensum malorum non adimit, ipsum tamen temperat, ne consternatio longius abripiat piorum animos quam par sit, ut fiduciam semper retineant. Sic Paulus, quum viperam intelligeret noxiam esse bestiam, promissione tamen sibi data fretus pestiferum morsum usque ad perturbationem non timuit, et quia etiam ad mortem, si opus fuisset, accinctus erat.

6. *Mutata mente dicebant.* Haec tam admirabilis et insperata conversio Melitenses serio tangere debuit, ut Dei misericordiae gloriam darent, sicuti prius vindictae. Verum ut perperam semper ad extrema rapitur humana ratio, repente Paulum ex scelerato homicida deum faciunt: atqui si alterutrum valere necesse fuit, satius erat homicidam haberi quam deum. Et certe non solum unius sceleris damnari magis optasset Paulus, sed etiam omni infamiae genere obrui, adeoque demergi usque ad inferos, quam Dei gloriam ad se trahere: idque satis notum erat omnibus, qui ipsum inter medias procellas concionantem audierant. Fieri tamen potest, ut postea edocti agnoverint Deum miraculi auctorem. Porro discamus ex hac historia, sedatis animis et quietis exspectare felicem tristium rerum exitum, quae in iacturam gloriae Dei initio tendere videntur. Quis nostrum non vehementer territus fuisset hoc spectaculo, quod impios ad vexandam contumeliis et foedandam probris quibuslibet Evangelii gloriam armabat? Videmus tamen

ut mature Deus occurrerit: ergo non dubitemus quin, postquam suos scandalis obnubilari passus fuerit, opportunum remedium afferendo tenebras versurus sit in lucem. Interea a carnis iudicio nobis cavendum esse meminerimus. Et quia sibi semper excidunt homines, petamus a Domino spiritum moderationis, qui nos in recto modo contineat. Hinc praeterea doceamur, quam proclivis in superstitionem sit mundus. Imo haec pravitas fere nobiscum nascitur, ut Dei spoliis libenter ornemus creaturas. Quare nihil mirum, si saeculis omnibus novi subinde errores pullularint, quum quisque nostrum ab utero matris mirus sit fingendis idolis artifex. Verum ne inde excusationis praetextus captetur, testis est haec historia, hunc superstitionum fontem esse, quod homines Deo ingrati eius gloriam alio transferunt.

7. In illis autem locis erant praedia Primati insulae, nomine Publio, qui nos exceptos triduo benigne tractavit hospitio. 8. Contigit autem patrem Publii febribus ac dysenteriis vexatum decumbere: ad quem Paulus intravit, et quum orasset, imposuissetque ei manus, sanavit eum. 9. Hoc igitur facto caeteri quoque, qui habebant infirmitates in insula, accedebant et sanabantur. 10. Qui etiam multis honoribus nos honoraverunt, et solventibus imposuerunt, quae necessaria erant. 11. Post menses autem tres navigavimus in navi Alexandrina, quae in insula hiemaverat, cui erat insigne Castor et Pollux. 12. Et quum venissemus Syracusas, mansimus triduo. 13. Inde circumlegentes devenimus Rhegium. Et post unum diem afflante Austro, postridie venimus Puteolos: 14. Ubi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem: et sic venimus Romam.

7. *In illis autem locis*. Quia nomen Publii romanum est, potius suspicor hunc, de quo fit mentio, civem romanum fuisse quam insulanum: non enim solebant Graeci et alii exteri, nisi mediocres homines, mutuari nomina a Latinis. Fieri autem potest, ut quispiam ex Romae proceribus praedia sua tunc inviserit, et vocetur insulae Princeps, non quod illic habitaret, sed quod nemo illi par esset opibus et possessionum amplitudine. Vix autem probabile est, totam Graecorum turbam triduo fuisse hospitaliter tractatam: magis suspicor, quum Centurionem exciperet, Paulo etiam et eius comitibus honorem habuisse, quod miraculo admonitus hominem crederet esse Deo gratum. Utcunque tamen res habeat, mercede non caruit eius hospitalitas; nam paulo post eius patrem Dominus ex gravi et periculoso morbo manu Pauli in sanitatem restituit, atque ita testatum esse voluit, quantopere sibi placeat humanitas, quae miseris et egentibus praestatur. Quamvis saepe ingrati sint ac beneficii immemores, quibus aliquid opis est allatum,

vel illos deficiat remunerandi facultas, Deus tamen ipse, quicquid suo mandato impensum fuerit in homines, abunde rependet: verum benignis et hospitalibus interdum aliquos ex servis suis destinavit, qui secum benedictionem afferunt. Hic iam magnus erat honor, quod Publius Christum in Pauli persona exceperat hospitem. Cumulus tamen accessit, quod Paulus sanationis dono instructus venit, quo non modo mutuam vicem referre posset, sed etiam multo plus largiri quam acceperat. Nescitur deinde, an fidei rudimenta imbiberit, ut plerumque miracula rudes et incredulos ad docilitatem comparant. Speciem morbi designat Lucas, quo melius commendet Dei gratiam: nam quum difficilis et lenta sit dysenteriae curatio, praesertim ubi simul grassatur febris, non sine manifesta Dei virtute, sola impositione manuum et precibus, tam repente seni caduco reddita fuit incolumitas.

8. *Imposuissetque manus.* Precando declarat Paulus, se non esse miraculi auctorem, sed duntaxat ministrum, ne sua gloria fraudetur Deus. Hoc idem externo symbolo confirmat: nam ut supra aliis locis visum est, nihil aliud fuit manuum impositio quam solennis oblationis ritus. Quare Paulus, hominem Deo suis manibus offerens, illius vitam se ab hoc suppliciter petere professus est: quo exemplo non tantum monentur, qui pollent insignibus Dei gratiis, probe cavendum esse, ne se extollentes Dei gloriam obscurent, sed in genere docemur omnes, sic habendam esse gratiam ministris gratiae Dei, ut penes ipsum solum maneat gloria. Dicitur quidem Paulus sanasse dysentericum, sed clare circumstantiis additis exprimitur, eius opera divinitus praestitum fuisse hoc beneficium. Quod postea dicit Lucas, alios quoque insulae aegrotos fuisse sanatos, non extendit ad omnes, sed tantum intelligit, pluribus documentis Dei virtutem, quae iam satis clare apparuerat, fuisse probatam, quae Pauli Apostolatum sanciret. Nec vero dubium est, quin sanandis animis peraeque ac corporibus Paulus incubuerit: quale tamen operae pretium sequutum sit, non refert Lucas, nisi quod barbari illum e portu solventem et comites viatico et rebus necessariis donarunt. Interea notandum est, quum Paulo in manu foret pluribus effugiis se subducere, Dei tamen voluntatem illi fuisse pro voluntariis compedibus, quia coelesti oraculo saepius ad tribunal Neronis citatus erat testis. Deinde sciebat, si aufugeret, sibi in posterum propagandi Evangelii praeclusam fore viam, ut inutilis tota vita in quopiam angulo iaceret.

11. *In navi Alexandrina.* His verbis significat Lucas, vel demersam fuisse priorem navem, vel ita disiectam et laceram, ut postea usui non fuerit: unde naufragii gravitas melius cognoscitur. Diserte autem narrat navi Alexandrinae, qua Romam vecti sunt, insigne fuisse Castoris et Pollucis, ut sciamus, minime datam fuisse optionem Paulo, ut cum sui similibus navigaret, sed coactum fuisse ingredi in navem, quae duobus idolis dicata erat. Castorem et Pollucem veteres poetae finxerunt ex Iove et Leda fuisse genitos: unde et *Διόσκουροι* graece vocati sunt: qua voce hic usus est Lucas, quasi dicas Iovis filios. Deinde fabulati sunt, illos esse geminos in zodiaco: alia quoque superstitio inter nautas invaluit, exhalationes igneas, quae in tempestatibus se ostendunt, eosdem esse illos. Itaque dii marini olim crediti sunt et invocati, sicut hodie

Nicolaus et Clemens, et similes: imo ut in Papatu mutatis tantum nominibus retenti sunt vetusti errores, hodie exhalationes illas sub nomine sancti Hermis vel sancti Ermi adorant. Quoniam autem si una exhalatio solitaria appareat, triste praesagium est, geminae autem ut ait Plinius salutares et prosperi cursus praenuntiae, ut Castorem et Pollucem Alexandrini nautae sibi haberent propitios, utriusque insigne in navi posuerunt. Ergo quantum ad ipsos spectat, navis impio sacrilegio polluta erat, sed quia eam non sponte sibi delegit Paulus, nihil inquinamenti inde contrahit, et certe quum idolum nihil sit, inficere Dei creaturas non potest, quin pure et licite illis utantur fideles. Et omnino sic habendum est, non aliter quam pura conscientia elui, quascunque suis praestigiis sordes Dei creaturis Satan aspergere conatur, quum impii et scelerati, quae per se pura sunt immundo contactu coinquinent. Denique non magis Paulum contaminavit huius navis ingressus quam conspectus altarium Athenis, quia omni superstitione purus et solutus satis tenebat, meras esse illusiones omnia gentium sacra. Deinde nulla apud homines suspicio consensus esse poterat in profanum illum errorem: nam si quis Pollucis et Castoris cultus fuisset simulandus, centum mortes oppetere maluisset. Ergo quia nulla metuebatur offensio, navem libere conscendit, neque tamen dubium est quin dolenter et cum gemitu, quia videbat inanibus figmentis tribui Dei honorem. Ideo inter eius exercitia hoc enumerandum est, quod duces habuit itineris, qui se ab idolis gubernari putabant, et navem commiserant eorum tutelae ac praesidio.

12. *Quum venissemus Syracusas.* Reliquum navigationis cursum Lucas persequitur, quod in Siciliam primum appulerint, deinde oblique propter aestum maris traiecerint in Italiam. Sicuti autem celeberrimus est Siciliae portus, quem hic ponit Lucas, ita longius a litore Italico quam portus Messanae, cui oppositum est Rhegium, cuius meminit. Est autem in agro Bruttiorum, sicuti Puteoli urbs Campaniae. Caeterum quum Puteolis Paulum retinuerint fratres per dies septem, hinc colligimus, quam benigne et indulgenter egerit cum eo Centurio. Nec vero dubito, quia fidem illi sanctus vir dedisset, semper se ad condictum tempus affuturum. Sic autem de eius integritate persuasus ille erat, ut nihil fraudis timeret. Iam vero colligimus ex hoc loco, sparsum tunc fuisse Evangelii semen, quando et Puteolis aliquod erat Ecclesiae corpus.

15. Et inde quum audissent fratres de nobis, prodierunt in occursum nobis usque ad Appii Forum ac Tres Tabernas. Quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam. 16. Quum autem venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos Principi exercitus. Permissum autem est Paulo, ut maneret solus cum custodiente ipsum milite. 17. Post tertium autem diem convocavit Paulus primarios ex Iudaeis, quumque venissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim adversus populum aut instituta maiorum, vinctus

Hierosolymis traditus sum in manus Romanorum: 18. Qui quum examinassent, voluerunt me dimittere, eo quod nulla esset causa mortis in me. 19. Sed contradicentibus Iudaeis, coactus sum appellare Caesarem, non quasi habeam, de quo gentem meam accusem. 20. Propter hanc igitur causam advocavi vos, ut viderem et alloquerer. Propter spem enim Israelis catena hac circumdatus sum.

15. *Quum audissent fratres.* Fratrum occursu Deus animum Pauli iam erexit, quo alacrius ad Evangelii defensionem properaret. Fratrum autem zelus et pia sollicitudo se in eo profert, quod de Pauli adventu inquirunt et exeunt illi obviam. Tunc enim fidem Christianam profiteri non odiosum modo erat, sed vitae etiam periculum illis poterat creare. Nec privatum discrimen tantum subibant pauci homines, quia in totam Ecclesiam redundabat invidia: sed nihil illis pluris est quam officium, cui sine turpi ignaviae et ingratitudinis nota deesse non poterant. Tantum Christi Apostolum negligere immane fuisset, praesertim pro communi salute laborantem. Quum vero iam prius ad eos scripsisset, ultroque illis detulisset suam operam, non referre vicissim fraternam benevolentiam indignum fuisset. Ergo hoc officio testati sunt fratres suam in Christum pietatem, et magis accensum fuit Pauli studium, quod suae constantiae paratum esse fructum cerneret. Quanquam enim invicta fortitudine praeditus erat, ut ab humanis subsidiis minime penderet, Deus tamen, qui suos humanitus confirmare solet, novum illi vigorem hoc modo subiecit. Postea quum destitutus esset in carcere, sicuti alibi (II. Tim. 4, 16.) conqueritur, tamen animum minime despondit, sed sub Christi auspiciis non minus fortiter et intrepide militavit, quam si ingentes copias secum in proelium duxisset. Verum tunc quoque ad eum incitandum profuit huius occursus memoria, quum reputaret multos esse pios fratres Romae, sed infirmos, quibus fulciendis missus foret. In praesentia vero non est quod miremur, Paulum visis fratribus sumpsisse fiduciam, quod fidei confessionem speraret non parum fructuosam fore. Quoties enim aliquem servis suis laboris profectum Deus ostendit, quasi admoto stimulo eos incitat, ut animosius in opere pergant.

16. *Centurio tradidit vinctos.* Significat Lucas, plus datum esse Paulo quam reliquis: diversa enim fuit et peculiaris eius conditio. Permissum enim illi fuit cum uno custode adiuncto in privatis aedibus habitare, quum alii in publicam custodiam inclusi fuerint. Nam ex Festi relatu cognovit Praefectus Praetorio, nulli maleficio affinem esse Paulum, et Centurio, ut probabile est, fideliter retulit quae ad conciliandum illi favorem valerent. Sciamus tamen, Deum e coelo moderatum esse servi sui vincula, non solum ut eius molestias levaret, sed ut fidelibus liberior foret ad eum accessus. Neque enim fidei eius thesaurum intra carceris angustias constrictum teneri voluit, sed palam expositum, ut longe lateque multos ditaret. Caeterum non ita laxatus fuit Paulus in liberam custodiam, quin semper catenam gestaret. Στρατοπεδάρχην

vocat Lucas Praefectum Praetorio, cuius illud officium fuisse ex historiis satis notum est.

17. *Post tertium autem diem.* Mira certe Pauli mansuetudo, quod tam atrocibus iniuriis vexatus a sua gente Iudaeos tamen, qui Romae sunt, placare studet seque illis excusat, ne causam oderint, propterea quod audiant, sacerdotes illi esse infestos. Iusta certe apud homines excusatio non deerat, si neglectis illis ad gentes se converteret. Nam quum per annos complures assidue in variis locis tentasset, eos ad Christum adducere, magis ac magis exacerbati fuerant, et tamen nihil omiserat nec in Asia, nec in Graecia, nec denique Hierosolymae ad mitigandum eorum furorem. Iure ergo illi omnes veniam dedissent, si quiescere passus esset quos deploratae pervicaciae toties expertus fuerat. Sed quia Magistrum suum esse Iudaeis ministrum datum a Patre sciebat (Rom. 15, 8.) ad promissiones implendas, quibus Abrahae semen Deus sibi in populum adoptaverat, in illam Dei vocationem respiciens numquam fatigatur. Videbat Romae sibi remanendum: quum docendi libertas daretur, privari eos laboris sui fructu nolebat. Deinde nolebat causae suae odio ad turbandam Ecclesiam impelli, quia minima occasio magnam perniciem datura erat. Cavere ergo voluit Paulus, ne pro solita sua rabie pessimi incendii faces essent.

Nihil fecerim adversus populum. Haec duo conflare illi poterant invidiam apud Iudaeos, vel quod publico bono gentis suae nocuisset, sicuti nonnulli transfugae servitutem plus satis asperam sua perfidia magis augebant, vel quod Dei cultum violasset. Etsi enim a patribus degeneres erant Iudaei, et religio multis erroribus foedata et corrupta erat inter ipsos, nomen tamen ipsum Legis et templi cultus magnam reverentiam habebant. Porro non negat Paulus quin ceremonias, quibus superstitiose affixi erant Iudaei, libere omiserit, sed defectionis crimen, cuius suspectus esse poterat, a se avertit. Ideo instituta patria intellige, quibus filios Abrahae et Mosis discipulos secundum illorum fidem distingui a reliquis gentibus oportuit. Et certe Christo, qui anima est et perfectio Legis, tam sancte adhaerens adeo patriis institutis nihil derogavit, ut nullus magis integer fuerit eorum observator.

19. *Coactus sum appellare.* Provocatio haec ideo plena erat odii, quod ius et libertas gentis Iudaicae durius opprimi videbatur, quibus optabile erat suis legibus vivere: deinde quod eius defensio cum totius populi infamia et damno coniuncta erat. Ergo hanc quoque obiectionem diluit, quia hostium pervicacia coactus fuerit, ad hoc asylum confugere. Haec enim necessitas excusat, quod alia ratio fugiendae mortis illi relicta non fuerit. Allata autem praeteriti temporis excusatione in posterum quoque promittit, se ita causam suam acturum, ut Iudaeos non oppugnet.

20. *Propter spem Israelis.* Sub hac una voce multo plus intelligi oportet quam exprimat Lucas, sicuti ex responsione colligitur, ubi Iudaei sectam commemorant: nempe repetentes eius sermonem, quod praeterit Lucas. Disseruit ergo Paulus de Christo, ut planum faceret, nihil sine ipso Iudaeis prodesse nec templum nec Legem, quia in ipso fundatum esset adoptionis foedus et rata salutis promissio. Nec vero dubium illis erat, quin a

Messiae adventu penderet Regni instauratio, et tunc eius spem et desiderium res collapsae et perditae magis augebant. Quare merito dicit Paulus, se propter spem Israelis vinctum esse catena: quo etiam docemur, nullos rite sperare, nisi qui in Christum et spirituale eius regnum oculos dirigunt. Nam certe in Christo locans spem piorum alias omnes excludit.

21. At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te a Iudaea, neque adveniens aliquis fratrum nuntiavit, aut loquutus est aliquid de te mali. 22. Volumus autem ex te audire quae sentias: nam de secta ista notum est nobis, quod ubique ei contradicitur. 23. Quum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium complures: quibus exponebat testificans regnum Dei, suadensque eis de Iesu ex Lege Mosis et Prophetis, a mane usque ad vesperam. 24. Et quidam credebant his, quae dicebantur: quidam vero non credebant.

21. *Nos neque literas etc.* Non tacuerant sacerdotes et scribae, quod mitiores redditi essent in Paulum, vel ut illi parcerent: potius id vel contemptu vel desperatione factum erat, quia nec illis in promptu erat eius tam procul opprimendi ratio, et deportatio in Italiam illis instar sepulcri videri poterat. Non enim secure minus quam superbe dominabantur, modo ne quis domi faceret illis negotium. Porro etsi non prorsus integri ad audiendum accedunt, aliquod discendi studium ostendunt Iudaei, dum eius doctrinae, cui ubique contradicitur, defensionem audire non recusant. Hoc enim praeiudicio viam sibi claudunt multi, ne audire sustineant quod communi iudicio repudiatur, sed in damnationem incognitae doctrinae aliorum opinioni subscribant. Interea vitio non caret, sicut dixi, quod repugnantiam obiiciunt invidiae conflandae vel sinistrae suspicionis inferendae causa, quasi non praedictum ab Iesaia foret, Deum fore lapidem offensionis toti populo. Condicto autem die, perpetuane disputatio habita a Paulo fuerit, an ultro citroque disputaverint, incertum est, nisi quod ex temporis circumstantia coniicere licet, non uno tenore loquutum esse Paulum: nam sermonem a mane usque ad vesperam vix contexere poterat. Quare non dubito, quin Apostolus post summam Evangelii breviter expositam vicissim auditoribus sciscitandi locum dederit, et responderit ad obiectas sibi quaestiones. Caeterum notandus est disputationis status, quem Lucas duplicem facit. Primo enim docuit Paulus, quale esset inter ipsos Regnum Dei, et praecipue summa felicitas et gloria ipsis promissa, quam ubique tantopere celebrant Prophetae. Nam quum eorum plerique caducum regni Dei statum in mundo somniarent, et eum falso locarent in otio, deliciis, et praesentium bonorum copia, necesse fuit rectam definitionem constitui, ut scirent, spirituale esse regnum Dei, cuius initium esset vitae novitas, finis autem beata immortalitas et coe-

lestis gloria. Secundo hortatus est illos Paulus, ut Christum reciperent promissae felicitatis auctorem. Atque iterum hoc secundum caput rursus bimembre fuit: neque enim utiliter et solide potuit tractari, quin exponeret promissi Redemptoris officium, deinde ostenderet, iam exhibitum esse et filium Mariae illum esse, in quem Patres speraverant. Receptum quidem inter omnes Iudaeos axioma erat, venturum esse Messiam, qui omnia in perfectum ordinem restitueret: sed Paulus in aliam partem, quae non perinde nota erat, incubuit, promissum fuisse Messiam, qui sacrificio mortis suae expiaret peccata mundi, qui Deum hominibus placaret, qui aeternam iustitiam acquireret, qui homines Spiritu suo regenitos ad imaginem Dei formaret, qui denique fideles suos secum faceret coelestis vitae haeredes: haec autem omnia impleta fuisse in persona Iesu Christi crucifixi. De his autem rebus agere non potuit, quin Iudaeos a crassis suis et terrenis figmentis in coelum vocaret, ac simul tolleret offendiculum crucis, quum doceret, non alium fuisse nostrae cum Deo reconciliationis modum. Notemus autem, quicquid tradidit Paulus de Christo sumpsisse, teste Luca, ex Lege et Prophetis. In hoc enim differt vera religio ab omnibus ficticiis, quod solum Dei verbum pro regula habet. In hoc etiam a profanis omnibus sectis differt Ecclesia Dei, quod hunc solum loquentem audit eiusque imperio regitur. Iam vero hinc perspicitur veteris Testamenti cum Evangelio consensus ad stabiliendam in Christo fidem: deinde illa duplex Scripturae utilitas, quam idem Paulus alibi commendat, nempe quod sufficiat tam ad dociles erudiendos, quam ad refellendam eorum pervicaciam, qui se veritati opponunt (II. Tim. 3, 16. Tit. 1, 9.). Has igitur sibi metas praefigant, qui sobrie sapere et alios recte docere cupiunt, ne quid proferant nisi ex puro Scripturae fonte. Aliter Philosophi, qui rationibus tantum pugnant, quia nulla apud eos solida est auctoritas: quos nimis perperam aemulantur Papistae, qui posthabitis Dei oraculis tantum in humani cerebri commenta, hoc est meras stultitias recumbunt.

24. *Quidam credebant.* Hunc tandem disputationis successum fuisse Lucas refert, ut nequaquam omnes pariter in eadem doctrina proficerent. Scimus, ea Spiritus gratia praeditum fuisse Apostolum, ut lapides flectere debuerit: neque tamen hoc adeptus est diu multumque disserendo, testificando etiam, ut omnes Christo lucrifaceret. Quare ne miremur, si clarae Evangelii doctrinae multorum incredulitas hodie resistat, et multi obstinati maneant, quibus non minus patefacta est Christi veritas quam sol meridie lucet. Adde quod coeci et stupidi a Paulo redeunt, qui sponte quasi discendi animo accesserant. Si in voluntariis auditoribus talis fuit contumacia, quid mirum si Christum amarulento animo respuant, qui fastu turgidi et amarulentia ex professo lucem fugiunt?

25. Quumque inter se essent discordes, discesserunt, postquam dixisset Paulus verbum unum, Bene Spiritus sanctus loquutus est per Iesaiam ad Patres nostros, 26. Dicens,

Vade ad populum istum, et dic, Auribus audietis: et non intelligetis: et videntes videbitis, et non perspicietis. 27. Incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos. 28. Notum ergo sit hoc vobis, quod Gentibus missum est hoc salutare Dei, et ipsi audient. 29. Quum haec dixisset, exierunt ab eo Iudaei multam habentes inter se disceptationem. 30. Mansit autem Paulus biennio toto in suo conducto, et suscipiebat omnes, qui ingrediebantur ad ipsum, 31. Praedicans regnum Dei ac docens, quae sunt de Domino Iesu, cum omni fiducia, nemine prohibente.

25. *Inter se discordes.* Hoc efficit infidelium malitia et pravitas, ut Christus, qui pax est nostra et unicum sanctae unitatis vinculum, dissidii sit occasio et in certamen committat, qui prius mutuam inter se amicitiam colebant. Ecce enim dum ad Paulum audiendum conveniunt Iudaei, idem omnibus sensus, eadem vox: profitentur omnes, se Legem Mosis amplecti. Audita reconciliationis doctrina exoritur inter eos dissensio, ut in diversas partes scindantur. Neque tamen putandum est, ab Evangelii praedicatione incipere discordiam, sed simultas quae prius in cordibus malignis latebat tunc demum emergit: sicuti novos colores non inducit solis fulgor, sed discrimen quod in tenebris nullum erat palam aperit. Ergo quum peculiariter electos suos Deus illuminet, nec fides omnium sit communis, meminerimus fieri aliter non posse, quin oblato in medium Christo alii ab aliis discedant: sed tunc in mentem veniat, impleri quod de ipso praedixit Simeon, Contradictionis scopum esse, ut retegantur ex multis cordibus cogitationes (Luc. 2, 34. 35.), et incredulitatem, quae Deo rebellis est, esse dissidii matrem.

Postquam dixisset Paulus. Principio leniter et placide eos allicere conatus est, nunc eorum obstinatione comperta acrius insurgit, Deique iudicium severe denuntiat: sic enim tractandi sunt rebelles, quorum superbia domari simplici doctrina non potest. Eadem etiam nobis tenenda est ratio, ut dociles et mansuetos blande regamus, praefractos autem citemus ad Dei tribunal. Quod Spiritum sanctum loquentem inducit potius quam Prophetam, ad fidem oraculi valet: nam quum Deus se unum audiri postulet, non aliter potest constare doctrinae auctoritas, quam si ab eo sciamus profectam esse, non in hominum capite natam: deinde subindicat, non unius tantum saeculi pervicaciam illic notari, sed in futurum tempus extendi Spiritus oraculum.

26. *Vade ad populum istum etc.* Celebris est hic locus, quia sexies citatur in novo Testamento: sed quia alibi in alium finem adducitur, tenendum est, quo consilio Paulus ad praesentem causam accommodet. Nempe voluit hoc quasi malleo contundere impiorum duritiem, fidelibus autem, qui teneri adhuc et debiles erant,

addere animos, ne ipsos turbaret aliorum incredulitas. Summa igitur est, impleri quod praedictum fuerat a Propheta, ideoque non esse, cur sibi reprobi placeant, vel fideles quasi re nova et insolita terreantur. Quanquam autem certum est, excoecationem, cuius meminit Propheta, iam eius aetate coepisse, Ioannes tamen 12, 40. admonet, proprie spectasse ad Christi regnum. Ideo apte Paulus in illum quem cernebat Evangelii contemptum torquet, acsi dixisset, Nihil accidit, quod non iam olim praedixerit Spiritus sanctus per os Iesaiae. Quod autem locus hic varie aptatur non tantum ab Evangelistis, sed etiam a Paulo ipso, facile diluitur repugnantiae species. Matth. 13, 14., Marc. 4, 12., et Lucas 8, 10. impletum fuisse hoc vaticinium dicunt, dum aenigmatice loquutus est Christus ad populum, neque ei coelestis regni mysteria patefecit: tunc enim vox Dei verberavit infidelium aures, ex qua nihil proficerent. Ioannes 12, 37. sensu non longe absimili dicit, multis miraculis non fuisse inductos ut crederent Iudaeos, ut hoc idem Prophetae testimonium impleretur. Ergo quatuor illi in hoc consentiunt, iusto Dei iudicio factum esse, ut reprobi audiendo non audirent et videndo non viderent. Nunc Paulus in memoriam revocat quod de Iudaeis testatus est Propheta, ne quis eorum coecitatem miretur. Porro idem ad Roman. 11, 5. 7. 8. altius conscendit, excoecationis causam esse dicens, quia Dominus reliquiis tantum, quas gratis elegit, fidei lumen donet: et quidem certum est, quod reprobi salutis doctrinam reiiciunt, hoc fieri eorum malitia, ideoque culpam in ipsis residere. Verum haec propinqua causa non obstat, quominus arcana Dei electio inter homines discernat, ut credant qui ordinati sunt ad vitam, alii autem stupidi maneant. In verbis Prophetae, quoniam alibi ea exposui, nunc longius non insistam. Nec vero curiose retulit Paulus, quae apud Prophetam ipsum habentur, sed potius eius verba ad institutum suum deflexit. Itaque excoecationem, quam Propheta tribuit occulto Dei iudicio, eorum malitiae imputat. Iubetur enim Propheta oculos oblinere suis auditoribus, Paulus hic aetatis suae incredulos accusat, quod sibi oculos compresserint: quanquam utrumque distincte ponit, Deum illis coecitatis esse auctorem, et tamen ipsos clausis oculis sponte coecutire, sicuti duo haec optime inter se conveniunt, ut alibi dictum fuit. In postremo membro ubi dicitur, Ne videant oculis, vel auribus audiant, vel corde intelligant, ostendit Deus, quanta sit doctrinae suae perspicuitas, nempe quae ad illustrandos omnes sensus abunde sufficiat, nisi quatenus homines ipsi tenebras sibi inducunt maligne: quemadmodum Paulus quoque alibi tradit, apertum suum esse Evangelium, ut nulli in eius luce coecutiant, nisi qui exitio destinati sunt, quibus Satan oculos confixit (II. Cor. 4, 3.).

27. *Ne convertantur, et sanem eos.* Hinc colligimus, non omnibus proponi Dei verbum, ut redeant ad sanam mentem, sed externam vocem sine efficacia Spiritus in multorum auribus sonare, tantum ut reddantur inexcusabiles. Temere autem hic Deo obstrepit carnis superbia, sicuti multos videmus litigare, frustra, imo absurde vocari homines, nisi penes ipsos obediendi sit facultas. Nam etsi nos latet ratio, cur Deus coecis appareat et surdis loquatur, sola tamen eius voluntas, quae omnis iustitiae regula est, instar mille

rationum nobis esse debet. In clausula breviter notandum est, quis sit salutaris verbi Dei effectus, nempe hominum conversio, quae non modo sanitatis principium est, sed resurrectio quaedam a morte in vitam.

28. *Notum ergo sit.* Ne postea defectionis ipsum accusent Iudaei, quod sancto Abrahae genere relicto ad profanas gentes se conferat, quod toties testatum erat a Prophetis denuntiat, salutem, cuius proprii vel saltem primarii erant haeredes, ad exteros transferendam. Quod tamen dicit salutare missum gentibus, intelligit secundo loco, postquam scilicet repudiatum erat a Iudaeis, sicuti supra 13, 46. fusius tractavimus. Ergo sensus est, non esse cur querantur Iudaei, admitti gentes in possessionem vacuam, ubi ab illis deserta fuerit. Neque etiam, quum gentes dicit audituras, fidem singulis sine exceptione communem facit. Satis enim expertus fuerat, quam multi etiam ex gentibus impie Deo resisterent: sed quotquot ex gentibus credebant Iudaeis incredulis opponit, ut hos ad zelotypiam provocet, sicuti habetur in Cantico Mosis (Deut. 32, 21.). Interea significat, doctrinam quae ab illis respuitur alibi fore non inutilem.

29. *Multam inter se disceptationem.* Non dubium quin magis impios exasperaverit, quod in eos protulit vaticinium: adeo enim obiurgationibus non mitescunt, ut se acrius ad furorem inflamment. Haec ratio est, cur disceptaverint a Paulo egressi, quod maior pars acquiescere nollet. Sed quum hinc inde disputatum fuerit, apparet quosdam ita amplexos quae dicta erant a Paulo, ut non dubitaverint tueri et fortiter asserere quod crediderant. Caeterum frustra inde quispiam obiiciet, contentionum semen esse Evangelium Christi, quas nonnisi ex hominum pervicacia provenire constat: atque omnino, ut pace cum Deo fruamur, cum eius contemptoribus bellare necesse est.

30. *Suscipiebat omnes.* Insigne constantiae documentum praebuit sanctus Apostolus, quod se omnibus, qui audire ipsum cuperent, tam simpliciter obtulit. Certe non ignarus erat, quantum sibi invidiae conflaret, atque hoc optimum esse compendium, si tacendo adversae partis odia placaret. Neque enim id agendum fuit homini provido, qui sibi privatim cavere vellet, sed quia meminerat, se non minus in carcere esse Christi Apostolum et Evangelii praeconem, quam si liber ac solutus foret, nemini ad discendum parato se subducere fas esse duxit, ne occasionem sibi divinitus oblatam negligeret: atque ideo pluris illi fuit sancta Dei vocatio quam propriae vitae cura. Ut autem sciamus, voluntarium discrimen subiisse, Lucas diserte paulo post fiduciam eius commendat, quasi diceret, posthabito metu fideliter paruisse Domini mandato, nec ullis difficultatibus fuisse territum, quin studium suum obviis quibusque impendere pergeret.

Praedicans regnum Dei. Regnum Dei et quae ad Christum pertinent non separat quasi diversa, sed hoc secundum potius explicationis vice addit, ut sciamus regnum Dei in redemptionis per Christum partae notitia fundatum esse et contineri. Docuit igitur Paulus, homines a regno Dei alienos esse et exsules, donec expiatis peccatis Deo reconciliati spiritu renovantur in vitae sanctitatem, ita vero demum erigi inter ipsos Dei regnum et florere,

ubi mediator Christus et gratuita peccatorum remissione donatu et regenitos in iustitiam Patri coniungit, ut coelestem vitam in terra inchoantes ad coelum semper aspirent, ubi plena et solid gloriae fruitio illis constabit. Singulare etiam Dei beneficium praedicat Lucas, quod tanta Paulo libertas concessa fuit. Neque enim conniventia id vel dissimulatione eorum, qui obstare poterant, accidit, quum illis detestabilis esset religio, sed quia oculos illis Dominus claudebat. Quare non immerito gloriatur Paulus ipse, verbum Dei non fuisse vinculis suis alligatum.

Typis fratrum Unger.